

KATONA TAMÁS ÜNNEPI KÖTET

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXXXII.

ÜNNEPI KÖTET

DR. KATONA TAMÁS
EGYETEMI TANÁR

70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZEGED
2018

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, ATTILA BADÓ, LÁSZLÓ BLUTMAN, MÁRTA GÖRÖG,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, KRISZTINA KARSAI, CSONGOR ISTVÁN NAGY,
ISTVÁN STIPTA, IMRE SZABÓ, ZSOLT SZOMORA, ALBERT TAKÁCS,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI, NORBERT VARGA

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkesztőbizottság

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BADÓ ATTILA, BLUTMAN LÁSZLÓ, GÖRÖG MÁRTA,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KARSAI KRISZTINA, NAGY CSONGOR ISTVÁN,
STIPTA ISTVÁN, SZABÓ IMRE, SZOMORA ZSOLT, TAKÁCS ALBERT,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, VARGA NORBERT

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Szerkesztő:

KOVÁCS PÉTER

Műszaki szerkesztő

Marvanek Judit

Felelős kiadó: BALOGH ELEMÉR dékán

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ISBN 978-963-306-621-8

ISSN 0324-6523 Acta Univ.

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Tabula gratulatoria</i>	9
PUKLI PÉTER Makrogazdasági mutatók nemzetközi összehasonlításának módszertani háttere.....	11
LAKATOS JUDIT Gondolatok a Gender Equality Index (GEI) kapcsán.....	29
KURUCZLEKI ÉVA – LONDON ANDRÁS – PELLE ANITA Klubjak, konvergencia és komplexitás az Európai Unióban.....	41
BALOG ILONA IDA A kutatás-fejlesztés tőkésítésének hatása a bruttó állóeszköz felhalmozási rátára az SNA 2008 és az ESA 2010 módosítása nyomán.....	61
JÓZSEF HAJDÚ Pensioners' cooperatives in Hungary.....	75
PERGEL JÓZSEFNÉ Önkéntesség és az idősek.....	89
KELEMEN KATALIN Néhány megjegyzés a vállalkozások sűrűségének területi differenciálódásáról Magyarországon – húsz éve és ma.....	103
BELYÓ PÁL A konjunktúra változásai a gazdaság fejlődés indexének tükrében.....	125
HAJDÚ OTTÓ A szegénységi küszöb alá kerülés esélyének elemzése logisztikus regressziószámítás alkalmazásával.....	147
STEIGER JUDIT A megmért valóság.....	159
BOTOS KATALIN Statisztikusok, közgazdászok és -izmusok.....	167
KISS ENDRE A versengések körforgása és a a fundamentalizmusok sötét tere.....	183
DINYA LÁSZLÓ Társadalmi értékrendünk kihívásai az innovációs gazdaság korában.....	193
KERÉNYI ÁDÁM Az adattudós szerepe a fintechek és a bankok közötti rivalizálásban a világban, az EU-ban és Magyarországon.....	205
MÁLOVICS ÉVA A pénzügyi kultúra fogalom ellentmondásai.....	219
HERMAN SÁNDOR – LACZKA ÉVA Gondolatok a statisztikai kultúráról.....	235

KOVÁCS PÉTER – KAZÁR KLÁRA – KURUCZLEKI ÉVA Társadalmi, gazdasági hálózatok és a pénzügyi kultúra alkalmazása a statisztika oktatásban.....	245
ÉVA SÁNDORNÉ KRISZT – JUDIT HIDASI Closing the Education-Industry Gap.....	253
PRINCZ ADRIENN Tapasztalatok és törekvések a digitális ismeretek fejlesztésére.....	265
RUZSICSKA YVETTE Útlevelek, útlevelek története Magyarországon.....	273
KLONKAI LÁSZLÓ A szegedi hagyományos ipar összeomlása a rendszerváltás után.....	281
RÉVÉSZ BÉLA Egy ismeretlen pártállami testületnek a jogalkotásában és a jogalkalmazásban betöltött titkos szerepéről.....	295
LÖFFLER TIBOR Politikai demográfia.....	309
TÓTH JUDIT A nemzetközi vándorlási statisztika és a közérdekű migrációs adatokhoz hozzá/nem/férés Magyarországon.....	321
GYÉMÁNT RICHÁRD Az etnikai térszerkezet változása a szerbiai Dél-Bánátban.....	335
HAJNAL BÉLA A népszámlálás megújításának lehetőségei.....	357
VISONTAI SZABÓ KATALIN Házasság és család – tradíciók és új tendenciák.....	371
KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN Az igazságügyi statisztika a hivatalos magyar statisztikában.....	387
VASS LUCIA A fiatalkori bűnözés statisztikája a rendszerváltástól napjainkig.....	403
NAGY FERENC A halálbüntetés szabályozásával, valamint alkalmazásával kapcsolatos nemzetközi és hazai helyzetkép.....	417
BALOGH ELEMÉR Adalékok az első zalai népképviselői választásokhoz.....	435
<i>KATONA TAMÁS publikációs jegyzéke.....</i>	445

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánykötettel a 70. életévét betöltő Prof. Dr. Katona Tamás előtt tisztelegnek kollégái, pályatársai, doktoranduszai. A tanulmányok témaköreinek változatossága híven mutatja Katona professzor érdeklődésének és kutatási területeinek sokszínűségét: a társadalom- és gazdaságstatisztika, közgazdasági elemzések, matematikai-ökonometriai modellek, demográfia, jogi informatika és igazságügyi statisztika területén születtek a kötet írásai. 1974 óta több ezer jogász és közgazdász hallgató tanulhatta kollégánktól a statisztika és a demográfia kihívásait, aktuális ismeretanyagát akár Miskolcon, Budapesten vagy Szegeden. Emellett a Szegedi Tudományegyetemen 1996 és 2013 között vezette a Statisztikai és Demográfiai Tanszéket, mely időszakban kiemelt szerepet kapott a tantárgyak oktatásának és tartalmának aktualizálása, fejlesztése, a kollégák szakmai előmenetelének és fejlődésének támogatása. Katona Tamás nevéhez fűződik az, hogy az országban elsők között indult el Szegeden a jogi informatika oktatása, illetve a jogász-képzésben az informatika gyakorlati foglalkozások.

Katona professzor nemcsak oktatta, gyakorlatban is művelte szakmáját: éveken át volt a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet munkatársa, emellett 1995 és 1998 között a Központi Statisztikai Hivatal elnöke volt. E feladatai jelentős hatással voltak a hazai statisztikai gyakorlatra.

Professzor Úr a Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Magyar Statisztikai Társaság, az MTA Demográfiai Bizottsága és az MTA Statisztikai Bizottsága tagja, egy akadémiai ciklusban a bizottság elnöke, a Jogi Informatikai Társaság elnöke. Munkája elismeréseként 1978-ban Fényes Elek emlékéremet, míg 1998-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét vehette át.

Katona Tamás munkássága, gondolatai tanulsággal szolgálhatnak az ifjú nemzedék számára, eredményeinek kihatása van és lesz a tanszék jövőjére. Tisztelt Professzor Úr, kedves Tamás! E kötettel szeretnénk megköszönni munkásságod, támogatásod. Isten éltesen sokáig!

Kovács Péter
tanszékvezető

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánjaként is szeretnék megszólalni ennek a nagyon szép ünnepi kötetnek az előszavában. Karunkon nagyon régi hagyománya van annak, hogy az emeritáló professzorok kollégáiktól – pályatársaiktól, tanítványaiktól – tanulmánykötetet vehetnek át, amiben rendszerint az ünnepelt tudományterületére is bizonyos fókig reflektáló dolgozatok kapnak helyet. Egy jogi karon a statisztika művelése és oktatása kicsit kakukkfiókának hat, gyakran nem is jogtudományi végzettségű oktatók képviselik ezt a diszciplinát, mint esetünkben is. Jogtörténészként azonban szükséges kijelentenem, hogy a statisztika az egyetemi szintű jogi felsőoktatásban kezdetektől helyet kapott. Már a 19. századtól kezdve kialakult, s onnantól folyamatosan töretlen maradt az a koncepció, hogy az egyetemi tudással felvértezett jurátus 'tarisznyájából' nem hiányozhatnak azok az ismeretek, amelyeket a statisztika tudománya képvisel és közvetít.

A számok világa a joghallgatók táborában nem mindig talál értő fülekre, de szükségességét és fontosságát soha sem kérdőjelezték meg. Korunkban pedig talán minden eddiginél nagyobb jelentőséget kap a statisztika, hiszen gyorsan változó és rengeteg paraméterében dinamikusan gyarapodó környezetünkben a számszerű elemzések nélkül könnyen tévútra téved a jogász. Igaz ez a jogalkotóra, és a jogalkalmazóra egyaránt. A számok jelentősége felértékelődött. Még a politikatudományi elemzések is azt mutatják, hogy egy magabiztos közszereplő mondanivalójából nem hiányozhatnak a számok. A számokkal való foglalkozás azonban nagy felelősséggel is jár, magas szintű és korrekt módszertannak van helye itt csupán.

Egyetemünkön, s benne karunkon a statisztika oktatása egy nagyon előremutató szervezeti formában működik, amennyiben a Gazdaságtudományi Karral közös tanszék látja el ezt a funkciót. A jelen ünnepi kötettel köszöntött Katona Tamás professzor volt ennek első vezetője, s hála magas színvonalú szakmai munkásságának, valamint empátiikus és integratív személyiségének, sikerült tökéletesen meggyökereztetni ezt a karközi, közös tanszékét az egyetemi struktúrában – példát adva ezzel más karoknak is. Katona professzor urat tehát két fakultás is köszönti egyszerre, s kíván neki nagyon hosszú, további alkotó éveket, amihez biztos alapot nyújt jelenlegi, irigylésre méltó egészsége és derűs természete. Hozzáteszem még: kollégái és barátai szeretete, amelyet gazdagon megszolgált. Boldog születésnapot, kedves professzor úr!

Balogh Elemér
dékán

TABULA GRATULATORIA

Dr. Bakos-Kovács Kitti (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Prof. Dr. Fülöpné Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Prof. Dr. Karsai Krisztina (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Kiss Barnabás (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Kotosz Balázs

Prof. Dr. Szomora Zsolt (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Szép Katalin (Központi Statisztikai Hivatal)

Dr. Telegdy Gergely (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Prof. Dr. Voszka Éva (SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged)

PUKLI PÉTER*

Makrogazdasági mutatók nemzetközi összehasonlításának módszertani háttere

A nemzetgazdaságok fejlettségére, növekedésére, egyensúlyára vonatkozó statisztikai mutatók országok közötti összehasonlítása nélkülözhetetlen fejezetei a közgazdasági elemzéseknek, statisztikai adattáraknak. A nemzeti statisztikai intézmények által gyűjtött elsődleges statisztikai adatok azonban az esetek többségében nem tesznek eleget az összehasonlíthatóság azon alapvető követelményének, hogy az egyes országok adatai közötti különbség csak a vizsgált jelenség valós értékei közötti eltérést tükrözze. A reális összehasonlítás biztosításához a statisztikai szervezeteknek nemcsak a statisztikai módszertani eszköztárból kell megfelelő eszközöket választani, hanem szorosan együtt kell működniük a többi ország statisztikai szervezeteivel is mutatóik harmonizációja érdekében. E tekintetben jelentős szerepet töltenek be a nemzetközi statisztikai szervezetek, mint az *ENSZ Statisztikai Bizottsága*, az *OECD Statisztikai Igazgatósága* illetve az *Eurostat* az Európai unió tagállamai számára.

A nemzetközi összehasonlítások módszertanával foglalkozó szakirodalomban egy-egy álláspont alakult ki abban a kérdésben, hogy milyen követelményeknek kell eleget tenni a statisztikai mutatók nemzetközi összehasonlítása során:

- a mutatók tartalmi azonosságának biztosítása, nemzetközi harmonizációja,
- az országok eltérő méretében (nagyságában) meglévő különbségek semlegesítése,
- az eltérő nemzeti fizetési eszközök azonos pénznemre konvertálása,
- az eltérő árak azonos vásárlóerő paritásra való átszámítása.

I. Az összehasonlításhoz alkalmazott mutatók tartalmi azonosságának biztosítása, nemzetközi harmonizációja

A statisztikai mutatók (adatok) tartalmi azonossága, mint követelmény, különböző szinteken értelmezhető, teljesíthető. Az egyes szintek teljesítése, az azonosság mértékének fokozatai mentén, különböző eszközökkel, nemzetközi koordinációval érhető el.

---

* a Központi Statisztikai Hivatal nyugalmazott elnöke

1. Alapszintű követelmény, az összehasonlítás tárgyát képező megfelelő mutatók kiválasztása

Az egyszerűnek látszó feladat megvalósítását nehezíti, hogy a gazdaságtudomány fogalmai sok esetben nem közvetlenül megfigyelhető jelenségekre, folyamatokra vonatkoznak, nem mindig alkalmasak számszerűsítésre. Egyes esetekben azért, mert több tényezőtől összetevődő jelenségre vonatkoznak, azaz túl bonyolultak, esetenként pedig azért, mert a megfigyelés feltételei nem adóttak. A statisztikai mutatók valóságúsága ezekben az esetekben lényegében attól függ, hogy a statisztikusok mennyire képesek a gazdaság jelenségeinek, fogalmainak összetevőiből a lényeges, meghatározó tulajdonságokat kiválasztani, és statisztikai megfigyelésre alkalmas fogalmakkal leírni. A gazdaságtudomány fogalmait tehát le kell fordítani a statisztikai fogalmak nyelvére ahhoz, hogy információkat tudjunk gyűjteni róluk. A statisztikai megfigyelésre (mérhetőségre) való alkalmasság elengedhetetlen feltétel a statisztikai mutató kialakításához.

A gazdasági fejlettség és növekedés mérésére alkalmas mutató kiválasztása körül kialakult viták jól érzékeltetik e követelmény teljesítésének nehézségeit. Különösen a nemzetközi gyakorlatban általánosan használt GDP-vel szemben fogalmaztak meg több alkalommal is kritikákat. Az alternatív javaslatok azon a tényen alapultak, hogy az ország társadalmi-gazdasági jóléte tartalmát illetően szélesebb körű, mint a fogyasztásra és felhalmozásra felhasznált bruttó hazai termék. A GDP szintje összefügg ugyan a jólét színvonalával, de nem azonos vele, mert egyéb tényezők is jelentős hatással vannak arra.

Az elmúlt időszakban számos konferencia és szakmai tanulmány foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az *Európai Tanács*, az *Európai Parlament* és az *OECD* „Túl a GDP-n (Beyond GDP)” című konferenciája; JOSEPH STIGLITZ Nobel díjas közgazdász 2008-as jelentése (a „Stiglitz jelentés – The Stiglitz report”); az *Európai Bizottság* „EU Roadmap 2009” programja, és a „A GDP-n innen és túl – A haladás mérése változó világunkban” című közleménye.

Az *Európai Bizottság* szerint a GDP „minden hiányossága ellenére még mindig a legjobb mérőszám a piaccgazdaság teljesítményének értékelésére”, de hozzátesszik, „szükség van azonban arra, hogy a GDP-t olyan statisztikákkal egészítsük ki, amelyek egyéb, az emberek jólétét kritikus mértékben meghatározó gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi kérdésekkel is foglalkoznak”.

2. A pontos és egyértelmű definíció

Ez a fogalmi azonosság következő szintje, ami szükséges ahhoz, hogy a mutató mind térben, mind időben összehasonlítható legyen.

Ebből a szempontból meghatározó lépés volt a gazdaságstatisztika integrációját elősegítő több éves módszertani munka, ami elősegítette a különböző gazdasági mutatók rendszerbe foglalását, átfogó mutatószámok kiszámítását. Eredménye a nemzeti számlák rendszerének a kidolgozása volt.

A nemzeti számla-rendszer elsődleges célja egy adott ország gazdasági eseményeinek rögzítése. A gazdasági folyamatokról gyűjtött statisztikai adatokat számlákba rendezi, a gazdaság szereplőit szektorokba sorolja. A rendszer nagyon fontos vonása, hogy nemzetközileg egyeztetett fogalmakat, definíciókat és osztályozásokat tartalmaz. Többek között a

számlarendszerből származik a gazdasági növekedés, fejlettség fontos mérőszámának a bruttó hazai terméknek, közismert rövidítéssel a GDP-nek, a definíciója.

A módszertani kézikönyv több ország statisztikai szakértőinek közös munkájával készült. A számlák összeállításának módszertana az ENSZ égisze alatt, mint System of National Account (SNA), nemzetközi ajánlás formájában jelent meg, és a statisztikai intézmények, a hivatalos statisztika, egyik legfontosabb kézikönyve lett. Az első változat 1953-ban, az utolsó felülvizsgált kézikönyv 2012-ben lépett hatályba. Az *Európai Unió* tagországai számára az SNA ajánlason alapuló számlarendszer az *European System of Account (ESA)* használata jogszabályban foglalt kötelezettség. Az első tanácsi rendelet 1970-ben, az utolsó változat 2014-ben lett hatályos.

3. A definíció egységes értelmezését elősegítő, részletes magyarázatokat tartalmazó kézikönyvek

A nemzetközileg egyeztetett és elfogadott definíciók ellenére a gyakorlatban jól érzékelhető eltérések tapasztalhatók az egyes országok adatainak tartalma között. Különösen azokon a területeken, ahol fokozottan érvényes az a megállapítás, hogy a mérni kívánt gazdasági jelenségek több összetevőből állnak. Ilyenek például a gazdaság egyensúlyi állapotát bemutató statisztikai adatok, melyek a gazdasági fejlettség és növekedés mutatói mellett egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatták, hogy a méréshez kidolgozott statisztikai mutatók valóságűségének, a nemzetközi összehasonlítások torzításmentességének biztosításához nem elegendők a pontos definíciók, további magyarázatokra van szükség. A nemzetközi statisztikai szervezetek a torzítások csökkentését nemzetközileg egyeztetett módszertani kézikönyvekkel segítik elő. E kézikönyveket tekinthetjük a fogalmi azonosság biztosításához a következő szintnek.

Ilyen kézikönyv például az *IMF* koordinációjával kidolgozott „Fizetési mérleg kézikönyv” (*Balance of Payment Manual*), ami segíti az országok fizetési mérleg statisztikáinak harmonizációját. Az első kiadás 1948-ban az utolsó felülvizsgált változatot a magyar gyakorlatban 2014-től alkalmazzák. A vastag kézikönyv kidolgozása azért is indokolt volt, mert a gazdaság egyensúlyi állapotát jellemző olyan fontos mutatószámok, mint a fizetési mérleg egyenlege, vagy a nemzetközi befektetési pozíció, a számbavétel szempontjából igen heterogén tranzakcióhalmazból és különböző adatforrásokból kerülnek kiszámításra. A nemzetközi pénzügyi rendszer érzékenyen reagál e mutatók változására, ezért fontos, hogy az adat-előállítás azonos elvek és módszerek alapján időben is összehasonlítható módon történjen.

Hasonló céllal készült az Európai unió tagországai számára a Maastrichti szerződésben rögzített túlzott hiány eljárás (*The Excessive Deficit Procedure, EDP*) részét képező fontos egyensúlyi mutatók a kormányzat bevételeinek és kiadásainak egyenlegének és bruttó adósságának kiszámításához kidolgozott kézikönyv (*Manual on Government Debt and Deficit*), mely az *ESA* jogszabályi előírásaihoz ad kiegészítő magyarázatokat.

4. Az adatok minősége

A pontos definíció és részletes magyarázatok ellenére is maradnak tartalmi eltérések az egyes országok statisztikai mutatói között, ami elsősorban a nemzeti statisztikai intézmények különböző színvonalú adat-előállítási gyakorlatából eredeztethető. Az adatok ebből eredő torzítása különböző mértékű. A hibák, torzítások a következő okokra vezethetők vissza:

- Az adatgyűjtéshez használt regiszter pontatlanságai;
- a nem válaszoló adatszolgáltatók miatt keletkezett adathiányok;
- az adatszolgáltatók által a kérdőív kitöltésekor elkövetett hibák;
- az adatok bevitelekor, rögzítésekor elkövetett hibák;
- az adatok ellenőrzésekor elkövetett hibák;
- reprezentatív felvételek esetében a mintából való becslés hibája.

A torzítások okozta pontatlanságokat minimalizálására az adat-előállító szervezetek különböző minőségbiztosítási rendszereket működtetnek. A nemzetközi összehasonlítások szempontjából, az adatok tartalmi azonosságának legmagasabb szintjéhez, azonban az is szükséges, hogy a statisztikai szervezetek minőségbiztosítási rendszerei egységesek legyenek.

Az ISO szabvány szerint „a minőség nem más, mint a szolgáltatás, illetve termék azon tulajdonsága, jellegzetessége, hogy az milyen mértékben felel meg a megrendelő, a felhasználó deklarált vagy feltételezett elvárásainak.” (ISO 8402–1986, 3.1) Ennek megfelelően a statisztikai szolgáltatások minőségirányítási rendszerének kidolgozásakor a „statisztikai termék” értelmezése, kellően általános, ugyanakkor mérhető leírása kulcsfontosságú volt a további munkák szempontjából. A szakértői viták eredményeképpen a következő definíció került elfogadásra. Statisztikai termékek: a statisztikai adatok, mutatók, és azok minden lehetséges halmaza (együttese). A termékek lehetnek statisztikai táblázatok, adatgyűjtemények, szöveges elemzések függetlenül attól, hogy milyen formában (nyomtatott, elektronikus) jelennek meg.

A termékek minőségének egységes értelmezése és mérése érdekében az *Eurostat* minőséggel foglalkozó munkacsoportja több minőségre vonatkozó alapidokumentumot dolgozott ki. A minőség definíciója (Definition of Quality Statistics), A minőség statisztikai kérdéseinek fogalomtára (Glossary „Quality in Statistics”), Szabványosított minőségjelentés (Standard Quality Report), Kézikönyv a minőségjelentés készítéséről (Handbook „How to make a Quality Report”). A legjelentősebb dokumentum "Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexe", mely az *Európai Bizottság* 2005. május 25-én elfogadott közleményében ajánlasként jelent meg. 2009-ben az EU statisztikáról szóló rendelete a 11-es cikkben nevesíti a Gyakorlati Kódexet. Az *Európai Statisztikai Rendszer Bizottsága (ESRB)* 2011 szeptemberében felülvizsgálta és jóváhagyta a Gyakorlati Kódex aktualizált változatát. Ezzel párhuzamosan az ESRB elfogadta a Minőségbiztosítási Keretrendszert (Quality Assurance Framework) is, amely iránymutatásként szolgál a Gyakorlati Kódex végrehajtásához.

Az iránymutatás szerint „Az európai statisztikákat fejlesztő, előállító, közzevető szervezeteknek mindenkor meg kell felelniük az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexében lefektetett elveknek. A Kódex minden alapelvehez különböző ismérvek tartoznak, melyek megvalósítandó követelményeket fogalmaznak meg a statisztikai szervezetek számára, így

az elv általános leírását részletes tartalommal töltik meg. Az ismérvek határozzák meg azokat a gyakorlati elvárásokat, megfelelési követelményeket, melyek minél teljesebb megvalósítására a statisztikai szervezetek közösen elkötelezik magukat. Az alapelvek az operatív működést átható szemléletmódot képviselik, egyben keretet adnak a Hivatalos Statisztikai Szolgálat főtevékenységének, a statisztikai adat-előállítási folyamatnak, melynek eredményeként statisztikai termékek állnak elő. A Kódex kifejti a statisztikai adat-előállítási folyamatra, annak fő támogató szakmai tevékenységeire (pl. minőségmenedzsment, adatvédelem), valamint a statisztikai adat-előállítási folyamat eredményeként előálló statisztikai termékekre vonatkozó elveket. A statisztikai adat-előállítási folyamat megvalósításának a minőségét olyan működési feltételek befolyásolják, mint a Hivatalos Statisztikai Szolgálat egészének képességei, illetve a működés hatékonysága.”¹

II. Az országok eltérő méretében (nagyságában) meglévő különbségek semlegesítése.

A statisztika eszköztárából az arányszámok (ráták) és az indexszámok alkalmasak arra, hogy az összehasonlításokból ki tudjuk szűrni az országok eltérő nagyságából adódó zavaró hatásokat. A gazdaság fejlettségére vonatkozó mutatók esetében az ország népessége, a gazdaság egyensúlyi állapotát jellemző mutatóknál általában az ország GDP-jének az értéke szerepel az arányszám nevezőjében.

Az Európai Parlament és a Tanács 1176/2011/EU rendelete által bevezetett un. riasztási mechanizmus gazdag tárházát adja az ilyen típusú mutatóknak és módszereknek. A kialakuló makrogazdasági egyensúlyhiányok korai észlelésére szolgáló riasztási mechanizmus egy gazdasági elemzésekkel kombinált, tájékoztató küszöbértékeket tartalmazó, átlátható eredménytábla használatán alapul. A Bizottság évente elkészítendő jelentésében gazdasági és pénzügyi értékelést nyújt az eredménytábla alapján. Az eredménytábla belső és külső egyensúlyhiányok korai azonosítására és nyomon követésére 11 mutatót tartalmaz:

- Folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP %-ában (3 éves átlag). Küszöbérték: +6 és -4% között.
- Nettó nemzetközi befektetési pozíció a GDP %-ában. Küszöbérték: -35%.
- Reál effektív árfolyam %-os változása (3 év alatt). Küszöbérték: +/- 11%.
- Világ-exportbeli részarány %-os változása (5 év alatt). Küszöbérték: -6%.
- Nominális munkaerőköltség %-os változása (3 év alatt). Küszöbérték: +12%.
- Lakásárak éves változása a lakossági fogyasztás árindexéhez viszonyítva. Küszöbérték: +6%.
- Magánszektor (nem-pénzügyi vállalatok, háztartások) hiteleinek éves változása a GDP %-ában. Küszöbérték: 14%.
- Magánszektor (nem-pénzügyi vállalatok, háztartások) adóssága a GDP %-ában. Küszöbérték: 133%.
- Kormányzat bruttó adóssága a GDP %-ában. Küszöbérték: 60%.
- Munkanélküliségi ráta (3 éves átlag). Küszöbérték: 10%.
- Pénzügyi szektor összes kötelezettségének éves %-os változása. Küszöbérték: 16,5%.

¹ A Nemzeti Statisztika Gyakorlati kódexe. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017.

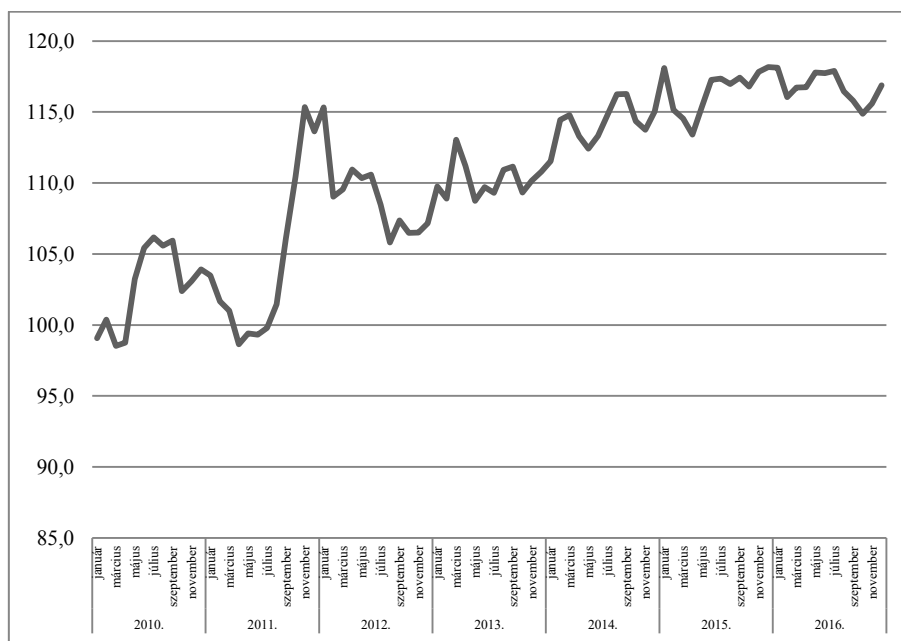
III. Az eltérő nemzeti fizetési eszközök azonos pénznemre konvertálása

Kezdetekben az árfolyamokat használták a makrogazdasági mutatók kétoldalú és többoldalú összehasonlításához. Az árfolyam két deviza egymásra vonatkozó ára; olyan nominális arányszám, amely azt mutatja, hogy egy adott deviza ára mennyi egy másik devizában kifejezve. Az árfolyamok lényegében területi árindexek. Az indexszámok ebben az esetben nem az időbeli változást, hanem a térbeli eltérést mérik. A többoldalú összehasonlításoknál az egyes országok nemzeti fizetési eszközben kifejezett adatait az árfolyamok segítségével átszámítják egy közös valutára. Az ENSZ és az OECD adattáiraiban az US dollár, a KGST országok esetében a transzferábilis rubel volt a közös valuta.

Az árfolyamok kétségtelenül alkalmasak arra, hogy kiszűrjék a különböző nemzeti fizetési eszközökből adódó különbségeket az összehasonlítandó makrogazdasági adatokból, de két komoly hiányosságuk van. Az egyik, hogy alakulásukat az összehasonlítandó makrogazdasági mutatóktól független monetáris politikai célok vezérik. Ez a vásárlóerő arányoktól független ingadozás jól érzékelhető a következő ábrából, ami a forint nominális árfolyamának alakulását mutatja. A nominális árfolyamindex két időszak árfolyamának hányadosa, több árfolyam esetén az egyedi árfolyamindexeknek a külkereskedelem ország-szerkezetével súlyozott átlaga.

1. ábra

*A forint nominál effektív árfolyamindexei
2000 év átlaga=100*

Forrás: MNB

Az évenkénti változás nagy amplitúdója mutatja, hogy a forint árfolyama nem a magyar gazdaság és a partner országok gazdasága közötti, rövidtávon stabilnak tekinthető, vásárlóerő arányok hatását tükrözi.

Az árfolyamok másik hiányossága, hogy lényegében olyan területi árindexek, ahol az egyedi árviszonyszámok minden termék esetében azonosak. Ezzel szemben a valós vásárlóerő arányokat tükröző egyedi árindexek az egyes országok között termékenként igen különbözőek. Magyarország és Ausztria egy főre jutó GDP-jét mutatja be a következő tábla. Jól látható, hogy a következő pontban részletesen ismertetett vásárlóerő paritás alapján végzett összehasonlításhoz képest milyen jelentős az árfolyam alapján végzett összehasonlítás torzítása amiatt, hogy nem veszi figyelembe a termékenként eltérő árviszonyszámokat.

1. táblázat

Eltérés az árfolyamon és a vásárlóerő paritáson történő összehasonlítás között

	1 főre jutó GDP 2012-ben	
	euróban	pps-ben
Magyarország	9 800	16 700
Ausztria	36 400	33 300

Forrás: Eurostat

A magyar egy főre jutó GDP hivatalos árfolyam alapján számolva 27%-a, pps alapon számolva 50%-a az osztrákéknak.

IV. Az eltérő árak azonos vásárlóerő paritásra való átszámítása.

Az azonos pénznemre való átszámítás tehát önmagában nem szűri ki az összehasonlítandó makrogazdasági aggregátumok illetve mutatók által lefedett termékek áraiban fennálló különbségeket. Olyan területi árindexeket kell számítani, amelyek mentesítik az értékmutatókat az áreltérésektől. A módszertani áttörést az 1960-as évek elején a *KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága*, illetve az *ENSZ Statisztikai Igazgatósága* által elindított két nemzetközi program hozta meg. A programok célja az országok gazdasági fejlettségének mérése volt, értékmutatóiknak áreltérésektől mentes összehasonlítása révén.

KGST országok értékmutatóinak az összehasonlítását a *KGST Közgazdasági Állandó Bizottság Nemzeti jövedelem munkacsoportjában* az országok szakértői végezték. A többoldalú összehasonlításra négy programot szerveztek, tárgyévei 1959, 1966, 1973 és 1978 voltak. A többoldalú összehasonlítást következő alapvető mutatókra terjedt ki: az ipari korrigált teljes termelés, a mezőgazdasági nettó és teljes termelés, a nemzeti jövedelem fogyasztási alapja, a beruházások és a nemzeti jövedelem felhalmozási alapja. Az

un. átszámítási termékcsoportok száma: ipari termelés 430, fogyasztási alap 190, beruházások (gépek 90, építőanyagok 75), mezőgazdasági termelés 80. A reprezentánsok száma: ipari termelés 1600-2000, fogyasztási alap 850-1150, beruházások (gépek, építőanyagok) 500-800, mezőgazdasági termelés 80. A reprezentáns termékek minőségi különbségeire szakértői becsléssel korrekciós együtthatókat számítottak. Minden ország a Szovjetunióhoz hasonlított, ebből adódóan a tranzitivitás nem volt biztosított. Azaz két másik tagország csak a Szovjetunióhoz viszonyított helyzetét tudta összehasonlítani.²

Az ENSZ által szervezett „Nemzetközi összehasonlítási program” (International Comparison Project, ICP) kutatási projektként indult a hatvanas években. A programok lebonyolításáért kezdetben a *United Nations Statistics Division* és a *University of Pennsylvania* voltak a felelősek. A nemzetközi összehasonlítási program tárgyvevei 1970, 1973, 1975, sorrendben 10, 16, 34 ország részvételével. A növekvő részvétel miatt 1980-tól regionális részprogramok indultak. Az Európai Összehasonlítási Programnak, mint az ICP program egyik regionális részprogramjának első tárgyveve 1980 volt, 18 ország részvételével. A programban résztvevő országok egységár és értékadatokat szolgáltatottak az *Eurostat*-nak (illetve az *OECD*-nek) a GDP termék és szolgáltatási csoportjaira, illetve azokat reprezentáló termékekre vonatkozóan. Az összehasonlítás a GDP felhasználási aggregátumaira (fogyasztás, felhalmozás, stb.) terjed ki.³⁴

1. Az Európai Összehasonlítási Program során alkalmazott módszertan.⁵

Az összehasonlítható értékadatokat biztosító munkafolyamat két szakaszból áll: ország páronkénti vásárlóerő paritások (árindexek) számítása, fix bázisú vásárlóerő paritások (árindexek) számítása.

1. 1. Az első szakasz eredményei az országok közötti területi árindexek.

Az árindexek két ország árszínvonalának arányát mutatják egy adott jószágkosár alapján. Ezt az árindexet a nemzetközi gyakorlatban *vásárlóerő-paritás*nak (Purchasing Power Parity) nevezik, és PPP betűszóval jelölik. Lényegében azt mutatja, hogy az egyik ország egységnyi valutája egy másik ország hány egységnyi valutájával azonos vásárlóerejű egy adott termék esetében, vagy a termékek és szolgáltatások adott körében. Segítségükkel egyenlővé lehet tenni a különböző nemzeti fizetési eszközök vásárlóerejét, meg lehet szüntetni az országok közötti árszínvonal különbségeket.

A vásárlóerő paritások számításához reprezentánsokat választanak ki a GDP felhasználási csoportjait alkotó termékekből és szolgáltatásokból, és azok áraiból ország-páronként árviszonyszámokat számítanak.

² *Az alapvető értékmutatók összehasonlításának módszertani és gyakorlati tapasztalatai: Bulgária, Magyarország, az NDK, Mongólia, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia 1966. évi adatainak összehasonlítása alapján.* Központi Statisztikai Hivatal, 1971

³ SZILÁGYI GYÖRGY – BÓDAY ERZSÉBET: *Nemzetközi összehasonlítás Európában, 1980.* Statisztikai Szemle 1985/8.

⁴ GYÖRFFY BALÁZS: *Világméretű vásárlóerőparitás-számítás.* Statisztikai Szemle. 2009/1.

⁵ EUROSTAT – OECD: *Methodological manual on purchasing power parities*, ISSN 1725-0048 OECD

2. táblázat

A fogyasztási javak „tejtermékek” alapszoportjának árai országoként, 2005 (részlet)

	Termékek					
	Sűrített tej	Tejpor	Tejföl	Joghurt, natúr	Joghurt, gyümölcs	Joghurt, ital
Országok	Árak (p)					
Magyarország (A)	1134,3	3029,1	583,0	406,9	500,9	712,4
Ausztria (B1)	2,6	10,6	2,5	1,5	3,1	4,5
Szlovákia (B2)	127,0	376,8	73,2	53,6	74,6	139,4
Csehország (B3)	73,5	274,9	55,4	36,6	57,9	114,2

Az árviszonyszámokat több lépésben átlagolják, és kiszámítják ország-páronként az átlagos vásárlóerő-paritásokat. Először termékcsoportonként számítják ki az átlagos árviszonyszámokat, majd a részletezett GDP adatok segítségével azokat magasabb szintre átlagolják.

3. táblázat

A fogyasztási javak „tejtermékek” termékcsoportjának árviszonyszámai országoként, 2005 (részlet)

	Termékek					
	Sűrített tej	Tejpor	Tejföl	Joghurt, natúr	Joghurt, gyümölcs	Joghurt, ital
Országpárok	Árarányok					
HU/AT (pA/pB1)	443,1	286,0	232,3	269,5	164,2	159,7
HU/SK (pA/pB2)	8,9	8,0	8,0	7,6	6,7	5,1
HU/CZ (pA/pB3)	15,4	11,0	10,5	11,1	8,6	6,2

Valamennyi ország-párra, először az alapszoportokra számítanak átlagparitásokat (többségében súlyozatlanul), majd magasabb szintre Laspeyres, Paasche, Fisher és EKS súlyozással. A Laspeyres, Paasche, Fisher indexek több évtizedes hagyománnyal rendelkeznek az indexszámításban. Az egyedi indexek súlyozási módjában térnek el egymástól. Az EKS indexformula azonban új, a területi indexekre kifejlesztett súlyozási rendszert használ. Eredete CORRADO GINI olasz matematikus nevéhez fűződik, aki országon belüli összehasonlításokhoz alkalmazta. Az országok közötti összehasonlításra alkalmas EKS indexformulát ÉLTETŐ ÖDÖN, KÖVES PÁL magyar, és BOHDAN SZULC lengyel statisztikusok nevének kezdőbetűi alapján nevezték el, mivel a gyakorlati alkalmazást Ők dolgozták ki. Az EKS-indexek számításának általános képlete:

$$EKS_{jk} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n F_{ji} \div F_{ki}} \quad \text{átalakítva}$$

$$EKS_{jk} = \sqrt[n]{F_{jk}^2 \cdot \prod_{i=1}^n F_{ji} \div F_{ki}}$$

„n” az országok száma;
 az i, j, k indexek egyes országokat jelölnek,
 F_{jk} = a j és k ország között közvetlenül számított Fisher index
 $F_{ji} : F_{ki}$ = a j és k ország között harmadik országokon keresztül, közvetetten számított Fisher indexek.

4. táblázat

*A különböző súlyozású átlagparitások a tejtermékek termékcsoport példáján
 2005 (részlet)*

Ország párok	Laspeyres	Paasche	Fisher	EKS
HU/AT (pA/pB1)	238,5	261,6	249,8	247,0
HU/SK (pA/pB2)	7,8	7,9	7,8	7,6
HU/CZ (pA/pB3)	8,9	10,9	9,9	10,3

Az EKS index lényege, hogy eleget tesz a tranzitivitás követelményének. Egy index akkor tranzitív, ha a közvetlen és a közvetett módon számított árindex azonos, azaz fennáll az alábbi egyenlőség:

$$I_{A/B} = I_{A/C} \cdot I_{B/C}$$

Olyan indexet kell számítani, hogy az A és B ország közötti vásárlóerő-paritás harmadik (C) országon keresztül számítva is ugyanannyi legyen, mint közvetlenül számítva. A tranzitivitás biztosításával a bilaterális összehasonlítás multilaterális összehasonlítássá alakítható.

1. 2. A fix bázisú vásárlóerő paritások (árindexek) számítása.

A tagországok fix bázisú vásárlóerő paritásainak kiszámításához meg kell adni egy referencia országot és annak a fizetőeszközét. Konvenció alapján erre a célra az EU országok csoportjában Németországot és az eurót, az OECD országok csoportjában az Egyesült Államokat és az US dollárt jelölték ki. Az EU országok esetében egy olyan területi bázis indexsor áll össze, melynek a bázisa Németország vásárlóerő paritása euróban, és az indexsor tagjai az egyes országok és az ország csoport átlagának ehhez viszonyított vásárlóerő paritásai.

Az egyszerűbb prezentáció érdekében az indexsort átszámítják az ország csoport átlagos vásárlóerő paritásának a bázisára. Azaz a német euró bázisú indexsor minden egyes tagját elosztják az ország csoport német bázisú vásárlóerő parításával. A számítás végeredménye a “vásárlóerő standard” angolul purchasing power standard (PPS), egy mesterséges pénzeszköz, az Európai Unió nemzeti fizetőeszközeinek euró pénznemben kifejezett átlagos vásárlóereje (csoport euro), amiben az egyes tagországok vásárlóerő paritásai azonos közös bázison kifejezhetők. Nevezhető úgy is, hogy EU 25 (.....28) bázisú euro.

Első lépésben kiszámítják az ország/Németország EKS PPP indexeket, majd az indexek segítségével az egyes országok nemzeti fizetőeszközben kifejezett GDP adatait átszámítják a referencia ország (Németország) nemzeti fizetőeszközében (euro) kifejezett adatokra. Ez a „reál” (összehasonlító áras) felhasználási kiadások adata. A módszer illusztrálására a táblázatokban a 2012. évre vonatkozó adatokat az Eurostat adatbázisából vettem át.⁶

5. táblázat

*Ország/Németország EKS PPP bázis indexsor, és „reál”
(összehasonlító áras) felhasználási kiadások*

	GDP millió nemzeti valutában	ppp német euro=1	GDP millió német euróban
Czech Republic	3 845 926	17,1226	224 611
Denmark	1 825 582	9,8305	185 707
Germany	2 666 400	1,0000	2 666 400
France	2 032 296	1,0831	1 876 340
Hungary	28 048 068	160,8766	174 345
Austria	307 004	1,0631	288 791
Poland	1 595 225	2,3403	681 643
Slovakia	71 096	0,6553	108 499
United Kingdom	1 564 639	0,8882	1 761 494
European Union (28 ország)	12 967 704	0,967	13 408 087

Az árindexek értelmezése: Magyarországon 160,9 euróért, a 28 tagországban átlagosan 0,97 euróért lehet megvásárolni azt az árumennyiséget, ami Németországban 1 euróba kerül.

Második lépésben az egyes országok nemzeti fizetőeszközben kifejezett GDP adatait átszámítják a hivatalos árfolyamok (nemzeti fizetőeszköz/euro) segítségével euróban kifejezett adatokra. Ez a „nominális” (folyó áras) felhasználási kiadások adata.

⁶ *Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA95 aggregates.*
EUROSTAT ADATBÁZIS [prc_ppp_ind]

6. táblázat

A „nominális” (folyó áras) felhasználási kiadások

	GDP nemzeti valutában	euro árfolyam	GDP millió euróban
Czech Republic	3 845 926	25,15	152 926
Denmark	1 825 582	7,44	245 252
Germany	2 666 400	1,00	2 666 400
France	2 032 296	1,00	2 032 296
Hungary	28 048 068	289,25	96 968
Austria	307 004	1,00	307 004
Poland	1 595 225	4,18	381 204
Slovakia	71 096	1,00	71 096
United Kingdom	1 564 639	0,81	1 929 581
European Union (28 ország)	12 967 704	1	12 967 704

A harmadik lépésben a „nominális” felhasználási kiadások EU összesen adatát elosztják a „reál” felhasználási kiadások EU összesen adatával. Az eredményként megkapjuk az ország csoport egészének az átlagos vásárlóerő paritását németországi bázison.

7. táblázat

Vásárlóerő paritás németországi bázison

Nominális GDP	millió euróban	12 967 704
Real GDP	millió német euróban	13 408 087
csoport euro/német euro		0,9672

Negyedik lépésben a német bázisú PPP-eket átszámítják az ország csoport bázisán számított PPP-kre. A német bázisú „csoport” PPP-vel elosztva a német bázisú ország PPP-eket, az egyes országokra olyan vásárlóerő paritásokat kapunk, amelyeknek a bázisa a „csoport euro”, azaz a PPS. Magyarország esetében a 160,877 osztva 0,967-tel az eredmény 166,340 lesz.

8. táblázat

PPS bázisú vásárlóerő paritások és „real” GDP egyes országokban

	ppp német euro=1	ppp EU 28=1	GDP millió pps-ben
Czech Republic	17,123	17,704	217 234
Denmark	9,830	10,164	179 607
Germany	1,000	1,034	2 578 823
France	1,083	1,120	1 814 712
Hungary	160,877	166,340	168 619
Austria	1,063	1,099	279 305
Poland	2,340	2,420	659 255
Slovakia	0,655	0,678	104 935
United Kingdom	0,888	0,918	1 703 639
European Union (28 ország)	0,967	1,000	12 967 704

Németországban 1,03 euróért lehet megvásárolni azt az árumennyiséget, ami a 28 tagországban átlagosan 1 euróba kerül. A német euro vásárlóereje a 28 tagország euróban kifejezett átlagos vásárlóerejéhez, a csoport euróhoz, viszonyítva 1,03. Magyarországon 166,3 forintért lehet megvásárolni azt az árumennyiséget, ami a 28 tagországban átlagosan 1 euróba kerül. A magyar forint vásárlóereje a 28 tagország euróban kifejezett átlagos vásárlóerejéhez viszonyítva 166,34.

A számítást, az EKS PPP-től, kezdve minden rész-aggregátumra külön-külön kell elvégezni. Az eredményül kapott pps bázisú vásárlóerő paritások jelentősen eltérhetnek a GDP egészére kiszámított mutatótól.

9. táblázat

Egyes felhasználási kiadáscsoportok pps bázisú vásárlóerő paritásai

		Magyarország	United Kingdom
árfolyam	<i>nemzeti valuta/euro</i>	289,25	0,81
GDP	<i>nemzeti valuta/pps</i>	168,074	0,92
kormányzati közösségi kiadások	<i>nemzeti valuta/pps</i>	132,730	0,890
háztartások fogyasztási kiadásai	<i>nemzeti valuta/pps</i>	160,440	0,951
élelmiszerek	<i>nemzeti valuta/pps</i>	233,740	0,828
állóeszköz felhalmozás	<i>nemzeti valuta/pps</i>	200,367	0,824

A táblázatból az állapítható meg, hogy a hivatalos 289 forintos euró árfolyammal szemben a magyar háztartások a fogyasztási cikkek körében átlagosan 160 forintért tudják megvásárolni azt a mennyiséget, amiért az ország csoport átlagában a vásárlók egy eurót fizetnek. Azaz 160 forint egy csoport euro. Az élelmiszerek esetében kedvezőtlenebb, a kormányzat közösségi kiadásait tekintve kedvezőbb a forint vásárlóereje az országok átlagához képest.

Az ország vásárlóerő paritásait a hivatalos árfolyamhoz viszonyítva elemezni tudjuk az országok közötti árszínvonal különbségeket bármelyik termékcsoporthoz illetve azok aggregátumaira. A GDP szintjén elvégezve ezt a műveletet, az árszínvonal index (price level index, PLI) az országnak másik országhoz vagy ország csoporthoz viszonyított árszínvonalát mutatja.

Például a fenti táblázatból kiszámítható, hogy Magyarország Egyesült Királyság bázisú PPP-je (168,07 osztva 0,92-vel) 182,7, míg a forint fonthoz viszonyított árfolyama (289,265 osztva 0,81-gyel) 356,7 (1 font 356,7 forint). Magyarország árszínvonal indexe az Egyesült Királysághoz viszonyítva (182,7 osztva 356,7-tel) 0,51, azaz 51%. A magyar árszínvonal a GDP szintjén közel 50%-kal alacsonyabb az Egyesült Királyságénál.

2. A pps alapú nemzetközi összehasonlítás gyakorlati alkalmazása, Magyarország néhány makrogazdasági mutatójának nemzetközi összehasonlítása.

Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat gazdag adatbázisában nagyon sok pps alapú adatsort találunk. Külön fejezet tartalmazza a vásárlóerő parítások részletes adatait országonként és a GDP felhasználásának különböző csoportjaira, emellett több fejezet tartalmaz olyan mutatókat, melyek a pps-ben mért GDP-t használják viszonyítási alapnak. Ebből az adatbázisból választottam ki három területet a magyar adatok nemzetközi összehasonlításához. Természetesen ezek közül az első a gazdasági fejlettség méréséhez alkalmazott GDP mutató

Az Európai unió 28 tagországának együttes GDP-je hivatalos euró árfolyamon számolva 2016-ban 14820,5 milliárd euró, Magyarorszáé 112,4 milliárd euró volt, Részarányunk az EU tagországok GDP-jéből 0,8 százalék. Az 1 főre jutó GDP Magyarországon 11589 euró volt, 60 százalékkal alacsonyabb a tagországok 29148 eurós átlagánál.

Az azonos vásárlóerő paritáson végzett összehasonlítás jelentősége jól érzékelhető, ha összevetjük a fenti, euró árfolyamon átszámított adatokat a pps-ben kifejezett adatokkal. Pps alapon számolva az Európai unió 28 tagországának együttes GDP-je 14909,1 milliárd pps, Magyarorszáé 192,9 milliárd pps volt Részarányunk ezen az alapon számolva magasabb, 1,3 százalék. Az 1 főre jutó GDP Magyarországon 19700 pps volt, 32 százalékkal alacsonyabb a tagországok 29100 pps átlagánál.

A tagországok sorrendjében ezzel az értékkel Magyarország a 2010. évi 22. helyről 2016-ban a 24. helyre esett vissza. Régióink valamennyi országában magasabb a mutató értéke.

10. táblázat

1 főre jutó GDP pps alapon, EU 28= 100

2010.		2016.	
17. Czech Republic	83	15. Czech Republic	88
18. Slovenia	83	17. Slovenia	83
20. Slovakia	74	19. Slovakia	77
22. Hungary	64	23. Poland	68
23. Poland	62	24. Hungary	67

Forrás: Eurostat

Az egy főre jutó GDP alapján mért fejlettségi sorrend változása az egyes országok eltérő növekedési pályájának az eredménye. Régióink országai közül Csehország és Szlovénia gazdasága hazánkéhoz hasonló fejlődési pályán mozgott. Az időszak első felében ezen országok GDP-je nem nőtt. A magyar gazdaság átlagos növekedési üteme 2009 és 2012 között 0,3% volt. Ezzel szemben Lengyelország és Szlovákia a válságot követően azonnal növelni tudta gazdasága teljesítményét, 2010 és 2016 között évi 3% illetve 2,6% volt a GDP-jük átlagos növekedési üteme. A magyar gazdaság növekedési üteme 1,9% volt.

A gazdasági növekedés keresleti oldali tényezőit vizsgálva magyarázatot találunk arra, hogy a vizsgált időszak első felében az EU-hoz azonos időpontban csatlakozott öt ország közül a lengyel és a szlovák gazdaság miért mozgott eltérő növekedési pályán, mint a magyar gazdaság. A nettó export mindhárom országban közel azonos mértékben járult hozzá a GDP növekedéséhez. Lengyelországban azonban mindez dinamikus lakossági fogyasztás-növekedéssel és szerényebb mértékű beruházási növekedéssel is párosult. Szlovákiában a beruházások válságot követő jelentős növekedése volt a felhajtó erő. Magyarországon ebben az időszakban mind a lakossági fogyasztás, mind a beruházások növekedést visszafogó tényezőknek bizonyultak. A kormány 2010-ben leállította az új uniós projekteket, így 2013 és 2015 között került be a gazdaságba a rendelkezésre álló közel 8 ezermilliárdos keret 55%-a.

Az árfolyam alapú és a pps-ben számított összehasonlítások közötti különbséget az országok eltérő árszínvonala okozza. A GDP szintjén a magyar árszínvonal 41 százalékkal alacsonyabb az EU tagországok átlagos árszínvonalánál. A régióink országai közül csak Lengyelországban alacsonyabb az árszínvonal a magyarországiénál.

11. táblázat:

A GDP árszínvonal indexei (EU28= 100)

	2010.	2016.
Czech Republic	70,7	65,3
Hungary	60,0	59,0
Poland	59,1	55,7
Slovenia	83,4	81,3
Slovakia	65,6	66,7

Forrás: Eurostat

A GDP és felhasználási aggregátumai mellett a pps alapon számított GDP lehetővé teszi a legátfogóbb termelékenységi mutató, az egy foglalkoztatottra eső GDP, tagországok közötti összehasonlítását is. Régióink országai közötti különbségeket az alábbi táblázat mutatja.

12. táblázat

Munkatermelékenység, 1 foglalkoztatottra jutó GDP

	EU28 = 100	
	2010	2016
Czech Republic	77,1	80,2
Hungary	73	67,8
Poland	70,1	74,2
Slovenia	79,5	80,7
Slovakia	83,5	81,7

Forrás: Eurostat

2016-ban a magyar termelékenység volt a legalacsonyabb az egy időben csatlakozott országok közül. A 28 tagország sorrendjében a magyar termelékenységi mutató 2016-ban a 25. helyen állt. Nálunk alacsonyabb munkatermelékenység csak Lettországbán, Romániában és Bulgáriában volt.

Hasonlóan fontos területe az összehasonlításoknak a háztartások jövedelme és fogyasztása. Az egyik ilyen mutató a nemzeti számlarendszerekből származó „korrigált bruttó rendelkezésre álló jövedelem”, mely segítségével a lakosság adózás utáni, támogatásokat is tartalmazó (beleértve a természetben kapott támogatásokat, mint oktatás, egészségügyi ellátás, stb.) jövedelme hasonlítható össze.

13. táblázat

A háztartások 1 főre jutó bruttó rendelkezésre álló jövedelme pps-ben

	2010	2015
EU 28	19730	21897
Slovenia	15866	16924
Czech Republic	14808	17165
Slovakia	14002	16417
Poland	12404	15108
Hungary	11501	13551

Forrás: Eurostat

A magyar háztartások egy főre jutó éves jövedelme, melyet fogyasztásra, beruházásra fordíthatnak, vagy megtakaríthatnak 2015ben 13551 pps volt, az EU tagországok átlagánál 38 százalékkal kevesebb. Régióink országaiban mindenhol nagyobb volt az egy főre jutó éves jövedelem, például Csehországban 27 százalékkal magasabb volt, mint Magyarorszá-

gon. 2015-re csak 26 ország adatai elérhetők, ezen országok sorrendjében a magyar 1 főre jutó jövedelem a 24-dik, csak Lettországból és Bulgáriában kevesebb.

Az EU tagországok gazdasági és fiskális politikájának koordinációjában jelentős lépés volt az 1992-ben bevezetett Gazdasági és Monetáris Unió (Economic and Monetary Union, EMU). Az Európai Bizottság attól kezdve rendszeres monitoring formájában figyelemmel kíséri a tagországok gazdaságpolitikáját. Előrejelzéseket készít a legfontosabb makrogazdasági mutatók várható alakulására. Értékeli a tagországok állami költségvetését és konvergencia programját. A korábban említett riasztási mechanizmus keretében feltárja az egyes gazdaságok egyensúlyi helyzetének olyan hiányosságait, melyek károsak lehetnek az illető országra, vagy a Gazdasági Monetáris Unió egészére.

A tanulmány a makrogazdasági mutatók nemzetközi összehasonlításával foglalkozó széleskörű irodalom egy kis, de fontos szeletét, a vásárlóerő paritáson alapuló összehasonlítás módszertanát kísérelte meg röviden bemutatni. Úgy gondolom, hogy ez a módszertani háttér hozzájárul ahhoz, hogy az Európai Bizottság fentiekben említett tevékenysége megfelelő színvonalú legyen, azaz a tagországok gazdasági fejlődését összehasonlítható statisztikai adatok alapján, nyomon lehessen követni.

Felhasznált irodalom:

A Nemzeti Statisztika Gyakorlati kódexe. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017

Az alapvető értékmutatók összehasonlításának módszertani és gyakorlati tapasztalatai: Bulgária, Magyarország, az NDK, Mongólia, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia 1966. évi adatainak összehasonlítása alapján. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1971.

EUROSTAT – OECD: *Methodological manual on purchasing power parities*, ISSN 1725-0048 OECD
GYÖRFFY BALÁZS: *Világméretű vásárlóerőparitás-számítás.* Statisztikai Szemle. 2009/1.

Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA95 aggregates.
EUROSTAT ADATBÁZIS [prc_ppp_ind]

SZILÁGYI GYÖRGY –BÓDAY ERZSÉBET: *Nemzetközi összehasonlítás Európában, 1980.* Statisztikai Szemle 1985/8.

LAKATOS JUDIT*

Gondolatok a Gender Equality Index (GEI) kapcsán

I. Bevezető

Az utóbbi években, évtizedben a nemzetközi összehasonlítás népszerű eszközévé váltak a kompozit indexek. A gazdaság és társadalom különböző területeire fókuszáló indexek listája évről évre bővül. 2006-ban, amikor az első ezzel a témával foglalkozó átfogó módszertani kézikönyv megjelent,¹ már több mint 160 jelentősebb kompozit indexet tartott számon a nemzetközi szakirodalom, köztük olyan viszonylag széles körben ismert is, mint az ENSZ *Human Development Indexe* (HDI)². A kompozit indikátorok népszerűsége a közérthetőségükben (vagy legalábbis látszólagos közérthetőségükben) rejlik, ami miatt a média, de a politikai élet szereplői is szívesen hivatkoznak rájuk. Emellett a kompozit indexek még a következő előnyös tulajdonságokkal is rendelkeznek:

- adott problémakör különböző dimenzióit lehet így egyetlen mérőszámba sűríteni, anélkül, hogy a mögöttes dimenziók elvesznének
- egy számot jóval könnyebb értelmezni, mint több, eltérő jelentőséggel bíró indikátort
- alkalmas rangsorképzésre épp úgy, mint időbeli összehasonlításra
- a mögötte álló mutatók száma nincs korlátozva
- anélkül is lehet rá hivatkozni, hogy tisztában lennénk a mögötte meghúzódó módszertannal.

A kompozit index képzése azonban több buktatóval is jár. Először is megfelelően definiálni kell, hogy a megfigyelni kívánt jelenséget (pl. egy ország fejlettségét), majd eldönteni, hogy milyen mutatókkal lehet azt kielégítően jellemezni, ügyelve arra, hogy

---

* statisztikai főtanácsadó, KSH

¹ BANDURA R. (2006): *A Survey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2006 Update*. United Nations Development Programme Office of Development Studies, available http://www.thenewpublicfinance.org/background/Measuring%20country%20performance_nov2006%20update.p

² (Human Development Index, rövidítése: HDI) egy olyan mutatószám, amely a világ országainak összehasonlítását teszi lehetővé a születéskor várható élettartam, az írástudás, az oktatás és az életszínvonal alapján. A mutatót 1990-ben dolgozta ki Mahbub ul Haq pakisztáni közgazdász, és 1993 óta használja az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) az Emberi Fejlődési Jelentésben (HDR). Alapkonceptiója a kezdetek óta változatlan, de a konkrét számítási módban többször történt változás.

egyetlen lényeges ismérv se maradjon ki. Az így kialakított mutatókört adminisztratív nyilvántartásokból, felvételekből származó információkkal kell feltölteni. Minél szélesebb körben akarunk vizsgálni, annál erősebb korlátot jelent az, hogy a mutatóknak valamennyi összehasonlítandó országról (területről) kielégítő minőségben rendelkezésre kell állniuk. Az indexbe bevont területekhez, az azokat megjelenítő mutatókhoz elvileg súlyrendszert is ki kell alakítani., Vannak a vizsgálandó jelenség szempontjából alapvető jelentőségű és kevésbé meghatározó dimenziók, de nincs olyan módszer, amely az ezzel arányos súlyok kialakításához egyértelmű iránymutatást adna. Ezért számos, a társadalom különböző jelenségeinek összehasonlítását szolgáló kompozit index a részterületek mutatóit súlyozás nélkül összegzi, nem vállalva fel a többé-kevésbé szubjektív értékítéleten alapuló súlyképzést. Nem ritka az sem, hogy nem az összevetés célja, hanem a viszonylag könnyen megszerezhető információk köre határozza meg a kompozit index tartalmát. Mivel a kompozit indexek megalkotása nem mentes a szubjektivitástól, fogadtatása is sok esetben vegyes, nemzetközi összehasonlítás esetén különösen erős kritikai hangot ütnek meg azok az országok, amelyek a rangsor végére kerülnek. Jóllehet a bírálatoknak esetenként van valós alapja is, gyakran a transzparencia, illetve a részletes módszertan ismeretének hiánya magyarázza a fogadói oldal szkepticizmusát.

II. A Gender Equality index főbb jellemzői

A kompozit index képzés első lépése a vonatkozó módszertani kézikönyv szerint a feladat kitűzése, mi az, amit mérni, jellemezni kívánunk vele. A GEI esetében ez a férfiak és nők helyzete közötti különbség (gender gap) alakulásának nyomon követését jelenti, mert a nemek egyenlőségének megteremtése az unió egyik fundamentális célja³. Jóllehet az index jellemzően azt kívánja számszerűsíteni, hogy milyen mértékű egyenlőtlenséggel szembesülnek a nők az élet különböző területein, az is követelményként fogalmazódott meg vele szemben, hogy egyben tükrözze a férfiak számára hátrányos megkülönböztetést is.

A GE indexet az unió (pontosabban annak szakosodott intézménye az EIGE (*European Institut for Gender Equality*)) dolgozta ki, a tagországok szakértőinek széleskörű bevonásával. A megalkotását hosszú előkészítő folyamat előzte meg, melynek eredményeként a következő témakörök (domains) bekerüléséről született megállapodás, melyekhez a súlyok szakértői becslés alapján lettek hozzárendelve (ez szerepel a témakörök megnevezése után zárójelben):

- work-munka (0,19)
- money-anyagiak (0,15)
- knowlegde-tudás (0,22)
- time-időráfordítás (0,15)
- power-hatalom (0,19)
- health- egészség (0,10)

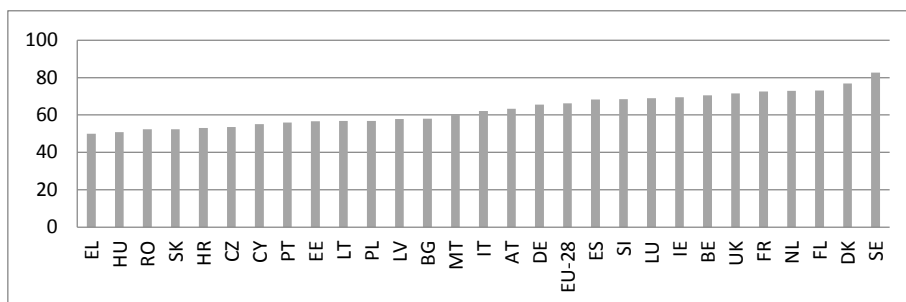
³ Az erős és demokratikus Európa elképzelhetetlen a nemek közötti teljes egyenlőség megteremtése nélkül (GEI report, 2017, foreword by Virginija Langbakk, direktor of EIGE).

Az egyes területeken belül részterületek (sub-domains) kerültek meghatározásra, amelyeket egy, vagy több mutató (variables) jellemez. Az egyes részterületekhez tartozó mutatók, illetve az azonos területhez tartozó részterületek súlya megegyező. Mind a területek, de mindenekelőtt a mutatók kiválasztása a harmonizált társadalomstatisztikai felvételek adta lehetőségek messzemenő figyelembevételével történt, szélsőségesen fogalmazva, csak olyan szempont került bele az egyenlőtlenségi vizsgálatába, amelynek megfigyelésére már volt valamilyen uniós felvétel⁴(illetve fordítva, ha volt olyan felvétel, amelyből származó mutatóz kapcsolatba lehetett hozni valamelyik témakörrel, az a kapcsolat szorosságától függetlenül biztos, hogy bekerült a GE indexbe.) A hat területhez összesen 31 index került kiválasztásra. Az egyes területekhez, illetve részterületekhez rendelt pontérték a férfiak és nők között fennálló különbséget, a nemek közötti egyenlőtlenség mértékét jelzi.

Maga az index – részben retrospektív módon – eddig négy időpontra (2005, 2010, 2012, 2015) készült el. A 2015. évi helyzet bemutatása mellett átfogó idősor elemzést is tartalmazó, meglehetősen nagy nemzetközi érdeklődést kiváltó kiadványt 2017 végén adta közre az EIGE. Említést érdemlő hazai sajtó visszhangja viszont nem volt az elemzésnek, talán azért, mert 50,8-as pontértékünkkel az unió 28 tagállama között elfoglalt 27. helyünkre nem igen lehettünk büszkék. Némi vigaszt jelenthet talán, hogy az index értéke 2005 és 2015 között emelkedett. (Igaz ez Szlovákia kivételével valamennyi tagországra igaz, a relatív változás tekintetében pedig a legrosszabbul teljesítő harmadba tartoztunk.)

1. ábra

A GE index értéke az egyes tagországokban, 2015

Forrás: GEI 2017 measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report.

Kedvezőtlen rangsorbeli helyünkre magyarázatul szolgálhat a hat témakörhöz rendelt mutatók áttekintése, beleértve azt is, hogy mennyire tekinthetők a kiválasztott mutatók az adott témakör szempontjából relevánsnak.

⁴ A legfontosabbak ezek közül az LFS(munkaerő felmérés) és ad-hoc moduljai és a SILC (Életmód és jövedelem felvétel) és moduljai.

III. Munka

A témakör megjelenítésére hivatott mutatók kiválasztása mögött a következő filozófia húzódik meg: A munka világában a férfiak és a nők akkor egyenlők, ha azonos eséllyel válnak foglalkoztatottá és azonosan kedvező körülmények jellemzik munkájukat. Két részterület került ehhez meghatározásra, a munka világában való részvétel, illetve a foglalkozási szegregáció és munkaminőség.

Az előbbihez tartozó két indikátor – az egyenértékes létszámból a 15 éves és idősebb népességre számított foglalkoztatási ráta, és az aktív életszakaszban munkával eltöltött idő – a legnagyobb elemszámú harmonizált közösségi lakossági felvételből – a negyedéves gyakoriságú Munkaerő felmérésből került kiszámításra. Mindkét mutató olyan, amit befolyásol a gyermekvállalásához kapcsolódó (országoként változó) juttatási rendszer, valamint az, hogy azonos vagy különböző szabályok határozzák-e meg a férfiak és a nők nyugdíjba vonulását. A férfiak és nők egyenértékes létszám alapján számolt foglalkoztatási rátájában, uniós átlagban 2015-ben 16,2 százalékpontos különbség mutatkozott a férfiak javára. Mivel a részmunkaidős munkavállalás inkább a nőkre, főleg a gyermeket nevelő nőkre jellemző, ez a különbség meghaladja a „normál” (jellemzően a 15-64 éves népességre számolt) foglalkozási ráta nemenkénti különbségét. (Persze erősen vitatható, hogy egyenlőbbek-e attól a nők, ha a férfikkal azonos arányban dolgoznak családi kötelezettségek ellátását egyáltalán nem megkönnyítő módon teljes munkaidőben.) Jóllehet Magyarországon a részmunkaidőben dolgozó nők aránya jóval az uniós átlag alatt van (és jellemzően ez a helyzet a volt szocialista országok többségében is, a két – teljes munkaidős – keresőt feltételező megélhetési modell dominanciájából következően), az egyenértékes létszám alapján számított foglalkoztatási ráta nemenkénti különbsége alig kisebb (15,4százalékpont) az uniós átlagnál. Ennek oka részben a társadalombiztosítási ellátás rendszerében keresendő. A gyermekgondozás miatti igénybe vehető fizetett távollét Magyarország esetében jóval hosszabb az uniós átlagnál, illetve a 90-es évek végi nyugdíjreformig a nőkre deklaráltan a férfiakra érvényesnél alacsonyabb nyugdíjkorhatár vonatkozott. A másik kevésbé fajsúlyos tényező módszertani. Nevezetesen, hogy a hazai számbavételi rendszer a gyermekgondozási ellátást igénybevevőket a munkaviszony fennállásától függetlenül csak akkor tekinti foglalkoztatottnak, ha a megfigyelés hetében ténylegesen jövedelemszerző munkát végeztek, mely számbavételi gyakorlat nem egységes az unióban. A férfiak és nők munkában töltött idejének uniós átlagtól való eltérését szintén döntően a fentiek magyarázzák. Az első mutató esetében egy felső korhatár megadása (pl. 60 év) és az egyenértékes helyett a tényleges létszámmal történő számítás kisebb nemenkénti különbséget és realisabb eredmény adna, emellett hazánk esetében a gyermekgondozási ellátást igénybevevők munkaerőpiaci kategóriájának megállapításánál érdemes lenne fontolóra lehetne egy, a jelenleginél árnyaltabb besorolás alkalmazását.

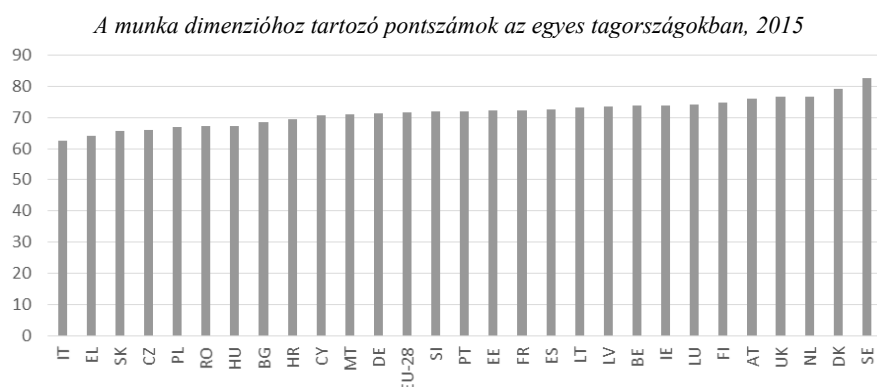
A munka másik részterületének három mutatója az összes foglalkoztatottból az oktatásban a humán egészségügyi és szociális ellátás nemzetgazdasági ágban dolgozók aránya (szegregációs mutató), azoknak az alkalmazottnak az aránya, akik munkahelyükről családi okból 1-2 órára el tudnak menni, illetve a karrier index, mely utóbbi maga is egy több részmutató kombinálásával előállított kompozit index. Amellett, hogy némileg kétséges, hogy a munkaminőségét ezekkel a mutatókkal valóban kielégíthetően

lehet jellemezni, a két utóbbi megbízhatóságát erősen megkérdőjelezi, hogy forrásuk az Eurofound kismintás felvétele. A kérdések véleménykérdések, melyeknél a nemzeti „habitus” erősen meghatározza a válaszok megoszlását.

A két kiemelt nemzetgazdasági ágra számított szegregációs mutató hazánk esetében némileg alacsonyabb az uniós átlagnál. A munkahely 1-2 órára történő elhagyására a magyar alkalmazottak mindössze 15 %-a látott lehetőséget, szemben az uniós átlagot jelentő 25 %-kal, viszont az egyetlen olyan tagország voltunk, ahol a nők a férfiaknál érdemben nagyobb arányban élhettek ezzel a lehetőséggel. Ezzel szemben a tagországok többségében és így az unió egészében is, a nők válaszai a férfiakra jellemzőnél érdemben magasabb karrier indexet eredményeztek, Magyarországon viszont, Litvánia mellett, jelentős különbség mutatkozott a férfiak javára. A részterületek, illetve a hozzájuk tartozó mutatók súlyozatlan összegzéséből előálló pontérték a „munka” témakörnél Magyarország esetében 2015-ben 67,2-nek adódott, amivel csak a tagországok rangsorának alsó harmadába tudtunk bekerülni.

2. ábra

Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report.

IV. Anyagi helyzet

Az anyagi helyzetről két részterület, illetve a hozzájuk tartozó mutatók kerültek meghatározásra. Ezek a pénzügyi forrásokhoz történő hozzájárulás, illetve a gazdasági helyzet nemenkénti különbségei voltak. Az első részterülethez kiválasztott mutatók az átlagos havi kereset és az átlagos ekvivalens nettó jövedelem. Az előbbi forrása a négyévente kötelező intézményi adatgyűjtés, az uniós kereseti struktúra felvétel, ami a legalább 10 fős gazdálkodó szervezeteknél dolgozók egyéni kereseti jellemzőit gyűjti. A másik index forrása a SILC, ami szintén kötelezően végrehajtandó éves gyakorisági lakossági felvétel. Az utóbbi mutató kiszámításánál a háztartás rendelkezésre álló ekvivalens jövedelmét rendelték hozzá az egyes háztartás tagokhoz. A kereset, illetve a rendelkezésre álló jövedelem alapján mért átlagos (egyenlőtlenségi) pontszám az unió egészében 73,0 volt, a magyar pedig 55,2, ami nagyságrendileg hasonló a többi a poszt szocialista

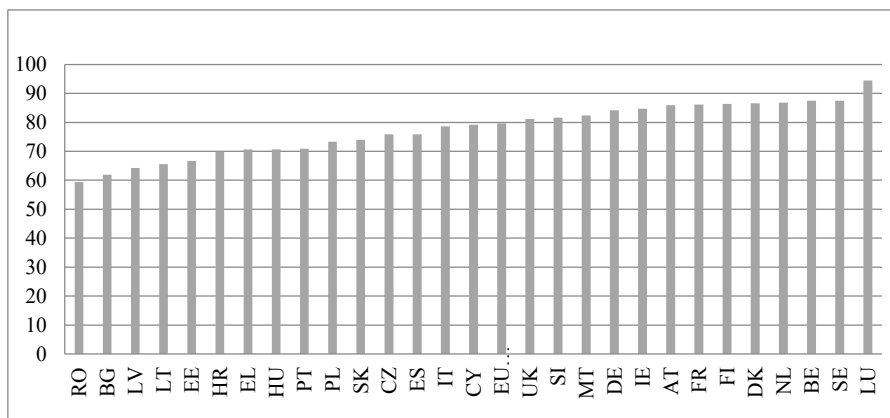
uniós tagállam mutatójához, de jelentősen elmarad a régi tagállamokra jellemzőtől. A két index közül hazánk relatív távolsága az uniós átlagtól a kereseti mutató esetében volt a nagyobb. A másik részterület a gazdasági helyzet két mutatójának – a szegénységi küszöb felett élők és a 2. decilisbe tartozóknak a 8. decilisbe tartozókhöz viszonyított arányának – forrása szintén a SILC felvétel volt. Hazánk esetében mindkét mutató értéke a nőknél valamivel kedvezőbb volt, mint a férfiaknál,

Ami a mutatóknál problematikus, hogy négyből háromnak a forrása egy olyan nem túl nagy mintával dolgozó felvétel, mely alapvetően a jövedelmek háztartási szintű megfigyelésére irányul. A három azonos forrásból származó mutató lényegében ugyanazt, a háztartási jövedelem egy főre eső összegének nemenkénti egyenlőtlenségét jeleníti meg, míg mindössze egy kapcsolható közvetlenül a személyhez. Az anyagi helyzet nemenkénti különbségét bemutató mutatók körét ezért ez utóbbi csoportba tartozókkal bővíteni kellene. A kereseti struktúra felvételből az összetétel különbséget is ki lehet szűrni, s az így kapott arány már ténylegesen azt tükrözné, hogy mennyire érvényesül az egyenlő munkáért egyenlő bér elve. Az uniós népessége folyamatosan öregszik, az idősök pedig egyre hosszabb ideig élnek. A nők életkilátásai minden országban jobbak a férfiakénál, így az életkor előrehaladásával egyre nagyobb a nők között az egyedülállók aránya. Ez mindenképpen indokolná azt, hogy a keresethez hasonlóan, az átlag nyugdíj nemenkénti különbsége is kerüljön be az anyagi helyzetet reprezentáló indexek közé. (A munkával eltöltött idő hossza, ami az előző terület egyik mutatója volt, mivel az a nyugdíj egyik alakító tényezője, illetve a kereseti különbség ugyan ezt többé-kevésbé leképezi ezt, de a nyugdíj, mint a kereset után a második legfontosabb jövedelemforrás, megérdemelne egy közvetlen mutatót is.)

Bár az anyagi helyzet jellemzésére kiválasztott mutatók többségénél a magyar nők relatív helyzete nem volt túl rossz, az e területen megvalósuló egyenlőségre 2015-ben is csak 70,7 pontot kaptunk, s ezzel az országok rangsorában ugyanúgy a 22. helyre kerülünk, mint a munka dimenzióánál.

3. ábra

Az anyagi helyzet dimenzióhoz tartozó pontszámok az egyes tagországokban, 2015

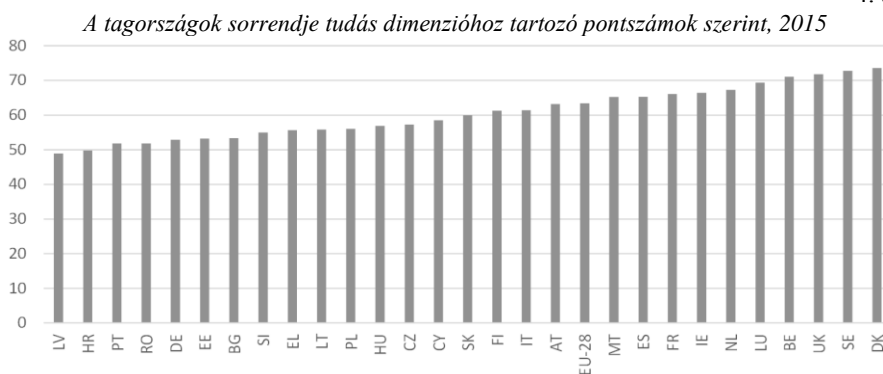
Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report.

V. Tudás

Az ide tartozó részterületek, illetve az indexkör magától adódik. Bár kiegészítésre nyilván itt is lehetne javaslatot tenni, de az indikátorok végső soron jól vannak megválasztva. Az oktatási részvételhez és eredményéhez rendelt két indikátor a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 15 évnél idősebb népességből, ami az unió 2020-ra kitűzött célindikátorai között is szerepel (igaz a 30-34 éves korcsoportra szűkítve). A másik mutató a formális és nem formális képzésben résztvevők aránya, ami az élethosszig tartó tanulást hivatott megjeleníteni. A másik részterületnek, az oktatási szegregációnak csak egyetlen mutatója van, az összes felsőfokú intézményi hallgatóból a pedagógiai, egészségügyi és művészeti képzési területen tanulók nemenkénti megoszlása. Az első két mutató forrása a munkaerő felmérés (LFS), a harmadiké az UNESCO oktatási adatbázisa. A területhez rendelt indexek körét esetleg még ki lehetett volna egészíteni a korai iskolaelhagyók arányával,⁵ ami a 2020-as stratégiai célok másik oktatási indikátora, illetve a szegregációt lehetne a másik nem felől is mérni, és így a műszaki és természettudományos képzéseken résztvevők arányát tenni be mutatóként.

Ami Magyarországot illeti, a GE indikátort adó hat dimenzió közül relatív pozíciónk itt a legkedvezőbb, a 28 ország között 2015-ben az 56,9-es pontértékkel a 17. helyre kerülünk. A nők felsőoktatásban való részvétele az unió egészében magasabb a férfiakra jellemzőnél, de a nők javára mutatkozó különbség Magyarország esetében nagyobb az átlagosnál. Az élethosszig tartó tanulásban való részvétel esetében a férfiak előnye nem nagyobb, mint az unióban átlagosan, és az oktatási szegregáció, legalábbis a választott mutató szerint, csak kicsivel haladja azt meg. (Csak az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy ez utóbbi mutató szerint a Máltán legnagyobb a nemek egyenlősége, holott a nők oktatási részvételi mutatója alapján kialakított rangsorban meglehetősen hátul áll. Alacsony női felsőoktatási részvétel esetén minden felsőoktatási területen relatíve magas lehet a férfiak aránya, amit akár a kiválasztott indexek kritikájaként is fel lehet fogni.)

4. ábra

Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report.

⁵ Azoknak a 15-24 éveseknek az aránya, akik legfeljebb alacsonyfokú végzettséggel rendelkeznek. A célszámoknak hasonlóan a felsőfokú végzettségük arányához van nemenkénti alábontása, ami még inkább indokolhatja az GE indexbe történő beépítést

VI. Idő

Az időfelhasználás a férfiak és nők esetében meglehetősen eltérő képet mutat, legalábbis a célfelvétel, az időmérleg adatai szerint. A szorosan vett háztartási munka, beleértve gyermeknevelést és az idősek, betegek gondozását jellemzően a nők feladata, akiknek így a kevesebb szabadon felhasználható idejük marad, mint a férfiaknak. Az ezt bemutatni hivatott időmérleg felvételek nemzetközileg többé-kevésbé harmonizált felvételek, jól kiforrott módszertannal. Az unióban egyelőre csak ajánlott és nem kötelező felvétel, bár a tagországok többsége nagyjából 10 évente végre hajtja azt. Valószínűleg a felvétel gyakorisága, (ritkasága) volt az ok, amiért az idő felhasználási mutatók más, a nemek között e téren fennálló különbségek érzékeltetésére kevésbé alkalmas, felvételekből származtak. A két külön definiált részterület itt a gondozási, illetve az ún. szociális tevékenység volt. Az elsöre vonatkozó adat forrása a munkaerő felmérésnek egy olyan, 3-4 évente megismételt ad-hoc modulja volt, amelyben rákérdeztek az érintett személynek a gyermek, és idősgondozásban való részvételére, illetve arra, hogy végez-e naponta háztartási munkát, beleértve a főzést is. A felvétel természetéből következően csak szimpla előfordulásról lehetett így képet kapni, arról nem, hogy ez a két tevékenység típus milyen időráfordítással jár. További bizonytalansági forrást jelentett a munkaerő felmérés proxy jellege, azaz hogy az érintett helyett bármely felnőtt családtag is válaszolhat.

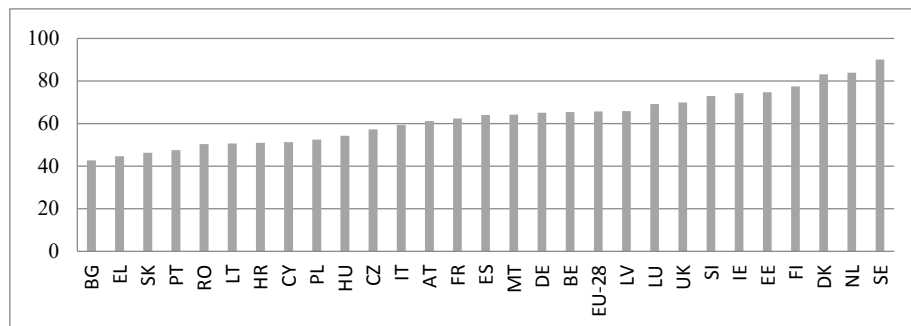
Ugyancsak az időfelhasználás nemenkénti különbségének felszínét tudja megkarcolni a szociális tevékenység méréséhez kiválasztott két mutató. Mindkettő forrása egy, alapvetően az unió egészét és nem a tagországokat reprezentáló, a munkaerő felmérésnél jóval kisebb mintával dolgozó lakossági felvétel (European Work Condition Survey). Az egyik mutató itt a sportolók, kulturális illetve szabadidős tevékenységet végzők aránya (erre azonban csak a 2015 évi felvételi hullámban kérdeztek rá), a másik az önkéntes és karitatív munkát végzőké. (Ez utóbbi kérdés több felvételi hullámban, de eltérő formában szerepelt.)

Összességében elmondható, hogy az időfelhasználás az egyenlőtlenségi vizsgálatnak talán legfontosabb dimenziója, ennek ellenére a kiválasztott mutatók sem forrásukat, sem tartalmukban tekintve nem tűnnek alkalmasnak a nemek közötti különbség mérésére. Tény, hogy a célfelvétel az időmérleg adatai csak tízévente állnak rendelkezésre, de ha már van ilyen felvétel bűn annak adatait nem hasznosítani.

Mivel a kiválasztott mutatók meglehetősen soft mutatók, hazánk rangsorbeli helye sem biztos, hogy reális képet tükröz. 2015-ben mind a gyermekekről történő gondoskodásból, mind a főzésből és egyéb házimunkából – legalábbis a kiválasztott mutatók szerint – a magyar férfiak az uniós átlagnál jobban kivették a részüket, a nők pedig nagyobb arányban sportoltak, jártak el kulturális programokra, mint a férfiak. (Ez utóbbi 2015-ben hazánkon kívül csak Dániára volt jellemző.) A nők voltak azok, akik az önkéntes és karitatív munkából is inkább részt vállaltak. Így összességében Magyarország az idő dimenzió nemenkénti egyenlőtlensége tekintetében 2015-ben a 19. helyre került (A mutatók „jósgát” mi sem jelzi jobban, mint az, hogy Málta, ahol a tagországok közül a legmagasabb a háztartásbeli nők aránya, minket jóval megelőzve a 14. helyre került.)

5. ábra

A tagországok sorrendje az idő dimenzióhoz tartozó pontszámok szerint, 2015

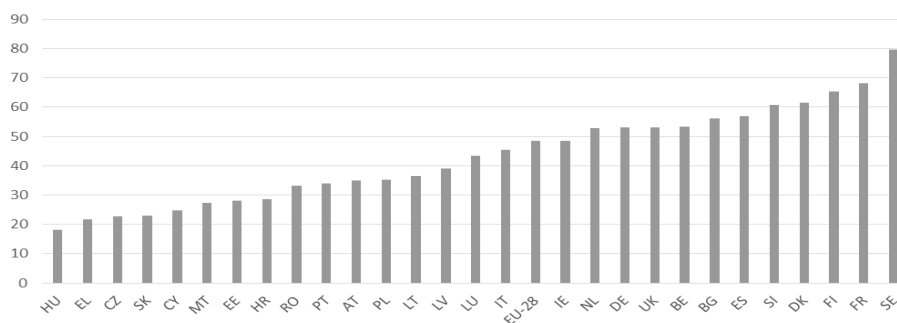

Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report.

VII. Hatalom

A magyarul nehezen visszaadható elnevezésű power dimenzió a döntéshozói szerepkör nemenkénti különbségeit jeleníti meg három részterület, a politikai, a gazdasági és a társadalmi szerepvállalás vizsgálatával. Az egyes részterületekhez tartozó mutatók forrásaként EIGE jelentés a saját adatbázist jelölte meg, ami – több mutató esetében – a UNECE gender statisztikai adatainak átvételét jelentette. A három a terület közül az első a politikai szerepvállalás, a kiválasztott mutatók pedig miniszterek, a parlamenti képviselők, és a regionális vezetők nemek szerinti megoszlása. Magyarország esetében a nők aránya mindhárom vizsgált pozícióban a legalacsonyabb a tagországok közül. A második részterülethez a gazdasági hatalomhoz rendelt mutatóknál igazgató tanácsi, valamint a központi bankirányító testület tagjainak nemenkénti megoszlásánál valamivel jobb a helyezésünk. Igaz, ezekről nincs hivatalos magyar statisztikai adat, így nem lehet tudni, hogy az EIGE szakértők mi alapján hozták ki a közölt arányt. A társadalmi szerepvállalást jellemző mutatóknál hasonló a bizonytalanság az adatforrás megbízhatóságának tekintetében, ráadásul nem tudni, hogy az egyes mutatók mögött hány személy áll (esetenként biztos kevés) és mekkorák ebben az országok közötti különbségek. Kicsit furcsák a kijelölt mutatók is, a közalapítványok, a közszolgálati televízió igazgató tanácsának, illetve a nemzeti olimpiai bizottság tagjainak a nemek szerinti megoszlása. Itt érezhető a súlyozásból, pontosabban annak hiányából adódó ellentmondás is, hiszen biztos, hogy nem ugyan olyan jelentőséggel bír az, ha egy országban kevés nő ül a parlamentben, mint az, ha hiányoznak az amúgy is kis létszámú nemzeti olimpiai bizottságból. A közalapítványok igazgató tanácsánál 2015-ben a hazai nő arány mellett 0 %-ék szerepelt, így természetesen a hatalom harmadik részterülete esetében is hazánké lett az utolsó hely, és a három részterület összesítése után ez lett egyben az ország pozíciója is.

A tagországok sorrendje a hatalom dimenzióhoz tartozó pontszámok szerint, 2015

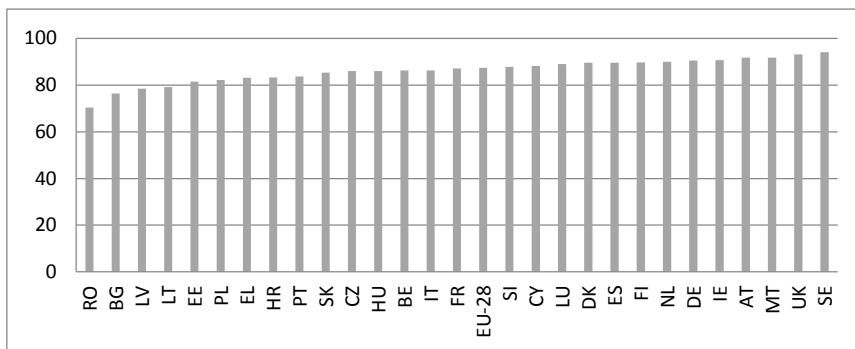
Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report..

VIII. Egészségügy

Az indexben a legkisebb súllyal szereplő, és egyben talán a legkidolgozottabb terület a három részterületre bontott egészségügy. A három részterület az egészségi állapot, az életmód és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés. Az első részterülethez három mutató tartozik: a magukat legalább jó egészségi állapotúnak minősítők aránya, a születéskor várható élettartam, illetve az egészségesen megélhető idő. Az első forrása a SILC, a többi a demográfiai alapszámításokból származó nemzeti adat. Az életmód mutatók forrása az újnak számító uniós egészségügyi felvétel, így egyelőre csak 2014. évre vonatkozó adat létezik, a mutatók pedig a nem dohányzó, alkoholt csak alkalmilag fogyasztók, illetve a rendszeres zöldség- és gyümölcsfogyasztók aránya. Az ellátás mutatója az orvosi ellátáshoz, illetve a fogorvosi ellátáshoz hozzáférők aránya (pontosabban azoké, akik e szolgáltatásokhoz való hozzáférésben nincsenek korlátozva), a SILC felvételből számolva. Mind az egészségi állapot megítélésében, mind az élettartam mutatók tekintetében hazánk helyzete meglehetősen kedvezőtlen, az életmód mutatók a közepesnél némileg jobb, míg az egészségügyi ellátáshoz történő hozzáférés átlagos, és ez utóbbi tekintetében a nők és férfiak között nincs érdemi különbség. Az uniós tagországok rangsorában az állapot tekintetében 24., életmódban 12., a szolgáltatáshoz való hozzáférésben 19. helyen álltunk 2015-ben, ami a terület egészét tekintve (holt versenyben Csehországgal) a 18. helyhez volt elég.

7. ábra

A tagországok sorrendje az egészségügy dimenzióhoz tartozó pontszámok szerint, 2015

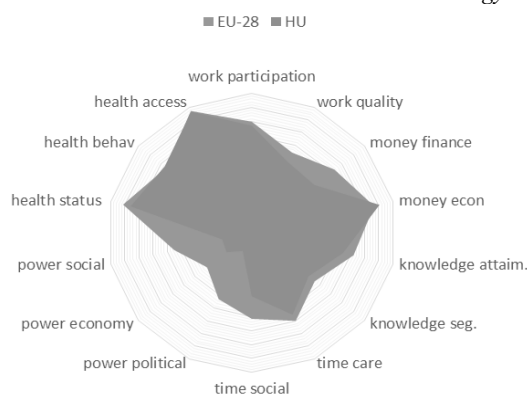
Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report..

IX. Összefoglaló megállapítások

A GE index módszertanán, különösen a mutatók kiválasztásán van még javítani való, és érdemes lenne jobban élni a komplementer indexe azon előnyével, hogy a mutatók köre szabadon bővíthető. A súlyozás is eléggé problematikus, nem biztos, hogy a részterületek és mutatók súlyozatlan összesítése a legjobb megoldás, különösen akkor, ha az utóbbiak eltérő megbízhatóságú adatforrásokból származnak. A GE index azonban jelen formájában is betölti a neki szánt szerepet, azaz, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy bőven van még teendő addig, míg a férfiak és nők az élet valamennyi meghatározó területén teljesen egyenlők lesznek. Egyenlőre az unió, és különösen benne Magyarország ettől még távol van, s az összképen valószínűleg egy módszerében védhetőbb indexszámítási mód sem igen változtatna.

8. ábra

A nemek egyenlőségének állása részterületek szerint az Unióban és Magyarországon, 2015

Forrás: GEI 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. Report – saját összeállítás.

Ami hazánk unió belüli helyzetét illeti (azaz, hogy 2015-ben a nemek egyenlősége Görögország után nálunk érvényesült legkevésbé), azt csak részben magyarázza a „hatalom” dimenzió mutatóinál kapott igen alacsony pontérték. Az indexbe bevont területek többségénél pozíciánk, ha nem is túl jó, de nem is kiugróan rossz (hasonló a többi volt szocialista országéhoz), sőt az egészségi állapot, illetve a tudás területén nem állunk messze a középmezőnytől. Az összesített index kalkulálásánál azonban sokat számít, hogy az egyes területeken hogyan alakul az országok sorrendje, azaz a részek alapján várható helyzet akkor őrződik csak meg, ha a rangsorok valamennyi terület esetében hasonlóak. Ez azonban nem így történt és ez is közrejátszott abban, hogy az Uniós rangsor utolsó előtti helyére kerültünk.

Felhasznált irodalom:

BANDURA R. (2006), A Survey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2006 Update, United Nations Development Programme Office of Development Studies, GENDER EQUALITY INDEX 2017, Report, g EIGE 2017.

GENDER EQUALITY INDEX 2017, Methodological Report, EIGE 2017.

KURUCZLEKI ÉVA – LONDON ANDRÁS – PELLE ANITA*

Klubjavak, konvergencia és komplexitás az Európai Unióban

I. Bevezetés

Az európai integrációt és az Európai Uniót (EU) többféleképpen lehet vizsgálni. Az egyik ilyen megközelítés a klubelmélet és a klubképződés vizsgálata. A klubtagok közötti konvergencia releváns kérdés, azonban a mai EU, noha mutatja egy klub (vagy inkább több klub) jellemzőit, jelenleg híján van a konvergenciának. Ez azért is problémás, mert a harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődés az 1957-es Római Szerződés óta az európai integráció egyik alapvető célkitűzése.

Az EU gazdaságában zajló folyamatok jobban megérthetők, ha az EU-t dinamikus komplex rendszerként fogjuk fel. Ennek megfelelően tanulmányunkban a klubelmélet mellett a komplexitáselmélet módszereit és megállapításait alkalmazzuk az EU-ra, azt várva ettől, hogy jobban megértjük az EU-beli konvergenciát és divergenciát, különösen a válság utáni valóság és a többsebességes Európára vonatkozó tervek fényében.

II. A klubelmélet és annak alkalmazása az európai integrációra

A klubelméletet és a klubjavak kategóriáját Buchanan¹ vezette be. Előtte a szakirodalom csak magán- és közjavakat különített el². Buchanan³ ehelyett ezekről mint individualizált és kollektivizált fogyasztói-tulajdonosi konstellációkról beszélt, és feltette a kérdést, hogy másfajta konstellációk fellelhetők-e a gazdaságban. A közjavak fő jellemzői a rivalizálás hiánya és a kizárólagosság lehetetlensége⁴. A közjavak gyakran más (magán)

---

* Kuruczleki Éva, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar – London András, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar – Pelle Anita, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.

¹ BUCHANAN, JAMES MCGILL.: *An Economic Theory of Clubs*. *Economica*, 32(125), 1965. 1–14. pp.

² SAMUELSON, PAUL ARTHUR.: *The Pure Theory of Public Expenditure*. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 1954. 387–389. pp.

³ BUCHANAN 1965, 1–14. pp.

⁴ HOLCOMBE, RANDALL GREGORY.: *A Theory of the Theory of Public Goods*. *Review of Austrian Economics*, 10(1), 1997. 1–22. pp.

javak fogyasztásából származó externáliákból származnak, vagy maguk is ilyeneket generálnak – ebből a szempontból lehetnek pozitívak vagy negatívak⁵.

Buchanan⁶ klubjawai valahol a magán- és a közjavak között helyezkednek el, mivel fogyasztásuk egy bizonyos klub tagjaira korlátozódik. A klubok létezésének fontos következménye, hogy feltehetően létezik optimális klubméret – Buchanan ezt hasznossági és költségfüggvények révén kereste, a marginalista elemzési keretben. A klubjavaknak a magán- és/vagy közjavaktól való elhatárolása végett Sandler és Tschirhart⁷ a következőképpen foglalta össze tulajdonságaikat: a klubtagság önkéntes; a klubjavakon való osztozás zsúfoltsághoz vezethet, ami egy optimális klubméret létezését sugallja; illetve a klub véges számú tag exkluzív gyülekezete.

Az európai integrációval kapcsolatos klubjavak többféle megközelítésben értelmezhetők. Ahrens és szerzőtársai⁸ szerint az EU olyan szupranacionális szervezet, amely tagjainak különféle klubjavakat nyújt, és ezek a klubjavak – néhány kivételtől eltekintve – nem elérhetőek a nem-tagok számára. Ahrens és szerzőtársai⁹ foglalkoznak az EU-beli klubképződéssel is: először is, klubok keletkezhetnek spontán módon, bármilyen jogi megállapodás vagy közös intézményi keret révén (pl. Schengen). Másodsorban származhatnak magából az integrációból (pl. az euróövezet). Harmadrészt létrejöhetnek az EU jogának égise alatt, minden tagállamra vonatkozóan (pl. kereskedelempolitika); tagállamok egy alcsoportjára vonatkozóan (a megerősített együttműködés jogi intézménye pontosan ezt a fajta EU-beli klubképződést szolgálja, ld. pl. Európai Ügyészség (CoEU 2017)); vagy bizonyos esetekben nem-EU-tagállamokat is magukban foglalhatnak (pl. Horizont 2020).

Mindazonáltal az európai integráció talán legevidensebb klubjavaiként a négy szabadságot (az áruk, személyek, szolgáltatások és tőke szabad áramlását), vagy – más szavakkal – magát az egységes belső piacot említhetjük, annak teljes szabályozási keretrendszerével, beleértve a versenyszabályokat és a közösen felállított technikai standardokat az EU-n belüli áruforgalom tekintetében. Hasonlóképpen az összes közös politika az EU-s klubjavaknak e fajtájába tartozik. Kézenfekvő példa az EU-tagállamoknak egy alcsoportja által elérhető klubjóságra a közös valuta, az euró. Ezen „jóságokért” valóban nem folyik rivalizálás, miközben „fogyasztásukból” kizárhatók a nem-klubtagok.

Az európai integráció klubjavaiból származó várható előnyöket maguk a hivatalos jogi szövegek (elsősorban a Szerződések) fogalmazzák meg célként: az életkörülmények folyamatos javulása, növekedés és kiegyensúlyozott kereskedelem, harmonikus fejlődés és – végül, de nem utolsó sorban – a béke és szabadság megőrzése a résztvevő országok körében. Az európai integráció évtizedeken keresztül kétségtelenül hozzájárult e célok megvalósulásához, ami egyúttal mindig újabb és újabb lendületet adott az integráció előmozdításának.

Ugyanakkor már ez a rövid áttekintés is rávilágít az EU egy lényeges jellemzőjére: az EU önmagában egy klub, azonban vannak további klubok az EU-ban, vagy hozzá

⁵ OAKLAND, WILLIAM H.: *Theory of Public Goods*. In: Auerbach, Alan J. – Feldstein, MARTIN (szerk.): *Handbook of Public Economics* (Volume II), Elsevier (North-Holland), Amsterdam, 1987. 485–535. pp.

⁶ BUCHANAN, 1965, 1–14. pp.

⁷ SANDLER, TODD – TSCHIRHART, JOHN: *Club theory: Thirty years later*. *Public Choice*, 93(3–4), 1997. 335–355. pp.

⁸ AHRENS, JOACHIM – HOEN, HERMAN W. – OHR, RENATE: *Deepening Integration in an Enlarged EU: A Club-theoretical Perspective*. *Journal of European Integration*, 27(4), 2005. 417–439. pp.

⁹ AHRENS et al. 2005, 417–439. pp.

kapcsolódóan. Ebből a szempontból fontos különbséget tenni a differenciált integráció és a többsebességes Európa között: míg az előbbi értelmezhető a klubelmélet keretein belül, hiszen az a megerősített együttműködést és hasonló informális kezdeményezéseket és sémákat elfogadja a tagállamok vagy azok egy csoportja részéről, addig az utóbbi azt feltételezi, hogy minden tagállam az európai integrációnak az egyetlen létező útját járja be, csak éppen különböző sebességgel, és hogy van a tagállamoknak egy magja, akik megmutatják ezt a közös utat a többieknek¹⁰.

III. Komplexitás, komplex rendszerek

A komplexitás, komplex rendszerek, komplexitáselmélet fogalmai mind a fizikából gyökereznek¹¹. A komplexitás többféleképpen leírható. Holovatch és szerzőtársai¹² szerint „egy rendszer komplex, ha viselkedése kritikus mértékben függ a részleteitől”. Arthur¹³ szerint a komplexitás „az interakciók következményeinek vizsgálata; olyan minták, struktúrák, illetve jelenségek tanulmányozása, amelyek egységek – részecskék, sejtek, dipólok, aktorok vagy cégek – interakcióiból származnak”, vagyis leginkább egy rendszer összetevőinek kapcsolati mintáit mutatja meg.

A komplex rendszereket négy fő tulajdonság különbözteti meg bármilyen más nem-komplex rendszerektől. Az első a non-ergodicitás (a rendszer folyamatosan változó természete): egy nem-ergodikus rendszer semmilyen pillanatban nem meghatározható pontosan valószínűségi módszerekkel, semmilyen átlagos állapot vagy hosszú távú viselkedése nem előrejelezhető. Másodsorban egy komplex rendszer „fázis átmeneten” mehet keresztül bármely paraméterében bekövetkezett változás következtében. Mindazonáltal ennek a változásnak el kell érnie egy kritikus szintet¹⁴. Harmadrészt – a fázis átmenet következtében – a rendszer valamilyen „keletkező tulajdonságot” mutathat, ami valamilyen, a bekövetkezett változás és az általa indukált folyamatok következtében létrejövő új jellemző. Negyedrészt a rendszer tulajdonságai „univerzálisak”, azaz egységesen jelennek meg a rendszer részeiben. Ugyanakkor e négy tulajdonság jelenléte még nem szükségszerűen jelenti, hogy a rendszer komplex, de legalább megbízható jelzést nyújt az ilyen irányú további vizsgálatokhoz¹⁵.

A komplex rendszerek egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó tagokból állnak, amelyek interakcióban vannak egymással, és az egész rendszerre hatnak döntéseikkel és viselkedé-

¹⁰ KOLLER BOGLÁRKA: *The Takeoff after Lisbon: The Practical and Theoretical Implications of Differentiated Integration in the EU*. World Political Science Review, 8(1), Art. 2. 2012.

¹¹ ELSNER, WOLFGANG – HEINRICH, TORSTEN – SCHWARDT, HENNING: *The Microeconomics of Complex Economies: Evolutionary, Institutional, Neoclassical, and Complexity Perspectives*. Elsevier, Amsterdam, 2014.

¹² HOLOVATCH, YURIJ – KENNA, RALPH – THURNER, STEFAN: *Complex systems: physics beyond physics*. European Journal of Physics, 38(2), Art. 023002, 2017.

¹³ ARTHUR, W. BRIAN: *Complexity Economics: A Different Framework for Economic Thought*. Santa Fe Institute Working Papers, 2013-04-012.

¹⁴ ARTHUR, 2013-04-012

¹⁵ DURLAUF, STEVEN NEIL: *Complexity and Empirical Economics*. The Economic Journal, 115(504, June), 2005. 225–243. pp.

sükkel. Ezen az alapon gyakran reprezentálhatóak – irányított vagy irányítatlan – gráfokkal, ahol a csúcsok a tagokat, az élek pedig a közöttük lévő kapcsolatokat jelölik¹⁶.

A komplexitás alapvetően változtatta meg a közgazdaság-tudomány korábbi uralkodó elméleteit (amelyek valójában a fizika korábbi tudásszintjére támaszkodtak). Legújabbban, a komplexitáselmélet közgazdasági alkalmazása révén, megszületett az ökonofizika új területe, elhomályosítva a fizika, ökonometria és statisztika közötti határokat¹⁷. A dinamizmus komplex rendszerek inherens tulajdonsága, így a nem-egyensúly a gazdaság természetes állapota, nem pedig az egyensúly¹⁸. A nem-egyensúly főleg a bizonytalanságból származik (a gazdaság másik inherens jellemzője, amely a tökéletlen informáltságból ered), valamint a technológiai változásból. Kornai a főáramú közgazdaságtannál lényegesen korábban állította, hogy a gazdaságok nem tartanak valamilyen egyensúly felé, mindazonáltal ő a biológia alkalmazását javasolta a fizika helyett a folyamatok mélyén húzódó törvényszerűségek, a gazdaság „természete” megértése végett¹⁹. Másrészt a bizonytalanság és a technológiai változás új tulajdonságokat hoz a rendszerbe.

Mások, pl. Hausmann és szerzőtársai²⁰, Hartmann és szerzőtársai²¹, az ország szintű gazdasági komplexitást a termékek felől közelítik meg, és az elérhető tudás és intézményi környezet függvényeként írják le: az előállított termékek és a termelő ágazatok komplexitása jó közelítést ad a gazdaságban elérhető tudásállományra, amely nem ragadható meg a humántőke hagyományos mutatóival (pl. foglalkoztatás, képzettség). A komplexitás szintje ráadásul jelezheti egy ország várható fejlődési pályáját és kilátásait.

A komplex rendszerek talán legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a hagyományos gauszi statisztika nem érvényes rájuk, hanem esetükben vastag végű eloszlás dominál. Az ilyen rendszereket gyakran írják le skálainvariáns eloszlásokkal (ld. Zipf törvénye), és sok jellemzőjük hatványfüggvény (pl. Pareto) eloszlást követ. Az útfüggőség gyakran emlegetett kritikus jelenség, amely hatással lehet a hatványfüggvény eloszlási jellemzők kialakulására. Di Guilmi és szerzőtársai²² úgy találták, hogy az egy főre jutott GDP-ben kifejezett globális jövedelem-eloszlás Pareto eloszlást mutat és a hatványkitevő időben csökkenő meredekségű görbét vesz fel. Canning²³ és szerzőtársai igazolták a hatványfüggvény létezését a GDP-növekedés volatilitása tekintetében, illetve kimutatták, hogy a volatilitás nagymértékben függ a rendszer tagjai közötti kapcsolatoktól. A volatilitás révén tehát értékelhetők a rendszeren belüli kapcsolatok.

A komplex rendszereket összességében tehát többszörös egyensúlyok potenciális, de semmiképp nem evidens létezése jellemzi, valamint számos további tényező, amelyeket

¹⁶ STROGATZ, STEVEN HENRY: *Exploring complex networks*. Nature, (410), 2001. 258–276. pp.

¹⁷ MANTEGNA, ROSARIO N. – STANLEY, H. EUGENE: *An Introduction to Econophysics: Correlations and Complexity in Finance*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

¹⁸ ARTHUR, 2013-04-012.

¹⁹ MIHÁLYI PÉTER: *János Kornai's Anti-Equilibrium, a harbinger of evolutionary economics*. Acta Oeconomica, 63 (3), 2013. 367–375. pp.

²⁰ HAUSMANN, R. – HIDALGO, C. A. – BUSTOS, S. – COSCIA, M. – SIMOES, A. – YILDIRIM, M. A.: *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to prosperity*. MIT Press. Cambridge, MA, US, 2014. ISBN 978-0-262-52542-8.

²¹ HARTMANN, D. – GUEVARA, M. R. – JARA-FIGUEROA, C. – ARISTARÁN, M. – HIDALGO, C. A.: *Linking Economic Complexity, Institutions and Income Inequality*. World Development, 93. 2017. 75–93. pp.

²² DI GUILMI, CORRADO – GAFFEO, EDOARDO – GALLEGATI, MAURO: *Power Law Scaling in the World Income Distribution*. Economics Bulletin, 15(6), 2003, 1–7. pp.

²³ CANNING 1998.

Helbing és Kirman²⁴ (2013) úgy foglalt össze, hogy: a potenciális többszörös egyensúly instabil lehet; a rendszer szigorúan nem optimalizálható valós időben, és könnyen lehet, hogy alig előrejelzhető; visszacsatolások és váratlan mellékhatások szokványosak; a rendszert önszervező dinamika jellemzi; láncreakciók és extrém események bekövetkezhetnek és ezek valószínűsége nagyobb, mint normál (gaussi) eloszlás esetén lenne.

IV. Az európai integráció fejlődése klubelméleti nézőpontból

Az EU-n belüli klubképződés statisztikai módszerekkel is vizsgálható: EU-tagállamok olyan csoportjai (klubjai) határozhatók meg, amelyek konvergálnak (konvergencia klubok). Vizsgálható ezenfelül az EU-szintű, klubon belüli és klubok közötti konvergencia is. A konvergencia mindig is központi kérdés volt az európai integrációban: a bővítések egyik fő mozgatórugója a felzárkózás ígérete volt. Az eloszlás-dinamikának megfelelően a gazdasági növekedést befolyásolják az aktorok output-növelési képességei, valamint azok a mechanizmusok, amelyek a fejlettebb és kevésbé fejlett tagok relatív pozícióira hatnak. Ez a két hatás nem feltétlenül függ össze, mindazonáltal a relatív pozíciók fogják meghatározni, hogy a konvergencia sikeres-e (Williamson 1996²⁵, Quah 1996²⁶, Martin 2001²⁷). A nemzetközi kereskedelem pozitívan hat az egy főre jutó jövedelem konvergenciájára, noha az országok közötti kereskedelem önmagában nem elegendő ilyen célok eléréséhez²⁸, a technológiai szintek, a tőkejavak kereskedelme és további tényezők is szerepet játszanak. Sőt, egyes esetekben a kereskedelem liberalizációja még jövedelem-divergenciát is eredményezett²⁹. Myrdal³⁰ kumulatív oksági leírására és Young³¹ megfigyeléseire támaszkodva – aki felfedezte, hogy a növekvő hozadék endogén né váló módosulásokat idéz elő – Kaldor³² meglehetősen korán figyelmeztetett erre a kockázatra, hangsúlyozva, hogy egészen kicsi kezdeti fejlettségbeli különbségek is folyamatosan növekedhetnek idővel, ahogy a kereskedelem élénkül, úgyhogy adekvát szakpolitikákra (és adekvát költségvetésekre) van szükség a trendek ellensúlyozására, ami még inkább érvényes egy monetáris unió esetén. Az endogén változások tekintetében fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi kereskedelem bővülésével megnő a teljes

²⁴ HELBING – KIRMAN 2013.

²⁵ WILLIAMSON, JEFFREY GALE: *Globalization, Convergence, and History*. The Journal of Economic History, 56(2), 1996. 277–306. pp.

²⁶ QUAH, DANNY T.: *Twin Peaks: Growth and Convergence in Models of Distribution Dynamics*. The Economic Journal, 106(July), 1996. 1045–1055. pp.

²⁷ MARTIN, RON: *EMU versus the regions? Regional convergence and divergence in Euroland*. Journal of Economic Geography, 1(1), 2001. 51–80. pp.

²⁸ SLAUGHTER, MATTHEW J.: *Per Capita Income Convergence and the Role of International Trade*. The American Economic Review, 87(2), 1997. 194–199. pp.

²⁹ SLAUGHTER, MATTHEW J.: *International Trade and Per Capita Income Convergence: A Difference-in-Differences Analysis*. Journal of International Economics, 55(1), 2001. 203–228. pp.

³⁰ MYRDAL, GUNNAR: *Economic Development and Underdeveloped Regions*. Duckworth, London, 1957.

³¹ YOUNG, ALLYN A.: *Increasing Returns and Economic Progress*. The Economic Journal, Volume 38, 1928. 527–42. pp.

³² KALDOR, NICHOLAS: *The Dynamic Effects of the Common Market*. In: Kaldor, Nicholas (szerk.): *Further Essays in Applied Economics*, Duckworth, London, 1978. 187–220. pp.

piac mérete³³, amiből alapvetően az eredetileg tőkével jobban ellátott országok többet profitálnak, és így a különbségek tovább nőnek³⁴.

Különbséget tehetünk nominális és reálkonvergencia között is: az előbbi nominális változókkal mérjük (pl. infláció, árfolyam vagy kamatlábak), míg az utóbbi bármely makrogazdasági reál-aggregátum (pl. egy főre jutó reál-GDP) tekintetében a különbségek csökkenését jelenti³⁵. Konvergenciáról akkor beszélhetünk, amikor a kevésbé fejlett nagyobb ütemben növekszik és így felzárkózik a fejlettebbhez³⁶, amit Ben-David³⁷ felfelé konvergenciaként kategorizál, a lefelé konvergenciával szemben. Ez a megközelítés impliciten feltételezi, hogy az országok egyetlen egyensúlyi pont felé konvergálnak³⁸. Valójában többszörös egyensúly is kialakulhat eltérő gazdasági fejlettségi szinteken, a feltételes konvergencia értelmében pedig lehetséges, hogy több stabil állapot létezik egy adott országcsoporthoz³⁹. Az eltérő egyensúlyi pontok felé konvergáló országcsoporthoz konvergenciaklubokat alkotnak, amelyekben belül csökkennek a jövedelemszint-különbségek és a szórás⁴⁰. A konvergencia klubok létrejöttéhez szükséges bizonyos közös kezdeti feltételek fennállása, amelyek előrevetítenek ilyenfajta kimeneteket.⁴¹ A konvergencia felvehet multimodális eloszlást is: egy „gazdag” és egy „szegény” klaszter alakul ki, a közép pedig eltűnik⁴², ami összhangban van a komplex rendszerek Pareto-eloszlásával.

A klubkonvergencia két fő mérőszáma a szigma- (σ -) és béta- (β -)konvergencia. Az EU-tagállamok vonatkozásában a σ -konvergencia a különböző gazdasági mutatószámok varianciájának csökkenését jelentené, ami az EU-beli különbségek időbeli mérséklődésére utalna⁴³. A β -konvergencia – amelynek mérését Baumol⁴⁴ fektette le – másrésztől elismeri, hogy a konvergencia üteme változó lehet: az alacsonyabb szintről induló gazdaságok alapvetően dinamikusabban fejlődnek, legalábbis a korai szakaszban (Martin 2001⁴⁵, Schmitt – Starke 2011⁴⁶).

³³ KRUGMAN, PAUL ROBIN – OBSTFELD, MAURICE – MELITZ, MARC J.: *International Economics: Theory and Policy*. Ninth edition, Pearson, Boston, 2012.

³⁴ KALDOR, NICHOLAS: *Economics without Equilibrium*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1985.

³⁵ DVOROKOVÁ, KATERINA: *Sigma versus beta-convergence in EU28 in financial crisis and postcrisis period*. WSEAS Transactions on Business and Economics, 11(Art. #28), 2014. 314–321. pp.

³⁶ BONGARDT, ANNETTE – TORRES, FRANCISCO: *Forging Sustainable Growth: The Issue of Convergence of Preferences and Institutions in EMU*. Intereconomics, 48(2), 2013. 72–77. pp.

³⁷ BEN-DAVID, DAN: *Convergence Clubs and Diverging Economies*. CEPR Discussion Papers, 922, February 1994.

³⁸ DALGAARD, CARL-JOHAN – HANSEN, JES WINTHER: *Capital utilization and the foundations of club convergence*. Economics Letters, 87(2), 2005. 145–152. pp.

³⁹ SCHMITT, CARINA – STARKE, PETER: *Explaining convergence of OECD welfare states: a conditional approach*. Journal of European Social Policy, 21(2), 2011. 120–135. pp.

⁴⁰ BEN-DAVID 1994.

⁴¹ BARTKOWSKA – RIEDL 2012.

⁴² QUAH, 1996, 1045–1055. pp.

⁴³ WUNSCH, PIERRE: *Is the European Integration Machine Broken?* Intereconomics, 48(2), 2013. 78–83. pp.

⁴⁴ BAUMOL, WILLIAM JACK: *Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show*. The American Economic Review, 76(5), 1986. 1072–1085. pp.

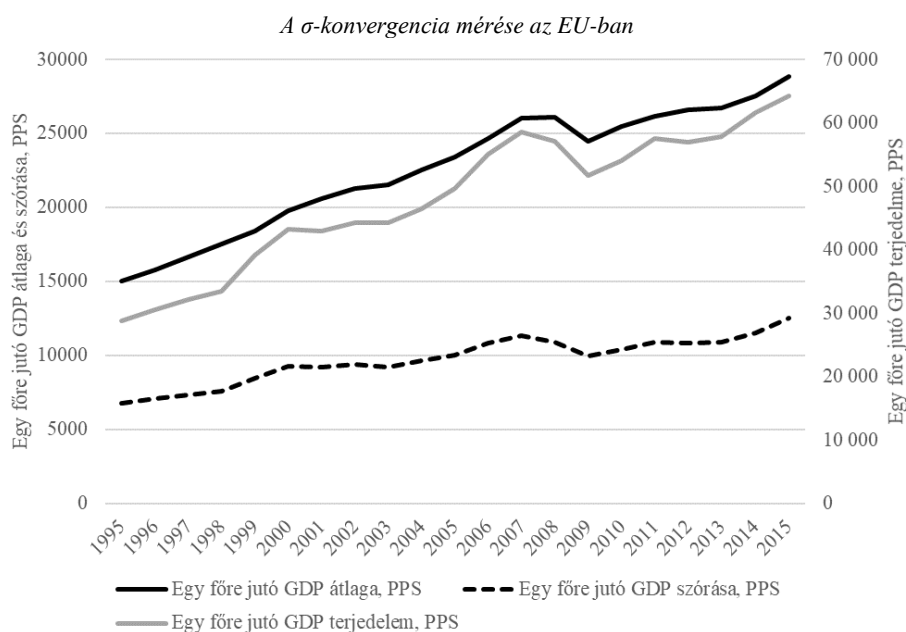
⁴⁵ MARTIN 2001, 51–80. pp.

⁴⁶ SCHMITT – STARKE 2011, 120–135. pp.

V. Klubkonvergencia, klubképződés az EU-ban

Az EU vizsgálata során először a σ -konvergenciát elemezzük, amit legjobban a variancia és a szórás mér. Ennek megfelelően kiszámoltuk az EU-tagállamok egy főre jutó GDP-jének PPS-ben kifejezett súlyozott középértékeit referencia időszakunk (1995–2015) minden évére, majd – ezen középértékek alapján – meghatároztuk a tartományt, a varianciát, a szórást és a relatív szórást (utóbbit mint a szórás és a súlyozott középérték hányadosát). Eredményeink (1. ábra) azt mutatják, hogy 1995-től kezdődően valójában divergencia volt az EU-ban: a szórás 7740 EUR (PPS) értékről 12500 EUR (PPS)-ra nőtt a referencia időszakban, miközben a tartomány több mint megkétszereződött [28800 EUR (PPS) 1995-ös értékről 64200 EUR (PPS)-ra 2015-re]. A függvényekben 2008-ban bekövetkező törés a pénzügyi és gazdasági válságnak tudható be.

1. ábra

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítások

Következő lépésként K-közép klaszteranalízist végeztünk az EU-28-ra azzal a céllal, hogy gazdasági fejlődésük alapján klasztereket, azaz konvergenciaklubokat alkossunk. Ehhez 2015-ös adatokat használtunk, hogy a jelen helyzetről kapjunk képet. Különböző indikátorok – úgymint GDP, végső fogyasztás, bruttó hozzáadott érték, K+F-kiadások, foglalkoztatás, képzettség, export és import volumenek és arányok, és euró-zóna-tagság

(mint egy igen/nem indikátor) – kombinációi révén próbáltunk klaszterezni. Végül a következő indikátorok bizonyultak alkalmasnak az EU-beli konvergenciaklubok azonosítására: GDP, végső fogyasztás, kormányzati kiadás, valamint bruttó hozzáadott érték, mind egy főre jutó vásárlóerő-paritáson (PPS) kifejezve. A klaszteranalízis eredményeként két alkalmas felosztást találtunk, az egyikben 6, a másikban 5 klaszterrel. Végül az utóbbi mellett döntöttünk (1. táblázat, 2. ábra), mivel a 6-klaszteres formációban két klaszter meglehetősen hasonlóan bizonyult.

1. táblázat

Klaszterképzés (adatok egy főre jutó vásárlóerő-paritáson, 2015)

Klaszter száma	Klaszter tagországok		Egy főre jutó GDP	Végső fogyasztás	Kormányzati kiadás	Bruttó hozzáadott érték
1.	Luxemburg	Átlag	77800,00	36100,00	12,900,00	71298,57
		Szórás	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2.	Bulgária, Horvátország, Görögország, Magyarország, Lettország, Lengyelország, Románia	Átlag	17785,71	13928,57	3,242,86	15449,88
		Szórás	2310,43	2213,38	723,09	2153,96
3.	Ciprus, Csehország, Észtország, Olaszország, Litvánia, Málta, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország	Átlag	24080,00	18260,00	4,480,00	21356,49
		Szórás	2240,44	2002,33	541,19	2177,11
4.	Írország	Átlag	51100,00	23900,00	6400,00	47459,91
		Szórás	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
5.	Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Hollandia, Svédország, Egyesült Királyság	Átlag	33400,00	25800,00	7955,56	30618,06
		Szórás	2599,52	812,40	1213,58	2465,97

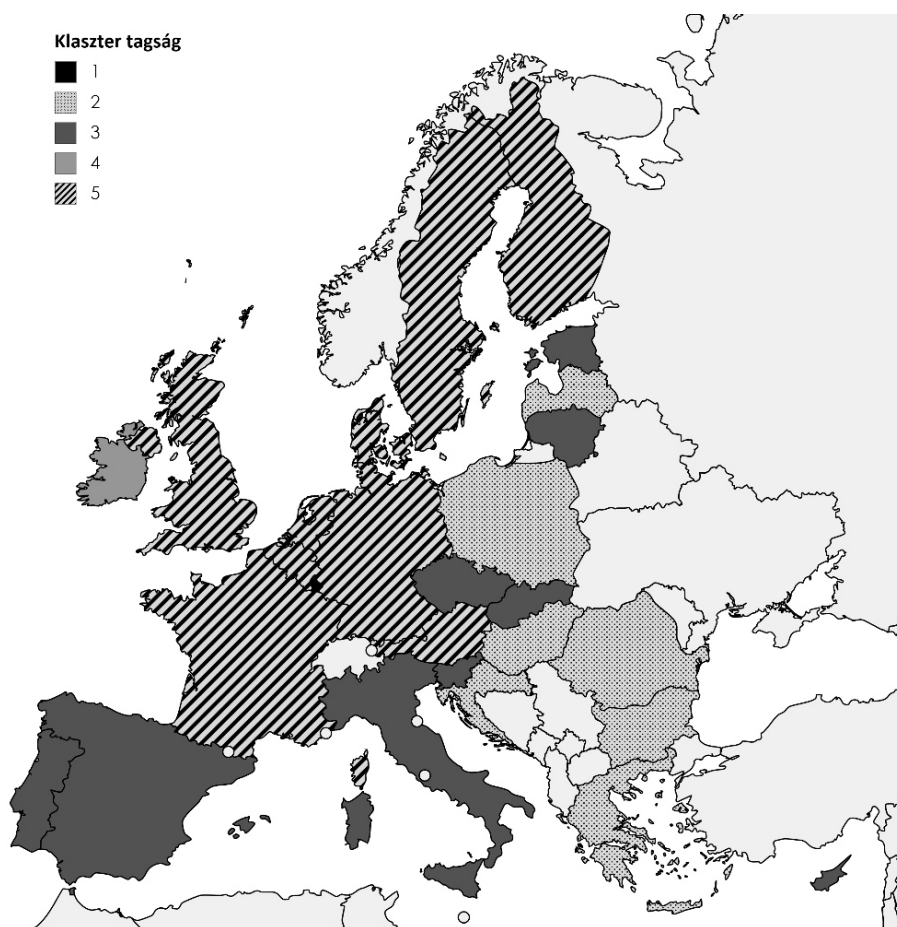
Forrás: saját szerkesztés, K-közép klaszterezés 2015-ös egy főre kifejezett Eurostat-adatok alapján

Az 1. és 4. klaszterek egy-egy tagállamból állnak: Luxemburg és Írország. A 2. klaszterben található mind a négy változó tekintetében a legalacsonyabb értékeket: ezek az EU hátul kullogó országai. Keleti és déli (beleértve Görögországot is) tagállamok tartoznak ebbe a csoportba. A 3. klasztert a déli tagállamok (kivéve Görögországot) és a jobban teljesítő keleti új tagállamok alkotják, amelyek azonban még mindig elmaradnak az EU-átlagtól. Végül az 5. klaszter foglalja magában az EU magországait, amelyek minden vizsgált dimenzióban a legjobban teljesítenek.

2. ábra

Az EU-tagállamok klaszterei (klubjai)

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján, vizualizációs eszköz: www.mapchart.net

Az EU-tagállamok ilyenfajta klaszterezése lehetővé tette számunkra, hogy klubkonvergenciát (3. ábra) mérjünk. Mint az látható, 1997 és 2006 között a klubtagok összességében divergáltak klubjaik középtékeitől – ezt a trendet a válság fordította meg.

3. ábra

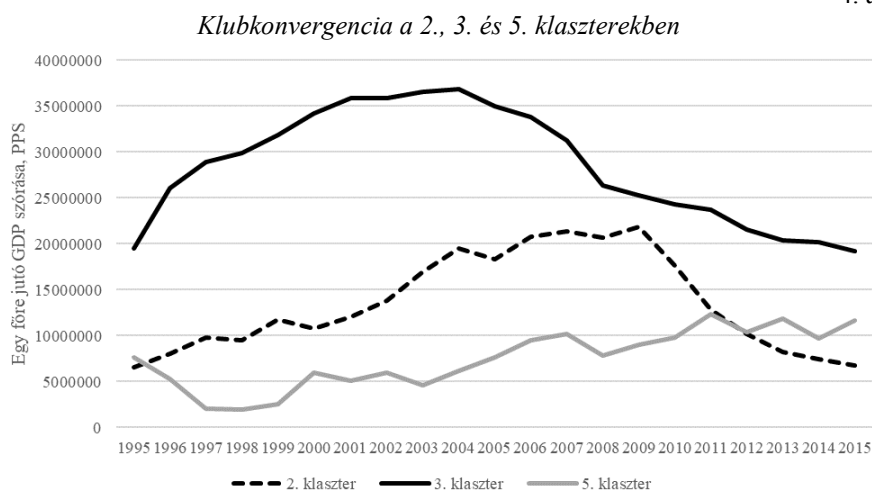
Klubkonvergencia az EU-ban, 1995–2015

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a konvergenciaklubokat a 2015-ös adatok alapján képeztük, így ezek az eredmények értelmezhetők úgy is, hogy a válság előtt más EU-n belüli erők hatottak az EU-tagállamok relatív pozícióira, és a válság indított el olyan folyamatokat, amelyek a 2015-ös klaszterek kialakulásához vezettek. Egészen konkrétan úgy sejtettük, hogy a déli euró-zóna-tagállamok és a keleti új tagállamok két vegyes klaszterbe szerveződése épp a válság eredménye. Hipotézisünk igazolására klubkonvergenciát számoltunk arra a három klaszterre (2., 3. és 5.), amelyek több tagból állnak (4. ábra). Eredményeink igazolják sejtésünket. Ezen a helyen jegyezzük meg, hogy a 2012-2015 időszakban a legkevésbé fejlett (2.) klaszter homogénebbé vált, mint a mag (5.) klaszter, amelyben – a másik két klasztertől eltérően – a belső heterogenitás stabilan alacsony volt a teljes referencia időszakban, különösen relatív értelemben.

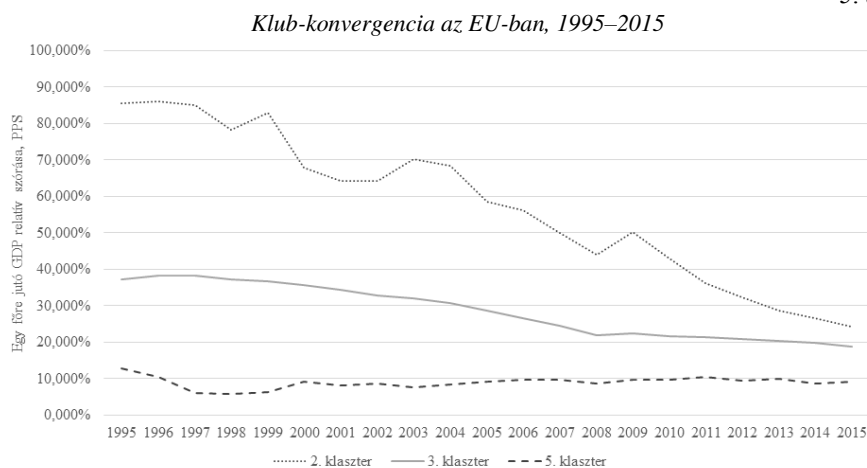
4. ábra

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A klubkonvergencia vizsgálatát folytatandó, relatív szórásokat számoltunk ugyanarra a három klaszterre (5. ábra). Ezek a számítások azt mutatják, hogy mindhárom klaszter tagjai konvergáltak saját középértékeikhez a referencia időszakban. Sőt, a magtérseg már eredetileg is meglehetősen homogén volt, és e tulajdonságát mindvégig meg is őrizte, míg a legkevésbé fejlett déli-keleti klaszter volt eredetileg a legheterogénebb. Valóban, az 1990-es években Görögország sokkal fejlettebb volt, mint klubjának többi (kivételem nélkül poszt-szocialista tranzíciós ország) tagja, ráadásul néhány ez utóbbiak közül (Románia, Bulgária, Horvátország) relatíve késleltetve ment végig a tranzíciós folyamaton.

5. ábra

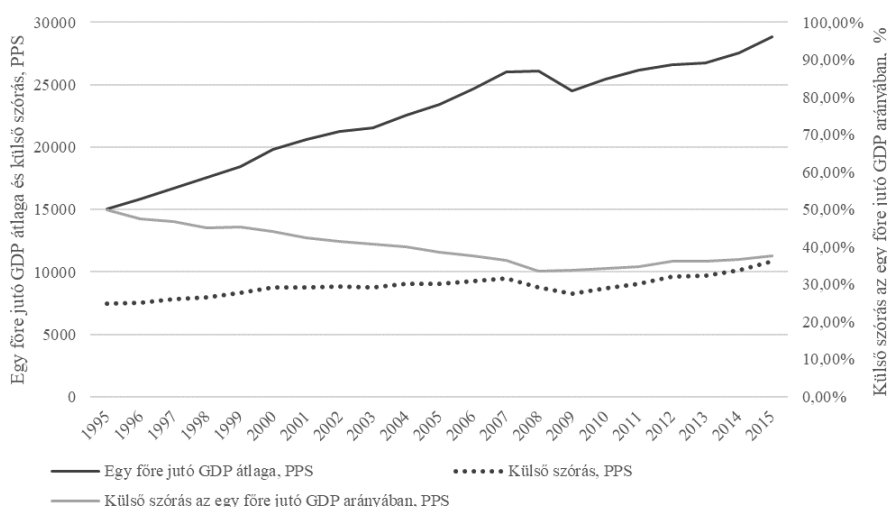

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Megvizsgáltuk a klubok közötti konvergenciát is, klubok közötti szórás és relatív szórás révén. Referenciának a középértékeket tekintettük (6. ábra). A válság (2008) előtti növekedés a szórásban csökkenő relatív szórással párosult, ami klubok közötti konvergenciát jelöl, azaz a különböző klubok egymáshoz hasonlóbbak lettek. A válság után azonban a korábbi konvergencia megállt és a klubok elkezdtek divergálni egymáshoz képest, noha a válság előtti konvergenciánál sokkal kisebb mértékben.

6. ábra

Klubok közötti konvergencia az EU-ban, 1995–2015

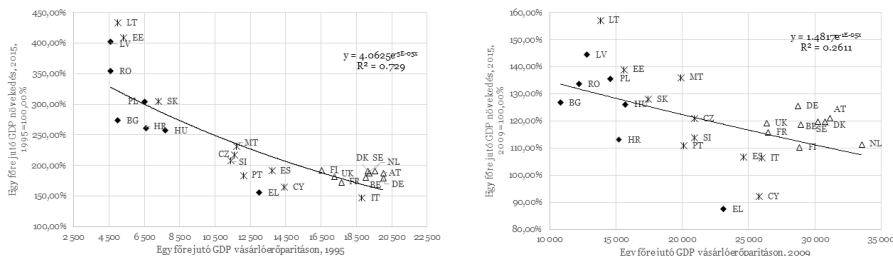
Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Ahhoz, hogy β -konvergenciát mérjünk az EU-ban, a tagállamok kezdeti egy főre jutó GDP (PPS) értékeit helyeztük el az x -tengelyen, és a 2015-re elért kumulált növekedést az y -tengelyen. Korábbi klaszterezésünk alapján kiejtettük Luxemburgot és Írországot, mivel kiugró értékeket vettek fel: előbbi a kezdeti egy főre jutó GDP-szint, utóbbi a GDP-növekedése tekintetében. A különböző klaszterek tagjait különbözőképpen jelöltük. Ahhoz, hogy a válság trendfordító természetét érzékeltessük, számításainkat két időszakra vonatkozóan végeztük el: 1995–2015 és 2009–2015 (amint azt a 7. ábra két diagramja mutatja). A pontthalmazra exponenciális regressziós függvényt is illesztettük, mindkét időszakra. Az elmélet alapján β -konvergencia van, ha az eredmények jól illeszkednek egy negatív meredekségű exponenciális trendvonalra.

Eredményeink látványosan mutatják, hogy a teljes időszakra vonatkozóan azonosítható a β -konvergencia, míg a 2009 utáni időszakra ez már nem érvényes, sőt: a 2009-ben relatíve alacsony egy főre jutó GDP-jű országok alig múlták fel kumulált GDP-növekedésben a magországokat a 2009–2015 időszakban. Ez problematikus az európai integráció szempontjából, és újabb megnyilvánulása annak, hogy a válság megállította a korábbi konvergenciát.

7. ábra

β -konvergencia az EU-ban, 1995–2015 (bal diagram) és 2009–2015 (jobb diagram)

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Ahogy elméleti bevezetőnkben említettük, a kereskedelem is elősegítheti a régiók közötti konvergenciát. Ez nyilvánvalóan az európai integráció egyik fő mozgatórugója volt az idők során, így vizsgáljuk a kereskedelmet is a konvergencia vonatkozásában. Ráadásul a közvetlen előnyökön felül a kereskedelemnek túlszorduló hatásai is vannak: technológia- és know-how-transzfer, ami elősegíti az innovációt és a feljebb lépést⁴⁷. Ugyanakkor az oktatásnak, a tisztességes piaci feltételeket biztosító politikáknak, a tőkeáramlásnak és a pénzügyi tranzakcióknak ki kell egészíteniük a kereskedelem-vezérelt konvergenciát, hogy az sikeres legyen.⁴⁸ Ezen aspektusokkal mi jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk.

A kereskedelem is többféleképpen elemezhető. Ermann és Shepelyansky⁴⁹, illetve Zhu és szerzőtársai⁵⁰ is komplex hálózatokként vizsgálják az országokon átnyúló kereskedelmet, és gráfelméletet alkalmaznak. A kereskedelmi hálózatokat – akárcsak a fenti tanulmányokban – gyakran ábrázolják egyszerűsített, de a komplexitást megőrző gráfmodellekkel, ahol az országokat a csúcsok, a köztük lévő kereskedelmi kapcsolatokat az élek reprezentálják, utóbbiakat gyakran az export és import volumenekkel súlyozva. Mi is ezt a módszert követtük az EU-n belüli kereskedelem vonatkozásában. Az élsúlyok meghatározása végett a 2016-os EUR-ban kifejezett export volumeneket vettük, amelyek az Eurostat COMEXT adatbázisából elérhetők. Az országméretből adódó torzításokat elkerülendő az abszolút értékeket elosztottuk a lakosságszámmal. A kapott gráfon – amelyet az EU térképébe helyeztünk bele (8. ábra) – az irányokat nem tüntettük fel, de az élsúlyokat az élvonalak vastagsága jelzi.

⁴⁷ SZALAVETZ ANDREA: *Industry 4.0 in 'factory economies'*. In: Galgóczi Béla – Drahokoupil, Jan (szerk.): *Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model?* European Trade Union Institute (ETUI), Brüsszel, 2017. 133–152. pp.

⁴⁸ WB 2013.

⁴⁹ ERMANN, LEONARDO – SHEPELYANSKY, DIMA L.: *Google matrix analysis of the multiproduct world trade network*. *The European Physical Journal B*, (88), 2015. 84. p.

⁵⁰ ZHU, ZHEN – CERINA, FEDERICA – CHESSA, ALESSANDRO – CALDARELLI, GUIDO – RICCABONI, MASSIMO: *The Rise of China in the International Trade Network: A Community Core Detection Approach*. *PLoS ONE* 9(8), e105496, 2014.

Kereskedelmi kapcsolatok az EU-ban (egy főre jutó export értékek, EUR, 2016)

Forrás: saját szerkesztés Eurostat COMEXT (kereskedelem) és Eurostat (lakosságszám) adatok alapján

Annak érdekében, hogy hasonló kereskedelmi mintákat vagy szorosabb kapcsolatokat mutató országsoportokat (klubokat) azonosíthassunk, lefuttattuk a Blondel és szerzőtársai⁵¹ algoritmusán alapuló modularitási tesztet. Ennek alapján négy klubot azonosítottunk: az elsőbe Belgium, Franciaország, Málta és Portugália tartozik; a másodikba Észtország, Lettország, Litvánia, Hollandia és az Egyesült Királyság; a harmadikba Bulgária, Ciprus, Görögország, Luxemburg, Lengyelország, Románia, Spanyolország és Svédország; a negyedikbe pedig az összes többi tagállam, egy Németország-központú közép-európai kereskedelmi klubot alkotva. Amikor ugyanezt az elemzést az abszolút export értékekre végeztük el, a kapott klubok a régi mag-periféria felosztást mutatták, noha az egy főre jutó értékek esetében láttunk keveredést az eredetileg mag, illetve periféria országai között. A kapott eredmények alapján megállapítjuk, hogy van kereskedelmi integráció az EU-ban, a klubok azonban a földrajzilag egymáshoz közelebb helyezkedő országokból szerveződnek elsősorban. Sőt, a földrajzi elhelyezkedés nagyobb súllyal esik a latba más körülményekhez képest (pl. EU-csatlakozás időpontja, fejlettségi szint). A Lu-

⁵¹ BLONDEL 2008.

xemburgot és Finnországot Németországgal összekötő nagy súlyú élekek statisztikai okai vannak: mivel az export értékeket elosztottuk a lakosságszámmal, és e két ország lakossága kicsi, a nagy élsúlyok valójában azt mutatják, hogy ezen országok kereskedelmének intenzitása Németországgal nagy a lakosságukhoz viszonyítva.

VI. Az EU mint dinamikus komplex rendszer

Miután alaposan megvizsgáltuk az EU-t klubkonvergencia és klubképződés szempontjából, figyelmünket az integráció komplexitás-jellemzőire fordítjuk. Ennek érdekében az EU-tagállamok közötti gazdasági teljesítmény-megoszlást néztük éves alapon. Az EU-tagállamok GDP (millió PPS-ben) értékeit (y -tengely) csökkenő sorrendben (x -tengely) ábrázoltuk, minden értékhez egy rangot hozzárendelve (1–28). Ezt a referencia időszak (1995–2015) minden évére elvégeztük, így kaptunk egy függvénysorozatot. Ezután egy hatványkitevős regressziós függvényt illesztettünk ezen függvénysorra:

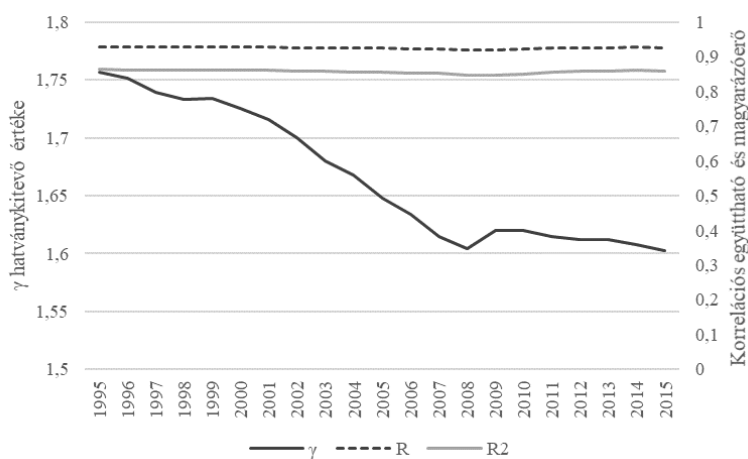
$$\hat{y}_{it} = \beta_0 x_{it}^{\gamma_t}$$

ahol $\hat{y}_{it}$ a $i=[1,2, \dots, 28]$ ország hatványkitevős regressziós becslt GDP értéke $t=[1995, \dots, 2015]$ évben, β_0 a regressziós függvény metszési paramétere t_j -ben, míg x_{it} a GDP rangsorértéke i országra t évben, γ_t pedig a regressziós függvény hatványkitevője t évben.

Hogy láthassuk a megoszlás dinamikáját az évek során, a γ_t paraméterre (a hatványkitevőre) fókuszáltunk, annak abszolút értékét véve. A hatványfüggvény eloszlás miatt az illeszkedő függvény meredekségét negatívnak vártuk. A 9. ábra mutatja a hatványkitevő (γ) abszolút értékeit a korrelációs együtthatóval (R) és a determinációs együtthatóval (R^2) együtt.

9. ábra

Az EU-tagállamok GDP-jei (millió PPS) hatványkitevős eloszlásainak γ , R and R^2 értékei, 1995–2015

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A hatványkitevő (γ) abszolút értéke valóban negatív meredekségű görbét követ, ami a komplexitás mélyülését jelzi az EU-28 tekintetében az évek során. A görbében 2008 körül megjelenő törés a pénzügyi válság eredménye, ti. hogy a GDP-visszaesés (PPS-ben) nagyobb volt az eredetileg nagyobb gazdaságú országok esetében, mint az eredetileg kisebbeknél. A válság után azonban a komplexitás ismét növekedni kezdett az EU-ban. Ezen eredményeink összhangban vannak a σ -konvergenciára vonatkozó vizsgálataink eredményeivel.

Valójában a vizsgált időszakban az EU-tagállamok GDP-eloszlása elmozdult a 80–20 Pareto-eloszlás felől a 90-10 eloszlás felé, ami még nagyobb egyenletlenséget jelöl. A determinációs együttható (R^2) stabilan 0,84 felett volt, ami azt jelzi, hogy az országgrang minimum 84%-ban magyarázza a kapott regressziós értékeket, ami meghatározó mértékű. A korrelációs együttható (R) ugyanakkor 0,92 körüli értéket mutat a referencia időszak egészében, ami nagyon erős kapcsolatot jelöl az országgrang és az előrejelzett GDP-eloszlás között.

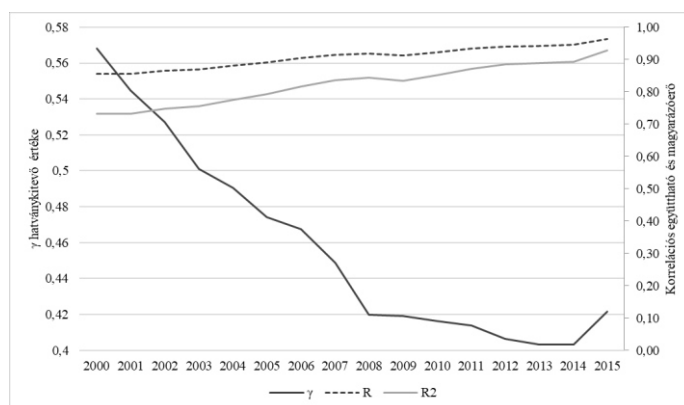
A gazdasági teljesítmény megoszlásának vizsgálatára másik lehetőség a Di Guilmi és szerzőtársai⁵² által alkalmazott módszer, ahol i ország t évi GDP-megoszlása x_{it} . Az értékeket csökkenő sorrendbe rendezzük, így az i index megfelel az adott ország rangjának. Az országgrangok (x -tengely) és a GDP-értékek (y -tengely) pontdiagramját felrajzoljuk $\log$ - $\log$ skálán:

$$\hat{y}_{it} = \beta_{0t} + \gamma_t * \ln(i_t)$$

ahol β_{0t} a regressziós függvény metszési paramétere $x=0$ -nál t évben, a γ_t együttható a regressziós függvény meredeksége t évben, míg $\ln(i_t)$ i ország rangjának $\log$ értéke t évben. Ezek az eredmények (10. ábra) meglehetősen hasonlítanak az előző módszer eredményeihez, és a kapott hatványkitevő értékek ismét negatív meredekségű függvényt rajzolnak ki, ami hasonlóképpen azt igazolja, hogy az EU egy komplex rendszer jellemzőivel rendelkezik.

10. ábra

Az EU-tagállamok GDP-jei (millió PPS) hatványkitevős eloszlásainak γ , R and R^2 értékei Di Guilmi és szerzőtársai⁵³ módszere szerint, 2000–2015

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

⁵² DI GUILMI – GAFFEO – GALLEGATI 2003, 1–7. pp.

⁵³ DI GUILMI – GAFFEO – GALLEGATI 2003.

Összefoglalva, az EU-tagállamok gazdasági teljesítményének megoszlását tekintve az EU demonstrálja egy komplex rendszer legfőbb jellemzőjét: a hatványfüggvény eloszlást. Ráadásul két különböző módszerrel megmutattuk, hogy a komplexitás az EU-ban idővel nőtt.

VII. Összefoglalás, következtetések

Tanulmányunkban megmutattuk, hogy az EU földrajzilag meglehetősen konzisztens konvergenciaklubokból áll, amelyek az utóbbi időben – különösen a válság óta – divergálnak egymástól. Tanulmányunk látóterén kívül esik, hogy az általunk azonosított EU-beli klubokat szisztematikusan összevessük az integráció fejlődése során kialakult különböző klubokkal. Azt mindenesetre láthatjuk, hogy eurózóna-tagokat találunk a különböző konvergenciaklubokban, vagy hogy Schengen-tagok és nem-Schengen-tagok is keverednek e klaszterekben. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az európai integráció klubjai nem (feltétlenül) eredményeznek konvergenciát.

Azt is megmutattuk, hogy az EU teljesíti a komplex rendszerek legalapvetőbb tulajdonságát. Ebből a szempontból a válság átmenetileg feltartotta az EU-beli komplexitás fokozódását, mivel a nagyobb gazdaságokat nagyobb mértékben sújtotta, mint a kisebbeket. A válság után azonban a komplexitás ismét fejlődésnek indult, amit az jelez, hogy a regressziós függvény hatványkitevője ismét csökkenő tendenciát vett fel.

Eredményeink egyértelműen hangsúlyozzák a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság jelentőségét az EU-beli fejlődés és konvergencia vonatkozásában. Eredményeink egyúttal Quah⁵⁴ megállapításával is összhangban vannak, ti. hogy a gazdasági teljesítmény eloszlása az EU-ban multimodális. Sajnálatos módon a leggyengébben teljesítő (2.) klaszter, azon belül is különösen Görögország lefelé konvergenciát⁵⁵ mutat az EU egészéhez, illetve a többi klaszterhez viszonyítva.

Milyen következményei lehetnek mindennek az európai integráció jövőjére nézve? Ezúttal a sokat emlegetett többsebességes Európa és differenciált integráció forgatókönyveire reflektálunk. Meglátásunk szerint a differenciált integráció létjogosultsága igazolható klubelméleti és történeti-fejlődési alapokon, míg a többsebességes Európát kifejezetten problematikus elképzelésnek tartjuk, mivel nem ismeri el a minőségi típusú különbségeket és a szuverén országok által bejárt utak eltérő változatait, hanem az EU-tagállamokat valamiféle rangsorba helyezi, minden egyéb alternatívának már a lehetőségét is kizárva, ami nem konstruktív és – leginkább – nem realizisztikus.

Végző soron idősoros elemzéseink rámutatnak az útfüggőség⁵⁶ fontosságára az országok fejlődése tekintetében. Ebből a szempontból az, hogy maga az európai integráció milyen hatással van a tagállamokra, nem egyértelmű: úgy tűnik, egyes országok többet profitáltak belőle, mint mások, sőt, a fejlettebb országok nagyobb előnyre tudtak szert tenni, különösen a válság után. Ez nem éppen a siker mutatója Európá egészé számára, különösen mivel az ígéret egészen másképp szólt.

⁵⁴ QUAH 1996, 1045–1055. pp.

⁵⁵ BEN-DAVID 1994.

⁵⁶ DAVID, PAUL: *Clio and the Economics of QWERTY*. The American Economic Review, 75(2), 1985. 332–337. pp.

Felhasznált irodalom

- AHRENS, JOACHIM – HOEN, HERMAN W. – OHR, RENATE: *Deepening Integration in an Enlarged EU: A Club-theoretical Perspective*. *Journal of European Integration*, 27(4), 2005. 417–439. pp.
- ARTHUR, W. BRIAN: *Complexity Economics: A Different Framework for Economic Thought*. Santa Fe Institute Working Papers, 2013-04-012.
- BARTKOWSKA, M. – RIEDL, A.: *Regional convergence clubs in Europe: Identification and conditioning factors*. *Economic Modelling* Vol. 29 (2012) Issue 1. 2012. 22–31. pp.
- BAUMOL, WILLIAM JACK: *Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show*. *The American Economic Review*, 76(5), 1986. 1072–1085. pp.
- BEN-DAVID, DAN: *Convergence Clubs and Diverging Economies*. CEPR Discussion Papers, 922, February 1994.
- BLONDEL, V. D. – GUILLAUME, J.-L. – LAMBIOTTE, R. – LEFEBVRE, E.: *Fast unfolding of communities in large networks*. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment*, (10), 2008, P10008.
- BONGARDT, ANNETTE – TORRES, FRANCISCO: *Forging Sustainable Growth: The Issue of Convergence of Preferences and Institutions in EMU*. *Intereconomics*, 48(2), 2013. 72–77. pp.
- BUCHANAN, JAMES MCGILL.: *An Economic Theory of Clubs*. *Economica*, 32(125), 1965. 1–14. pp.
- CANNING, D. – AMARAL, L. A. N. – LEE, Y. – MEYER, M. – STANLEY, H. E.: *Scaling the volatility of GDP growth rates*. *Economics Letters* 60 (1998). 335–341. pp.
- COUNCIL OF THE EU: *20 member states confirm the creation of a European Public Prosecutor's Office*. Press Release, 580/17, 12 October 2017. Council of the European Union, Brüssel, 2017.
- DALGAARD, CARL-JOHAN – HANSEN, JES WINTHER: *Capital utilization and the foundations of club convergence*. *Economics Letters*, 87(2), 2005. 145–152. pp.
- DAVID, PAUL: *Clio and the Economics of QWERTY*. *The American Economic Review*, 75(2), 1985. 332–337. pp.
- DI GUILMI, CORRADO – GAFFEO, EDOARDO – GALLEGATI, MAURO: *Power Law Scaling in the World Income Distribution*. *Economics Bulletin*, 15(6), 2003. 1–7. pp.
- DURLAUF, STEVEN NEIL: *Complexity and Empirical Economics*. *The Economic Journal*, 115(504, June), 2005. 225–243. pp.
- DVOROKOVÁ, KATERINA: *Sigma versus beta-convergence in EU28 in financial crisis and postcrisis period*. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 11(Art. #28), 2014. 314–321. pp.
- ELSNER, WOLFGANG – HEINRICH, TORSTEN – SCHWARDT, HENNING: *The Microeconomics of Complex Economies: Evolutionary, Institutional, Neoclassical, and Complexity Perspectives*. Elsevier, Amsterdam, 2014.
- ERMANN, LEONARDO – SHEPELYANSKY, DIMA L.: *Google matrix analysis of the multiproduct world trade network*. *The European Physical Journal B*, (88), 2015. 84. p.
- HARTMANN, D. – GUEVARA, M. R. – JARA-FIGUEROA, C. – ARISTARÁN, M. – HIDALGO, C. A.: *Linking Economic Complexity, Institutions and Income Inequality*. *World Development*, 93, 2017. 75–93. pp.
- HAUSMANN, R. – HIDALGO, C. A. – BUSTOS, S. – COSCIA, M. – SIMOES, A. – YILDIRIM, M. A.: *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to prosperity*. MIT Press, Cambridge, MA, US, 2014. ISBN 978-0-262-52542-8.

- HELBING, D. – KIRMAN, A.: *Rethinking Economics Using Complexity Theory*. Real-world Economics Review, Issue No. 64 (2013), 23–51. pp.
- HOLCOMBE, RANDALL GREGORY.: *A Theory of the Theory of Public Goods*. Review of Austrian Economics, 10(1), 1997. 1–22. pp.
- HOLOVATCH, YURIJ – KENNA, RALPH – THURNER, STEFAN: *Complex systems: physics beyond physics*. European Journal of Physics, 38(2), Art. 023002, 2017.
- KALDOR, NICHOLAS: *Economics without Equilibrium*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1985.
- KALDOR, NICHOLAS: *The Dynamic Effects of the Common Market*. In: Kaldor, Nicholas (szerk.): *Further Essays in Applied Economics*, Duckworth, London, 1978. 187–220. pp.
- KOLLER BOGLÁRKA: *The Takeoff after Lisbon: The Practical and Theoretical Implications of Differentiated Integration in the EU*. World Political Science Review, 8(1), Art. 2. 2012.
- KRUGMAN, PAUL ROBIN – OBSTFELD, MAURICE – MELITZ, MARC J.: *International Economics: Theory and Policy*. Ninth edition, Pearson, Boston, 2012.
- MANTEGNA, ROSARIO N. – STANLEY, H. EUGENE: *An Introduction to Econophysics: Correlations and Complexity in Finance*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- MARTIN, RON: *EMU versus the regions? Regional convergence and divergence in Euroland*. Journal of Economic Geography, 1(1), 2001. 51–80. pp.
- MIHÁLYI PÉTER: *János Kornai's Anti-Equilibrium, a harbinger of evolutionary economics*. Acta Oeconomica, 63 (3), 2013. 367–375. pp.
- MYRDAL, GUNNAR: *Economic Development and Underdeveloped Regions*. Duckworth, London, 1957.
- OAKLAND, WILLIAM H.: *Theory of Public Goods*. In: Auerbach, Alan J. – Feldstein, Martin (szerk.): *Handbook of Public Economics (Volume II)*, Elsevier (North-Holland), Amsterdam, 1987. 485–535. pp.
- QUAH, DANNY T.: *Twin Peaks: Growth and Convergence in Models of Distribution Dynamics*. The Economic Journal, 106(July), 1996. 1045–1055. pp.
- SAMUELSON, PAUL ARTHUR.: *The Pure Theory of Public Expenditure*. The Review of Economics and Statistics, 36(4), 1954. 387–389. pp.
- SANDLER, TODD – TSCHIRHART, JOHN: *Club theory: Thirty years later*. Public Choice, 93(3-4), 1997. 335–355. pp.
- SCHMITT, CARINA – STARKE, PETER: *Explaining convergence of OECD welfare states: a conditional approach*. Journal of European Social Policy, 21(2), 2011. 120–135. pp.
- SLAUGHTER, MATTHEW J.: *International Trade and Per Capita Income Convergence: A Difference-in-Differences Analysis*. Journal of International Economics, 55(1), 2001. 203–228. pp.
- SLAUGHTER, MATTHEW J.: *Per Capita Income Convergence and the Role of International Trade*. The American Economic Review, 87(2), 1997. 194–199. pp.
- STROGATZ, STEVEN HENRY: *Exploring complex networks*. Nature, (410), 2001. 258–276. pp.
- SZALAVETZ ANDREA: *Industry 4.0 in 'factory economies'*. In: Galgóczi Béla – Drahokoupil, Jan (szerk.): *Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model?* European Trade Union Institute (ETUI), Brüsszel, 2017. 133–152. pp.
- WANG, YOUGUI – WU, JINSHAN – DI, ZENGRU: *Physics of Econophysics*. Working Paper of Beijing Normal University 1025, 2004.
- WILLIAMSON, JEFFREY GALE: *Globalization, Convergence, and History*. The Journal of Economic History, 56(2), 1996. 277–306. pp.

WORLD BANK: *Global Development Horizons: Capital for the Future – Saving and Investment in an Interdependent World*. The World Bank. Washington DC, 2017.

WUNSCH, PIERRE: *Is the European Integration Machine Broken?* *Intereconomics*, 48(2), 2013. 78–83. pp.

YOUNG, ALLYN A.: *Increasing Returns and Economic Progress*. *The Economic Journal*, Volume 38, 1928. 527–42. pp.

ZHU, ZHEN – CERINA, FEDERICA – CHESSA, ALESSANDRO – CALDARELLI, GUIDO – RICCABONI, MASSIMO: *The Rise of China in the International Trade Network: A Community Core Detection Approach*. *PLoS ONE* 9(8), e105496, 2014.

BALOG ILONA IDA*

A kutatás-fejlesztés tőkésítésének hatása a bruttó állóeszköz felhalmozási rátára az SNA 2008 és az ESA 2010 módosítása nyomán

I. Bevezetés

A nemzeti számlák nemzetközileg harmonizált rendszerében időről időre bekövetkező változások sokszor módosítják az egyes országokról ezen statisztika tükrében kialakított képet és megváltoztathatják a követendő gazdaságpolitikákat is. A nemzeti számlarendszer kialakításának a célja eredetileg is az volt, hogy a valóságot minél pontosabban tükröző, számszerű és viszonylag objektív információt nyújtson a nemzetgazdaságok állapotáról.¹ Folyamatos módosításainak oka pedig egyrészt a módszertani megközelítések változásaiban, másrészt a világ gazdasági folyamatainak átalakulásában keresendő.² A legutóbbi, nagyobb mértékű módszertani változások a nemzetközi számlarendszerben, a System of National Accounts (SNA) rendszerében 2008-ban történtek (ez hozta létre a SNA 2008 néven ismert statisztikai keretrendszert), amelynek nyomán az Európai Unióban használatos számlarendszert, a European System of Accounts nevű rendszert (ESA) is átalakították 2010-ben (ez lett az ESA 2010).

A Nemzeti számlák rendszere alapján véve a klasszikusnak tekintett keynesiánus és neoklasszikus közgazdasági elméletekre épül,³ de célja szerint minden más, alternatív elméleti megközelítésben végzett vizsgálódás adatszükségleteit is képes lehet kielégíteni.⁴ A rendszer módosításai mögött tehát csak kevésbé húzódnak meg korunk közgazdasági elméleti vitáinak aktuális erőviszonyai, de a módosítások nyomán jelentősen megváltozhatnak egyes közgazdasági következtetések egy adott paradigmán belül. Az egyik ilyen, Magyarország számára is fontos változás a kutatás-fejlesztésre (K+F) fordított összegek hosszú távú felhasználásra történő elhatárolása, amely az SNA 2008-ban és az ESA 2010-ben vált igazán hangsúlyossá és amely megváltoztathatja többek között a felhalmozási ráták értékét és interpretációját is.

---

* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem

¹ STONE, RICHARD: *The Accounts of Society*. Nobel Memorial Lecture. Journal of Applied Econometrics (1)1986/1. 5. p.

² POZSONYI PÁL: *A magyar nemzeti számlák fejlesztése 1996–2007*. Statisztikai Szemle (85)2007/10–11. 898. p.

³ HÜTTL ANTÓNIA: *Mit mérnek a nemzeti számlák?* Statisztikai Szemle (89)2011, 1099. p.

⁴ SZILÁGYI GYÖRGY: *Gazdaságelméletek – értékelméletek – nemzeti számlák*. Statisztikai Szemle (81)2003/10. 862. p.

Jelen tanulmány az SNA 2008 és ESA 2010 fontosabb változásaiból a K+F kiadások tőkésítését emeli ki és azt vizsgálja meg, hogy ez a változtatás mennyiben befolyásolhatja a különböző országok felhalmozási rátáit, amin keresztül az adott nemzetgazdaságban a jövő gazdasági növekedésére és fejlődésére félretett összegek arányát, végső soron a jövőbeli általános növekedés és fejlődés lehetőségeit mérhetjük.

II. A SNA 2008 és az ESA 2010 fontosabb változásai

Az Európai Unió országainak nemzeti számla statisztikáiban 2014-ben vezették be az ESA 2010 előírásait, amelyeket az SNA 2008-as módosításaival összhangban alakítottak ki. A nemzetközi SNA rendszer útmutatásai inkább elméleti jellegűek, igyekeznek figyelembe venni a világ különböző országainak igényeit és egységes statisztikai keretrendszert biztosítanak ahhoz, hogy mindegyikük megfelelően mérhesse fel a gazdaság fontosabb folyamatait. Ez a rendszer azonban éppen a világ gazdaságainak sokszínűsége miatt nem ad meg pontos definíciókat és lehatárolásokat. Az Európai Unió nemzeti számla rendszere, az ESA, viszont a lehető legpontosabb összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az SNA által megadott elvek mentén pontos meghatározásokat és módszertant alakít ki.⁵

Az SNA 2008 és az ESA 2010 számos ponton tartalmaz változásokat az előző, 1993-as SNA-hoz és a hozzá kapcsolódó ESA 95-höz képest. Voltaképpen már 1994-ben, az előző rendszer friss kiadása után megindultak a kutatások abban az irányban, hogy a nemzeti számlarendszereket tovább fejlesszék. Ennek okai között szerepelt, hogy számos folyamatban lévő kérdést nem sikerült kielégítően tisztázni, valamint az is, hogy a megmaradt problémák mellé a gyorsuló ütemben változó világgazdaság folyamatosan újakat sorakoztatott fel. Az új rendszer ennek a fokozatos tisztázó munkának az eredménye, ezért az is elmondható róla, hogy a korábban kialakított rendszert alapjaiban véve nem változtatta meg, csak néhány ponton a korábban is alkalmazott elveknek jobban megfelelő módszertant vezetett be.⁶

Az egyik legfontosabb változás az SNA 2008-ban és ennek megfelelően az ESA 2010-ben a K+F kiadások felhalmozása és a vagyonmérlegben eszközként történő elszámolása. A korábban folyó ráfordításként kezelt K+F költségeket ezentúl a jövőbeni fejlesztésekbe és szellemi termékekbe történő beruházásként kell kezelni, azaz a K+F címén elköltött összegek beszámítanak a gazdaság bruttó állóeszköz felhalmozásába és a hosszú távon hasznosított eszközök, immateriális javak között kell kimutatni őket a vagyonmérlegben. Természetesen az így keletkezett eszközök felhasználását a későbbi években ezek értékcsökkenésének számításával kell mérni. Ez az elszámolási változtatás jelentős mértékben módosította sok ország GDP és GNI mutatóit, azok értékét növelve.⁷

Bár sok különböző téma területén történtek lépések és fejlesztések az SNA 2008 és az ESA 2010 előírásaiban, ezek egyike sem jelenti a rendszer lényeges átalakítását. A jelentősebb változások általában eddig figyelmen kívül hagyott eszközök tőkésítését jelentik, aminek eredményeképpen számottevően változhatnak, jellemzően nőhetnek a

⁵ POZSONYI PÁL-SZŐKÉNÉ BOROS ZSUZSANNA: *A nemzeti számlák európai rendszerének változása – az ESA 2010 bevezetése*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. 957. p.

⁶ POZSONYI-SZŐKÉNÉ 2014, 954. p.

⁷ EUROSTAT: *Manual on the changes between ESA 95 and ESA 2010*. Eurostat, Luxembourg, 2014b, 9. p.

gazdasági teljesítmény mutatói, illetve a felhalmozás értéke is. Ezek a módosítások azonban még nem elegendők ahhoz, hogy teljes körűen kielégítsék azt a közgazdasági gondolkodás alapvető feltételezéséből fakadó igényt, amely a hosszú távon használt eszközöket a hosszú távon érvényesülő gazdasági termelékenység alapjainak tekinti. Ilyen szempontból érthető az a főleg közgazdasági irányból érkező törekvés, amely minél több, hosszú távú tőkeeszköz beazonosítását és rendszerbe vonását, mérlegbe állítását sürgeti.⁸ Ugyanakkor a statisztikai oldal képviselői közül sokan folyamatosan figyelmeztetnek arra, hogy minél elvontabb, immateriálisabb eszközfajták bevonását valósítjuk meg, annál nagyobb bizonytalanságot viszünk az egész rendszerbe, veszélybe sodorván annak nemcsak megbízhatóságát, de működőképességét is.⁹

A mért adatok, levont következtetések forradalmi változása tehát nem történt meg és egyhamar nem is várható. A statisztikai módszertan fejlődése sokkal inkább hasonlít egy lassú, aprólékos módosításokkal történő előre haladáshoz, mintsem egy gyors és gyökeres átalakuláshoz. Összességében az adatokat elemző közgazdászok feladata az, hogy a még megbízhatónak ítélt adatok felhasználásával elméleteket alkossanak, illetve elméleteik érvényességét ellenőrizzék.

III. A K+F tőkésítése

Az SNA 2008 és az ESA 2010 változtatásainak a nemzeti számlákból számolható mutatókra gyakorolt hatását számos tanulmány mutatta be az elmúlt években. Ezek többnyire a legfontosabb mutatókra, a GDP-re, NDP-re és a GNI-ra koncentráltak.¹⁰ Nem történt azonban mélyreható elemzés a statisztikai változások hatásáról a gazdasági folyamatok fontos előrejelzőjének tekintett felhalmozási rátákra vonatkozóan. A jelentősnek tekinthető módosítások mind hosszú távon használt eszközök tőkésítéséről szólnak, tehát indokolt a feltételezés, hogy ez nem csak a gazdasági teljesítmény mérőszámait, de a felhalmozást és a felhalmozási rátát is megváltoztathatja. A legfontosabb és viszonylag legkövethetőbb változásnak a fentiek közül Magyarország esetében is a K+F kiadások tőkésítése tekinthető, ezért a tanulmány további részei ezzel az adattal foglalkoznak behatóbban azzal a megjegyzéssel, hogy hasonló megfontolások vonatkozhatnak a többi tőkésített kiadás fajtára is.

A közgazdászokat, statisztikusokat már a korábbi nemzeti számlarendszer megalkotásakor is foglalkoztatta az a kérdés, hogyan lehetne a globalizációs folyamatok kapcsán felismert és megnövekedett fontosságú újabb tőke és eszköz fajták rendszerbe foglalását megoldani. A törekvésre az adott okot, hogy jó néhány olyan eszköz típust azonosítottak be, amelyek közgazdasági tulajdonságai a régóta ismert állóeszközökre, tárgyi eszközökre, közgazdasági megnevezéssel a termelő fizikai tőkére emlékeztetnek. Ezek közé tartozik több más tőkefajta mellett a kutatás-fejlesztés értéke, azaz a K+F teljesítmény is.¹¹

---

⁸ BRÓDY ANDRÁS: *A nemzeti vagyon*. Közgazdasági Szemle (54)2007, 234. p.

⁹ RÁTH, NORBERT: *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen – Reflexionen 2016*. WISTA Wirtschaft und Statistik (3)2016, pp. 98–99.

¹⁰ DIENES FERENC LÁSZLÓ: *A kutatás-fejlesztés új helye a nemzeti számlákban*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. pp. 1032–1034.

¹¹ POZSONYI-SZŐKÉNÉ 2014, 958. p.

A fizikai tőke alapvető jellemzői közé tartozik, hogy hosszú távon ismételtlen vagy folyamatosan hasznosítható és nem csak a jövőbeni termelésre, hanem a termelékenységre is pozitív hatással lehet. A számvitel és a gazdaságstatisztika éppen ezért hasznos vagyontárgyaknak tekinti a fizikai tőke részeit és azokat vagyommérlegben tartja nyilván, míg a közgazdasági számítások ezen vagyontárgyak értékét és értékteremtő képességét igyekeznek feltárni. A rövid távon használt folyó fizetéseknek vagy forgótőkének ezzel szemben az a tulajdonsága, hogy egy termelési cikluson belül (jellemzően ez egy év) elhasználandók, átalakul, ugyanabban a formában nem használható fel újra.

Kézenfekvő tehát, hogy olyan hosszú távon hasznosítható gazdasági jelenségeket, mint amilyen a K+F is, mérlegben kimutatható hosszú távú, azaz felhalmozott eszközöknek tekintsünk. A feladat megoldását segítette, hogy a K+F kiadásokhoz kapcsolható tulajdonosi jogok és a Frascati kézikönyv létezésével régóta rendelkezésre álltak statisztikai adatok is a kiinduláshoz.¹²

A K+F tőkésítését azonban számos tényező hátráltatta. A már jól ismert állóeszközökkel ellentétben a K+F kiadások eredménye nem kézzelfogható, azaz immateriális tőkének minősül. Míg egyes esetekben (pl. szoftverek vagy szakkönyvek) ez nem jelent kardinális problémát, hiszen az immateriális javak egy részének van materiális megjelenési formája, a K+F esetében nehéz megállapítani, hogy hol húzódnak az egyes eszközök határai. Kiadásokat igazoló számlák, befejezetlen kutatások dokumentációi létezhetnek ugyan, de ezeket nehéz olyan egységbe rendezni, amely a számbavételhez és a gazdasági értékeléshez megfelelő alapot tud nyújtani. Voltaképpen az immaterialitás miatt ütközünk nehézségekbe, ha ezeknek az eszközöknek meg akarjuk állapítani a pontos értékét.

Az értékelés nehézségei vezettek oda, hogy számos szakember (számviteli és statisztikai területen egyaránt) úgy ítéli meg, hogy a K+F tőkésítése nem lehetséges az adatok súlyos mértékű torzítása nélkül. Éppen ezért sokaknak az az álláspontja,¹³ hogy a K+F tőkésítését már nem bírja el a rendszer bizonytalansága, annak bevezetése a nemzeti számlarendszerbe hiba volt. A különböző országok számviteli szabályozása nem egységes az immateriális javak és azokon belül a K+F terén, számos változat létezik a tiltástól a részleges aktiváláson keresztül a teljesnek mondható figyelembe vételig.¹⁴ Ilyen körülmények között maguknak az adatoknak az összegyűjtése is nehéz feladat és figyelembe véve a kapott adatok bizonytalanságát, nem biztos, hogy a K+F tőkésítése kecsegtet olyan jó eredménnyel, hogy az meghaladja az adatgyűjtés költségeit.

A nehézségek ellenére a K+F tőkésítésére vonatkozó előírások mind az SNA 2008-ban, mind az ESA 2010-ben bevezetésre kerültek. A Frascati kézikönyv régóta használt K+F statisztikai adatok gyűjtésére és az így előállított adatokból a legtöbb statisztikai hivatal képes a nemzeti számlarendszernek megfelelő adatokat számítani. A Magyarországon használt eljárásról ad leírást *Dienes Ferenc László*.¹⁵

A továbbfejlődés szempontjából felvetődő kérdés, hogy ilyen körülmények között vajon várható-e, megoldható-e további tőkefajták bevonása a nemzeti számlák statisztikai adataiba? Egyre többen vizsgálják annak a lehetőségét, hogy kimutatható-e a humán tőke

¹² LEQUILLER, FRANÇOIS-BLADES, DEREK: *Understanding National Accounts*. Second Edition, OECD Publishing, 2014, 446. p.

¹³ RÁTH 2016, 99. p.

¹⁴ LEQUILLER-BLADES 2014, 446. p.

¹⁵ DIENES 2014 pp. 1025–1032.

felhalmozása, de a további, még nehezebben kezelhető tőkefajták, mint a társadalmi tőke vagy a kulturális tőke már szintén ott lebegnek a módszertani kutatások horizontján. A már eddig is nagy bizonytalanságot hordozó adatelőállítás rendszer azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben meg tud birkózni ezekkel a feladatokkal.¹⁶ Maradnak tehát a K+F kutatások immár hosszú távú immateriális felhalmozott javakként és a kérdés, hogy hogyan hathat egy ilyen tőkésítési előírás az eddig is használt főbb gazdasági mutatókra?

IV. A K+F tőkésítésének hatásai a nemzeti számlákra és a felhalmozási rátára

Az SNA 2008 a KSH honlapján található hivatalos fordításban a következő definíciót adja arra, mit ért a kutatás-fejlesztés értéke alatt: "A kutatás és kísérleti fejlesztés olyan módszeresen folytatott alkotómunkát jelent, amely a meglévő ismeretanyag bővítésére szolgál – beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról szerzett ismereteket is –, valamint arra, hogy ezt az ismeretanyagot új alkalmazások kidolgozására használják fel".¹⁷

Az így definiált K+F tehát tőkésíthető a vagyonomérlegben és értékét az általa a jövőben várhatóan generált gazdasági hozamokkal kell meghatározni, ami az ESA 2010 útmutatásai alapján jelenérték számítással számítandó ki. Ez a számítási eljárás már régóta használatos a közgazdászok körében az immateriális javak értékelésére.¹⁸ Elvben az a K+F, amely hosszú távon nem nyújt gazdasági előnyöket a tulajdonosának, nem tekinthető állóeszköznek sem, ezért folyó termelő felhasználásként, azaz közbűlső fogyasztásként kell kezelni. A korábbi számlarendszerben ez az elszámolás volt irányadó a termelésben felhasznált K+F-re is.¹⁹

A jelenérték számításhoz használható jövőbeli hozamok becslése azonban nagyon nehéz és nehezen igazolható becslést eredményez, ezért a statisztikai gyakorlatban inkább a megfigyelhető piaci értéket tekinthetjük az értékelés alapjának. Ha a K+F piaci értéke sem figyelhető meg közvetlenül (ami saját előállítású és saját felhasználású eszközöknél gyakori), az eszköz értékelhető az összes kifizetett költség alapján is. A piaci és nem piaci K+F termelő egységek esetén azonban eltér egymástól a számított érték, mert a piaci szereplőknél az összköltség alapján számított értéket meg kell növelni egy átlagos profitráttával (ún. árréssel), míg a nem piaci szereplők esetén ilyen értéknövelést nem végzünk.²⁰

Az ESA 2010 részletezi a K+F, mint állóeszköz felhasználásának elszámolását is.²¹ Mivel hosszú távon hasznosuló eszközökről van szó, a felhasználásuk értékcsökkenésként jelenik meg a nemzeti számlarendszerben az eszköz mérlegbe állítását követő években. Ennek a bruttó és nettó aggregátumok (pl. GDP és NDP) közötti különbségeken túlmenően akkor van jelentősége, ha megkülönböztetjük a piaci és nem piaci K+F

---

¹⁶ LEQUILLER-BLADES 2014, 448. p.

¹⁷ EC: *System of National Accounts 2008*. European Communities – International Monetary Fund – Organisation for Economic Co-operation and Development – United Nations – World Bank, New York, 2009, 206. p.

¹⁸ IBRD: *Where Is the Wealth of Nations?* World Bank, Washington, D.C. 2006, 23. p.

¹⁹ EUROSTAT: *System of National Accounts 1993*. Eurostat – International Monetary Fund – Organisation for Economic Co-operation and Development – United Nations – World Bank, Brüsszel/Luxembourg, New York, Párizs, Washington, D.C. 1993, 660. p.

²⁰ EUROSTAT: *Manual on measuring Research and Development in ESA 2010*. Eurostat, Luxembourg, 2014a, 6. p.

²¹ EUROSTAT 2014b, 11. p.

tevékenységgel foglalkozó egységeket. Mivel a K+F termelésében és felhasználásában a profitorientált vállalati szektor, illetve a kormányzati és non-profit szféra egyaránt tevékenyen részt vesz, mindkét szektor típus elszámolási szabályainak ismeretére szükség van.

Az ESA 2010 részletes leírása rámutat a piaci és nem piaci (kormányzati és non-profit) gazdasági egységek esetén alkalmazandó K+F elszámolás különbségeire. A piaci szereplők esetén a létrehozott K+F teljesítmény megjelenik a kibocsátásban, de a korábbi elszámolással ellentétben nem kerül egy az egyben a folyó termelő felhasználások közé is. Ez alól kivételt képez az, ha az előállított K+F terméket egy másik K+F termék előállításához használják tovább, mely esetben továbbra is folyó termelő felhasználás marad a kutatás-fejlesztésbe beépülő K+F teljesítmény. A folyó termelő felhasználásba nem kerülő K+F teljesítmények esetében a hozzáadott érték, valamint a kimutatott GDP és GNI a korábbi számításokhoz képest növekedni fog. A jövedelem oldali elszámolásban a bruttó működési eredményt vagy a vegyes jövedelmet biztosan növelni fogja a K+F teljesítmény.

A felhasználási számláknál a gazdasági teljesítmény növekedés a bruttó állóeszköz felhalmozás értékében jelenik meg, hiszen a K+F-et későbbi időszakokban hasznosítható, tudást tároló eszköznek foghatjuk fel. Ebben az esetben tehát mind a gazdasági teljesítmény mutatói, mind a bruttó állóeszköz felhalmozás növekednek az új szabályozás hatására. Mivel a bruttó állóeszköz felhalmozásban ugyanaz a tőkésített K+F érték jelenik meg, mint amelyik a gazdasági teljesítmény mutatóit is növeli, a felhalmozási ráta az elszámolási módosítás hatására szintén növekedni fog.

A K+F termékek felhasználása az aktiválás utáni években állóeszköz felhasználásként, azaz értékcsökkenésként jelenik meg a nemzeti számlákban. Ekkor már ez az összeg sem a bruttó előállított gazdasági teljesítményt, sem a bruttó állóeszköz felhalmozást nem módosítja, tehát a felhalmozási rátára sincs hatással, de a nettó mutatók értékét a korábbi elszámoláshoz képest csökkenti.

Nem piaci szereplők esetében más irányú hatások jelentkeznek a nemzeti számlák mutatóiban a tőkésítés évében és később, az eszköz felhasználásának időszakában. A tőkésítés évében a gazdasági teljesítmény mutatói nem változnak meg az elszámolás módosításának hatására, mert a nem piaci szereplők K+F tulajdonlását a korábbi elszámolás fogyasztásnak és nem folyó termelő felhasználásnak számolta el. Így tehát az ESA 95 szabályai alapján a piaci szereplők K+F értéke beépült a termékeik árába, de a nem piaci K+F tulajdonosok esetében maga a K+F jelentette a fogyasztást. Az ESA 2010 elszámolási szabályai szerint csak annyi a változás, hogy a K+F nem rövid távú fogyasztást jelent, hanem hosszú távon felhasználható gazdasági értéket, de ez a megtermelt értéket ebben az esetben nem befolyásolja.

A felhasználási oldalon ugyanakkor nagy változásokat okozhat a módosított elszámolás a rendelkezésre álló jövedelem elosztását jelző értékekben. A K+F kiadások értékét a végső fogyasztási kategóriából átsoroljuk a beruházási kategóriába, így jelentősen is megnövekedhet a bruttó állóeszköz felhalmozás értéke. Összességében ez a növekedés a gazdasági teljesítmény mutatók (pl. GDP) változatlanága mellett a felhalmozási ráta jelentős növekedését jelentheti.

A tőkésítés utáni években is történnek változások a főbb gazdasági mutatók értékében a K+F elszámolási módosításának hatására. Mivel a piaci szereplők K+F elszámolásával szemben a nem piaci szereplők esetén a K+F felhasználása fogyasztásnak minősül, itt a nettó gazdasági teljesítmény értékek maradnak változatlanok a korábbi elszá-

moláshoz képest. A piaci szereplők termékeibe beépül a K+F felhasználásának költsége, de a nem piaci szereplők esetében maga a K+F felhasználás jelenti a gazdasági értéknövekedést, tehát a bruttó gazdasági érték mutatók (GDP, GNI) a K+F termékek értékcsökkenésének értékével növekedni fognak.

A felhasználási oldalon ez természetesen fogyasztásként jelenik meg, tehát a bruttó állóeszköz felhalmozás nem változik a korábbi elszámolási szabályokkal készült statisztikákhoz képest a tőkésítés utáni években. Ez viszont azt is jelenti, hogy a növekvő gazdasági teljesítmény és fogyasztás mellett változatlan beruházások a felhalmozási ráta csökkenését eredményezik ezekben az években az ESA 2010-re történő átálláskor a régi elszámoláshoz képest.

Mivel nagyobb horderejű változások esetén a statisztikai elszámolás módosításait több évre visszamenőleg is elvégzik annak érdekében, hogy a statisztikai adatsorok összehasonlíthatóak maradjanak,²² az egyes évek adatainak átszámolásánál éppúgy, ahogyan a jövőben is, mind a tőkésítések évében fellépő változási hatásokkal, mind a tőkésítést követő évek változásaival számolni kell. Figyelembe véve, hogy az adott évben létrehozott K+F termékek értéke növeli a felhalmozási rátát az ESA 2010 elszámolási szabály módosításainak hatására, míg az adott évben elszámolt K+F felhasználás összességében csökkenti ezt a rátát, nehéz megállapítani első ránézésre, hogy végül is az elszámolás módosulása milyen irányban változtatja meg a kimutatható felhalmozási arányt a gazdaságban. Valószínűsíthető a ráta növekedése, ha feltételezzük, hogy egy adott évben az összes újonnan előállított K+F értéke nagyobb lesz, mint a nem piaci szektorok K+F felhasználása. Arra a kérdésre azonban, hogy ez a változás mennyire lehet jelentős, még kevésbé tudunk pusztán elméleti úton választ adni.

A felhalmozási rátákban történő változás iránya és mértéke azért is fontos kérdés, mert összefüggésben lehet egy nemzetgazdaság beruházási hajlandóságának általános szintjével, különösen pedig a K+F-nek a beruházásokban betöltött szerepével. A felhalmozási ráta fontos információt hordoz a gazdaság jövőbeni fejlődési lehetőségeit illetően, és a Nemzeti számlák rendszere, amely a gazdaság területén integrált statisztikai rendszer volt és maradt,²³ lehetőséget ad arra, hogy ezt az információt más gazdaságstatisztikai mutatókkal is összefüggésbe hozzuk és a harmonizált szabályozást elfogadó országok között megbízható összehasonlításokat tegyünk. Nem lehet közömbös azonban az, hogy ezek az összefüggések és összehasonlítások milyen eredménnyel járnak.

Minél magasabb a K+F aránya a beruházásokon belül, várható, hogy annál erősebb hatást fejt ki a felhalmozási rátára is, befolyásolva ezzel az elszámolás módosítás hatását a különböző országok közötti összehasonlításban. Ha a felhalmozási rátát összességében jelentősen növelik az elszámolási módosítások, akkor a kisebb K+F költség aránnyal rendelkező országok felhalmozási rátái elmaradhatnak a K+F-re többet költő országokéitól, ami a gazdasági egyenlőtlenségek élesebb kifejeződését vonhatja maga után. Ha a felhalmozási rátát inkább csökkentik a módosítások, akkor a kevesebb fajlagos K+F költséget mutató országok felhalmozási rátái konvergálhatnak a K+F-re többet költő országok mutatóihoz.

---

²² POZSONYI 2007, 899. p.

²³ KATONA TAMÁS: *New tasks of Hungarian Statistics – on the way of the European Union*. Hungarian Statistical Review, (1)1997, pp. 11–12.

V. Empirikus tapasztalatok

Az ESA 2010 K+F elszámolási módosításainak a felhalmozási rátákra tett hatását a számadatok tükrében is megvizsgálhatjuk. Magyarországon *Dienes Ferenc László* írt cikket a K+F kiadások tőkésítésének hatásairól.²⁴ Az általa közzétett és a KSH-tól beszerezhető adatok segítségével kimutatható a módosítások felhalmozási rátára gyakorolt hatása is.

1. táblázat

K+F mutatók változásai az SNA 2010 módosításai nyomán a magyar nemzeti számlák adataiban, 2011

K+F statisztikai mutatók <i>adatok millió forintban</i>	K+F-eszközök kapitalizációja		Összes módosítás után	Változás a K+F eszközök kapitalizációjának hatására	
	előtt	után		(mFt)	(%)
1. Állóeszköz-felhasználás	4 521 406	4 606 750		85 344	1,89
2. Végső fogyasztási kiadások	20 541 290	20 546 593		5 303	0,03
3. Bruttó állóeszköz felhalmozás	4 950 040	5 236 870	5 568 681	286 830	5,79
4. Bruttó hazai termék (piaci áron)	27 635 435	27 927 568	28 304 938	292 133	1,06
5. K+F felhalmozás értéke		286 830	286 830	286 830	
6. K+F/Bruttó állóeszköz felhalmozás (5./3.)		5,48%	5,15%		
7. Állóeszköz felhalmozási ráta (3./4.)	17,91%	18,75%	19,67%		

Forrás: Saját szerkesztés a KSH: A Központi Statisztikai Hivatal online adatbázisa: www.ksh.hu, 2018 és Dienes, 2014, 1034. p. adatai alapján

A 2011. évi statisztikai adatok és az 1. táblázat alapján elmondható, hogy Magyarországon a K+F beruházások aránya a Bruttó állóeszköz felhalmozáson belül valamivel 5% fölött található. Ez a nem túl magas arány valamivel 20% alatt mérhető felhalmozási rátával párosult ebben az évben. A 20% alatti felhalmozási ráta kedvezőtlen, mert egyrészt alatta marad az Európai Unió átlagának, másrészt öt éves átlagos élettartamot feltételezve a finanszírozható beruházások értéke nem elegendő az elhasználódó eszközök pótlásához. Az ESA 2010 módosításainak hatására valamivel kedvezőbb képet kaphatunk, hiszen a módosítások végrehajtása után a felhalmozási ráta már csak minimálisan tért el a 20%-tól. A felhalmozási rátában látható növekedés azonban csak részben köszönhető a K+F elszámolási módosításoknak.

²⁴ DIENES 2014, 1032. p.

2. táblázat

A Felhalmozási ráta változásai az SNA 2010 módosításai nyomán a magyarországi adatokban, 2011

<i>A Felhalmozási ráta változása (százalékpont)</i>	
A Felhalmozási ráta teljes változása	1,76
a K+F kapitalizáció hatására	0,84
más módosítási hatások	0,92
<i>A felhalmozási ráta változása a K+F beruházás arányához viszonyítva</i>	
csak a K+F módosítások hatására	0,15

Forrás: Saját szerkesztés a KSH: A Központi Statisztikai Hivatal online adatbázisa: www.ksh.hu, 2018 és Dienes, 2014, 1034. p. adatai alapján.

A 2. táblázat alapján megállapítható, hogy a várakozásoknak megfelelően a K+F elszámolásának módosítása Magyarország esetében növelte a felhalmozási arányt. A részletesebb számítások azonban azt mutatják, hogy a 2011-es adatrevíziókban a K+F elszámolásának módosítása csak viszonylag kis szerepet játszott a felhalmozási ráta növekedésében. Bár szerepe nem volt elhanyagolható, a többi apró módosítás hatása összességében nagyobb hatást gyakorolt a 20%-os felhalmozási ráta megközelítésében, mint a K+F tőkésítése. A felhalmozási ráta növekedésének irányába más, tőkésítéssel járó módosítások is szerepet játszottak, ebben az évben viszonylag jelentős volt a kis értékű eszközök mérlegbe állításának hatása.²⁵

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a bruttó állóeszköz felhalmozáson belül mért alacsony K+F arány esetén valóban kis mértékben módosul a felhalmozási arány. Érdeemes lehet azonban megmérni azt is, hogy ez a két alacsony arány hogyan viszonyul egymáshoz. Ha a felhalmozási ráta változása egy százalékpontos K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arány változása esetén magas, az azt jelentheti, hogy a K+F tőkésítésének jelentős módosító hatása lehet a felhalmozási rátára. Ha ez az érték alacsony, akkor a K+F nem valószínű, hogy jelentősen befolyásolja azt, hogy a felhalmozási ráta hogyan változik más országok változásaihoz képest. Ebben az esetben a felhalmozási ráta változásának és a K+F bruttó állóeszköz felhalmozáshoz mért arányának hányadosa meglehetősen alacsony, mindössze 0,15. Ez arra enged következtetni, hogy a K+F arány nagysága valószínűleg nem befolyásolja jelentősen a felhalmozási ráta változását.

²⁵ CSEH TIMEA: *Új módszertani fejlesztések az állóeszköz-statisztikában Magyarországon*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. 1041. p.

A felhalmozási rátákban a K+F módosítások hatására létrejövő változásokat más nemzetgazdasági arányok mellett is meg lehet vizsgálni. A 3-5. táblázatok különböző nemzetgazdasági arányszámok esetében vizsgálják meg a felhalmozási rátában bekövetkező változásokat. Ezekben az esetekben a tőkésítés utáni évek nem piaci szektorban történt K+F felhasználásai miatti további GDP növekményt nem vettem figyelembe, de ezek hatása a végkövetkeztetésekre valószínűleg elhanyagolható lenne. A táblázatokban három EU tagállam, Magyarország, Németország és Ausztria adatait használtam fel a 2009-es év módosulásainak vizsgálatára. Az ún. régi adatokat a statisztikai hivatalok ESA 2010-re vonatkozó módosításai előtti publikációkból szereztem be, míg az ún. új adatok az elérhető legfrissebb adatokat tartalmazzák a 2009-es évre vonatkozóan. A K+F tőkésítés miatti korrekciókról nem áll rendelkezésemre adat, ezért azokat saját számítás útján becsültem meg, a K+F felhalmozásokat hozzáadva mind a GDP, mind a Bruttó állóeszköz felhalmozás értékeihez.

3. táblázat

A felhalmozási ráta változása átlagos felhalmozási arány és alacsony K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arány mellett: Magyarország

Mrd Ft					
2009	régi adat	K+F korrekció után	új adat	változás a K+F korrekció miatt	teljes változás
GDP	25 626	25 898	26 425		
Bruttó állóeszköz felhalmozás	5 302	5 574	6 000		
K+F felhalmozás	0	272	272		
Állóeszköz felhalmozási ráta	20,69%	21,52%	22,71%	0,83%	2,02%
K+F/Bruttó felhalmozás		4,88%	4,53%		
Felhalmozási ráta változása / K+F aránya a felhalmozásban				0,17	

Forrás:saját szerkesztés KSH: Magyarország Nemzeti Számlái 2009–2011. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2012 és KSH: A Központi Statisztikai Hivatal online adatbázisa: www.ksh.hu, 2018. alapján.

A 3. táblázat azt mutatja, hogy átlagos felhalmozási arány és alacsony, körülbelül 5 százalékos K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arány mellett a K+F tőkésítése a mérlegben csak kis mértékben növeli meg a felhalmozási rátát, ahogyan az Magyarország esetében 2011-ben is látható volt. A táblázat adatai ezt egy másik évre vetítve is megerősítik. Megjegyezhető, hogy az állóeszköz felhalmozási ráta viszonylag erőteljesen növekedett, de ez igen nagy részben más módosításoknak, nem a K+F tőkésítéseknek volt ebben az évben is köszönhető.

4. táblázat

A felhalmozási ráta változása alacsony felhalmozási arány és magas K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arány mellett: Németország

Mrd EUR

2009	régi adat	K+F korrekció után	új adat	változás a K+F korrekció miatt	teljes változás
GDP	2 397	2 458	2 460		
Bruttó állóeszköz felhalmozás	423	483	471		
K+F felhalmozás	0	60	60		
Állóeszköz felhalmozási ráta	17,63%	19,66%	19,16%	2,02%	1,53%
K+F/Bruttó felhalmozás		12,50%	12,81%		
Felhalmozási ráta változása / K+F aránya a felhalmozásban				0,16	

Forrás: saját szerkesztés DESTATIS: Statistisches Jahrbuch 2011. Destatis Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2011 és DESTATIS: A Statistisches Bundesamt Deutschland online adatbázisa: www.destatis.de, 2018 alapján.

A 4. táblázat szerint ha egy országban viszonylag nagy szerepet játszanak a K+F beruházások a bruttó állóeszköz felhalmozáson belül, ahogyan az Németországra volt jellemző 2009-ben (az érték megközelíti a 13%-t), akkor az előző esethez hasonló érzékenység mellett a felhalmozási ráta változása jelentős, eléri a 2,02 százalékpontot. Németország esetében ez a változás azért is fontos, mert a többi módosítás csökkentette az állóeszköz felhalmozási arányt és az összes korrekció hatására így a felhalmozás növekedése lassúbbnak mutatkozott, mint Magyarországon. Ezek a számarányok kutatás orientált gazdaságokban lehetnek jellemzőek, bár Németország abból a szempontból sajátos képet mutat ebben az évben, hogy az állóeszköz felhasználási aránya alacsony volt, talán még a korábbi válságos évek hatására. Megállapítható tehát, hogy még ez a nagyon magas K+F felhalmozási arány is csak kisebb mértékű, bár korántsem elhanyagolható változást okozhat a felhalmozási rátában.

5. táblázat

A felhalmozási ráta változásai magas felhalmozási arány és magas K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arány mellett: Ausztria

millió EUR

2009	régi adat	K+F korrekció után	új adat	változás a K+F korrekció miatt	teljes változás
GDP	274 320	280 990	288 040		
Bruttó állóeszköz felhalmozás	57 978	64 648	64 560		
K+F felhalmozás	0	6 670	6 670		
Állóeszköz felhalmozási ráta	21,14%	23,01%	22,41%	1,87%	1,28%
K+F/Bruttó felhalmozás		10,32%	10,33%		
Felhalmozási ráta változása / K+F aránya a felhalmozásban				0,18	

Forrás: saját szerkesztés STATISTIK AUSTRIA: Statistisches Jahrbuch, 2011. Statistik Austria, Wien, 2011 és STATISTIK AUSTRIA: A Bundesanstalt Statistik Österreich online adatbázisa: www.statistik.at, 2018 alapján.

Az 5. táblázat alapján magas felhalmozási arányú, magas K+F/bruttó állóeszköz felhalmozás arányt mutató gazdaságokban, amilyen Ausztriáé volt 2009-ben, az állóeszköz felhalmozási ráta növekedése is jelentős a K+F módosítások bevezetésének hatására, de ez az ütem a németországi értékektől elmaradt. A felhalmozási ráta változásának érzékenysége a K+F arányra a többi vizsgált ország esetéhez hasonlóan alacsony, bár itt a legmagasabb. A K+F tőkésítésen kívüli módosítások itt is negatív irányban befolyásolták a felhalmozást, de a K+F tőkésítés alapvető felhalmozást növelő hatását ellensúlyozni nem tudták. A példából úgy látszik, hogy egy ilyen, viszonylag magas felhalmozási aránnyal jellemezhető gazdaság nem valószínű, hogy elveszíti a felhalmozás terén meglévő jó pozícióját a nála magasabb K+F arányú országokkal szemben a K+F módosítások bevezetése miatt.

Összességében megállapítható, hogy a K+F tőkésítésének bevezetése a nemzeti számlarendszerbe az Európai Unió országaiban hatással lehet az országok számított felhalmozási rátáira, azokat várhatóan megnöveli, ami pozitívabb képet nyújthat a korábbi statisztikai becslési módszerekkel előállított adatokból számolt számadatoknál. Ezzel együtt igaz az is, hogy a jelentősebb K+F kiadásokat eszközöző gazdaságok nagyobb mértékű növekedést láthatnak a felhalmozási rátákban pusztán csak a módosítás hatására, mint azok az országok, ahol a K+F aránya a beruházásokban alacsony. Jelentősnek mondható eltéréshez azonban elég nagy K+F értéket kell egy országnak felmutatni és még 13 %-os K+F arány esetén sem biztos, hogy a felhalmozási ráta növekedése jelentősen megváltoztatná a gazdaságról alkotott általános képet.

VI. Következtetés, összegzés

Összességében az SNA 2008 és az ESA 2010 keretében bevezetésre került számos módosítás, ami a különböző országok nemzeti számlarendszerét is megváltoztatta, úgy tűnik, nem hozott forradalmi újításokat sem a makrogazdasági elemzések, sem az egyes nemzetgazdaságok megítélése terén. A módosítások közül talán a K+F kiadások mérlegbe állítása és felhalmozásként történő elszámolása jelentette a legnagyobb változást mind szemléletében, mind a számszaki változásokat illetően.

A számadatok tükrében elmondható, hogy ez a módosítás nem okozott lényeges eltérést a nemzetgazdaságok értékelésében, bár az is látható, hogy a gazdasági fejlettség területén meglévő különbségek hangsúlyosabbá válhatnak azon országok javára, ahol a K+F-nek nagyobb szerepe van. Ez a következtetés azért sem meglepő, mert a K+F tevékenységeket mindig is a gazdasági fejlettség indikátorainak lehetett tekinteni és természetesennek tűnik, hogy más, a gazdasági növekedéssel vagy a gazdasági fejlődéssel kapcsolatba hozható mutatókkal, mint amilyen a felhalmozási ráta is, pozitív összefüggésben vannak. Ez az összefüggés a K+F kiadások tőkésítésével kicsit még hangsúlyosabbá válik, de a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy mindez ténylegesen jobban tükrözi a valós gazdasági potenciált, mint a korábbi szabályozás és pontosabbá teszi a nemzetgazdaságokról kialakítható képet.

Bár a nemzeti számlák terén tett módszertani változások önmagukban nem túl jelentősek, a K+F tőkésítése is jelzi, hogyan illeszkednek bele abba a hosszabb távú és lassan haladó folyamatba, amelynek során a nemzeti számlák statisztikai rendszere egyre pontosabban és időszzerűbben igyekszik a gazdasági folyamatok leírására. Bár a számbavehető és számba veendő termékek körének további bővítését, a gazdasági tevékenységek leírásának további pontosítását sokan a becslési bizonytalanság túlzott megnövekedése miatt ellenzik, a gondolkodás arról, hogy hogyan lehetne mégis megoldást találni további gazdasági tényezők bevonására és megfigyelésére, nem zárult le. A további kutatásokhoz talán hasznos adalékkul szolgálhat, hogy bármi is kerüljön be a tőkésített gazdasági javak és termelt értékek közé, az újonnan megfigyelt tényezők a folyamatos módosításokkal szinte automatikusan felértékelődnek és azok a nemzetgazdaságok, amelyekben az újabb tőkésített javak nagyobb figyelmet kapnak, a módosítások nyomán, ha kis mértékben is, de pozitívabb képet alkothatnak magukról, mint korábban tehették.

Adatforrások

DESTATIS: *Statistisches Jahrbuch 2011*. Destatis Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2011.

DESTATIS: A Statistisches Bundesamt Deutschland online adatbázisa: www.destatis.de, 2018.

KSH: *Magyarország Nemzeti Számlái 2009-2011*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2012.

KSH: A Központi Statisztikai Hivatal online adatbázisa: www.ksh.hu, 2018.

STATISTIK AUSTRIA: *Statistisches Jahrbuch, 2011*. Statistik Austria, Wien, 2011.

STATISTIK AUSTRIA: A Bundesanstalt Statistik Österreich online adatbázisa: www.statistik.at, 2018.

Felhasznált irodalom

- BRÓDY ANDRÁS: *A nemzeti vagyron*. Közgazdasági Szemle (54)2007. 233–247. pp.
- CSEH TIMEA: *Új módszertani fejlesztések az állóeszköz-statisztikában Magyarországon*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. pp. 1037–1053. pp.
- DIENES FERENC LÁSZLÓ: *A kutatás-fejlesztés új helye a nemzeti számlákban*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. pp. 1018–1036. pp.
- EC: *System of National Accounts 2008*. European Communities – International Monetary Fund – Organisation for Economic Co-operation and Development – United Nations – World Bank, New York, 2009.
- EUROSTAT: *Manual on measuring Research and Development in ESA 2010*. Eurostat, Luxembourg, 2014a.
- EUROSTAT: *Manual on the changes between ESA 95 and ESA 2010*. Eurostat, Luxembourg, 2014b.
- EUROSTAT: *System of National Accounts 1993*. Eurostat – International Monetary Fund – Organisation for Economic Co-operation and Development – United Nations – World Bank, Brüsszel/Luxembourg, New York, Párizs, Washington, D.C. 1993.
- HÜTTL ANTÓNIA: *Mit mérnek a nemzeti számlák?* Statisztikai Szemle (89)2011. 1098–1112. pp.
- IBRD: *Where Is the Wealth of Nations?* World Bank, Washington, D.C. 2006.
- KATONA TAMÁS: *New tasks of Hungarian Statistics – on the way of the European Union*. Hungarian Statistical Review, (1)1997. 5–18. pp.
- LEQUILLER, FRANÇOIS-BLADES, DEREK: *Understanding National Accounts*. Second Edition, OECD Publishing, 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214637-en>
- POZSONYI PÁL: *A magyar nemzeti számlák fejlesztése 1996–2007*. Statisztikai Szemle (85)2007/10–11. 897–931. pp.
- POZSONYI PÁL–SZÖKÉNÉ BOROS ZSUZSANNA: *A nemzeti számlák európai rendszerének változása – az ESA 2010 bevezetése*. Statisztikai Szemle (92)2014/11–12. 953–971. pp.
- RÁTH, NORBERT: *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen – Reflexionen 2016*. WISTA Wirtschaft und Statistik (3)2016. 96–113. pp.
- STONE, RICHARD: *The Accounts of Society*. Nobel Memorial Lecture. Journal of Applied Econometrics (1)1986/1. 5–28. pp.
- SZILÁGYI GYÖRGY: *Gazdaságméletek – értékelméletek – nemzeti számlák*. Statisztikai Szemle (81)2003/10. 861–871. pp.

JÓZSEF HAJDÚ*

Pensioners' cooperatives in Hungary**

1. Introduction

The aim of this article is to introduce a quite unique Hungarian organisation that is called “Pensioners’ cooperative” (közérdekű nyugdíjas szövetkezet), which was introduced in Hungary in July 2017.¹ This new type of cooperative is literally based on the logic of cooperatives,² but in practice it is a special – highly state subsidised – form of temporary work agency.³

This is a brand-new form of legal entity to encourage the physically and mentally abled pensioners to return back to the labour market. There are several reasons behind launching the new form of cooperatives.⁴ I would like to highlight three main arguments: 1. labour shortage (paradoxically, during the last couple of years (during and after the financial crises) the labour supply turned to labour shortage of trained and skilled employees in Hungary, 2. to supplement the relatively low amount of old-age pension,^{5, 6} 3. the legal framework to engage in work by pensioners.⁷

---

* Professor of Law, University of Szeged, Hungary & Member of the Council of Europe ECSR, Strasbourg

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

¹ Since July 2017, 91 public benefit pensioner associations have been established, and these offer preferential job and tax conditions as well as flexibility. According to a survey conducted by the National Society of Public Benefit Pensioner Associations (KÖZÉSZ), the members of existing associations typically work 3-5 days a week, 4-6 hours per day and usually in the morning, but they are also open to doing nights shifts. Employers also benefit from outsourcing work to pensioner associations, as payroll taxes are lower compared to the employment of a jobseeker in working age. (<http://www.kormany.hu/download/e/5e/41000/> Hungarian Outlook_Hungary labour market indicators continued to improve.pdf) (14.04.2018.)

² In the original meaning, the cooperative is a firm owned, controlled, and operated by a group of users for their own benefit. Each member contributes equity capital, and shares in the control of the firm on the basis of one-member, one-vote principle (and not in proportion to his or her equity contribution). [<http://www.businessdictionary.com/definition/cooperative.html>].

³ In Hungary there are two types of such bogus (quasi) cooperative-like TWAs: 1. students’ cooperative (dispatching secondary school and mainly university students) and 2. pensioners’ cooperative (dispatching retired persons).

⁴ https://index.hu/gazdasag/2017/06/14/kosa_egymillio_nyugdijas_akar_dolgozni/ (16.04.2018)

⁵ Members can receive both income from work and old-age pension benefits, and benefit from preferential taxation.

⁶ Historically, the work besides pension (either old-age or disability) was high. The plain reason was the low amount of the pension benefit. The 2016 national micro-census registered 126 thousand people aged 60 years or above who had paid work while receiving some type of pension benefit. This is 5.8% of the pensioner population in this age group (CSO, Central Statistical Office) (2017): “Ezüstkor – Időskorúak Magyarországon, 2016” [Silver Age – Elderly people in Hungary, 2016]. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

⁷ GÁL RÓBERT IVÁN: *Pensioner cooperatives combine work and retirement in Hungary*. ESPN Flash Report 2018/9. p. 1.

As in many European countries, the average exit age from the labour market has been steadily rising in Hungary. Yet, even this development cannot compensate for past low fertility, which is resulting in declining numbers of 20-64-year-olds. In addition, the negative migration balance of the last few years and the booming economy are creating tensions in the labour market. This is manifested in a rapid growth of wages as well as various efforts of the government to mobilise the less economically active segments of society, such as mothers with young children, the Roma minority and pensioners. The establishment of the pensioners' cooperatives is part of this wider development.⁸

II. Labour shortage and the potential role of pensioners

The problem of workforce shortage is perceived with an increasing concern by the management of Hungarian companies.⁹ This is regarded as one of the main obstacles of growth in every sector today.¹⁰ Without affirmative actions by the government, the country's economy will be in big trouble. It is almost impossible to find skilled blue-collar workers and qualified white-collar employees.¹¹ As for a possible solution, the government would ease the pressing issue of staff shortages in specific fields by employing pensioners. Retired citizens seem to be eager to work again, primarily to supplement their low pensions but also to do something meaningful in their free time.¹²

There are around 2 million pensioners in Hungary, i.e. 20% of the entire population. According to optimistic sources 40% of the pensioners would be interested in going back to the labour market. Mostly women are interested in joining co-operatives. They make up 70% of the members. The average member is aged 65–70.

The reasons are complex. Here, I would like to highlight two fundamental reasons: 1. demographic reason (rapidly greying society), 2. migration.¹³

1. Demographic considerations

Ever since the second half of the 1980s, the natural decrease of the population was around -3.5 per 1,000 annually. The Demographic Research Institute of the Central Statistical Office predicts that if the trend of the last 30 years continues, Hungary's population will be under 8 million by 2060.

⁸ ec.europa.eu/social/ (24.04.2018).

⁹ <https://g7.24.hu/allam/20180619/teljesen-elfogyott-a-szabad-munkaskez-budapest/> (14.04.2018).

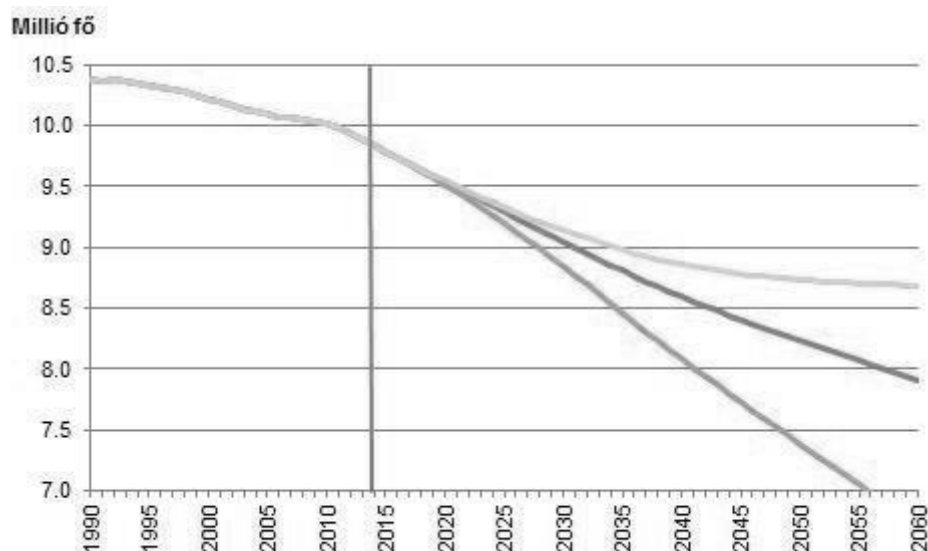
¹⁰ For example, the Hungarian National Post (Magyar Posta) suffers greatly from labour shortage. In fact, it has the most unfilled positions in Budapest and its neighbourhood, Western Hungary, and near the borders. The Magyar Posta is greatly affected by labour shortage. Another example is the BKV (Budapest Transport Privately Held Corporation). BKV would retrain engineers, mechanics and office workers to driver. The number of unfilled driver positions is extremely high. Thus, if somebody has a driving licence and is physically capable, BKV tries to persuade him/her to drive part-time for extra money. BKV has appr. 250-300 open bus driver positions, but they miss trolley drivers, as well.

¹¹ The Hungary's National Association of Employers and Manufacturers (Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége/MGYOSZ) sounded the alarm about the acute labour shortage in the country.

¹² www.abcug.hu. (10.04.2018).

¹³ Many people go to Western and Nordic EU Member States for higher wages and better working conditions. The most affected sectors are public transport and service, tourism and IT.; <https://dailynewshungary.com/labour-shortage-critical-hungary-2/> (11.04.2018).

Chart 1.

The population decline in Hungary 1990–2060

Source: KSH, Hungary

The age distribution of the Hungarian population is getting worse. Hungary's demographic situation has been for decades characterised by population decline and ageing.¹⁴ Since 2010, the population of Hungary has shrunk from 10,014,324 to 9,830,485 (as of 2016). It has lost 183,939 persons.¹⁵ The Hungarian society is rapidly aging according to the Central Statistical Office (hereinafter: KSH), which expects the ratio of the population over age 65 to minors under 18 to reach 1.66 to 1 by 2030.

According to the KSH, the aging index, which compares these two proportions of the population, is the most reliable method for predicting long-term demographic changes. There have been more Hungarians over 65 than under 18 since 2006, and the aging index has been increasing constantly since 1990 and is not expected to change in the coming decades. In 1990 the ratio was 100 minors to 64 elderly people. By 2016 the ratio had flipped and there were 126 elderly to every 100 minors.

A permanently decreasing population is a worrying trend for the economy as fewer working-aged Hungarians will pay to support more retirees. Increased life expectancy is a major cause of an aging society: as more and more people live past 65, their representation in society has grown from 13 to 18 per cent in the last three decades.

¹⁴ <https://dailynewshungary.com/problems-ahead-hungarys-population-does-not-stop-aging/> (11.04.2018).

¹⁵ <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (10.04.2018).

The elderly dependency rate shows how many elders are financially dependent on 1,000 persons of working age.¹⁶ This rate has increased from 20 to 27 percent since 1990, and as of 2016 1,000 persons aged 15-64 were responsible for 272 elders aged 65-plus. The elderly dependency rate is expected to grow continuously and faster than previously. The rate is even worse if only those of real working age, that is between the age of 20 and 64, are taken into account. Then 294 elders are dependent on 1000 persons.

Despite its low birth rate, Hungary was among the countries with more favourable demographics in Europe in 2015, having an elderly dependency rate of 26 per cent versus a continental average of 29 per cent.¹⁷

Life expectancy at birth is one of the most important demographic indicators. It shows the number of years a newborn infant would live assuming that birth and death rates will remain at the same level during the whole lifetime.

Total life expectancy (both sexes) at birth for Hungary is 74.8 years. This is above the average life expectancy at birth of the global population, which is about 71 years (according to the Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations). Male life expectancy at birth is 71 years. Female life expectancy at birth is 78.8 years.¹⁸

The 2016 national micro-census registered 126 thousand people aged 60 years or above who had paid work while receiving some type of pension benefit. This is 5.8% of the pensioner population in this age group.¹⁹

The above mentioned statistical data show two important trends: 1. the number of elderly persons (over pensionable age) is constantly increasing and 2. the number of the active aged population is constantly decreasing. As a consequence, the number of active persons available for the labour market is decreasing, which enhances the labour shortage.

2. Migration abroad

A study²⁰ by the International Monetary Fund addresses the economic impact of migration. In the last 25 years in Central, Eastern, and Southeastern Europe (CESEE) approximately 20 million people left this region and moved to better-off areas of the European Union. Many of the emigrants are well educated and young, and their exodus accelerates the adverse demographic trends. East Europeans moving westward “benefited the receiving countries in the European Union and, therefore, the EU as a whole.” The study views this “migration ... as an indicator of success of the EU project, which sees freedom of movement as necessary for achieving greater economic integration, and ultimately, higher incomes.” But migration

¹⁶ The dependent part includes the population under 15 years old and people aged 65 and over. Accordingly, the productive part of population consists of population between 15 and 64 years.

¹⁷ <https://budapestbeacon.com/hungarian-society-aging-rapidly/> (07.04.2018).

¹⁸ http://countrymeters.info/en/Hungary#Dependency_ratio (07.04.2018).

¹⁹ ec.europa.eu/social/ (08.04.2018).

²⁰ ATOYAN, RUBEN et al. (eds): *Emigration and its Economic Impact on Eastern Europe*. IMF Staff Discussion Note No.16/7, Washington DC, USA, July 2016, pp. 7–8.

had a negative impact on the “sending countries” where it “slowed per capita convergence, reduced competitiveness and increased the size of government.”²¹

The number of inhabitants who moved abroad from Hungary might be as high as 600,000, or even more (Eurostat). Under these circumstances, a labour shortage in practically every sector of the economy is unavoidable.

Another difference between those who are now looking for jobs abroad and those who left a few years ago is that the earlier migrants, at least initially, were not planning to live outside of Hungary permanently. They were thinking of a temporary stay, just long enough to save some money to start a business, buy an apartment in Hungary, or pay off their loan or perhaps long enough to perfect their German or English. All that has changed. Today people who are seeking jobs abroad plan to become permanent residents in there.²²

Without an infusion of foreign labour the situation cannot be remedied. The National Association of Employers and Manufacturers (MGYOSZ) suggested that Hungary would immediately need about 250,000 foreign workers, who should be enticed to come to Hungary from abroad.²³ The targeted foreign workers supposedly come from countries with lower living standards than in Hungary.²⁴ Supermarkets, restaurants, the construction sector also have a very hard time finding workers.²⁵

As for Hungary's labour shortage, for the time being the Hungarian government recruits workers from Ukraine²⁶ and Balkan²⁷ countries.²⁸ The other escaping route is by allowing retirees to accept tax-free part-time jobs via Pensioners' Cooperatives. Paradoxically, it was only a few years ago that the government insisted on a mandatory retirement age of 65, and now the government is trying to entice retirees to return to work.²⁹

In sum, it seems to be impossible, even on the short run, to maintain the Hungarian economy with a shrinking workforce.

III. Low amount of pension

The second reason why pensioners are ready to return to the labour market is the relatively low amount of old-age pension.³⁰

²¹ <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (07.04.2018).

²² <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (17.04.2018).

²³ For example, a huge slaughterhouse in Mohács has a hard time finding butchers because experienced Hungarian butchers left for Germany a long time ago.

²⁴ For example, the government gave Samsung Magyarország a permission to recruit workers from war-torn Ukraine.

²⁵ <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (17.04.2018).

²⁶ In July 2016, a modification of law brought a breakthrough in employing foreign workers in Hungary. One target country is Ukraine, where unemployment as well as unutilised workforce is significant. Experience shows that mostly Ukrainian employees between 20 and 40 apply for work in Hungary, many of those are schooled and come together with their spouses. They are often interested in residence permits, so they want not only to work, but also to start a new life with us in greater safety and better living standards.

²⁷ MÉSZÁROS, ZSOLT – BREUNIG, FRANZISKA (ed): *Hungary: How to deal with increasing workforce shortage?* <https://www.maschinenmarkt.international/hungary-how-to-deal-with-increasing-workforce-shortage-a-659665/> (24.04.2018).

²⁸ <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (17.04.2018).

²⁹ <http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (17.04.2018)

³⁰ Világgazdaság <https://www.vg.hu/penzugy/evente-hat-szazalekkel-novelheti-nyugdijat-az-aki-tovabb-dolgozik-528137/> (14.05.2018)

Although according to the Central Statistical Office the average pension was HUF 108,000 (appr. EURO 348) in 2016, data provided by the Central Administration of National Pension Insurance asserts that over 72,000 pensioners receive monthly pensions of less than HUF 50,000 (appr. EURO 161), far below the subsistence level of HUF 88,000 (appr. EURO 284) for a single adult. In Hungary, the highest pensions are given to those who had high salaries during their active years and kept on working long after they were eligible for pension.³¹

To keep more pensioners economically active (earn supplements to their pension) and fill shortages in the labour market, a special type of cooperative, the “pensioners’ cooperative” (nyugdíjas szövetkezet), was introduced in Hungary in July 2017.³² Members can receive income from work³³ and old-age pension benefits, and benefit from preferential taxation.³⁴

IV. Legal framework to engage in work by pensioners

For a long time it was a widespread practice in Hungary that persons who reached the retirement age retired and received their pensions, while at the same time their former employers or other employers hired them again in paid jobs. Obviously, it established the practice of double remuneration, which is against Paragraph (4), Article XIX of the Fundamental Law on the protection of property. The above-mentioned Article and the established practice of the Hungarian Constitutional Court³⁵ and the case law of the ECtHR, Strasbourg states the prohibition of double payment. On the one hand, the retired person is entitled to old-age pension (which was literally provided to replace his/her former lost work-based income), and at the same time he/she started to work as a retired employee and earned money from this activity. According to the logic of the legislator, if the person is able to work as a pensioner, he/she should not be entitled receive old-age pension (it should be suspended until the end of the employment.) The double remuneration practice – at least in the public sector – was stopped by the legislator on 1 July, 2013. Hence, the public and the private sectors fell under different regulations, even though this is a discriminatory practice. The evaluation was supported by the ECtHR in the case *Fábián v. Hungary* - 78117/13. Judgment 15.12.2015 [Section IV].³⁶

³¹ [https://budapestbeacon.com/over-half-of-hungarian-pensioners-live-on-usd-360-a-month-or-less/\(03.05.2018\)](https://budapestbeacon.com/over-half-of-hungarian-pensioners-live-on-usd-360-a-month-or-less/(03.05.2018))

³² On 13 June, the Parliament adopted Act LXXXIX of 2017 on pensioners’ cooperatives of public interest (közérdekű nyugdíjas szövetkezet). This act would provide preferential conditions for active elderly people (similar to those enjoyed by student cooperatives) to enable them to engage in occasional work.

³³ The types of jobs are available: cleaning, packaging, cooking, clerking -- most openings are in these fields. Looking at the database, it seems pretty much impossible to find a job that requires a university degree. The wage rates are between HUF 700-1000 per hour (app. 2-3.5 euros) before tax.

³⁴ [https://budapestbeacon.com/unable-to-live-off-their-pensions-hungarian-pensioners-are-eager-to-work-again/\(14.05.2018\)](https://budapestbeacon.com/unable-to-live-off-their-pensions-hungarian-pensioners-are-eager-to-work-again/(14.05.2018))

³⁵ Hungarian Constitutional Court Case 1/2016. (I.29.)

³⁶ The Court stated that a difference in treatment between publicly and privately employed retirees and between various categories of civil servants as regards payment of old-age pension is violation. According to the facts, in 2012 the applicant, who was already in receipt of an old-age pension, took up employment as a civil servant. In 2013 an amendment to the Pension Act 1997 entered into force

Workers taking up a job in the public sector after retirement must defer their benefits. In the private sector, parallel income streams of pensions and wages are allowed. This option is unlimited if the person has reached the legal pensionable age. However, it is subject to an earnings limit equivalent to 18 months of the minimum wage if the person receives one of the early retirement benefits or is in the “Women-40 programme”,³⁷ a special early retirement scheme for women.³⁸ Earnings are subject to personal income tax (PIT) and social security contributions (both employee and employer contributions)³⁹ and allow the retiree to build up additional pension entitlements.⁴⁰

---

suspending the payment of old-age pensions to persons simultaneously employed in certain categories of the public sector. As a consequence, the payment of the applicant's pension was suspended. His administrative appeal against that decision was unsuccessful. The restriction did not apply to pensioners working in the private sector. In the Convention proceedings, the applicant complained of an unjustified and discriminatory interference with his property rights, in breach of Article 14 of the Convention read in conjunction with Article 1 of Protocol No. 1.

According to Article 14 of the Convention in conjunction with Article 1 of Protocol No. 1: The applicant's pension right was a pecuniary right within the ambit of Article 1 of Protocol No. 1 and his status as a pensioner simultaneously employed in the public sphere could be considered “other status” for the purposes of Article 14 of the Convention. Article 14 was therefore applicable.

The difference in treatment pursued the legitimate aim of reducing public expenditure. There were in fact two forms of difference in treatment: one between different categories of employees in the public sphere, and the other between persons employed in the private and public spheres. As regards the former, the Court could see no justification from the perspective of reducing public expenditure for the difference in treatment between different categories of employees in the public sector and accepted that the exempted State employees were in a situation analogous to that of the applicant. As to the difference in treatment between the public and private spheres, while it was true that only public employees received two sets of income from public sources, the Government's core argument – that no State pension should be paid to those who did not need a substitute for salary as they were already employed – applied equally to retired persons employed in the private sphere because, from that perspective, pensions paid to them could also be regarded as redundant public expenditure. These two groups were thus also in an analogous situation.

The Government's arguments to justify the difference in treatment between publicly and privately employed retirees on the one hand, and between various categories of civil servants on the other, were unpersuasive and thus not based on any “objective and reasonable justification”.

³⁷ The evolution of the average exit age from the labour market differs by gender. Up to 2011 it steadily grew more quickly among women: the gender gap of 2.3 years in 1998 decreased to 0.4 years by 2011. Since then, however, the “Women-40” programme, which opens up the option for women who have collected 40 years of “eligibility” to retire below the legal pensionable age, has widened the gap once again (0.9 years in 2016 and expected to grow further). Indirectly, this early exit route favours women with secondary or higher education and fewer children. Without the privilege most of them would work longer, would continue to pay contributions and would take up benefits later. The new cooperatives will partially compensate for the employment consequences (if not for the lost social security contributions) of this special retirement option. In this context, the “Women-40” programme seems particularly uneconomical. It is costly and particularly inappropriate now that there are labour shortages in some sectors. Before establishing the cooperatives, the government should have abolished the Women-40 privilege.

³⁸ HAJDÚ, JÓZSEF: *Constitutionality of the early retirement for women with 40 years of service period in Hungary*, in: HOMOKI-NAGY MÁRIA – HAJDÚ JÓZSEF (szerk.) *Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 209–217 pp. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; 79.)

³⁹ In 2018, the total tax wedge varies between 44.32% and 45.04% of the total labour cost (between 42.51% and 46.15% in 2017).

⁴⁰ GÁL 2018/9, 1. p.

V. The legislative background of the pensioners' cooperative

A special type of cooperatives, the pensioners' cooperative (nyugdíjas szövetkezet), can be established since July 2017.⁴¹

The government's basic aim with pensioners' cooperatives was that they will employ retired people (returning to labour market) to reduce labour shortages⁴² and to transfer their skills, professional knowledge and life experience to younger employees. At the same time, it could help pensioners to improve their (often poor) pensions. This would help retain community contact with the elderly (active aging), as well as serving the best interests of the general public.⁴³

According to the act, a pensioners' cooperative is an economic enterprise, with only natural persons allowed to establish or join one; the share of old age pensioners must be at least 90% of cooperative members. The cooperative's income is used to set up a community fund for social, health, educational and cultural services for members and their families.⁴⁴ Work is considered as a personal contribution to the cooperative (in that it is not seen as an employment relationship, even if the cooperative places them in a third-party temporary agency position) which can be offset, for example, by food vouchers instead of wages that are tax-free up to a certain limit. When wages are paid in cash, tax relief is provided to both the cooperatives (as employers) and the pensioners. The act also requires the government to support the cooperatives at a necessary and proportionate level.⁴⁵

The cooperative members must be retired persons (at least 90% of the membership) who personally undertake to participate in the cooperative's activity by way of a membership agreement. The pensioner is also obliged to make a financial contribution when joining (the method, time and rate of which shall be defined in the pensioners' co-operative's statutes).⁴⁶

The idea behind the cooperative is that it negotiates with employers that are interested to take retired workers on board.⁴⁷

According to the legislation, pensioners' cooperatives could be established in the framework of which pensioners could return to work under preferential conditions. The cooperatives would be legally similar to student cooperatives that have helped students find employment in Hungary for many years.

Members of these cooperatives are eligible for preferential treatment. Those pensioners who work in the scheme would be exempt from pension and healthcare contributions, while pensioners' cooperative members who are compensated with food vouchers would

---

⁴¹ Since July, 76 such co-operatives have been created and 2,890 people have joined them -- much fewer than the government anticipated. They estimated that the number of members could reach 135,000 in a year.

⁴² <https://www.taylorvinters.com/news/hungary-co-operatives-pension-age-employees/> (24.04.2018)

⁴³ <https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (02.05.2018).

⁴⁴ <https://www.taylorvinters.com/news/hungary-co-operatives-pension-age-employees/>

⁴⁵ <https://www.eurofound.europa.eu/hu/observatories/eurwork/articles/hungary-latest-working-life-developments-q2-2017> (14.05.2018).

⁴⁶ It is possible for the co-operative to fulfil this requirement by requesting that the pensioner pays only a nominal amount in return for the membership.

⁴⁷ <https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (24.04.2018).

be exempt from personal income tax. They are subject only to PIT, making their tax wedge a mere 15% of the total labour cost.⁴⁸

As these co-operatives introduce a more flexible legal framework for “employment”, the desire is that they will create a mutually beneficial situation for both employers and pension-age employees.⁴⁹

This foregone public revenue reduces labour market friction by financing cooperative managements, which mediate between employers and employees, that is cooperative members. Employers can save on recruitment costs and face an organisation that can offer easy replacement in case of absence; employees save on search costs or find an income source they would give up seeking for otherwise. Cooperatives can offer more flexible working hours and bring in some organisation to a segment of a poorly unionised labour force. Cooperatives have established their own trade union, KÖZÉSZ.⁵⁰

These new cooperatives are in a growth phase. The latest reports (June, 2018) are of about 140 cooperatives with 20 thousand registered members.⁵¹ Estimations of the full potential of cooperatives vary considerably. According to HVG (2018), a leading independent political and business weekly, KÖZÉSZ estimates that there are about 400 thousand potential members, which is nearly 20% of the retired population aged 60 years or older.⁵² However, according to other experts, also cited by HVG, the figure is rather about 200 thousand.⁵³

VI. The views of social partners on pensioners' cooperatives

Trade Unions are aware of the need to integrate elder people into the labour market. On the other hand, they see that the working condition and health situation does not allow elder people to stay for a longer time in the labour market. One of the most long-lasting protests against a government decision was the one which decided in 2011 to trace back elder workers from certain sectors which were allowed for earlier retirement – mainly on the bases of collective agreements - to the labour market (policemen, fire workers, some armed professions).

On the other hand, there is a need for elder workers to remain on the labour market because of low pensions. The average age of union members is, according to figures and estimations, fairly higher than age 45. Therefore serving the interests of the main focus group of the unions is to provide decent jobs with good working conditions but not especially for older people, because they should have the right for short working time in

⁴⁸ https://bbj.hu/economy/govt-to-help-pensioners-back-to-work-with-bill_132661 (24.04.2018).

⁴⁹ <https://www.taylorvinters.com/news/hungary-co-operatives-pension-age-employees/> (24.04.2018).

⁵⁰ ec.europa.eu/social/ (24.04.2018).

⁵¹ https://www.hrportal.hu/nyugdijas_szovetkezet.html (25.06.2018).

⁵² CSO (Central Statistical Office) (2017): “Ezüstkor – Időskorúak Magyarországon, 2016” [Silver Age – Elderly people in Hungary, 2016]. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. HVG (31 January 2018): Idősszámítás [Counting the old]. http://hvg.hu/hetilap/2018.05/201805_nyugdijasok_foglalkoztatasa_kubatovlista_olcso_munkaeropotlas_idosszamitas (24.04.2018).

⁵³ ec.europa.eu/social/ (24.04.2018).

the work-life balance. There are no activities of social partners known about promoting active aging.⁵⁴

The trade unions reacted very critically. For instance, the trade union of The Federation Chemical Energy and General Workers' Unions (VDSZ) opposed the proposal and criticised the fact that no proper wage system was foreseen. Socio-economic observers questioned whether the initiative could contribute to ease labour shortages. On the other hand, the National Competitiveness Council, a body of business leaders and experts established to make recommendations to the government, has formulated a recommendation to the government to make it possible for individual pensioners to return to work without being members of a cooperative.⁵⁵

The National Association of Entrepreneurs and Employers (VOSZ) has supported the proposal, while trade unions have been reserved in their opinion. The Federation of the Chemical Energy and General Workers' Unions (VDSZ) has openly opposed the proposal, stating that fair wages should be paid and appropriate training provided. Although experts believe pensioners' cooperatives are likely to ease labour shortages in some sectors, regions and in time periods, they are afraid of their negative effect on wages.⁵⁶

VII. Summary

As the Hungarian workforce has been diminishing over the last few years, employers have faced difficulties in fulfilling their staffing requirements. At the same time, however, there are many individuals in Hungary who need to continue working after their "retirement". Within the framework of pensioners' cooperative, active, retired people can work after retirement and utilise the expertise they have accumulated during their working lives.

The evolution of the average exit age from the labour market differs by gender. Up to 2011 it steadily grew more quickly among women: the gender gap of 2.3 years in 1998 decreased to 0.4 years by 2011. Since then, however, the "Women-40" programme, which opens up the option for women who have collected 40 years of "eligibility" to retire below the legal pensionable age, has widened the gap once again (0.9 years in 2016 and expected to grow further). Indirectly, this early exit route favours women with secondary or higher education and fewer children. Without the privilege most of them would work longer, would continue to pay contributions and would take up benefits later. The new cooperatives will partially compensate for the employment consequences (if not for the lost social security contributions) of this special retirement option. In this context, the "Women-40" programme seems particularly uneconomical. It is costly and particularly inappropriate now that there are labour shortages in some sectors. Before establishing the cooperatives, the government should have abolished the Women-40 privilege.⁵⁷

The improvement of the employment of the elderly population is a complex question and the answer to it should be complex, too. The simultaneous and harmonised activity of

⁵⁴ <http://www.hirlabor.hu/wp-content/uploads/2010/06/MGYOSZ-Idosodo-NET.pdf> (24.04.2018).

⁵⁵ <https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (24.04.2018).

⁵⁶ <https://www.eurofound.europa.eu/hu/observatories/eurwork/articles/hungary-latest-working-life-developments-q2-2017> (24.04.2018).

⁵⁷ ec.europa.eu/social/ (24.04.2018).

the government, the employees and the social partners, the civil organisations is necessary in order to increase efficiency. A good way to increase the employment of the elderly is to implement European Union policies in the Hungarian practice (which can be further improved with the more detailed regulation of the atypical forms of employment). As there is an overall surplus of well-educated young workers on the Hungarian labour market and on the other side a large number of bad educated, tired and unhealthy elder employees as a result of the work load intensive kind of production in the last 40 years, employer organisations prefer working with young people. But there is no official communication about that issue.

A further possibility could be the implementation of the employment practices of the more developed Member States as a pattern and to modify them according to the Hungarian specialities. Moreover, by keeping the current programmes and within the framework of the available possibilities, it would be feasible to create further programmes to promote the employment of the elderly population. At the same time, it is required to decrease social prejudice, discrimination and exclusion.

Using the expenses of the active employment policy tools, taking up a job by the elderly population should be supported, even in the form of wage subsidies. Employers should be supported to hire older workers.⁵⁸

One of the greatest advantages of being a cooperative member is that social security contributions do not have to be paid. This means that the pensioner who is a member of a pensioners' cooperatives can earn about 20% more.⁵⁹ However, earnings supplement pensions but do not enable the worker to accumulate further social security entitlements.

Even though many pensioners are eager to work, employers have little incentive to hire them. Some of the highlights of the proposition are: a) only the income tax would be subtracted from the gross salary of employed pensioners; b) pensioners could return to the public sector without having to give up their pensions; c) there would be no limit on salaries; and d) if an employer is not satisfied with a pensioner employee, they would not have to fire the employee but just contact the cooperative.⁶⁰

As a future step – which was introduced very recently (June 20, 2018) – to develop organised and subsidised elderly work, beginning from 2019, the government will eliminate all limitations on hiring pensioners to work. On the one hand, pensioners will continue receiving pensions even if their income from work reaches 12 times the minimum wage. Also, income from work will be subject only to 15% personal income tax, with no other taxes or contributions. This latter opportunity is currently available only to those who secured work as members of pensioners' cooperatives. This plan could undermine the future hopes of the pensioners' cooperatives.⁶¹

---

⁵⁸ <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/hungary/hungary-the-role-of-governments-and-social-partners-in-keeping-older-workers-in-the-labour-market>

⁵⁹ <https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (24.04.2018).

⁶⁰ <https://budapestbeacon.com/unable-to-live-off-their-pensions-hungarian-pensioners-are-eager-to-work-again/> (15.05.2018).

⁶¹ https://bbj.hu/economy/govt-turns-to-pensioners-to-ease-hungarian-labor-shortage-_150778 (15.05.2018).

Sources

ATOYAN, RUBEN et al. (eds): *Emigration and its Economic Impact on Eastern Europe*. IMF Staff Discussion Note No.16/7, Washington DC, USA, July 2016

GÁL, RÓBERT IVÁN: *Pensioner cooperatives combine work and retirement in Hungary*. ESPN Flash Report 2018/9.

HAJDÚ, JÓZSEF: *Constitutionality of the early retirement for women with 40 years of service period in Hungary*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA – HAJDÚ JÓZSEF (szerk.) *Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 209–217 pp. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; 79.)

MÉSZÁROS, ZSOLT – BREUNIG, FRANZISKA (ed): *Hungary: How to deal with increasing workforce shortage?* <https://www.maschinenmarkt.international/hungary-how-to-deal-with-increasing-workforce-shortage-a-659665/> (24. 04. 2018)

www.abcug.hu. (10. 04. 2018)

https://bbj.hu/economy/govt-to-help-pensioners-back-to-work-with-bill_132661 (24. 04. 2018)

https://bbj.hu/economy/govt-tums-to-pensioners-to-ease-hungarian-labor-shortage-_150778 (15. 05. 2018)

<https://budapestbeacon.com/hungarian-society-aging-rapidly/> (07. 04. 2018)

<https://budapestbeacon.com/over-half-of-hungarian-pensioners-live-on-usd-360-a-month-or-less/> (03. 05. 2018)

<https://budapestbeacon.com/unable-to-live-off-their-pensions-hungarian-pensioners-are-eager-to-work-again/> (14. 05. 2018)

<https://budapestbeacon.com/unable-to-live-off-their-pensions-hungarian-pensioners-are-eager-to-work-again/> (15. 05. 2018)

<http://www.businessdictionary.com/definition/cooperative.html>

http://countrysometers.info/en/Hungary#Dependency_ratio (07. 04. 2018)

ec.europa.eu/social/ (08. 04. 2018)

<https://dailynewshungary.com/labour-shortage-critical-hungary-2/> (11. 04. 2018)

<https://dailynewshungary.com/problems-ahead-hungarys-population-does-not-stop-aging/> (11. 04. 2018)

ec.europa.eu/social/ (24. 04. 2018)

<https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (24. 04. 2018)

<https://www.etui.org/ReformsWatch/Hungary/Hungary-pensioners-cooperatives-active-on-the-labour-market> (02. 05. 2018)

<https://www.eurofound.europa.eu/hu/observatories/eurwork/articles/hungary-latest-working-life-developments-q2-2017> (24. 04. 2018)

<https://www.eurofound.europa.eu/hu/observatories/eurwork/articles/hungary-latest-working-life-developments-q2-2017> (14. 05. 2018)

<https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/hungary/hungary-the-role-of-governments-and-social-partners-in-keeping-older-workers-in-the-labour-market>

<https://g7.24.hu/allam/20180619/teljesen-elfogyott-a-szabad-munkaskez-budapesten/> (14. 04. 2018)

<http://www.hirlabor.hu/wp-content/uploads/2010/06/MGYOSZ-Idosodo-NET.pdf> (24. 04. 2018)

https://www.hrportal.hu/nyugdijas_szovetkezet.html (25. 06. 2018)

<http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (07. 04. 2018)

<http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (10. 04. 2018)

<http://hungarianspectrum.org/tag/labor-shortage/> (17. 04. 2018)

http://hvg.hu/hetilap/2018.05/201805_nyugdijasok_foglalkoztatasa_kubatovlista_olcso_munkaeropotlas_idosszamitas (24. 04. 2018)

---

https://index.hu/gazdasag/2017/06/14/kosa_egymillio_nyugdijas_akar_dolgozni/ (16. 04. 2018)
ec.europa.eu/social/ (24. 04. 2018)
http://www.kormany.hu/download/e/5e/41000/HungarianOutlook_Hungary_labour_market_indicators_continued_to_improve.pdf (14. 04. 018.)
<https://www.taylorvinters.com/news/hungary-co-operatives-pension-age-employees/> (24. 04. 2018)
<https://www.vg.hu/penzugy/evente-hat-szazalekkal-novelheti-nyugdijat-az-aki-tovabb-dolgozik-528137/> (14. 05. 2018)

PERGEL JÓZSEFNÉ*

Önkéntesség és az idősek

I. Bevezetés

Az önkéntességet általában a szolidaritás aktív megnyilvánulásának tekintjük. Segítőként főleg a fiatalabbakra gondolunk, akik betegeket, időseket ápolnak. Ebben a cikkben megvizsgálom, vajon van-e alapja ennek a vélekedésnek, és bemutatok egy olyan kezdeményezést, amelynek keretében az idősek segítik az időseket és a fiatalokat önkéntes munkájukkal.

Előtte azonban röviden összefoglalom, hogyan alakult ki az önkéntesség definíciója, majd szó lesz a témához kapcsolódó mérföldkövekről: a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvényről, az idősügyi stratégia önkéntességgel kapcsolatos részéről és a magyar önkéntes stratégiáról. Ezután a témához kapcsolódó felmérések eredményeit ismertetem röviden, kiemelve az idősek által, illetve az idősek részére végzett önkéntes munkára vonatkozó adatokat.

Végül a két említett stratégia keretei között indított, nemcsak az idősgondozás, hanem az önkéntesség területén is példaértékű programot mutatom be, amelyet a Hegyvidéki Szociális Központ szervezett a Budapest XII. kerület Hegyvidéki Önkormányzat támogatásával.

II. Az önkéntesség fogalma

Bár az adományozás, az önkéntes segítségnyújtás nyomai az emberiség történetében évszázadokkal korábban megjelentek (pl. templomok építését támogatók, ispotályok létesítői, segítő vallási rendek), az adományozók, és a rászorulóknak számbavételének igénye csak néhány évtizede merült fel. Nehézséget okozott, hogy nincs egységes definíciója az önkéntességnek. A használt meghatározásokban közösnek tekinthető azonban a szabad elhatározás, a fizetség hiánya és a társadalmi jólét növelésének igénye.

Az ENSZ 2001-es definíciója¹ szerint az önkéntes tevékenység a személy belső indíttatásából, szabad akaratából a közjó érdekében, más személy vagy társadalom hasz-

---

* tiszteletbeli tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/56/38&Lang=E

nára, nem anyagi ellenszolgáltatás érdekében végzett tevékenység, amely magába foglalja az önkéntesség hagyományos, kölcsönös segélynyújtáson alapuló formáit csakúgy, mint a formális szervezeteken keresztüli tevékenységet.

Az önkéntesség két csoportra osztható az alapján, hogy szervezett keretek között végzik-e, vagy nem: így megkülönböztetünk *formális* és *informális* önkéntes tevékenységet.

A formális önkéntes munkán belül Magyarországon megkülönböztetjük a *közérdekű* önkéntes munkát. A fogadó szervezetnél végzett önkéntes munka szabályait rögzíti a 2005. évi LXXXVIII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről (Köt.)

Definíciók terén a fordulatot a Nemzeti Önkéntes Stratégia 2012–2020 elfogadásáról és a végrehajtásához szükséges középtávú feladatokról szóló 1068/2012. (III. 20.) Kormányhatározat jelenti. Ebben rögzítették, hogy „az önkéntesség olyan tevékenység, amelyet a személy szabad akaratából, egyéni választása és motivációja alapján, a pénzügyi haszon-szerzés szándéka nélkül végez más személy, személyek vagy a közösség javát szolgálva.”

III. Főbb események az önkéntesség és az idősügyi területén az utóbbi években (2000–2017)

Az első jelentősebb ösztönzést a korábbi *társadalmi munka=önkéntes munka=ingyenmunka* értelmezési körből való kitérésre az ENSZ által szervezett 2001-es önkéntesség nemzetközi éve adott lehetőséget. Az ENSZ javaslatot² tett egy nemzetközi információs rendszer kidolgozására és a kormányok által létrehozandó önkéntes munkavégzést támogató rendszer kialakítására is. Magyarországon ekkor jött létre az *Önkéntes Központ Alapítvány* (ÖKA), valamint a www.onkentes.hu weboldal. Mind az Alapítvány, mind a weboldal ma is működik értékes információval látva el az önkéntes munkára jelentkezőket és a tájékozódni kívánókat.

Ezután került sor a *formális* önkéntesség egy részének, a *közérdekű* önkéntes tevékenységnek a szabályozására, az önkéntesek és a fogadó szervezetek kapcsolatának rendezésére (Köt.).

Az ezredforduló után felerősödtek az öregedő népességgel kapcsolatos problémák. Egyrészt megnőtt az idősek ellátására, gondozására irányuló szolgáltatásokra vonatkozó kereslet, amelyek hosszú távú pénzügyi fenntarthatósága kérdésessé vált. Másrészt az idősek is kifejezték azt az igényüket, hogy – amíg bírják – a társadalom tevékeny tagjaként szeretnék támogatni a közösséget. Ezért az idősügyi területén alapvető szemléletváltás szükséges: Az idősekről való gondoskodásban a korábbi *deficit modellt* (vesztésekre történő összpontosítás) fel kell, hogy váltsa a *fejlődés modell* (a meglévő képességek megőrzése, szunnyadó készségek előhívása). Ezeknek a gondolatoknak a jegyében készült el a 81/2009.(X.2) OGY határozat az Idősügyi Nemzeti Stratégiáról (INS).

A stratégia fő célja az élet végéig tartó biztonságos és méltó, aktív társadalmi tagság biztosítása, az idősödés gazdasági és társadalmi következményeiből eredő kihívásokra reagáló, aktív idősopolitika kialakítása. Mivel az időskorúak nem egyetlen homogén csoportot alkotnak, személyre szabott szolgáltatások széles körét kell hozzáférhetővé tenni.

² Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/56/L.27 and Add.1)] 56/38. Recommendations on support for volunteering, 10 January 2002. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/56/38&Lang=E

Ugyanakkor tudatosítani kell a társadalom minden korosztálya számára az idősödés pozitív vonatkozásait. Ehhez szükség van az időskorúak aktivizálására, erőforrásaik beépítésére a szolgáltató rendszerek működtetésébe. A dokumentum előkészítését szakcsoportok végezték, közülük az egyik pontosan az önkéntességgel foglalkozott. A stratégiában részletesen felsorolták, miben tudják a civil szervezetek segíteni a célok elérését.

2011-ben, a 2001-es *nemzetközi év* után tíz esztendővel rendezték meg az önkéntesség *európai évét*, és elkezdődött a Nemzeti Önkéntes Stratégia 2012–2020 című dokumentum (NÖS) kidolgozása is, amelyet a hozzá kapcsolódó cselekvési tervvel együtt az 1068/2012 (III. 20.) Kormányhatározat formájában fogadott el az Országgyűlés. A stratégia három általános célt fogalmazott meg: (1) az önkéntesség kultúrájának fejlesztése és attitűdfejlesztés, az önkéntességgel kapcsolatos negatív előítéletek csökkentése; (2) speciális célcsoportok bevonása, különös tekintettel a fiatalokra, az idősekre; (3) hátrányos helyzetű csoportok integrációjának elősegítése.

A stratégia „eredményességének” vizsgálatára a kormányhatározat 3.m pontja értelmében öt évente országos reprezentatív kutatást kell végrehajtani. Az elsőt a Századvég Politikai Iskola végezte és publikálta.³ Ebben bemutatták az önkéntesség témakörében végzett omnibuszos közvéleménykutatás eredményeit, az önkéntességgel kapcsolatos attitűdökre vonatkozó fókuszcsoporthoz interjúsorozatuk főbb tanulságait, és foglalkoztak a vállalati önkéntesség témakörével is.

A 2013. évi XLIV. törvény aktualizálta a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvényt a NÖS-ben foglaltaknak megfelelően. Kiegészítették pl. azzal, hogy a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény szerinti *közösségi szolgálat* nem tartozik a törvény hatálya alá.

IV. Az önkéntes munka a felmérések tükrében

1. Nemzetközi összehasonlítás

2010 februárjában tették közzé a GHK európai önkéntesekre vonatkozó vizsgálatának eredményeit.⁴ Azt találták, hogy a 14 éven felüli népesség közül Ausztriában 43,8%, Belgiumban 13,5%, Bulgáriában 6%, Csehországban 10-14%, Dániában 35%, Írországból 16,4% végzett önkéntes munkát. A kiadvány Magyarországról két adatot is közöl: a 14 évesnél idősebbek 5,5%-a végzett formális, illetve 40% formális és informális önkéntes munkát. Az előbbi adatnál a KSH 2007-es adatgyűjtését, az utóbbinál Kuti Éva és Czike Klára 2004-es felmérését⁵ jelölték meg adatforrásként. Néhány országból csak formális adatok álltak rendelkezésre. Ezek közül érdekes, hogy Luxemburgban a 15 évesnél idősebbek 30%-a, Angliában 44%-a végez szervezethez kötött önkéntes tevékenységet.

³ BATTÁ ZSÓFIA: *Önkéntesség Magyarországon.*, Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 2003.

⁴ Volunteering In The European Union *Educational, Audiovisual & Culture Executive Agency* (EAC-EA) Directorate General Education and Culture (DG EAC) Final Report submitted by GHK, 17 February 2010.

⁵ CZIKE KLÁRA – KUTI ÉVA: *Lakossági adományok és önkéntes tevékenységek.* Önkéntes Központ Alapítvány és Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, 2005.

2009-ben a Charities Aid Foundation (CAF) a jótékonykodás nemzetközi összehasonlítására bevezette a World Giving Indexet⁶ (WGI). Ennek számításához az alábbi kérdésekre adott lakossági válaszokat használják: (1) Adományozott-e pénzt jótékony-sági gyűjtésre vagy egyesületnek? (2) Végzett-e önkéntes munkát egy szervezet számára? (3) Segített-e egy ismeretlennek?

Az adott válaszok alapján a népességre vetített százalékos arányt átlagolva kapják a rangsort. E szerint 2014-ben a sort Mianmar, az USA és Kanada vezette. A top 20-ba Európából csak Írország (4.), NagyBritannia (8.), Hollandia (12.), Izland (14.), Málta (16.), Ausztria (17.), és Dánia (18.) került be. A 20-as élbolyban foglalt helyet pl. Ausztrália, Sri Lanka, Kenya és Irán is. Magyarország ekkor a globális listán a 72. helyen állt. A kutatás kimutatta, hogy általában nem a leggazdagabb országok jótékonykodnak legtöbbit.

2. Hazai felmérések

Bár az önkéntes munka jogszabályban rögzített definíciója elkészült, az adatgyűjtés területén még nem alakultak ki az általánosan elfogadott kategóriák. Például az 1993-ban készített „Lakossági adományok és önkéntes munka” felmérés a 18 éven felüliekre, az Önkéntes Központ Alapítvány és a Nonprofit Kutatócsoport Egyesület 2004-es vizsgálata viszont a 13 éven felüliekre vonatkozott. A KSH Munkaerő-felméréséhez kapcsolódó, önkéntes munkára vonatkozó felmérések a 15–74 éveseket kérdezték, összhangban az ILO „Manual on the Measurement of Volunteer Work” kézikönyvével. A KSH a nonprofit szervezetektől is gyűjt adatokat 1995 óta (ld. Köt.), de itt csak a szervezetekhez köthető önkéntes tevékenységre vonatkozó adatok jelennek meg. A korábbi felvételeknél kizárták a vizsgált tevékenységek közül a rokonsági és baráti körbe tartozók számára nyújtott, a KSH 2011 III. negyedévében⁷ és 2014 I. negyedévében⁸ lezajlott felvételénél nem.

Ebben a cikkben a magyarországi önkéntesség bemutatására a KSH legfrissebb, 2014-es felmérés adatait használom. Itt önkénteseknek azokat a személyeket tekintették, akik (1) közvetlenül vagy valamilyen szervezeten keresztül, (2) önszántukból, ingyen, ellenszolgáltatás, fizetség nélkül, (3) háztartásukon kívül élő személyek javára vagy a társadalom (csoport, tágabb közösség, állatok vagy a környezet stb.) hasznára végeztek valamilyen tevékenységet a kikérdezést megelőző 12 hónap során.

Ki kell emelni, hogy itt a háztartáson kívül élő szülőnek, gyermeknek, rokonnak nyújtott segítséget is beleszámolták az önkéntes munkák körébe. Ezt a felmérést a Nemzeti Önkéntes Stratégia 2012–2020 időszakra tervezett vállalásainak nyomán követéséhez készítették a formális és az informális önkéntes munkáról.

A felmérés szerint Magyarországon a lakosság 34 %-a önkénteskedik. A nők 35%-a, a férfiak 34%-a végzett a felvételt megelőző 12 hónapban ilyen tevékenységet. Csak szervezeteken keresztül a népességnek mindössze 3,3%-a, szervezeten keresztül is és közvetlenül is 2,6%-a nyújtott önkéntes segítséget, a többiek (94,1%) csak közvetlenül

⁶ <http://szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/otletmuhely/a-jotekonykodas-merhetosege>

⁷ Önkéntes munka Magyarországon (A Munkaerő-felmérés, 2011. III. negyedévi kiegészítő felvétele) KSH 2012 december.

⁸ Az önkéntes munka jellemzői, KSH 2016 szeptember.

segítettek a rászorulóknak, azaz informális önkéntesként tevékenykedtek. Megállapították, hogy az önkéntes munkavégzés terén a 45-49 éves korcsoport a legaktívabb (41%), de a 60-64 évesek is az átlagosnál többet (37,9%) tevékenykednek önkéntesként. A 65-69 évesek 34,8%-a, de még a 70-74 évesek negyede is végzett önkéntes munkát.

Ez a kutatás is megerősítette, hogy az önkéntesek aktivitása kapcsolatban van az iskolai végzettséggel: a felsőfokú végzettségűek 38,5%-a, a középiskolát végzettek 35,4%-a, a legfeljebb alapfokú végzettségűek 28,8%-a végzett önkéntes munkát. (Ez eltér az ÖKA által kimutatottaktól, főleg a felsőfokú végzettségűek tekintetében: 2004-es vizsgálatuk szerint közülük 53,9% végzett önkéntes munkát.)

Lakóhelytípus szerint vizsgálva az önkénteseket, azt láthatjuk, hogy 2011 és 2014 között mindenhol emelkedett az önkéntesek aránya, de Budapest nem hozta be a lemaradását: Itt 2014-ben a lakosság negyede (25%), míg a többi városban 35,5%, a községekben pedig 37,6% segített önkéntesen.

Gazdasági aktivitás szempontjából nem nagyon különböznek az önkéntesek: a foglalkoztatottak 37,3%-át, a munkanélküliek 36,3%-át, az inaktívok 30,4%-át teszik ki. Más a helyzet a formális önkénteseknél: mint láttuk, *formális* önkéntes munkában az önkéntesek 5,9%-a vett részt. Közülük 62,4% foglalkoztatott, 3,9% munkanélküli és 33,6% gazdaságilag inaktív.

A KSH „önkéntes” definícióját ismerve nem meglepő, hogy a segítők zöme (76,4%) házi és házkörűli munkát végez, ügyeket intéz, bevásárol, gyermekfelügyeletet vállal, vagy beteget ápol, időseket gondoz. Egy ember jellemzően többféle önkéntes munkában is részt vesz és a lakosság negyede rendszeresen teszi.

Ugyanaz a munka többnyire formálisan és informálisan is végezhető: gyermekfelügyelet, házkörűli munka, ügyintézés, vásárlás, betegápolás, idősgondozás jellemzően (98%) mégis informális keretek között zajlik. Ezeknek az önkénteseknek nagy része nő (70-75%). Másik véglet például az önkéntes politikai tevékenység, amelynek 30%-át szervezeteken keresztül végzik. Itt a férfiak az aktívabbak (70-75%).

Az önkéntes munkát főleg a másokon való segítség örömeért végeztek (33,1%), de megjelenik az új típusú önkéntesek motivációja, az így szerezhető ismeret (18,6%), tapasztalat (12,4%) igénye is.

A kutatás keretében megkérdezték, hogy a válaszadók rendszeresen végeznek-e önkéntes munkát és hogy havonta hány órát áldoznak erre. Az önkéntesek 8,5%-a 400 óránál többet dolgozott egy évben, de 55,7% évente legfeljebb 60 órát. Az önkéntesek összesen 387 millió órát teljesítettek egy évben, az átlagóraszám férfiaknál 125 óra, a nőknél 174 óra volt. Egy önkéntes éves munkáját 140 ezer forintra becsülték.

3. Az idősök által, illetve az idősök részére végzett önkéntes munka

Az Európai Statisztikai Hivatal (EUROSTAT) az *idős* megnevezést a 60 évesekre és az idősebbekre használja. Már 2009-ben, az Idősügyi Nemzeti Stratégia készítésekor is megállapították, hogy az idősök aránya a népesség többi csoportjához képest növekszik. Ma is tart ez a régóta megfigyelt folyamat.

A 65 éves és idősebb népességnek a 15-64 évesekhez viszonyított aránya, az *idős népesség eltartottsági rátája* 2012-ben 22,2%, 2017-ben már 27,9% volt. A 65 éves és

idősebb népességnek a gyermeknépesség (0–14 éves) százalékában kifejezett aránya, az *öregedési index* 116,4%-ról 128,5%-ra növekedett.

Míg a születéskor várható *átlagos élettartam* (ami azt fejezi ki, hogy a különböző életkorúak az adott év halálzási viszonyai mellett még hány évi élettartamra számíthatnak) a férfiaknál 2012-ben 71,45 év volt, 2016-ban már 72,43. Ez a mutató a nőknél 78,73-ról 79,21-re növekedett.

1. táblázat

Az öregedés mutatószámai Budapesten és országosan

Területi egység	A gyermeknépesség eltartottsági rátája (%)			Az idős népesség eltartottsági rátája (%)			Az eltartott népesség rátája (%)			Öregedési index (%)		
	2001	2012	2017	2001	2012	2017	2001	2012	2017	2001	2012	2017
Budapest	18,6	18,4	20,3	25,7	27,5	29,8	44,3	45,9	50,2	138,3	149,1	146,6
Ország összesen	24,3	21,1	21,7	22,2	24,6	27,9	46,5	45,7	49,7	91,3	116,4	128,5

Forrás: KSH

Nőtt a népesség adott időpontban élő tagjai életkorának súlyozott számtani átlaga, azaz az *átlagéletkor* is: 2012-ben a férfiaknál 39,3 év, a nőknél 43,5 év volt és 2017-re 40,2 évre, illetve 44,4 évre emelkedett.

2. táblázat

Születéskor várható átlagos élettartam és átlagéletkor Budapesten és országosan

Területi egység	Születéskor várható átlagos élettartam						Átlagéletkor					
	férfi			nő			férfi			nő		
	2001	2012	2016	2001	2012	2016	2001	2012	2017	2001	2012	2017
Budapest	69,28	73,58	74,29	76,52	79,23	80,07	39,2	40,3	40,6	43,9	44,8	45,0
Ország összesen	68,15	71,45	72,43	76,46	78,38	79,21	37,1	39,3	40,2	41,1	43,5	44,4

Forrás: KSH

Az idősök között egyre gyarapszik a nők aránya. A 90 évesnél idősebbek száma 1980-ban 13 498 fő volt, ebből 9648 fő volt nő (71%), 2017-ben már 59 470-en érték meg ezt a kort, közülük 45 216 nő (76%).

2016-ban a KSH 4 141 857 háztartást tartott nyilván. Ekkor minden harmadik magyar háztartásban csak egy személy élt. 1990-hez viszonyítva ez jelentős növekedés, mivel ekkor még minden negyedik háztartásban élt csak egy személy. 2016-ban a 60 éves és idősebbek 56,6%-a élt egyedül.⁹

⁹ <https://www.vg.hu/kozelet/haztartasoknak-mar-harmada-egyszemelyes-540697/>

Visszatérve az önkéntesek felmérésére azt tapasztaljuk, hogy a különböző forrásból származó adatok eltérnek egymástól, főleg az idősök tekintetében. Ennek egyik oka az, hogy sajnos a KSH munkaerőfelméréshez kapcsolt önkéntes munka vizsgálatába nem kerültek be a 74 éven felüliek, holott a 60 éves és idősebb férfiak csaknem negyede, a nők harmada tartozik ebbe a korcsoportba. A férfiaknál ez az arány 1980 óta alig emelkedett (23%-ról 24%-ra), a nőknél viszont a változás jelentős: 1980-ban még csak 29% volt, míg 2017-ben elérte a 34%-ot.

3. táblázat

Az idős népesség korcsoport és nem szerint, január 1. (1980-)

Nem	Korév	1980	1990	2001	2014	2015	2016	2017
férfi	60-74	581 353	587 552	600 083	713 930	739 276	758 518	770 710
	75-89	172 571	194 823	193 440	223 449	226 390	230 312	234 691
	90 és idősebb	3 850	4 945	9 579	12 553	13 141	13 616	14 254
	idős összesen	757 774	787 320	803 102	949 932	978 807	1 002 446	1 019 655
	Összesen	5 188 709	4 984 904	4 851 012	4 703 391	4 695 779	4 688 519	4 675 291
nő	60-74	762 942	795 822	862 450	955 755	982 362	1 001 431	1 015 705
	75-89	299 768	361 967	387 301	466 886	470 891	474 902	479 024
	90 és idősebb	9 648	14 737	26 371	38 856	40 742	42 905	45 216
	idős összesen	1 072 358	1 172 526	1 276 122	1 461 497	1 493 995	1 519 238	1 539 945
	Összesen	5 520 754	5 389 919	5 349 286	5 173 974	5 159 792	5 141 966	5 122 270
összesen	60-74	1 344 295	1 383 374	1 462 533	1 669 685	1 721 638	1 759 949	1 786 415
	75-89	472 339	556 790	580 741	690 335	697 281	705 214	713 715
	90 és idősebb	13 498	19 682	35 950	51 409	53 883	56 521	59 470
	idős összesen	1 830 132	1 959 846	2 079 224	2 411 429	2 472 802	2 521 684	2 559 600
	Ország összesen	10 709 463	10 374 823	10 200 298	9 877 365	9 855 571	9 830 485	9 797 561

Forrás: KSH

Az eltérés másik oka az önkéntesség definíciójában kereshető: A KSH önkéntes munkának tekintette a nem közös háztartásban élő, rokonsági, baráti körbe tartozók számára nyújtott segítséget is, amit főleg a nők végeznek, míg az ÖKA kutatása ezt a munkát kizárta az önkéntes munka számbavételénél. Jól mutatja az eltérés nagyságát a 2014-es KSH felmérésből származó adat: a közvetlen önkéntes munka kedvezményezettje 69%-ban rokon, vagy barát.

V. Önkéntesek a szépkorúakért a Hegyvidéken

1. Budapest, az idősödő város

Budapesten él Magyarország lakosságának csaknem egyötöde (17,9%). Budapest lakónépessége 2016-ban 1 752 704 fő volt, ami az itt lakóhellyel rendelkező, de másutt tartózkodási hellyel nem rendelkező személyeket és az ugyanitt tartózkodási hellyel rendelkező személyeket foglalja magába. Gyakran halljuk, hogy Budapest a leginkább öregedő város. Az országos ill. a budapesti adatok viszont azt mutatják, hogy az idős korcsoportoknak a lakónépességhez viszonyított aránya csaknem megegyezik minden kategóriában: a 60-74 évesek aránya országosan 18,2, a fővárosban 18,3, a 75-89 éves korcsoport országosan 7,2%-ot, Budapesten 7,8%-ot tesz ki. 90 év fölött van a népesség 0,6 %-a országosan, a fővárosiak közül pedig 0,8%-a. Az átlagos életkor férfiaknál Budapesten 40,6 év, nőknél 45 év volt, országosan pedig férfiaknál 40,2 év, nőknél 44,4 év.

Akár az idős eltartottsági rátát, akár az öregedési indexet tekintjük, Budapest adatai nem kiemelkedők. A 2017-es mutatókat vizsgálva azt látjuk, hogy a megyék közül csak utoléri a fővárost e tekintetben.

4. táblázat

Budapest lakónépessége korcsoportok és nemek szerint, 2016

Korcsoport	Férfi	Nő	Összesen
60-74	131 486	189 026	320 512
75-89	46 881	90 091	136 972
90-	3 545	10 947	144 92
60-	181 912	290 064	471 976
lakónépesség összesen	813 514	939 190	1 752 704

Forrás: KSH

Budapesten az önkéntesek aránya kisebb az országos átlagnál. 2011-ben a lakosság mindössze 22%-a önkénteskedett, viszont a 2014-es felméréskor már minden negyedik lakos végzett ilyen munkát.

2. A XII. kerület demográfiai sajátosságai

A fővároson belül a XII. kerület demográfiai sajátossága, hogy magas az idősek aránya. A férfiak 30%-a, a nők 38%-a tartozik ebbe a korcsoportba. Az idősek száma csaknem kétszerese a 0-18 éves korcsoporténak. Budapesten az öregedési index 2014-ben 145%, a kerületben 164% volt. Az idős népesség eltartottsági rátája a fővárosban 2014-ben 28,8%, a kerületben 44,3%.

5. táblázat

Budapest XII. kerületének népessége nemek és korcsoportok szerint, 2014

Népesség életkora	Férfi (fő)	Nő (fő)	Összesen (fő)
0-18	5 160	4 887	10 047
19-59	13 424	14 819	28 243
60-69	3 359	4 840	8 199
70-79	2 768	4 206	6 974
80-89	1 466	2 513	3 979
90-94	234	514	748
95-99	42	119	161
100-	20	25	45
Összesen	26 473	31 923	58 396

Forrás: Települési Szolgáltató Rendszer

Ezért jutott az önkormányzat arra az elhatározásra, hogy segítséget nyújt a kerület lakosságának mintegy harmadának. Az Idősügyi Nemzeti Stratégia fő célkitűzéseit figyelembe véve 2013-ben készítette el *Szokoli Erzsébet*, a Hegyvidéki Egyesített Gondozási Központ intézményvezetője Budapest Főváros XII. kerület Hegyvidéki Önkormányzat Idősügyi Konceptióját,¹⁰ amit a képviselőtestület 14/2013. (V. 30.) számú határozatával fogadott el. A stratégiával összhangban létrehozták a Szépkorúak a Hegyvidéken önkéntes programot a „Méltósággal megöregedni otthon” célt kitűzve. A program legfőbb támogatója *Müller Csaba*, a Népjóléti Iroda vezetője, valamint *Kovács Lajos* alpolgármester volt.

A koncepció szerint az önkormányzat biztosítja a szociális alapszolgáltatásokat, és a jelentkező többlet szolgáltatási igényt *önkéntes* munka bevonásával tervezik kielégíteni. A hegyvidéki szociális ellátás alapszolgáltatása az étkeztetés, a házi segítségnyújtás, illetve a nappali ellátás. Önként vállalt feladatok közé tartozik a Kulturális Szalon működtetése (ahol színvonalas ingyenes kulturális programot és sportolási lehetőséget biztosítanak), de ide tartozik az idősek nyaraltatása, könyvtári könyvek házhozszállítása és az informatikai képzések, illetve – szükség esetén – pénzbeli támogatás is.

A Szépkorúak a Hegyvidéken program fő célja az örömszerzés, az idősek informálása, az aktivitásuk megtartása a szellemi és fizikai egészség érdekében. *Szokoli Erzsébet* koncepciója alapján három alprogram indult: létrehoztak egy Információs pontot, ahol eligazítják a kerület lakóit az ügyintézés útvesztőiben, megalakult a Szolidáris szomszédság önkéntes csoport, ahol a szűkebb környezet problémáinak megoldására tesznek javaslatot (pl. gyalogos átjáró létesítése a Déli pályaudvarról kivezető vasúti pálya felett, Hegyvidék tv programjának bevétele a T-Home csomagba.) A harmadik alprogram az Önkéntesség. A továbbiakban ezt a programot mutatom be.

¹⁰ <https://archiv.hegyvidek.hu/download.php?docID=11775>

3. Barátságos látogató, segítő beszélgetés

A „Barátságos látogató” rendszert a saját környezetében maradó, a házi segítségnyújtást igénybevevők számára hozták létre. A program fő célja megoldani azt a problémát, amit az idősek növekvő számával együtt emelkedő ellátási igények kielégítése okoz. A folyamatosan szigorodó feltételek között dolgozó házi segítségnyújtásnyújtó szakemberek (a programban *mentorok*) munkáját lehet az önkéntesek segítségével megkönnyíteni. Másrészt, mivel az időskor problémái jórészt az aktivitás hiányából származnak (az izoláció, a kirekesztődés a betegség kockázatát növeli), ezért a programban segítő idős önkéntesek számára is hasznos.

A 2016-os Önkéntesek Világnapján rendezett „Aktív időskor-konferencia az önkéntességről” c. rendezvényen a Hegyvidéki Önkormányzat Szépkorúakért a Hegyvidéken programot *Szokoli Erzsébet* mutatta be. Önkéntesség a hegyvidéki szociális ellátásban címen megtartott előadásában elmondta, hogy a program elvi elfogadása után még több évig tartott a beindítással kapcsolatos felkészülés. Meg kellett határozni, milyen kritériumok alapján válasszák ki az önkénteseket, milyen előképzés segíti legjobban a munkájukat, milyen gyakorisággal és időtartamban végezzék az önkéntesek a munkát, hogy az a leghatékonyabb legyen, ugyanakkor az önkénteseknek is megfeleljen, hogyan tartsák a kapcsolatot a központ és az önkéntesek között. Az önkéntesek munkájának felelősségteljes ellátása érdekében szabályozták a folyamatokat, tevékenységeket és még a kapcsolatokat is a feladat ellátásában résztvevő alkalmazottak, önkéntesek és ellátottak között. 2014-ben elkészítették az Önkéntes program szakmai programját, a szabályzatot, és létrehozták az Önkéntes személyi segítőket etikai kódexét, amelyekkel az önkéntes felkészítés során megismerkedik.

Bár az önkéntes munkáját nem fizetségért végzi, gondoltak a jutalmazásukra is szakmai tanulmányutak, közös szabadidőprogramok formájában. Az önkéntesség társadalmi elismertségének növelése érdekében a Hegyvidék tv rendszeresen tudósít a munkájukról.

Azt várják a programtól, hogy a kortárs segítség hasznos lesz mindkét résztvevő számára. Tervezték, hogy az önkéntesek és a mentorok tapasztalatai alapján finomítják az önkéntesnek jelentkezők kiválasztásának folyamatát.

Az önkéntes csoportokba a kerületi „Hegyvidék” c. újságon keresztül keresnek önkénteseket. A felhívásban röviden jelzik, milyen feladatokra kell számítani (beszélgetés, közös séta, orvoshoz kísérés), és ehhez a szociális intézmény milyen segítséget ad (a segítő beszélgetésre felkészítés oktatással), és hogy az egyén számára ez a tevékenység milyen előnyökkel jár (új emberek megismerése, a segítségnyújtás öröme).

„Felvételi” beszélgetés formájában az intézményvezető személyesen megismerkedik az önkéntesnek jelentkezővel. Érdeklődéséről, motivációjáról kérdezi, hogy minél jobban megismerje azokat, akik erre a bizalomra, felelősségteljes kapcsolatra épülő munkára jelentkeznek. Nagyon fontos a biztonság, hiszen a tevékenységet rendszeresen, önállóan kell végeznie az önkéntesnek. Ez általában az ellátottal közös tevékenység, otthonában beszélgetés, felolvasás, társasjáték, vagy séta, orvoshoz, rendezvényekre, boltba kísérés.

A kiválasztott önkéntesek ezután négy napos tréningen vesznek részt, amelynek sikeres elvégzése után a polgármester úrtól ünnepélyes keretek között oklevelet vesznek át.

Ezután kerül sor a „pár” kiválasztására. A kétszemélyes kapcsolat akkor működik, ha a résztvevők „illenek” egymáshoz. A megismert önkénteseket és a mentorok által el-

látottakat *Király Anna*, a Központ tapasztalt dolgozója párosítja nagy hozzáértéssel. Az önkénteseket az ellátotthoz szintén ő kíséri el először, bemutatva őket egymásnak, elkezdve a beszélgetést. Amennyiben a párok nem értik meg egymást, Annának jelezhetik, és párt válthatnak. (Ilyen még alig fordult elő.)

A munkavégzés megkezdése előtt a Szociális Központ az önkéntessel szerződést köt a közérdekű tevékenység ellátására, amelyben rögzítik az önkéntesek jogait és kötelezéseit. Az önkéntesnek titoktartási kötelezettség és személyiségvédelmi nyilatkozatot is alá kell írnia.

Az önkéntes tevékenységét a mentor (az ellátott házi gondozója) folyamatosan támogatja. Az önkéntesek részére az erre kijelölt vezető (*Farkasné Daróczy Krisztina*) esetmegbeszéléseket tart, ahol kellemes környezetben (süti, kávé, tea) megbeszéljük a felmerülő problémákat. Az önkéntesek szupervízió kaphatnak választ a lényegesebb, mélyebb kérdéseikre, feldolgozhatják a munkájuk során elért sikereiket, illetve kudarcikat. A szupervíziót és a segítő beszélgetésre való felkészítést *Marosszéki Emese* végzi nagy empátiával és tapasztalattal.

4. A hegyvidéki önkéntesek és ellátottak

2017-ig négy önkéntesképző csoport indult és a közeljövőben tervezik az ötödik indítását.

6. táblázat

Önkéntes képzés és munkavégzés, 2017

Önkéntes képzés/tevékenység						
csoportok	képzésre jelentkezők (fő)	képzést elvégeztek (fő)	feladatot vállalók (fő)	folyamatosan tevékenykedők (fő)	átmenetileg nem tevékenykedők (fő)	feladatra várók (fő)
I./2014	15	12	9	9	-	-
II./2015	15	14	14	14	-	-
III./2015	16	14	13	7	3	3
IV./2016	12	10	4	2	1	1
Összesen	58	50	40	32	4	4

Forrás: Hegyvidéki Szociális Központ

A csoportok önkénteseinek demográfiai összetevői eltérnek az átlagostól: Mint az előzőekben láttuk, közérdekű önkéntes tevékenységet *szervezett* formában többségében középkorú férfiak végeznek, de itt az első 3 csoportban önkéntesnek mindössze három férfi jelentkezett, és közülük csak ketten végezték el a tanfolyamot és vállaltak feladatot. Egyikük, aki a 60 év alatti korcsoportba tartozott, később a Szociális Központ munkatársa lett.

A fiatalabbak (60 év alatt) kevesen jelentkeznek, mivel az önkéntes munkára jellemzően munkaidőben jelentkezik igény. A tanfolyamot ugyan négyen is elvégezték, de munkába csak az állt, aki munkanélküli volt. (Később álláshoz jutott, de továbbra is folytatja önkéntes munkáját a csoportban.)

Az önkéntesek között nincs középfokú végzettségünél képzetlenebb, zömük felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Az önkéntesek motivációját tekintve itt is a másokon való segítést említik, de a többség olyan ismereteket, információkat is szeretne szerezni, ami a neki és családjának hasznos lehet az idős kor megélésében. Néhányan az egyedüllét ellenszerének is tekintik az önkéntességet. „Van miért fölkelnem reggel” – nyilatkozott a Hegyvidék tv-ben egyikük.

A Szociális Központ az önkéntesek számára a munkájukhoz további szakmai támogatást adott, pl. munkahelyi elsősegélynyújtó, illetve újraélesztési tanfolyamon vehettek részt. Ezeket az önkéntesek különösen nagyra értékelték, mivel a tanultakat a közvetlen környezetükben is használhatják. Az önkéntesek fizikai állóképességének növelése érdekében tartásjavító tornát indítottak. Apróbb ajándékokat is kaptak az intézménytől: zsebben elférő fertőtlenítő gélt, termoszpoharat, esernyőt.

Csapatépítést szerveztek, ahol megismerték Győr hasonló témában indított programját, és sor került egy bécsi látogatásra is. Az önkormányzat szántódi üdülőjében a mentorok és az önkéntesek közös csapatépítésére került sor. Az önkéntesek és a mentorok múzeumba, kirándulásra mentek közösen, kerületi sport és szellemi vetélkedőn indult csapatuk stb.

A korábbi felmérésekből látszik, hogy az önkéntesek általában több területen is tevékenykednek. Itt is ez a helyzet: ezek az önkéntesek is segítenek a kerület számos, fiatalok számára szervezett rendezvényén, sportnapján, „Fuss a csúcsra” rendezvényén. Eseményenként, a felmerülő igény függvényében 5-6 fő önkénteskedik itt is.

2017-ben az önkéntesek által a segítő beszélgetés program keretében ledolgozott órák száma 2495 óra volt. A csoportok közül a legaktívabbak az első csoport tagjai voltak, itt az éves átlagóraszám egy főre elérte a 127 órát. Őket létszámban a második, „teljesítményben” a harmadik csoport követte.

7. táblázat

Az önkéntesek által ledolgozott órák száma, 2017

csoporthoz	munkát vállalt (fő)	teljesített óraszám
1. csoport	8	1 016
2. csoport	9	720
3. csoport	6	594
4. csoport	3	165
összesen	26	2 495

Forrás: Hegyvidéki Szociális Központ

A 2016-ban indult 4. csoport morzsolódott le leginkább. Már csak 3 fő önkénteskedik, éves átlagban 55 órát. A tapasztalatok kiértékelése, a kiválasztási folyamat felülvizsgálata után a napokban új csoport indul.

Az ellátottak szintén idősek. Gondozónőjük (mentor) javasolja a mentálisan egészséges gondozottaknak az önkéntesek segítségének igénybe vételét. Jelenleg az önkéntes programban is résztvevő 60 gondozott nagy része nő. Az idős férfiak többnyire csak orvos-

hoz kíséréshez kérnek segítséget (10 fő). Egy kivétel mégis van: egy 104 éves bácsihoz jár az egyik önkéntes, akivel olvasmányairól, történelemről beszélgetnek. A programban részt vevő gondozott nők közül 11 idősebb 90 évesnél.

VI. A fogadó szervezet szerepe

A fent bemutatott kezdeményezés keretében *formális* önkéntes munkát végeznek az időskor csoportba tartozók az önkéntes munka *szűkebb* definíciója értelmében, azaz az ellátottakkal nem lehet rokoni vagy baráti kapcsolatban az önkéntes. (Ez utóbbi megkötést a „bevonódás” kiküszöbölése érdekében, az önkéntesek védelmére hozták.) A bemutatott felmérések szerint az önkéntesek nagyon szűk köre tartozik ide, ráadásul ez a tevékenység típus (lelki gondozás) is nagyon ritka. Ennek ellenére a kezdeményezés működik. Itt is igaz az alapelv: amennyiben az idősek anyagi helyzete és egészségi állapota megengedi, szívesen tevékenykednek önkéntesként, ha megfelelő, számukra érdekes, a környezetük által is elismert munkában vehetnek részt. Viszont egy ilyen program elindítása a szervezet részéről gondos tervezést, folyamatos figyelmet igényel és elkötelezettség nélkül nincs siker.

Felhasznált irodalom

BATTA ZSÓFIA: *Önkéntesség Magyarországon*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 2003.

CZIKE KLÁRA – KUTI ÉVA: *Lakossági adományok és önkéntes tevékenységek*. Önkéntes Központ Alapítvány és Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, 2005.

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/56/38&Lang=E

Volunteering In The European Union *Educational, Audiovisual & Culture Executive Agency* (EAC-EA) Directorate General Education and Culture (DG EAC) Final Report submitted by GHK, 17 February 2010.

<http://szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/otletmuhely/a-jotekonykodasmerhetosege>

Önkéntes munka Magyarországon (A Munkaerő-felmérés, 2011. III. negyedévi kiegészítő felvétele) KSH 2012 december.

Az önkéntes munka jellemzői, KSH 2016 szeptember.

<https://www.vg.hu/kozelet/haztartasoknak-mar-harmada-egyszemelyes-540697/>

<https://archiv.hegyvidek.hu/download.php?docID=11775>

KELEMEN KATALIN*

Néhány megjegyzés a vállalkozások sűrűségének területi differenciálódásáról Magyarországon – húsz éve és ma

I. Bevezetés

Húsz évvel ezelőtti kutatásomban – Győr példáján – azt kerestem, hogy mely tényezők határozzák meg egy régió vállalkozási sűrűségét.¹ A nyugat-kelet hipotézissel szemben – azaz, hogy a nyugati régiók erőteljesebb gazdasági és kulturális fejlettsége olyan “vállalkozói potenciált” is biztosít, amiből a vállalkozások sűrűségének is nyugat-kelet lejtő szerinti alakulása következik – nyugaton, pl. Győrött a vállalkozások átlagos sűrűségét és az ipari kisvállalkozás szintén átlagos arányát találtam. E jelenség magyarázatát kutattam.

Most azt vizsgálom, hogy a húsz évvel ezelőttihez képest mennyiben rendeződött át a vállalkozások térbeli szerkezete, illetve az azt meghatározó területi jellemzők. A területi differenciálódást meghatározó változók közül jelen dolgozatomban csak két kiemelkedően fontosra fókuszálok, a régió gazdasági teljesítményére és az ágazati struktúrájára, azon belül is elsősorban az iparosodottságra.²

Munkámban a vállalkozás fogalmát³ a légszélesebb értelemben használom, de mert a vállalkozásokon belüli empirikusan megragadható pl. a társasági formák, vagy lét-

---

* egyetemi docens, ELTE ÁJK Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék

¹ KELEMEN KATALIN: *Small entrepreneurs in Győr in the context of the local economic structure*. In: ANDRÁS BLAHÓ (szerk): *The future in the present*, Budapest, 1998, 217–233. pp. KELEMEN KATALIN: *Tallózás a vállalkozó fogalmának elméletitörténetéből*. Műhely 1, 1999/a 67–75. pp. KELEMEN KATALIN: *Kisvállalkozások egy iparvárosban: a győri kisvállalkozások a helyi gazdaságszerkezet kontextusában*. Szociológiai Szemle 1. 1999/b, 143–161. pp. KELEMEN KATALIN: *Kisvállalkozások egy iparvárosban: a győri kisvállalkozások a helyi gazdaságszerkezet és politika kontextusában* Ph.D. értekezés BKÁE szociológiai doktori program, 2001, 187. p.

² Húsz éve vizsgáltam a pénzügyi intézményi környezet és a helyi politika hatását is, most – miután azóta az EU tagjai lettünk – adódna az EU támogatások szerepe, de a terjedelmi korlátok okán szelektáltam.

³ Magyarországon a vállalkozás fogalma körül zajló teoretikus viták, vagy fogalmi tisztázásra irányuló törekvések nyolcvanas évek elejétől lettek intenzívebbek, azt követően, hogy kiszélesedett az önálló szféra és változatosabb formákban kezdtek működni a kisvállalkozások. A szakirodalom általában a weberi értelemben használja a vállalkozás fogalmát (a tőkefelhalmozás az egyik kulcsmotívum és a haszonszerzésre irányuló tevékenység a háztartástól elkülönült tőkeelszámolóhoz kapcsolódik). Ez az elméleti alapja a vállalkozás – tulajdonképpeni vállalkozás empirikus megragadásának, ami leginkább a jogi forma, illetve az

szám, stb. szerinti különbségek fontos tartalmi elemekre mutatnak rá, ahol az adatok módot adnak rá, differenciáltan kezeljem azokat. Elsősorban a KSH megyékre, illetve megyeszékhelyekre vonatkozó adatainak másodelemzését végeztem.

II. Előttörténet: Vállalkozások a nyolcvanas években⁴ és a kilencvenes évek elejének vállalkozási boomja

A nyolcvanas évek hazai vállalkozói – tőkeakkumuláció híján – azokat a tevékenységeket célozták meg, amelyek nem igényeltek jelentős tőkebefektetést, ahol a munkavégző-képesség, a szakismeret, a tudás jelentette a legfontosabb tőkét, a vállalkozás gyümölcse pedig az „átlagos munkavállalónál” kedvezőbb jövedelem volt.⁵

A nyugat-kelet polarizáció már a '82 után indult kisvállalkozások területi eloszlásánál is megfigyelhető (1. tábla), az eloszlásra a nagyvárosi koncentráció és a nyugat-kelet lejtő jellemző. Ez utóbbit egyrészt a korábbi újraelosztási mechanizmusok felbomlása, másrészt a korábbi ágazati struktúra – az inkább észak-keleten domináns nehézipar – válságával magyarázták. A piacgazdaságra való áttérés során nyíló újfajta lehetőségek növelték a nyugati régiók előnyét, amihez a nyugat térbeli közelsége, és az infrastruktúrális, intézményi, illetve kulturális előnyök is hozzájárultak. A polarizációt tovább erősítette, hogy a külföldi érdekeltségű vállalatok letelepedését a munkavállalók képzettségi színvonala mellett már a pusztán földrajzi helyzet: a Bécs-Budapest tengelytől, illetve az osztrák határtól mért távolság is erősen befolyásolta.⁶

---

alkalmazotti létszám segítségével történik. CZAKÓ ÁGNES: *Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején*. Szociológiai Szemle 1997/3 93–117. pp. / KŐHEGYI KÁLMÁN: *A kisvállalkozói szektor tagolódása*. Közgazdasági Szemle 1998/1 261–277. pp. / LAKY TERÉZ: *Eloszlatott mítoszok – tétova szándékok*. Valóság 1987/4. Czákó (1997) pl. tipológiájában a teljes állású jogi személyiséggel rendelkező társaság tulajdonosait nevezi vállalkozónak. A szociológiai irodalomban a vállalkozás legjellegzetesebb mérőszámaként általában a foglalkoztatottak száma szolgál – ez alapján tipizálják az önfoglalkoztató, a mikro-, kis-, közepes-, stb. vállalkozásokat. Miután a magyar vállalkozások döntő többsége azonban nem a klasszikus weberi értelemben vett vállalkozás, a kutatók hamar “rákényszerültek”, hogy felhasználják azokat a teóriákat is, amelyek a szűkebb-tágabb társadalmi környezet kontextusában értelmezik a vállalkozás fogalmát. KUCZI TIBOR: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Replika könyvek, Budapest / LAKI MIHÁLY: *Kisvállalkozás a szocializmus után*. Közgazdasági Szemle Alapítvány 1998, 182. p.

⁴ A '82-es Vállalkozási Törvény lehetőséget teremtett kisszövetkezetek, ill. jogi személyiség nélkül PJT, GMK, VGMK (amely elkülönülés helyett az első gazdaság szervezeteibe legálisan behatol), ill. ISZSZCS létrehozására, a 88-as Társasági Törvény pedig a jogi személyiséggel bíró társaságok alapításának lehetőségét is kiszélesítette. A '88-as 500 fős létszámhatárt '90-ben eltörölték.

⁵ A nyolcvanas évek önállóiban általában magas iskolai végzettségűek, szakmailag képzettek, dinamikusak, korábbi munkahelyi tapasztalataikat jól hasznosították, s a társadalom középrétegeiből verbuválódtak. KUCZI TIBOR – VAJDA ÁGNES: *A kisvállalkozók társadalmi összetétele*. Közgazdasági Szemle 1991/1.

⁶ FAZEKAS KÁROLY – KÖLLŐ JÁNOS: *A külföldi érdekeltségű vállalatok munkaerőkeresletének jellemzői Magyarországon 1995-ben*. In: Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában MTA KI 1998. 29–59. pp.

1. táblázat

A vállalkozások területi megoszlása 1986

	GMK	VGM	Szakcsoport	Együtt	sűrűség*
BP	6347	8972	1344	16663	2.06
Pest	959	1604	972	3535	0.82
Fejér	594	1258	109	1961	1.06
Komárom	322	1327	83	1379	1.28
Veszprém	313	1080	61	1454	0.87
Győr-M-S	501	936	43	1480	0.8
Vas	169	663	5	837	0.53
Zala	340	522	9	871	0.67
Baranya	415	1020	45	1480	0.82
Somogy	540	631	74	1245	0.84
Tolna	204	461	92	757	0.7
Borsod	387	1526	206	2119	0.64
Heves	259	609	120	988	0.68
Nógrád	159	574	103	836	0.84
Hajdú	380	958	166	1504	0.62
Jász	300	824	212	1336	0.72
Szabolcs	381	714	80	1175	0.46
Bács	513	1070	105	1688	0.71
Békés	358	935	190	1483	0.84
Csongrád	399	1157	127	1683	0.89
Összesen	13840 31%	26841 60%	4146 9%	44827 100%	1

Forrás: NEMES-NAGY, 1993⁷ adatai alapján.

* A vállalkozások számának területi megoszlása / a lakosság számának területi megoszlása.

A nyolcvanas évekre a vállalkozás presztízse megemelkedett⁸, 1988-ban a magyar felnőtt társadalom mintegy egynegyede vállalkozott volna szívesen, 1990-ben pedig már több, mint 40%. A vállalkozói hajlandóságnak ez a mértéke nem maradt állandó: 1995-re lecsökken kb. 20% körülire, amit a kutatók nem az önállók presztízisének a csökkenésével, hanem az emberek realisabb helyzetfelmérésével magyaráztak.⁹

⁷ NEMES NAGY JÓZSEF – RUTTKAY ÉVA: *Vállalkozások területi terjedése*. In: ENYEDI GY. (szerk): *Társadalmi területi egyenlőtlenségek*, KJK 1993. 127–141. pp.

⁸ Az önállóság korábban sok társadalmi hátránnyal járt. LAKY TERÉZ: *Eloszlatott mítoszok – tétova szándékok*. Valóság 1987/4.

⁹ LENGYEL GYÖRGY: *A vállalkozókedvről*. Szociológia 1989/3–4, 291–307. pp.

“A rendszerváltás után a magánvállalkozás szerepe gyökeresen átértékelődik, a rendszer szégyenlősen megtűrt stabilizátorából mélyreható evolúciós folyamat mozgatórugójává minősül át.”¹⁰ A hiánygazdaságban szocializálódott vállalkozókat azonban gyakran jellemzik olyan negatív magatartásminták, mint a kijárás, a kényszerített innováció, a gyors meggazdagodásra törekvés, stb.¹¹ Ezt összegzi úgy Gábor¹², hogy a rendszerváltás előtti időszak felemás újrapolgárosodása, a félproletár, félpolgár magánvállalkozó egyszerre piacpárti és piacellenes típusát termelte ki.

A 90-es évek elején – a második gazdaság kedvezőtlen örökségének hangsúlyozása ellenére is – az volt a ”fő tétel”, hogy a második gazdaságból kinövő vállalkozások töltik be a piacgazdaságra való áttérés motorja szerepét. A vállalkozói létszám gyors felfutása után jelent meg az az új értelmezés, amely szerint ”túl sok, túl kicsi” vállalkozás van.¹³

2. táblázat:

Vállalkozások száma (1990–1995)¹⁴

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Egyéni vállalkozás	393450	510459	606207	688843	778036	791496
Nem jogi szem. társas vállalkozás	27571	44279	42405	69793	92393	106245
Együtt	421021	554738	648612	758636	870429	897741
Jogi szem. társas vállalkozás	19401	42695	69386	85638	99044	115249
Összesen	440422	597433	717998	844274	969473	1012990

A vállalkozási ”boom” (2. tábla) együtt járt a vállalkozói szektor „felhígulásával”¹⁵, az un. „későnjövő”, kicsi, tőkeszegény, növekedni, sokszor fennmaradni képtelen „kényszervállalkozások” magas arányával. Túlélési és esetleges növekedési esélye csak a jó szakismeretekkel, illetve kapcsolatrendszerrel bíróknak volt. A fennmaradást az új szereplők tömeges megjelenésén túl az átalakulási válság is nehezítette.¹⁶

III. A vállalkozások számának alakulása az elmúlt húsz évben

A 90-es évek vállalkozási „boomját” követően az elmúlt húsz évben a működő vállalkozások száma – némi ingadozással – hasonló szinten maradt, mára összességében kis mértékben csökkent. A gazdálkodási forma szerinti szerkezet azonban jelentősen átrendeződött:

¹⁰ GÁBOR R. ISTVÁN: *A magánvállalkozás és a polgárosodás kilátásai*. Valóság 1990/6 49–55. pp.

¹¹ KUCZI TIBOR – *et al*: *Vállalkozók és potenciális vállalkozók Századvég* 1991/2–3.

¹² GÁBOR, 1990.

¹³ GÁBOR R. ISTVÁN: *Kisvállalkozás Magyarországon – virul vagy satnyul?* Közgazdasági Szemle 1994/7–8 709–719. pp.

¹⁴ LAKY TERÉZ: *A magángazdaság kialakulásának hatása a foglalkoztatottságra*. Közgazdasági Szemle 1996 július–aug. 653–682. pp.

¹⁵ GÁBOR, 1994, 710. p.

¹⁶ LAKI MIHÁLY: *A magánvállalkozások növekedésének esélyei*. Külgazdaság 1994/12. 41–54. pp.

3. táblázat

*A működő vállalkozások száma és gazdálkodási forma szerinti megoszlása
(1996¹⁷–2015)*

	1996		2000		2005		2010		2015	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Működő vállalkozások összesen:	698045	100	625147	100	707756	100	696680	100	668858	100
Egyéni vállalkozások	460163	66	360075	58	372973	53	311733	45	289704	43
Társas vállalkozások:	237882	34	265072	42	334783	47	384947	55	379154	57
RT	3232	1.3*	3336	1.2*	3388	1*	3898	1*	4507	1.2*
KFT	104166	44*	114112	44*	163475	49*	239673	62*	265129	70*
Betéti társaság	107782	45*	134169	50*	155325	4*6	129165	33*	98464	26*

*Társas vállalkozások=100%

Forrás: STADAT 6.3.3.2 tábla adatai alapján

A működő egyéni vállalkozások száma durván a felére csökkent, míg 1996-ban 1000 főre átlagosan 59 db egyéni vállalkozás jutott Magyarországon, 2015-ben már csak 29. Az egyéni vállalkozások számának zsugorodásában szerepet játszhatott a csökkenő vállalkozási hajlandóság, illetve az egyéni vállalkozók között felülreprezentált „kényszervállalkozások” magasabb megszűnési rátája. Valószínűleg sokan társas vállalkozás formájában folytatták tevékenységüket. A jogi környezet, az adózási szabályok, a foglalkoztatás költségei döntően befolyásolják a vállalkozások formáját. Az ún. „színelte önfoglalkoztatás”, vagy kvázi alkalmazotti lét esetében a szabályozás maga lesz a vállalkozás létének (és formájának) ösztönzője.

A működő társas vállalkozások száma épp ellenkezőleg, nem csökkent, hanem jelentősen növekedett. 1996-ban ezer főre vetítve átlagosan 23 működő társas vállalkozást találunk Magyarországon, 2015-ben már 38-at.

A kilencvenes évek közepén az összes működő vállalkozás 66%-a volt egyéni vállalkozás, 2015-ben már csak 43%. Ezzel párhuzamosan komplementer módon nőtt a társas vállalkozások száma és aránya. A társas vállalkozásokon belül a korlátolt felelősségű kft-ék száma és aránya nőtt dinamikusán, míg a korlátlan felelősséggel bíró beltági betéti társaságok száma és aránya jelentősen csökkent.

¹⁷ A KSH 1996 óta tartja nyilván a működő vállalkozások számát. Működők azok a vállalkozásokat, amelyek az adott évben adóbevallást nyújtottak be, illetve azok, amelyek az adott évben alakultak.

4. táblázat

A működő vállalkozások létszám-kategóriák szerint (1996–2015)

	1996		2000		2005		2010		2015	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Összesen:	698045	100	625147	100	707756	100	696680	100	668858	100
1-9 fő			561702	90	672345	95	664488	95	634685	95
10-49 fő			25849	4	25507	4	26.680	4	28614	4
50-249 fő			5350	1	4980	0,7	8613	0,7	4661	0,7
250- fő			1088	0,1	924	0,1	872	0,1	898	0,1

Forrás: STADAT 3.2.3. tábla adatai alapján saját számítás

A társasági formák átrendeződése közben a vállalkozások méret szerinti megoszlása – a foglalkoztatottak számát tekintve – nem változott. A vállalkozások döntő többsége, 95%-a mikrovállalkozás (10 fő alatt).

A vállalkozások 99%-t kitevő mikro-, és kisvállalkozások a foglalkoztatottak 55, 6 %-nak adnak munkát, és a GDP 19, 5%-t állították elő 2015-ben. Ugyanekkor a vállalkozások 1%-t sem kitevő közepes-, illetve nagyvállalkozások a foglalkoztatottak 44%-nak alkalmazásával a GDP 64%-t, az export 85%-t hozták létre.¹⁸

5. táblázat

A működő vállalkozások fluktuációja (1996–2015)

	1996		2000		2005		2010		2015	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Működő vállalkozások összesen:	698045	100	625147	100	707756	100	696680	100	668858	100
Megszűnt vállalkozások:			60159	10	73714	10	74444	11	66218*	10
Új vállalkozások:			86226	13,7	63598	9	69935	10	76227	11,3

*2014-es adat

Forrás: STADAT 3.2.3. tábla adatai alapján saját számítás

¹⁸ STADAT 3.2.5.

A vállalkozások fluktuációja szintén stabil mintát követ. A működő vállalkozások durván 10%-a szűnik meg évente, s körülbelül ilyen az aránya az új vállalkozásoknak is. A fluktuáció nem független a mérettől, a legnagyobb fluktuáció a legkisebb – többségben lévő – vállalkozásokra jellemző, és a méret növekedésével egyre csökken:

6. táblázat

Új és megszűnt vállalkozások aránya a működő vállalkozások között létszám-kategóriánként %
(2000, 2014)

Létszám (fő)	2000		2014	
	Új	Megszűnt	Új	Megszűnt
1-4	15	10	11.5	11
5-9	5	4	2	3.6
10-19	4	4	2	3
20-49	2.5	3	1	2
50-249	2	2	1	1.8
250-	1	1	1	1.7

Forrás: STADAT 3.2.3. adatai alapján saját számítás

IV. A gazdasági teljesítmény és a vállalkozási sűrűség területi differenciálódása

1. Elméleti megfontolások:

Egy adott régió gazdasági fejlettsége és a vállalkozások sűrűsége között ellentétes hatású folyamatok létezhetnek.

A gazdasági fejlettség szintjéhez kapcsolódó egyik magyarázat szerint a fejlettebb régiókban – a jövedelem és a fizetőképes kereslet eltolódásának hatására – nő a szolgáltatási szektor súlya, így nő az egyedi igényeket kielégíteni képes kisvállalkozások száma. A gazdasági fejlődéssel együtt járó technológiai változások szintén helyzetbe hozták a kisebb méretű gazdasági egységeket a belépési korlátok, a hatékony üzemméret csökkenésével.¹⁹

Azonban egy adott régió gazdasági fejlettsége és a vállalkozások sűrűsége között ellentétes előjelű kapcsolatot is megfigyelhetünk. A tapasztalatok szerint a kisvállalkozók aránya a szegényebb, kevésbé fejlett és jelentősebb mezőgazdasági foglalkoztatású országokban magasabb szinten, a fejlettebb országokban alacsonyabb szinten stabilizálódott.²⁰

A gazdasági visszaesés, a munkanélküliség emelkedése is növelheti az önfoglalkoztatók számát. Az ún. "recessziós nyomás" hatásmechanizmusának közgazdasági magyarázata az "opportunity cost" fogalmával operál. Olyan környezetben, ahol a magas munkanélküliség vagy az alacsony bérek "kényszerítik" vállalkozásra a gazdasági szereplőket, kisebb a feláldozott haszon, hisz pont a lehetőségek híja a vállalkozás egyik lehetséges oka.

¹⁹ WHITLEY, RICHARD: *The Revival of Small Business in Europe*. In: Berger, Brigitte (szerk): *The Culture of Entrepreneurship*, ICS, 1991, 157–189. pp. SZABÓ KATALIN: *Kihelyezési hullám* Közgazdasági Szemle 1998/2. 137–153. pp.

²⁰ LAKY TERÉZ: *A kisvállalkozások növekedésének korlátai*. Szociológiai Szemle 1998/a/1 23–41. pp. LAKY TERÉZ: *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Munkaügyi Kutatóintézet, Munkaerőpiaci helyzetjelentés 1998/b/ április. 32. p.

A szegénység-gazdagság és a vállalkozási sűrűség összefüggésére vonatkozó megfontolásokat – mint említettük – magyar kutatások is alátámasztják.

Magyarországon a rendszerváltás után a régiók közötti felerősödött területi differenciálódást, a gazdasági teljesítmény, a jövedelem, a munkanélküliség, illetve a fejlettség más indikátorainak növekvő különbségeit a *nyugat-kelet tengely* mentén való elhelyezkedés változójával írják le. A nyugati régiók erőteljesebb gazdasági és kulturális fejlettsége olyan "vállalkozói potenciált" biztosít, amiből a vállalkozások sűrűségének is nyugat-kelet lejtő szerinti alakulása következik.²¹

A kilencvenes évek közepére vonatkozó eredményeim azonban csak részben igazolták vissza a nyugat-kelet hipotézist.

2. A gazdasági teljesítmény területi differenciálódása Magyarországon

8. táblázat

Az egy főre eső GDP területi megoszlása 1975, 1995, 2015

Megye	Egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában			Egy főre jutó GDP a megyei átlag százalékában		
	1975	1995	2015	1975	1995	2015
BP	139	178	205	-	-	-
Pest	61	71	82	67	87	106
Fejér	106	98	104	116	120	135
Komárom	131	88	101	144	108	131
Veszprém	116	87	73	127	106	94
Győr-M-S	111	106	132	122	129	171
Vas	82	106	97	90	129	125
Zala	88	96	82	97	117	106
Baranya	108	85	63	119	103	82
Somogy	71	80	61	78	97	80
Tolna	77	93	74	85	113	97
Borsod	111	76	71	122	93	92
Heves	100	76	69	110	93	90

²¹ CSÉFALVAY ZOLTÁN: *Felharmadolt ország Magyarország regionális átrendeződése 1989–1992*. Valóság 1993/7. 1–17. pp. NEMES NAGY JÓZSEF – RUTTKAY ÉVA: *Vállalkozások területi terjedése*. In: ENYEDI GY. (szerk): *Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon*, KJK 1993. 127–141. pp. FAZEKAS KÁROLY: *A munkanélküliség regionális különbségeinek okairól: A foglalkoztatási térségek tipizálása*. Közgazdasági Szemle 1993/7–8. 694–712. pp.

Megye	Egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában			Egy főre jutó GDP a megyei átlag százalékában		
Nógrád	77	61	42	85	75	55
Hajdú	83	77	72	91	94	93
Jász	93	78	64	102	95	83
Szabolcs	59	62	54	65	76	70
Bács	79	79	76	87	96	98
Békés	89	76	58	98	93	76
Csongrád	109	96	74	120	117	95
Max/Min	2.36	2.92	4.88	2.22	1.72	3.10
Rel.szórás ²² %	13.47	26.80	38.33	20.98	15.49	25.87

Forrás: Területi statisztikai évkönyv, 1975, 1995, 2015 adatai alapján

A megyéket és a fővárost együtt vizsgálva kitűnik, hogy Budapest előnye folyamatosan és növekvő ütemben nőtt, így a főváros és az ország többi régiója közt mind szélesebbre nyílt az olló.

Ha a megyei teljesítmények megyei átlagtól való átlagos eltérését követjük nyomon, látható, hogy 1975-ben differenciáltabbak a jövedelmek, mint 95-ben, majd az ezt követő időszakban felerősödtek a teljesítmények területi különbségei.

1975-ben a nyugat-kelet tengely még kevésbé differenciálja a teljesítményt, Komárom, Veszprém, Győr és Baranya mellett Borsod, Csongrád és Heves sem marad el, míg a rendszerváltás után 1995-re a dunántúli megyék szinte kivétel nélkül sorolhatók az átlag fölötti, s a Dunától keletre fekvők az átlag alatti jövedelműek közé.

A '95 utáni évtizedekben a megyei jövedelmek nyugat-kelet tengely mentén való differenciálódása tovább erősödött. A trendből kilóg a Dél-Dunántúl, amely régió egyre inkább leszakad a nyugati élbolytól. A Dunától keletre csak Bács-Kiskun megye pozíciója javul folyamatosan.

A megyék GDP rangsorában Győr-Sopron-Moson megye első helye nemcsak stabilan megmaradt a rendszerváltás óta eltelt időszakban, hanem az előnye növekedett is. Míg 1995-ben az egy főre eső GDP a megyei átlag 129%-a, 2015-ben már 171%-a. A teljesítmény ilyen dinamikus növekedését semelyik más megyében nem tapasztalhatjuk, pl. Fejér megye is „csak” 135%-kal áll a „második helyen”.

²² A teljesítmények átlagtól való átlagos eltérése.

9. táblázat

Az egy főre jutó GDP, a munkanélküliségi-, és az aktivitási ráta sorrendje 2015-ben megyénként

Megye	Egy főre jutó GDP sorrend	Munkanélküliségi ráta sorrend (legkisebb=1)	Aktivitási ráta sorrend
Győr-M-S	1	1	3
Fejér	2	2	2
Komárom	3	6	4
Vas	4	3	1
Zala	5	5	12
Pest	6	7	6
Bács-Kiskun	7	10	7
Tolna	8	8	14
Csongrád	9	11	8
Veszprém	10	4	5
Hajdú-Bihar	11	18	10
Borsod-A.-Z.	12	17	17
Heves	13	12	15
Jász-Nagykun	14	9	9
Baranya	15	13	13
Somogy	16	15	18
Békés	17	16	16
Szabolcs-Szatmár	18	19	11
Nógrád	19	14	19
Korreláció ²³ az egy főre eső GDP sorrendjével		0.971	0.801

Forrás: Területi Statisztikai évkönyv, 2015 adatai alapján

A 9. tábla szintén jól szemlélteti a teljesítmény nyugat-kelet lejtő szerinti eloszlását. Ha a megyék fekvését dichotóm változóként értelmezzük (a Dunától keletre vagy nyugatra), a GDP sorrend első felében találjuk a nyugati megyéket, míg a másodikban a keletieket. A döntően „nyugati” első tízbe csak a följövő Bács-Kiskun, illetve a korábban jobb helyzetben lévő, de lecsúszó Csongrád került a „keletiek” közül, míg a második kilenben a „nyugati” megyék közül egyedül Baranya, az utóbbi időszak lecsúszója „árválkodik”.

A húsz év legmarkánsabb változása Baranya megye és Békés megye relatív teljesítményének visszaesése, illetve Pest és Komárom megye előre lépése. Budapest vonzáskörzete, a közép-magyarországi régió „helyezése” látványosan javult, a Dél-Dunántúl romlott. Borsod és Bács-Kiskun megye javította pozícióját, míg a korábban jó helyzetben lévő Csongrád jelentősen hátrébb csúszott.

²³ Az un Spearman-féle rangkorrelációs együttható értéke -1 és +1 közé eshet, az előjel a kapcsolat irányát is mutatja. KÖVES P. – PÁRNICZKY G.: *Általános Statisztika* II. KJK, 1981, 162. p.

A gazdasági fejlettség különböző indikátorai szoros együtt járást mutatnak. (9. tábla) Az elméleti közgazdaságtanból és a tapasztalatokból is tudjuk, hogy a GDP változása és a munkanélküliségi ráta változása nem független egymástól²⁴, hanem negatív kapcsolatot ír le. Adataink tanúsága szerint is erősen korrelál az egy főre eső GDP sorrendje a munkanélküliségi ráta és az aktivitási ráta sorrendjével.

Most vizsgáljuk meg, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő régiókra jellemző-e a vállalkozások magasabb sűrűsége.

3. Vállalkozási sűrűség és gazdasági teljesítmény Magyarországon

A '90-es években Magyarországon a legalacsonyabb működő – mind az egyéni, mind a társas – vállalkozási sűrűség együtt járt az egy főre jutó GDP területi rangsorának “hátsó helyezéseivel”, azaz a legszegényebb megyékben volt a legkevesebb a vállalkozás, tehát “alul” az alacsony vállalkozói sűrűséget értelmezhetjük a gazdasági fejlettség, vagy pontosabban “alulfejlettség” egy lehetséges indikátorának.

Ezzel szemben a leggazdagabb régiókat nem szükségszerűen jellemezte a vállalkozások kiugró sűrűsége.

A legmagasabb jövedelemmel rendelkező megyék a vállalkozói sűrűség tekintetében a középmezőnyben, az átlag környékén voltak, a magas vállalkozói sűrűség nem feltétlenül ott volt, ahol legmagasabb a jövedelem. A legsűrűbb társas vállalkozói létszám sem a legnagyobb kibocsátású megyék sajátja. (10.-11. tábla)

A korreláció a megyék jövedelmének sorrendje és a vállalkozási sűrűség sorrendje között 0,65 az egyéni, és 0,48 a társas vállalkozások esetében.

A megyeszékhelyek esetében nem járt együtt a jövedelem és a vállalkozási sűrűség sorrendje. (A korreláció 0,18 az egyéni, és 0,32 a társas vállalkozások esetében.)

Ez azt is jelenti, hogy a megyeszékhelyek esetében a jövedelemmel korreláló nyugat-kelet tengely kevésbé differenciált, mint a megyék esetében.

A kilencvenes években pl. Győrött – ahol Budapest után a legmagasabb volt az egy főre eső GDP, ahol alacsony volt a munkanélküliség – a vállalkozások száma nem volt kiemelkedő, nem haladta meg a megyeszékhelyek átlagát. Szekszárd, Nyíregyháza, Pécs, vagy például Kecskemét vállalkozásainak sűrűsége is meghaladta a győrit.

A megyeszékhelyek esetében felmerült az a hipotézis, hogy az urbanizáció foka és a vállalkozási sűrűség nem független egymástól. Ha az urbanizációt – jobb híján – a település nagyságával mérjük, akkor a megyeszékhely mérete és az egyéni vállalkozások sűrűsége közt enyhe negatív kapcsolatot találtunk, azaz minél nagyobb a település, annál valószínűbb az egyéni vállalkozások alacsonyabb sűrűsége, (a sorrendek közötti korreláció: -0,47), a társas vállalkozások esetében pedig enyhe pozitívat (0,39). (Pl. a legkisebb megyeszékhelyen, Szekszárdon a legsűrűbbek a vállalkozások, de említhető ellenpéldaként a legnépesebb Debrecen, amely a vállalkozások sűrűségét tekintve már korántsem tartozik az elsők közé.)

²⁴ Lásd Okun törvényét, amely szerint a GDP minden kétszázalékos csökkenése a potenciális GDP-hez képest a munkanélküliségi ráta 1%-os növekedésével jár együtt. pl. SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D.: *Közgazdaságtan*. Akadémia, 2012, 540. p.

A társas vállalkozásokon belül, a vállalkozás weberi kritériumainak jobban megfelelő jogi személyiséggel bíró vállalkozások sűrűségének területi differenciálódása nem mutatott összefüggést sem a GDP nagyságával, sem a régió fekvésével, sem a megyeszékhely méretével.

Összességében a '90-es évek közepén sem a fekvés (nyugat-kelet), sem a város mérete, sem a jövedelem nagysága nem determinálta a megyeszékhelyek vállalkozási sűrűséget.

10. táblázat

A gazdasági fejlettség indikátorai és a működő egyéni vállalkozások száma megyénként és megyeszékhelyenként 1996²⁵

Megye	Egy főre jutó GDP megye		Munkanélküliségi ráta megye		1000 lakosra jutó működő egyéni vállalkozás megye		1000 lakosra jutó működő egyéni vállalkozás megyeszékhely	
	ezer Ft	Sorrend	%	Sorrend	db	Sorrend	db	Sorrend
BP	1251	-	5.0	-	54	-	-	-
Pest	494	15	6.9	3	48	5	-	-
Fejér	688	3	9	4	42	12	58	10
Komárom	600	7	11.5	9	45	8	46	17
Veszprém	539	8	9.4	7	47	6	64	2
Győr-M-S	740	1	6.7	1	50	3	60	7
Vas	731	2	6.8	2	42	13	57	12
Zala	626	4	9.2	6	53	1	63	3
Baranya	518	10	12.6	10	45	9	52	13
Somogy	503	14	12.6	11	49	4	59	8
Tolna	602	6	13.6	13	45	10	67	1
Borsod	473	17	18.4	18	31	19	41	19
Heves	489	16	12.8	12	42	14	63	4
Nógrád	382	19	16.3	17	33	18	43	18
Hajdú	523	9	15.2	16	39	15	49	16
Jász	509	12	14.4	15	37	16	52	15
Szabolcs	397	18	19	19	37	17	63	5
Bács	508	13	10.3	8	46	7	58	11
Békés	510	11	13.6	14	43	11	62	6
Csongrád	624	5	9	5	51	2	59	9
Összesen	672		10.5		45		59	
Korreláció az egy főre eső GDP sorrendjével				0,71		0,65		0,18

Területi Statisztikai évkönyv 1996 adatai alapján

²⁵ A KSH 1996 óta tartja nyilván a működő vállalkozások számát, ezért dolgozom a '96-os adatokkal és nem a '95-ösökkel. Működők azok a vállalkozásokat, amelyek az adott évben adóbevallást nyújtottak be, illetve azok, amelyek az adott évben alakultak.

11. táblázat

A gazdasági fejlettség indikátorai és a működő társas vállalkozások száma megyénként és megyeszékhelyenként 1996-ban

Megye	Egy főre jutó GDP		Munkanélküliségi ráta		1000 lakosra jutó működő társas vállalkozás megye		1000 lakosra jutó működő társas vállalkozás m.székhely	
	ezer Ft	Sorrend	%	Sorrend	db	Sorrend	db	Sorrend
BP	1251	-	5.0	-	51	-	-	-
Pest	494	15	6.9	3	21	3	-	-
Fejér	688	3	9	4	18	7	34	4
Komárom	600	7	11.5	9	19	5	22	17
Veszprém	539	8	9.4	7	15	11	30	9
Győr-MS	740	1	6.7	1	20	4	32	5
Vas	731	2	6.8	2	14	13	25	15
Zala	626	4	9.2	6	19	6	30	10
Baranya	518	10	12.6	10	22	1	35	3
Somogy	503	14	12.6	11	17	9	28	13
Tolna	602	6	13.6	13	15	12	37	1
Borsod	473	17	18.4	18	14	14	32	6
Heves	489	16	12.8	12	11	19	23	16
Nógrád	382	19	16.3	17	12	17	19	18
Hajdú	523	9	15.2	16	16	10	29	11
Jász	509	12	14.4	15	13	15	32	7
Szabolcs	397	18	19	19	13	16	29	12
Bács	508	13	10.3	8	18	8	32	8
Békés	510	11	13.6	14	12	18	27	14
Csongrád	624	5	9	5	22	2	37	2
Összesen	672		10.5		23		27	
Korreláció az egy főre eső GDP sorrendjével				0,71		0,48		0,32

Területi Statisztikai évkönyv 1996 adatai alapján

Húsz évvel később, 2015-ben a megyék egyéni vállalkozásainak sűrűsége és a jövedelem nagysága között gyakorlatilag nincs kapcsolat (0,17). Az alacsony egyéni vállalkozási sűrűség nem a legszegényebb megyék sajátja, mint 1996-ban.

A GDP hatása erősebb a – ma már többségben lévő – társas vállalkozások esetében (0,69), a legmagasabb társas vállalkozási sűrűség a magasabb jövedelmű régiókra jellemző, míg a jövedelmi sorrend sereghajtói a társas vállalkozások sűrűségében is lemaradók.

Összefoglalva, az 1990-es években jellemzően az alacsonyabb teljesítmény (GDP) együtt járt mind az egyéni, mind a társas vállalkozások alacsonyabb megyei sűrűségével, de a magas teljesítmény nem szükségszerűen jelentett magas vállalkozási sűrűséget, addig húsz évvel később, a 2010-es évek közepén a teljesítmény és az egyéni vállalkozási sűrűség között gyakorlatilag nincs kapcsolat, ezzel szemben a magasabb GDP nagy valószínűséggel magasabb társas vállalkozási sűrűséggel jár.

Azaz 20 év alatt megfordult a kapcsolat, akkor az alacsony vállalkozási sűrűség járt együtt az alacsony GDP-vel, de a magas GDP nem szükségszerűen járt együtt a magas vállalkozási sűrűséggel, addig ma az alacsony vállalkozási sűrűség nem a legszegényebb megyék sajátja, viszont a magas inkább a „gazdagabbakra” jellemző.

Hasonló összefüggést ír le Leveleki²⁶, aki a kistérségek kisvállalkozói sűrűségének területi egyenlőtlenségeit lineáris regresszióval vizsgálva az általános fejlettség faktora²⁷ és a kisvállalkozói sűrűség között szignifikáns (egyenes) kapcsolatot talált. Az általános fejlettség faktoránál gyengébb, de pozitív hatást mértek a mikro-vállalkozások sűrűségére az un. demográfiai faktor (nagy népsűrűség, relatíve fiatalabb népesség) esetében is.

12. táblázat

Az egy főre jutó GDP és a vállalkozási sűrűség sorrendje 2015-ben megyénként

Megye	Egy főre jutó GDP sorrendje	Működő vállalkozások sűrűségének sorrendje	Működő egyéni vállalkozások sűrűségének sorrendje	Működő társas vállalkozások sűrűségének sorrendje
Győr-MS	1	2	3	3
Fejér	2	11	15	6
Komárom	3	7	16	5
Vas	4	8	4	11
Zala	5	3	1	7
Pest	6	1	17	1
Bács-Kiskun	7	9	7	8
Tolna	8	13	8	12
Csongrád	9	4	5	4
Veszprém	10	5	2	10
Hajdú-Bihar	11	10	10	9
Borsod-A.-Z.	12	19	19	15
Heves	13	14	13	14
Jász-Nagykun	14	18	18	16
Baranya	15	6	14	2
Somogy	16	12	9	13
Békés	17	17	11	18
Szabolcs-Szatmár	18	16	12	19
Nógrád	19	15	5	17
Korreláció ²⁸ az egy főre jutó GDP sorrendjével	-	0,64	0,17	0,69

Forrás: Területi Statisztikai évkönyv 2015 adatai alapján

²⁶ LEVELEKI MAGDOLNA: *Iparosodottság és a kisvállalkozói sűrűség térbeli összefüggései*. Tér és Társadalom. 2002/3, 103–117. pp.

²⁷ Az általános fejlettség faktora erősen korrelált olyan változókkal, mint az 1000 lakosra jutó távbeszélő fővonalak száma, az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, valamint az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó-alap és személyi jövedelemadó nagysága, illetve a tartósan munka nélkül lévők számával és a munkanélküliek arányával. (LEVELEKI, 2002)

²⁸ Az un. Spearman-féle rangkorrelációs együttható értéke -1 és +1 közé eshet, az előjel a kapcsolat irányát is mutatja.

13. táblázat

A működő vállalkozások sűrűsége a fővárosban és a megyeszékhelyeken 2014

Megye	1000 főre jutó társas	Sorrend	1000 főre jutó egyéni	Sorrend	1000 főre jutó váll. összesen	Sorrend	Népesség szerinti sorrend
BP.	80		25		105		
Békéscsaba	36	16	39	67	75	14	14
Debrecen	50	1	34	113	84	6	1
Eger	44	10	42	4	86	5	16
Győr	47	6	30	16	87	4	5
Kaposvár	39	14	37	8	76	13	12
Kecskemét	45	8	37	8	82	11	7
Miskolc	40	13	26	17	66	16	3
Nyíregyháza	45	8	44	3	89	3	6
Pécs	50	1	33	13	83	8	4
Salgótarján	22	18	33	13	55	18	17
Szeged	47	6	37	8	84	6	2
Székesfehérvár	50	1	33	13	83	8	8
Szekszárd	49	4	42	4	91	1	18
Szolnok	37	15	34	11	71	15	10
Szombathely	34	17	48	1	82	11	9
Tatabánya	48	5	12	18	60	17	11
Veszprém	44	10	47	2	91	1	13
Zalaegerszeg	44	10	39	6	83	8	15
Átlag: (megyeszékh.)	44		36		80		
Max/Min Bp. nélkül)	2.27		4		1.6		
Korreláció az egy főre eső GDP sorrendjével		0,37		-0,10		0,43	
a településnagyság sorrendjével		0,49		-0,28		0,19	

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 2014 adatai alapján számolva

A megyeszékhelyeken húsz éve és ma is jellemző, hogy a vállalkozások sűrűsége és a jövedelem közötti kapcsolat még lazább, mint a megyék esetében, ami egyben azt is jelenti, hogy a megyeszékhelyek vállalkozási sűrűségét a nyugat – kelet tengely is kevésbé differenciálja, mint a megyékét. (13. tábla)

Manapság már az alacsony egyéni vállalkozási sűrűség korántsem jár együtt az alacsony jövedelemmel, gyakorlatilag a két változó között nincs kapcsolat. (0,1)

A társas vállalkozások sűrűsége sem jár szorosan együtt a jövedelem nagyságával, enyhe pozitív kapcsolatot (0,37) mérhetünk.

A település nagysága továbbra is laza (-0,28) negatív kapcsolatban áll az egyéni vállalkozási sűrűséggel, és pozitívban (0,49) a társas vállalkozások sűrűségével.

Azaz a nagyobb, gazdagabb megyeszékhelyeken nagy valószínűséggel sűrűbbek az átlagosnál a társas vállalkozások, az egyéni vállalkozások száma azonban valószínűleg az átlag alatt marad.

*V. Ágazati szerkezet és a vállalkozási sűrűség területi differenciálódása**1. Elméleti megfontolások:*

Adott régió ágazati jellemzői, a vállalkozások méretstruktúrája és a vállalkozások száma sem függetlenek egymástól. A gazdaság ágazati szerkezete és a vállalkozási sűrűség kapcsolatának vizsgálatakor szintén ellentétes irányú folyamatokat találhatunk.

A gazdasági növekedés és a gazdasági szektorok kapcsolatáról szóló teóriák közül a két szélső pólust a "posztindusztriális gazdaság" elmélete, illetve a "gyáripár számít" elmélet képviselik.²⁹

A "posztindusztriális gazdaság" elmélete, mint láttuk, a gazdasági fejlődéssel a gazdaság makrostruktúrájának átalakulását, a szolgáltatási szektor növekedését feltételezi, ami vállalkozások számának növekedésével jár.

A hanyatló ipar – növekvő szolgáltatás leegyszerűsítést elkerülhetjük, ha a szolgáltatásokat differenciáltabban értelmezzük. A szolgáltatások típusa befolyásolja a vállalkozások méretét és számát is. Romo és Schwartz³⁰ pl. a termelői szolgáltatást, a lakossági szolgáltatást s a kereskedelmet különböztette meg e szférán belül. Az első közvetlenül kapcsolódik a gyártáshoz, a másik kettő közvetve, a keresleti oldal multiplikátor hatásán keresztül.

Ha a gyáripari termelés elég erős adott régióban, multiplikátor hatása révén serkenti a szolgáltatásokat, növekedést indukál a szolgáltatásban is: ez a lényege "a gyáripár számít" elméletnek. E felfogás szerint a szolgáltatási szféra nem utóda, hanem partnere a gyáriparnak. A termelést és a szolgáltatásokat szorosan egymáshoz kapcsolódónak tekintik, így a termelő foglalkoztatás, az ipar visszaesése egy adott régióban visszaveti a munkahelyek számát a szolgáltató szektorban is.

Ezzel ellentétes hatás, hogy az ipari, nagyvállalatok által dominált régiókban az optimális üzemméret nagysága, a technológia zártsága legalábbis megnehezíti a kisvállalkozások bekapcsolódását. A működő vállalkozások méretstruktúrája és a kis cégek alapításának intenzitása is összefügg, minél nagyobb méretű cégek vannak egy övezetben, annál kisebb a cégalapítás intenzitása. A jelenség magyarázatát egyrészt a nagyvállalati alkalmazott mentalitásban, másrészt a nagyvállalati, nagyipari specializált szaktudás kicsik felé nem konvertálható voltában látják. A kisebb cégekben nagyobb az esély olyan tudás megszerzésére, amely az önállósodáshoz szükséges.³¹

Ugyanezen amerikai vizsgálat tanúsága szerint az ipari termelés hanyatlása esetében általában a lakossági szolgáltatások növekedése a legmagasabb, ezen belül is azoké, amelyek többnyire államilag támogatottak. Ez azt jelenti, hogy a deindusztrializált régiókban a szolgáltatási szféra növekedésének forrását az adóbevételek jelentik. Minél in-

²⁹ ROMO F.P. – SCHWARTZ M: *The Coming of Post-Industrial Society Revisited: Manufacturing and the Prospect for a Service-Based Economy*. In: Swedberg, R. (szerk): *Exploration in Economic Sociology*. Russell Sage Foundation, New York, 1993, 335–377. pp.

³⁰ ROMO – SCHWARTZ, 1993.

³¹ TOIVONEN, TINO: *The Entrepreneurs in Denmark, Finland and Sweden 1930–1970*. *Acta Sociologica* 1985/28. 193–205. pp.

kább deindusztrializált egy régió, annál nagyobb szerepe van a kormányzat által támogatott szolgáltatási szférának.

A hetvenes, nyolcvanas évek európai tapasztalatai szerint az erősen iparosodott agglomerációs környezet kevésbé kedvezett a kisvállalkozások szerveződésének, mint az iparosodás által nem vagy kevésbé érintett területek.³²

Aydalot³³ francia adatok alapján statisztikailag szignifikáns összefüggést regisztrált a nagyvállalatoknál foglalkoztatottak száma és a vállalkozásalapítás intenzitása között, kimutatva, hogy a nagyüzemi termelés dominanciája nem kedvez a kisvállalkozások működésének. A jelenség magyarázatát a népesség újjító és alkalmazkodó képességének hiányában látta.

Illeris³⁴ dániai vizsgálatai alapján jutott arra a következtetésre, hogy alacsonyabb a vállalkozói aktivitás a fővárosban és környékén, mint a kevésbé iparosodott vidékeken. Magyarázata szerint a rurális térségekben nagyobb számban állnak rendelkezésre olcsó ingatlanok, mint a fővárosban, bőségebben áll rendelkezésre vállalkozásba bevonható szabad munkaerő, és a személyes kapcsolatok sűrű hálózatai miatt könnyebben elérhetőek a pénzügyi források. A vállalkozói sűrűséget befolyásolják olyan „kulturális” tényezők is, mint pl. az alkalmazotti mentalitás, ami nagyvárosi agglomerációban élőkre inkább jellemző, míg a vidék lakói között az ún. önfoglalkoztató típusúak a túlreprezentáltak, akik a saját munkájuk feletti kontrollt és az önállóságot preferálják.

Magyarországon az 1998-as kistérségi adatok statisztikai elemzése során Leveleki azt találta, hogy minél magasabb az ipari foglalkoztatottság és ipari eszközállomány nagysága, azaz az iparosodottság foka, annál kisebb az ezer lakosra jutó egyéni vállalkozások száma.³⁵

2. Vállalkozási sűrűség és ágazati szerkezet Magyarországon

A 90-es évek Magyarországon ott legmagasabb a vállalkozások sűrűsége, ahol az ipar aránya³⁶ alacsony és a jövedelem közepes.

Legalacsonyabb a vállalkozások sűrűsége azokban a régiókban, ahol alacsony az ipar aránya és a jövedelem is.

A széles iparú, magas jövedelmű régiókban – például a győrben is – viszonylag magas, de nem kiemelkedően magas számú vállalkozást találtunk. Az ilyen régiókban a jövedelem nagyságát a nagyvállalatok határozták meg, és a nagyvállalatok jelenléte meghatározó volt a munkapiacon is, ahol a potenciális vállalkozók opportunity cost-ja magasabb.

A nagy ipari cégek hangsúlyos jelenléte azonban nem vonta maga után az ipari kisvállalkozások számbéli gyarapodását. A *nagyipar nem járt együtt az ipari kisvállalkozások magasabb arányával*, a bedolgozó kisvállalkozások felülreprezentáltságával, vagy egy-

³² KEEBLE, D.–WEVER, E: *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986

³³ AYDALOT, PH.: *The Location of new Firm Creation: the French Case..* In: Keeble, D.–Wever, E. (szerk): *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986, 105–124. pp.

³⁴ ILLERIS, S.: *New Firm Creation in Denmark: the Importance of the Cultural Background..* In: Keeble, D.–Wever, E.(szerk): *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986, 141–151. pp.

³⁵ LEVELEKI, 2002

³⁶ A foglalkoztatásban és a GDP-ben.

egy iparágba tartozó kisüzem koncentrációjával. A magasabb jövedelem mögött meghúzódó nagyipar nem növelte számottevően az ipari kisvállalkozások számát, ill. arányát.

A magasabb jövedelem és a *külföldi befektetések* összekapcsolódnak, a megyék egy főre eső GDP-jének sorrendje és a külföldi érdekeltségű vállalataik jegyzett tőkéjének sorrendje szorosan együtt járt (0.89).

Adódott a kérdés, hogy az iparon kívüli ágazatok tudtak-e az ipar által meghatározott „konjunktúrához” kapcsolódni, annak multiplikatív hatása tágabb teret nyújtott-e a szolgáltató vállalkozások számára.

A magasabb jövedelmű régiókban a szolgáltatásokban működő vállalkozások forgalma nagyobb volt, de számuk nem volt felülreprezentált. A szolgáltatásokon belül a hagyományos kereskedelem, vendéglátás mellett egyre nagyobb teret hódítottak a magasabb hozzáadott értéket termelő, szaktudáson alapuló személyi szolgáltatások, mint pl. a fodrász, kozmetikus, masszőr, fordító, tanár, adótanácsadó, stb. Ezt értékelhettük egyrészt a szaktudás felértékelődésének, másrészt azt is jelentette, hogy az új vállalkozások elsősorban a tőke- és anyagbefektetést kevésbé igénylő területeken jelentek meg, mintegy -a Laky-féle³⁷ (1987) terminológia alapján – munkaértékesítőként.³⁸

A 90-es évek közepének Magyarországon a magasabb jövedelmű megyékben az ipar aránya³⁹ kiemelkedő⁴⁰, és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya átlag alatti. Ezzel szemben sok alacsony jövedelmű megyében magas a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya. Az alacsony jövedelmű megyékben azonban az állami redisztribúcióhoz kapcsolódó szolgáltatásokban alkalmazottak aránya a felülreprezentált⁴¹, ami a leggazdagabb megyékben a legalacsonyabb. Azaz a kilencvenes évek Magyarországon a szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányának növekedése a másik két szektor zsugorodásának következménye.⁴²

Az is sokatmondó, hogy az un. „piaci” szolgáltatások alkalmazott arányának szórása a legkisebb, az differenciál a legkevésbé. A piaci szolgáltatások alkalmazott arányának viszonylag homogén súlya mellett a legfontosabb különbség az ipar esetében látható, ahol az ipari foglalkoztatottság alacsonyabb arányú, ott általában magas a redisztribúcióhoz kapcsolódó szektoroké.

A jövedelem és a foglalkoztatottak ágazati megoszlásának területi differenciálódása nem tükröződött a vállalkozások ágazati szerkezetének területi homogenitásban.

Annak ellenére, hogy az utóbbi húsz évben Magyarországon csökkent az ipari vállalkozások száma és aránya⁴³ (13%→7,6%), s csakúgy az iparban alkalmazásban állóké (29%→22%), a GDP iparban létrehozott aránya emelkedett. (1996-ban 25%, 2016-ban 26,7%)⁴⁴ Azaz a magasabb ipari teljesítmény kevesebb vállalkozásnál koncentrálódik.

³⁷ LAKY, 1987

³⁸ KELEMEN, 2001

³⁹ A foglalkoztatásban és a GDP-ben.

⁴⁰ A magas jövedelmű régiókat az ipar dominanciája jellemzi, ami azonban fordítva nem igaz, azaz nem minden ipari régió magas jövedelmű.

⁴¹ Az „állami” szolgáltatásokhoz a KSH ágazati kategóriái közül a közigazgatást, az oktatást és az egészségügyet soroltuk, míg a „piaci”-hoz a többi, tehát szállítást, pénzügyi tevékenységet, kereskedelmet, vendéglátást, stb.

⁴² LAKY, 1998/b

⁴³ Az összes működő vállalkozáson belül.

⁴⁴ STADAT 3.1.4. adatai alapján

14. táblázat

Ipar és GDP – megyénként 2015

Megye	Az ipar aránya a bruttó hozzáadott értékéből (2014) %	Az ipari vállalkozások aránya az összes működő vállalkozáson belül %	Egy ipari alkalmazottra jutó termelés ezer Ft	Egy főre jutó GDP ezer Ft	Egy lakosra jutó közvetlen külföldi tőkebefektetés ezer Ft (2014)
BP	14.6	6.2	55305	7107	6069.8
Pest	29	13	37624	2874	1530.7
Fejér	47.7	12.9	54244	3683	1660.8
Komárom	51.5	14.8	58360	3563	2545.5
Veszprém	32.3.	13.4	37903	2557	537.3
Győr-M-S	50.3	11.6	77950	4567	7207.8
Vas	46.1	11.8	41325	3368	1915
Zala	31.9	12.5	16683	2788	268.2
Baranya	20.7	12.4	23427	2203	355.9
Somogy	14.3	10.5	37836	2115	356.3
Tolna	34.3	14.9	33838	2546	148.7
Borsod	38.1	12.2	69863	2471	511.4
Heves	38.8	14	52924	2476	995.4
Nógrád	27.3	13.5	24570	1501	185.7
Hajdú	22.5	10.4	36141	2502	1500.9
Jász	35.2	13	51951	2220	1161.3
Szabolcs	25.9	10.4	26998	1934	707.4
Bács-Kiskun	32.5	15	64550	2674	505.1
Békés	22.4	12.5	19982	2061	177
Csongrád	24.5	11.7	26151	2635	829.8
Összesen:	26.8	11.7	49155	3487	2206.7
Megyék összesen:	34.1	12.6	48029	2695	1309.0
szórás (megyék)	10,26	1,32		692,8	1560.8
szórás terjedelme (megyék) ⁴⁵	37.2	4.6	61267	3066	7030,8
Korreláció az egy főre jutó GDP-vel	0,796	0,047		Kettő közötti korr. együtttható: 0,825	

Forrás: Területi Statisztikai évkönyv 2015 adatai alapján

⁴⁵ Az előforduló legnagyobb és legkisebb érték különbsége.

Húsz évvel később továbbra is azok a megyék a legmagasabb jövedelműek, ahol magas az ipar aránya a GDP-ben. A két változó közötti korreláció hányados: 0,796, ami szoros pozitív kapcsolatot jelez.

A legmagasabb jövedelmű megyék esetében a teljesítmény durván fele az iparból származik. Ebből az is következik, hogy az iparban magasabb hozzáadott érték keletkezik, mint más ágazatokban.

A területi differenciálódás során ma is kis szórást mutató ipari vállalkozások száma, illetve aránya továbbra sem mond semmit az iparban koncentráló erőforrásokról, az ágazat teljesítményéről és a régió jövedelméről. A megyék egy főre jutó GDP-je és az ipari vállalkozások aránya közötti korrelációs együttható: 0,047, ami a két változó közötti kapcsolat hiányáról tájékoztat.

Az ipar aránya a bruttó hozzáadott értékből és az ipari vállalkozások aránya az összes működő vállalkozáson belül közötti korrelációs együttható 0,3, ami a két változó együtt nem járását jelzi. *Tehát, ahol magas az ipar teljesítménye, ott ma sem magasabb az ipari vállalkozások aránya, mint máshol. Azaz a magas ipari teljesítmény egyre inkább a nagyvállalatokhoz kötődik, és továbbra sem alakult ki a helyi nagyipar mellett magasabb számú ipari kisvállalkozás.*

A magasabb GDP és a magas ipari teljesítmény ma is elsősorban *a külföldi befektetésnek* köszönhető: az egy főre eső megyei GDP és az egy lakosra jutó külföldi tőkebefektetés közötti korrelációs együttható (0,82) szoros pozitív kapcsolatot jelez.⁴⁶

Az iparosodottság multiplikatív hatása nem érhető tetten sem a vállalkozások sűrűségében, sem ágazati megoszlásukban. Azaz a gazdagabb és iparosodottabb régiókban sem jellemző a szolgáltató vállalkozások felülreprezentáltsága.

A szolgáltatásban alkalmazásban állók aránya összességében mindenhol nőtt, de az átlagot meghaladó értékek – Budapesten kívül – 2015-ben is az alacsonyabb jövedelemmel járnak együtt (legmagasabb ma is, csakúgy, mint húsz éve, Szabolcsban), ami az ipari (ill. mg-i) teljesítmény hiányát reprezentálja.

VI. Zárzó

A vállalkozási sűrűség területi megoszlását több ellentétes hatású tényező eredőjeként értelmezhetjük. Magyarországon a külföldi befektetések nyomán megerősödött nagyiparral rendelkező régiók magasabb jövedelműek, ahol egyidejűleg érhető tetten a jövedelem inkább vállalkozási sűrűséget növelő, s az iparosodottság inkább sűrűséget csökkentő hatása. Az ok-okozati viszonyok feltárása egyrészt további változók bevonásával, másrészt a vállalkozások differenciáltabb értelmezésével, illetve az ismérvek hatásának irányát és mértékét vizsgáló regresszióanalízissel folytatható.

⁴⁶ Nemzetközi összehasonlításban a magyar teljesítményben az ipar aránya átlag felettinek mondható, de ez majd az összes volt szocialista országra jellemző. Az EU28 kontextusában a magas ipar nem jár együtt az egy főre eső GDP kiemelkedő értékeivel, sőt, enyhe negatív korrelációt mérhetünk. $\rho = -0,256$ KSH Területi statisztikai Évkönyv 2015 és https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab1/tsdec100.html (letöltés ideje: 2018. január 10.) adatai alapján saját számítás/

Felhasznált irodalom

- AYDALOT, PH.: *The Location of new Firm Creation: the French Case*. In: Keeble, D.–Wever, E. (szerk): *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN: *Felharmadolt ország Magyarország regionális átrendeződése 1989–1992*. Valóság 1993/7.
- CZAKÓ ÁGNES: *Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején*. Szociológiai Szemle 1997/3.
- GÁBOR R. ISTVÁN: *A magánvállalkozás és a polgárosodás kilátásai*. Valóság 1990/6.
- GÁBOR R. ISTVÁN: *Kisvállalkozás Magyarországon – virul vagy satnyul?* Közgazdasági Szemle 1994/7–8.
- FAZEKAS KÁROLY: *A munkanélküliség regionális különbségeinek okairól: A foglalkoztatási térségek tipizálása*. Közgazdasági Szemle 1993/7–8.
- FAZEKAS KÁROLY – KÖLLŐ JÁNOS: *A külföldi érdekeltségű vállalatok munkaerőkeresletének jellemzői Magyarországon 1995-ben*. In: Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában MTA KI 1998.
- ILLERIS, S.: *New Firm Creation in Denmark: the Importance of the Cultural Background*. In: Keeble, D.–Wever, E. (szerk): *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986.
- KEEBLE, D.–WEVER, E.: *New Firms and Regional Development in Europe*. CROOM HELM, London, 1986.
- KELEMEN KATALIN: *Tallózás a vállalkozó fogalmának elméletitörténetéből*. Műhely 1, 1999/a.
- KELEMEN KATALIN: *Small entrepreneurs in Győr in the context of the local economic structure*. In: András Blahó (szerk): *The future in the present*, Budapest, 1998.
- KELEMEN KATALIN: *Kisvállalkozások egy iparvárosban: a győri kisvállalkozások a helyi gazdaság-szerkezet kontextusában*. Szociológiai Szemle 1. 1999/b.
- KELEMEN KATALIN: *Kisvállalkozások egy iparvárosban: a győri kisvállalkozások a helyi gazdaság-szerkezet és politika kontextusában* Ph.D. értekezés BKÁE szociológiai doktori program, 2001.
- KÖVES P. – PÁRNICZKY G.: *Általános Statisztika II*. KJK, 1981.
- KÖHEGYI KÁLMÁN: *A kisvállalkozói szektor tagolódása*. Közgazdasági Szemle 1998/1.
- KUCZI TIBOR: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Replika könyvek, Budapest
- KUCZI TIBOR – *et al*: *Vállalkozók és potenciális vállalkozók Századvég 1991/2–3*.
- KUCZI TIBOR – VAJDA ÁGNES: *A kisvállalkozók társadalmi összetétele*. Közgazdasági Szemle 1991/1.
- LAKI MIHÁLY: *A magánvállalkozások növekedésének esélyei*. Külgazdaság 1994/12.
- LAKI MIHÁLY: *Kisvállalkozás a szocializmus után*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1998.
- LAKY TERÉZ: *Eloszlatott mítoszok – tétova szándékok*. Valóság 1987/4.
- LAKY TERÉZ: *A magángazdaság kialakulásának hatása a foglalkoztatottságra*. Közgazdasági Szemle 1996 július–aug.
- LAKY TERÉZ: *A kisvállalkozások növekedésének korlátai*. Szociológiai Szemle 1998/a/1.
- LAKY TERÉZ: *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. Munkaügyi Kutatóintézet, Munkaerőpiaci helyzetjelentés 1998/b/ április.
- LENGYEL GYÖRGY: *A vállalkozókedvről*. Szociológia 1989/3–4.
- LEVELEKI MAGDOLNA: *Iparosodottság és a kisvállalkozói sűrűség térbeli összefüggései*. Tér és Társadalom XVI. évf. 2002/3.

NEMES NAGY JÓZSEF – RUTTKAY ÉVA: *Vállalkozások területi terjedése*. In: Enyedi Gy. (szerk): Társadalmi területi egyenlőtlenségek, KJK 1993.

ROMO F.P. – SCHWARTZ M: *The Coming of Post-Industrial Society Revisited: Manufacturing and the Prospect for a Service-Based Economy*. In: Swedberg, R. (szerk): *Exploration in Economic Sociology*. Russel Sage Foundation, New York, 1993.

SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D.: *Közgazdaságtan*. Akadémia, 2012.

SZABÓ KATALIN: *Kihelyezési hullám* Közgazdasági Szemle 1998/2.

TOIVONEN, TINO: *The Entrepreneurs in Denmark, Finland and Sweden 1930–1970*. Acta Sociologica 1985/28.

WHITLEY, RICHARD: *The Revival of Small Business in Europe*. In: Berger, Brigitte (szerk): *The Culture of Entrepreneurship*, ICS, 1991.

BELYÓ PÁL*

A konjunktúra változásai a gazdaság fejlődés indexének tükrében

A 2008 utáni válságos pénzügyi-gazdasági helyzetben igen nagy fontosságú volt, hogy a gazdaság szereplői, valamint az irányító szervezetek minél hamarabb jussanak megalapozott információkhoz a hazai gazdasági folyamatok alakulásáról. A minél gyorsabb tájékoztatás jelentős segítséget adhat a piaci és gazdaságpolitikai szereplőknek döntéshozatalukban. Köztudott, hogy a statisztikai adatok – különösen a számított mutatók – a felmérés és feldolgozás időigénye miatt a tárgyidőszakot követően általában több hónap elteltével válnak ismertté. A gazdaság fejlődése leglényegesebb mutatójának, a GDP-nek az előzetes indexe (első hivatalos becslése) is csak 40 nap elteltével válhat ismertté.

A PolicyAgenda a 2012. évtől, az általa negyedévi gyakorisággal számított KKV (Kis- és középvállalati) indexhez igazítva indította el az ugyancsak negyedéves gyakoriságú, a reálgazdaság állapotát tükröző azon index-számítását, amely azonnali információt próbál adni a magyarországi konjunktúra helyzetéről, várható irányáról.

A *Gazdaság Fejlődés Index* (GFI) egy úgynevezett egyidejű (leading) indikátor-index, amelyhez hasonlót – az OECD-ben is alkalmazott módszertan alapján – sok országban számítanak a konjunktúra alakulásának rövid távú előrejelzésére. Az elmúlt évtizedekben hazánkban is kutatóintézetek több alkalommal is használták, esetenként kimondottan a magyar gazdasági viszonyokhoz alkalmazott indikátorokkal.

Érdemes hangsúlyozni azt is, hogy míg a Kis- és középvállalati index (KKV-konjunktúra index) kérdőíves adatfelvételen alapul, így azt befolyásolja a vizsgált vállalkozói kör némileg szubjektívnek is tekinthető véleménye, addig a GFI-t a már nyilvánosságra hozott statisztikai adatok alapján számítjuk ki. Így ez az index objektíven mutathatja a gazdaság általános konjunkturális helyzetét, teljesítményét.

Az index jelzi tehát, hogy az adott negyedévben hogyan változott a fejlődés iránya, mértéke, vajon a gazdaság az előző időszakhoz viszonyítva milyen irányba mozdult, lassult-e vagy bővült.

Konjunktúramutatónkban¹ nem a múltbeli folyamatokat mérjük fel, hanem az adott negyedév helyzetéről adunk információt. Az általunk kiválasztott indikátorok

---

* kutatási igazgató, főiskolai tanár

¹ A „leading indikátor” típusú mutatók, azaz a tárgy időszakról leggyorsabban megjelenő adatok alapján adhatnak információt a gazdaság aktuális konjunkturális helyzetéről, mégpedig az előző időszakokhoz

hamarabb rendelkezésre állnak, mint a GDP adatok. Olyan mutatókat választottunk ki, amelyeknek késleltetett hatása lehet a konjunktúrára és ez a késleltetett hatás optimális esetben egy (vagy több) negyedév is lehet.

A GFI-indexünket 3 fontos gazdasági részterületre csoportosított konkrét statisztikai felmérésekből származó mutatókból állítottuk össze, ezek:

- a magyar gazdaság monetáris helyzete,
- a háztartások gazdálkodási folyamatai és
- legnagyobb súllyal a vállalkozói szféra gazdálkodása.

Az indexünket *az előző negyedévhez viszonyított százalékos formában számítjuk* és értékelésekor bemutatjuk az alakulását befolyásoló fontosabb jellemzőket. A negyedéves index – ha ez lehetséges – havi alapmutatókból épül fel, az esetenként hiányzó utolsó havi értékeket a következő index-számításunk során visszamenőleg, módosításként vesszük figyelembe. A havi szinten mért és átlagolt adatok mindenképpen jelzik a negyedév utolsó hiányzó hónapjának tendenciáját is.

A GFI-index a kiválasztott alapmutatókból képzett súlyozott érték, ahol két irányban is súlyozást végzünk:

- egyrészt megbecsüljük az adott alapmutatónak a többi mutatóhoz viszonyított várható hatását a konjunktúrára (azaz erős, közepes vagy gyenge hatás)
- másrészt figyelembe vesszük azt is, hogy az egyes alapmutatók mennyire (esetleg több negyedévvél) előzhetik meg a konjunktúra fejlődéseit.

A Gazdaság Fejlődés Indexének összetevői és az adatok forrása a következő:

Vállalkozások indikátorai

- Exportpiaci konjunktúra (KSH)
- Közvetlen tőkebefektetések Magyarországon (MNB)
- Ipari termelés (KSH)
- Vállalati hitelállomány alakulása (MNB)

Háztartások indikátorai

- Háztartások nettó finanszírozási képessége / GDP (MNB)
- Reálkereset fejlődése (KSH)
- Munkanélküliség (KSH)

Pénzügyi (Monetáris) indikátorok

- M1 – monetáris aggregátum (MNB)
- TDS(adósságszolgálat)/XGS(árudeviza és szolgáltatás export) (MNB)
- Áfa befizetések teljesítése (MNB)

A 2010 év elejétől – kétéves időszakra – készítettük el először az index számításait. A negyedévenkénti indexek adatait pedig összehasonlítottuk a GDP negyedéves tényleges fejlődésével. Megnyugtató módon a két index hasonló tendenciával változott.

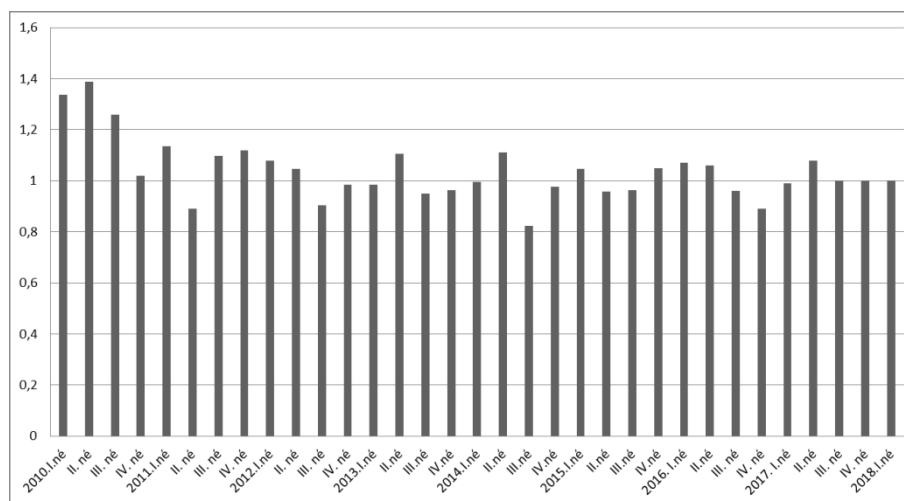
viszonyított fejlődés alapján. A mi módszerünk is azon alapul, hogy a GDP és egyes – általunk kiválasztott, a növekedést a magyar viszonyokra – jellemző indikátorok között mérhető korreláció van, előidejű kapcsolat fedezhető fel.

2012. januárjától publikáljuk a *Gazdasági Fejlődés Indexét és a tárgynegyedévet követő hónap végén hozzuk nyilvánosságra, néhány nappal az előzetes GDP adat megjelenése előtt.*

Az eltelt 8 évre visszatekintve a GFI index alapján előrejelzett gazdasági konjunkturális változások a kétszer négy év gazdaságpolitikája által befolyásolt fejlődésünket reálisan mutatja. Az eltelt időszak negyedévenkénti értékelései alkalmat adnak arra, hogy visszatekintsünk ennek az időszaknak a gazdasági hullámsására.

1. ábra

A GFI indexek alakulása (2010 – 2018)

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

A Gazdaság Fejlődés Index 2011. IV. negyedévében 1,04 volt, az előző negyedévhez képest változása $-0,30$. Az index csökkenése a gazdasági folyamatok lassulását mutatta és ez alapján összességében kedvezőtlen várakozásokat jelzett a következő negyedévre. A magyar gazdaság teljesítménye az évtized első két évében a világgazdasági válság hatásait is tükrözve jelentősen lassult. Az indexben szereplő gazdasági indikátorok többsége a következő negyedévekre további visszaesést, vagy változatlanul alacsony teljesítményt valószínűsítettek. Az index értéke 2010-től negyedévről-negyedévre a gazdasági fejlődés hullámsását mutatta. 2010 második negyedévéből a magyar gazdaság konjunkturális helyzete év végéig romlott ($-0,16$ és $-0,23$) majd 2011 év elejétől javult ($0,25$ és $0,24$) ugyan, de a második negyedévi megtorpanás (enyhe visszaesés $-0,13$) után a negyedik negyedben ismét erőteljesen ($-0,32$) zuhant. Ez egyértelműen a magyar gazdaság, a magyar pénzügyi helyzet iránti nemzetközi (és hazai) bizalom csökkenésének következménye lehetett. A 2011. IV. negyedévi csökkenést a vállalkozások részéről jelentkező pesszimizmus és a monetáris és fiskális folyamatok kedvezőtlen folyamatai alapozták meg.

I. 2012. új köztársasági elnök, londoni olimpia

Az első, 2012 elején publikált Gazdaság Fejlődési Index a rész-indikátorok változásai alapján a következő gazdasági helyzetet jelezte előre: A magyar gazdaság monetáris és fiskális helyzetét tükröző rész-indikátorok változása $-0,29$. Ez a csökkenés a megelőző negyedévben is hasonló ($-0,24$) nagyságrendű volt, és változatlanul a magyar monetáris és fiskális politika további nehéz helyzetét mutatta. 2012 első hónapjaira várhatóan komoly nehézségeket jelzett az index a magyarországi pénzügyi szektor helyzetére, kiemelkedően magas marad majd az alapkamat és igen volatilis a magyar fizetőeszköz árfolyama.

Az M1 monetáris aggregátum 2011. utolsó negyedévében is folyamatosan nőtt. Emelkedő adósságszolgálatunk teljesítését az áru- és szolgáltatás-deviza exportunk folyamatosan csökkenő részben tudta ellensúlyozni. A tervezett Áfa-befizetések a II. negyedévet leszámítva az év folyamán alig teljesültek, a IV. negyedévi lényegében stagnáló helyzet a következő hónapokra is várható lassulást jelzett.

A háztartások gazdálkodási folyamatai a megelőző másfél évben folyamatosan romlottak, 2011. utolsó negyedévében is $-0,1$ volt a részindex csökkenése. Lassan ugyan, de egyértelműen romlott a vagyoni helyzet, a reálkereset az év második-harmadik negyedévében mért enyhe stagnálás majd visszaesés után év végén is csak kissé javult. A fiatalok munkanélkülisége meghatározó mértékben magas volt, a 2010-es év során folyamatos növekedés után a 2011-es első háromnegyedévi lényegi stagnálás után újra kissé emelkedett.

A vállalkozói szféra gazdálkodásának negyedéves indexei erőteljes hullámzást mutattak, változása 2011. negyedik negyedévében $-0,59$ volt, ez megerősítette az általunk a KKV bizalmi index² során mért állapotot. A megelőző harmadik negyedévi kis javulást, rövid optimizmust a jövőre vonatkozó pesszimizmus uralta. Az exportpiaci konjunktúra kedvező várakozásai mellett még az ipari termelés változatlan szintű fennmaradását elfogadhatónak lehetett ítélni, de már a közvetlen tőkebefektetések visszaesése és a vállalati hitelállomány csökkenő szintje a vállalkozások erőteljes, 2012. elejére újra egy visszaeső lassuló gazdálkodási folyamatát jelezték.

A következő negyedévek indexei a gazdasági konjunktúra erőteljes hullámzását prognosztizálták. A monetáris indikátorok, a háztartások és a vállalatok részmutatói negyedévről negyedévre változó tendenciákat vázoltak fel.

---

² Policy Agenda – www.policyagenda.hu

1. táblázat

A GFI indexek alakulása (2010 – 2014)

	2010. év				2011. év				2012. év				2013. év				2014.										
	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né							
1,40	1,23	1,30	0,81	1,02	0,94	0,93	1,24	1,17	1,08	0,92	1,03	0,87	1,31	0,91	0,99	0,94	1,1	1,08	0,94	0,94							
	-0,16	0,07	-0,50	0,21	-0,08	-0,01	0,31	-0,07	-0,09	-0,16	0,11	-0,16	0,44	-0,4	0,08	-0,05	0,16	0,14	0,14	-0,14							
									monetáris																		
1,67	1,52	1,53	1,48	1,03	0,97	0,97	1,00	1,09	0,97	0,98	0,96	1,09	1,02	0,96	1,02	1,05	1,07	0,99	0,99	1,10							
	-0,14	0,01	-0,05	-0,45	-0,06	0,00	0,03	0,09	-0,12	0,01	-0,02	0,13	-0,07	-0,06	-0,06	0,03	0,02	-0,08	-0,08	0,11							
									háztartások																		
0,95	1,41	0,94	0,78	1,35	0,75	1,40	1,12	0,98	1,09	0,82	0,96	0,99	0,99	0,98	0,88	1	1,16	0,4	0,91	0,91							
	0,45	-0,46	-0,17	0,57	-0,60	0,65	-0,28	-0,14	0,11	-0,27	0,14	0,03	0	-0,01	-0,1	0,12	0,16	-0,76	-0,76	0,51							
									vállalkozások																		
									GFI Index																		
1,30	1,39	1,23	1,00	1,25	1,12	1,36	1,04	1,08	1,05	0,90	0,98	0,98	1,11	0,95	0,96	1	1,1	0,82	0,98	0,98							
	0,09	-0,16	-0,23	0,25	-0,13	0,25	-0,32	0,04	-0,03	-0,15	0,08	0	0,13	-0,16	0,01	0,04	0,2	-0,29	-0,16	0,16							

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

Súlyosbodó viharfelhők – Egyre nagyobb problémák látszottak a GFI szerint, amely 2012. III. negyedévében 0,89 volt. Az előző negyedévhez (1,07) viszonyítva érezhető a negatív folyamatok erősödése (-0,17). A következő féléves időszakra a folyamatok összességét tekintve már nem csupán változatlan stagnálást, inkább lassú romlást jelzett indexünk. A vállalati gazdálkodás mutatói esetében különösen egyértelmű volt a visszaesés.

A GFI-ben szereplő fontos gazdasági indikátorok a következő félévre alacsony és többségében romló teljesítményt jeleztek, azaz a válság mélypontjáról az előző negyedévekben várt elmozdulásra nem számíhattunk. A világgazdasági válság, majd a hazai gazdaságpolitikai lépések következtében, ezek között is leginkább az elmaradt felhalmozási folyamatok miatt – jelentősen visszaesett a gazdasági bővülés. A fiskális folyamatokban, azaz a költségvetési egyenleg alakításában elért kedvező arány ellenére a GDP erőteljes csökkenése, az adózási és a foglalkoztatási folyamatok zavarái, az infláció gyors növekedése, a fogyasztás további szűkülése egyértelművé tette a fejlődés egyre távolabbra kerülését.

A magyar gazdaság iránti nemzetközi bizalom 2011 második negyedévében még kissé javult, de ezt ismét egy visszaesés követte, ráadásul az eltelt két év során már a hazai bizalomvesztéssel együtt. A GFI csökkenése is arra utalt, hogy 2013 végéig semmiképp sem következik be érezhető javulás. Pozitív folyamatokat esetleg a Magyarországgal szembeni túlzott deficit eljárás megszűnésének eredményeként várhatunk volna, az IMF/EU hitel-megállapodás függvényében. Csak ezzel lehetett elképzelni a piaci bizalom visszaszerzését, amelynek erősödésével együtt indulhat egy bővülési, fejlődési folyamat. A magyar gazdaság növekedésének megindulása nélkül nehezen volt elképzelhető fiskális és monetáris folyamatainkat társadalmi céljainknak megfelelően irányítása. A kedvező változást, a válság megszűnésének és ezzel együtt a gazdálkodási folyamatok kedvezőbbre fordulását a GFI egyik összetevője sem valószínűsítette a következő félév során.

Problémák érezhetők a háztartások gazdálkodásában, a monetáris helyzetben és a vállalkozások finanszírozásában is. A gazdaság monetáris és fiskális helyzetét tükröző mutatók szintje 2011. végére még stagnálást mutatott, de cél volt a magyarországi monetáris helyzet javítása, az alapkamat és a forint árfolyam-ingadozásának csökkentése is. 2012 második felére újra egyértelmű nehézségeket jeleztek a pénzügyi indikátorok.

A monetáris helyzetet tükröző mutatók alapján az látszott, hogy az adósság szolgálatunk teljesítését az áru- és szolgáltatás export még éppen hogy ellensúlyozza. A tervezett áfa befizetések a megnövelt Áfa-kulcs hatására 2012. elején még teljesültek, de ez év harmadik negyedétől a fogyasztás várható szűkülése miatt a már megemelt előirányzattól elmaradó bevételek feltételezhetőek.

2010-2011 években a háztartások gazdálkodását a foglalkoztatás relatív romlása, a jövedelmek folyamatos szűkülése, a fogyasztás erőteljes visszaesése, valamint a kényszer-megtakarítások növekedése jellemezte. 2012 harmadik negyedévében az adatok a háztartások vagyoni helyzetében további romlást mutattak, a hitel-felvételi kényszer erősödött, a reálkereset változásban nem történt érdemi javulás és kedvezőtlen volt, hogy a fiatalok munkanélkülisége nagyon magas szinten volt, és még növekedett is. Erősödött az elvándorlási szándék és gyakorlat.

A vállalkozói szféra gazdálkodásának valamennyi indikátora 2012. harmadik negyedévben – a második negyedévi összességükben érezhető javulás után – újra erőteljesen romlott. A GFI rész-indexek közül 2012. harmadik negyedévében egyértelműen a vállalkozások gazdálkodásának indikátorai jelezték a legkedvezőtlenebb kilátásokat. Az export piaci konjunktúra pesszimista kilátásait a kedvezőtlen németországi hatások, valamint a magyar KKV szektor pesszimista előrejelzései is befolyásolták. Az ipari termelés szintje nem várt mértékben visszaesett, de a közvetlen tőkebefektetések lassulása is a beruházások elmaradását jelezték. Igen kedvezőtlen helyzetet teremtett, hogy a vállalati hitelezés továbbra is alacsony szinten stagnált, a gazdaságpolitika nem vett tudomást arról, hogy a gazdaság számára nélkülözhetetlen pénz ma már ún. „hitelpénz”, amelyet a túladóztatott pénzügyi szektornak kellene teremteni, így a szűkülő hitelezési lehetőségek tovább rontják a növekedés esélyeit.

A Gazdaság Fejlődés Index 2012. IV. negyedévében 0,98. Az előző negyedévhez (0,90) viszonyítva összességében stagnáló, változatlanúságot jelző folyamatokat mutatott (0,08). A következő féléves időszakra indexünk a gazdasági folyamatokban a 2010 óta tartó erőteljes visszaesést kisimítva, most enyhén további csökkenést, jó esetben stagnálást jelzett. A háztartások gazdálkodásában és a vállalatok működésében az egyes rész-indikátorok nem utaltak egy esetleges pozitív fejlődésre, változatlanul egyértelmű volt az alacsony kereslet, az alacsony foglalkoztatás okozta kilátástalanság.

A magyar gazdaságban már az elképzelhető, az ún. potenciális teljesítmény is lecsökkent és ettől a már csupán 0,5%-osra becsült növekedési lehetőségtől is alacsonyabb GDP bővülés vált előrejelezhetővé. A változást még a legoptimálisabb előrejelzések is csak 0 – 0,3 % közé tették 2013-ban. A világgazdasági válság, majd a pozitív hatásaiban egyre nehezebben magyarázható hazai gazdaságpolitikai lépések következtében nyilvánvalóvá vált, hogy a következő két-három negyedévben recesszióval küzd majd a magyar gazdaság.

A fiskális politikában, az államháztartási egyenleg alakításában kemény szigorításokkal elért kedvező arány ellenére sem látszott a növekedés elindításának legkisebb jele sem. Vagy épp ezért, a GDP erőteljes csökkenése, a társadalmi deficit egyre erőteljesebb jelenléte, a vállalati gazdálkodás ellehetetlenülése, az adózási és a foglalkoztatási folyamatok zavarai, az infláció magas szintje, a fogyasztás változatlan szűkülése már valamennyi makrogazdasági mutatóban megjelent, még az eddig sikertörténetnek tekintett külkereskedelmi egyenlegünk szűkülése is egyértelművé tette a fejlődés egyre távolabbra kerülését.

A GFI indexünk fontos gazdasági rész-indikátorai esetenként továbbromló teljesítményt jeleztek, vagyis mint az előző negyedévekben, úgy továbbra sem számíthatunk a válság mélypontjáról történő és már nagyon várt elmozdulásra. A magyar gazdaság iránti – a 2011 második negyedévében még kissé javuló – nemzetközi bizalom elvesztését a hazai bizalom zuhanása követte. Mintegy 500 ezer állampolgárunk távozott külföldre munkát vállalni, és a hazai foglalkoztatás-növelésre csak kommunikációs lépések hangzottak el, azoknak lényegében semmilyen realitásuk nem volt.

A gazdaság monetáris és fiskális helyzetét mutató GFI rész-indikátorok stagnálást mutattak 2012 utolsó negyedévében is. A világban meglévő óriási tömegű szabad pénztőke, ún. forró pénzek tették lehetővé, hogy Magyarország az igen rossz hitelminősítői besorolás ellenére is a pénzpiacról tudott finanszírozáshoz jutni. Nem szólt

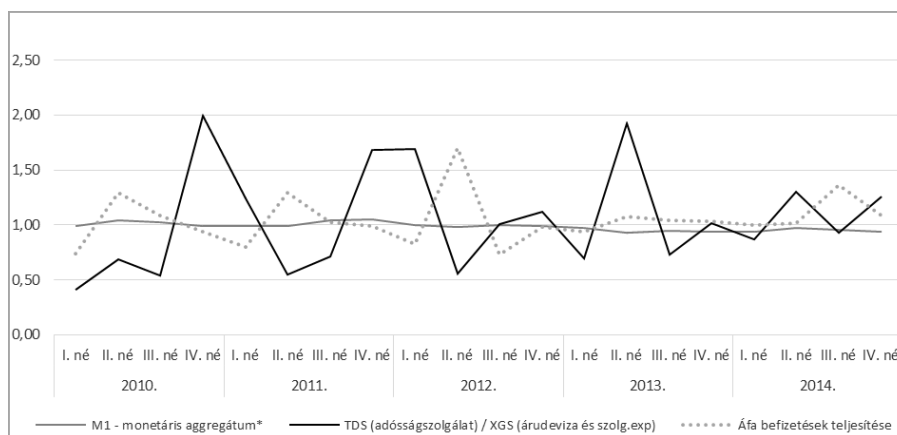
azonban a gazdasági kormányzás arról, hogy ez mibe kerül. Részben az volt az ára, hogy a banki szférát igen erőteljes különadóval sújtották, ami a vállalati hitelezést lassan teljesen leállította. A nagy probléma akkor következhetett volna be, ha a vállalkozások forgóeszköz-hitelezésében is gondok jelentkeznek.

A háztartások gazdálkodását változatlanul a foglalkoztatás és a jövedelmek alacsony szintje, a fogyasztás folyamatos szűkülése jellemezte. 2012 negyedik negyedében az adatok a háztartások vagyoni helyzetében semmilyen javulást nem mutattak, a hitel-felvételi kényszer erős volt, a reálkereset változásban nem volt érdemi javulás.

Az ipari termelés szintje nem várt mértékben esett vissza, de a közvetlen tőkebefektetések lassulása – amely egyben a beruházások elmaradását jelezte – a várható növekedés-beindulás ellehetetlenülésére utalt. A gazdaságpolitika változatlanul nem tudott gazdaságélénkítő lépéseket tenni, sőt a túladóztatott pénzügyi szektor mellett pl. az energiaköltségek várható emelkedésével más ágazatoknak is gazdálkodási nehézségeket okozott, tovább rontva a piacgazdaság normális működését, nehezítve a növekedés esélyeinek megteremtődését.

2. ábra

Pénzügyi indikátorok (2010 – 2014)

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

II. 2013. rezsicsökkentés kezdete, trafikügy, alaptörvénymódosítás

Stagnálást a vállalkozásoknál és bizonytalanságot a monetáris folyamatokban mutatott a Gazdaság Fejlődés Index (GFI) 2013. I. negyedévében 0,98 – azaz összességében nem volt érezhető javulás, sem optimizmus.

A II. negyedévi 1,11 összességében az előző két negyedév stagnálása után, enyhe javulásra utalt. Az egyes rész-összetevők közül a monetáris indikátorok javultak, a háztartások helyzetében talán kedvezőbb fordulatra nyílt esély, míg a vállalkozások gazdálkodása továbbra is nehézségekkel terhelt. Az összességében 0,11 százaléki javulás már a magyarországi recesszió végét jelezték. Az indikátorok által jelzett folyamatok azonban csupán alacsony gazdasági növekedésre utaltak, a következő féléves időszakokra a vállalati gazdálkodás mutatói esetében az eddig elmaradt fejlődés egy erőteljes kibontakozás esélytelenségét mutatta. Még nem volt megalapozott a gazdasági kibontakozása, lassú volt a GDP növekedése.

A III. negyedévben (0,95 volt az index) az előző negyedévi (1,11) nagyon enyhe optimizmus elmúlt – és a mutató valamennyi rész-indikátora most újra az év eleji kedvezőtlenebb helyzetet jelezte. Az előző negyedévhez viszonyítva érezhetően peszsimistán ítéltetett meg a monetáris folyamatoknál tapasztalható helyzet, de a háztartások gazdálkodásánál sem látszott alapvető fordulatra utaló jel. A vállalati gazdálkodás tartós fejlődése és gyors kibontakozása sem volt valószínűsíthető. A szükséges mértékű felhalmozás korábbi elmaradása gátat szabott a jövő évi intenzívebb bővülés lehetőségeinek. Az enyhe növekedést az infrastrukturális területeken folyó állami beruházások eredményezték, még nem történt igazi termelő beruházás. A fiskális területen – az államháztartási hiánynál elért – egyértelmű eredmény is gátolta a kibontakozás lehetőségeit, és újabb veszélyt jelenthetett a 3%-os hiánymérték betartásának komoly nehézsége, amit az államadósság mértékében tervezett erőteljes csökkentés elmaradása is jelzett. A GDP 2012. évi erőteljes visszaesése, az ipari termelés lelassulása, a foglalkoztatási folyamatok zavarai, a fogyasztás további szűkülése után még most, 2013. harmadik negyedévében sem utalt az index a jövő évre egy erőteljes kibontakozást, csupán az alacsony bázishatásból eredő növekedést.

Akár a monetáris és fiskális helyzet csapdájáról is beszélhetünk. A GFI pénzügyi mutatói a gazdaság helyzetében bekövetkező változtatások miatt – így a kormányzati hiány gazdaságot fékező, erőszakos leszorítása, az MNB alapkamat folyamatos és gyors csökkentése, a pénzügyi folyamatok és a bankrendszer jelentős mértékű túladóztatása – várható nehézségekre utaltak. Az ÁFA-befizetések tervezettől történő elmaradása, és elsősorban a tőkebefektetések jelentős visszaesése, sőt elmaradása, a profitkivonás egyértelmű gyorsulása további bizalomvesztést mutatott. A vállalati szektor banki hitelállománya 2009-től minden negyedévben zsugorodott. A vállalati és a háztartási szegmens hitelezési folyamatainak továbbra is gátat szabtak a szigorú kondíciók. 2013 második negyedévével – már az MNB program hatására – a rövid távú hitelekben néhány milliárd Ft-os növekedés indult. A kedvezőbb kamatfeltételek azonban csak a vállalatok egy szűk körének jelentenek segítséget. A hitelkínálati korlátokat a jegybank Növekedési Hitelprogramja oldani fogja a kkv-szektorban, aminek pozitív hatása a harmadik-negyedik negyedévben már várható.

Nehezedett a háztartások helyzete, amelyet az elmúlt három évben a lakossági terheket növelő intézkedések, a rossz gazdálkodási folyamatok egyre jobban nehezítettek. A GFI mutatóinak szintje szerint további visszaesés azonban nem volt realitás, a háztartások több szigorítást talán már nem is tudtak volna elviselni saját gazdálkodásukban, hiszen nagyobb részük már ténylegesen a fennmaradásukért küzdött. A foglalkoztatottságban, a jövedelmi helyzetben 2013-ban stagnálás, 2014-től talán kis javulást prognosztizálhattunk és a fogyasztás bővülése is elképzelhetővé vált.

Kedvezőtlen volt azonban, hogy a háztartások vagyoni helyzetében nem következett be javulás, a lakossági megtakarítások állománya továbbshűkült. A reálkereset változásában sem történt érezhető, számottevő javulás, a csekély eredményt is csupán a fogyasztói áralakulás hozta.

Nincs láttunk biztos növekedésre utaló jelet sem a vállalkozások körében. A vállalkozói szféra gazdálkodásának egyetlen indikátora sem javult megnyugtatóan, annak ellenére, hogy a bizalmi indexek enyhén kedvezőbbé váltak. A német üzleti bizalmi index az év folyamán kisebb ingadozással ugyan, de enyhén emelkedik és a magyar KKV szektor bizalmi indexe is a harmadik negyedévtől kissé javult. Sajátos módon 2013 elejétől a korábbi évekhez képest nőni kezdett a nem banki nettó külföldi finanszírozás, ezen forrásokat azonban csak a vállalatok szűk köre tudta igénybe venni, így nem is jelenthette a gazdaság hitelkorlátjainak enyhülését. A vállalkozói szféra azt várta, hogy a kormányzat a vállalati hitelezés jelentős fejlesztésére tett ígérését beváltssa és ezzel szélesedhessenek a várt növekedés esélyei. Bár egyértelmű, hogy a magyar gazdaság teljesítménye a válság ötödik évének végén összességében már enyhén bővívelhet is, de ez a fejlődés változatlanul bizonytalan

Bizonytalan kilátásokat, a várt gyors javulás elmaradását valószínűsítette a GFI index 2013. IV. negyedévében (0,96). Azaz az első és második negyedévi (1,09 és 1,11) enyhe optimizmust követően lényegében fennmaradt a harmadik negyedévben mért (0,95), a növekedés bizonytalanságát jelző stagnálás. Sem a pénzügyi folyamatoknál, sem pedig a vállalati szféra teljesítményeinél nem volt megalapozott a kormányzati kommunikációval hirdetett optimizmus, és a háztartási gazdálkodásban pedig nyilvánvalóan fenntarthatatlan intézkedések eredményezték a javulásként hangoztatott stagnálást. Számos jel utalt arra, hogy indexünk valamennyi rész-indikátora a kedvező nemzetközi monetáris és gazdálkodási környezet hatására mutatott relatíve kedvező helyzetet. A vállalati gazdálkodás szinten maradását, esetleges némi javulását a külpiaei helyzetnek köszönhetjük, a háztartásokat az alacsonyra szorított infláció okozta némi reáljövedelem javulás könnyíthette, a pénzügyi folyamatokban pedig az alacsony infláció, folyamatos kamatcsökkenés, romló árfolyam összefüggései jeleztek veszélyt.

III. 2014. választási év, inflációs mélypont, 200 ezer közfoglalkoztatott, devizahitelek forintosítása, pénzügyi botrányok

Év elejei pörgés, de bizonytalan folytatás jellemezte a 2014. I. negyedévi előrejelzésünkben megfogalmazott folyamatokat. A nagyon enyhe (0,04) pozitív irányú elmozdulás még mindig a régóta várt növekedés bizonytalanságára utalt. A pénzügyi folyamatoknál továbbra sem volt megalapozott a kormányzati kommunikációval hirdetett

optimizmus. A vállalati és a háztartási gazdálkodásban a külgazdasági válság egyértelmű elmúlásával akár javulásban is bízhattunk az ún. pozitív stagnálásként értelmezhető enyhe növekedés következtében. Még mindig úgy ítéltük meg, hogy indexünk rész-indikátorai a kedvező nemzetközi hatások (monetáris és gazdálkodási környezet) eredményeként került relatíve kedvező helyzetbe. A vállalati gazdálkodás némi javulását a külpiazi helyzetből eredő keresletnövekedés eredményezte, a háztartások helyzetét az alacsony infláció miatti enyhe reáljövedelem javulás könnyíthette. A pénzügyi folyamatokban azonban a várt alacsony infláció, az alacsonyra szorított alapkamat és az ezzel járó folyamatosan romló árfolyam továbbra is veszélyt jelenthettek.

Továbbra is enyhe, de bizonytalan gazdasági növekedést várt a 2014. II. negyedévi index. A makrogazdasági folyamatok összetevőinek vizsgálata során feltételezhető volt, hogy abban az évben bár 2 – 2,5 % között lesz a növekedés, de ezt az évek óta meglévő bizonytalan körülmények között teljesíti a gazdaság és változatlanul számos bizonytalansági tényező nehezíti majd a későbbi folyamatos bővülést, vagy akár ez szint fennmaradását.

Lassuló és problémákkal terhelt növekedést jelzett 2014. III. negyedévében az index. Mind a három részindexében azonban utalt a gazdaság lassulására, esetleges jelentősebb visszaesésre is. Az év első két negyedévében még enyhe (0,04 majd 0,2) pozitív irányú elmozdulást most nem követte hasonló optimizmus a monetáris folyamatokban sem, a háztartások gazdálkodásában sem és főleg a vállalkozások gazdálkodásában. A makrogazdasági folyamatok összetevőinek vizsgálatában elsősorban a tőkebefektetések jelentős elmaradása, azaz a beruházások visszaesése, valamint az ipari termelés lassulása következtében vált feltételezhetővé, hogy ez évben már 2,5 % közelébe lassul az első két negyedévben még kimagaslónak tartott (3% feletti) növekedés. A GFI szinte valamennyi indikátora erősítette azt a hazai és nemzetközi bizonytalanságot, amit a korábbi előrejelzések átértékelése, az alacsonyabb és bizonytalanabb növekedési becslések is jeleztek, valószínűsítve számos bizonytalansági tényező bekövetkeztét.

Lassuló bővülést, bizonytalan gazdaságpolitikát várt a 2014. IV. negyedévi GFI (0,98) index. A növekedési kilátások bizonytalanok voltak, az üzleti környezet kiszámíthatatlannak tűnt, a pénzügyi szektor teljesítménye minden bizonnyal érezhető csökkenésre utalt. A háztartások gazdálkodását a reálkereset javulása, a vállalkozásokét pedig a foglalkoztatásban-munkanélküliségben jelzett pozitív változások befolyásolták, bár ez utóbbiak realitása kétséges volt. Az index a háztartások helyzetében és a vállalkozások gazdálkodásában mutatott nagyon enyhe pozitív változást. A GFI szinte valamennyi indikátora a globális gazdasági helyzetből, így az európai növekedés lassulásából valamint a hazai befektetési környezet bizonytalanságából fakadóan lényegében szinten maradt. A hazai és nemzetközi bizonytalanságot továbbra is jelezték az alacsonyabb és bizonytalanabb növekedési becslések és számos bizonytalansági – például az olajár-csökkenésből eredő – tényező bekövetkeztét.

A monetáris és fiskális folyamatokat a 2014-es évben a kormányzati megszorítások alakították. A háztartások gazdálkodásában a javulónak ítélt foglalkoztatási és kereseti folyamatok – így a nulla százalékos közeli infláció miatt mért enyhe reáljövedelem javulás – jelentették a növekedés tényét és az esetleges további javulás esélyeit. A

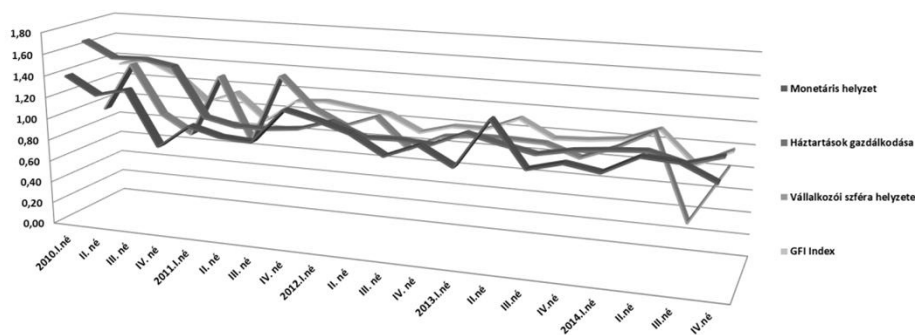
vállalkozások körében az év végi gyengülő GDP termelés, az elmaradó – sőt csökkenő – külföldi tőkeberuházások egy ismétlődő, egy újabb megtorpanást feltételeztek.

A korábbi kedvező – főleg az EU támogatások alapján megvalósuló beruházások eredményeként bekövetkezett növekedés, 2014 harmadik negyedétől lelassult, már nincs volt további növekedést lehetővé tévő beruházási hajlandóság. A gazdálkodási-pénzügyi folyamatok jellemzői – így a még mindig alacsony hó/hó szinten mért infláció, a kényszerűen alacsony alapkamat és a forint gyenge és gyengülő árfolyama – változatlanul veszélyt jelentettek. A kedvezőnek ítélt devizahitel kiváltása mellett viszont a pénzügyi bizalom továbbra is törékeny volt az állami korrupciót feltételező vádaktól. A gazdasági növekedés gyengült.

A 2014 év első felének kedvező növekedése – az uniós projektek, a választási gazdaságpolitika fogyasztást növelő hatása, az európai konjunktúra hatására főként a járműiparban gyorsuló kivitel – azaz a 8-9%-os ipari termelésbővülés és 10%-hoz közeli kivitel növekedés után lassulás következett be. A járműipar első féléves 27%-os termelésbővülése októberre 21%-ra csökkent, míg a feldolgozóipari termelés volume-ne az első tíz hónapban 8,9%-kal bővült októberben már csak 2,4%-kal. Az építőipar jelentős, első félévi 20%-os növekedését pedig a hihetetlenül alacsony bázis és a jelentős állami építőipari megrendelés eredményezte. A 2014 évi 3% feletti növekedés ellenére gazdaságunk teljesítménye még csak a 2008. évi válság előtti szintet érte el (viszont azóta a „Visegrádiak” 5-15%-kal bővültek). A látványosan javuló foglalkoztatásunkat sem ítéltük nagy eredménynek, hiszen most annyian dolgoztak újra a versenyszférában, mint 2008-ban, a válságot megelőzően. A 2014-es kedvező deficit elérése pedig segíti majd az államháztartási hiány 2015-re tervezett mértékének betartását, de látszott, hogy nagy gondot jelent majd az államadósság tervezett ütemű csökkentésének ellehetetlenülése.

3. ábra

Gazdasági Fejlődési Index GFI (2010 – 2014)

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

A 2014 év első és második felének gazdasági folyamatai érezhetően eltérőek voltak. A 2013 végétől megvalósult uniós projektek és a választási gazdaságpolitika fogyasztást növelő hatása már nem érvényesül, így várhatóan 2,5 % körül nem lehet nagyobb az ez évi növekedésünk. Az alacsony bázis és a tavalyi jelentős állami építőipari megrendelés is hiányozni fog a teljesítményből. Ezek mellett a mezőgazdaság sem ismételheti meg az előző két év kiváló terméseredményeit. A vállalati szféra érzi, hogy a 2014. évi 3,6%-os volumennövekedés ellenére gazdaságunk teljesítménye még csak a 2008. évi válság előtti szintet érte el.

IV. 2015. kezdődik a határzár építése a szerb határon, Putyin látogatása

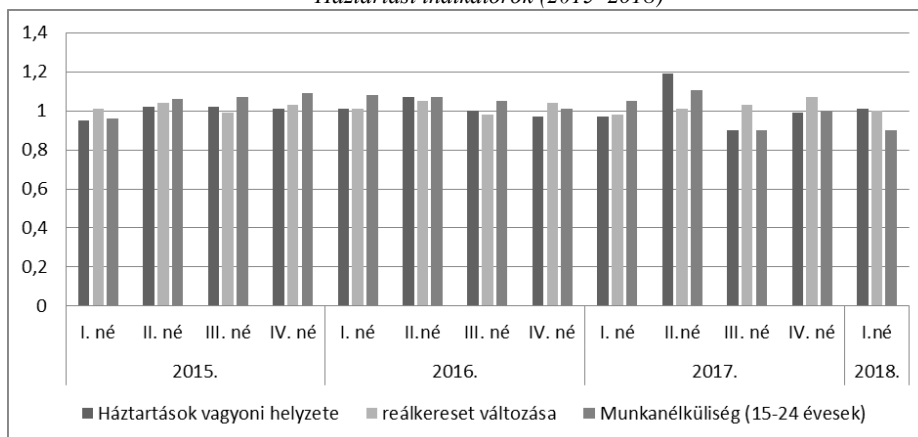
2015. elején továbbra sincs áttörés a gazdaságban, jelezte az első negyedévi index. A folyamat lényegében megegyezett az elmúlt év általános tendenciáival, azonban a növekedési kilátások változatlanul bizonytalanok voltak. Az üzleti környezet a korábbi érezhető növekedés ellenére nem számolt még jelentősebb fejlődéssel, a pénzügyi szektor teljesítménye sem fog javulni, sőt a mezőgazdaságéval együtt feltehetően csökkenni fog.

Lassul a gazdasági növekedés. A monetáris és fiskális folyamatokat 2015-ben is a kormányzati lépések erőteljesen meghatározták és részben a megszorítások felé tereltek. A következő évi költségvetés fél évvel korábban történő elkészítése is a gazdaságpolitika bizonytalanságát növelte. A vállalkozások körében végzett felvételek azonban – a 2014 második felétől gyengülő ipari, építőipari termelés, csökkenő külföldi tőkeberuházások – lassuló, esetlegesen meg is torpanó bővülést jeleztek. A háztartások gazdálkodásában pedig várhatóan az adózási folyamatok, és az alacsony infláció miatti reáljövedelem javulás enyhe növekedés biztosítanak.

Az EU támogatások alapján 2014 végéig megvalósult beruházások hatására bekövetkezett pótlólagos keresleti hatás hiányzott a gazdaságunkból. A gazdálkodás pénzügyi folyamatainak jellemzői – így a pénzügyi szektor túladóztatása, a pénzügyi szektorban meglévő ellenőrzési hiányosságok, az állami korrupciót feltételező pénzügyi bizonytalanság, a még mindig alacsony hó/hó szinten mért infláció, a kényszerűen alacsony alapkamat és a forint gyenge és volatilis árfolyama – változatlanul veszélyt jelentettek.

A pénzügyi helyzet feszültségekkel terhelt, következtettünk a 2015 év elején készített elemzésben. A magyarországi bankrendszer „elszámoltatása” addig csupán a túladóztatás fokozását és a gazdaság fellendülésének nehezítését jelentette, valamint a bank- és bróker-botrányok miatt több tízezer kisbefektető pénzügyi „csödjét” is. A potenciális növekedési lehetőségeinken az sem javított, hogy a hangoztatott mindenféle elszámoltatás helyett állami korrupciós vádakkal terhelté vált a közélet és így a külföldi és hazai gazdasági bizalom újra épülése is halasztódott.

Háztartási indikátorok (2015–2018)

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

A vállalati szektor banki hitelállománya nagyon lassan javult, a cégek nem terveztek növekedést célzó hitelfelvételt. A 2016-os költségvetési évben már konkrét ígéret szólt a gazdálkodó szervezetek túladóztatásának enyhítése, de ezt a nyilvánosságra került adóváltozások nem támasztották alá. A 2014-től érezhető dezinflációs folyamat hatott a magyar gazdaságban. Az alacsony termelői árak az energiahordozók mérséklődő világpiaci árszintjének, míg a mezőgazdasági árak esése a kedvező termésnek és a világpiaci tendenciáknak az eredménye. 2015-ben a világpiaci árak csökkenése feltehetően erőteljesebb hatást gyakorol majd az árak alakulására, mint a forint gyengülése.

A háztartások helyzete szélsőségesen differenciálttá vált, a GFI indexben is érezhetőek lettek a háztartásokra ható kormányzati lépések, amelyek a tervek szerint egyrészt növelik majd az alacsony jövedelmű háztartások terheit (de csupán egy szűk kör számára biztosítanak javuló helyzetet), másrészt szűkítik az amúgy is kereslet-hiányos fogyasztás lehetőségeit. A bruttó átlagkereset 2014 évi 3,5%-os emelkedése a dezinfláció mellett érezhető reálkereset bővülést jelentett, de 2015 évben a várható 2% körüli infláció és a forint árfolyamromlása miatt érezhető reáljövedelem növekedés nem is volt várható.

A foglalkoztatottságban, a jövedelmi helyzetben megvalósult 2014 évi javulás megismétlődését nem prognosztizálták, és a háztartások számára a költségvetés várhatóan nem tud majd igazi létbiztonságot, javuló egészségügyi ellátást biztosítani. Nem csökkenhet tovább a munkanélküliség sem.

A vállalati hitelfelvétel alacsony szintje a vállalkozói szféra gazdálkodásának indikátoraival együtt összességükben nem jeleztk javuló helyzetet 2015 második felévére. A konjunktúra megítélésében a nyugat-európai indexek, így az IFO-index is csak kismértékű javulást feltételeztek. A hazai bizalmatlan hangulatot a gazdaságpolitika hibái, a gazdálkodási biztonság további ellehetetlenülése alapozta meg. Erre utaltak az előrejelzések is, amelyek az év végére csökkenő GDP bővülést, lassuló ipari növekedést, lanyhuló piaci belföldi kereslet, és változatlanul kiszámíthatatlan üzleti környezet is jósolnak.

A vállalkozások 2015 első két hónapjában 158 milliárd forint adót fizettek be a költségvetésbe, azaz 6%-kal többet, mint a 2014 év azonos időszakában. A társaságiadó befizetések csekély mértékben elmaradtak az egy évvel korábbtól, míg az egyéb központosított bevételek (azaz pl. az elektronikus útdíjak, a környezetvédelmi termék-díjak, és a különböző bírságokból származó bevételek) jelentősen nőttek. A GFI index a vállalkozások gazdálkodásában mutat ugyan némi pozitív változást, de nem terveznek jelentősebb hitelt felvenni és érezhető foglalkoztatás-növelő terveik sincsenek.

A bizonytalan beruházási folyamatok, lassuló bővülés jellemezte 2015. II. negyedévében (0,96-os indexszel) is a gazdaságot, ez alapvetően a beruházási hajlandóság továbbra is alacsony szintjének, és a külföldi tőke kivonulásának lett a következménye. A vállalkozások a kedvezően alakuló monetáris környezet, a makrogazdaság előző évi érezhető növekedése ellenére sem számoltak még jelentősebb fejlődéssel. A pénzügyi szektor teljesítményében kis csökkenést feltételeztünk. A második félévre azonban már számítani lehetett arra, hogy a nemzetközi minősítők feltehetően pozitív kilátásra változtatják a magyar besorolást, és feltehetően 2016-tól a befektetésre ajánlott kategóriát is megadják. A háztartások gazdálkodásában összességében kedvezőnek várhatóak a folyamatok; a reálkereset és így a fogyasztás javulása a kedvezményezett lakossági csoportokban egyértelműen érezhető volt. A GFI index a vállalkozások gazdálkodásának valamennyi indikátorában stagnálást jelzett. A hazai cégek változatlanul nem terveztek beruházási hitelt felvenni és a kommunikált foglalkoztatásbővülés sem a hazai vállalkozási szférában valósult meg.

Változatlanul gyengék a növekedési kilátásokkal lehetett összefoglalni a GFI 2015. III. negyedévi indexe alapján a következő időszak előjelzéseket. Az index már fél éve csökkenő tendenciát mutatott. Előző negyedévhez képest a vállalkozások helyzete javult, míg a háztartások és a monetáris helyzet inkább romlott. A GFI index értéke arra utalt, hogy a megelőző év kedvező gazdasági folyamata nem ismétlődik meg és 2015-ben várhatóan maximum 2,5 % lesz az éves növekedésünk. Ezt mutatták a vállalati konjunktúra felvételek is. A külföldi cégek profit kivitele, a néhány negyedévvel ezelőtti erőteljes ipari termelés lassulása arra utal, hogy nem bíznak a gazdaság szereplői a gyors és megalapozott növekedésben és nem remélnek pozitív fordulatot a magyar munkaerő elvándorlásának megállításában. A nemzetközi üzleti vállalkozások a fenntartható növekedés ellehetetlenülését látták többek között a szakképzett munkaerőhiányban, a korrupciós ügyekben, a jogbiztonság hiányosságaiban. A foglalkoztatottság problémáit nem orvosolta a közfoglalkoztatás és egyértelműen nehezíti a lassan félmillió külföldre távozott magyar munkaerő.

A lassuló növekedés és szűkülő lehetőségek határozták meg a 2015. IV. negyedévi kissé kedvezőbb helyzetet. Az index az első negyedévi növekedés utáni csökkenés majd stagnálás után ismét enyhén javult. Az előző két negyedévhez képest a vállalkozások összesített mutatója jobb volt, míg a háztartások helyzete lényegében stagnált és a monetáris mutatók romlottak.

V. 2016. labdarúgó EB, megszűnik a Népszabadság, dúsgazdag többség a parlamentben

A GazdaságFejlődés Index (GFI) 2016. I. negyedévében ismét emelkedett, enyhén javult. Most az előző két negyedévhez képest a pénzügyi mutatók összesített indexe javult, míg a háztartásoké stagnált és a vállalkozásoké érezhetően romlott.

Bizonytalan növekedési várakozásokkal lehetett jellemezni a 2016. II. negyedévet. Ez pedig az előző 3 hónap 1,07-es mértékével lényegében azonos lett: a számított 1,06-os értékkel összességében a gazdaság várható változatlanlanságát jelezte. Az index három negyedéve hullámozott, enyhe emelkedés után ismét csökkenést jelzett. A pénzügyi mutatók összesített indexe érezhetően visszaesett, míg a háztartások helyzete kissé javul, szemben a vállalkozások változatlanul bizonytalan kilátásaival.

Továbbra is nehézségekkel terhelt a gazdaság növekedése, jelezte a III. negyedévi előrejelzés. A GFI index lassan egy éve nem tudta azt alátámasztani, hogy gazdasági folyamataink megalapozott fejlődést eredményeznek. A korábban tervezettnél alacsonyabb növekedésnél esetleg még további lassulást is feltételezhattünk. A külföldi tőkekivonulás, az ipari termelés lassulása, a beruházások alacsony szintje miatt a gazdaság szereplői egyre kevésbé bíztak a vállalkozásuk növekedésében. A vállalkozások komoly létszám gondokkal küszködtek. A hiányszakmák okozta problémák, a folyamatos elvándorlás már úgy is tűnt, hogy visszafordíthatatlanná vált. Év végéig további komolyabb munkabeszüntetések, tiltakozó akciók, sztrájkok is elképzelhetőek lettek, hiszen semmi sem történt az elmúlt években kialakult pályázati rendszer, a folyamatosan nyilvánosságra kerülő korrupciós ügyek, a jogbiztonság hiányosságai és egyéb gazdálkodási nehézségek kezelésére, megszüntetésére.

Hiányzó „eszközök” a versenyképesség javulásához vonhattuk le a következtetést 2016. IV. negyedévében. Az index az év elejétől tartó lassú csökkenéssel tovább mérséklődött (0,89). A jelzett csökkenő tendencia mind a vállalkozások gazdálkodását, mind a pénzügyi folyamatok összességét kedvezőtlenebbnek mutatta a következő időszakra, mint a megelőző negyedévekben. A háztartások átlagos helyzete azonban változatlan, összességében kissé javuló is lehetett.

A gazdaság növekedése a várttól mindeképpen elmaradt, változatlanul versenyképességi nehézségekkel terhelt a gazdaság. A tervezett – akár évi 4%-os bővüléssel szemben – a GDP növekedést alacsonyabbra becsültük. A külföldi tőkekivonulás folytatódott, az ipari termelés növekedése tovább lassult, az építőipari termelés visszaesett, a beruházások alacsony szinten maradtak. Mind ezek következtében a vállalkozások változatlanul bizalmatlanok voltak tevékenységük megalapozott bővülésében. A létszám gondokkal egyre komolyabb nehézségeket okoznak a gazdálkodásban, és nagy teherterelt jelentett a minimálbérek emelését követően a magasabb fizetésű dolgozók egyre erősödő béremelési igénye. A hiányszakmák okozta problémák megoldására azóta sem látszik kedvező megoldás. Arra lehetett számítani, hogy a kialakított pályázati rendszer, és egyéb gazdálkodási nehézségek, emellett a folyamatosan nyilvánosságot kapó korrupciós ügyek, a jogbiztonság hiányosságai elbizonytalanítják a cégeket.

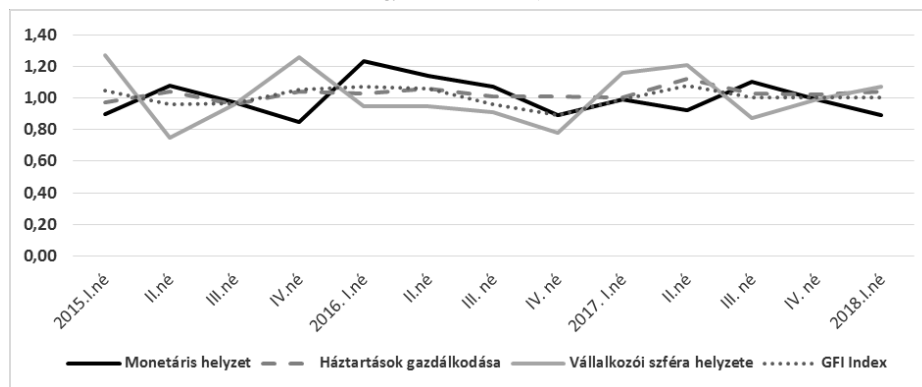
A GFI pénzügyi mutatói az előző negyedévi csökkenés után tovább estek, jelezve, hogy a világgazdaságban is erősödő gazdálkodási nehézségek hozzánk is begyűrűznek. Kedvező lehetett ugyan, hogy mind a vállalati, mind a lakossági hitelezés volumene ez évben már növekedett, de ezek volumene még mindig csak a válság előtti

szintet érte el. A kkv-szektor hitelállománya 2016 végére tovább bővült és a hitelezési feltételek összességében tovább enyhültek, a forinthitelek átlagos finanszírozási költségeinek mérséklődésével együtt. Azonban a cégek érezték a világgazdaságban várható esetleges keresletcsökkenést és így a magyar kivitel feltételezhető visszaesését is, amely a további hitelfelvételekre csökkentően hathat. A kedvezőbb pénzügyi folyamatok bizonytalanságot is jelezhetnek, bár a 2016-ra várható 2% alatti költségvetési hiányt a gazdaságpolitika könnyen elérhette volna, a költségvetés belső szerkezete azonban emiatt komoly társadalmi feszültségeket teremtett. Sikernek értékelhető persze az adósság-állományunk csökkentése, bár ez változatlanul lassan halad. Az egészségügy, oktatás és szociális területekből eddig kivont támogatások már nehezen visszafizethetők. A hadikiadások kényszerű növelése mellett egyre inkább érezhetővé vált, hogy fontosabb lenne, hogy a versenyképességünk megteremtéséhez a K+F területeken is jelentősen fokozzuk a GDP arányos költségvetési támogatásokat. A választások közeledtével pedig számítani lehetett arra, hogy növekedni fognak a költségvetés folyamatos fellazítását okozó társadalmi célú, jövedelembővítő kormányzati lépések. Nehéz helyzetet teremt majd, hogy a beruházások szükséges növelése a csökkenő eu-támogatások miatt nem valósul majd meg. Egyértelművé vált a Nagy-Britannia távozási veszteség és várható, hogy az új amerikai kereskedelem-politika is visszaveti a magyar exportot. A 2016-os, mintegy 5%-os beruházás visszaesés és az építési-szerelési tevékenységek folyamatosan szűkülése is gazdálkodási nehézségeket jeleztek.

Több alkalommal is utaltunk arra, hogy a *jövedelmi különbségek érezhetően növekednek*. A GFI indexünkben a háztartási gazdálkodás indikátorai 2016 végére kissé növekedtek, mind a munkanélküliség, mind a reálkeresetek mértadatai javultak. A jövedelmi különbségeket, a különböző jövedelmi helyzetű családok helyzetét bemutató KSH adatok azonban bizonyítják a háztartások helyzetében meglévő és egyre növekvő különbségeket. A felső és alsó tizedekbe tartozó családok helyzetében kialakult jövedelmi-vagyoni eltérések most már jelentőssé váltak és érezhetőek.

5. ábra

Pénzügyi indikátorok (2015–2018)

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

2016 elejétől a nyilvántartott álláskereső száma 421 ezerről 292 ezer főre csökkent, a munkanélküliek aránya pedig 5,1 %-ra esett, ami elismerésre méltó lenne, ha nem kedvezőtlen munkaerőpiaci folyamatok hatására alakult volna ilyen alacsonyan. A 15–24 éves korosztály munkanélküliségi rátája is tovább mérséklődött, 13,3%-ra. A közmunka és a külföldi munkavégzők számának növekedése magyarázhatja a kedvezőbb foglalkoztatási helyzetet. A reálkeresetek összességükben bővültek. Az év végéig pedig várható lett, hogy az infláció hónapról hónapra most már néhány tized százalékkal emelkedik.

A létszámhiány és a fokozódó bérigény az az újabb problém, amely a vállalkozói szféra gazdálkodásában – az időnként kedvező, a német IFO-index által is jelzett export piaci konjunktúra ellenére, bizonytalanra tette a javulás esélyét. A GFI vállalati indikátorai összességében bizonytalanságot jeleztek. Különösen kedvezőtlen volt a külföldi tőkének az első negyedévet követően most alacsonyabb, de még mindig jelentős mértékű kivonulása.

A vállalati gazdálkodás bizonytalanságára utaltak a tőkeellátottság problémái, és az egyre nagyobb gondokat okozó létszám nehézségek. Bár a hitelezésben kedvező lépések történtek és várhatóan további könnyítések segíthetik a cégeket, azok mégsem bíztak a gazdálkodás egyértelműen kedvezőbb környezetének megteremtésében, számukra érezhető fejlesztésében. A várakozások szerint 2016. végéig a forint az euróhoz mérve további 1,0, míg a dollárhoz viszonyítva 3-4 %-kal gyengülhetett. Év végéig a jelenlegi kedvező fiskális folyamataink ellenére sem lehet bízni a hitelminősítők további kedvező felminősítésében, főként a lassuló GDP növekedésünk, illetve az azt kiváltó reálgazdasági problémáink miatt.

VI. 2017. a külföldi felsőoktatási intézmények működésének újraszabályozása

A 2017. I. negyedévi prognózist a bizakodó vállalati szféra, várható infláció növekedés, bizonytalan pénzügyi folyamatok jellemezték az előző év végi lassú csökkenés után. Az enyhén javuló tendencia után további pozitív folyamatokat várhattunk azután a II. negyedévben is, ahol az index értéke 1,08 volt. Az index által jelzett tendencia szerint folytatódott a vállalkozások gazdálkodásában a pozitív elmozdulás, a háztartásoknál is javulást mutatott, bár a következő időszakra a pénzügyi folyamatoknál érzékelhető stagnálás, sőt enyhe visszaesés prognosztizáltunk. Összességében a gazdaság növekedése egyértelműen javulást mutatott. A GFI index a tavalyi év egészében folyamatosan csökkent, ez évben viszont az első negyedévtől a vállalkozások összesített bizalom erősödését mérik a konjunktúra-indexek és a második negyedévben ez egyértelműen a korábbi évek legjobb értéke lett. A versenyszféra szerint javult a gazdaság összesített teljesítménye, az első negyedévi 4,2 %-os GDP után az előrejelzők is felfelé módosítják a bruttó hazai termelés ez évi számait. A fejlődés azonban bizonytalan volt. Hullámzó és kissé lassuló volt ipari termelés bővülése (0,7%). A felhasználási oldalon a háztartások fogyasztási kiadása 1,2%-kal nőtt, a bruttó állóeszköz-felhalmozás – a rendkívül alacsony bázishoz képest is – 0,5%-kal, a kormányzattól származó természetbeni juttatások értéke 0,3%-kal, a közösségi fogyasztás 0,4%-kal mérséklődött; az export 0,6%-kal emelkedett, míg az import ugyanennyivel visszaesett.

2. táblázat

A GFI indexek alakulása (2013 – 2018)

GFI-index																						
2013. év				2014. év				2015. év				2016.				2017.				2018.		
I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. év	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	III. né	IV. né	I. né	II. né	
0,87	1,31	0,91	0,99	0,94	1,1	1,08	0,94	0,9	1,08	0,97	0,98	1,23	1,14	1,07	0,89	0,99	0,92	1,11	0,99	0,89	0,89	0,89
-0,16	0,44	-0,4	0,08	-0,05	0,16	0,14	-0,14	-0,04	0,09	-0,11	-0,11	0,25	-0,09	-0,07	-0,18	0,1	-0,07	0,19	-0,12	0		
<i>monetáris</i>																						
1,09	1,02	0,96	1,02	1,05	1,07	0,99	1,10	0,97	1,04	0,96	1,04	1,03	1,06	1,01	1,01	1	1,12	1,03	1,02	1,04	1,04	1,04
0,13	-0,07	-0,06	-0,06	0,03	0,02	-0,08	0,11	-0,13	0,07	-0,08	0,08	-0,01	0,03	-0,05	0	-0,01	0,12	-0,9	-0,01	-0,05	-0,05	-0,05
<i>háztartások</i>																						
0,99	0,99	0,98	0,88	1	1,16	0,4	0,91	1,27	0,75	0,96	1,26	0,95	0,95	0,91	0,78	1,16	1,21	0,87	0,99	1,07	1,07	1,07
0,03	0	-0,01	-0,1	0,12	0,16	-0,76	0,51	0,36	-0,52	0,21	0,3	-0,31	0	-0,04	-0,12	0,38	0,05	-0,34	0,12	0,08	0,08	0,08
<i>vállalkozások</i>																						
GFI - INDEX																						
0,98	1,11	0,95	0,96	1	1,1	0,82	0,98	1,05	0,96	0,96	1,05	1,07	1,06	0,96	0,89	0,99	1,08	1	1	1	1	1
0	0,13	-0,16	0,01	0,04	0,2	-0,29	0,16	0,07	-0,07	0	0,09	0,02	-0,01	-0,1	-0,7	0,1	0,09	-0,08	0	0	0	0

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

A III. negyedévben lényegében nem változott az index értéke, *továbbra is általános volt az optimizmus, de már növekvő infláció és bizonytalan foglalkoztatási folyamatok mellett*. A prognózis kedvező lett: ez évben és a következőben kissé talán lassabban, de folytatódik a gazdaság egészének a javulása. A háztartásoknál átlagosan kedvező volt a – jövedelmek jelentős szóródás melletti növekedése által kiváltott – fogyasztás bővülése. A vállalatok változatlanul minőségi létszámihiánnyal küszködtek és a növekvő minimálbérek finanszírozási nehézségeket okozhattak. Rövid távon a pénzügyi folyamatok kedvező képet mutattak, némi bizonytalanság mellett.

A GFI indexeink 2017 elejétől a vállalkozások összesített bizalmának erősödését mérték. Ezt alátámasztotta, hogy a gazdaság egészében az elmúlt hónapokban folytatódott az első félévre jellemző tendenciák és várható lett, hogy 2018 közepéig e kedvező folyamat fennmarad. A 3,8%-os gazdasági növekedés nagyrészt az EU támogatások eredménye lesz. A beruházás-vezérelt folyamat mellett gyors a fogyasztás emelkedése is. Várhatóan kissé romlik majd a külső és belső egyensúly. Az infláció gyorsulása azonban idén és jövőre sem jelent problémát.

A gazdaságban a legjobban az építőipar bővült – növekedése az első nyolc hónapban 28% volt. Az ipari termelés ingadozott a 2017 évi várható 5% feletti bővülés mégis gyorsabb az előző évi stagnálás közelinél. A járműipar fejlődése lelassult.

Pénzügyi folyamataink kedvezőek, de erősödik az infláció támasztották alá ezt a várható helyzetet a GFI pénzügyi mutatói. Ezek ugyanis az előző negyedévek csökkenése után kissé javultak, jelezve az összességében pozitív monetáris és fiskális helyzetünket. Kedvezően alakultak az adóbevételek. A jövedelemadó bevételek 7,9%-kal emelkedtek, főleg a növekedési adóhitelt igénybe vevő – nem csupán hazánkban megtermelt jövedelmeik után adózó – vállalkozások emelkedő befizetéseinek hatására. A társadalombiztosítási hozzájárulások 2,4%-kal, a termelési adókból származó bevételek 6,2%-kal haladták meg az egy évvel korábbit.

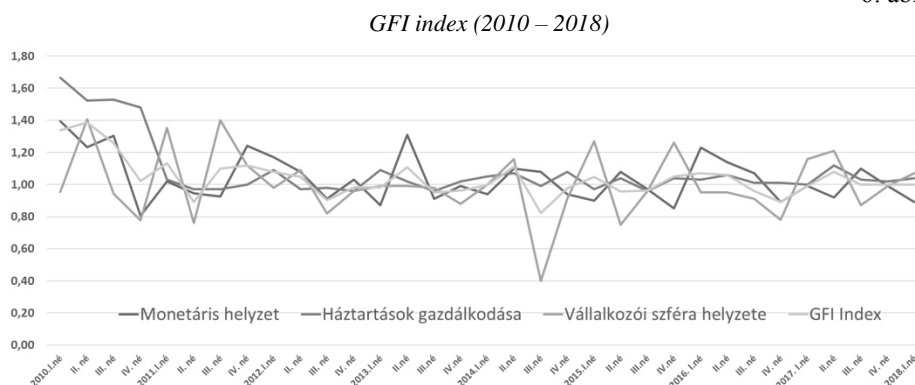
Változatlan a pénzügyi kereslet, javul az adósságszolgálatunk. A külkereskedelmi behozatal dinamikája meghaladta a kivitelét, így bár a bevételünk a harmadik negyedév végéig mintegy 1 milliárd euróval visszaesett, de változatlanul számottevő nagyságú – azaz 5,6 milliárd euró lett. Kedvezőtlen viszont, hogy a cserearányok akár 1%-kal is romolhattak év végéig. A harmadik negyedévre kissé „megerősödött” forint fékezte az egyébként alacsony külső árnövekedés begyűrűzését.

A vállalati hitelállomány a gazdaság-élénkítés hatására – a kedvezőbb adózási és beruházási hitel-lehetőségek eredményeként – lassan bővülni látszott. A kkv-szektor hitelfelvételi hajlandósága még jelentősen növekedhetne.

Megbolygatta a vállalati szektort az, hogy a kormányzat a számlázó programokat online bekötötte az adóhatósághoz. Ezzel persze a gazdaság fehéredhetne, több bevétel érkezhethet a költségvetésbe. Ugyanakkor érzik a vállalkozások, hogy – bár a tisztességes szereplők jól járnak – ennek fejlesztési és fenntartási költségét mindenkinek viselnie kell.

6. ábra

Forrás: Policy Agenda GFI-indexek

A háztartások négyötödének helyzete rosszabb az átlagnál. A családok statisztikailag mért vagyoni helyzete javult, a korábban is megállapított legfelső és legalsó jövedelmi rétegek közötti különbség növekedése mellett.

Az alkalmazásban állók nettó átlagkeresete évkezdettől szeptemberig 193 100 forintra nőtt, így 12,6%-kal lett magasabb, mint egy évvel korábban, a reálkereset pedig kiemelkedő mértékben, 10,1%-kal nőtt. A versenyszférában a fizikai dolgozók nettó átlagkeresete 143 400 forint, 14,7%-kal több, mint a múlt év azonos időszakában; a szellemi dolgozók nettó 293 700 forintos keresete pedig 8,2%-kal haladja meg az egy évvel korábbit. A költségvetési intézményekben – a közfoglalkoztatottak bérét figyelmen kívül hagyva – 203 700 forint volt az átlagkereset, jelentősen, 13,8%-kal magasabb az egy évvel azelőttinél. Új helyzetet okozhat majd a megkezdődött fogyasztói áremelkedés. Az elmúlt három hónapban 2,5% feletti mértékben nőttek a fogyasztói árak. Éves szinten is ez a mérték maradhat majd fenn, és ez befolyásolja majd mind a bérek, mind a nyugdíjak reálértékét.

A kiskereskedelmi forgalom bővülése 2017 évben 4% fölött lett, a fogyasztás növekedése pedig 3,5% körüli. Az első kilenc hónapban a fogyasztói áremelkedésben még nyilvánvalóan nem érződött a költség- és vásárlóerő-oldalról egyaránt áremelést gerjesztő gyors bérnövekedés hatása.

VII. 2018. választási év – tovább haladhat az illiberális politika szekere – „soros törvény”

A változatlan vállalati és lakossági optimizmus, a bizonytalanabb fiskális-monetáris folyamatok jellemzik 2018 első hónapjait. A Gazdaság Fejlődés Index (GFI) az előző évi kiegyenlített gazdasági helyzetet követően nyugodt gazdálkodási helyzetet mutat, immár harmadik negyedéve szinte azonosan stagnálást, egyes mutatóiban kis fejlődést is jelez. Értéke 2018. I. negyedévben sem változott. Az index szerint ez évben folytatódhat a gazdaság egészének a lassú javulása. A háztartások összességében változatlan

– a jövedelmek jelentős szóródás mellett – a fogyasztás bővülése. A vállalatok bár minőségi létszámhiánnyal küzdenek, mégis ez évben összességükben nem tartanak romló vállalkozási környezettől. A növekvő minimálberek okozta gazdálkodási nehézségek azonban nehezítik működésüket. Rövid távon a hazai pénzügyi folyamatok kedvező képet mutatnak, de elképzelhető egy újabb romló nemzetközi pénzügyi folyamat.

A nagy minimálbér- és garantált bérminimum emelés – különösen 2018-ban már – komoly gondokat okozhat a vállalkozások gazdálkodásában. A munkáltatókat terhelő adók további mérséklése sem hoz jelentős javulást. Amennyiben a cégek „meglépik” a magasabb béremeléseket, annak meglesznek a munkaerőpiaci következményei: azaz a kevésbé képzett munkavállalók „kiárazódnak” a piacról.

Több mint 600 ezer adózónak jelenthet könnyebbséget, hogy az alanyi áfamentesség felső határa 12 millió forintra nőtt. A magyarországi „kis vállalkozások tételes adója” lehetőség pedig az unióban is példaértékű lehet a minimális adó-adminisztrációra. Nagy eredmény, hogy a munkanélküliség 4% alá csökkent. Változatlanul súlyos gond azonban a tartós munkanélküliség, az álláskeresőket cca. 40%-a legalább egy éve nem talál elhelyezkedési lehetőséget. A munkanélküliség átlagos időtartama ebben most megközelíti a másfél évet (15,8 hónap). A 25 éven aluliak között 11,4% volt a munkanélküliek aránya. Ez a mutató magas, igaz ugyan, hogy az egy évvel azelőttihez képest 1,4 százalékponttal csökkent.

A vállalatok számára egyre fontosabb a munkaerő-hiányuk megoldása. Ez ma már rövid távon nyilvánvalóan szinte megoldhatatlan feladat és ezért átfogó és alapos hosszú távú megoldás kidolgozását tartanák szükségesnek.

A Gazdaság Fejlődési Index adatforrásai:

Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa www.ksh.hu
Magyar Nemzeti Bank statisztikai adatbázisa www.MNB.hu
IFO üzleti bizalmi indexei www.ifo.hu
Polys Agenda KKV felmérése www.poliysiagenda.hu

HAJDU OTTÓ*

A szegénységi küszöb alá kerülés esélyének elemzése logisztikus regressziószámítás alkalmazásával

I. Bevezetés

A *szegénységi küszöb* relatív jellegű rögzítésének elterjedt módszerei a medián adott százalékát, vagy az alsó decilist, kvintilist, kvartilist adni meg közvetlenül küszöbértékként. A kvantilisok *robosztusak* az extrém „outlierek” tekintetében. Ugyanakkor, a különböző társadalmi rétegekben a küszöb szintje rétegspecifikus. Ha *medián* alapú a küszöbszint meghatározása, kézenfekvő a medián feltételes értékét rétegeképző regresszor változókkal magyarázni, rétegspecifikus medián becslést kapva ezáltal. Viszont, mivel adott szegénységi dimenzió - jövedelem, fogyasztás, kiadás, vagyon – a szóródás tekintetében *heteroszkedasztikus*, logikus nem a regresszált medián valamely százalékát használni küszöbként, hanem egy alkalmas tau%-rendű kvantilist közvetlenül regresszálni alkalmas prediktorok alapján. A tanulmány első része rámutat a kvantilis regresszió specifikus alkalmazására, második része pedig a regressziós prediktorok problémáival foglalkozik.

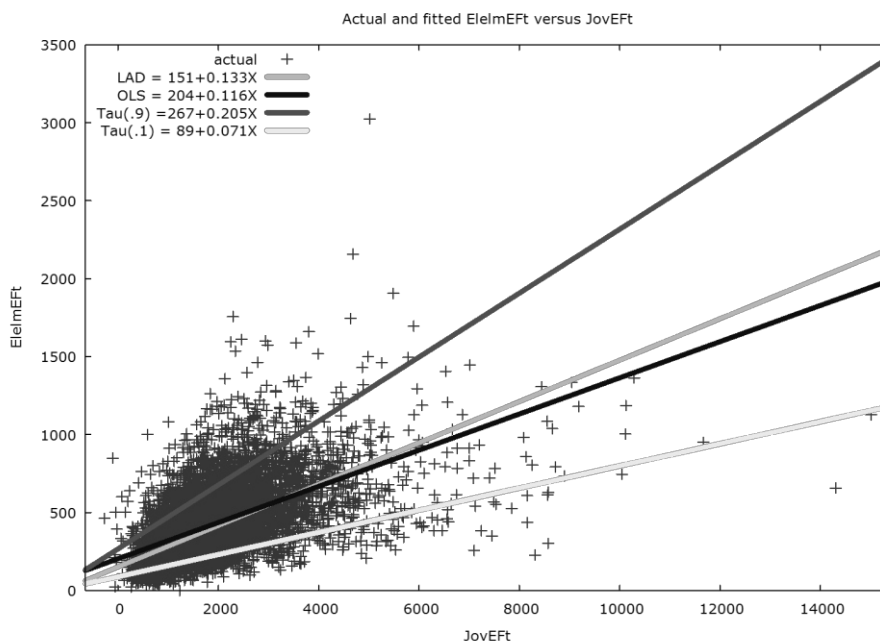
* egyetemi tanár, MTA doktora, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Neumann János Egyetem

II. A kvantilis regresszió

Az alábbiakban $n=8314$ magyar háztartás adott évi *élelmiszer kiadásait* (Eft) ábrázoljuk az *éves jövedelmeik* (Eft) függvényében:

1. ábra

Élelmiszerkiadás vs. jövedelem „Engel-görbék”

A pontfelhő jellegzetességei: i) outlierok jelennek meg mind Jövedelem, mind Kiadás tekintetben, ii) a Kiadás terjedelme a jövedelmi szint emelkedésével tágul. Látható, hogy egyetlen regressziós egyenessel nem lehet leírni a pontfelhőt, és ha éppen a „centrális tendenciát” modellezzük, akkor az OLS egyenes alkalmazása nem megfelelő, mert az átlag érzékeny az *outlierekre*, és jelen adatfelhő outlieroktól terhelt. Az egyre szélesedő pontfelhőt érdemes tehát kvantilisenként regresszálni, így megőrizzük az eloszlás extrém széleinek az információit is.

Az 1. ábra 4 regressziós egyenest ábrázol, rögzített X jövedelmi szintek mellett, és a becült egyenesek rendre:

1. OLS: A várható, átlagos kiadást becsli: $204 + 0.116X$
2. LAD: $\tau(0.5)$: A várható medián kiadást becsli: $151 + 0.133X$
3. $\tau(0.1)$: A várható alsó decilis kiadást becsli: $89 + 0.071X$
4. $\tau(0.9)$: A várható felső decilis kiadást becsli: $267 + 0.205X$.¹

A robusztus centrális-tendencia módszerként adódik a *medián* modellezése.²

¹ A várható felső decilis közelítése csak a teljesség igénye miatt került ábrázolásra.

Mikor a függő változó empirikus értékei a LAD regresszióval nem párhuzamosan alakulnak, hanem az X prediktor változó tekintetében szétnyílnak, zárulnak, kvadratikusak, akkor maga a centrális tendencia modell nem adekvát, és fölmerül az igény a függő változó eloszlásának valamely *tau-rendű feltételes kvantilisét* prediktálni. Míg a *centrális kiadás* leírására a *feltételes mediánt* modellezzük, addig az alacsony kiadások esetén a *feltételes alsó decilis* modellezése is egy járandó út. Bár „Outlier” kiadások hiánya esetén az OLS módszer lehet adekvát a centrális értékre, de a *nem medián* kvantilis értékek regresszálása ekkor is feladat marad a heteroszkedasztikus, volatilis kiadás okán. Jelölje *diff* a regresszió eltérését az empirikus Y -értéktől: regresszió fölötti megfigyelés *pozitív diff* értéket, regresszió alatti megfigyelés pedig *negatív diff* értéket eredményez.³

$$diff_i = Y_i - \underbrace{Q_{TAU|X_i}}_{=\beta X_i}$$

Ebben a $\beta \cdot X$ regresszióban a *diff távolságok összegét minimaljuk*, ahol pozitív *diff* értékeknek nagyobb, mint 0.5 súlyt adva a regressziós egyenest *fölfelé* húzzuk el, míg negatív *diff* értékeknek nagyobb, mint 0.5 súlyt adva a regressziós egyenest az alsó szegmensbe húzzuk le. A szegénységi küszöb becslésekor ez utóbbi eset a cél. A *tau*-regresszió súlyozott regresszió célfüggvénye általánosságban:

$$\sum_{i=1}^n \left\{ \begin{array}{l} \tau * (diff > 0) \\ (\tau - 1) * (diff \leq 0) \end{array} \right. \rightarrow \min$$

ahol pl. az alsó decilis modelljében $\tau=0.1$ esetén a célfüggvény:

$$\sum_{i=1}^n \left\{ \begin{array}{l} 0.1 * (diff > 0) \\ (-0.9 * (diff \leq 0)) \end{array} \right. \rightarrow \min$$

A magyarázó változók körét bővítettük a *specifikációs torzítás csökkentése* miatt, az 1.–2. táblák szerint. A „*kiadási határhajlandóság*” vizsgálva (most lineáris esetben a parciális Jövedelem-koefficiens) a LAD medián becslés 73 Ft. Összevetve a „*csak jövedelem*” prediktor modellel, jelentős a specifikációs torzítottság: LAD esetben 0.133.

A kiemelt értékek adott X prediktor tekintetében (sorában) azt jelzik, hogy az adott magyarázó változó a megjelölt rendű kvantilis regresszió alkalmazásával szignifikánsan más eredményt mutat, mint másik rendű kvantilis regressziók alkalmazásával.

A becsült koefficiensekkel bármely réteg deprivációs küszöbszintje egyszerű X behelyettesítéssel kalkulálható, ahol a vizsgált X faktorok:

- Településtípus: Budapest/Nagyváros/Többi város,
- A háztartás mérete: Háztartás tagszáma, Lakásértéke, Gépkocsi futása,
- Üdülő: van/nincs,
- Foglalkoztatottság: Vállalkozók száma, Aktív keresők száma, Munkanélküliek száma, Eltartottak száma,
- Demográfiai jellemzők: Háztartásfő neme, Iskolai végzettsége, Kora,
- Háztartás jövedelme.

² A LAD (Least Absolute Deviation) medián regresszió a medián abszolút érték minimum tulajdonságát használja a regressziós koefficiensek becslése érdekében.

³ A $\tau=0.5$ rendű Q -kvantilis medián eset kiterjeszhető bármilyen más $0 < \tau < 1$ kvantilis esetére a τ paraméter megfelelő megválasztásával.

Az empirikus eredményeket az 1. és 2. táblák közlik. Az 1. táblázat a kvantilis regressziók becült koefficienseit, a 2. táblázat pedig azok p -szignifikancia értékeit (p -value) tartalmazza. Az 1. táblázat szerint:

1. A $\tau=0.5$ LAD-medián, és az OLS-átlag marginális hatások (koefficiensek) jelentősen eltérnek egymástól, a *vállalkozók száma* prediktornál pedig az előjelben is különböznek.
2. A „const” tengelymetszet τ növelésével növekszik, és negatív előjelről indulva pozitív előjelűre vált át.
3. A DBpNvTv_3 dummy hatás $\tau=0.05$ szinten markánsan pozitív, egyébként markánsan negatív!
4. Az „Üdülő van-e, vagy nincs” prediktor esetén a marginális koefficiens hatás egy viszonylag stabil negatív szintről τ extrém 0.9, 0.95-re való emelkedésével abszolút értékben igen nagy mértékben emelkedik, míg az egyik esetben negatív, az utolsó esetben viszont pozitív előjelű.
5. Az Akaike, Hannan-Quinn és Schwarz kritériumok egyaránt a $\tau=0.25$ kvantilis regressziót preferálják.

Konkrét X-feltétel melletti szegénységi küszöb kalkulálását az Olvasóra bízjuk.

1. táblázat

A regressziós koefficiensek értékei, különböző kvantilisek mellett

Quantile estimates, using observations 1-8314								
tau =	0.05	0.1	0.25	0.5	0.75	0.9	0.95	OLS
<i>Coefficient</i>	Dependent variable: ElelmEft (medián=372.3)							
const	-28.17	-7.97	7.38	36.18	89.35	129.53	171.15	46.39
DBpNvTvKo_1	-22.44	-19.23	-30.52	-27.98	-28.03	-35.94	-14.68	-31.65
DBpNvTvKo_2	-1.27	-2.11	-12.42	-0.01	-1.48	-26.26	-39.10	-8.61
DBpNvTvKo_3	4.50	-1.32	-3.78	-2.53	-6.66	-16.31	-31.12	-7.02
TLetszam	32.99	34.20	44.40	51.85	65.15	79.08	97.66	52.15
LakasMFt	0.09	0.37	0.75	0.69	1.05	1.91	1.50	0.76
GepKoEKm	0.72	0.96	0.86	1.25	1.83	2.95	3.28	1.32
UduloVan	-5.77	-8.48	-2.21	-3.90	-6.39	-27.90	17.78	-1.37
Vallalk	-5.65	-9.50	0.24	-6.60	10.77	24.99	22.24	2.98
AKeres	7.85	7.41	8.30	5.59	-0.20	-7.72	-15.49	4.83
Mnelkuli	-14.13	-18.78	-16.73	-10.86	-18.47	-33.19	-51.01	-17.16
Eltartott	6.05	10.65	9.58	11.71	7.50	-2.52	-14.45	13.29
HFneme	7.64	19.49	24.03	27.43	32.41	31.36	39.14	31.54
HFiskv	2.91	2.80	3.27	3.03	2.46	2.28	1.59	3.79
HFkora	0.81	0.70	0.69	0.58	0.36	0.36	-0.09	0.77
JovEft	0.035	0.038	0.050	0.073	0.090	0.119	0.137	0.069
Akaike criterion	109397	108308.1	107195.7	107618.8	110252.9	114461.6	117501.1	
Hannan-Quinn	109436	108346.5	107234.1	107657.2	110291.3	114500	117539.5	
Schwarz criterion	109509.8	108420.5	107308.1	107731.2	110365.3	114574.0	117613.5	

A 2. táblából látható, hogy adott *tau*-kvantilis rend mellett a *p*-értékek jelentősen széthúzódnak – de adott esetben stabilak is maradnak prediktor függően, és pl. a LakásértékMFt esetében jelentős elhatárolódás tapasztalható.

A táblában kiemelten szerepelnek azon szignifikancia *p*-értékek, melyek markánsan különböznek az adott prediktor más *tau*-szinten nyert *p*-értékektől.

2. táblázat

A kvantilis regresszió becsült koefficienseinek szignifikancia (*p*) értékei

Dependent variable: ElelmEFt									
Változó	Tau=	0.05	0.1	0.25	0.5	0.75	0.9	0.95	OLS
		<i>p</i> -value							
const		0.02	0.54	0.42	0.00	<0,00001	<0,00001	<0,00001	0.00
DBpNvTvKo_1		0.00	0.00	<0,00001	<0,00001	0.00	0.00	0.27	<0,00001
DBpNvTvKo_2		0.82	0.72	0.00	0.999	0.81	0.02	0.00	0.11
DBpNvTvKo_3		0.37	0.80	0.31	0.55	0.23	0.10	0.00	0.15
TLetszam		<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001
LakasMFt		0.74	0.23	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.01
GepKoEKm		0.00	0.00	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001
UduloVan		0.51	0.36	0.73	0.59	0.51	0.11	0.35	0.87
Vallalk		0.31	0.11	0.95	0.16	0.08	0.02	0.06	0.58
AKeres		0.01	0.02	0.00	0.03	0.95	0.20	0.02	0.10
Mnelkuli		0.01	0.00	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00
Eltartott		0.12	0.01	0.00	0.00	0.08	0.75	0.09	0.00
HFname		0.12	0.00	<0,00001	<0,00001	<0,00001	0.00	0.00	<0,00001
HFiskv		0.00	0.00	<0,00001	<0,00001	0.00	0.14	0.35	<0,00001
HFkora		<0,00001	0.00	<0,00001	0.00	0.06	0.29	0.81	<0,00001
JovEFt		<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001	<0,00001

III. Logisztikus regresszió alkalmazása a szegénységi prediktorok szelektálásában

A logisztikus regresszió a klasszifikálás egyik alapvető módszere, így alkalmazása a szegénység mérésében is kézenfekvő. Mikor a függő változó „Igen/Nem”, „Szegény/Nemszegény” kimenetű, mint esetünkben, akkor a dichotom regresszió alkalmazandó. A függőváltozó eloszlása ismeretében a regressziós paraméterek becslésére a maximum likelihood (ML) módszer alkalmas, de kedvező tulajdonságai (minimum variancia, konzisztencia) csak *nagymintás* esetben, aszimptotikusan érvényesek. A szegénységi küszöb szerinti klasszifikálás a kismintás, ritka-esemény következtetés tipikus esete, ha a küszöb alá kerülés adott rétegen belül ritka esemény. Háztartástípus-szerinti rétegzés esetén a kismintás becslés *esetileg* szükségszerű adottság.⁴

Ha az aszimptotikus ML becslés nem létezik, az ELR módszerrel⁵ akkor is következtetni tudunk a regressziós paraméterekre. Az alábbiakban a releváns szegénységi

⁴ A ritka, kismintás, „Igen” esemény kezelését az egzakt permutációin alapuló *egzakt logisztikus regresszió* (ELR) szolgálja. Az ELR eljárás a regressziós paraméterek *elégseges statisztikáinak* az egzakt, feltételes, permutációs eloszlásán alapuló módszere.

⁵ Exact Logistic Regression: www.cytel.com

regressziós prediktor változók szelektálására helyezük a hangsúlyt, mikor a kiválasztás a p -value kritérium alapján történik, tehát a korrekt p -érték kalkulálása kulcskérdés! A társadalmi-gazdasági indikátorok háztartások sokaságát rétegzik, adott rétegben a mintavétel során *kicsiny méretű, kiegyensúlyozatlan*, hasonló csoportok kialakulása reális helyzet. Ez esetben az „egzakt” következtetés korrekt p -értéket, és konfidencia intervallumot ad a kérdéses paraméterekre.

Módszertani vetületben tekintsük a bináris véletlen változókat, ahol az Y_i megfigyelés háztartást azonosít. A *response* Y_i változó az „1” értéket veszi fel küszöb alatti háztartás esetén, egyébként értéke zéró. Az Y_i változónak megfelelően, a regressziós prediktorok ($p'1$) rendű kovariánsa $X_i=(x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ip})'$.

Jelölje p_x a $\Pr(Y=1|x)$ feltételes valószínűséget. A $p_x/(1-p_x)$ *Odds*-arány alapján az „1” esemény feltételes valószínűsége:

$$p_x = \frac{p_x/(1-p_x)}{1+p_x/(1-p_x)} = \frac{\text{odds}_x}{1+\text{odds}_x}$$

Ha p_x meghaladja a rögzített C kritikus értéket, akkor az előrejelzés $\hat{Y}=1$ egyébként előrejelzés $\hat{Y}=0$.⁶ Rétegzett a modellt, mikor minden réteget egy rétegspecifikus konstans jellemez, de közös „*meredekség*” paraméterrel.

A mintavételi következtetés három módja áll rendelkezésre: a feltétel nélküli likelihood, a feltételes likelihood, és a feltételes *egzakt* következtetés. Az R visszautasítási tartomány megválasztása az egzakt teszt típusának a megválasztásán múlik. Erre három módszert tekintünk:

i) exact conditional scores teszt (akár aszimptotikus, akár egzakt variancia alapú), ii) exact conditional probability teszt, iii) exact likelihood ratio teszt.

Az *exact conditional scores teszt* esetén az R régiót a teszt statisztika mindazon értékei alkotják, melyek nagyobb-egyenlők, mint a teszt statisztika megfigyelt értéke. Az *exact conditional probability teszt* esetén, az R régiót a teszt statisztika mindazon értékei alkotják, melyek valószínűsége kisebb-egyenlő, mint a teszt statisztika megfigyelt értékének a valószínűsége. Az *exact likelihood ratio teszt* esetén, az R régiót a teszt statisztika mindazon értékei alkotják, melyek LR értékei nagyobb-egyenlőek, mint a megfigyelt adat LR értéke.

A különbség az UMLE és a CMLE következtetés között, hogy míg UMLE igényli a $H_1: \beta_2$ zavaró paraméter becslését is, addig CMLE kontroll alatt tartja, és csak β_1 becslésére koncentrálnak. Hipotézisteszteléskor a

$$H_0 : \beta_1 = \mathbf{0}$$

null-hipotézis tesztelésére a *scores* statisztika⁷, a *likelihood ratio* statisztika és a *Wald* statisztika áll rendelkezésre. Mindhárom aszimptotikusan Chi^2 eloszlású df szabadsági fokkal H_0 érvénye mellett, ahol df az alkalmazott megszorítások száma. Hangsúlyozzuk, hogy a *scores statisztika* nem igényli a *full* modell MLE becslését, csak a restriktív modell becslésén alapul. *Ez azt eredményezi, hogy a scores statisztika létezhet akkor is, mikor a full modell MLE becslése nem létezik.*

⁶ A logisztikus regresszió szerint az *odds logaritmus*a x prediktorok lineáris függvénye: $\log(\text{odds}_x)=\beta x$, ahol β az ismeretlen paraméterek $(1'p)$ vektora.

⁷ Másiképp Lagrange-Multiplier teszt statisztika.

Tekintsük a legalább hattagú budapesti háztartásokat, adott évben.⁸ A medián jövedelem 60 százaléka alatti háztartásokat kezeljük szegényként.⁹ A *szegényvölt* a $Poverty=\{0,1\}$ bináris *response* változóban kódolt, ahol „1” szegény háztartást jelöl.

A becslési eredmények a 3. táblában, a prediktorok eloszlásai pedig a 4. táblában láthatók.¹⁰

Elsőként a háztartásfő nemét véve mint egyedi prediktor változót (Modell 1), a „Nő” egy perfekt prediktor, így az MLE nem létezik (ezt jelzi a ? jel) miközben az MUE pontbecslés és az egyoldali CI elérhető. CI felső határa +INF, mert a zéró gyakoriság megjelenik a Nem terjedelmének alsó extrém értékénél, vagyis a Nőknél, mikor Nem=0.

Szemben ezzel, tekintsünk egy másik bináris prediktort, nevezetesen, hogy van-e tartósan beteg a háztartásban: „1:van”, „0: nincs” (Modell 2).

A konklúziók hasonlóak a fentiekhez azon kivétellel, hogy CI alsó határa (-INF), mivel a zéró frekvencia megjelenik a *tartósan beteg jelenlét* terjedelmének felső extrém értékénél.

Kategóriák összevonása is befolyásolhatja az MLE létezését. Tekintsük ugyanis a háztartásfő iskolai végzettségét mint egyedi prediktort (Modell 3).¹¹ Látható, hogy mind az MLE mind a CMLE létezik, a tény ellenére, hogy zéró gyakoriságok csak az eloszlás alsó szélén jelennek meg. Azonban, összevonva a végzettség szinteket három kategóriába az MLE már nem létezik, ahogy ez a Modell 4 alatt látható.

A relatíve magas mintaméret ellenére – a minta kiegyensúlyozatlan volta (a szegény/nem szegény arány 642/6895) miatt – várható lenne, hogy az aszimptotikus és az egzakt *p*-értékek jelentősen különböznek. Vegyük a *munkanélküli személyek számát* a háztartásban mint egyedüli prediktort (Modell 5). Esetünkben ez nem történik meg, mert a munkanélküliek száma bármely szinten szignifikáns, és a pont és intervallum becslések értékei teljesen hasonlóak.

Az *eltartott személyek száma* tekintetében Modell 6 mutatja, hogy az egzakt *p*-value jelentősen különbözhet a feltétel nélküli megfelelőjétől. Bár az eltartottak száma példánkban semmilyen megszokott szinten nem releváns, de extrém kritikus szintet alkalmazva a két módszer eltérő konklúzióra vezetne. E jelenség bármely prediktor esetén előállhat, réteg függvényében.

3. táblázat

Paraméterbecslés, mikor az MLE nem létezik

Modell 1	Type	Beta	SE(Beta)	Type	95%CI Lower	95%CI Upper	$2 * p_1 = p_2$
Const	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
Nem	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
	MUE	4.481	NA	Exact	2.804	+INF	1.094e-024
Modell 2							
Const	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
Tartósan beteg	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
	MUE	-5.29	NA	Exact	-INF	-3.614	5.809e-052

⁸ KSH, Háztartási Költségvetési Felvétel, 2003.

⁹ Az egy fogyasztási egységre jutó medián jövedelem 2003-ban 754.000 HUF, ahol 1, 0,7 és 0,5 az első és a további felnőtteket, majd a gyermekeket reprezentálja.

¹⁰ A számítások a LogXact 7 programmal készültek (www.cytel.com).

¹¹ Az iskolai végzettség score (kód) teljes terjedelme: [1,2,...,13] ahol 13 PhD fokozatot jelöl.

Modell 3							
Const	MLE	-8.522	0.3566	Asymptotic	-9.221	-7.823	2.493e-051
Iskola-score	MLE	0.5927	0.03053	Asymptotic	0.5328	0.6525	2.327e-043
	CMLE	0.5926	0.03053	Exact	0.534	0.6547	3.763e-202
Modell 4							
Const	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
Iskolai végzettség	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
	MUE	7.092	NA	Exact	5.418	+INF	6.977e-257

NA: not applicable, ?: does not exist, INF: infinite, e: exponent.

4. táblázat

A prediktor változók gyakorisági eloszlásai

<i>Nem</i>	<i>Poverty=0</i>	<i>Poverty=1</i>	<i>Total</i>
0: Nő	601	0	601
1: Férfi	6294	642	6936
<i>Tartósan beteg</i>			
0: nincs	5678	642	6320
1: van	1217	0	1217
<i>Iskola-score</i>			
3	1009	0	1009
5	1573	0	1573
7	370	0	370
8	1383	0	1383
11	545	355	900
12	1809	126	1935
13	206	161	367
<i>Iskolai végzettség</i>			
1	1009	0	1009
2	3326	0	3326
3	2560	642	3202
<i>Munkanélküliek száma</i>			
0	6459	516	6975
1	436	0	436
2	0	126	126
<i>Gazdasági aktivitás</i>			
111 típus	681	0	681
112 típus	986	161	1147
113 típus	410	0	410
114 típus	656	0	656
115 típus	1520	0	1520
117 típus	996	0	996
121 típus	609	481	1090
122 típus	601	0	601
232 típus	436	0	436
<i>Összesen</i>	<i>6895</i>	<i>642</i>	<i>7537</i>

5. táblázat

Paraméterbecslés, mikor az MLE létezik

Modell 5	Type	Beta	SE(Beta)	Type	95%CI Lower	95%CI Upper	2*1- sided= p_2
Const	MLE	-2.642	0.04741	Asymptotic	-2.735	-2.549	3.92e-085
Munkanélküliek	MLE	1.491	0.07773	Asymptotic	1.339	1.644	6.443e-043
	CMLE	1.491	0.07772	Exact	1.336	1.647	3.333e-073
Modell 6	Type	Beta	SE(Beta)	Type	95%CI Lower	95%CI Upper	2*1- sided= p_2
Const	MLE	-1.459	0.4144	Asymptotic	-2.271	-0.6464	0.000432
Eltartottak	MLE	-0.0877	0.1012	Asymptotic	-0.286	0.1106	0.386
	CMLE	-0.0876	0.1011	Exact	-0.2912	0.1158	0.4143

Elemezzük újra a munkanélküliek száma a háztartásban prediktor hatását, de most úgy, hogy a háztartás gazdasági aktivitását – mint rétegeképző változót – kontroll alatt tartjuk (Modell 7). Számos réteg képezhető a munkanélküliek számának és a háztartásfő gazdasági aktivitásának a kombinálásával. Kiemelendő, hogy az alkalmazott rétegzés után MLE nem adható, de az egzakt MUE létezik, és az egzakt p -érték a táblában mutatja, hogy a „Munkanélküliek száma” továbbra is szignifikáns bármely szokásos szinten. Figyeljük meg, hogy mind a tengelymetszet, mind a rétegspecifikus konstansok eliminálódtak a becslésből.

6. táblázat:

Rétegzés a háztartásfő gazdasági aktivitása szerint

Modell 7	Type	Beta	SE(Beta)	Type	95% CI Lower	95% CI Upper	2*1- sided= p_2
Munkanélküliek	MLE	?	?	Asymptotic	?	?	?
	MUE	2.868	NA	Exact	2.023	+INF	9.471e-050
Modell 8	Type	Beta	SE(Beta)	Type	95% CI Lower	95% CI Upper	2*1- sided= p_2
Iskola-Score	MLE	- 0.2139	0.09588	Asymptotic	-0.4018	-0.02596	0.0257
	CMLE	- 0.2139	0.09588	Exact	-0.4065	-0.02154	0.02889

A táblázat újra tekinti a háztartásfő iskolai végzettségének 13 fokozatú változóját, de most a rétegzett módon. Bár mind az MLE mind a CMLE létezik, de a prediktor 2% szinten már nem szignifikáns, sőt a koefficiensek előjelei is megváltoztak. A tengelymetszet és a specifikus konstansok most is eliminálódtak a becslésből. Az eddigiekben csak a 2*1-sided típusú p -value került alkalmazásra, a konzisztenciát biztosítandó a 95% CI határokkal. Azonban az egzakt p -érték változik a teszt statisztika speciális scores, likelihood ratio vagy Wald választásától függően is. Különösen akkor, ha a mintaméret extrém alacsony. Az alábbiakban ezt a problémát illusztráljuk. Két prediktorra vonatkozóan az egzakt tesztek eredményeit a „háztartásfő életkora”, majd a „háztartás

korábban, valaha elszenvedett-e szegénységet” kérdések/válaszok érdekesek. A mintát leszűkítettük a *6 főnél több tagú, budapesti, férfi háztartásfős* háztartásokra. A táblázat mutatja, hogy az *életkor (Age)* esetén csak a *score* teszt létezik az aszimptotikus tesztek között, de a *p*-értéke 5% döntési szinten más döntésre vezet. Bár az egzakt teszt *p*-értékek most speciálisan azonosak ($p=0.07143$ egyaránt) ez általában nem szükségszerű. Míg a *p-mid* value az Exact Likelihood Ratio teszt esetén 5% szinten a null hipotézist elutasítja, addig a többi egzakt teszt elfogadja azt. A „*Poverty Ever Before*” kérdés esetén 5% döntési szinten az *Exact Probability Test* döntése eltér a többi típusú egzakt tesztétől, és mind a *p*-value mind a *p-mid* value értékek lényegesen eltérnek.

7. táblázat

Egzakt teszt eredmények

<i>A teszt típusa</i>	<i>Statistics</i>	<i>DF</i>	<i>p-value</i>	<i>p-mid</i>
H ₀ : Beta_Age=0				
<i>Score</i>	4.317	1	0.03774	NA
<i>Likelihood Ratio</i>	?	?	?	?
<i>Wald</i>	?	?	?	?
<i>Exact Score_asy</i>	4.317	NA	0.07143	0.05357
<i>Exact Score</i>	3.777	NA	0.07143	0.05357
<i>Exact Probability</i>	0.03571	NA	0.07143	0.05357
<i>Exact Likelihood Ratio</i>	8.997	NA	0.07143	0.03571
H ₀ : Beta_Poverty Ever Before=0				
<i>Score</i>	6.107	1	0.01347	NA
<i>Likelihood Ratio</i>	?	?	?	?
<i>Wald</i>	?	?	?	?
<i>Exact Score</i>	5.343	NA	0.03571	0.01786
<i>Exact Probability</i>	0.03571	NA	0.07143	0.05357
<i>Exact Likelihood Ratio</i>	8.997	NA	0.03571	0

IV. Konklúziók

A szegénységi küszöb definiálása, majd értékének megadása társadalmi, gazdasági okon át érzékeny feladat, ennek során alapvető hipotézisünk, hogy tekintet nélkül a jövedelmi szintjére, mindenki átérzi a saját relatív szegénységi küszöbét. Ez a szint rétegspecifikus társadalmi, gazdasági, demográfiai bontásban. Rétegen belül ritka esemény lehet a küszöb alá kerülés ténye, és a rétegen belüli alacsony almintaméret is tesztelési problémát okozhat statisztikailag. Jelen tanulmány e kérdésekre keresi a választ. A *szegénységi küszöb relatív* jellegű rögzítésének elterjedt módszere a medián adott százalékát, vagy vala-

mely nevezetes kvantilist adni meg küszöbértékként. A kvantilisek *robosztusak* az extrém *outlierek* tekintetében, ugyanakkor, a különböző társadalmi rétegekben mint küszöbszintek rétegspecifikusan regresszálhatók. Viszont, mivel adott szegénységi dimenzió – jövedelem, fogyasztás, kiadás, vagyon – a szóródás tekintetében *heteroszkedasztikus* alakulása, logikus egy alkalmas tau%-rendű kvantilist közvetlenül regresszálni alkalmas prediktorok alapján. A tanulmány ezen kérdéseket tárgyalja alapvetően.

Irodalomjegyzék

AGRESTI, A. (2002): *Categorical Data Analysis*, 2nd Edition, Wiley.

GARTHWAITE, P.H.; JOLLIFFE, I.T.; JONES, B. (1995): *Statistical Inference*. Prentice Hall.

CHRISTMANN, A.; ROUSSEEUW, P.J. (2001): *Measuring overlap in logistic regression*. Computational Statistics and Data Analysis, 37, 65–75. pp.

HAJDU, O.: *A szegénység statisztikai mérése. Egy új, többváltozós módszertan*. GlobeEdit, Saarbrücken, 2017.

HAJDU, O. (2006): *Exact inference on poverty predictors based on logistic regression approach*, Hungarian Statistical Review, special number 10. Vol.84 134–147. pp.

HIRJI, K.F.; MEHTA, C.R.; PATEL, N.R. (1987): *Computing distributions for exact logistic regression*. JASA, 82. 1110–1117. pp.

HIRJI, K.F.; TSIATIS, A.A.; MEHTA, C.R. (1989): *Median unbiased estimation for binary data*. The American Statistician, 43. 7–11. pp.

STEIGER JUDIT*

A megmért valóság

I. A megmért valóság a közgazdaságtan alfája és omegája

A közgazdaságtan a valóságos világot összefüggések feltárásával, logikai rendszerek felépítésével, modellek alkotásával mutatja be. Elméleti modelljei „valóságidegen” jellegüket azonban elveszítik amint adatok forrásértékével bizonyítottan, vagy éppen megcáfoltan áll előttünk a modellt igazoló megmért valóság. A modellek nem a valóságra ráhúzott kész sablonok. Gyakran „kilóg”, vagy inkább túlterjed a logikai vázon a reális világ színessége, melyre számtalan példa említhető például a fejlődélméletekből.

A gazdaságtörténet ismétlődő struktúrákat feltáró modelljei – többek között – mennyiségi elemzésekkel, statisztikai szám adatokkal mutatják be az egyes fejlődési típusokat. S hány olyan ország, régió, fejlődési út van, mely az általános típusnak nem felel meg. Ez azonban nem a kvantifikáció sikertelenségét, hanem önmagában való elégtelenségét mutatja. Sőt éppen az eltérések összehasonlító elemzése ad módot a fejlődélméletek számára a társadalmi és politikai közegben, a globális, a regionális és a helyi hajtóerőkben fellelhető különbségek feltárására. Ezek gazdagítják az elemzést, új változók bevezetésével bővítik a modelleket. A tradicionális elemek, az érzelmi motívumok, a vállalkozói szellem, az üzleti etika, a bizalom szintje, az anyagi ösztönzők követésének jelentősége; ezek a gazdasági növekedés ún. puha tényezői, a növekedési hatóerők minőségi jellemzői. Valóságuk feltárása, társadalmi gyakorlatuk bemutatása, a mennyiségi és minőségi értékek együttesen bizonyíthatják, hogy a modell, az elmélet, időben és térben nem volt-e szűklátókörű. Az empirikus hivatkozási alapnak az általános elméletekkel való összevetése, a tényeknek a modellel való szembesítése, új problémák feltárásához, új kutatási hipotézisek kidolgozásához vezethet. Az újravizsgált, más módszertannal összeállított adatok, vagy más szempontból elemzett problémák új összefüggéseket tárhatnak fel, új elméleti rendszerek megalkotásához, a bukott modellek feltárásához vezethetnek.

S ha az időbeliség kérdésében a mérés problémája jövőbe tekintő módon merül fel oly módon, hogy mi lehet a gazdaságfejlesztés sikerességének mutatója, akkor ismét a megmért adatokhoz fordulunk, és a fejlődési ütemtől a gazdasági szerkezeten és a tökéllátottságon át a termelékenységig számtalan mutatót használunk a fejlődés tényeinek megmutatására. Az így nyert adatok nemcsak a modernizációs folyamat időbeli fáziseltolódásáról, hanem a fejlesztési folyamat sajátos strukturális különbségeiről is képet adnak.

---

* tanszékvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék

Így nyilvánvalóvá válhatnak az intézményfejlesztés feladatai is, melyek gazdasági fejlődési vonatkozásban sem az általánosságok mindenhatóságából, sem a módszertani individualizmusból és a történeti egyediségből nem vezethetők le a megmért valóság nélkül.

II. Kulcsfontosságú rálelni a módszerekre

„Mennyiben és milyen értelemben tekinthetjük a statisztikát a tudás tárgyilagos forrásának...”¹ – teszi fel a kérdést Gyáni Gábor a statisztikai adatsorok történetirői használatával, a történelmi tények számszerűsíthetőségével összefüggésben -, majd így folytatja:” Ez pedig azt a további kérdést veti fel, hogy mennyiben művi és konstruált vajon a statisztikai adat. Hiszen: az maga is egy bizonyos fajta szellemi konstrukció, s mint ilyen, ki van szolgáltatva az értéktételezésnek, az önkényes, ha úgy tetszik a szubjektív megfontolásoknak.” Mindenképpen egyetérthetünk nemcsak a kérdésfelvetéssel, hanem a továbbiakban kifejtett állásponttal is, mely a modern kor körülményei közt uralkodóvá lett mennyiségi szemlélettel összefüggésben úgy tartja, hogy a számoszlopokban tárgyasult mérési eredmény egy bizonyos fajta történeti fogalomalkotásnak a gyümölcse.² A statisztika feltétlen objektivitásába vetett töretlen hit megrendültsége indítja a szerzőt a következő kérdés megfogalmazására: "Mitől objektív, másként mondva, mitől objektívebb a modern statisztika, mint minden más, nem feltétlenül mennyiségi paramétereken nyugovó társadalmi tapasztalat, amely szintén létrehozza saját diszkurzív megnyilatkozását?"³

Az objektív valóság megragadásának új kihívása ma a statisztika számára a Big Data. A valós idejű adatok robbanásszerű megnövekedése, az infokommunikációs technológia által biztosított új felhasználási módok beláthatatlan távlatokat nyitnak. Nemesak az adatállomány nagysága nő folytonosan és hihetetlenül nagymértékben, s nemcsak az eszközök és hálózatok gyorsasága nő, hanem új távlatokat nyit az adatállomány kombinálhatósága (esetleg manipulálhatósága) és additív jellege is. A sok adat áttekintése új módszertant is kíván, a torzítás, a hibák elkerülése még nagyobb jelentőséggel bír, ugyanakkor ez még inkább kiemeli a korábban felvetett problémát a statisztika szellemi konstrukciójáról, azok művi, konstruált adattartalmának lehetőségéről is. Adat, anyag, információ bőven van tehát, de amit ehhez mindenképpen hozzá kell tennünk ahhoz, hogy mindez hasznosítható legyen, az a rendszeralkotó tudományos gondolkodás.

Az új tudás-gazdasággal az adatok kinyerhetőségével és elemezhetőségével komplex, országhatárokon átívelő kihívások láncolatával áll szemben a statisztika, mint módszertani tudomány és az újgazdaság működésének bemutatásával a közgazdaságtan is. Az üzleti, a kormányzati és a civil gazdálkodás területén megjelenő okos-rendszerek online összeköttetésekkel kiberbiztonsági problémákat hordoznak, de rombolóak lehetnek a kiszárgott üzleti titkokra, az integrált logisztikai rendszerek, hálózatok működésére, a személyes adatok védelmére (nem is beszélve a kiber-terrorizmusról az adatlopásokról, a bankkártya csalásokról). Ugyanakkor sokat profitálhat a közgazdaságtan a pénzügyi piacok, a konjunktúra-ciklusok valós jelenségeinek elemzéséből, javuló előrejelzési lehetőségeiből. Az értelmisé-

¹ GYÁNI GÁBOR: *A statisztika mint konstruált és/vagy objektív történeti adat*. Statisztikai Szemle 2018/3. 251. p.

² GYÁNI 2018, 252. p.

³ GYÁNI 2018, 253. p.

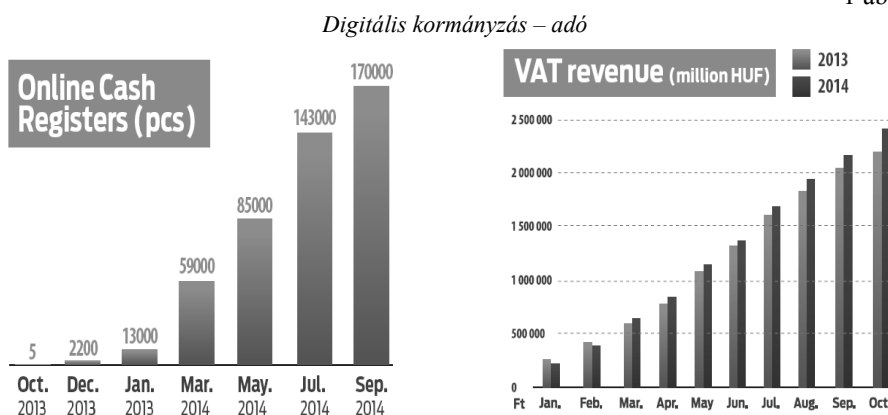

givé lett racionális fogyasztó, az okos gyárak, az okos városok és az intelligens politika és kormányzás sem a jövőt jelenti ma már, hanem a jövőbe tekintő jelent. Ugyanakkor érdekes Vincze János megállapítására⁴ is odafigyelünk: „vigyázzunk, ha azt hisszük, hogy pusztán az adatok mennyisége és az új technikák elegendőek a sikerhez. A közgazdaságtan automatizálása valószínűleg nem fog bekövetkezni. Fogalmi újításokra is szükség lesz, és az információs forradalom következtében ezeknél kevésbé lesz kötve a kezünk”.

Csak egyetlen gyakorlati példa az adóbevételek növelésének hatékony megoldására, és az okos városi közlekedésre.

A gazdaság kifehéritését szolgáló on-line pénztárgépek bekötése 2014 első felében az ÁFA bevételeket 13,5%-al növelte (HUF 106 billion).

1 ábra

Forrás: <http://ivsz.hu/~media/files2/innovation-in-public-administration-an-operating-e-state>

2014. október 1-én adták át a közösségi közlekedés utas-információs rendszerét Budapesten, mely valós idejű forgalmi adatokkal segíti a közlekedés szervezését és a forgalomszámlálást

⁴ VINCZE JÁNOS: *Információ és tudás – A big data egyes hatásai a közgazdaságtanra*. Közgazdasági Szemle 2017/10. 1158. p.

III. Az ökonometria – mérés a közgazdaságtanban⁵

A közgazdaságtanban az elméleti jelleg miatt a valóság-hűség azoknak a modelleknek a valóság-közelségét jelenti, mellyel megpróbáljuk elméleti feltevéseinkkel a gazdaság intézményeit és tranzakcióit leírni. Az ökonometria matematikai statisztikai módszerrel elemzi a gazdasági adatokat⁶ a közgazdasági elmélet empirikus tartalmakkal való megerősítésére, vagy megcáfolására.⁷

A modell elemzés lépései:⁸

- A kiindulópont a bizonyítandó közgazdasági modell, melynek több ökonometriai modellje is lehet,
- ezt követi a közgazdasági elmélet empirikusan tesztelhető megfogalmazása, azaz az ökonometriai modell kiválasztása, a függvényforma megadása;
- adatok és korábbi, előzetes információk bővítik a rendszert;
- melyet a következtetés fázisa követ a becsléssel;
- majd a hipotézis ellenőrzés;
- s végül a modell így felhasználható előrejelzésre, döntés-előkészítésre.

Az ökonometria a versengő közgazdasági elméletek közötti választást segíti elő, melynél annak az elméletnek az igazolása erőteljesebb, amelyik jobb előrejelzést ad a korábbi elmélethez képest.⁹

S ezzel kapcsolatban merült fel kérdésként a közgazdászokkal szemben az, hogy miért nem tudták a 2007-2009-es pénzügyi válságot előrejelezni? Az infokommunikációs technológia, a valós idejű adatok rendelkezésre állása sem tudja a várakozások pszichológiai hatásait kiiktatni. Az értékpapíri piacok volatilitását a befektetői hangulat változása, és a kognitív disszonanciák éppúgy magyarázzák, mint a kockázati valószínűségek változó meghatározása. Az sem volt ismeretlen tény, hogy a fedezetlen papírpénztömeg felhalmozódása, a jelzáloghitelezés felfutása, a xenopiacok és a derivatív technikával többszörösen újracsomagolt papírok értékhalmozódása együttesen biztosan robbanó elegyet alkotnak, csak az időpont volt kérdéses. A legsúlyosabb hatások érthetően az innovatív pénzközvetítőket, a befektetési bankokat és a biztosítókat érték, s ezért a jelentős hitelállománnyal működő építőipar és autóipar is hirtelen szűkülni kezdett. A spekulációs buborék okozta összeomlás, melyet a hitelezési pánik tovább erősített, ugyanakkor nem okozott globális

⁵ MADDALA, G.S.: *Bevezetés az ökonometriába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 33. p.

⁶ OPFINGER DR., MATTHIAS: *Methoden der Ökonometrie. Lehrstuhl für Finanzwissenschaft*. WS 2014/15. https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb4/prof/VWL/FIN/WS14_15/Methoden_der_%C3%96ko/VorlesungMethoden1.pdf. letöltés: 2018.05.04. ANDERSON, PER KRAGH –BORGAN, ØRNULF – GILL, RICHARD D. – KELDING, NIELS: *Statistical Models Based on Counting Processes*. Springer-Verlag, New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest 1993. LEE, ELISA T.: *Statistical Methods for Survival Data Analysis*. Second Edition. A Wiley-Interscience Publication. John Wiley & Sons, Inc. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore 1992. CREIGHTON, JHC: *A First Course in Probability Models and Statistical Inference*. Springer-Verlag, New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest 1994.

⁷ MADDALA, G.S. 2004, 33. p.

⁸ MADDALA G.S. 2004, 37. p.

⁹ MADDALA G.S. 2004, 39. p.

pénzügyi rendszerösszeomlást, mivel a keynesi módon reagáló kormányzatok állami támogatásban részesítették a talpon maradáshoz a jelentős veszteségeket elszenvedő bankokat és a foglalkoztatás fenntartása miatt támogatandó vállalatokat.

Az előrejelzés elmaradt, és a várhatóan bekövetkező, de az addig megnyert időben sok kreatív ötlet született az innovatív vagyonhalmozásra.

IV. A mérés problémája: mi lehet a sikeresség mutatója?

A közgazdasági elméleti megfontolások és a tények/jelenségek tömör számszerű jellemzésére szolgáló statisztikai információk együttesen a gazdaság megmért valóságának statisztikai, a számok nyelvén megfogalmazott leképezését jelentik. Ha kiemelünk egy mutatót, például az életminőség alakulását, akkor e jelenség tulajdonságait időbeli, területi, minőségi és mennyiségi ismérv változatok szerint különböztethetjük meg. Az életminőségből kiemelve a vagyonosodás folyamatát, idősoros adatokat elemezve mutathatjuk be a vagyon nagyságának változását különböző összehasonlításokkal, arányváltozásokkal. A jelenségek magyarázatára előhívhatjuk a közgazdasági elosztási elveket, s ha a nyert információk nem igazolják vissza az elveket, akkor további összefüggések után kell kutatnunk. A 2010-ben, az USA-ban mért jövedelmi és vagyoni megoszlás, a társadalmi polarizáció vizsgálata kapcsán szembevetendő jelenség volt az „amerikai egyenlőtlenségek robbanása,”¹⁰ a legfelső 1 ezreléknek a nemzeti jövedelemből való, megtöbbszöröződött részesedés növekedése. Vajon a sikeresség mutatója-e a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenség bajnokának lenni?

„A topmenedzserek asztronomikus fizetéseit sok minden indokolja, de a teljesítményük nem” írja Pogátsa Zoltán¹¹ Piketty-hez kapcsolódva a „Fejlődés versus növekedés, növekedés versus egyenlőség” című fejezetében e kérdéseket fejlődésgazdaságtani nézőpontból elemezve. Megállapítása szerint a kapitalizmus alapvető jellemzője a növekvő társadalmi polarizáció, s ennek egyik része a menedzser-bérrobbanás is, melynek okát a menedzsereknél – többek között – a fizetésüket meghatározó igazgatótanácsokkal való összejátzásban” találja meg.

Piketty hosszú időszoraival az elosztás kérdéseit vizsgálja, a magánvagyonok felhalmozásának dinamikáját, s azt elemzi, hogy a növekedés, a verseny, és a technikai fejlődés csökkenti-e a társadalmi egyenlőtlenségeket. Három évszázad és több mint 20 ország adatait elemezve a szisztematikus tudományos elemzés végső verdiktje az, hogy a kapitalizmus fenntarthatatlan egyenlőtlenségeket teremt, azonban léteznek olyan eszközök, melyekkel a demokrácia képes a közérdek elsőbbségét a magánérdek felett érvényesíteni.¹²

A jövedelmi egyenlőtlenségek vizsgálatának adatai a jövedelemadó bevallásokból, a vagyonmegoszlás kimutatásának adatai vagyonyilatkozatokból, illetve örökség kimutatásokból származnak.

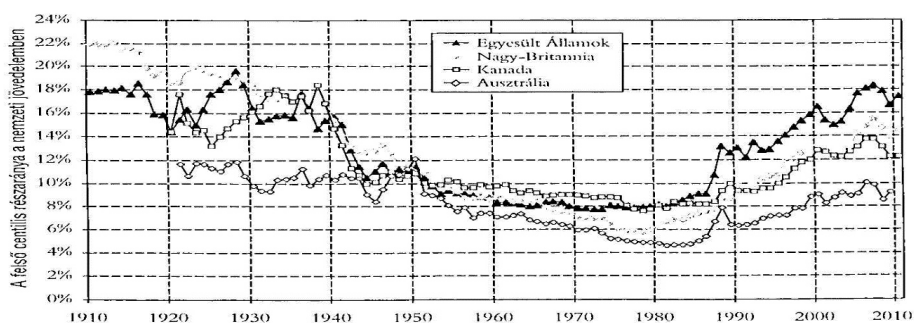
¹⁰ PIKETTY, THOMAS: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015. 333. p.

¹¹ FÁBIÁN ATTILA – POGÁTSA ZOLTÁN (szerk.): *Az európai kohéziós politika gazdaságtana*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2016. 59. p.

¹² PIKETTY 2015, 12. p.

2. ábra

Jövedelmi egyenlőtlenségek az angolszász országokban, 1910–210

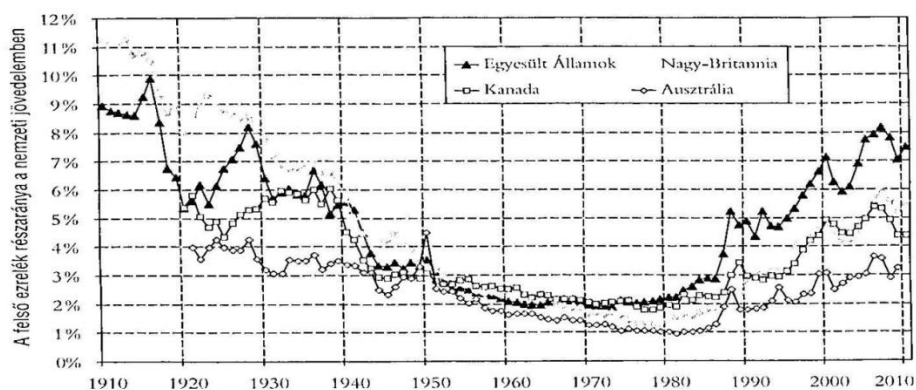

Forrás: PIKETTY, THOMAS: A tőke a XXI. században. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015. 335. p.

A történeti források lehető legteljesebb körű feldolgozása, s az információtechnológiának köszönhetően ugyanakkor a nagytömegű historikus adatok, lehetővé tették hosszú idősorok létrehozását, a hosszú távú dinamika bemutatását. Mindezek alapján a kiválasztott jelenség, a csúcsmenedzserek „bérrobbanása” az adatok bizonyossága szerint az amerikai legfelső szinten következett be az eloszlás legmagasabb pontján, a felső 1%-ban, és még inkább a felső 0,1%-ban¹³ (évi 1 millió dollár feletti jövedelmeknél).

3. ábra

A felső ezrelék jövedelmének részaránya az angolszász országokban, 1910–2010

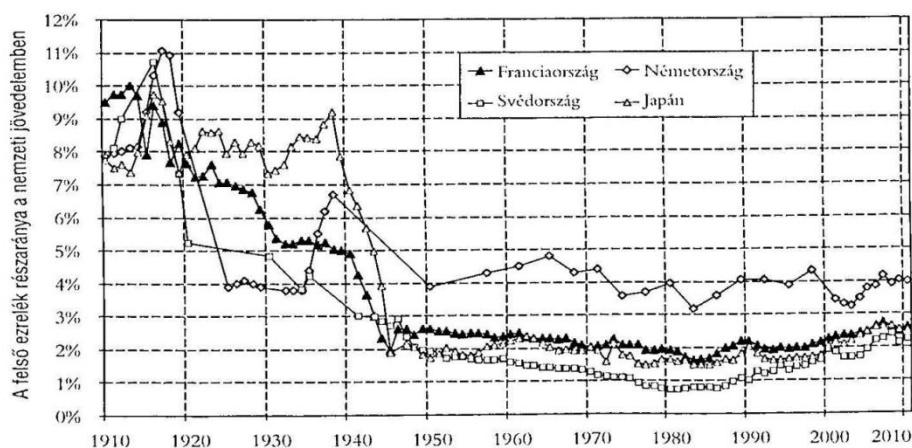
Forrás: PIKETTY, THOMAS: A tőke a XXI. században. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015. 339. p.

¹³ PIKETTY 2015, 333. p.

A váratlanul jelentős növekedést a közgazdaságtanban sem a határtermelékenység, sem a humántőke investíció nem magyarázza meg, mivel azok olyan általános jelenségek, melyek nem lehetnek a kevesek jellemzői. Láthatóan azonban nem minden fejlett országot jellemez a magas fizetés.

4. ábra

A felső ezrelék a kontinentális Európában és Japánban, 1910–2010

Forrás: PIKETTY, THOMAS: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015. 339. p.

Ezért arra is következtethetünk, hogy ez a termelés technológiai háttérével sem függ össze közvetlenül, mert a technológiai fejlődés nem korlátozódik az angolszász országokra. Az egyik fontos pont a magyarázatok megtalálásához az, hogy a nagyon magas munkajövedelmek az Egyesült Államokban az 1980-as évek óta jellemzőek. A másik, hogy valamennyi növekedést a pénzügyi és a reálszféra menedzsereinél mérték. A két különböző jelenség együttes működése elvezet bennünket annak felismeréséhez, hogy a 2007-2009-es pénzügyi válság szakemberei tudták erre a szintre feltornászni jövedelmeiket. Ez a megmért valóság.

Irodalomjegyzék

FÁBIÁN ATTILA – POGÁTSA ZOLTÁN (szerk.): *Az európai kohéziós politika gazdaságtana*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2016.

GYÁNI GÁBOR: *A statisztika mint konstruált és/vagy objektív történeti adat*. Statisztikai Szemle 2018/3.

MADDALA, G.S.: *Bevezetés az ökonometriába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.

PIKETTY, THOMAS: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015.

VINCZE JÁNOS: *Információ és tudás – A big data egyes hatásai a közgazdaságtanra*. Közgazdasági Szemle 2017/10.

BOTOS KATALIN*

Statisztikusok, közgazdászok és -izmusok

Valójában a jelen tanulmánynak azt a címet kellett volna adnom, hogy *magyar közgazdászok és a politikai rendszerek*. De az is tény, hogy közülük sokan a statisztika kiváló művelői voltak.

Az alábbiakban áttekintjük néhány 1945 előtt született magyar származású közgazdász pályáivét. Mindenekelőtt az *izmusok* sorsfordító szerepét domborítjuk ki. Néhány kiemelkedő egyéniségnek valamivel bővebben részletezzük a pályafutását. Markánsan két csoportra oszthatók, aszerint, hogy itthon maradtak, vagy emigráltak.

I. A két szomszédvár

A két világháború közötti gazdaságtan kiemelkedő alakjai voltak *Heller Farkas* és *Navratil Ákos*. Heller Farkas a *Duna jobbpartján*, a Műegyetemen, annak gazdasági karán, míg Navratil Ákos a *Duna bal partján*, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán lett tanszékvezető egyetemi tanár. Némileg más szemléletben tanították a közgazdaságtant, de mindketten szakmájuk kiválóságai voltak, nemzedékek elismerését vívták ki életükkel és munkájukkal.

Navratil Ákos középiskolai tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban végezte. A Budapesti Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet 1899-ben, majd Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést nyert el a Budapesti Tudományegyetemen. 1904-ben a Kassai Jogakadémiára nevezték ki a közgazdaságtan, pénzügytan és magyar pénzügyi jog rendes tanárává. A következő évtől, 1905-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendkívüli, 1909-től 1918-ig nyilvános rendes tanára volt. 1918 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetem – 1922 utáni nevén Pázmány Péter Tudományegyetem - nyilvános rendes tanára, a közgazdaságtan és pénzügytan tanszékvezetője, ezzel párhuzamosan az egyetemi közgazdasági intézet és szeminárium igazgatója volt. Magyar pénzügyi jogi előadásokat is tartott, valamint két ízben, 1928–1929-ben és 1939–1940-ben a jog- és államtudományi kar dékáni,

---

* Professzor emerita, Szegedi Tudományegyetem

majd 1941–1942-ben az egyetem rektori tisztségét viselte. 1948-ban kényszernyugdíjazták. A méltánytalanságoktól lelkileg megtörtén halt meg 1952-ben.

Heller Farkas középiskolai tanulmányait az Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban végezte, majd a Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi, majd államtudományi tudori diplomát. Egyetemi oktatói, tudományos pályára készült, de csak 36 éves korában érhetett el tanári kinevezését a Műegyetemen. Addig tisztviselőként dolgozott a Kereskedelmi és Iparkamaránál, majd a Földművelésügyi Minisztériumban. Az egyetemen aztán agrárpolitikai, iparpolitikai és szociálpolitikai tárgyakat oktatott. Többször töltött be dékáni posztokat. 1944-45-ben az akkor már Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemnek nevezett intézmény rektora, majd a következő tanévben prorektora lett. A Szent István Akadémia 1920-ben fogadta rendes tagjává. A Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben levelező, majd 1934-ben rendes taggá választotta. 1949-ben sok más „polgári” társával együtt megfosztották akadémiai tagságától, (holott 1948-49 között a z MTA II osztályának osztályelnöke volt). Méltatlan körülmények között élt 1955-ben bekövetkezett haláláig. Pedig *Heller Farkas* a XX század második felének talán legismertebb, és nemzetközileg is elismert közgazdász- egyénisége volt. Érdeklődése igen hamar a közgazdaságtan felé fordította. A határhaszon-elméletekre kiírt akadémiai pályázatot még pályája elején (1903) megnyerte, s ezzel egyben bele is dolgozta magát az angolszász gazdaságtani iskola módszertanába. Enciklopédikus tudású, hatalmas munkabírási, nagy szorgalmú szakember volt, aki - nagy riválisának, Navratil Ákosnak a megfogalmazása szerint- mindent tudott a szakmájáról, amit a maga idejében tudni lehetett. Ez annál is nagyobb elismerés volt Navratil részéről, mert pályája kezdetén éppen ő volt akadályozója Heller akadémiai karrierjének. (Nem utasította el ugyan, de nem is támogatta habilitációs kérelmét a kolozsvári egyetemen.) Végül Heller Budapesten habilitált.

Gyakorlati tevékenysége jól megalapozta gazdaságpolitikai felkészültségét. Az egyetemen fontosnak találta, hogy jó tankönyveket bocsásson a hallgatóság részére. *Elméleti közgazdaságtanát* 1919-ben, *Alkalmazott gazdaságtanát* 1920-ban rendezte sajtó alá. Míg az első részben a közgazdaságtan fő témaköreivel foglalkozik, a második kötet ágazati gazdaságtannak tekinthetjük. Könyvei német, angol, spanyol és finn nyelveken jelentek meg. A német egyetemeken 1933-ig tankönyvként használták Heller munkáit. Két könyve négy kiadást ért meg Németországban. 1921-ben németül először megjelenő könyve olyan népszerű volt a német egyetemeken, hogy 20 000 példány fogyott el. Könyvét Ausztráliában is tankönyvként használták, s Brazíliában még 1970-ben is felfedezett a leánya egy tananyagként használt könyvét... *A közgazdasági elméletek története* c. munkája pedig párját ritkította. (Angol fordítása készülöben volt, de a fordítás a II. világháború bombázásainak áldozatául esett. A fordító is meghalt.)

Jelentős munkája volt *Pénzügytana* is. A Műegyetemen indult meg- Európában elsőként- a posztgraduális közgazdasági képzés, mivel felismerték, hogy a műszaki pályán tevékenykedőknek, az ipar, a mezőgazdaság irányító posztjaira kerülő szakembereknek- csakúgy, mint a Pázmányon a jogászoknak-, jelentős gazdasági ismeretekre van szükségük.

1925-től negyedszázadon át szerkesztette a *Közgazdasági Szemlét*. 1930-ban megkapta a Corvin koszorút. Olyan nagyságokkal együtt, mint *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, *Fejér Lipót*, *Szekfü Gyula*. Bátor, emberséges, antifasiszta meggyőződésű személy volt. 1933-ban például megszakította könyveinek német kiadójával a kapcsolatot, mivel nem volt hajlandó a náciakat támogató közgazdászokra hivatkozni. Éber Antal (származása

miatti) lemondását a Közgazdasági Társaság elnökségéről sem volt hajlandó továbbítani. Szociális érzékenysége jellemző, hogy *Giesswein Sándorral* a keresztény- szociális párt vezetője volt a 20-as években. A munkásság helyzetének javításával pályája kezdetétől fogva mindvégig foglalkozott, nemzetközi tanácskozásokon képviselte a kérdést. A nemzetgyűlésben felszólalt a fehérterror ellen. A magyar baloldali értelmiség is - *Jászi Oszkártól Szabó Ervinig* - baráti tisztelettel viszonyult hozzá. Mindez mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a kommunista „tudományvezetés” 1949 után, politikai elfogultságból el ne utasítsa - dokumentumainak megtekintése nélkül - tudományos fokozatra irányuló kérelmét. Még özvegyének is megalázó módon kellett segélyért fordulnia a MTA-hoz és az illetékesekhez, hiszen a szegénységben meghalt tudós özvegye is nyomorgott.

Navratil Ákos Hellerrel ellentétben nem a matematikát alapul vevő módszerek híve volt. Átfogó művében, Közgazdaságtanában nem alkalmazta a *ceteris paribus* elvét, amely a modell-alkotáshoz elkerülhetetlen; a jelenségeket komplexebb hatások eredőjében elemzi. Nem fogadta el kritikátlanul a határhaszon iskolát, az egyéni javak mellett helyet adott a *közjavaknak* is. A munkabér magyarázatául sem fogadja el a határtermelőkenységi elméletet. Tökének a fizikai javakat tekintti, a tőkefogalom immaterializációját valló nézetekkel szemben. Ebben ütközik Heller nézeteivel. Nem hisz a tökéletes piacokban, úgy látja, belső ellentmondást rejt magában a magára hagyott piac, és tendencia van a monopolhelyzetek kialakulására. Úgy véli, semleges pénz nincs. A metallizmus híve, a bankjegyet *nem tekinti pénznek*. A konjunktúrális ingadozásokat a gazdaság természetes jelenségének tekintti, de úgy gondolja, az állam által „igazgatott pénzzel” a súlyosabb válságok elkerülhetőek... Az állami beavatkozást a gazdasági életben szükségesnek véli, de a „neoszocializmus” előretérésével (ezen a náci gazdaságpolitikát érti) inkább a beavatkozás korlátozására helyezi a hangsúlyt. Munkásságában sok ortodox, de ugyanakkor néhány előremutató elem is van. *Heller Farkas* 1935-ben a Közgazdasági Szemlében írt értékelésében Navratil közgazdasági rendszerét, mint rendkívül alapos munkát, sokra értékelte.

A két tudós a Magyar Gazdaságkutató Intézet tanácsának egyaránt a tagja volt. Mindketten a MTA akadémikusai lettek, ami jelzi, hogy abban a korban, a két világháború között mennyire demokratikus volt a tudományos közélet. A közgazdaságtudomány sokszínű volt, tolerálta a különböző megközelítéseket. De mindkettőjük munkássága kevés volt a primitív politikai hatalmi áramlatokkal szemben, amelyek „holnapra megfordították az egész világot.” Úgy, hogy alulra került számos érték... Szerény vigasz csupán, hogy posztumusz rehabilitációjukkal 1989-ben a történelem igazságot szolgáltattat nekik.¹ Ehhez azonban kellett a rendszerváltozás előszele.

II. *Fellner Frigyes, a nemzeti vagyon számba vevője*

Fellner Frigyes (1871-1945) az elméleti és gyakorlati gazdasági kérdések kiemelkedő szakértője volt a XX század első felében. Jogot végzett. Ügyvédként dolgozott, majd a Magyar Agrár- és Járadékbank Rt. igazgatója, vezérigazgatója lett. Gyakorlatból ismerte a gazdasági életet. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan már a század első évtizedeiben megkezdte akadémiai pályáját is. A budapesti egyetem jog- és államtudományi karán az

¹ MÁTYÁS ANTAL (szerk): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

agrárpolitika magántanára, majd 1920-tól-től az egyetem rendes tanára lett. Párhuzamosan egy fél évtizeden át a Budapesti Kereskedelmi Akadémián is tanított, nemzetgazdaságtant és pénzügytant. Rendes tanárrá történő kinevezésétől kezdve igazgatói állásáról lemondott, és a tudományos életnek szentelte energiáit. Egyébként 1909-től a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek rendes tagja, ülésain a magyar kormány képviselője volt. Az MTA már 1915-ben levelező tagjává választotta, s 1936-ban rendes tag lett. Több külföldi tudományos társaságnak is tagja volt. 1927-ben a felsőház póttagjává, 1939-ben tagjává nevezték ki.

Közgazdasági elméleti munkássága során elsősorban a nemzeti vagyon- és jövedelemszámítással, a fizetési mérleg kérdéseivel, továbbá agrárpolitikai, valutapolitikai, pénzügytani és statisztikai kérdésekkel foglalkozott. Munkái útmutatást adtak hosszabb távra a makrogazdasági idősorok összeállításához. Lényegében ezen adatsorok segítségével tudják ma is tanulmányozni a második világháborút megelőző korszak magyar gazdaságát. Fellner számításai egyedülálló adatforrást nyújtanak ahhoz, hogy megismerhetők legyenek az első világháború és az azt követő területvesztés következményei a magyar gazdaságra.

A kutatásaiban a nemzeti jövedelmet termelési oldalról becsülte. A számításokban az értékalkotó termelést - a korszak felfogásának megfelelően - csak az anyagi ágazatokra korlátozta, kihagyva az ún. nem anyagi szolgáltatásokat. Idetartoznak a kormányzati szolgáltatások, de szintúgy kimaradtak a piaci alapon nyújtott személyi szolgáltatások is, így például a személyszállítás, vagy az ügyvédi tevékenység. A XX. század első harmadában még nem vált széles körben elismertté az a neoklasszikus tétel, hogy az értéket a fogyasztói haszon méri. Ma már úgy véljük, hogy értéket hoz létre az állami egészségügy és a közoktatás, sőt a közigazgatás, valamint a honvédelem is. Annyi új érték keletkezik, amennyit a fogyasztók elismernek, vagy közvetlenül a piaci árban, vagy közvetve a demokratikusan megválasztott parlament által megszavazott költségvetésen keresztül. „Fellner eredeti megközelítésében a számvitelben használt tőkearányos nyereség analógiájára kiszámította a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon hányadosát, és ezt nevezte a „nemzeti vagyon reprodukív erejének”.² Számításai szerint ennek értéke az 1913. évi 16,23-ról az 1920-as évek második felére 13,66 százalékra csökkent. „Első ránézésre rendkívül kedvezőnek látszik a 10 százalék feletti reálhozam. De a mutató szisztematikusan felfelé torzít, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a nemzeti jövedelem egésze nem az eszközökben megtestesülő nemzeti vagyon hozadéka, annak nagy része munkajövedelem. Mai terminológia szerint a vagyonmérlegből hiányzik a humán tőke értéke, és ez felfelé torzítja a „nemzeti vagyon reprodukív erejét”. Ismeretes, hogy a világháború után sok magasan képzett ember jött át Csonka-Magyarország területére, önmagában ennek növelnie kellett a munkainput arányát a nemzeti jövedelem termelésében. Ebből következően vélhetően jóval alacsonyabb az eszközök hozadékának betudható és a számviteli nyereséggel párhuzamba állítható rész”.³ Munkásságának további érdeme, hogy számításait részletesen dokumentálta, lehetőséget nyújtva így arra, hogy azokat a ma érvényes metodika ismeretében korrigálni és folytatni lehessen.

² HÜTTL ANTÓNIA: *A nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában – mai szemmel*. Statisztikai Szemle. 2012. 90, 11–12. pp.

³ HÜTTL 2012, 1096. p.

Mindezen érdemei, sőt, a kormányzó menlevele sem akadályozta meg, hogy 1944. márc. 19-én el ne hurcolják, zsidó származása miatt. 75 éves korában a matthauseni koncentrációs táborban nyomorúságosan éhen halt. Jellemző azonban, hogy az életrajzi lexikon, amely már a szocialista időkben keletkezett, sommásan így ír róla: „*Munkásságával hozzájárult az ellenforradalmi korszak konszolidációjához.*” Ez a fogalmazás sejtetni engedi, hogy ha a háború után életben marad, rá se várt volna sokkal kedvezőbb sors, mint Heller Frigyesre, Navratil Ákosra, vagy Varga Istvánra. Egy főrendi házi tagra?!

III. Varga István, a tudós gazdaságpolitikus

A XX század sok értékes közgazdász-tudóst adott hazánknak, de kevés olyan személyt, akinek gyakorlati jelentősége akkora volt, mint Varga Istváné. Olyan tudós volt, aki az empiriára, a statisztikára ilyen nagymértékben támaszkodott. A sors kétszer is megadta számára, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor személyes tudása országos jelentőségű intézkedéseket alapozott meg. Ilyen volt 1946-ban a *magyar valutacsoda*, és ilyen az 1957-es *közgazdasági reform*.

Polgári családban látta meg a napvilágot. 1916 felsőkereskedelmi végzettséget szerzett. A Markó Utcai Főgimnáziumban érettségizett, de középiskolai tanulmányait megszakítva, 18 évesen katonai szolgálatra kellett bevonulnia. Szerencse a szerencsétlenségben: súlyos sebesülést szenvedett, s emiatt leszázalékolták. Ezután megkezdte egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A jogi tanulmányok folytatása mellett a Műegyetem Közgazdasági Osztályának előadásait is hallgatta. Itt 1919. december 13-án kitűnő minősítéssel szerezte meg a közgazdaságtudományi oklevelet, 1920. május 29-én pedig államtudományi doktorrá avatták. Munkás életét már egyetemista éveitől kezdte, a KSH díjnokaként. Tanított a Ponty utcai középiskolában, és mindkét egyetemén adjunktusi, szeminárium-vezetői munkát is vállalt. 1922–23-ban Berlinben és Londonban folytatott tanulmányokat, majd a sors fintoraként – néhány évig állástalan lett. 1926–27-ben az USA-ban vendégtanárkodott, és végzett statisztikai tanulmányokat. 1927-ben azonban testhezálló feladatot kapott: megbízták a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* megszervezésével. Az elnöki tanács tagjainak névsorában olyan elismert közgazdászok szerepeltek, mint Fellner Frigyes, Heller Farkas és Navratil Ákos. Az intézet a KSH adataira alapozva a hazai gazdasági élet elemzését végezte, tájékoztatást adva mind a kormányzat, mind a közvélemény felé. Az Intézet egyik legjelentősebb, és talán máig is a legismertebb, a saját korában nemzetközi elismerést is kiváltó műve a *nemzetijövedelem-számítás*. Ez Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződik.

Az intézetvezetői állása mellett oktatói tevékenységét is aktívan folytatta. 1933-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanárrá nevezték ki, 1940-től pedig már, mint nyilvános rendkívüli tanár tanított. 1939-től 1944-ig a német nyelven megjelenő Súdost-Economist nevű gazdasági hetilapnak volt a szerkesztője és felelős kiadója, melyben írásainak egy részét névtelenül jelentette meg. Egyébként is számos kormánytag beszédei, írásai szerzőjének őt tekinthetjük, (ami kéziratának hagyatékából

pontosan kiderült.⁴) Nem volt bértollnok, pártérdekeknek soha nem rendelődött alá, de szakértelmét rendelkezésre bocsátotta a kormánynak. (Nyilván, a kommunista rendszer későbbi megítélése szerint, ezzel ő is, mint Fellner Frigyes, „hozzájárult az ellenforradalmi rendszer konszolidációjához”...)

1944 március végén azonban a nácik németellenes összeesküvés vádjával letartóztatták és elhurcolták. Kitudódott ugyanis, hogy 1943-ban Bethlen István felkérésére Varga István és Baranyai Lipót, az MNB elnöke, egy olyan koncepció kidolgozásán fáradoztak, melyben megtervezték a magyar gazdaság háborút követő újjászervezését, a szövetségesek győzelme esetére. (Sajnos, az elkészült munkák nem maradtak fenn, azokat ugyanis elégették). Berlinbe vitték, ahonnan a börtönből 13 hónap raboskodás után szabadult. 1945. június 10-én érkezett vissza Budapestre. Ekkor nyomban az Újjáépítési Minisztérium főcsoportvezetője lett, s egyidejűleg a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános, rendes tanárává nevezték ki. Heller és Navratil ajánlására a MTA is levelező, majd igazgató tanácsi tagjává választotta. 1946-tól az Anyag és Árhivatal elnöki tisztségét látta el. (Itt jegyzem meg, hogy ezt a posztot a későbbiekben Csikós – Nagy Béla töltötte be, akivel eredetileg együtt dolgozott. Egy kései visszaemlékezésben Csikós – Nagy így írt: „1949-től elváltak útjaink...” Ez bizony eufemisztikus megfogalmazása volt annak, hogy a nagy tudású szakembert – egyszerűen kirúgták, és korábbi akadémiai ajánlóival egyetemben kiszorították a MTA-ról, valamint minden egyéb munkaterületéről. 1950-ben nyugdíjazták a Pázmány Egyetemről is. Holott alig néhány évvel korábban, 1946-ban jelent meg *A magyar valutacsoda* című írása, amelyben az *új forint megteremtésének folyamatát írta* le. Ezt a Kommunista Párt kisajátította, mint politikai eredményt. A gondos kutatás azonban bebizonyította, hogy egyértelműen Varga munkáján alapult a megoldás. Nyilván *éppen ezért* vált nem kívánatos személyé... Ezek után fordításokból, szerződéses munkákból keresett némi pénzt. Mint egyik kérvényében beszámol róla, 60–70 állás pályázatot nyújtott be – *sikertelenül*. A tudós szakemberre, az erős forint megteremtőjére nem volt szüksége a népi demokráciának!

Azaz hogy, kicsit később, mégis. Az 1956-os forradalom napjait követően, a felkelés fegyveres leverése után a Kádár-kormány belátta, hogy a dolgok nem mehetnek a régi kérvágásban. *Gazdaságirányítási reformokra van szükség*. „Előhúzták” tehát a jeles polgári közgazdászt, és felkérték, hogy legyen a Közgazdasági Szakértői Bizottság vezetője. Varga István habozás nélkül elvállalta. Segítette a Kádár rendszer konszolidációját? Igen! Mert neki az ország fontosabb volt az ideológiáknál. És az ország érdeke egy jobb irányítási rendszer /lett volna/. Javaslatait azonban az elkövetkező években még nem váltották aprópénzre, de az 1968-as új gazdasági mechanizmus elvei lényegében ezeken a tanulmányokon alapultak. Az árak szabadabb alakulása, az érdekeltiségi rendszerek és bérezés fejlesztése egyaránt része volt az általa kidolgozott javaslatoknak. 1958-tól egyébként azt is megengedték, hogy újra taníthasson, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, fogyasztás-gazdaságtant és reklámot. 1960-ban került kiadásra egyetemi jegyzeteinek és a témában végzett kutatásainak legterjedelmesebb és egyben legalaposabb (437 oldalas, színes fotókkal illusztrált) munkája, „A reklám”. Úgy vélte, a gazdasági életben a pszichológiai szempontoknak rendkívül nagy jelentőségük van. A téma mutatja gondolkodásának

⁴ MÁNYÓ VÁRÓCZI VIOLETTA: *Varga István, a tudományszervező és a gazdaságpolitikus*. PHD értekezés. Budapest, PPKE, 2016.

korszerűségét, időszerűségét, mind a mai napig. Az 1960-as évek elejétől több, a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó intézet, illetve bizottság kérte fel tudományos szakértőnek, tagnak. Külföldi kapcsolatait is feleleveníthette: lengyel, osztrák, és német egyetemek felkéréseit fogadta el. 1962-ben Luxemburgban tartott előadássorozatot angol nyelven. Váratlanul bekövetkezett halála miatt (1962. 12. 30.) sajnos, már nem értesülhetett róla, hogy a luxemburgi egyetem *díszdoktorává avatta*.

Varga István tehát azon „szerencsés” polgári közgazdász közé tartozott, akik még életükben megtapasztalták részleges rehabilitációjukat. A teljes rehabilitációra azonban várni kellett. A Magyar Tudományos Akadémia csak 1989-ben állította helyre tagságát, a többi méltatlanul megfosztott közgazdasági akadémikussal együtt. 1990. március 15-én további posztumusz elismerésben részesült: Széchenyi-díjjal tüntették ki. Nagyon közel volt már akkor az új, demokratikus rendszert hozó változás... Hogy mennyire tetszett volna neki, ami azután lett a magyar gazdaságból, a követő negyed század alatt, nehéz megmondani.

IV. Kellenek-e a hasznos idióták?

Lenin elhíresült mondása szerint az értelmiségiek: „hasznos idióták”. Értelmiséginek, önálló gondolkodó személynek lenni mindig veszélyes az antidemokratikus hatalom számára, hisz nem sokra becsüli, legfeljebb kihasználja őket. Mint láttuk, a viharos XX. évszázadban egymást váltották a különböző társadalmi rendszerek és izmusok. Érdekes megjegyezni, hogy a Horthy korszakban az ötvenes évek gyakorlatával szemben nagy mértékben támaszkodtak a munkásságukra, – mint azt Varga Istvánnál láttuk. Elfogadták, magukénak tekintették a politikusok a szakemberek által írt szövegeket. (S az is tanulságos, hogy a kormány akadémikussá, felsőházi taggá tette Fellner Frigyeszt, a később a németek által elhurcolt tudóst.)

Különösen veszélyesek voltak a diktatúra számára azok az értelmiségiek, a tisztességes statisztikusok, akik állításaikat tényekkel támasztották alá. Nem csoda, hogy akkori jelentős közgazdász – egyéniségeink, akik kivétel nélkül megalapozott statisztikai ismeretekkel rendelkeztek, és komoly eredményeket mutattak fel e tudomány-területen, szinte egyöntetűen *fölöslegessé váltak* az 1945 utáni rendszerben, a kommunista hatalomátvétel során. Az se számított, hogy valaki az előző időszakban a nyilasok üldözöttje volt.

Laky Dezső (1887–1962) volt például ilyen személy, aki a statisztika szinte minden területén kiemelkedőeket alkotott, az egészségügyi statisztikától a demográfián át a háborús károk felméréséig, a földbirtok-reform előkészítéséig. 1939-ben a választásokon a képviselőház tagja lett. A miniszterelnök Teleki Pál felkérte kormányában való közreműködésre. Teleki halála után azonban Laky nem kívánt a Bárdossy kormány tagja maradni, és lemondott. Németellenessége miatt azonban 1944-ben a Gestapo elhurcolta. A Lanzendorf melletti táborból a Fő utcai fogházba került, (többek között id. Antall Józseffel együtt.) Innen csak véletlenül szabadult meg, a kormányzó kiugrási beszéde alkalmával. Bujkálva, egyházi és baráti személyek segítségével élte meg a budapesti ostrom végét. 1946-tól az Akadémia rendes tagja lett. Természetesen csak 1949-ig, amikor annyi mással együtt, őt is kitétték onnan. 1946-tól a Pázmány Péter Tudományegyetem statisztikai tanszékvezetője volt, de rövidesen innen is kényszernyugdíjazták. Volt to-

vább is út lefelé: 1951-ben kitelepítették, nyugdíját megvonták, minden vagyonától megfosztották. Alkalmi munkákból tengődött később is, míg végre visszakerülhetett Budapestre, és a KSH tanácsadójaként dolgozott. 75 évesen vitte el a szíve, befejezetlen munkákat hagyva maga után.

Hasonló „élményekben” gazdag *Theiss Ede* (1899–1979), a mérnök, közgazdász és statisztikus élete is. Rockefeller ösztöndíjas, minisztériumi főmérnök, 1936-tól habilitált magántanár, 1940-től a Szent István akadémia tagja. 1946-tól az Akadémia levelező tagja lesz, természetesen csak 1949-ig, akkor őt is kiteszik. 1948-ban a megalakult Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanít. Rövidesen azonban támadás indul „a polgári áltudományos statisztika ellen,” s eltávolítják az egyetemről. Átkerül azonban az ELTE statisztikai tanszékére, ahol aztán 1959-ig végül is taníthat. Mivel egy diákját nem hajlandó kizárni az egyetemről 1956-os tevékenységéért, korai nyugdíjba küldik. Ezt követően élete utolsó szakaszát fegyelmezetten a tudományos munkának szentelte. A KSH foglalkoztatta, még húsz éven keresztül. Figyelemre méltó, hogy 1971-ben a Nemzetközi Statisztikai Intézet a tagjai közé választotta. Akadémiai rehabilitálására azonban csak a rendszerváltozás előtti „hullámban” került sor.

Ebbe a közgazdász-csoportba számíthatjuk a balassagyarmati születésű *Balás Károlyt* is. (1877–1961). Ő a Kassai Jogakadémia, a Pozsonyi Egyetem, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora volt, s 1930-ban tartotta akadémiai székfoglalóját. Közgazdaságtanában jelentős szerepe van az adókérdéseknek. Felfogása a rugalmas, családtól függő létminimum számítású adóztatásnak, ami a mai modern időkben is figyelemre méltó. Rendkívül szociális érzékenységű ember volt. 1948-ban veszítette el katedráját, majd akadémikusságát. Ő is csak posztumusz, a 1989-es rehabilitáció alkalmával nyerte vissza tagságát.

Megindító sorsok. És az is, ahogy nagy alázattal, nemzeti elkötelezettséggel, tudományszeretettel dolgoztak utolsó lehetetükig. *Ahogy lehetett*. Sose pusztá egyéni érdekből, mindig a közösség javára.

Egészen más pályaívet írtak le a nyugatra szakadt közgazdász honfitársaink. Ezek életéből is bemutatunk – kissé részletesebben – néhányat.

V. Mindhalálig közgazdász: Balassa Béla (1928–1991)

Balassa Béla 1928-ban született, katonatiszti családban, Budapesten. Mint életrajzában írta, édesapjának hivatása magas társadalmi presztízzsel, de igen kevés pénzzel járt. Ennek ellenére a legjobb iskolákba járaták. A Ciszterciek gimnáziumában érettségizett. Beiratkozott a Budapesti Egyetem (akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem) Állam és Jogtudományi Karára és párhuzamosan a Külkereskedelmi Akadémiára, s mindkettőt kitüntetéssel végezte el. Az egyetemen találkozott Varga István professzorral, de az általa vezetett kutatóintézetben is együtt dolgoztak. Érdeklődése ugyanis igen hamar a közgazdaságtan felé fordult. Friss doktorátusával, amelyet statisztikából szerzett, a Miskolci Építőipari trösztnél helyezkedett el, s itt szép előre menetel előtt állt. Mint katonatiszt fia, budapesti lakása miatt azonban nem kerülhette el a kitelepítést, és így 1953-ig kemény fizikai munkát végzett. Nagy Imre kormányra kerülése után visszamehetett értelmiségi munkakörbe dolgozni, Dunaújvárosba. (Akkor még a Dunapenteleiből

lett, gyorsan felfejlesztett települést Sztálinvárosnak hívták. Csak 1961-ben kapta meg a mai Dunaujváros nevet.) Ritka lehetőség volt ez akkoriban egy kitelepítettnek. Korábbi miskolci főnökének köszönhető, aki akkor ott dolgozott. (Ilyen emberek is voltak. Soha nem fehér-fekete a világ.) Nagyon jó szakmai csapat alakult ki a gyorsan fejlődő városban, ezt bizonyítja, hogy évtizedek múlva is összejártak Balassával az egykori kollegái, amikor az Egyesült Államokból hazalátogatott...

Mert természetesen a legújabb kori magyar történelem mérföldköve, 1956, az ő életében is hatalmas változást hozott. Mint a Forradalmi Bizottság által felkért bizottság tagja, az Építésügyi Minisztérium átvételével volt megbízva. Tudományos pályáját is tervezgette ekkor. Úgy volt, hogy Varga Istvánnal együtt fog tanítani a közgazdasági egyetemen... De november 4-e mindent megváltoztatott. Menekülnie kellett. Kalandos úton átjutott a Fertő tavon Ausztriába, zsebében Varga István ajánlólevelével. Itt találkozott Gottfried Haberlerrel, aki segítette neki amerikai ösztöndíjat szerezni. A Yale Egyetemre ment, hiszen itt tanított Fellner Vilmos, Varga István barátja. Jó döntés volt: Fellner valóban nagy segítségére volt, atyai barátja (és lányának keresztapja) lett.

Pályája ezek után szédületesen ívelt felfelé. Kezdetben nem könnyen birkózott meg a mikroökonómiával, de mivel egyik tanára Modigliani, a híres olasz származású közgazdász volt, végül is sikerrel vette az akadályokat. Kitelepítésekor ugyanis megtanult olaszul, s jobban értette az amerikai-olasz professzor kiejtését, mint többi évfolyamtársa. PhD dolgozatát is hamar megvédte: címe „A gazdasági tervezés magyar tapasztalatai” volt, amit Fellner Vilmos mellett Robert Triffin, a világhírű pénzügyes tudós bírált. Így két év alatt teljesítette a fokozatszerzés feltételeit, ami igen komoly rekord az amerikai tudományos életben. (Gyermekei szerint Guinness rekord volt.) Balassa könyvét kiadták, és az egyetem egyik díját is elnyerte vele. Így adjunktusként a Yale Egyetemen maradt. Egy évet Berkeley-ben töltött, majd 1967-től a John Hopkins (JHU) egyetemre került.

A JHU magánegyetemnek a közgazdasági profilja a *nemzetközi tanulmányok* művelése. Ez az a terület, amely alapvetően érdekelte, világéletében. Útját kijelölték munkái, amelyek „A gazdasági integráció elmélete”(1961) „A fejlődő országok gazdasági kilátásai”(1964), „A külkereskedelmi fizetések változó formái” (1964), „Gazdasági fejlődés és integráció”(1965) címen jelentek meg 1967-ben „A kereskedelem-liberalizáció az ipari országok között” c. munkája már előre jelzi további szakmai pályájának fő csapásirányát.

Ezt követően ugyanis kombinálta az elméleti és gyakorlati munkát. A Világbank konzultánsa lett, és élete végéig – különböző intenzitással –, kutatást és tanácsadást végzett a Bank számára. Tanácsadó volt fejlődő országok kormányzatánál, szerte a világban. A liberális gazdaságfilozófia képviselőjeként tartották számon. Írt az importliberalizálásról, a vámvédelemről, az export és a gazdasági növekedés összefüggéseiről. Fokozatosan a fejlesztési kérdések felé fordult az érdeklődése. Néhány latin-amerikai közgazdással közösen könyvet írt a gazdasági növekedés újraélesztéséről Latin-Amerikában. Ekkor már egy mérsékelt állami beavatkozással párosuló, export-orientált gazdaságpolitikát javasol ezeknek az országoknak. 1987-ben John Williansonnal, akinek a nevéhez fűződik a manapság nem túl pozitív csengésű „Washingtoni Konszenzus” megfogalmazása, megírja „Sikeres alkalmazkodás: a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok fizetési mérleg politikája” c. könyvét. Abban az időben a „kis tigriseknek” óriási volt a sikere világ-szerte, így eredményeiket a magyar közgazdászok is iránytűnek tekintették.

A közgazdász szakma Balassa nevét elsősorban a *Balassa-Samuelson effektusról* ismeri. Ez a fogalom azt jelenti, hogy a felzárkózó országokban a termelékenység javulása eltérő sebességgel megy végbe a gazdaság egyes ágazataiban. A külkereskedelmi forgalomba kerülő termékeknel a termelékenység javulása nagyobb, ami nagyobb nominális bérnövekedést tesz lehetővé. A béremelkedés azonban átgyűrűzik azokba az ágazatokba is, ahol a termelékenység nem növekedett. Az emiatti indokolatlan béremelkedésnek – az árszínvonal növekedésén keresztül – végső soron inflációs hatása lesz...

Sokoldalú személyiségére jellemző volt, hogy a francia konyhák tapasztalatai alapján, *ételkóstolóként*, étterem-minősítő személyként is komoly világhírnévre tett szert. Franciaországban azért messze nem csupán erről volt híres: a tudományos életben is komoly elismeréseket szerzett: tanított egyetemeken, írt és fordított francia tárgyú közgazdasági munkákat. A Francia Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt. A külföldön sikeres tudós után a puha diktatúrában már Magyarországon is számos elismerésben volt része. Előadásokat tartott, és az MTA is tagjává választotta.

Sajnos, a kulináris örömöknek véget szakasztott a nyolcvanas évek végén súlyos betegsége. Nyaki és koponyarákot állapítottak meg nála, s egy 13 órás műtéten esett át. A kiújulás veszélye nagy volt, s azt nem is kerülhette el. Négy évre rá meghalt. De közben hatalmas akaraterővel tovább dolgozott. Befejezett még két Világbanki jelentést, cikkeket írt, lektorált. Bár már beszélni nem tudott, még konferenciákon is részt vett, – felesége olvasta fel írásait, (az egymást támogató, szép családi életet élő szakemberházaspárok fényes példájaként.) Valóban, *mindhalálig közgazdász maradt...*

VI. Fellner Vilmos (1905–1983)

Fellner Vilmos volt Balassa Béla atyai barátja, támogatója. Tehette, mert nagy tekintélyű közgazdász lett belőle az USA-ban.

Egyetemi tanulmányait a budapesti Műegyetemen kezdte és a zürichi egyetemen fejezte be, (ahol egyébként Neumann Jánossal együtt szerezte meg vegyészmérnöki diplomáját.) Ezt követően a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen (ma berlini Humboldt Egyetemen) közgazdaságtant tanult. 1929-ben doktorált, az amerikai alkoholtilalom közgazdaságtani hatásáról írta doktori disszertációját. 1929 és 1938 között pénzügyi szakemberként dolgozott Budapesten. 1939-ben kivándorolt az USA-ba. 1939–40-ben előbb tanársegéd, majd 1941–42-ben adjunktus, 1943–47-ben docens, 1947–52-ben pedig a közgazdaságtan professzora volt a kaliforniai Berkeley Egyetemen. 1952–1974 között a Yale Egyetem professzora New Haven-ben.

Elsősorban a gazdasági növekedés, a gazdasági viselkedés, a piaci formák és a gazdasági verseny elméletével foglalkozott. A hasznosság matematikai megalapozását, a monetáris kérdéseket, az újítások szerepét is tanulmányozta. Alkalmazta Neumann *játékelméletét* a piacon jelenlévő különböző monopolisták viselkedésének elemzésére. Úgy tartotta, a monopolisztikus árképzés a monopóliumok célja szerint van megszabva, a monopóliumok célja pedig bármely adott gazdasági ágazat esetében az összesített profit maximalizálása, és az árakat csak ezt követően korrigálja a konkurencia, a verseny. A gazdasági növekedésben a *pszichológiai tényezőknek* nagy jelentőséget tulajdonított. Mennyire időszerű munkássága még napjainkban is!

1957-ben az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia tagjává választják. 1959–60-ban az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) független szakértői bizottságának tagja. 1969-ben egy évig *elnöke* volt az Amerikai Közgazdasági Társaságnak.

1973-tól 1975-ig az USA pénzügyminisztériumának a konzultánsa és az amerikai elnök gazdasági tanácsadó testületének tagja volt. Ebben az időszakban Fellner Vilmos a monetáris politika elismert szakértője. 1974–83-ban az American Enterprise Institute munkatársa és évkönyveinek szerkesztője. Pénzügyi tanulmányai főleg amerikai folyóiratokban jelentek meg. 1982. június 26-án a kielői Világ gazdasági Intézet neki ítélte a Bernhard Harms-díjat a világgazdasági kutatás területén végzett kiemelkedő eredményeiért.

VII. A három lord

A hatvanas, majd a hetvenes években két magyar emigráns közgazdász jutott kiemelkedően befolyásos pozícióhoz Nagy Britannia kormányaiban: Káldor Miklós és Balogh Tamás. Kiemelkedő szolgálataik alapján mindketten főrendekké lettek Angliában. Magyarságukat nem rejtették véka alá. Nem is teheték, Káldor például élete végéig magyaros akcentussal beszélt angolul. Tény, hogy mivel párhuzamosan dolgoztak a munkáspárti kormányban, olykor a kényesebb kérdéseket egymás között magyarul beszéltek meg... Ki is érdemelték ellenfeleiktől, sajtóbeli bírálóiktól a „magyar maffia”, illetve a „rettenetes ikrék” elnevezést.

Káldor Miklós (1908–1986) középosztálybeli családban született. A Trefortba járt gimnáziumba, s érdeklődése korán a közgazdaság felé irányult. Szülei hazai tanulmányai mellett külföldi képzést is lehetővé tettek számára. 1927-ben a LSE hallgatója lett. Ez akkoriban az osztrák iskola fellegvárának számított, de hamarosan egyéb hatások is érték. Megismerkedett Hicks nyomán Gunnar Myrdal, majd Keynes műveivel is. A II világháború alatt a LSE Cambridge-be költözött, ahol Keynes munkatársa lesz. A Cambridge-i egyetemen professzori státust csak 1966-ban kap, de a King's College-ben már 1951-től tanít. Káldor leírta tehát számos kortársának pályáivét a Hayek-i gondolatvilágtól a keynesianizmusig. Számptalan tanulmányával a poszt-keynesianus iskola egyik vezéralakja lett. Mind Káldor, mind Balogh liberális közgazdászként kezdte, de a válság és a háború élményei nyomán a nagy szocialista kérdések – a teljes foglalkoztatottság elérése, a szegénység, a tartós gazdasági növekedés tényezői – kerültek az érdeklődésük középpontjába. Szemben a neoklasszikusoknak a termelési tényezők határtermékelékenységére építő magyarázatával, Káldor modelljeiben az elosztást is makrogazdasági összefüggések, azaz két társadalmi osztály: a tőkés és a munkások megtakarítási hajlandósága, illetve lehetősége határozza meg. Növekedésméleti gondolatait, mint „*Káldor tényeket*” napjainkban is tanítják a szakmában. A gazdasági növekedést vizsgálva, fokozatosan elfordult az elméleti modellektől és egyre inkább a „növekedés alkalmazott gazdaságtana” érdekelte, vagyis az, hogy a növekvő (ipar) és csökkenő (mezőgazdaság, egyes szolgáltatások) hozadékú szektorok milyen szerepet játszanak az egyes országok és a világgazdaság fejlődésében. Behatóan foglalkozott az adórendszer (nem túl népszerű) kérdéseivel, és számos fejlődő ország tanácsadója is lett. 1964-ben a hatalomra került angol munkáspárti kormány őt kérte fel a pénzügyminiszter tanácsadójának. Az ál-

lami beavatkozás híveként, a kormány szelektív foglalkoztatási adót vezet be, nagy vihart kavarva, de a beavatkozások eredményeként jelentős növekedés mutatkozott. A hetvenes évek elején még egyszer visszatér tanácsadói tevékenységéhez, de 1976-ban végképp visszavonul a tudományos élet berkeibe.

Élete vége felé így fogalmazott:

„Az 1970-es és 1980-as évek tanulsága – véleményem szerint – ellentmond a megváltást a szabad piacban kereső szellemi irányzatoknak. Látható, hogy a piaci erőkhöz alapuló eszközök... nagyon lassan hatnak, s így a rájuk való támaszkodás szükségtelen (és hosszú távon elviselhetetlen) nehézségeket okoz. Ha a főként magánvállalkozáson alapuló piacgazdaság fenn akar maradni (minthogy a kellemetlenebb lehetőségeket elkerülendő, fenn is kell maradnia), akkor a világnak... több tervezésre és szabályozásra van szüksége, nem pedig kevesebbre.”

Balogh Tamás (1905–1985) ugyancsak a Trefort gimnazistája volt. Magyarországi államtudományi doktorátusának megszerzése után Berlinben tanult, majd 1927–28-ban két évet a Harvardon töltött. 1931-től Angliában élt, s ezt tekintette fogadott hazájának. 1939-től a Balliol College oktatója, majd a közgazdasági fakultás professzora lesz az Oxfordi Egyetemen. A fabianus eszmékhez vonzódott, s a következő évtizedek során a Fabianus társaság elnöke is lesz. Úgy gondolta, az erőforrások igazságosabb elosztása központi tervezéssel, állami intervencióval és jövedelem-politikával segíthet a jobb élet-színvonal elérésében. Kissé alábecsülte a háború után a német liberalizálás pozitív hatásait. Harold Wilson barátjaként belép a munkáspárti kormányba, államminiszter lett, s együtt dolgozott a pénzügyminisztert segítő Káldor Miklóssal. Könyvet írt a szegénység közgazdaságtanáról. Szükségesnek tartotta a valutáris kooperációt, a kötött devizagazdálkodást s a nemzetközi pénzügyi magatartási standardok kialakítását. Balogh professzor elméleti tevékenységénél azonban gazdaságpolitikai munkássága hagyott maradandóbb nyomot. Vagy fél tucat országban adott gazdasági tanácsokat. A fejlődő országoknál indokoltan tartotta a felzárkózási folyamat kezdetén a protekcionizmust. Dolgozott a FAO-ban, az ENSZ-ben. 1974–75-ben ismét kormánybiztosként állt, energiaügyi miniszter lett, sokat tett az Északi Tenger olajkincsének Anglia javára történő kiaknázásáért, a multi cégek ellenében. Nem támogatta az EU-hoz való csatlakozást, mert úgy vélte, ez a német szupremáciát fogja segíteni. Mindvégig hadakozott a hetvenes években eluralkodó monetarista gazdaságpolitika ellen. Színes, excentrikus egyénisége számos ellenséget, de barátokat is szerzett neki.

1979-ben a MTA a két lordot, Balogh Tamást és Káldor Miklóst, tiszteletbeli tagjává fogadta. És volt egy a harmadik angol lord is, aki magyar származással rendelkezett...

Bauer Péter Tamás (1915–2002) Budapesten született. Jogot tanult, majd 1934-ben Angliába ment, közgazdaságtant tanult Cambridgeben. Miután végzett 1937-ben, egy rövid ideig az üzleti életben tevékenykedett, egy távol-keleti üzlettel foglalkozó londoni kereskedőház kötelékében. 1960-ban azonban tanítani kezdett a London School of Economics-ban, ahonnan 1983-ban emeritus professzorként vonult nyugdíjba. Ez évben Margaret Thatcher miniszterelnök, akivel baráti viszonyt ápolt, lordi címet adott neki. Lord Peter Thomas Bauer a Brit Tudományos Akadémia, valamint a guatemala-i Francisco Marroquin Egyetem díszdoktora volt. (Utóbbi Milton Friedman Latin Amerika egyik vezető egyetemének nevezte.) Jó barátságot ápolt a Mont Pelerin Társaság tagjaként F. Hayekkel is, ami a közgazdasági világnézetét jellemzi. Halála évében megkapta

a Friedman díjat (Prize for Advancing Liberty). A Cato intézet, amely adta, kiemelte, hogy a tudós bátran szembe ment korának főáramlatával. (Amelyet egyébként éppen a másik két magyar lord képviselt.) „Korlátozott állam, s nem központi tervezés”: ez volt a mantrája. Munkásságában sokat foglalkozott a fejlődő országok problémáival. Nem támogatta a kormányközi segélyeket. Ezeket mindenütt csak az állam szerepnövelése eszközének látta, s hatékonyságukban is kételkedett. Nem érik el az embereket, „lenyeli a korrupció” a pénzadományokat – vélte.

Amint a fentiekből kitűnik, a közgazdaságtudomány toleráns. Sokféle nézet megfér benne. A kormányfők válogathatnak az egymásnak ellentmondó ideológiai csomagokat képviselő szakemberek között, amikor támaszt keresnek politikai céljaikhoz. Káldort és Baloghot a munkáspárti, Bauert a konzervatív –liberális politikusok emelték bárói rangra. Mindenesetre, egyiküket sem nem kitelepítésre, jogfosztásra, nyomorra, tétlenségre ítélte sorsa az új hazájában...

Vannak kevésbé látványos sikerekben bővelkedő, de szakmai szempontból mégis magukat „kifutó” külföldi magyar közgazdáink. Akik, ha társadalmi státusban többre nem is vitték, mint egy egyetemi katedra – ami azért nem éppen lebecsülhető eredmény! –, de szakmailag, világméretekben mindenképpen nagy hatású személyiségek voltak. Ilyen példának okáért Polányi Károly, vagy Scitovszky Tibor.

VIII. Baloldali gazdaságtörténész az USA-ban?

Polányi Károly nehezen beskatulyázható tudós. Történész, szociológus, közgazdász, antropológus, társadalom-filozófus – ez mind „benne van a portfóliójában”.

Jogásznak tanult, a Galilei kör egyik alapítója, baloldali beállítottságú szabadgondolkodó volt. Ezt csak erősítette Duczynska Ilonával való házassága. Ilona a Magyar Kommunista Párt tagja volt. (Hol igen, hol meg nem, mert kizárták.) Polányi azonban sosem vallotta kommunistának magát, sőt. Kifejezett idealista ember volt. Érdeklődéssel fordult – Tolsztojt olvasva –, a kereszténység felé. A húszas éveket Bécsben töltötte, újság-szerkesztőként. A fasizmus előretörésével Angliába kényszerült emigrálni. Bár neveltetésénél fogva több nyugati nyelvet kiválóan beszélt, s igen művelt személy volt, nehezen talált megfelelő munkát. Londonban munkás-továbbképzéssel foglalkozott, majd volt egy kurzusa Oxfordban is. 1940–43-ban az USA-ban vendégtanárkodott. Itteni kurzusának alapján elnyert egy Rockefeller ösztöndíjat, a *The Great Transformation* (A nagy átalakulás) c. műve megírására. A mű arról szól, hogy a XIX század csupán *kitérő* volt a történelem menetének törvényszerűségeiből. A világon mindig fontos gazdasági szerepet töltött be az állam, s ettől csupán átmeneti eltérés a piac mindenekfölött valóságát tanító modern liberális mainstream közgazdaságtan. Az átalakulás, ami történik, csak visszatérés a világban ahhoz a modellhez, amelyik mindig is létezett. Könnyen érthető, hogy ezek a nézetek – bár némi baloldali színezetük volt –, a keynesianus gondolatvilágban élő Amerikában, Roosevelttel idején megfontolásra találtak. Könyvének nagy sikere lett: meghívják New Yorkba tanítani. Azonban nem költözhetek az USA-ba, mert felesége – politikai múltja miatt – nem kapott amerikai állampolgárságot. Ezért a kanadai határ túloldalán telepedtek le, és onnan járt be előadásait megtartani a gazdaságtörténet tudósává vált Polányi Károly. (Az -izmusok az ötvenes évek Amerikájában is szerepet játszottak.) Némiképp csalódva a

politikai baloldal alakulásától, visszavonult szakmája művelésébe. Gazdaságtörténeti munkákkal foglalkozott, izgalmas és nagy hatású munkákat írt az ókori gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi viszonyokról.

Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Polányi magyarság-tudata igazából csak 1956 után ébredt fel. Gyerekként, gimnazista koráig a magyar nem, vagy alig használta, csak a *negyedik* nyelve volt. De 1956 hatalmas élmény volt számára. Büszke lett arra, hogy magyar. Gimes Miklós Galilei-körös barátjának fia lett a forradalom egyik mártírja. A forradalom – paradox módon – visszaadta *baloldali* hitét, amit a hidegháborús időkben, a személyi kultusz korszakában elveszített... Ha egy *ennyire* elnyomott nép fel tud kelni a demokráciáért és a függetlenségért, akkor nincs elveszve az *igazi* szocializmus! Amit ő kizárólag *demokratikus formájában*, valamiféle akkori svéd felfogásban tudott elfogadni. A hatvanas évek elején feleségével a kortárs – többnyire baloldali – magyar irodalom népszerűsítését tartották legfőbb hivatásuknak. Antológiát fordítottak és adtak ki. (Temetésén József Attila istenes versét olvasták fel: „Gondjaim között rejtegetlek – Istenem, én nagyon szeretlek...”). Amikor rádöbrent hovartartozására, olyan szépen fogalmazott, hogy azt szó szerint kell idéznem:

"Ami lettem, magyar földön lettem. Magyar életek adtak értelmet életemnek. Ami hibát netán elkövettem, mások fizettek itt érte. Ami jót akartam, itt teljeseadjék. Ami keveset a nagyvilágnak adtam, ide térjen vissza."⁵

IX. A boldogság közgazdaságtana

Scitovszky Tibor (1910–2002) Amerikában élt magyar közgazdász volt. Noha nem idegen tőle a matematikai, függvényyszerű megközelítés, ő nem elsősorban statisztikusként alkotott nagyot. Annak a kutatója, hogyan lehet-e a *boldogságot* a közgazdaságtan oldaláról vizsgálni.

1993-ban kiadtak Magyarországon egy tematikus lexikont, az ún. Pearce-lexikont, „A modern közgazdaságtan ismerettárát”. Az "S" betűnél mindössze 16 közgazdász van említve benne. Köztük csak egyetlen magyar, de az mindjárt kétszer is. A lexikon önálló címszót szentel két fogalomnak: a Scitovszky-féle visszatérési kritérium (Scitovszky reversal criterion) és a Scitovszky-paradoxon (Scitovszky paradox). Idézhetett volna többet is, hiszen az *árkövető-ármeghatározó* (price taker-price maker) fogalompár is tőle ered. Címszót szentelhetett volna az *örömtelen gazdaságnak* is, hiszen egy jeles munkájában a közgazdaságtudomány kezdetéig nyúlt vissza annak keresésében, hogy mi az emberi tevékenység értelme a világon?

Ki volt ez a tudós, akinek munkásságát ily sokra értékelte az alapvető közgazdasági fogalmakat összeállító lexikon-szerkesztő? A magát „egy büszke magyarként” definiáló személy jeles magyar nemesi családból származott. Eredetileg jogásznak készült, a Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, de figyelme hamar a közgazdaságtan irányába fordult. A Cambridge Egyetemen és a Londoni Közgazdaságtudományi Egyetemen bővítette ismereteit, majd ösztöndíjasként az Amerikai Egyesült Államokba

⁵ GYURGYÁK JÁNOS: *Polányi Károly. Magyar szociológia-történeti Füzetek 2.* Szabó Ervin Könyvtár. 1986.

került. Itt fényes közgazdászkarriert futott be. Tanított a Stanford Egyetemen, a Berkeley-n, de számos további egyetemen is, mint vendégtanár.

Elsősorban a jóléti közgazdaságtan területén alkotott maradandót. Éltre szólóan elkötelezte magát a jövedelemelosztás, a méltányosság, a szegénység problémái irányt. Ő vezette be a "közösségi közömbösségi görbét" (Community Indifference Curve, "CIC") a mikroökonómiába. Alapvető felismerése, hogy a jólét nem azonosítható a fogyasztással, és nem is mérhető annyira egyértelműen, mint ez utóbbi. A fejlett társadalmakban már nem a betevő falat megszerzése csupán a gazdaságtan kérdése, hanem, hogy a fogyasztás bizonyos fajtái "örömtelenek". Nem okoznak valódi kielégülést. „A teljes és örömteli élethez nemcsak a testi szükségletek kielégítésére van szükségünk, hanem arra is, hogy mindig legyen kihívást jelentő tevékenységünk, amely megóv bennünket az unalomtól.../Az unalom elűzésére szolgáló iparok a 90-es évek közepén 67 százalékkal részesedtek a kiterjesztett értelemben vett amerikai fogyasztásból, miközben az anyagi szükségletek (lakás, ruházkodás, étellemezés) kielégítésére szolgáló javak súlya mindössze 12 százalék”.⁶ Ma már egész iparágak működnek az unalom elűzésére! Az USA exportjának jelentős részét is a szórakoztatóipar termékei teszik ki... Ezek a termékek azonban bizonyos értelemben elsilányítják az emberi életet, mert nem magában *a saját értelmes tevékenységükben* találják meg az emberek az örömet, hanem csak az elélük adottak *fogyasztásában*.

Alapvető ellentmondást látott abban is, hogy bár az ember társas lény, és a legfontosabb élményforrása a társas stimuláció, mégis, a racionális életvezetés, a munkaközpontú világ, takarékoskodáshoz vezet az idővel és a mások iránti figyelemmel.

Scitovsky több tanulmányában is rámutat a kultúra és a művészetek (ún. öncélú tevékenységek) fontosságára a boldogság szempontjából. Így ír erről Schlett András: „Az alany nem „én magam” vagyok, hanem „az vagyok, amit birtoklok”. „Az vagyok, amim van”, s ha elvesztem, amim van, semmivé válok. A tulajdon alapoz meg engem és identitásomat. A pénz így már nem pusztán csereeszköz, hanem az emberek értékének mérésére is szolgál, az egyén társadalmi hasznosságának bizonyítéka. A pénzközpontúság eredménye az is, hogy egyre magasabbra értékeljük a jövedelemtermelő tudást, mint azokat a készségeket és képességeket, amelyek *csak* az életet teszik értelmessé.../.../ Innovativitása, multidiszciplináris tájékozottsága segítette abban, hogy az első közgazdászok között volt, akinek sikerült kitörnie a formalizált közgazdaságtan elméleti rendszeréből.”⁷

Munkásságát az Amerikai Közgazdasági Társaság a „Distinguished Fellow” cím odaítélésével ismerte el. Nyugdíjba vonulásakor Stanford Egyetem Professor Emeritus címmel tüntette ki. A Magyar Tudományos Akadémia 1993-ban választotta tagjává. Megélte még az új évezredet. S talán azt is érzékelte, hogy gondolatai lassan utat törnek a multidiszciplináris társadalomtudományi megközelítésekben. Sikeres, és magát élete végéig magyarnak valló közgazdász volt.

⁶ SZABÓ KATALIN: *Megemlékezés. Scitovsky Tibor*. Magyar Tudomány, 2002/9.

⁷ SCHLETT ANDRÁS: *A boldogságkeresés útvesztői*. Kézirat. 2018.

X. Záró gondolatok

A tanulmány mondanivalóját tömören összefoglalhatjuk egy Csokonai parafrázisban: „*Az is bolond, aki poétává / közgazdásszá lesz Magyarországon!*”

Tehetséges társadalmunk azon tagjai ugyanis, akik a XX. században *házánkban* akarták művelni pályájukat, nagyon eltérő sorsot értek meg, azokhoz képest, akik *emigrációba* mentek, vagy kényszerültek. Míg az itthon maradottak jelentős részét tönkretette a fasiszmus és a kommunizmus, addig az új hazát választók ragyogó karriert futottak be a világban. Lehet, hogy ez túl sarkos állításnak tűnik. Az életsorsok azonban, amelyeket fentebb láthattunk, elegendő számúak ahhoz, hogy ilyen általánosságban fogalmazzunk.

Irodalomjegyzék

BALASSA BÉLA: *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

GYURGYÁK JÁNOS: *Polányi Károly. Magyar szociológia-történeti Füzetek 2.* 1986, Szabó Ervin Könyvtár

HÜTTL ANTÓNIA: *A nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában- mai szemmel*. Statisztikai Szemle, 2012, 90, 11-12.

KÁLDOR MIKLÓS: *Gazdaságmélet és gazdaságpolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

MÁTYÁS ANTAL (szerk): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994

MÁNYÓ VÁRÓCZI VIOLETTA: *Varga István, a tudányszervező és a gazdaságpolitikus*. PHD értekezés, Budapest, PPKE, 2016.

SIPOS BÉLA: *Heller Farkas*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

SCITOVSKY TIBOR: *Örömtelen gazdaság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

SZABÓ KATALIN: *Megemlékezés. Scitovsky Tibor*. Magyar Tudomány, 2002/9.

SCHLETT ANDRÁS: *A boldogságkeresés útvesztői*. Kézirat, 2018.

KISS ENDRE*

A versengések körforgása és a fundamentalizmusok sötét tere**

A specifikusan imperiális viszonyok a globalizáció világában az egyes aktori szerepben lévő államok egymással vívott *versenyének* elvén át érvényesülnek egy, a globalizáció egészének makrószintjén megvalósuló *együttműködés* keretében.

Az „imperiális” jelző e helyütt nem véletlen vagy tradicionális megjelölés, amely bizonyos jelenségeket időtlen általánosságban lenne hivatott jelölni. A globalizáció szövegösszefüggésében az „imperiális” azt a specifikusan új relációt jelzi, amelyet például Huntington a *clash of civilizations* jelenségében már akkor éleselméjűen leírt, amikor a világ még bizakodással tekintett az 1989-cal nyíló új történelmi korszakra és mélyen meg volt győződve arról, hogy a legrövidebb időn belül felépül a nemzetközi élet új rendje, egy új ENSZ, megváltozik a Biztonsági Tanács összetétele, új életet lehelnek a halódó UNESCO-ba és komoly viták tárgyává teszik a kommunizmus ellen létrehozott NATO jövőjét. Ha nem is kitörő örömmel, de a világnak azóta be kellett látnia, hogy a civilizációk szükségszerűen imperiális harca önbeteljesítő jóslatnak bizonyult.

Magától értetődik, hogy az imperiális dimenzió növekvő jelentőségének pusztá érzékelése, majd egyre komplexebb elemzése nem jelenti azt, mintha a globalizációt ez a dimenzió bármilyen értelemben is a kizárólagosság nagyságrendjében jellemezné. *A globalizáció, mint sajátos teoretikusan jellemezhető világállapot amúgy sem jellemezhető a történeti folyamatoktól függetlenül egy-egy kiemelkedő vonással, alapdefiníciója széles felületen teszik lehetővé különböző korszakok egymásutánját.*

A globalizáció történelmében a viszonyok gyors változása közepette az imperiális viszonyok változásai részben önmagukban, *önmagukhoz viszonyítva* válhatnak fontossá, részben a maguk *viszonylagosságában*, a globalizáció többi legfontosabb dimenziójához viszonyítva. Mivel az imperiális szereplők a globalizáció aktoriális oldalának kiemelkedő képviselői, a globalizáció imperiális dimenziója maga is erőteljes alátámasztását jelentheti az *aktoriális karakter különleges jelentőségének*.

---

* egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE – OR-ZSE

** Ezt a tanulmányt Katona Tamásnak, az MTA Statisztikai és Jövőkutató Bizottsága tagjának őszinte jubileumi jókívánásokkal ajánlom, K.E.

Az imperializmus szövegösszefüggésében érdekesen keveredik, egyesül az aktoriális dimenzió *objektív* és *szubjektív* oldala, a dinamikus strukturális lehetőséget egyes aktorok használják vagy nem használják ki.

A globalizáció imperiális dimenziójának előtérbe kerülése minden, csak nem magától értetődő. Későbbi korok kutatója egyenesen csodálkozhat majd azon, hogy 1989 után az imperiális dimenziót közvetlenül alig, vagy egyáltalán nem tematizálták a politikai és filozófiai kommunikációban. A történelmi pillanat eufóriája egyenesen olyan világot vizionált, amely mintegy egyszer s mindenkorra kiiktatta az imperiális gondolkodást és gyakorlatot az immár egységesen demokratikussá és liberálissá váló világból. Ehhez tartozik az a körülmény is, hogy maguknak az ebből a szempontból legfontosabb globális aktoroknak is időre volt szükségük ahhoz, hogy új profilt alakítsanak ki önmaguk számára vagy akár, mint ez éppen Kína esetében történt, tudatosan építsék ki új identitásukat.¹

A globális „impérium”-ok kölcsönös és körkörös versengése esetében olyan jelenségről van szó, amely *másodlagos jelenségként* artikulálódik az *első vonalat képviselő* többszintű globális együttműködés mögött. Ezek a rivalizációk, s ezt hangsúlyozni kell, egyáltalán nem vonják vissza az első vonal primér globális együttműködésének realitásértékét. A második vonalnak ez a komplex, körkörös versengése gyakran *aszimmetrikus* formákat ölt.

A maga valóságos meghatározásaiban e második vonalnak ez a körkörös versengése egészen új jelenségnek számít. Első kérdésünk az, hogy kinek a kárára folyik a globális aktorok e körkörös és kölcsönös versengése, amit az átfogó globális együttműködés második vonalába helyeztünk el.

Egyértelmű, hogy az ilyen típusú körkörös rivalizálások költségeit is azok a társadalmak viselik, akikre a meghatározott esetekben e versengés hátrányos következményei ráhárulnak, anélkül természetesen, hogy ezeknek a társadalmaknak feltétlenül tudatuk lenne arról, hogy egyes esetekben ennek a háborúnak a káros következményeit viselik, arról nem is beszélve, hogy ennek a második vonalba szituált körkörös versengésről bizonyára nem is rendelkeznek összefüggő elképzeléssel.

A második vonalnak ez a körkörös versengése magától értetődően foglalja magában a gazdaságot. Természetesen ügyelnünk kell arra, hogy a gazdasági verseny mindennapos valóságának elemeit csak abban az esetben minősítsük e körkörös versengés elemének, ha azt igazolni tudjuk, könnyű belátni, milyen félreértések sorozatához vezethetne, ha itt nem ragaszkodnánk ahhoz a követelményhez, hogy bizonyítsuk a versengés létét, a mögötte álló *stratégia* funkcionálását. A mindennapi kutatás és reflexió számára ebből a konkrét helyzetből annyi marad, hogy lesznek számára olyan gazdasági mozzanatok, amelyek részei a második vonal e versengésének és lesznek olyanok, amelyek esetében ez a felvetés irreleváns.

Ha ismét az univerzális globális együttműködésből indulunk ki („első vonal”), világossá válhat, miért értelmezhető a „második” vonalnak ez a körkörös versengése *új típusú háborúnak* is. Ezt a háborút nem harcoló hadseregek vívják és nem frontális összeütközések jellemzik. Ezt a versengést az az alapgondolat vezérli, hogy az ellenfelet

¹ A globális aktorok önkeresése gyakran ölti az *identitás-keresés* formáját. Kína a globális korszakban már bizonyosan „impérium” volt, ez azonban igen sokáig megmaradt virtuálisnak, amíg mindez az új évezred elején hirtelen felgyorsult, ami bizonyosan nem volt független a vezetők stratégiájától.

(néhány ellenfelet, minden ellenfelet) lehetőség szerint gyengítsék, legyen szó akár *materialis*, akár *szimbolikus*, akár pedig *virtuális* vagy *propagandisztikus* gyengítésről. A második vonalban folyó körkörös versengés normál-állapota (amennyiben érdemes egy ilyet megkülönböztetni) ezért az egyes globális államok *hátszága* ellen irányulnak (az, hogy a nem globális államokra hogyan hat ez a versengés, itt nem is kezdhetjük el felvetni). Különleges helyzet, hogy nem a versenytársak elitje vagy más kiemelkedő csoportja tűnik a valóságos vesztesnek, hanem a „hátszág”, a részt vevő, ugyancsak globális „imperiális” szereplők *mindennapi élete, reprodukciójának* feltételei.

Ez a jelenség egyes elemeiben nem példátlan vagy előzmény nélküli a történelemben, egészében azonban éppen a globalizáció ténye és az ebből fakadó globális együttműködés (mint „első vonal”) teszi valóban új jelenséggé.

E körkörös versengés tényszerűségéről csak nehezen vitatkozhatunk. Egy olyan gazdasági lépés, amely változásokat hoz a nyersanyagárakban, megváltoztatja a tőzsde prioritásait vagy módosítja a piacok viselkedését, megváltoztatja a második vonal körkörös versengésének állását, az egyiknek segít a másik rovására. Bizonyos határok között ez a versengés nem is feltétlenül válik láthatóvá a globális kommunikációban, nem is feltétlenül érinti az univerzális együttműködést („első vonal”) és sokszor nem is konfliktusként élik át azokat. Az igencsak konkrét és kézzelfogható károkat is okozó küzdelem sokszor láthatatlan, de mindenképpen *néma*, igen gyakran maguk egy-egy konkrét lépés vagy akció áldozatai nem is tudják, hogy az őket sújtó csapás honnan érkezett és mit jelent.²

Ebben az összefüggésben a Wiki-Leaks jelenségvilága és nem utolsósorban a *Snowden*-ügy semmiképpen sem kivételes események vagy más módon meglepetések. Éppen fordítva: az lenne éppen a meglepetés, ha a szóbanforgó globálisan „imperiális” aktorok *nem* irányítanának egymás ellen körkörösén hasonló akciókat. Ami az ilyen esetek botrányszerű nyilvánosságra kerülésében olyan mérvű csalódást okoz, az nem is annyira a rituális utalás a *business as usual* állapotára, mint inkább az az igénytelenség, amivel azt sem kísérelik meg, hogy a „második” vonalnak ezt a körkörös küzdelmét kapcsolatba hozzák az „első” vonal globális kooperációjával. A körkörös küzdelemnek ez a növekvő jelenléte a globális tudatban abból a szempontból nem szokványos veszélyeket is hordoz magában, hogy kioltja ebben a tudatban a globális együttműködés evidenciáit, ezzel szemben egy sokkal gyorsabb, közevetlenebb, sőt nyersebb változatát hozza vissza egy olyan világnak, amely a globalizáció előtt nem rendelkezett az univerzális együttműködés kényszerével és lehetőségével.

Egy ilyen modell a maga általánosságában („mindenki harca mindenki ellen” – leegyszerűsített formában) látszólag nem mutat semmiféle specifikus vonást a globalizációt *megelőző* korszakkal összevetve. Az olyan mozzanatok, mint például a *Snowden*-ügy, azonban nem csak a kölcsönös lehallgatás „normalitását”-t húzza alá az új szempontok és nem utolsósorban az új technikai eszközök szemszögéből. A „néma” háború más vonásai is érzékelhetővé válhatnak, hiszen feltételezték, hogy a globális együttműködés jegyében

² Érdekes igazolása és egyben továbbfejlődése e kölcsönös rivalitásnak, amikor az egymással versengő – kooperáló aktorok között a szokásosnál szorosabb kooperációk és szövetségek jönnek létre, amelyek – a versengésen és a kooperáció egyként belül – deklarálják, hogy egymáshoz közelebb állónak érzik egymást, mint a rivalitás/kooperáció többi szereplőjét.

szerveződő globális világ (az „első vonal”) körülményei között is Snowdent elrabolhatják. Az „első” és a „második” vonal kritikus közelségbe került egymáshoz.

Az „imperialis” aktorok e második vonalbeli rivalizációjának különleges eleme a fegyvergyártás és a fegyverkereskedelem. Józan ésszel elképzelhetetlen, hogy a legbékésebb és leginkább a gazdasági és a gazdaságossági szempontokat szem előtt tartó ilyen kereskedelem egyszerűen a dolgok logikájából következően rövid úton ne váljon a körkörös versengés részévé. Ez viszont ismét arra adhat példát, hogy a rendszerelméleti viszony a politikai és a gazdasági alrendszer között újra meg újra más megvilágításban léphet fel, hiszen egy tisztábban elvont globalizáció-értelmezés összefüggésében a politikai alrendszer viszonylagos leértékelését kellett megállapítanunk, miközben például ebben az esetben, a második vonal e kölcsönös versengésében gazdaság és politika minden nehézség nélkül átmennek egymásba. A „hátszág” feltételezett áldozati szerepe ebben az összefüggésben is igazolódik: ha használják ezeket a fegyvereket azért (hiszen nincsen olyan népesség, aki távol tudna maradni a számos színezetű összeütközéstől), ha nem használják a fegyvereket, akkor azok költségeit így vagy úgy az ő anyagi hozzájárulásukkal kell előteremtenie mindenkinek.

Hasonló a helyzet a *reprezentációk* és *szimbólumok* versenyével. Egy kínai olimpia, orosz rendezésű téli olimpia vagy braziliai futball-világbajnokság bizonyosan racionális döntések eredményeként jöttek létre, az is kétségtelen azonban, hogy részei a globalizáció imperialis nagyságrendű aktorai közötti versenynek is a „második” vonalban. Az is kétségtelen ugyanakkor, hogy e megarendezvények költségeit is az a közelebről nem jellemzett „hátszág” fogja viselni, amelyiket általában is e küzdelmek anyagi hordozójának tekintünk, s amennyiben valamilyen anyagi nyereség is fűződik az ilyen szimbolikus rendezvényekhez, abból bizonyosan nem fognak részesülni. Ez a második vonalbeli küzdelem egyben tehát olyan médiumnak is bizonyul, mely olyan jelenségeket is képes felvenni magába és hordozni, melyek adott esetben eredetileg tőle teljesen függetlenül jöttek létre. Sőt, bizonyos nyilvánossá válás, növekvő társadalmi érzékenység, médiajelenlét és más tényezők esetében már olyan jelenségeket is hajlamosak vagyunk e versengés részeinek tekinteni, amelyek kifejezetten helyi érdekeltségük lehetnek. Ez érdekes új realitások kialakulásához is vezethet, hiszen ha például Kuwaitban növekszik a civil lakosság elégedetlensége és ehhez például a nőmozgalmak is csatlakoznak, ezt a folyamatot szinte lehetetlen eleve és a jövőt tekintve kizárólag helyi érdekűnek tekinteni, úgy válnak a körkörös versengés részévé, hogy akár még erről nincs is tudomásuk.

Az energia és az energiaellátás kérdése ugyancsak olyan terület, amelyen a decizív (akaratlagos) és a spontán akciók aligha választhatók el egymástól a második vonal körkörös versengésének szövegösszefüggésében. Ezen a területen a szó szoros értelmében egy lépést sem lehet tenni anélkül, hogy az ne hasson egy sor más szereplőre, s csak ez után jöhet még annak elválasztása, hogy micsoda dimenziói alakulhatnak ki a már teljesen szándékolatlan, másodlagos hatásoknak. Ez a nagyságrend ismét elvezet az *önszerveződés* metaforájának alkalmazhatóságához. Ez a típus egyébként az is, ami még mindig a leggyakrabban jelenik meg a nyilvánosság előtt, mindenestre úgy, hogy itt a kölcsönös kooperáció is megfogalmazódhat, hogy azután mind a két elemet elnyomja a világ kifogyó energiaforrásaira való szervezett hivatkozás (amelynek mellesleg napjaink energiaárai elég csattanós cáfolatot is tudnának adni).

Érdekes, újabb indirekt bizonyítéka a második vonal körkörös küzdelmeinek, hogy azt számos esetben közvetetten tekintetbe veszik, és azt kommunikálják is. Így minden összefüggésben létezik „fájdalomküszöb”, amit hallgatólagosan figyelembe vesznek, s ez időnként néha – olyan valaminek a „fájdalomküszöbe”, amelyet a maga pozitív eredeti alakjában nem mond ki senki. Így például a lassan rendszeressé váló és már-már valóban háborúnak nevezhető „drón”-háború vagy –háborúk ügyében megütheti a szemünket egy olyan mondat, hogy ezek irányításakor figyelembe veszik azt, hogy a drónok ne hatoljanak át Kína területei fölött.

Hasonlóképpen szinte szemünk előtt válik érzékeny területté olyan alapítványok, szervezetek és más közhasznú egyesületek támogatása, amelyeket pusztán a „máshonnan” érkező támogatás miatt nem az „első” vonal (tehát a globális kooperáció univerzalizmusa), de a „második” vonal körkörös küzdelmeinek szövegösszefüggésében ítélik meg. Módszertani szempontból ez kivételesen értékes példa számunkra, hiszen itt a két megközelítés, és maga a változás éppen azok között a kategóriák között történik, amelyeket már a maguk ideáltipikus, azaz még nem konkrét formáiban is gondolatmenetünk középpontjába állítottunk.

Ugyancsak sajátos és ezen keresztül különleges szerep jut osztályrészül a *tömegkultúrának*, illetve még általánosabban, a *tömegkommunikációnak*. Ennek nemzetközisége minden nyitott kérdés ellenére is befejezettnek tekinthető, ennek korlátozása csak szélsőséges hatalmi szóval képzelhető el. A második vonal körkörös küzdelmei olyan intenzitással mennek keresztül csatornáin, hogy egyes részleteit lehetetlen érzékeltetni, arányait ugyanolyan lehetetlen áttekinteni, s ugyanolyan érvényes erre is az akaratlagos, illetve a szándékolatlan impulzusok egymástól való gyakorlati megkülönböztethetősége. A körkörös küzdelem sajátos *aszimmetriát* visz az a tény, hogy az amerikai és az amerikai típusú tömegkultúra jóval jelentékenyebben befolyálja a többi imperiális aktort, mint az számos ok miatt a megfordított irányban lehetséges. Ez még jelenleg akkor is így van, ha ez a fölény már nem határtalan vagy a helyzet már nem egyoldalú, érdekes empirikus kutatásokat lehetne azok alapján a feltételezések alapján elvégezni, hogy milyen hatással van éppen a második vonalnak erre a körkörös versengésre az a tény, hogy például az információk harcában valamelyes kiegyenlítődés jöhetett létre. Sajátos önálló kérdést jelent ebben az összefüggésben, hogy a nagy csatornák nemcsak általában informálnak a „világ”-ról, de sokszor egy-egy másik világ történelmének, társadalmának vagy egyes aktorainak tényeit is feldolgozzák. Ez akár a legmagasabb művészi, akár a legdirektebb propaganda-szándékkal korántsem előzmény nélküli, mégis új tartalmat és funkciókat nyer a második vonal e körkörös versengésében. Egy aktuálisan *Che Guevaráról* készített amerikai filmről jegyezték meg: „Mások mondják el a mi történeteinket”.

A filozófikus megfigyelés számára már olyan jelenségek is megnyílnak, hogy az egyes globális „impérium”-ok ebben a második vonalban akár békésen, akár didaktikusan, akár analitikusan, akár egymás befolyásolása céljából akár már *közvetlen kommunikációt* is folytathatnak egymással, így Amerikát egy lélegzetre nevezték „Mars”-nak és Európát „Vénusz”-nak, s az utalás komoly szándékai senki előtt nem maradhattak kétségesek.

Amennyiben, kezdetben a „költségek” összefüggésében a hátszág szóba került (ami egyszerűen a nemzetközi kommunikáció és a médiafelületek szűkössége miatt önmagában meglehetősen ritka), arra is fel kell figyelnünk, hogy a globális helyzet egyik immanens sajátossága, miszerint maga a „hátszág” más társadalmi, szociológiai

és szociális valóságot jelent a legtöbb itt szóban jövő globális szereplő *mindegyikének* esetében. Európa esetében, hogy csak ezt a különleges példát ragadjuk ki, ez a „hátszág” minden, csak nem homogén, ez gyakorlatilag nemzetállamokból áll, akik számára nagyon eltérő módon osztják tovább a körkörös rivalizációból származó hátrányokat is. Hátszág és hátszág között tehát alapvető különbségek vannak. Már az *egyenlőtlen* elosztás pusztán tény és nagyságrendje is alapvető probléma, ami minden elemzésben önálló megoldandó problémákat vet fel. Ha például alaposan kiszámítaná valaki, hogy a nagy dicsóséggel „európai”-nak nevezett felsőoktatási politika *Európán belül* (mert nem csak európai játékosok lehetnek érintettek ebben) mely államoknak jó és melyeknek nem, megérthetjük e probléma nagyságrendjét.

A történelemben nem ismeretlen, de a globalizáció jelenségei között mégis új típusúvá váló körkörös küzdelem további elemzése nem kerülheti meg azt a kérdést, hogy vajon ez az új jelenség nem lép-e kapcsolatba azzal, amit közkeletűen az *ideológiák vagy a kultúrák harcának* neveznek, s ami elemzésnek gyatra, jóslatnak pedig apokaliptikus volt a kilencvenes évek első felében.

A második vonal e kölcsönös versengése annyira a politika és a nemzetközi élet magától értetődő alapjelenségeiből indul ki, hogy hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy csak igen távoli lehetőség az ideológiák vagy a civilizációk harcával való összekapcsolódás. S ez feltételezhetően így is lenne, ha – mint ahogy érzékeltetni törekedtünk – időközben ez a kölcsönös versengés nem öltene egyre komplexebb és átfogóbb formákat, amelyek egyre kevésbé tolhatók félre az „első” vonallal szembeállított „második” vonalra való megnyugtató hivatkozással. A mai helyzetnek megfelelő végeredményt felidézve ez a *két versengés mára már összekapcsolódott*. S helyes képet valójában csak akkor alkothatunk e folyamatról és annak eredményeiről, ha észrevesszük, mennyi valóságos ideológia van azokon kívül is, amelyeket a globális felsoroláskor számba szoktunk venni. Az elmúlt korszakban, s ennek okait meg sem kíséreljük felsorolni, még kevésbé elemezni, mindezek az ideológiák, világnézetek, melyek sok esetben egész vallásokkal, civilizációs egész-képzetekkel is azonosak, mind külön-külön is *egyre fundamentálisabbakká* lettek. Az érvényben lévő helyzetkép tehát *két progresszíven emelkedő tendencia egymásba fonódásáról tanúskodik*: egyrészt, mint láttuk, a körkörös versengés egyre erőteljesebb és átfogóbb lesz, másrészt a nagyszámú ideológia egy már-már ideológiamentesnek kikiáltott világban önmagában is, egymással való harcuk közegében is egyre erősebben *fundamentalizálódik*. A két folyamat egymásra találása e negatív folyamatok erősödését ígéri, s természetesen, mivel mindkét processzus eleve valóban globális is, mindenképpen erőteljesen alakítani fogják a globalizáció világát.

Mindezzel azonban már a fundamentalizmus is történetének új korszakába lépett és saját történetének, szociológiájának és tudásszociológiájának újragondolását veti fel. Az egyes ideológiák és világnézetek hasonultak egymáshoz, önmagukhoz képest fundamentalistábbakká váltak, ebben a folyamatban küzdelmeik egymást erősítően hatnak ezekre a fundamentalizáló tendenciákra. A közszellem, a nyilvánosság köznyelve és ennek megfelelően a tömegkommunikáció majdhogynem észrevétlenül tolódik bele a fundamentalista struktúrákba, értékekbe és más stílusjegyekbe, az egyes politikai közösségekben a fundamentalizmusra hajló csoportok egyre közvetlenebbül artikulálják önmagukat, az azokat ellenzők kritikája egyre elnagyoltabb lesz, erejük gyengül, már csak azért is, mert a mindennapi politikai küzdelmekben egyre hátrább sorolódik ez a kritika a közvetlen

prioritások között. A határok ennek megfelelően elmosódnak, kezdetét veszi az az eltolódás is, hogy társadalmi szereplők már nem mindig vannak tudatában bizonyos kijelentések valóságos kategóriájának. A tematizálás fő vonala megváltozik, a világnézeti irányok alkalmazkodnak az új fő vonalhoz vagy bizonyos fogalmakat immár nem mondanak ki.

Minden szükséges óvatosság mellett is kimondható, hogy a globális „impériumok” körkörös, második vonalbeli harca (természetesen előre- és visszautaló jelleggel is hangsúlyozzuk, hogy az „impérium” itt metaforikus jelölése egy sajátos globális állam-típusnak) és a gyakran hangoztatott „civilizációk” harca erőteljesen útban vannak ahhoz, hogy egyre szélesebb felületeken összenőjenek. Nyilván számos politikai akarat alakítja ezt a folyamatot, de látnunk kell, hogy az amúgy is hatalmas általánosságokban mozgó „gyűjtő” ideológiák egyre pontatlanabb, tudományelméleti és ideológiakritikai, de tudásszociológiai szempontból is egyre azonosíthatatlanabb és véletlenszerűbb tartalmakat és üzeneteket fogalmaznak meg. Ha már a fundamentalizmus kikovácsolásának útján valamilyen stádiumban tartó ideológiák egyre sikeresebben képesek ellátni magas politikai funkciójukat, azaz látható eredményekkel integrálják az egyre szélesebb, egyre eltérőbb kulturális és politikai alapokkal rendelkező, egyre megingatottabb társadalmi és szociális csoportokat, *annál közömbösebb lesz valójában a fundamentalizmusok konkrét tartalma és annál könnyedebben léphetnek az azonosulásig elmenő kölcsönhatásra a körkörös versengés eredetileg mindenféle ideológiától, de különösebb mindenféle fundamentalizmustól távol álló „impériumok”-kal.*

Igazi nagyvonalúsággal jellemzi a köznyelv immár nemcsak a fundamentalizáló ideológiákat, de már magukat a birodalmakat is. A Gorbacsov-utáni Oroszországot máig nem tudják tipológiai kategóriába sorolni, Kína sem jár sokkal jobban, mert hol kommunizmusa, hol neoliberalizmusa alapján ítélik meg (és el). Kínos igyekezettel keresnek olyan megkülönböztetéseket, amely a minden szempontból egy csoportba tartozó Európa és Amerika között lehetséges (a már egyszer említett kreatív ötlet Marssal és Vénusszal erről a szükségletről árulkodik). Az ezer sebtől vérző Egyesült Államok e civilizációs nyelv szerint száguldó siker-hatalom.

A két versengés és küzdelem feltételezett összenövése komolyan is veendő veszélyeket rejt magában. Az első veszély „csak” intellektuális természetű, és részben az előzőekben már utalnunk is kellett rá. Egy „impérium”-nak (használjuk bármilyen metaforikusan is ezt a kifejezést) egy „civilizáció”-val, „világnézet”-tel, „vallás”-sal vagy „kulturá”-val való közvetlen és maradéktalan megfeleltetése, ami egyébként már uralma alá is hajtotta a köznyelvet és részben a média nyelvét is, nem egyszerűen megdöbentő szimplifikálás, de igazi intellektuális botrány is (amely vissza száll Huntington fejére, de legalább annyira azokéra is, akik a legmervadóbb csatornákon, ha nem is kivétel nélkül, de nem mondták ki időben ezt a nyilvánvaló ténytet). Egy ilyen horderejű egyszerűsítés önmagában is a legnagyobb veszélyek közé tartozik, már csak precedens mivolta révén is, amelynek még az eddigieknél is jobban fel kell bátorítania minden elvetélt gondolat nyugodt lelkiismerettel való kimondását. De elmélyült érvelésre sincs szükség a tézis kivételes színvonaltalanságának demonstrálására. Ez a kijelentés *mutatis mutandis* annak felel meg, mintha valóban azt gondolnánk, hogy *a Római Birodalom rómaiakból állt, akik magától értetődően a Római Birodalom civilizációját, világnézetét, vallását és kulturáját képviselték...*

Egy ilyen szélsőséges leegyszerűsítés a globális viszonyok értelmezésében minden bizonnyal önbeteljesítő jóslattá is válik, amelynek iránya *negatív* és *öndestruktív*. A globális világot ugyanis nem sokkal ezelőtt még szélsőségesen komplex, történelem utáni, posztmodern, posztindusztriális, információs vagy éppen tudásalapú világgént képzeltük el, könnyű ezek után elgondolni, hogy mi történik, ha ugyanezt a valóságot kezébe veszi az a fogalmiság, ami szélsőségesen leegyszerűsítő, premodern, preindusztriális, történelem előtti (és így utáni), információt akadályozó, fundamentális értelemben tudás-alapú lesz.

Az egymással vívott körkörös küzdelem ebben a környezetben természetes ugrással átcsap a saját társadalom ellen folytatott erőfeszítésbe is – a saját társadalom meglévő, s mint láttuk, már-már véglegesnek érzett pluralitása akadálynak bizonyul a külső ellenfelekkel folytatott versenyben.

Az „első” szint szükségszerű és magától értetődő együttműködését egyre inkább színeznik kezdik a „második” vonal növekvő „ellenség-kép”-képződésének tendenciái, ne felejtjük, e versengés már irányában *kettős* is, azaz rendelkezik civilizációs-kulturális-vallási elemmel is, s ez a mozzanat mintegy készen szállítja az ellenség-képződés feltételeit.

E kettős rivalizáció járhat azzal a hatással is, hogy a közvélemény, de akár a hivatásos politika számára is észrevétlen vagy akár észrevehetetlen sebességűre kapcsol az ellentétek éleződése. Mivel a politika és a nyilvánosság részterületeinek képviselői igazán alaposan csak saját szemszögükből érzékelik a folyamatokat, a két nagy versengés összekapcsolódása esetleg már egy kialakuló ellenségkép-képződés újabb lendületével is megtámogatva olyan sebességet érhet el, ami az összefolyamatok szintjén sokáig észrevétlen is maradhat. Így az ideológiai összeecsapások veszélye megnőhet, amely kérdésfelvetés mögött a korántsem fundamentális szinten álló világpolitikai vagy akár világgazdasági érdekek könnyűszerrel láthatatlanok tudnak maradni.

Az egyes, metaforikusan, „impériumok”-nak nevezett nagy globális szereplők egyre több elemmel kiegészülő versengését az egyes nagy régiók *belső fundamentalizálásának* tendenciája kíséri. Ebből a szempontból pedig az 1989 utáni történelem, azaz a tiszta fogalma szerint vett globalizáció korszaka meglehetősen előnytelen alaphelyzetet teremtett. Csak a teljesség kedvéért említjük azt az elemzés lehetőségét még nem elért tendenciát, hogy a minősített demokráciának is lehetnek korszakunkban fundamentalista elemei, miközben a minősített fundamentalizmusnak is lehetnek például szociális területen kvázi-demokratikus elemei. A jóval problematikusabb kiinduló tény az, hogy az eddig kialakult nagy szembenállások akaratlan előnyt alakítottak ki a fundamentalizmusok számára. Amíg a „Nyugat” számára (most így foglalva össze az egyik globális „impérium”-ot) 1989 után bevallottan vagy nem-bevallottan a *kommunizmus* volt az első számú fundamentalista ellenségkép, addig a „Kelet” számára (most ebben a logikában foglalva össze egy konkrét „impérium”-típus szereplőt) ugyanígy a *liberalizmus* volt az első számú fundamentalista ellenségkép.

A tanulmányunkban jelzett fejlődési folyamatok összefüggésében sajátos fontosságra tesz szert ez a két tény, amelyekre önmagukban mindeddig nem is kellett olyan nagy figyelmet fordítani. Ez a típusú együttállás ugyanis olyan helyzetet teremt, ami „elfeledkezik” a fundamentalizmusról. Arról a fundamentalizmusról, amelynek két irányból is történő előretörését az előzőekben ki kellett mutatnunk.

A két alapvető ellenségkép sajátos szereposztás is.

A szerepeknek ebből az elosztásából „Nyugat”-on is, „Kelet”-en is kimarad a fundamentalizmus.

Részben tehát, nem ismételve az elmondottakat, a fundamentalizmus több irányból is erőre kap, e nagy szereplők eddigi ellenségképei nem tartalmazták azt, sőt, az anti-kommunizmus és az antiliberalizmus ráadásul paralizálta is a kommunizmus és a liberalizmus immanens antifundamentalista energiáit.

DINYA LÁSZLÓ*

Társadalmi értékrendünk kihívásai az innovációs gazdaság korában

I. Verseny és versenyképesség az innovációs gazdaságban

Az innovációs gazdaság (más elnevezés szerint tudásgazdaság, vagy a 4.0 ipari forradalom korszaka) korábban sohasem tapasztalt jellegű és mértékű, komplex kihívásokat támaszt minden gazdasági és társadalmi szereplővel szemben. A globális, a makro-, illetve térségi szintű trendek egymástól elválaszthatatlanok (egymásba ágyazódnak), mint ahogy a gazdasági és a társadalmi versenyképesség is. Exponenciálisan gyorsuló demográfiai, technológiai, gazdasági és természeti környezeti változások globálisan és makroszinten is megkérdőjelezzik eddigi működésünk paradigmáit. A sokszínű, helyi feltételrendszerhez illeszkedő, differenciált válaszokhoz mindenekelőtt „tiszta beszédre” lenne szükség: tárgyilagos diagnózisra, majd komplex (a gazdasági – humán – társadalmi – természeti tőkét egyaránt magába foglaló) fejlesztési koncepciókra, végül ezeknek a társadalmi szereplőket (is) mobilizáló, hosszú távú és szisztematikus (nem utolsósorban professzionális) megvalósítására. A jelenlegi általános gyakorlat azonban inkább a problémák tüneti kezeléséről szól, dacára néhány tiszteletreméltó kezdeményezésnek.

Amikor a közbeszédben, vagy akár a politikai kommunikációban makroszintű versenyképességről, a fejlett országokhoz való felzárkózásról esik szó, többnyire erősen leegyszerűsítve csak a gazdasági dimenziót, vagy még jobban „lebutítva” csak a GDP-t értik alatta. Mintha versenyképes gazdaság létezne versenyképtelen társadalommal együtt... Talán elegendő hazai relációban arra gondolni, hogy a rendszerváltás után annyira remélt (gazdasági) felzárkózásunk a fejlett országokhoz (relatív értelemben) nem valósult meg, és ennek gazdasági (gazdaságpolitikai) okai mellett egyre bizonyosabban látható társadalmi okai is vannak. Reprezentatív nemzetközi összehasonlító társadalmi értékrendi vizsgálatok (például a *World Values Surveys* egymást követő „hullámai”) egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar társadalom értékrendje több tekintetben erősen, és a versenyképességgel kevésbé konform módon „kilóg” azoknak a fejlett országoknak a mezőnyéből, amelyekhez egyébként felzárkózni szeretnénk.¹ Ha más nem is,

---

* egyetemi tanár, SZTE-GTK

¹ WORLD VALUES SURVEY ASSOCIATION: *WVS Longitudinal files 1981 – 2014*. Web:<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>, letöltés: 2018.03.05.

ez már önmagában aláhúzná a társadalmi innovációk hazai jelentőségét, hiszen a versenyképességhez szükséges társadalmi értékrend (mindennapi kultúra) és az adekvát intézményrendszeri „játékszabályok” kialakításában a professzionálisan megalapozott társadalmi innovációkra rendkívül fontos feladatok hárul(ná)nak, mikro- és makroszintű szereplőknél egyaránt. A társadalmi innováció terén ugyanis egymásba ágyazódnak a különböző szintű (egyéni, mikro – azaz: csoport -, makro- és a globális) szintű feladatok, és azok tartalmi, módszertani kérdései.² És mindez igaz a növekvő társadalmi feszültségek (például polarizáció, szegénység, esélyegyenlőtlenségek, devianciák, stb.) kezelése, tompítása, azaz a társadalmi fenntarthatóság biztosítása szempontjából is.

A versenyképességünk komplex megközelítése iránti igény egyre nyilvánvalóbb az üzleti szektor (profitorientált vállalkozások) határain túl a nem üzleti (nonbusiness) szereplők, azaz a közszolgáltatási és a civil szektor szervezetei körében is. A gazdaság e három szektorának valamennyi szereplője bár eltérő sajátosságokkal és érdekeltiséggel rendelkező, de regisztrált gazdasági (gazdálkodó) szervezet és együtt képezik a gazdasági szférát.³ Miután e három szektorban különböző típusú gazdasági szervezetek működnek, ráadásul a hálózatos gazdaságban tartós együttműködésben egyre jellemzőbb módon közösen innovációs ökoszisztémákat, tudáshálózatokat alkotnak, a makrogazdasági versenyképesség meghatározásában is elválaszthatatlan egymástól az üzleti és a non-business tevékenységek (non-business szervezetek működésének) színvonala. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok bizonyítják, hogy hazánk ezen a téren is komoly kihívásokkal szembeesül. Ha úgy tetszik (nem tetszik!) nemzetközi versenytársaink többségétől eltérően a rendszerváltás óta gyakorlatilag „elblicceltük” a jövőbemutató innovációkat a társadalom és a két nonbusiness szektor területén. Mellesleg az üzleti szektorban is, tekintettel arra, hogy még mindig az innovációk technokrata felfogását preferáljuk. Ami történeti ugyanis, az innováció helyett inkább hagyományörzésnek nevezhető, miután az üzleti innovációknál is szinte kizárólag a műszaki (tech-, vagy hard-jellegű) innovációkra helyezük a hangsúlyt (ebben is az EU-tagok mezőnyének utolsó harmadában a helyünk), és az üzleti modellek, meg a szervezeti (rendszer) innovációk (összefoglalóan non-tech, vagy soft-jellegű innovációk) fontossága csak az utóbbi években kezd tudatosulni. De még mindig nem az innovációs döntéshozók fejében... Az elmaradó társadalmi, nonbusiness és non-tech innovációk következtében nem csoda, ha versenyképességünk és innovációs teljesítményünk nemzetközi mércével gyengének minősül.⁴

Mindeközben a negyedik ipari forradalom exponenciálisan gyorsuló sebességgel alakítja át természetes és mesterséges (gazdasági – társadalmi) környezetünket, óriási kihívásokat, de lehetőségeket is kínálva a hosszabb távú fejlesztéseknek. A lehetőségeket azonban csak azok használhatják ki, akik képesek felvenni ezt a tempót, sőt elébe tudnak menni az innovációs gazdasággal és a tudástársadalommal együtt járó változásoknak. És mindezt annak a tudatában megtenni, hogy egyidejűleg nem csökkennek, hanem éppenséggel fokozódnak a fenntarthatósági (energia-, klíma-, ökológiai válság),

² SERRAT, OLIVIER: *The Future of Social Marketing*. „Knowledge Solutions”, No. 73, Asian Development Bank – Manila, 2010, 1-10. p.)

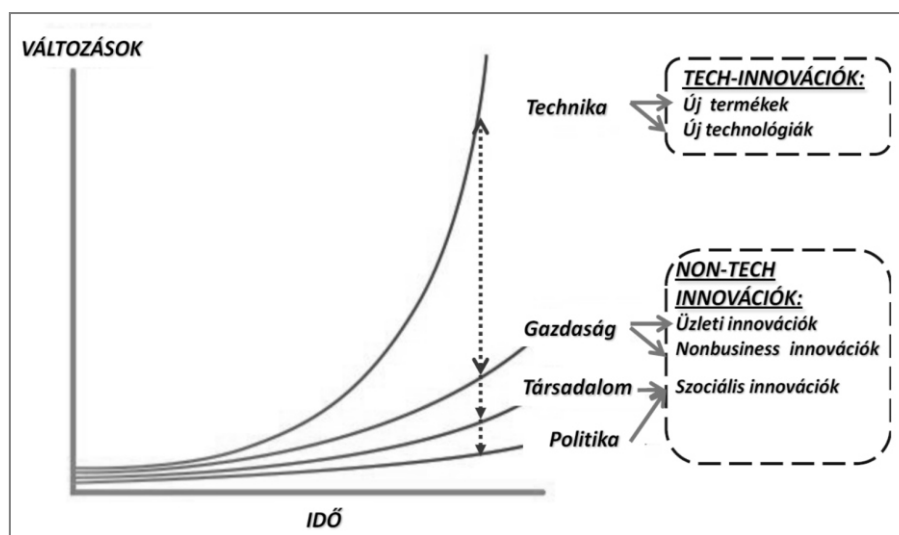
³ DINYA LÁSZLÓ ET AL.: *Nonbusiness marketing és menedzsment*. KJK-Kerszöv Könyvkiadó, 2004. Budapest, ISBN 963 224 787 6, 1-416. p.

⁴ DINYA L.: *Nonbusiness innovációk és versenyképesség*. EMOK XXI. Konferenciája, tanulmánykötet, ISBN 978-963-313-189-3, Budapest – BMGE, 2015. aug. 27-28., 417-430. p.

társadalmi (demográfiai, szegénységi, foglalkoztatási, migrációs) fenyegetések. Nos, ahogyan mondják: innen szép nyerni... De ez egyre kevésbé tűnik lehetségesnek a már exponált két terület: a társadalmi működés és a gazdaság nonbusiness szektorainak innovatív átalakítása nélkül, leszűkítve csak az üzleti szektor növekedésére fókuszálva. A technikai fejlődés (tech-innovációk) mellett társadalmi, üzleti, nonbusiness és (bizony) politikai innovációkra is szükség van. Csakhogy nemzetközi tapasztalat szerint (és ez nálunk sincs másként, sőt...) ezeken a területeken az innovációk eltérő sebességgel zajlanak: exponenciális gyorsasággal érkeznek a technikai innovációk, a gazdaság ezt jóval lassabban képes követni, a társadalom még ennél is lassabban, a közszféra (politika) pedig a legnagyobb tehetetlenségű. (1. ábra)

1. ábra

Eltérő ütemű változások – növekvő innovációs szakadékok

Forrás: saját szerkesztés, DELOITTE, 2014 nyomán.

Emiatt viszont térségenként, sőt országonként és globálisan is eltérő mértékben, de növekszenek a feszültségek (szakadékok) az egyes területek között, amelyek következtében nemcsak a versenyképesség, de a társadalmi „béke” is elporladhat. Eddigi társadalmi és gazdasági működésünk (gyakorlatilag életvitelünk) haladéktalan radikális átalakítása nélkül esélyünk nem marad a legrosszabb scenárió elkerülésére: a kezelhetetlen méretűvé növekedett polarizáltság robbanásszerű kiegyenlítődésére. Ahhoz, hogy ezt a kihívást megválaszoljuk számos alapvető szemléleti – módszertani kérdés folyamatos tisztázása, illetve kutatási feladat megoldása is szükséges. Ezek közül most azokra fókuszálunk, amelyek a fentebb tárgyalt tágabb kontextusban fontosak lehetnek a

versenyképesség szempontjából, és ahol lehetséges, saját kutatások eredményeivel alá is támaszthatók.

II. Társadalmi értékrend a versenyképesség komplex rendszerében

Az Európai Unió (EU) működését számos kritika éri (nem alaptalanul), hogy kevésbé képes hatékony válaszokat találni az egyre erősödő kihívásokra. A 2017. november 17-i göteborgi EU-csúcs is eléggé egyértelművé tett egy újabb törésvonalat az EU-tagországok között – nevezetesen a 2019-2025 közötti időszakra fő prioritássá tenni kívánt „Európa szociális pillére” program megvalósítása kapcsán. Pedig a célkitűzés egyszerű: az előző két költségvetési időszak fókuszában a jelentősen kibővült EU tagországainak gazdasági konvergenciája állt, de látható, hogy a globálisan versenyképes EU megvalósítása szociális konvergencia nélkül esélytelen. A program kezdeti, 2016 őszen történő első felvetésekor az Euro-zóna tagjait célozta volna meg, de megfogalmazói rájöttek, hogy amennyiben így valósul meg, csak növekedne a távolság az Euro-zóna tagjai és a többiek között, így ma már valamennyi tagország számára nyitottá tették. A magyar kormány momentán az ellenzők között van, és itthon a jelentőségéhez képest a téma is alig szerepelt a közbeszédben. Pedig a pro és kontra érveket érdemes lenne társadalmi körben megvitatni, mert jelenleg úgy tűnik, amelyik tagország ebből a programból kimaradna, az egyértelműen az EU perifériájára szorulna, például elkészönhet az Euro bevezetésétől is. Akkor pedig minden, a mag-országokhoz történő felzárkózásunkkal kapcsolatos hazai latolgatás és vita csak elméleti spekulációvá minősül.

Az kétségtelen, hogy a szociális konvergencia jelentős társadalmi innovációk megvalósítását feltételezi és igényli az érintett, főként az e téren jelentős „adósságot” felhalmozó tagországok részéről: formális és informális „játékszabályaikat” alaposan át kell(ene) alakítaniuk ennek nyomán, ráadásul azokat egymással harmonizálva. Például hazánk esetében jogi és intézményrendszerünk működési módját, hatékonyságát, illetve társadalmi értékrendünket, „kulturánkat” is. Ez meglehetősen riasztóan hangzik első hallásra, főként azon társadalmi csoportok szempontjából, amelyek a jelenlegi játékszabályok preferáltjai, de más szempontokat is érdemes figyelembe venni. Nevezetesen azt, hogy a 21. század elkövetkező évtizedeiben kirajzolódó, hatalmas globális kihívásokra megfelelni csak versenyképes társadalmak tudnak, és a miénk jelenleg a legtöbb nemzetközi összehasonlító vizsgálat szerint nem ilyen. Tehát eminens közös érdekünk lenne, hogy akár EU-források bevonásával, akár anélkül, de így is úgy megvalósítsunk számos, égetően szükséges társadalmi innovációt.

A verseny és ezzel együtt a versenyképesség a jelenleg uralkodó gazdasági paradigma kulcsfogalma. *Michael Porter* már több éve kifejtette, hogy a nemzetek versenyképessége a termelékenységén múlik, és egyetlen célt szolgálhat: a népesség maximális jólétét. Nem néhányakét, hanem lehetőleg mindenkiét... Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy bár sokan használják, és alapvető fontosságúnak tartják a versenyképesség fogalmát, kevesen értik azt valóban jól.⁵ Tegyük hozzá: ebben a megközelítésben a verseny-

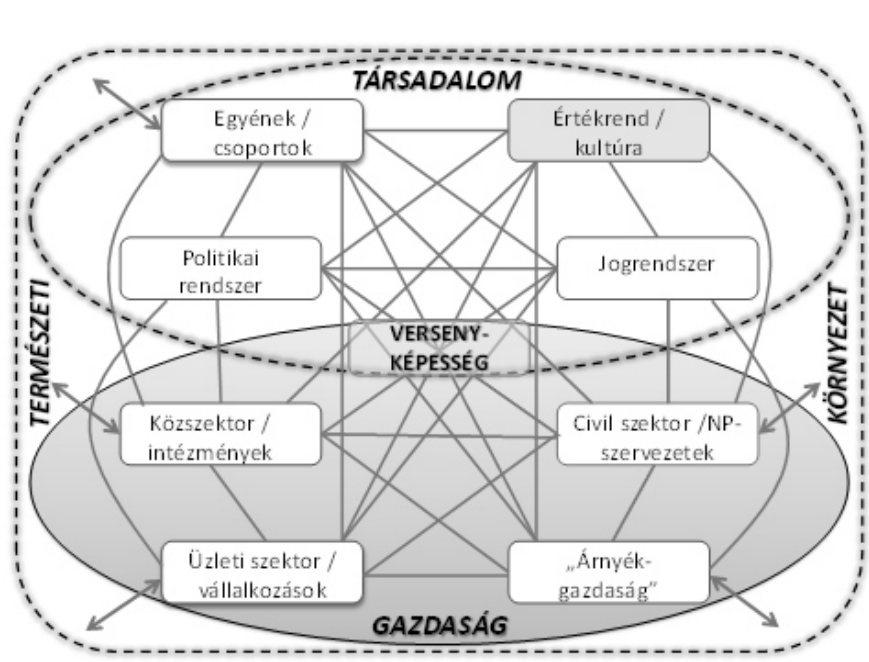
⁵ PORTER, MICHAEL: *Competitiveness at the Crossroads*. Web: http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Russia_Competitiveness_Crossroads_Dec2007_2423559d-9d53-4b95-b206-28d6208f851a.pdf, letöltés: 2018.03.20.

képesség szükséges, de nem elégséges feltétele a jólétnek, mert az elégséges feltételt olyan „játékszabályok” képezik, amelyek biztosítják (nemcsak lehetővé teszik) az így megteremtett jólét terítését a lehető legszélesebb körben. Talán elegendő Deák Ferenc örökérvényű mondását idézni itt: „Nem az a boldog ország, hol sok a gazdag, hanem az, hol kevés szegény vagyon”. Miután pedig a „játékszabályok” két kategóriája, a formális (a mindenkori kormányzat által kialakított és érvényesített jogrend), illetve az informális (a társadalmi értékrend, kultúra) „játékszabályok” egyaránt fontosak a versenyképesség korlátozása, vagy erősítése szempontjából, innentől a társadalmi és a nonbusiness innovációk korszerű gyakorlata megkerülhetetlen tényezővé válik.

Elemzési koncepciónk logikai keretét a 2. ábra foglalja össze. A társadalom és a gazdaság főbb alrendszerire történő (nagyvonalú) felbontással és kapcsolódásaik morfológiai felvázolásával utalunk arra, hogy a klasszikus versenyképességi eszközök, eljárások és modellek innovatív módon továbbfejlesztett alkalmazására potenciálisan mely alrendszerek működtetésében, és főként azok szerteágazó tranzakciós kapcsolatrendszerében mennyire széleskörű, növekvő az igény és a lehetőség.

2. ábra

Az elemzési koncepció logikai kerete

Forrás: saját szerkesztés.

Még sok megválaszolendő kérdést vet fel a társadalmi innováció is, amely az egyének / csoportok viselkedése, a kultúra, a politikai rendszer és a jogrendszer alrendszerei területén, sőt a természeti környezettel összefüggő fenntarthatóság kapcsán egyaránt értelmezhető / értelmezendő. Viszont abszolút „fehér foltnak” tűnik, de egyre izgalmasabb az általunk „árnyékgazdaságnak” nevezett „szektor”, mert minden elemzés azt mutatja, hogy az ún. „haveri” (crony) kapitalizmus ma már a globális GDP 20-25%-át uralja, és gazdasági – társadalmi befolyásoló szerepének elemzésével eddig még adósok vagyunk.⁶ Márpedig a társadalmi értékrend formálásakor, vagy a nonbusiness szektor működésekor (GDP központosítás – újraelosztás) a jövőben ez nem hagyható figyelmen kívül. Ugyancsak izgalmas kérdés a felsorolt társadalmi - gazdasági alrendszerek és a természeti környezet kapcsolatrendszere („természeti tőkeszolgáltatások”, fenntarthatóság) és annak versenyképességi vonatkozásai. Elemzésünkben szekunder források szintetizáló feldolgozására és nemzetközi adatbázisokra támaszkodva igyekszünk képet alkotni néhány nyitott kérdéstről.

A társadalmi innovációk egy körülhatárolható, és (főként hazai vonatkozásban) viszonylag kevésbé vizsgált alrendszerét képezik az innovációs gazdaság és társadalom megjelenése kapcsán megindult paradigmaváltási folyamatnak. Ennek a paradigmaváltásnak végső célja globális, makro-, mezo- és lokális szinten is adekvát válaszokat adni a gyorsulva erősödő gazdasági, társadalmi, fenntarthatósági kihívásokra. Paradigmaváltásra azért van szükség, mert jelenlegi gazdasági – társadalmi működési modellünk (paradigmánk) keretei között minden jel szerint képtelenek vagyunk kezelni ezeket a kihívásokat – hiszen megjelenésük éppen az eddigi paradigma eredménye. Az innováció fogalmának jelenlegi sokszínű értelmezése azt mutatja, hogy gyorsan változó (formálódó) területről van szó, amelynek kapcsán egy tény biztosan állítható: az innováció tartalma fogalmilag folyamatosan bővül, ma már a társadalmi innovációk éppúgy ide sorolandók, mint a non-business, vagy a non-tech innovációk. Ezért is indokolt a kapcsolódó, szélesedő tudásanyag állandó követése, és a helyi szintű innovációs kihívások, valamint az azokra adandó válaszok folyamatos kutatása.

II. A hazai társadalmi értékrend és versenyképességünk összefüggései

Hipotézisünk szerint az országok gazdasági és társadalmi versenyképessége szorosan összefügg egymással. A társadalmat az értékrend (társadalmi kultúra) és az intézményrendszer működésének mutatóival jellemezzük, a gazdasági versenyképességet pedig a globális versenyképesség (GCI) intézményi mutatóival, meg a GDP/fő mutatóval. A hipotézis tesztelésére kialakítottunk egy viszonylag szolid (19 mutatót és 28 EU-tagország legfrissebb adatait tartalmazó) adatbázist (még Angliát EU-tagnak tekintjük). Az időpont kiválasztását a legutolsó értékrendi vizsgálat (2015) időpontja határozta meg. A mutatórendszer induló összetétele az alábbi volt:

⁶ THE ECONOMIST: *The countries where politically connected businessmen are most likely to prosper*. March 15th 2014, Web: <http://www.economist.com/news/international/21599041-countries-where-politically-connected-businessmen-are-most-likely-prosper-planet>, letöltés: 2017.08.25.

- A társadalmi értékrend jellemzői: a Hofstede-féle nemzeti kultúrát jellemző 6 dimenzió (6 mutató), skálaérték: 0...100 pont között⁷
- A kiválasztott gazdasági versenyképesség mutatók: a Global Competitiveness Index (GCI) 12 pillére (12 komplex mutató), skálaérték: 1...7 között⁸
- Gazdasági teljesítmény: GDP/fő (1 mutató), ezer USD/fő⁹

Első lépésben az adathalmaz homogenitását kívántuk biztosítani a feltételezett összefüggések minél karakterisztikusabb megjelenítése érdekében. Faktorelemzéssel kimutattuk (az MSA > 0,5 és KMO > 0,8 értékek alapján), hogy a Hofstede-dimenziók közül három, a GCI-pillérek közül pedig kettő nem releváns a vizsgálatunk szempontjából, a GDP/fő viszont fontos - így a következő 14 mutatóval volt célszerű az összefüggéseket elemezni:

- társadalmi értékrend (3 mutató): hatalmi távolság, hierarchia tisztelete (PDI), individualizmus, alacsony együttműködési hajlandóság (IDV), autonómia, felelősségvállalás (IND)
- versenyképesség (10 mutató):
  - non-business mutatók: intézményrendszer (GCINSTIT), infrastruktúra (GCINFRA), egészségügy (GCHEALT) fejlettsége, oktatás minősége (GCQUEDU),
  - üzleti mutatók: áruk/szolgáltatások piaca (GCMARKET), munkaerőpiac (GCLABMARK), pénzpiac (GCFINMARK), technológiai színvonal (GCTECHN), üzleti környezet (GCBUSSOP), innovációs teljesítmény (GCINNOV) színvonala,
- gazdasági teljesítmény: GDP/fő (1 mutató)

Az adathalmaz homogenitása a megfigyelési egységek szempontjából is fontos, ezért előzetes klaszterelemzéssel kimutattuk, hogy a torzítások minimalizálása érdekében célszerű kihagyni négy rendhagyó országot (kis méretükből adódó specialitásaik miatt: Luxemburgot, Máltát, Ciprust, illetve sajátos gazdasági problémái miatt Görögországot). Így végül a megmaradó 24 tagország képezte az elemzés alapját.

A faktoranalízis eredményeit az 1. táblázatban foglaljuk össze. Megállapítások:

- Az 1-nél nagyobb sajátértékű faktorok esetében a 2 faktorra, a Kaiser-próba alapján 3 faktorra történő redukciót találtuk alkalmasnak. Elegendőnek ítéltük 2 faktorral dolgozni, ezek összes magyarázóképesége már kellően magas: a 14 eredeti mutató információtartalmának 80,2%-át tömörítik. A mutatónkénti kommunalítások is megfelelőek: a 0,613... 0,947 közötti értékek mindegyike jóval meghaladja a tapasztalati szabály szerint szükséges, min. 0,25 értéket. A mutatók MSA-értéke az anti-image mátrix alapján 0,654... 0,919 között található, meghaladva az előírt min. 0,5 értéket, a KMO-érték 0,843 (nagyon jó kategória), a Bartlett-teszt pedig szignifikáns (0,00). Tehát a jelzett módon homogenizált adat

⁷ WVS 2015.

⁸ WORLD ECONOMIC FORUM: *The Global Competitiveness Report – 2016–2017*. WEF, ISBN-13: 978-1-944835-04-0, 1-400. p.

⁹ EUROSTAT 2017.

- A rotált faktorsúly-mátrix elvileg néhány ponton valamivel határozottabban szétválasztja a mutatók összefüggő csoportjait, de az első két rotált faktor kumulált információtartalma jóval elmaradna (73,1%) az eredeti két faktorétól, ezért célszerűbb ez utóbbiakkal dolgozni. A harmadik faktor (F3) a reziduális információkat tartalmazza, változó nem kapcsolódik hozzá meghatározó súllyal.
- A mutatók faktorokba tömörülését eldöntő legnagyobb faktorsúlyok mind a 14 mutatónál nagyobbak az elvárt min. 0,3 értéknél (0,641... 0,960 között alakulnak). Eszerint a faktorok szakmai értelmezése (a hozzájuk tartozó mutatók alapján) a következő:
  - *F1: komplex (társadalmi – gazdasági) versenyképesség színvonala.* A 14 eredeti mutató egy kivételével ide tömörül, ami annyit jelent, hogy a 3 társadalmi értékrendi, a 11 globális versenyképességi mutató és a GDP/fő mutató is egymással szinkronban, összekapcsolódva változnak. Mindez ebben a (nagyvonalú) első megközelítésben, ha úgy tetszik egy „gyors diagnózis” szintjén arra utal, hogy ezeket a jellemzőket összefüggő, komplex rendszerként érdemes tekinteni és kezelni, például a versenyképesség növelését célzó makroszintű döntések során. Fontos információ, hogy amelyik országnál erősebb a hatalmi távolság (hierarchia) elfogadottsága, ott annál gyengébb a versenyképesség többi mutatója, beleértve a másik két értékrendi mutatót, az individualizmust és a megengedő játékszabályokat is. Ez utóbbi két mutató viszont pozitív előjelű és erős korrelációt mutat a gazdasági versenyképesség mutatóival.
  - *F2: ide kapcsolódik a többitől függetlenül változó, egyetlen mutató, a pénzpiac fejlettsége.* Ez arra utal, hogy a gazdasági versenyképesség (legalábbis a 24 vizsgált ország mezőnyében) szorosabban függ össze a társadalmi értékrend és a nonbusiness szektor meghatározott jellemzőivel, mint a pénzpiac fejlettségével.

1. táblázat

Faktorsúly-mátrixok és kommunalítások

MUTATÓK	EREDETI FAKTORSÚLYMÁTRIX			ROTÁLT FAKTORSÚLYMÁTRIX			KOMMUNALITÁS
	F1	F2	F3	F1	F2	F3	
PDI	-,763	-,108	,137	-,519	-,435	-,392	,613
IDV	,639	,209	-,628	,261	,317	,823	,846
IND	,811	-,234	-,091	,760	,193	,323	,720
GCINSTIT	,960	,139	,177	,724	,649	,166	,973
GCINFRA	,815	-,441	-,108	,877	,022	,316	,870
GCHEALT	,805	-,309	,232	,865	,220	,010	,797
GCQUEDU	,860	-,038	,381	,787	,511	-,079	,886
GCMARKET	,922	,189	,092	,647	,646	,239	,894

MUTATÓK	EREDETI FAKTORSÚLYMÁTRIX			ROTÁLT FAKTORSÚLYMÁTRIX			KOMMU- NALITÁS
	F1	F2	F3	F1	F2	F3	
GCLABMARK	,699	,618	,185	,246	,910	,130	,905
GCFINMARK	,605	,641	-,075	,104	,807	,346	,782
GCTECHN	,952	-,066	,101	,818	,456	,211	,921
GCBUSSOP	,948	-,155	-,156	,812	,309	,439	,947
GCINNOV	,960	-,084	,009	,816	,419	,297	,929
GDP	,911	-,242	-,158	,831	,219	,418	,914
KUMULÁLT INFORMÁCIÓ- TARTALOM	70,6%	80,2%	85,7%	48,2%	73,1%	85,7%	

Forrás: saját szerkesztés.

A két faktorral (komplex mutatóval) *klaszterelemzést* végeztünk a 24 tagú mezőnyön, és meghatároztuk, hogy az országok hány és milyen jellemzőkkel rendelkező, jól elkülöníthető típust (klasztert) képeznek. Eltérő számú klaszterrel próbálkozva végül a három klaszterbe sorolás adta a leghatározottabb eredményt. (2. táblázat) Vitán felül áll, hogy az EU ún. „mag-országait” tömörítő „*Versenyképesek*” klaszter mindkét komplex mutatónál (faktor-nál) a legnagyobb átlagos faktorértékkel rendelkezik. A „*Követők*” elnevezésű klaszter (gyakorlatilag a dél-európai tagországok csoportja és Szlovénia) közepes versenyképességgel és a három klaszter között a legkevésbé fejlett pénzüppiacal (F2) jellemezhető.

2. táblázat

A 24 vizsgált ország klaszterjellemezői és a klaszterek elnevezése

FAKTOROK	KLASZTEREK		
	1.	2.	3.
KOMPLEX VERSENYKÉPESSÉG (F1)	,70188	,62831	-1,13710
PÉNZPIAC FEJLETTSÉGE (F2)	,60352	-1,57720	-,03665
KLASZTER NEVE	VERSENYKÉPESEK	KÖVETŐK	KK-EURÓPA
KLASZTERTAGOK	BE, DK, DE, EE, IE, FR, NL, AT, FI, SE, UK	ES, IT, PT, SL	BG, CZ, LV, LT, HU, PL, RO, SK, HR

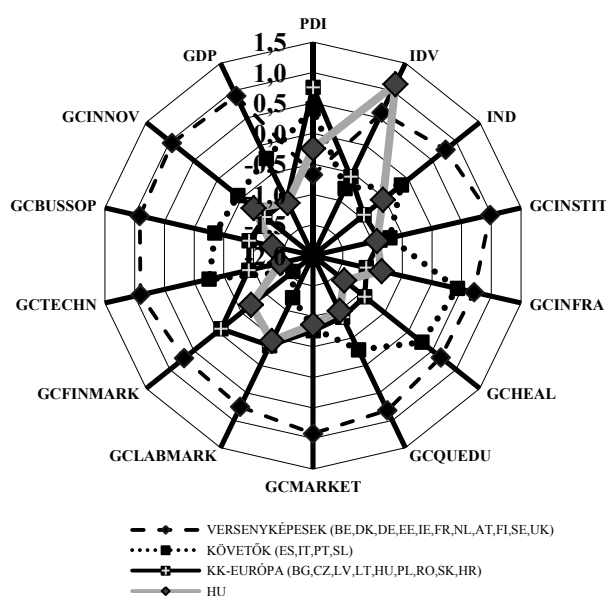
Forrás: saját szerkesztés

A harmadik klaszter diplomatikus elnevezéssel Kelet-Közép-Európa, de valójában a *leggyengébb komplex versenyképességgel* rendelkező országokat tömöríti, köztük hazánkat is. Az F1 faktor értéke jól mutatja a lemaradás értékét, és a képet nem javítja túlságosan a pénzüppiac átlagos fejlettsége, miután az a versenyképességgel nincs szoros kapcsolatban (az F2 faktorban szerepel).

Magyarország eszerint (bármilyen egyéb állítással szemben) nem teljesít jobban a versenyképesség terén, amelynek összetevőit a 3. ábra szemlélteti, ha úgy tetszik meg is magyarázza. Itt az iménti versenyképességi klaszterek profilját látjuk az eredeti 14 mutató normalizált értékei szerinti skálán, Magyarországot külön kiemelve saját klaszteréből is.

3. ábra

Versenyképességi klaszterprofilok és Magyarország pozíciója (EU-24)

Forrás: saját szerkesztés

A mutatók átlagértékeit a 24 ország mezőnyében a skála zérus pontja jelenti, a negatív tartomány az átlagnál alacsonyabb, a pozitív az átlagnál magasabb értéket jelzi. Ha a „Versenyképesek” klaszter képezi a *benchmark*-ot (felzárkózási célt), akkor hazánk gyenge pontjai világosan kirajzolódnak:

- *Társadalmi értékrendünkben* az individualizmus kiemelkedő értéke, vagyis a *kooperációs hajlandóság* rendkívül alacsony szintje, valamint a *felelős öngondoskodás* alacsony színvonala (másként: a paternalizmusra való igen erős hajlam) komoly versenyképességet gátló tényezők. Csak a hatalmi távolsággal nincs gond, az nagyjából illeszkedik a fejlettek szintjéhez.
- *Nonbusiness vonatkozásban* igen jelentős az elmaradásunk az *intézményi (szervezeti) hatékonyság*, az *infrastruktúra fejlettsége* terén, és ami különösen figyelemre méltó: *igen gyenge a képzési és az egészségügyi szolgáltatások intézményrendszere*. Ez utóbbi kettő még a saját gyengécske klaszterünk átlagát sem éri el, mondhatjuk, hogy *kritikusan elmaradott*.

- A teljesség kedvéért természetesen az *üzleti szektor intézményi szolgáltatásaira* vonatkozó mutatóit is meg kell említeni. Eszerint a piac, munkaerőpiac és az innovációs szolgáltatások fejlettségének színvonala illeszkedik saját klaszterünkhöz, de ezzel együtt jócskán elmarad a versenyképesektől. Viszont saját klaszterünkhöz képest is „alulteljesítünk” a technikai fejlettség és a vállalkozásokat támogató üzleti szolgáltatások színvonala terén. Mivel ezek a tényezők nem függetlenek a közszolgáltatásoktól, mindenképpen *van nonbusiness vonatkozásuk* is.

A GDP, mint gazdasági output színvonala mindezek után nem meglepő, hogy bele simul saját, gyenge versenyképességű klaszterünk átlagértékébe.

III. Összefoglalás

Egy rövid elemzésben nem lehetséges teljes körű áttekintést adni a versenyképesség és a társadalmi értékrend összefüggéseinek valamennyi nyitott, tisztázásra váró elméleti és gyakorlati kérdéséről. Ennek tudatában is, és az ebben a tárgykörben örvendetesen gyarapodó összegzések ismeretében igyekeztünk azokra a kérdésekre, illetve alkalmazási területekre koncentrálni, amelyek meglátásunk szerint a társadalmi innovációk terén a belátható jövőben az érdeklődés és a gyakorlati alkalmazások előterében lehetnek. Helyenként sarkított, ha úgy tetszik provokatív felvetésekkel igyekeztünk serkenteni a továbbgondolást – reményeink szerint ez nem ment a szakmai korrektség rovására. Azt gondoljuk, hogy az innovációs gazdaság és társadalom, a vertikálisan és horizontálisan is egymásba ágyazódó hálózatok, a kieleleződő fenntarthatósági kihívások és a globalizáció korában a komplex versenyképességet célzó lépések rendkívüli mértékben fontossá válnak. Ebben a megközelítésben próbáltuk összefoglalni gondolatainkat a kérdéskörrel, és – korlátozott mértékben – néhány saját vizsgálattal is alátámasztani, megindokolni. Ha sikerül mindezek kapcsán előremutató, élénk és termékeny gondolatokat keltő vitát is kiváltani, akkor célunkat elértük...

Az EU-tagországok mezőnyében vizsgálva a versenyképesség társadalmi vonatkozású összetevőit azt látjuk, hogy *Magyarország* a többi újabban csatlakozott tagországgal azonos kategóriába (klaszterbe) esik, amelynek eufemisztikus elnevezése „Kelet-Közép-Európa”, másként *gyenge versenyképességű* csoport (a faktoranalízissel kialakított, komplex versenyképességi mutató - F1 - extrém alacsony értéke miatt). A tagországok három klaszterre oszlása (versenyképesek – követők – gyengék) alátámasztja az ún. „többsebeses EU” elmélet valós alapját, és azt is, hogy Magyarország felzárkózása a fejlettebb EU-tagokhoz még messze van – dacára minden ellenkező híresztelésnek. A vizsgálat alapján egyértelmű, hogy az országok versenyképességének alakulásában a *társadalmi értékrendi, valamint gazdasági (üzleti és non-business) jellemzők* egyaránt fontos szerepet játszanak. Ennél fogva, amennyiben Magyarország *fenntartható versenyképességi felzárkózását* az innovációs gazdaság korában komolyan gondoljuk, akkor:

- egyrészt tévúton járunk, ha csak kizárólag az üzleti szektorra, főleg ha csak a GDP-mutatóra koncentrálnunk, mert gyakorlatilag *semmit sem tettünk még a társadalmi innovációk terén* a felzárkózás érdekében

- másrészt jelentős erőfeszítéseket kellene tennünk a történelmi múltból magunkkal cipelt *társadalmi kultúránk* „*europaizálása*” terén – lásd: együttműködési készség és öngondoskodás iránti hajlam jelentős növelése, a hatalmi függőség (paternalizmus) csökkentése
- harmadrészt meg kellene reformálnunk *közszolgáltató intézményrendszerünk* (egészségügy, oktatás – képzés, innovációs rendszer) működési modelljeit, mert jelentősen elmaradnak a versenyképes országok színvonalától.

Csak ebben az esetben számíthatnánk arra, hogy társadalmunk és intézményrendszerünk relatív fejletlensége (versenyképtelensége) nem fogja vissza az ország GDP-mutatójának megfelelő növekedését, amely - mint Porter óta tudjuk – a népesség egészének jólétét csak akkor szolgálja, ha a „játékszabályok” azt a lehető legszélesebb körben terítik.

Ezek a kihívások új megvilágításba helyezik a *társadalmi marketing makro- és mikroszintű teendőit*, mert pontosan rámutatnak azokra a nem üzleti területekre, ahol *halaszthatatlan feladat lenne átfogó és intenzív fejlesztési programok* megtervezése, ezekhez központi és helyi *források hozzárendelése* és a programok hosszú távú *szakszerű megvalósítása*. Ezek elmaradása és kizárólag csak az üzleti, ezen belül pedig a technikai jellegű vonatkozásokra fókuszálás esetén előállhat hazánk kapcsán az a helyzet, hogy az *innovációs gazdaság kihívásaival szemben* úgy állunk majd, mint az „Európa beteg embereként” aposztrofált egykori Szovjetunió anno: „talpig fégyverben, de mezít-láb!” Amely szituációnak a végkifejletét a történelemből már ismerjük...

Irodalomjegyzék

DINYA LÁSZLÓ ET AL.: *Nonbusiness marketing és menedzsment*. KJK-Kerszöv Könyvkiadó, 2004. Budapest, ISBN 963 224 787 6. 1–416. pp.

DINYA L.: *Nonbusiness innovációk és versenyképesség*. EMOK XXI. Konferenciája, tanulmánykötet, ISBN 978-963-313-189-3. Budapest – BMGE, 2015. aug. 27–28., 417-430. pp.

EUROSTAT: *GDP per capita, consumption per capita and price level indices*. Web: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices, letöltés: 2018. 04. 25.

PORTER, MICHAEL: *Competitiveness at the Crossroads*. Web: http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Russia_Competitiveness_Crossroads_-_Dec2007_2423559d-9d53-4b95-b206-8d6208f851a.pdf, letöltés: 2018.03.20.

SERRAT, OLIVIER: *The Future of Social Marketing*. „Knowledge Solutions”, No. 73, Asian Development Bank – Manila, 2010. 1–10. pp.

THE ECONOMIST: *The countries where politically connected businessmen are most likely to prosper*. March 15th 2014, Web: <http://www.economist.com/news/international/21599041-countries-where-politically-connected-businessmen-are-most-likely-prosper-planet>, letöltés: 2017. 08. 25.

WORLD ECONOMIC FORUM: *The Global Competitiveness Report - 2016–2017*. WEF, ISBN-13: 978-1-944835-04-0. 1–400. pp.

WORLD VALUES SURVEY ASSOCIATION: *WVS Longitudinal files 1981 – 2014*. Web: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>, letöltés: 2018. 03. 05.

KERÉNYI ÁDÁM*

Az adattudós szerepe a fintechek és bankok közötti rivalizálásban a világban, az EU-ban és Magyarországon

„Ha én úgynevezett adattudós volnék,
minden kis adatnak mélyére hatolnék.
Minden jelenségnek a mélyére ásnék,
big data scientist volna nevem másképp.

Az adattengerbe fejest ugranék én,
hajóroncsok közt a kincset keresgélném,
kutakodnék ott lent verejtékkel, könnyel,
s a felszínre úsznék egy kis igazgyönggyel.

Kifigyelnék mindent lopva, mint a kémek,
kik néznek a neten kínos-fókás mémet,
addig kutatnék, míg meglenne a jóslat:
néznek-e utána cicás videókat.

Sok tényt elemeznék ki az adatokból,
olyat is, mi meglep, olyat is, mi sokkol.
Egy nagy színes ábrán adnék róla képet,
akkor lennék boldog, ha megértenének”

(Varró, 2018)

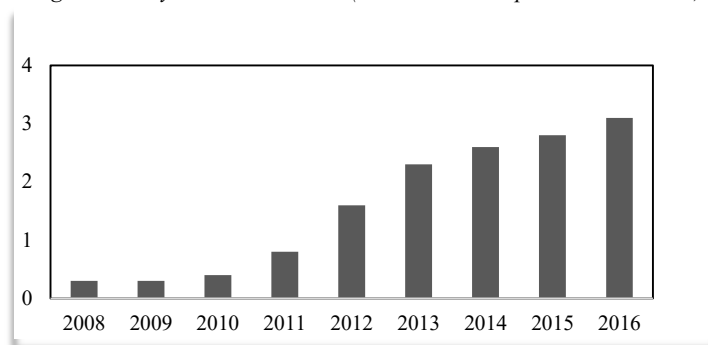
* MTA KRTK Világgazdasági Intézet munkatársa

I. Bevezetés

A fizetőképes kereslet kielégítése egyre inkább a digitális csatornákon keresztül történik (1. ábra).

1. ábra

A digitális környezetben töltött idő (órák száma 1 nap alatt 2008–2016)

Forrás: Meeker, 2017

A pénzügyi szektor és az infokommunikáció szolgáltatásai elemi tartalmát illetően nagyon hasonlóak. A két szektor együttesen pedig mind a termelékenység, mind a növekedési potenciál szempontjából kiemelkedően fontossá válhat. A pénzügyi szektor, és általában a szolgáltatások kapcsán gyakori az a felfogás, hogy e tevékenységek „improduktívak”, valójában talán feleslegesek is. Éppen ellenkezőleg! A pénzügyi szolgáltatások azonban jelentős mértékben hozzájárulnak a bruttó kibocsátáshoz, és jelentős foglalkoztatók.

A GDP létrehozásában játszott szerep mellett a foglalkoztatásban betöltött pozíció a másik kiemelt elemzési szempontja a szektorok értékelésének. 2012-ben az Európai Unió 28 tagállamában 222,5 millió foglalkoztatott volt, amelyből több, mint 6 millió főt foglalkoztatott a pénzügyi szektor. Nagyjából a foglalkoztatottak 2,5 % dolgozik ebben a szektorban, ami az építőipari foglalkoztatottak közel felét teszi ki.¹

A pénzügyi szolgáltatások szerepe, túl a termékeik (megtakarítások térbeli és időbeli transzformációja, fizetési forgalom lebonyolítása) piacgazdaságban megkerülhetetlen fontosságán, a GDP termelésben és a foglalkoztatásban is jelentős. Párhuzamosan a gazdasági sokkhatásból való kilábalás korszakával egyre nagyobb teret nyert a technológiai fejlődés is, ami felhajtó erőt biztosított a bankokkal szembeni alternatívát képviselő szolgáltatások és termékek elterjedésére. Az országok versenyképességének minősítéskor a WEF 12 pillére közül a 8-as számú dedikáltan a pénzügyi szektor megfelelő működését helyezi a középpontba. Ez azonban csak a szektor működésének fontosságát jelzi a versenyképesség szempontjából, a szektor saját produktívitasáról, más szektorokkal összevetett versenyképességről nem árul el sokat. Az EU-hoz csatlakozó egykori szocialista országok adatait az 1. táblázat tartalmazza.

¹ FARKAS ISTVÁN: *A pénzügyi szektorról – másképpen*. Kézirat, 2016.

1. táblázat

Versenyképességi index 8-ik pillér Pénzügyi piacok fejlettsége (pontszám, 2007–2017)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bulgária	4,09	4,18	3,97	3,95	3,99	3,97	3,95	4,17	3,98	4,14	4,14
Csehország	4,60	4,65	4,25	4,49	4,31	4,25	4,20	4,45	4,62	4,74	4,80
Észtország	5,10	5,08	4,51	4,50	4,51	4,51	4,59	4,67	4,63	4,82	4,85
Horvátország	4,27	4,37	3,79	3,96	3,87	3,79	3,90	3,91	3,59	3,58	3,65
Lettország	4,90	4,80	4,40	3,98	4,17	4,40	4,46	4,63	4,39	4,19	4,05
Litvánia	4,59	4,50	3,86	3,95	3,86	3,86	3,82	4,09	3,99	4,13	4,10
Magyarország	4,64	4,42	4,05	4,16	4,15	4,05	3,93	3,93	3,93	3,97	4,31
Lengyelország	4,32	4,28	4,59	4,66	4,60	4,59	4,54	4,60	4,26	4,24	4,17
Románia	4,05	4,42	3,98	4,01	3,91	3,98	3,95	4,12	4,05	3,73	3,74
Szlovákia	5,02	5,04	4,45	4,61	4,44	4,45	4,49	4,50	4,41	4,56	4,55
Szlovénia	4,68	4,67	3,29	4,02	3,62	3,29	2,98	2,85	2,85	3,21	3,45

Forrás: WEF 2018 adatai alapján saját számítás.

Magyarország pénzügyi szektorára – a külföldi tulajdon kiszorításának programja ellenére – még mindig az a jellemző, hogy jelentős a szektor külföldi tulajdonosai által biztosított tőke. Ennek nagyságrendje a fizetési mérlegben sem elhanyagolható. A két szektor együttesen a leginnovatívabb tevékenységek számára jelent felvevőpiacot, ezzel pedig, áttételesen is, képesek (képesek lennének) a versenyképesség javítására.

Az infokommunikációt, főként a fintech jelzővel fémjelzett részét, szokásosan a hagyományos pénzügyi szolgáltatók, a bankok versenytársának tekintik. (A közösségi hitelezési platformok- B2B, P2P-, az értékpapírpiacon „robotjai” stb. mind ilyen irányba mutatnak.) Ez a verseny már régen tart, a távközlés, mobil telefon, internet, az adatfeldolgozás nem csak elérést biztosít a pénzügyi szektornak a fogyasztók felé, de egyben fel is kínálja a fogyasztóit az infokommunikációs cégeknek. A mobil telefonok és az internet fejlődése, kombinációjuk látványosan felerősíti ezt a versenyt.

Az új nem banki szereplők és ötletek megjelenését, valamint a befektetők növekvő érdeklődését keresleti és kínálati oldalról is több tényező befolyásolta, mint amilyenek elsősorban a megváltozott fogyasztói szokások, a forradalmi innovációk, a folyamatos technológiai fejlődés, valamint a makrogazdasági és szabályozási környezet (2. táblázat).

2. táblázat

A fintech-jelenséget támogató tényezők

<i>Forradalmi innováció</i>	Internet
	Megosztott könyvelési technológia (DLT) Blockchain
<i>Változó fogyasztói szokások</i>	Új generáció megjelenés
	Megrendült bizalom a bankokkal szemben
<i>Technológiai fejlődés</i>	Mobiltelefon-elterjedés
	Felhő alapú tárolás
	Tanuló gépek
	Mesterséges intelligencia
	Big Data

II. Forradalmi innováció

A technológiai fejlődéstől a forradalmi (radikális) innováció abban különbözik, hogy képes korábban el nem képzelt mértékben és alapjaiban felforgatni a piaci viszonyokat. Az ENSZ szakosított ügynöksége, az International Telecommunication Union adatai szerint 2015-ben a világon és több mint 3 milliárd internethasználó természetes személyt regisztráltak.² Az EU-hoz csatlakozó egykori szocialista országok adatait az 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat

Internetet használó egyének (% lakosság 1996–2015)

	1996	2001	2006	2011	2016
<i>Bulgária</i>	1%	8%	27%	48%	60%
<i>Csehország</i>	2%	15%	48%	70%	76%
<i>Észtország</i>	4%	32%	64%	77%	87%
<i>Horvátország</i>	1%	12%	38%	58%	73%
<i>Lettország</i>	1%	7%	54%	70%	80%
<i>Litvánia</i>	0%	7%	44%	64%	74%
<i>Magyarország</i>	1%	15%	47%	68%	79%
<i>Lengyelország</i>	1%	10%	45%	62%	73%
<i>Románia</i>	0%	5%	25%	40%	60%
<i>Szlovákia</i>	1%	13%	56%	74%	80%
<i>Szlovénia</i>	5%	30%	54%	67%	75%

Forrás: World Bank (2018a).

² ITU (2016): *ICT Indicators database*. ITU, New York.

A pénzügyi technológia esetén a FinTech-ek robbanásához vezethet, amit megosztott könyvelési technológiának (distributed ledger technology, DLT) neveznek. A megosztott könyvelési technológia lehetővé teszi az azonnali tranzakciót és ellenőrzést, központi főkönyv vagy hatóság közbeiktatása nélkül. A megosztott könyvelési technológia az ügyletek nagy számát képes gyorsan lebonyolítani, így a pénzforgalmi elszámolás és a kiegyenlítés kézenfekvő alkalmazási területévé nőtte ki magát. A technológia számos lehetőséget rejt magában, többek között a fizetések és különösen a határokon átnyúló pénzáttalások tranzakciós és működési költségeinek csökkentése révén.

A blockchain egy megosztott, decentralizált adatbázis, amit akár egy hatalmas globális munkafüzetként érdemes elképzelni, amely számítógépek millióin megosztva fut egyszerre. Ez egy nyitott forrás, tehát bárki meg tudja változtatni a háttérrel biztosító kódokat, illetve látni tudják, hogy milyen folyamatok zajlanak pontosan. Ez teljesen személyek közötti (interperszonális), nincs szükség közvetítőre, akik jóváhagyják vagy megvalósítják a tranzakciókat.³ Lényege, hogy az egyes felhasználók mindegyike tárolja, és hozzáfér a tranzakciók folyamatosan növekvő adatbázisához, miközben nincs szükség központi egységre vagy nyilvántartásra. A bankok egymás közötti üzleteit azonban – legyen szó akár pénzről, értékpapírról, vagy szindikált hitelekről – tipikusan egy harmadik személy hajtja végre, vagyis például elszámolóházak, központi hatóságok, átutalási rendszerek, értéktárak.

A blockchain technológiát elsőként az ún. bitcoin virtuális fizetőeszköz tranzakcióinak könyvelésére használták. Bár a blockchaint a bitcoin fő technológiai innovációjának tekinthető, hiszen a hálózatban történt pénzügyi tranzakciók igazolására hivatott, más célokra is használható. A modell radikális váltást jelent a jelenleg működő technológiához képest, amelyben a szereplők elszámolóházaknak és klíringcégeknek küldik a tranzakciók adatait, amelyek azután összevetetik őket. Ezeknek az elszámolási központoknak több hátrányuk is van: egyrészt pénzt kérnek a munkájukért, másrészt lassúak a megosztott főkönyvi technológiához képest. A módszer emellett biztonságosabb, hiszen a főkönyv módosításáért nem elég egyetlen kiemelt célpontnál beavatkozni a rendszerbe, ehhez egyszerre kellene minden főkönyvet átírni, mivel ez a könyvelési technológia decentralizált jellegének köszönhetően rendszerkockázati szempontból megbízható pénzforgalmi rendszerek kialakítását teszik lehetővé, melyek ellenállnak a hálózatban keletkező esetleges zavaroknak és csődöknek.^{4,5}

III. Megváltozott fogyasztói szokások

Az információs technológia fejlődésével és az internet és mobil telefon penetrációjának növekedésével a lakosság és a vállalatok fogyasztói szokásai jelentősen megváltoztak, nemcsak a mindennapokban, de a bankolási szokásaikban is. Eltérően szocializálódott generá-

³ TAPSCOTT, D. – TAPSCOTT, A.: *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Penguin. New York, 2016.

⁴ KERÉNYI ÁDÁM – MOLNÁR JÚLIA (2017a): *Megváltozott fogyasztói elvárásokra adott fintech válaszok*. In: Farkas Beáta, Pelle Anita (szerk.) *Várakozások és gazdasági interakciók*. Szeged: JATEPress Kiadó. 2017. 171–181. pp.

⁵ KERÉNYI ÁDÁM – MOLNÁR JÚLIA (2017b): *A FinTech-jelenség hatása – Radikális változás zajlik a pénzügyi szektorban?* Hitelintézeti Szemle. 16. évfolyam, 3. szám 32–50. pp.

ciók jelentek meg pénzügyi szolgáltatások vásárlójaként. Őket szokás csak-mobil, digitális írástudó, vagy Y-generációnak nevezni. Ez a korosztály ma már a legnagyobb fogyasztói szegmens az amerikai gazdaságban. Egy felmérés szerint az Y-generáció 88%-a használja az internetet bankoláshoz, és csaknem háromegyedüket (73%) jobban érdeklik a technológiai cégek új pénzügyi szolgáltatásai, mint a saját bankjuknak a pénzügyi szolgáltatása.⁶

Ezzel párhuzamosan a 2008-as pénzügyi válságot követően szerte a világban jelentősen megrendült a bizalom a pénzügyi intézményekkel szemben. Több kutatás rámutatott, hogy az európai és amerikai fogyasztók pénzügyi intézmények iránti bizalomcsökkenésével párhuzamosan jelentősen nőtt a bizalom a technológiai intézmények pénzügyi szolgáltatásai iránt.^{7, 8} A tradicionális szolgáltatókkal szembeni elégedetlenség erősíti a FinTech-újítások elfogadását. Ez az attitűd különösen erős a fiatalok körében.

A mobiltelefon, a folyamatos hálózati lét meghatározóan hat az egyes társadalmi korcsoportok jellemző személyiségjegyeire is. Míg a bankok számára üzletileg ma legfontosabb baby boom (1946–64 között születettek) és X generáció (1965–80) konzervatív részese az informatikai fejlődésnek, addig az Y generációnak (1980–95) olyan természetes az internet, mint a levegővétel, a Z generáció (1995–2010) pedig már élni sem tudna online kapcsolat nélkül. Átlagosan egyre nehezebb a fiatalabb korosztályok figyelmét hosszán megőrizni. Türelmetlenebbek, jobban informáltak, releváns információt akarnak, döntésre, választásra törnek. A fiatal korosztályok attitűdjének változásával a fogyasztói elvárásaik is átalakulnak, amihez a pénzügyi szolgáltatójuknak is alkalmazkodni kell.⁹

IV. Technológiai fejlődés

A technikai fejlődés gyorsulását „Moore törvénye” exponenciális növekedési pályával írja le. A változások dinamizmusát jól szemlélteti a számítási kapacitások fejlődése.

Érdekes összevetni az 50 évvel ezelőtti összámitógépet a 11 évvel ezelőtti lappal a 2015-ös okostelefonok közül egy önkényesen választott típus paramétereit, ezt az 4. számú táblázat foglalja össze. A táblázat első oszlopa egy magyarázó oszlopból, amely felsorolja, hogy milyen mutatót nézünk, illetve azokat milyen mértékegységben mérjük. Ezt követi három adatoszlop: az 50 évvel ezelőtti összámitógép, a 2004-es laptop, és egy 2015-ös okostelefon.

4. táblázat

A számitógépek jellegzetes paramétereit 1967-ben, 2004-ben és 2015-ben

Gép	Dátum	Kiskereskedelmi ár (\$)	Memória (Mbyte)	Processzor (MIPS)
IBM 7090	1959	\$3 600 000	0,141	0,326
Dell D_8300_P4/3.0	2003	\$2 500	2048	4439
iPhone-5S	2013	\$600	1024	18200

Forrás: <https://www.frc.ri.cmu.edu/~hpm/book97/ch3/processor.list.txt>

⁶ SCRATCH (2014): *The Millennial Disruption Index*. New York.

⁷ CRABTREE, S. (2013): *European Countries Lead World in Distrust of Banks*.

⁸ FUJITSU (2016): *The Fujitsu European Financial Service Survey 2016*.

⁹ SCHENK TAMÁS (2018): *Digitális forradalom a bankszektorban*. Gazdaság és Pénzügy, 2018. 100–112. pp.

Az „őskori” gép egész termet töltött be, az okostelefon belefér a zsebünkbe. A régi gépnek horribilis volt az ára, 2003. évi árákon számítva 11 millió dollár, míg a mai okostelefon, ugyancsak 2003. évi árákon számítva 400 dollár körül van, azaz a régi árnak kevesebb, mint 0,004 százaléka. Eközben a teljesítmény hihetetlenül megnőtt: a processorsebesség több mint 73 000-szeresére, a memóriakapacitása pedig majdnem 120 000-szeresére nőtt.^{10, 11} Az adatátviteli és a számítási sebesség növekedése, a háttértárolói kapacitás megugrása a napi életben legmeghatározóbban a mobilkészülékek fejlődésén keresztül jelent meg. Az 1990-es évek elejének Nokiájához mérten egy Samsung S8-nak ezerszer nagyobb felbontása és 2 milliószer nagyobb memóriája van, miközben a készülék súlya változatlan.¹²

A Szingapúri Monetáris Hatóság igazgatója szerint „az okostelefon egyre inkább bankká válik, az emberek pénzügyi szolgáltatásokat menet közben is tudnak igénybe venni”.¹³ Az ENSZ szakosított ügynöksége, az International Telecommunication Union adatai szerint 2015-ben a világon több mint 7 milliárd mobiltelefon-előfizetést és több mint 3 milliárd internethasználó magánszemélyt regisztráltak. A 2005 és 2015 közötti 10 évben a 100 főre jutó mobiltelefon-előfizetések száma közel 2,5-szeresére, az internetet használók száma pedig több mint 2,5-szeresére nőtt.¹⁴ Az EU-hoz csatlakozó egykori szocialista országok adatait az 5. táblázat tartalmazza.

5. táblázat

Mobil telefon előfizetők száma (% 100 főre vetítve 1996–2015)

	1996	2001	2006	2011	2016
Bulgária	0%	20%	108%	142%	126%
Csehország	2%	68%	120%	125%	118%
Észtország	5%	47%	123%	136%	145%
Horvátország	1%	40%	101%	119%	105%
Lettország	1%	28%	98%	110%	134%
Litvánia	1%	29%	143%	160%	145%
Magyarország	5%	49%	99%	118%	121%
Lengyelország	1%	26%	96%	131%	139%
Románia	0%	17%	75%	115%	116%
Szlovákia	1%	40%	91%	111%	128%
Szlovénia	2%	74%	91%	106%	115%

Forrás: World Bank (2018b)

¹⁰ K (2015a): *Milyen is hát a tőke a 21. században?* Közgazdasági Szemle, szeptember. 909–942. pp.

¹¹ KORNAI JÁNOS (2015b): *Háttéranyagok a „Milyen is hát a tőke a 21. században” c. tanulmányhoz.* Közgazdasági Szemle, szeptember. 909–942. pp.

¹² SCHENK, 2018.

¹³ MENON, R. (2016) *Singapore's FinTech journey - where we are, what is next.* at the Singapore FinTech Festival – FinTech Conference, Singapore, 16 November 2016.

¹⁴ ITU, 2016.

A fiatal korosztály körében sokkal elterjedtebbek a mobiltelefonon végzett banki műveletek, ami keresleti szempontból is érdekes lehet. Egy – évente végzett – felmérés alapján elmondható, hogy a 2015-ös évben a 18 és 29 év közötti korosztály több mint kétharmada használta a mobiltelefonját pénzügyei intézésére, ami 2011-ben még csak 45% volt. A felmérés ide vonatkozó részletesebb adatait a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat

Az adott évre vonatkozó mobiltelefonos bankolást igénybe vevők részaránya és a megkérdezettek száma a jelzett korosztályon belül (% 2011–2015)

Korosztály	2011	2012	2013	2014	2015
18-29	45	54	63	60	67
30-44	29	37	43	54	58
45-59	12	21	25	32	34
60+	5	10	9	13	18
Összesen	22	29	33	39	43
Válaszadók száma	1 859	2 180	2 187	2 437	2 151

Forrás: Fed (2016)

Az EU-hoz csatlakozó egykori szocialista országok adatait a 7. táblázat tartalmazza.

7. táblázat:

Digitális utalást az elmúlt 12 hónapban végzett személyek aránya (% 15 év feletti esetén, 2014 és 2017)

	2014	2017
Bulgária	38%	41%
Csehország	73%	76%
Észtország	94%	94%
Horvátország	63%	75%
Lettország	82%	83%
Litvánia	56%	67%
Magyarország	58%	62%
Lengyelország	53%	79%
Románia	30%	33%
Szlovákia	69%	76%
Szlovénia	82%	90%

Forrás: World Bank (2018c)

A mobiltelefon alkalmas arra, hogy ne csak telefonálásra használják az emberek. A mobilkészülékek átlagosan 1 méteres távolságon belül van a tulajdonosaitól, naponta 100 alkalommal ránéznek, fotó minőségű képet ad, és a felhasználók negyede még a zuhanyzóba is magával viszi a készülékét.¹⁵ A felhasználók percek alatt észreveszik, ha nincs náluk a mobil. Hamarabb, mint az otthon hagyott pénztárcát. A felhasználók ragaszkodásával és a készülékek sokoldalúságával az 5 milliárd mobiltelefon, különösen a 2,8 milliárd okostelefon (GSMA, 2018) a pénztárca és a bankkártya versenytársa lett. A telekommunikációban az adatátviteli sebesség következő ugrásain túl (4G, 5G), felhasználói oldalon a dolgok internete (Internet of Things, a hálózathoz kapcsolódó, információgyűjtő és továbbító eszközök) a következő nagy dobás. A fitneszórákat, autóflogta-követőket és ipari szenzorokat felölelő eszközkör mérete már ma is 7 milliárd feletti. Várhatóan mind több ilyen eszköz adatai, mérései fognak pénzügyi tranzakciót indukálni, így banki „ügyfelek” lesznek.¹⁶

A digitális fizetések terjedését fokozza a digitális azonosítás technikai fejlődése (biometrikus szenzorok). Talán utalás szintjén érdemes megemlíteni a tanuló gépek, a mesterséges intelligencia és a Big data technológiai fejlődését is, amelyek mind új határokat nyitnak a FinTech-ek terjedése előtt.

A big data szokásos definícióiban gyakran beszélnek négy ”V”-ről: a nagyság (Volume), a változatosság (Variety) lesz jelentősége, a sebesség (Velocity) és a megbízhatóság (Veracity). Az informatika (hardver és szoftver) fejlődése következtében képesek vagyunk megőrizni olyan nagy méretű adathalmazokat, amelyeknek bájtok bankifejezett nagysága (petabájt, terabájt stb.) legtöbbször elképzelhetetlen. A big data használata feltételez tartalomtól független hardvermegoldásokat (szuperszámítógépek, „felhők”), valamint újfajta adatbázisokat, illetve azokat kezelni képes általános szoftvereket. Ezek az eszközök elválaszthatatlan részei a big data-jelenségnek, de alapvetően informatikai (computer science) problémák.¹⁷

Felmerül a kérdés, hogy pusztán a big data jelenség jobb alkalmazása okán a nem banki hitelezői szolgáltatók megbízhatóbb hitelezők lesznek-e, mint a bankok? Vajon a bankok sajátos helyzete (a szabályozottság és a felügyeltség) védelmet jelent-e a szektoron kívüli kihívókkal szemben (azaz a piacra lépést ténylegesen korlátozzák-e), vagy pusztán költségeket jelentő hátrány?

A technológiai fejlődés nemcsak szoftver alapú lehet, hanem a hardverek, eszközök által is determináltak. A felhő alapú technológia a méretgazdaságossága és egyszerűsége következtében felgyorsította az új megoldások elterjedését.

¹⁵ BENYÓ PÉTER (2017): *Fintech magyarul, avagy a Simple-sztori (előadás)*. eTrendsExpo. október 5.

¹⁶ SCHENK, 2018.

¹⁷ VINCZE JÁNOS (2017): *Információ és tudás. A big data egyes hatásai a közgazdaságtanra*. In: *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf. 1148–1159. pp.

V. FinTech-ek a lakossági fizetési és pénzforgalmi ágazatban, a hitelezésben és a vagyonkezelésben

A technológia és az új, nem banki szereplők megjelenése jelentős változásokat hozott a lakossági alternatív fizetési megoldások területén:

- Blockchain alapú pénzforgalmi rendszerek
- Virtuális fizetőeszközök
- Mobiltelefon alapú fizetések (mobile payment)
- Internet alapú hazautalási megoldások (remittance)

A feltörekvő piacok gyors technológiai alkalmazkodása kiváló lehetőségeket tartogat az alternatív fizetési megoldásokat nyújtó FinTech vállalkozások számára. Ezek az országok a készpénz-használatról rögtön a mobilfizetésre állnak át, átugorva a betéti- és hitelkártya-fizetés elterjedését. A megoldások lehetőséget biztosítanak a pénzügyi rendszerből kiszorulóknak számára, hogy hozzáférjenek az alapvető pénzügyi szolgáltatásokhoz, és olcsóbb és gyorsabb alternatívát jelentenek a már létező banki szolgáltatások mellett.¹⁸

Bár az alternatív fizetési megoldások számos hasznot generálnak a lakosság részére, mindez nem jár kockázatok nélkül. Fő kihívások:

- Információ-biztonság
- Fogyasztói adatok védelme
- Szabályozói kihívások: nem minden esetben egyértelmű, hogy ki felel a nem-banki fizetési megoldást nyújtó FinTech-ek prudenciális felügyeletéért

A hitelezésben jelenlevő Fintech cégek számos új üzleti megoldással léptek versenybe, melyek közül két modell vált leginkább elterjedté

- az online piactér alapú hitelezés (online marketplace platform lending)
- közösségi finanszírozás (crowdfunding)

A szegmens sajátossága, hogy a hitelközvetítők csupán indirekt módon hiteleznek: a hitelt szolgáltatók és a hitelt igénybe vevők között közvetítenek, de közvetlenül hitelkockázatot nem vállalnak. Az indirekt hitelezési modellnek köszönhetően a FinTech szereplők mentesülnek a bankokra vonatkozó számos szabályozói előírás alól. Bár sokan a hagyományos banki hitelezés térvészését várják az online hitelezési megoldások elterjedésétől, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hitelhez való hozzáférhetőség és a hitelt igénybe vevők védelme közti ellentétet az új szereplők sem képesek tökéletesen feloldani. Az alternatív hitelszolgáltatók népszerűségének növekedése nem egy új, fenntartható hitelezési modell, hanem egy gazdasági ciklus eredménye, amit elsősorban az alacsony kamatok, a bankokkal szembeni bizalomvesztés és a szabályozói arbitrázs támogatnak.¹⁹

¹⁸ KERÉNYI-MOLNÁR, 2017a, 2017b.

¹⁹ KERÉNYI-MOLNÁR, 2017a, 2017b.

A fizetés és hitelezés mellett a befektetési tanácsadás és vagyonkezelés területén szintén számos új megoldás és új szereplő jelent meg. Ezek közül is kiemelkedik a lakossági befektetők körében egyre népszerűbb automatizált befektetési szolgáltatások és közösségi befektetési megoldások. Az automatizált befektetési szolgáltatások lényege, hogy a befektetési lehetőségeket kereső ügyfelet nem befektetési tanácsadó segíti, hanem a befektető kockázati hajlandósága és képessége alapján (melyet egy online kérdőív kitöltésével mér fel a szolgáltató) egy automatizált algoritmus ajánl befektetési portfóliót. A portfóliókat legtöbbször ETF-ekből (tőzsdén kereskedett alapokból) állítják össze, amelyben az ügyfél által megadott adatok alapján alakulnak a súlyok az egyes alapok között. Egyes esetekben a befektetők a befektetési termékek szélesebb köréhez is hozzáférnek. Mivel a folyamathoz nincs szükség személyi tanácsadóra és a tanácsadás folyamata teljesen automatizált, ezek a szolgáltatók a hagyományos szereplőknél jellemzően kisebb költséggel és befektetési limitekkel dolgoznak. A közösségi befektetési szolgáltatások ezzel szemben nem egy előre meghatározott algoritmus alapján ajánl befektetési tanácsot a befektetési lehetőségeket kereső ügyfeleknek, hanem a közösség bölcsességét kihasználva, és sikeres kereskedők stratégiáját követve dönthetnek a (gyakran nem tapasztalt) befektetők, hogy hogyan alakítsák ki befektetési portfóliójukat.

Az automatizált befektetési tanácsadó szolgáltatások elsősorban az angolszász országokban, az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában váltak népszerűvé. Az egyik leg-sikeresebb példa az Egyesült Államokban 2010-ban indított Betterment automatizált befektetési szolgáltatás. A teljesen online felülettel operáló szolgáltató pénzügyi tanácsadást és vagyonkezelési szolgáltatást nyújt az ügyfeleknek. Az ügyfelek kockázati kitétséjét egy nagyjából 10 perc alatt kitölthető kérdőív segítségével méri fel. Az ügyfélportfóliókat passzív indexkövető részvényalapokból és tőzsdén kereskedett kötvényalapokból állítja össze. A befektetési számlán túl egyéni nyugdíj számlát (IRA) is köthetnek az egyéni ügyfelek, illetve a vállalatok számára nyugdíj előtakarékosági számlavezetési szolgáltatási is ajánl. A Bettermentnél nincsen minimum határa a befektetett összegnek, a befektetési szolgáltatásokért pedig 0,15-0,35% jutalékot kér, a befektetett tőke nagyságától függően. A szolgáltató sikerét példázza, hogy már több mint 100 ezer ügyféllel rendelkezik és több, mint 2,5 milliárd dollárnyi vagyont kezel.²⁰ Habár a fenti megoldások nem hoztak áttörő új üzleti modelleket (a fent leírt szolgáltatói modell alatt működő szereplőknek ugyanúgy meg kell felelniük a szabályozói előírásoknak), a technológia adta lehetőségeket kiszánálva, hozzájárultak a vagyonkezelési szolgáltatás demokratizálásához és a hatékonyságának növeléséhez. Míg korábban az egyéni befektetési tanácsadás a vagyonos és nagy befektetéssel rendelkezők kiváltsága volt, addig az automatizált befektetések széles befektetői rétegek számára is elérhető szolgáltatást nyújtanak.

VI. Összefoglalás

Az elmúlt években a gazdaság számos szegmensében jelentős újítások mentek végbe elsősorban az internet és digitális technológiák okozta alacsonyabb belépési küszöbnek, a digitális üzleti modellek vállalkozásindítási- és működési költségének csökkenésének,

²⁰ BETTERMENT: *Betterment*. 2016.

valamint a fogyasztói szokások változásának köszönhetően. Ez alól a pénzügyi szektor sem volt kivétel. Az elmúlt évtized egyik legjelentősebb jelensége a pénzügyi szektorban a drasztikus számban megjelenő új szereplők, az ún. FinTech megoldások térnyerése.

A FinTech megoldások térnyeréséhez jelentősen hozzájárult, hogy mind a fejlett, mind a fejlődő országokban az internet és a mobil adaptáció jelentős mértékben növekedett. A FinTech megoldások jellemzően a technológia adta lehetőségeket kihasználva régi termékeket és szolgáltatásokat nyújtják hatékonyabban, olcsóbban, vagy gyorsabban. Ennek ellenére a térnyerésük egyes fogyasztói szegmensekben eltérő intenzitással ment végbe. A FinTech megoldások elsődleges nyertesei a technológiára fogékony fogyasztók (elsősorban a fiatalok), valamint azok a fogyasztói csoportok, akik korábban nem vagy csak limitált mértékben fértek hozzá a pénzügyi termékekhez és szolgáltatásokhoz.

Habár a FinTech megoldások sok esetben közvetlen versenytársként jelentek meg a piacon, számos piaci szereplő felismerte, hogy a FinTech-ekkel való együttműködés egy hatékony módja új technológiai tudás és képességek megszerzésének, valamint lehetőséget teremtene az piaci szereplőknek új piacokra vagy iparágakba való belépésre. Nem csak bankok, de számos nem banki vállalat, és szabályozói testület is partnerséget kötött FinTech vállalatokkal. A közös érdek megvalósításán túl az együttműködések nyertesei a fogyasztók, akik ezáltal könnyebben, gyorsabban és olcsóbban tudnak hozzájutni a banki szolgáltatásokhoz.²¹

Felhasznált irodalom:

BENYÓ PÉTER (2017): *Fintech magyarul, avagy a Simple-sztori* (előadás). eTrendsExpo, október 5.

BETTERMENT (2016): *Betterment*. <https://www.betterment.com/resources/inside-betterment/our-story/betterment-now-serves-more-than-100000-customers/>. Letöltés időpontja: 2018-05-26

CRABTREE, S. (2013): *European Countries Lead World in Distrust of Banks*. [Online] <http://www.gallup.com/poll/162602/european-countries-lead-world-distrust-banks.aspx>. Letöltés időpontja: 2016. november 24.

FARKAS ISTVÁN (2016): A pénzügyi szektorról – másképpen. Kézirat.

FED Federal Reserve Board (2016): *Consumers and Mobile Financial*. Fed.

FUJITSU (2016): *The Fujitsu European Financial Service Survey 2016*. <http://www.newpaceofchange.com/>. Letöltés időpontja: 2016. szeptember 25.

ITU (2016): *ICT Indicators database*. ITU, New York.

KERÉNYI ÁDÁM – MOLNÁR JÚLIA (2017a): *Megváltozott fogyasztói elvárásokra adott fintech válaszok*. In: Farkas Beáta, Pelle Anita (szerk.) *Várakozások és gazdasági interakciók*. JATEPress Kiadó, Szeged, 2017. 171–181. pp.

KERÉNYI ÁDÁM – MOLNÁR JÚLIA (2017b): *A FinTech-jelenség hatása – Radikális változás zajlik a pénzügyi szektorban?* *Hitelintézeti Szemle*. 16. évf. 3. szám. 32–50. pp.

KORNAI JÁNOS (2015a): *Milyen is hát a tőke a 21. században?* *Közgazdasági Szemle*, szeptember: 909–942. pp.

---

²¹ KERÉNYI-MOLNÁR, 2017a.

- KORNAI JÁNOS (2015b): *Háttéranyagok a „Milyen is hát a tőke a 21. században” c. tanulmányhoz*. Közgazdasági Szemle, szeptember. 909–942. pp.
- MEEKER MARY (2017): *Internet trends 2017*. kpcb.com/InternetTrends
- MENON, R. (2016) *Singapore's FinTech journey – where we are, what is next*. at the Singapore FinTech Festival – FinTech Conference, Singapore, 16 November 2016. <http://www.bis.org/review/r161118a.htm>.
- SCHENK TAMÁS (2018): Digitális forradalom a bankszektorban in *Gazdaság és Pénzügy*. <http://www.bankszovetseg.hu/Public/gep/2018/100-112ig%20Schenk%20Tamas.pdf>. 100–112. pp.
- SCRATCH (2014): The Millennial Disruption Index. New York. http://www.millennialdisruption-index.com/wp-content/uploads/2014/02/MDI_Final.pdf
- TAPSCOTT, D. – TAPSCOTT, A. (2016): *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Penguin, New York.
- VARRÓ DÁNIEL (2018): *Ha nagy leszek, szoftvertesztelő leszek... és további 11 izgalmas foglalkozás*. <https://www.nng.com/hanagyleszek/>
- WORLD BANK (2018a): Individuals using the Internet (% of population). World Development Indicators. <http://wdi.worldbank.org/tables>
- WORLD BANK (2018b): Mobile cellular subscriptions (per 100 people). World Development Indicators. <http://wdi.worldbank.org/tables>
- WORLD BANK (2018c): Made digital payments in the past year (% age 15+). World Development Indicators. <http://wdi.worldbank.org/tables>
- VINCZE JÁNOS (2017): *Információ és tudás. A big data egyes hatásai a közgazdaságtanra*. In *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf., 1148–1159. pp.
- WEF World Economic Forum (2018): The Global Competitiveness Index Historical Dataset. 2007–2017. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/downloads/>

MÁLOVICS ÉVA*

A pénzügyi kultúra fogalom ellentmondásai

I. Bevezetés

Napjainkban divatos témává vált a pénzügy kultúra fogalom, a felsőoktatásban is intenzíven kutatják a doktoranduszok, fokozatszerzésre törekvő oktatók, tapasztalt kutatók és a hallgatók is. Magam is felsőoktató lévén, sok fórumon találkoztam e kutatásokról szóló beszámolókkal, és egyre inkább megfogalmazódott bennem a vélemény, hogy a pénzügyi kultúra kutatásával foglalkozók általában a pénzügyi területeken járatosak, azok iránt érdeklődnek, értékes kutatásokat végeznek, azonban a kultúra fogalom bonyolult és komplex természete gyakran nem jelenik meg e vizsgálatokban.

Bár tanulmányomban a magyar szakirodalomból származó tanulmányokat veszem górcső alá, ezekkel együtt a nemzetközi szakirodalomban megjelenő megközelítések is megjelennek, hiszen a szerzők bőségesen hivatkoznak ezekre, definícióik a nemzetközi irodalom eredményein alapulnak. Elismerem a témakör nehézségeit, és azt, hogy számos buktatót rejt magában, hiszen a pénzügyek a szervezetek kemény tényezőihez tartoznak, a szervezeti eredmények általánosan elismert mérőeszközei, szervezeti, üzleti sikeresség pénzügyi bukás esetén nem lehetséges. A kultúra viszont a puha tényezők legpuhábbja, a szakirodalom egy része szerint megfoghatatlan, mérhetetlen, viszont a kemény tényezőknél nagyobb fontossággal is bírhat a szervezeti siker terén.¹

A puha és a kemény tényezőket egy fogalomba összehozni igen komplex feladat, de nem lehetetlen. Mint határterülettel, szervezetpszichológiával foglalkozó kutató, a pénzügyi kultúra kutatások terén használatos, a pedagógiából és pszichológiából származó fogalmak eredeti jelentésére szeretném felhívni a figyelmet, hiszen e tudományágakban a kultúra, készségek, képességek, attitűdök, kompetencia stb. fogalmakat tanulmányok ezreiben fejtették ki, fejlesztették tovább, operacionalizálták, kutatták.² Bár a kultúra és a kompetencia fogalmak terén a kutatók itt sem jutottak konszenzusra, de azért úgy vélem, hogy a pénzügyi kultúra kutatások hasznára válna, ha e határterület többi tudományágának eredményeit figyelembe venné, alkalmazná, ezáltal érdemi párbeszéd lehetőségét nyújtva a különböző tudományágakban tevékenykedő szakemberek számára.

---

* egyetemi docens, SZTE GTK

¹ PETERS, THOMAS, J. – WATERMAN, ROBERT, H.: *A siker nyomában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.; HEFFERMAN, MARGARET. *Mérhetetlenül – Apró tettek, nagy eredmények*. HVG Kiadó, Budapest, 2015.

² SCHEIN, EDGAR, H.: *Organisational Culture and Leadership*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco – Washington – London, 1985.; HOFSTEDE, GEERT: *Cultures and Organisations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill, 1991.; BANDURA, ALBERT: *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York, 1997.

II. A fontosabb pénzügyi kultúra fogalmak a vonatkozó irodalomban

Amint a bevezetőben említettem a magyar szakirodalomból emelek ki néhány jelentősebb tanulmányt, amelyek alapján bemutatathatók az irodalomban megjelenő pénzügyi kultúra fogalmak. A szerzők alaposan ismertetik a különböző pénzügyi kultúra definíciókat, amelyekben találunk a pedagógiai, pszichológiai tudományágakból származó fogalmakat az eredeti meghatározásoktól igencsak eltérő értelmezésben. A szerzők célja általában a pénzügyi kultúra fejlesztése, hiszen a válság okozta károk egyik okaként a pénzügyek terén való járatlanságot tartják. A tanulmányok a kultúra szó mellett hasonló értelemben használják a pénzügyi ismeretek, tudatosság, attitűdök, pénzzel való bánásmód, „az embereknek elmélyültebb pénzügyi ismeretekre, jártasságra és gondolkodásmódváltásra van szükségük”.³ Ez a célkitűzés teljes mértékben indokolt és nagyon hasznos, tehát a téma érdekes, aktuális, alapos kutatást érdemel. Azonban, amikor ezeket az egyénhez köthető kategóriákat (ismeret, jártasság, gondolkodásmód, attitűd stb.) a kultúra fogalommal azonosítják, akkor más tudományterületek kultúra kutatói zavarban lehetnek.

Egy doktori értekezésben idézik indiai kutatók tanulmányából a következőket: „a pénzügyi kultúra annak a tudásnak és képességeknek az összessége, amelyekkel hatékonyan irányíthatók az egyén pénzügyei, egész életen át a pénzügyi jólét érdekében.”⁴ Ez már igen problematikus a pszichológiai, antropológiai megközelítés szempontjából, hiszen egy csoport kultúráját nem minősíthetjük ezen a módon, ugyanis a „pénzügyi jólét” a különböző közösségekben teljesen eltérő pénzügyi helyzetet is jelenthet. Esetleg az egyikben a fősvénységgel határos „spórolás” jelenti a pénzügyi jólétet, míg a másikban a divatos fogyasztási javak birtoklása.

Több tanulmányban is idézik a Nemzeti Bank definícióját, amely a következő: „A pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.”⁵

Kovács és társai tanulmányukban a fentiek mellett számos pénzügyi kultúra definíciót ismertetnek, többek között az OECD tanulmányában használt definíciót is, mely szerint „A pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, melyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez.”⁶

Ismertetik továbbá *Plakalovic* álláspontját, amely kiemeli a döntési képesség jelentőségét. A személyes pénzügyi kultúrába beletartozik az a képesség is, amelynek révén az egyén képes választani a különböző pénzügyi lehetőségek között. Emellett a kommunikációs képesség is fontos szerepet játszik szerinte. Ezáltal az egyén képes arra, hogy tervezzen, és megfelelően reagáljon az élet azon eseményeire, amelyek érinthetik mindennapi pénzügyi döntéseit, beleértve az általános gazdasági folyamatokat is.⁷ Eb-

³ KOVÁCS ILONA É. – MÉSZÁROS ARANKA: *Pénzügyi kultúra vizsgálata középiskolás tanulók körében*. In: Torgyik Judit (szerk.) Százarcú pedagógia. Komarno. International Research Institute. 2015.

⁴ ORSZÁG GÁBORNÉ: *A hazai középiskolások pénzügyi kultúrájának vizsgálata*. Doktori értekezés. Szeged, 2017. 19. p.

⁵ Magyar Nemzeti Bank 2008.

⁶ KOVÁCS – RÉVÉSZ – ORSZÁG 2016, 439. p.

⁷ KOVÁCS – RÉVÉSZ – ORSZÁG 2016, 440. p.

ben a definícióban megjelenik a személyes pénzügyi kultúra fogalma, ami igen érdekes szövegszerkezettel. Jól illik ehhez Csányi Vilmos fejtegetése a kultúráról, mely szerint „a csoportkultúra közös, szociális képződmény, amelynek létrehozásában és működtetésében a csoport minden tagja részt vesz. Természetesen a csoporttagok – mások és saját maguk számára – mint egyének, személyiségek is megjelennek.”⁸ Tehát a kultúra hatással van az egyénre, az öröklött tényezők mellett, jelenlegi tudásunk szerint a környezeti tényezők 50%-ban határozzák meg a személyiséget, de a kultúrát a csoport termeli ki. Bár Csányi a mai kort elemezve felveti a „kultúra konstrukciójának individualizációját”, azaz „a társadalom által kínált kulturális zagyvalékból csupán egyéni, lokális szelekció révén lehetséges egy belülről értelmesnek tűnő, összehangolt, harmonikus kultúrát kialakítani. Az egytagú csoport kialakíthat egy különleges, csak általa képviselt kultúrát, amelynek belső szépségeit, harmóniáját, értelmezhető komponenseit kizárólag ő maga, a hagyományok korlátozó hatása nélkül alakíthatja ki.”⁹ Úgy vélem, hogy a fent említett pénzügyi kultúra tanulmányokban nem erről van szó.

Kovács, Révész és Ország idézik Remund tanulmányát, amelyben több száz kutatást vizsgálva azt fogalmazta meg, hogy a pénzügyi kultúra az, ami a pénzügyi koncepciók kulcsának megértését méri. A definíció magában foglalja a képességet és azt a magabiztosságot, amellyel az egyén saját, személyes pénzügyeit képes irányítani. E szerzők következőképpen összegzik a széles nemzetközi szakirodalom feldolgozásán alapuló véleményüket a pénzügyi kultúráról: „A pénzügyi kultúra tehát komplex jelenség, melynek nincs egységes meghatározása, azonban a legtöbb definíció tartalmazza a pénzügyi információforrások használatának, az információk megszerzésének, rendszerezésének, összehasonlításának szintjét és valamilyen egyéni döntéshozatali cselekvést is. Emellett a pénzügyi kultúra mind tudás, mind attitűd, mind számolási készségből tevődik össze. Ebből következően a pénzügyi kultúra vizsgálatához komplex modellre van szükségünk.”¹⁰

Bárczy és Zéhmán (2015) tanulmányukban felvetik az általam is jelzett problémát, hogy fontos lenne kapcsolódni a kultúra fogalmat kidolgozó tudományterületek megalapításaihoz, két dolgot tartanak alapvetően fontosnak e témakörben. „Egyrészt a szakmai terminus technicus pontos ismerete nélkül nem lehet a mérésben lévő, pénzügyi kultúra fogalmához kapcsolódó tényezőket sem jól meghatározni, ha pedig ez torz, nem kellően megalapozott és tudományos, akkor a felmérésünk is negatív irányt vehet.” A szociológiai szakirodalom kultúra fogalmát is ismertetik mely szerint a kultúra „legáltalánosabban a társadalom közös értékeinek, normáinak, rítusainak, hőseinek és szimbólumainak rendszerét, a társadalom egyes szegmenseire jellemző hagyományokat, feltevéseket, gondolkodási, viselkedési és problémamegoldási mintákat, preferenciákat, attitűdöket, érzelmeket értik.”¹¹

A szerzők jól látják, hogy az irodalomban sokszor „leszűkítik a pénzügyi kultúra fogalmát azon pénzügyi ismeretekre, amelyek a kultúra látható, „felszín feletti” részén he-

⁸ JÁSPER FERENC: *Csányi Vilmos: az egyszemélyes közösségek felé tartunk*. 2014. november 02. <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/csanyi-vilmos-az-egyszemelyes-kozossegek-fele-tartunk/> Letöltve: 2018. május 14.

⁹ JÁSPER 2014.

¹⁰ KOVÁCS – RÉVÉSZ – ORSZÁG 2016. 441. p.

¹¹ BÁRCZY JUDIT – ZÉHMANN ZOLTÁN: *A pénzügyi kultúra és annak anomáliái*. Polgári Szemle. 2015 június 11. <http://polgariszemle.hu/archivum/93-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/gazdasagpolitika/651-a-penzuegyi-kultura-es-annak-anomaliai> Letöltve: 2018. május 14.

lyezhetők el. Lehetséges, hogy például bizonyos, a pénzügyi stabilitás szempontjából veszélyes, irracionálisnak tűnő pénzügyi kockázatvállalási döntések pusztán ismerethiányból fakadnak.” Ez valóban lehetséges, e döntésekben azonban a kockázattal kapcsolatos pozitív attitűdök és értékek is komoly szerepet játszanak, amelyeket nagyrészt a szocializáció során sajátítunk el.¹²

A fent leírtak ellenére a tanulmányban megjelenik a „fejlett pénzügyi kultúrájú személy fogalma, „aki természetesen a társadalom aktív tagja is egyben – mindig van elképzelése, hogy mennyit költhet egy adott szolgáltatásra vagy termékre. A fejlett pénzügyi kultúrához aktív szervezési készségekre is szükség van azért, hogy az egyén eleget tudjon tenni pénzügyi kötelezettségeinek, és elkerülhesse a pénzügyi problémákat.”¹³

Hornyák a fiatalokkal kapcsolatos kutatások során a család szerepét hangsúlyozza a pénzügyi szocializáció során, de ha a szülők sincsenek ilyen tudás birtokában, nem tudnak mit átadni gyermekeiknek”¹⁴ Az idézetben a szerző a szocializáció fogalmát igen használja, azonban úgy, mintha az csak az explicit tudásra korlátozódna. A szocializáció során erős implicit tanulási folyamatok is zajlanak, azaz attitűdöket, értékeket, sőt alapvető előfeltevéseket (azaz a csoportjuk kultúráját) is átadják a szülők utódaiknak, pl. a takarékossgot, a tartalékok képzésének fontosságát, vagy esetleg a hivalkodó passzív fogyasztási javak megszerzésének elsődrendű fontosságát. A két különböző értékrendű gyermek az iskolában találkozik ugyanazzal a pénzügyi ismeretek tananyagával, de valószínűleg teljesen más viselkedést fognak produkálni ezen ismeretek birtokában, mivel gyökeresen eltérő értékrend szerint szocializálódtak. A takarékosagra és tartalékképzésre szocializált gyermekek jó lehetőséget látnak a tananyagban ilyen irányú céljaik megvalósítására, míg azok, akiknek az értékrendjében a hivalkodó fogyasztás került az első helyre esetleg teljesen más viselkedést fog kiváltani.

Újra látható, hogy a szerzők ugyan idézik a kultúra irodalom fontosabb kategóriáit, megállapításaik során azonban megmaradnak annál az álláspontnál, hogy az explicit tudás a pénzügyi kultúra döntő tényezője. Mindez persze semmit nem von le az explicit tudás értékéből a pénzügyek területén, hallatlanul fontos, minél többet tudunk, annál jobb lehetőségeink vannak elvileg a jó pénzügy helyzet elérésére, azonban azt is fontos látni, hogy e tudás birtokában is hozhatunk nagyon rossz döntéseket bizonyos attitűdjeink, értékeink, alapfeltevéseink hatásának következtében.

A fentieket összegezve a magyar szakirodalomban megjelent tanulmányok a következő csoportba sorolhatók abból a szempontból, hogy mennyire próbálják tisztázni a kultúra eredeti fogalmát:

Nem törekszik fogalmi tisztázásra, szinonimaként használják a pénzügyi kultúra, tudás, műveltség, tájékozottság fogalmakat.

Törekszik a fogalmak tisztázására a hazai és nemzetközi pénzügyi kultúra fogalmak bemutatásával, amelyek azonban eltérnek a kultúra szakirodalomban használatos fogalmaktól.

Ismertetik a kultúra rétegmodelljét, felhívják a figyelmet a kutatások szűk spektrumára, fogalmi tisztázatlanságára, és a rétegmodell alapján tűzik ki a kutatási céljukat.

¹² BÁRCZY – ZÉHMANN 2015.

¹³ BÁRCZY – ZÉHMANN 2015.

¹⁴ HORNYÁK ANDREA (2013): *Pénz, pénz, pénz, avagy a fiatalok pénzügy kultúrája. képzés és gyakorlat*. 11. évfolyam, 1–4. szám. http://epa.oszk.hu/02600/02641/00006/pdf/EPA02641_kepzes_es_gyakorlat_2013_01-04_035-047.pdf Letöltve: 2018. május 4.

Nem folytatom a vonatkozó irodalom bemutatását, úgy vélem a kiragadott példák jól illusztrálják azt, hogy mind a magyar mind a nemzetközi pénzügyi kultúra szakirodalom hogyan definiálja ezt a fogalmat. A továbbiakban emellett az álláspontom mellett szeretnék érvelni, hogy a pénzügyi kultúra fogalom sajátos használata az angol „financial literacy” szó megtevesztő jellege miatt alakult ki.

III. A Egy kis kitérő – mi is az a kultúra?

A kultúra mibenléte régóta foglalkoztatja a kutatókat az antropológia, szociológia és pszichológia tudományterületein. A kultúrával kapcsolatos szakirodalom általában felhívja a figyelmet a definíciók sokaságára, s arra, hogy nincs egy fogalom, amiben a szakemberek egyetértenének. „Ismeretes, sőt szinte már legendássá vált *Kroeber és Kluckhohn* könyve, amelyben 165 darab definíciót gyűjtöttek össze, és azóta is sok új született.”¹⁵

Ezért fordulhat elő, hogy egy szociológus vagy pszichológus és egy gazdasági szakember is beszélhet a kultúra gazdasági aspektusairól, azonban előfordulhat, hogy nem ugyanarról a dologról beszélnek. Úgy vélem, hogy annak tisztázása nélkül, hogy mit értenek kultúrán a különböző tudományterületekhez tartozó felek, nem folytatható érdemi párbeszéd a kultúra területén végzett kutatásokról. Ebben a tanulmányban nem vállalkozom arra, hogy részletesen ismertessem a kultúrával kapcsolatos definíciókat, különböző megközelítéseket és azok csoportosításait. Az utóbbi évtizedek kutatásaiban meghatározó definíciók és modellek egy részét fogom ismertetni, amelyeket az üzleti tudományokban is alkalmaznak, és hasznos lenne, ha a pénzügyi kultúra kutatásokban is megjelenének. E felfogás szerint a kultúra nem az anyagiassal tárgyakról szól, inkább a felfogások, elképzelések, normák, értékek alkotják a lényegét.

A teljesség igénye nélkül a következő definíciókat tartom témánk szempontjából jelentősnek.

„A kultúra a gondolkodás, az érzések, reakciók adott sémája, amely szimbólumokon keresztül szerezhető meg és adható tovább, létrehozva az emberi csoportok megkülönböztető jellemzőit, beleértve a tárgyakban történő megtestesülést is.”¹⁶

„Egymással kölcsönhatásban lévő normák, szerepek, hiedelmek rendszere, törvények és értékek, amelyek jelentéssel bíró egységet alkotnak.”¹⁷

Allport szerint a kultúra kész megoldásokkal látja el az embert. „...ezek nem mindig szabatosak ugyan, de legalább rendelkezésre állnak. A kultúra választ tud adni (még ha

¹⁵ VITÁNYI IVÁN: *Globalizáció és civilizációk. Magyar tudomány.* (6) 2002. http://www.matud.iif.hu/02_jun/vitanyi.html Letöltve: 2018. április 7.

¹⁶ KLUCKHOHN, CLYDE: *Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification.* In: Parsons, T. and Shils, E., (Eds.), *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, Cambridge, 1951, 388. p. <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>

¹⁷ TRIANDIS, HARRY: *A társas viselkedésmintázatok kulturális eltérései.* In: Nguyen Luu L.A. és Fülöp M (szerk.), *Kultúra és pszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 67. p.

*elnagyolt választ is) minden fellelhető kérdésre. Nem más, mint előre elkészített tervezet, amely szerint élhetünk.*¹⁸

Az egyik legkomplexebb kultúra fogalom megalkotója s e terület talán legtöbbször idézett szerzője E. H. Schein, aki a következőképpen határozza meg a kultúrát:

*„Közös alapfeltevések mintázata, amelyet egy adott csoport fedezett fel illetve fejlesztett ki, miközben megtanult megbirkózni a külső alkalmazkodás és a belső integráció problémáival, s amely alapfeltevések elég jól működnek ahhoz, hogy érvényesnek tekintsék őket, s a csoport új tagjainak átadják őket, mint a problémák észlelésének, a róluk való gondolkodásnak és a velük kapcsolatos érzéseknek a helyes módját.”*¹⁹

A kultúra másik nagy hatású kutatója Geert Hofstede a máig tartó, legnagyobb méretű nemzetközi összehasonlító vizsgálatok létrehozója és irányítója a következőképpen definiálta a kultúrát:

*„...a gondolkodás közösségi programozottsága, amely megkülönbözteti az adott csoporthoz tartozó embereket egymástól. ...a kultúra magában foglalja az értékrendszereket, így az értékek a kultúra építőkövei. A kultúra az emberi közösségek számára azt jelenti, mint az egyének számára az egyéniség, azaz az önmagával való azonosságot határozza meg.”*²⁰

DiMaggio 1994-ben leegyszerűsítve úgy fogalmazott, hogy: kultúrának tekinthető minden, amit az emberek gondolnak, tesznek, vagy amivel rendelkeznek, mint a társadalom vagy csoport tagjai.²¹

A fenti kis ízelítóből is látható, hogy a legnevesebb kultúrakutatók is a konszenzus hiánya miatt megalkották a saját definíciójukat. A sokféle koncepciónak és meghatározásnak azonban közös elemei is vannak, és ezek a következők:

A meghatározások fontos eleme, hogy a kultúra tartalmát érték- és eszmerendszerek alkotják, amelyek hatással vannak az emberi viselkedésre. Normákat tartalmaz, hiteket és értékeket, amiben megegyeztek, amelyen a hallgatólagos előírások és tilalmak alapulnak.

A kultúra a közösségben született megegyezéseket reprezentálja, a tagok közös tapasztalatait tartalmazza, a dolgok és tevékenységek közös interpretációját jelenti, mindig valamilyen emberi csoportra vonatkoztatható, tehát kultúrája csak közösségeknek lehet, amelyekben lehetséges az érték- és eszmerendszerek kialakulása és átörökítése.

A másik fontos szempont, ami a definíciókban megjelenik a kultúra megkülönböztető s ebből adódó azonosságot meghatározó szerepe. A kulturális tényezők fontos szerepet játszanak a társas befolyásolásban, mivel a közösség tagjai azonosulnak a közösség értékeivel és társadalmi identitásaival.

A közös tapasztalatok és normák nagy szerepet játszanak a szocializációban. A kulturális interpretációkat, szimbólumokat, tárgyakat a különböző generációk átadják egymás-

¹⁸ ALLPORT, W. GORDON: *A személyiség alakulása*. Gondolat könyvkiadó Budapest. 1980. 186. p.

¹⁹ SCHEIN, EDWARD. H. *The role of the founder in the creation of organizational Culture*. In: Peter J. Frost, Larry F. Moore, Meryl Reis Louis, Craig C. Lundberg, Joanne Martin (edited). *Reframing Organizational Culture*. 1991. 247. p.

²⁰ HOFSTEDE 1991, 25. p.

²¹ JÁSPER 2014.

nak. A kulturális erők szociális befolyásoló hatásáról feltételezik, hogy az adott kultúra tagjai számára kényszerű erejű viselkedési, érzelmi és attitűdbeli orientációkat nyújt.

A pénzügyi kultúrával kapcsolatos tanulmányok szempontjából a legfontosabb mondanivalója a fent leírtaknak, hogy a kultúra *csoportszintű jelenség*, és minél közelebb megyünk az adott csoporthoz, annál kevésbé látjuk a kultúrát, és annál inkább az egyént és annak a személyiségét, kompetenciáit.

A szerzők azért, hogy a kultúra definíciók és modellek sokaságába némi átláthatóságot vigyenek, a különböző csoportosításokat hoztak létre, ezek közül *Dobák Miklósét* emeljük ki, aki szerint a kultúraértelmezések alapvetően két csoportba sorolhatók:

Az egyik csoportba tartozó értelmezések szerint a kultúra egy adott időpontban egy meghatározott csoportra vonatkozóan a „nyilvánosan és kollektíven elfogadott jelentések rendszere”, azaz összetevői közé sorolják a szimbólumokat, a nyelvet, az ideológiát, mítoszokat, rituálékat, stb.

A másik csoportba az ennél tágabb értelmezések sorolhatók, amelyek szerint a kultúra „a közösségek életmódja, amely által fennmaradnak és alkalmazkodnak környezetükhöz” Ezek a kultúrát adaptív rendszernek tekintik, feltételezik, hogy a kultúrák a „társadalmilag közvetített magatartási jellemzők rendszerei”²².

A kultúra komplex természetét több szerző is rétegmodellben ábrázolta, mi *Denise Rousseau* által kialakított rétegmodellt mutatjuk be az 1. ábrán:

1. ábra

A kultúra réteg modellje²³

Műtermékek
Viselkedési sémák
Viselkedési normák
Értékek
Alapvető előfeltevések

A szervezeti kultúra szakirodalmában valószínűleg ez a legtöbbször idézett ábra, ennek oka, hogy a kultúrával kapcsolatos kutatási célok kitűzéséhez igen jól használható, hiszen a legalsó, tudattalan szint már csak bonyolult minőségi módszerekkel vizsgálható, .klinikai mélyinterjúkkal és résztvevő megfigyeléssel.

A műtermékek a kultúra anyagi formában megjelenő elemei. A viselkedési sémák a döntések, a koordináció és a kommunikáció során megfigyelhető viselkedések. A normák azok a viselkedési szabványok, amelyek alapján jónak vagy rossznak ítélik meg az adott viselkedést. Az értékek a dolgoknak tulajdonított jelentőség, ami nem mindig tudatos és megfogalmazott, az alapvető előfeltevések pedig a felsőbb rétegek mögött rejlő nagyobb részt tudattalan elképzeléseink az emberi természetről és az élet végső kérdéseiről. Tehát jó vagy rossz kultúra nincs, viszont az adott kultúrában az egyéni viselkedést minősíthetik, és általában minősítik is az adott közösség értékei, normái alapján.

²² DOBÁK 1996, 21. p.

²³ ROUSSEAU, DENIS. M.: *Assessing organisational culture: The case for multiple methods*. In B. Schneider (ed.), *Organisational Climate and Culture*. San Francisco: Jossey-Bass, 1990. 45. p.

A különböző szintek vizsgálhatósága és vizsgálati módszerei is eltérők. Míg sok kutatás megelégszik az értékek és normák feltárásával, addig a „scheini” értelemben vett kultúra kutatások célja az adott szervezet kultúrája mögött lévő előfeltevések megfejtése. Erre *Schein* kidolgozta a saját módszerét, amely a külső szakértők és az elkötelezett „belső” (az adott szervezet tagjai) közös erőfeszítései révén történt, egyéni és csoportos interjúkkal és dokumentumok, tárgyak vizsgálatával.

Schein kiemelt jelentőséget tulajdonít a kultúra kialakulásában a tanulásnak. A tanulás többféle mechanizmus alapján történhet. Az egyik célja a szorongás, fájdalom elkerülése, illetve csökkentése. Az így szerzett tudáselemek védekező mechanizmusokként működnek, amelyeket azért sajátítottak el, hogy megbirkózzanak a szorongással, a traumákkal. A másik mechanizmus szintén egy tapasztalati tanulási folyamat eredménye, az adott csoport működése során a sikeresnek bizonyult érték- és előfeltevés választások megerősítést nyernek, ezeket megismétlik, ami nem nyert megerősítést, azt elhagyják. A harmadik tanulási mechanizmus a gestalt-pszichológiából ered, amely szerint a tapasztalatok azt mutatják, hogy a teljes fogalmi minták egyszerre és együtt változnak. E minták stabilitásukat abból nyerik, hogy sémák, s amennyiben a kultúrát feltevések mintázatának tekintjük, akkor nem számíthatunk arra, hogy bármely feltevés megváltoztatható anélkül, hogy a mintázat, mint egész, meg ne változna.

Ebben az értelemben tehát minden közösségre, amelynek lehetősége volt az említett közös tanulási folyamatra jellemző egy sajátos kultúra. Feltételezhető, hogy a kultúra erőssége, integráltsága kapcsolatban áll az adott csoport történetével és a közös tanulási folyamat intenzitásával. A kultúra megszüri a csoporttagok számára a környezet információit, mivel a társas tanulási folyamatok eredményeként létrejött kognitív csoporttérképek befolyásolják a környezet észlelését.

Schein szerint a kultúra a maga teljességében a megszokottnál jóval eklektikusabb módszerekkel kutatható, mind az antropológiai, a szociológiai és a szociálpszichológiai módszereket igénybe kell venni. *Schein* arra is felhívja a figyelmet, hogy kétséges, hogy képesek vagyunk-e gyökereiben megérteni egy másik kultúra szemléletét. Saját kultúránk megértése is intenzív elemzést igényel, habár ezt készen kapjuk, ebben élünk, természetesnek tekintjük. Más kultúrák tanulmányozásának igazi haszna saját kultúránk jobb megértését segíti elő. Ha megismerjük, hogy mások hogyan vélekednek a dolgokról, hogyan hajtanak végre bizonyos folyamatokat, inkább képesek leszünk saját gondolkodási és cselekvési módunk elemzésére, saját értékrendünk, előítéleteink, előfeltevéseink megismerésére.²⁴

A következő kérdés, ami felmerül, hogyan és milyen mértékben irányítják, befolyásolják az értékek, attitűdök és hiedelmek az emberi viselkedést, hiszen a kultúra jelentősége legnagyobb részt az értékek és attitűdök viselkedést meghatározó szerepéből következik.

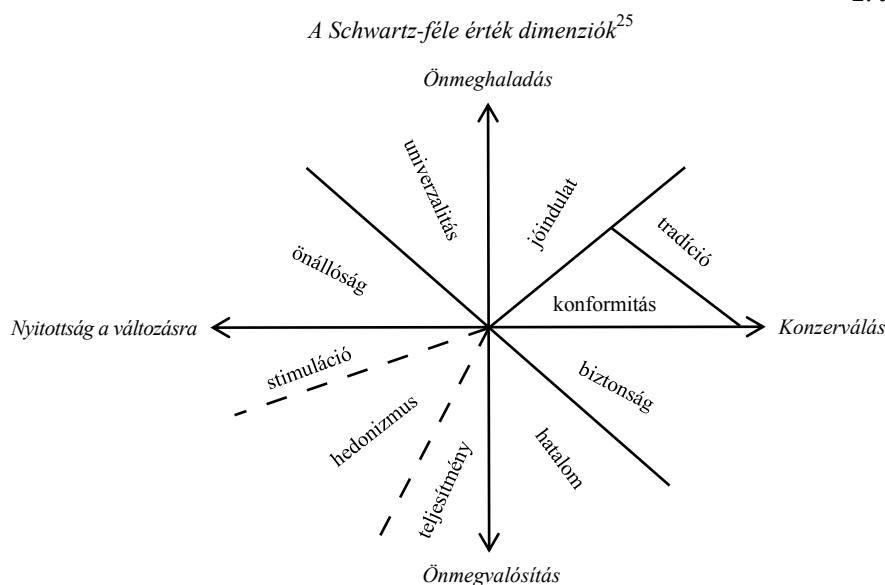
Shalom H. Schwarz érték modellje meggyőző magyarázattal szolgál az értékek és a viselkedés kapcsolatára. Modelljéhez olyan mérőeszközt is kidolgozott, amit számos kutató alkalmazott, a European Social Survey (ESS) adatfelvételeinek is része ez a konstrukció. Schwartz (2011) az értékeket olyan elérendő céloknak tartotta, amelyek irányító elvekként hatnak a cselekvésünkre a következő mechanizmusokon keresztül:

---

²⁴ SCHEIN 1985.

- Az értékek olyan meggyőződések, amelyek közvetlenül hatnak az érzelmekre.
- Olyan kívánatos célokat fejeznek ki, amelyek motiválnak.
- Az értékek jelentősége túlmutat a konkrét, egyedi helyzeteken.
- Az értékek alapján ítéljük jónak vagy rossznak a dolgokat.
- Fontosságuk alapján sorba rendezhetők.
- A különböző értékek kölcsönhatásban vannak egymással, s attól függően irányítják magatartásunkat, amennyire relevánsak az adott helyzetekben.

2. ábra

Schwartz a kultúrával kapcsolatos gyakori kérdést, hogy milyen kapcsolat van az egyéni és a csoport szint között úgy válaszolta meg, hogy teljesen különbözőnek tartja e két vizsgálati szintet, és két modellt, valamint mindkettőhöz mérőeszközt fejlesztett ki. Schwartz az értékek egyetemes jellemzőiként három területet emel ki: 1. Biológiai szükségletek 2. Interperszonális koordinációt szolgáló interakciós kívánalmak, 3. A csoport boldogulását szolgáló társadalmi elvárások. Schwartz 10 univerzális értéket ír le a hozzájuk tartozó motivációkkal együtt, melyek a következők: önállóság, stimuláció, hedonizmus, teljesítmény, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat, univerzalizmus (Schwartz 2011). Véleménye szerint bizonyos értékek összeférnek, mások konfliktusban vannak. A hedonizmus a jóindulattal nem fér össze, a teljesítménnyel viszont igen.

A hedonizmus, a biztonság, a teljesítmény és az önállóság az egyén kapcsolatát az értékminőségeket adó környezetével a belső egyensúlya szempontjából határozza meg,

²⁵ SCHWARTZ, SHALOM. H.: *Values: cultural and individual*. In: van de Vijver, F. J. R. – Chasiotis, A. – Breugelmans S. M. (eds.): *Fundamental Question in Cross – Cultural Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 466. p.

a jóindulat, a konformitás, a hatalom és az univerzalizmus a külső egyensúly szempontjából. Ezek a társadalmi alkalmazkodás kifejezői, azaz az önkorlátozás motívumai. Schwartz szerint az érték, mint cél nem közvetlenül, mint kívánatos végállapot vezérli a viselkedést, hanem a vele kapcsolatban lévő motivációs terület hat abban a folyamatban, amely a környezettel való állandó információszerzés révén „ritualizálódik” és a korábbi struktúrával való kölcsönhatásban jut el a végállapotig.²⁶

Értékviszonyokkal tehát az emberi csoportok mindegyikében számolni kell. A közösségekben a kapcsolatok is értékvezéreltek, gyakran nem racionális választások jellemzik őket. Az értékek átadásának módja is más, mint a racionális megismerés eredményeinek átadási módja. Nincs intézményesített formája, léteznek rejtettebb vagy nyíltabb értékközvetítő csatornák, szokások, szerepek, sztereotípiák, azaz az értékek közvetítése a kultúrán keresztül történik.

Az attitűdök és a viselkedés kapcsolatát sem kérdőjelezi meg a szakirodalom. „Széleskörűen feltételezik, hogy az attitűdök fontos meghatározói a nyílt viselkedésnek, következképpen az attitűdök terén előidézett minden változás tekintélyes hatással lesz az azt követő viselkedésre.”²⁷

Röviden szeretnénk néhány fontos álláspontot ismertetni az attitűdökkel kapcsolatban, mivel a viselkedés megértése és befolyásolása szempontjából a szakirodalom nagy jelentőséget tulajdonít ennek a tényezőnek. A beállítódás fogalmát először Thomas és *Znanięcki* használja 1918-ban, ezután az attitűdkutatások mennyisége és szakirodalma rövid idő alatt hatalmasra duzzadt, sokan a pszichológia egyik legfontosabb szintetizáló kategóriájának tartják. *Bogardus* meghatározása szerint az attitűd „egy cselekvés-tendencia környezeti faktorok mellett, vagy ellen, amelyek ezáltal pozitív vagy negatív értékűekké válnak.” Bővebb és összefoglalóbb jellegű *Allport* definíciója, mely szerint az attitűd „a készenlétnak a tapasztalat útján szerveződött mentális és neurális állapota, amely irányító vagy dinamikus befolyást gyakorol mindazon tárgyak és szituációk felé adott válaszokra, amelyekkel kapcsolatba kerül”.²⁸

Az attitűdök fogalmát és jelentőségét *Engländer-Harsányi-Kovács* a következőképpen határozta meg: „[...] a cselekvést előkészítő folyamat során különös jelentősége van a helyzetmegítélésnek, amely – tisztán logikai követelmények alapján – mindenkor az adott környezeti viszonyok részletes, mélyreható analízisét tenné szükségessé. Ez viszont a valóságban természetesen kivitelezhetetlen. Azoknak az eseteknek egy nagy részében, ahol a cselekvést valamiféle döntés előzi meg, kikerülhetetlenül létrejönnek döntési sztereotípeket eredményező sémák. Ezek a sémák a különböző előadódható helyzetekkel szemben eleve meghatározott tendenciákat foglalnak magukba, vagyis már a cselekvést előidéző külső helyzet kialakulása előtt is készen álló idegrendszeri, pszichikus sablonokat képeznek. Ezek a sablonok a tapasztalatok felhasználódása során jöttek létre, és a megválaszolásra váró környezeti tényezőkről való, meglehetősen stabil megítéléseket (pozitívak, negatívak; hasznosak, értelmesekek; keresendők, elkerülendők stb.) tartalmazzák. A döntési sztereotípeknak ezt a predispozícióját nevezzük attitűdnek.”²⁹ Az attitűdöket elsősorban a

²⁶ SCHWARTZ 2011, 466. p.

²⁷ BANDURA, ALBERT: (1979) *Principles of behavior modifications*. Holt Rinehard and Winston, New York, 331. p.

²⁸ ALLPORT 1997.

²⁹ ENGLÄNDER TIBOR – HARSÁNYI ISTVÁN – KOVÁCS ZOLTÁN: *Vezetői alkalmasság, vezetési készség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 112. p.

szociális környezet, a csoport alakítja ki és cselekvéseinket, állásfoglalásainkat automatikusan irányítják.

Az attitűdök szoros kapcsolatban állnak az értékekkel. Bizonyos attitűdöknek az funkciója, hogy kifejezzék az egyén centrális értékeit és ezáltal azt a személyiségtípust, amelynek véli magát. Valaki tarthatja magát takarékosnak, hosszú távon gondolkodónak vagy nagyvonalúnak és a „mának elő”-nek, és olyan attitűdjei lesznek, melyek központi értékeinek megfelelő mutatói. Ezekben az esetekben az egyén számára a jutalom nem annyira a társadalmi elismerés vagy a pénzjutalom, hanem inkább azonosságának megzilárdítása és a saját magáról alkotott vélemény megerősítése.

Az attitűdkiváltás tényezői az egyénben valamilyen szükséglet okozta izgalomtól vagy a környezet valamilyen releváns ismeretétől függenek. Az attitűdváltozás meghatározó feltétele az, hogy a régi attitűdök kifejezése már nem nyújt kielégülést a megfelelő szükségleti állapot számára. Egy régi attitűd újjal való helyettesítése tanulási folyamat.

Az attitűdváltozás generalizációs hatását a következő tényezők korlátozzák:

Az attitűdök és az értékek sok dimenzió mentén szerveződnek, így a változások az attitűdök jelentősebb módosítása nélkül is megtörténhetnek.

Az attitűdök generalizációja inkább az individuális pszichológiai alakzatok mentén megy végbe.

Korlátozó tényezőként hathat az is, ha a társadalmi környezetben nincsenek meg a változást támogató rendszeres erők. A pénzügyi ismeretek órán tanult tananyag a takarékoság és a befektetések hasznosságáról nem fognak a tanulók viselkedésében egyhamar megjelenni, amennyiben az osztályban a legújabb iPhone birtoklása áll az értékrend csúcán.

*Festinger*³⁰ feltételezi az attitűdök és a viselkedés összhangját, azaz az attitűddel ellentétes viselkedés – disszonancia – egy pszichológiailag kényelmetlen állapotot hoz létre, ennek következtében megjelenik a törekvés a mérséklésére. Bizonyos kísérletek eredményei szerint minél nagyobb a nyomás, hogy az attitűdökkel ellentétesen viselkedjünk, annál kevésbé változik az attitűd.

Minden említett elméletben és kutatásban megjelenik az attitűdök és a viselkedés közötti kapcsolat kétségtelen ténye, amelynek konkrét működését, együtt járását mégsem sikerült empirikusan megragadni, leírni, bizonyítani, mivel az emberi személyiség és viselkedés ennél jóval bonyolultabbnak bizonyult.

Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy a kultúra, amelynek legfontosabb tartalmi elemei az értékek és az attitűdök, felfogható egy olyan koordinációs mechanizmusként, amely a tudati szférában hat, és egy adott csoport tagjainak ítéleteit, hiedelmeit, valóság-értelmezéseit bizonyos mértékig összhangba hozza. Ebből következik egy másik feltételezés: *azok az értékek és attitűdök, amelyek egy csoportban társas normákként megjelennek a motiválásnak nagy hatású eszközeit jelenthetik. E motivátorok működésbe hozásához nem elegendő az egyéni tudáselemek fejlesztése, az adott közösség értékei és attitűdjei terén kell változásokat létrehozni.*

³⁰ FESTINGER, LEON: *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó. Budapest, 2000.

IV. A kompetencia fogalomról dióhéjban

A bemutatott pénzügyi kultúra definíciók alapján úgy véljük, hogy a kompetencia szemléletű megközelítés vizsgált témakörünkhöz jól illik. A kompetencia fogalma ugyanis a komplex értelmi – érzelmi – akarati sajátosságokat, valamint a szociális intelligenciát is magában foglalja, s a szakirodalom szerint ettől várhatjuk azt, hogy az ember képes felügyelet hiányában is – „csupán” belső feltételrendszere által vezérelten – végrehajtani azokat a tevékenységeket, melyekkel minden érdekelt elégedett lesz.³¹

A kompetencia fogalom definíciójáról komplexitásánál fogva nem született konszenzus. Az egyik jelentős és általánosan elterjedt felfogás szerint „(...) a kompetenciát a személy olyan alapvető, a személyiség mély és tartós részének tartják, amely helyzettől függetlenül valószínűsíti a viselkedést. Munkahelyi kontextusban ez azt jelenti, hogy a kompetens személyiségvonással rendelkező dolgozótól általában kiváló teljesítményt várhatunk el.”³²

Számos szerző szerint a kompetencia minden szinten cselekvési és problémamegoldó képességként, illetve ennek közvetlen előfeltételeként értelmezhető. „A kompetencia egy cselekvésorientált konstrukció, amely valamilyen problémaszituáció sikeres kezelésében csapódik le”³³ Az említett cselekvőképesség az adott szituáción túlmutat, ez nem jelent teljes kontextus függetlenséget, de az egyének szintjén a kompetencia pl. nem csak a kvalifikáltságot jelenti, hanem olyan önirányítási képességet, amely alapján az egyén az új kihívások esetén képes a megfelelő cselekvési alternatívákat kifejleszteni.³⁴

A cselekvésünket sok személyes tulajdonság képes befolyásolni. Ezek közül a leglényesebb kategóriák, melyeket a szakirodalom a kompetenciák alapjának tart, a következők:

- Ismeretek (mindaz a tudás, amit a személy potenciálisan képes alkalmazni).
- Készségek, jártasságok (bizonyos összetett fizikai vagy mentális feladatok végrehajtásában megszerzett gyakorlat).
- Szociális értékek, szerepek (mit tart fontosnak, követendőnek a személy).
- Én-kép (az, hogy a személy milyennek látja magát).
- onások (viszonylag tartós fizikai, kognitív, és pszichoszociális jellemzők).
- Motivációk (ezek irányítják, alakítják a viselkedést bizonyos magatartások, célok elérése vagy elkerülése érdekében).³⁵

A kompetenciafejlesztés tartalmi dimenzióit a szakirodalomban a következő főbb csoportokba szokták sorolni:

- *Szakmai kompetencia*: ismeretek, jártasságok, készségek (pl. specifikus elméleti és gyakorlati tudás, számítógépes ismeretek, manuális készségek,).

³¹ HENCZI LAJOS: *Vállalati elvárások a szakképzésben*. Szakképzési Szemle XXII. Évfolyam 2006/2

³² JUHÁSZ MÁRTA: *A „Soft skillek” szerepe a munkahelyi viselkedésben*. <http://www.erg.bme.hu/juhaszm/download/download.php?doc=13> letöltve: 2010. 09. 12. (Juhász, 2009)

³³ SCHREYÖG, GEORG-KLIESCH, MARTINA: *Rahmenbedingung für die Entwicklung organisationalen Kompetenz*. Freie Universität Berlin, 2003.

³⁴ WILKENS, ÚTA: *Von der individuellen zur kollektiven Kompetenz?* Herbstworkshop der Kommission Personal. 24/25. September 2004. Konstanz.

³⁵ SIMON PÉTER: *Formálisan és informálisan szerzett kompetenciák. „A Magyar gazdaság személyi tényezőinek minőségi reprodukciója”* kutatás. Budapest. 2006.

- *Módszertani kompetencia*: a helyzeteket, problémákat átfogóan kezelni tudó, rugalmasan alkalmazható technikák, eljárások ismerete és alkalmazása (pl. a feladatok strukturálásához- és megoldásához vagy a döntéshozatalhoz).
- *Társas (szociális) kompetencia*: kommunikációs és kooperációs magatartásmódok alkalmazása a célok és tervek sikeres megvalósítása érdekében (pl. empátia, kompromisszum-keresés, konfliktuskezelés, segítőkészség, együttműködés).
- *Személyi (önismereti és önszabályzó) kompetencia*: az egyéni teljesítőkészséget meghatározó személyiségvonások (pl. olyan viselkedés és akaratmegnyilvánulások, mint kitartás, kezdeményezés, tanulóképesség, teljesítménymotiváció, felelősség-vállalás, az igény szint adekvát alakítása, a saját és mások képességeinek és cselekvéseinek reális értékelése, önkontroll).³⁶

E csoportosítás negyedik tényezőjét a szakirodalomban igen fontosnak, azonban a legnehezebbnek, illetve a legkevésbé változtathatónak tartják, mert személyiségvonásokról, motivációkról, önkontrollról van szó és e területek a pszichológia tudományához tartoznak. Véleményünk szerint azonban a *Bandura* által leírt kompetencia elvárás hasznos támpontokkal szolgálhat e tényezőcsoportról, valamint fejlesztésük kereteiről. *Bandura* szociális – kognitív elméletében³⁷ az egyén kompetencia elvárásai központi helyet foglalnak el, amelyek az egyénnek azt a meggyőződését jelentik, hogy képes bizonyos magatartásváltozás véghezvitelére, pl. a felmerülő kihívások kezelésére. Ebben az elméletben a cselekvés alapját az egyéni elvárások adják. Az egyén rendelkezik valamilyen cselekvés – eredmény elvárással, és a tényleges cselekvést illetően valamilyen önhatékonysági elvárással, amely a cselekvési képességein alapul. Az ember csak akkor tesz erőfeszítéseket, ha úgy látja magát, mint aki képes az adott cselekvésre, és arra, hogy azt a felmerülő akadályok ellenére véghez vigye.³⁸ A kompetens önvezérlés kulcsa az említett optimista meggyőződés saját magáról. A szociális-kognitív elmélet szerint ez azonban kapcsolatban áll az egyén kognitív előfeltevéseivel és szociális feltételeivel.

Kísérleti úton is bizonyítást nyert, hogy az önhatékonysági elvárások átvihetők a különböző tanulási és cselekvési helyzetekre, ami arra utal, hogy nem csak helyzet specifikus önhatékonysági elvárások léteznek, hanem stabil személyiség diszpozíciónak tekinthetők. *Bandura* számos kísérlettel empirikusan is bizonyította, hogy az önhatékonysági elvárások fejleszthetők, ennek fő tényezői a következők:

- *Sikeres cselekvés* – megküzdési tapasztalatok: A kihívásokkal való megbirkózás során elért sikerek, pozitív tapasztalatok növelik az észlelt önhatékonyságot, a kudarcok ugyanakkor csökkentik.

³⁶ SIMON 2006.

³⁷ A kognitív-szociális tanuláselméletek szerint az emberek viselkedését a cselekvések lehetséges következményéről való tudásuk határozza meg, ebből következően nagyobb figyelmet fordít a helyzetek személyes észlelésére (a személyek kognitív reprezentációira), mint objektív meghatározottságára. Egyik legnagyobb hatású képviselőjük *Albert Bandura* (1977) az önhatékonysági elvárás fogalmának kialakításával fejlesztette tovább a tanuláselméleteket, modellje rövid idő alatt igen népszerű lett, és több jelentős kutatás kiindulópontjává vált. A kognitív- szociális elméletek az ön-koncepcióba ágyazott, a saját cselekvési kompetenciákkal, s az ezek következményeivel kapcsolatos várakozásokkal foglalkoznak.

³⁸ BANDURA 1997.

- *Behelyettesítő tapasztalatok*: amennyiben hiányoznak valamely területen a saját tapasztalatok, az önhatékonyság észlelésére a referencia csoport vagy valamely fontos személy modell – viselkedése is pozitív hatással lehet.
- *Verbális információközlés*: ha az egyén a saját viselkedését nehezen méri fel, úgy a visszacsatolás erősítheti észlelt önhatékonyságát.
- *Pszichológiai és érzelmi állapotok*: a hangulatok és érzelmek szoros kölcsönhatásban állnak észlelt önhatékonysággal. Stressz és rossz hangulat esetén az észlelt önhatékonyság alacsonyabb, pozitív érzések viszont növelik ennek szintjét.³⁹

Összegezve az eddig leírtakat, amikor a fejlett és kevésbé fejlett, vagy magas és alacsony kultúráról írnak a szerzők, az a kultúra kutatások jelenlegi nézőpontjaival, modelljeivel nem egyeztethető össze. Ha azonban kompetenciáról van szó, ott értelmet nyernek ezek a megkülönböztetések, hiszen a kompetencia szó a kiváló teljesítményhez kötődik. Tehát lehetünk többé vagy kevésbé kompetensek az adott területen. És ez a kompetencia képzetekkel fejleszthető, ha csak a Bandura modellt nézzük, máris tág tere nyílik a kompetenciafejlesztésnek az oktatás minden szintjén. A kompetencia különböző szintjei különböző pedagógia módszerekkel fejleszthetők, tehát érdemes kutatni, a kutatási eredményeket ismertetni és azok alapján képzéseket kidolgozni a pénzügyi kompetencia fejlesztésére, ami előbb-utóbb az adott közösség pénzügyi kultúrájára is hatással lesz, és változásokat indukálhat abban.

VI. Összegzés: Pénzügyi kultúra – téves fordítás?

A fenti három fejezetben leírtakat összevetve véleményem szerint a vonatkozó irodalomban leírt, az egyénhez köthető pénzügyi kultúra fogalom a pénzügyi kompetencia fogalmát írja le. Bizonyára nehéz más tudományokból származó fogalmak pontos alkalmazása a saját tudományterületünkön, azonban úgy vélem, hogy a tudományos igényű munkákban elengedhetetlen a fogalmi tisztázás, és ha más tudományból származó fogalmat használunk, akkor fontos a fogalom hétköznapi értelmezésénél mélyebbre ásni, és annak a tudománynak a koncepcióját megismerni, ahol az adott fogalmat már kidolgozták, és kutatták.

Ország lábjegyzetben említi, hogy a „financial literacy”-t leggyakrabban pénzügyi kultúrának fordítják, és a pénzügyi műveltséget ezzel szinonimaként használja dolgozatában.⁴⁰ Az angol literacy szó közismerten írni – olvasni tudást jelent, azonban ha valamilyen speciális területre vonatkoztatják, akkor más jelentést nyer, és ennek számos nyelvben nincs megfelelője. „Miközben mindezen szakterületeken fontos szerepet játszik a szövegen – gyakran szakmai szövegen – keresztül közölt információ felhasználása, a „literacy” szó itt nem írni-olvasni tudást jelent, hanem egy kompetenciát – az adott területen való hozzáértő fellépésre való képességet.⁴¹ Valószínűleg ezért lenne pontos-

³⁹ BANDURA 1997.

⁴⁰ ORSZÁG 2017

⁴¹ BAJKA GYÖRGY: *Mi az írni – olvasni tudás? European Comission EPALE Discussion: Adult literacy – what skills do adults need and what makes for an effective policy?* <https://ec.europa.eu/epale/hu/node/39010>

sabb az e tanulmányban pénzügyi kultúra definíciók esetén a pénzügyi kompetencia fogalom, ami nem kevésbé komplex és vitatott, mint a kultúra fogalom. A pénzügyi kultúra kifejezés azonban annyira elterjedt mára a szakirodalomban, hogy azon nehéz lenne változtatni, azonban úgy vélem, hogy a tudományos kutatásokban egy kis kitérőt megérdemelne az, hogy hogyan is lett a „financial literacy”-ből pénzügyi kompetencia helyett pénzügyi kultúra.

Nevezhetjük a pénzügyi kompetenciát, tudást, literacyt, stb. kultúrának, de legalább lábjegyzetben ki kellene térni arra, hogy ez a pénzügyi berkekben használatos fogalom eltér az eredeti, más tudományterületeken kidolgozott kultúra fogalomtól, jelentéstől, és jó lenne ennek az eltérésnek az okát, célszerűségét és hasznosságát is megindokolni.

Felhasznált irodalom

ALLPORT, W. GORDON: *A személyiség alakulása*. Gondolat könyvkiadó Budapest. 1980. 186. p.

BAJKA GYÖRGYI: *Mi az írni – olvasni tudás? European Comission EPAL Discussion: Adult literacy – what skills do adults need and what makes for an effective policy?* <https://ec.europa.eu/epale/hu/node/39010> Letöltve: 2018. május 12.

BANDURA, ALBERT: (1979) *Principles of behavior modifications*. Holt Rinehard and Winston, New York, 331. p.

BANDURA, ALBERT: *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York, 1997.

BÁRCZY JUDIT – ZÉHMANN ZOLTÁN: A pénzügyi kultúra és annak anomáliái. *Polgári Szemle*. 2015. Június 11. <http://polgariszemle.hu/archivum/93-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/gazdasagpolitika/651-a-penzuegyi-kultura-es-annak-anomaliai> Letöltve: 2018. május 14.

ENGLÄNDER TIBOR-HARSÁNYI ISTVÁN-KOVÁCS ZOLTÁN: *Vezetői alkalmasság, vezetési készség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1974. 112. p.

FESTINGER, LEON: *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó. Budapest, 2000.

HEFFERMAN, MARGARET: *Mérhetetlenül – Apró tettek, nagy eredmények*. HVG Kiadó. Budapest, 2015.

HENCZI LAJOS: *Vállalati elvárások a szakképzésben*. Szakképzési Szemle XXII. Évfolyam 2006/2.

HOFSTEDE, GEERT: *Cultures and Organisations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill. 1991.

HORNYÁK ANDREA. (2013) *Péncz, pénz, pénz, avagy a fiatalok pénzügy kultúrája*. képzés és gyakorlat, 11 évf. 1–4. szám.

JÁSPER FERENC: *Csányi Vilmos: az egyszemélyes közösségek felé tartunk*. 2014. november 02. <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/csanyi-vilmos-az-egyszemelyes-kozossegek-fele-tartunk/> Letöltve: 2018. május 14.

JUHÁSZ MÁRTA: *A „Soft skillek” szerepe a munkahelyi viselkedésben*. <http://www.erg.bme.hu/juhaszm/download/download.php?doc=13> letöltve: 2010. 09. 12.

KLUCKHOHN, CLYDE: *Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification*. In: Parsons, T. and Shils, E., (Eds.), *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, Cambridge, 1951. 388. p. <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>

- KOVÁCS ILONA É. – MÉSZÁROS ARANKA: *Pénzügyi kultúra vizsgálata középiskolás tanulók körében*. In: Torgyik Judit (szerk.) Százarcú pedagógia. Komarno. International Research Institute. 2015.
- ORSZÁG GÁBORNÉ: *A hazai középiskolások pénzügyi kultúrájának vizsgálata*. Doktori értekezés. Szeged, 2017. 19. p.
- PETERS, THOMAS, J. – WATERMAN, ROBERT, H.: *A siker nyomában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- ROUSSEAU, DENIS. M.: *Assessing organisational culture: The case for multiple methods*. In B. Schneider (ed.), *Organisational Climate and Culture*. San Francisco: Jossey-Bass, 1990. 45. p.
- SCHEIN, EDGAR, H.: *Organisational Culture and Leadership*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco – Washington – London, 1985.
- SCHEIN, EDWARD. H. *The role of the founder in the creation of organizational Culture*. In: in: Peter J. Frost, Larry F. Moore, Meryl Reis Louis, Craig C. Lundberg, Joanne Martin (edited). *Reframing Organizational Culture*. 1991. 247. p.
- SCHREYÖG, GEORG – KLIESCH, MARTINA: *Rahmenbedingung für die Entwicklung organisationalen Kompetenz*. Freie Universität Berlin, 2003.
- SCHWARTZ, SHALOM. H.: Values: cultural and individual. In: van de Vijver, F. J. R. – Chasiotis, A. – Breugelmans S. M. (eds.): *Fundamental Question in Cross – Cultural Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 466. p.
- SIMON PÉTER: *Formálisan és informálisan szerzett kompetenciák. „A Magyar gazdaság személyi tényezőinek minőségi reprodukciója”* kutatás. Budapest. 2006.
- TRIANDIS, HARRY: *A társas viselkedésmintázatok kulturális eltérései*. In: Nguyen Luu L.A. és Fülöp M (szerk.), *Kultúra és pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 67. p.
- VITÁNYI IVÁN: *Globalizáció és civilizációk*. Magyar tudomány. (6) 2002.
- WILKENS, UTA: *Von der individuellen zur kollektiven Kompetenz?* Herbstworkshop der Kommission- Personal. 24/25. September 2004. Konstanz.

HERMAN SÁNDOR – LACZKA ÉVA*

Gondolatok a statisztikai kultúráról

A statisztika a gazdaság, társadalom jelenségeinek, folyamatainak számszerű megfigyelésére, bemutatására és elemzésére irányuló tevékenység. A statisztika szót publikációiban elsőként *Gottfried Achenwall* (1719–1772), német filozófus, történész, közgazdász, jogász használta 1749-ben az állam tevékenységével kapcsolatos információk, adatok elemzésére. Időközben a kutatások azonban feltárták, hogy a szóalkotást *Martin Schmeizel*nek köszönhetjük, akitől *Achenwall* (tanítványa) átvett.

Martin Schmeizel (1679–1747) életéről, tudományos működéséről 2015-ig, magyarul nagyon kevés jelent meg, a hiánypótló, komplex kutatást *Verók Attila* végezte el, aki a kutatásának eredményeit az 2015-ben megjelent monográfiában mutatta be.¹ Az erdélyi, magyar származású *Schmeizel* 1679-ben Brassóban született, 1700-tól a jénai egyetemen történelmi és államjogi előadásokat hallgatott, 1714-ben a jénai egyetem tanára, illetve 1721-től az egyetemi könyvtár felügyelője lett. 1731-ben nevezték ki a hallei egyetem államjog és történelem tanárának, ahol előadásokat tartott az államjogról, történelemlről, földrajzról és a heraldikáról. A fenti témákban több történelmi és államjogi műve jelent meg, a statisztika szót első alkalommal a Jénai egyetemen elhangzott előadásában (*Collegium politico-statisticum*, 1723) *Schmeizel* használta.

A statisztika évszázadok óta jelen van a mindennapi életünkben, fontos szerepet játszik a média tájékoztatói tevékenységében, erre épülnek a döntéshozók döntései, de nincs olyan tudomány, amely ne használná a statisztika eszköztárát.

Az internet világában a statisztika szerepe egyre inkább felértékelődik, ezért is fontos, hogy a statisztikusok segítséget nyújtsanak abban, hogy a statisztika széles értelemben vett felhasználói megértsék a statisztikát, a felhasználók tudjanak arról, hogy a statisztikai adatok mire és hogyan használhatóak. A tudás hiányában, vagy szándékosan, helytelenül használt statisztikai adatok súlyos félreértéseket, károkat okozhat.

---

* HERMAN SÁNDOR, a Pécsi Tudományegyetem docens emeritusa, az MST korábbi elnöke – LACZKA ÉVA, címzetes egyetemi tanár, a KSH ny. elnökhelyettese, az MST elnöke

¹ VERÓK ATTILA: *Martin Schmeizel*. Liceum Kiadó. Eger, 2015.

I. A statisztika gyökerei

Bár a statisztika szó születését a 18. század első felére, közepére tesszük, a statisztika gyökerei jóval messzebbre vezetnek vissza. A mindenkori államok már évezredekkel korábban is gyűjtöttek adatokat, információkat alapvetően adózási, élelmezési és hadászati céllal. A gyökerek (források) között kiemelkedő szerepet játszottak a népszámlálások. Az írásos dokumentumok szerint már az óbabiloni korban és a fáraók korában is hajtottak végre népszámlálásokat, a legrégebbinek a Krisztus előtti 3. évezredben végrehajtott kínai census tekinthető. A rómaiak sorozási célból ötévente tartottak népszámlálásokat, melyek közül a legismertebb a Bibliában is ismertté vált Krisztus előtt 8-ban végrehajtott census. Hódító Vilmos 1086-ban végrehajtott népszámlálásához már egy birtokösszeírás is csatlakozott. A kódex neve (*Domesday Book* ~ az ítéletnap könyve), melyben az eredmények megjelentek azt jelzi, hogy az „adatszolgáltatóknak” esküt kellett tenni arra, hogy az általuk szolgáltatott adatok hitelesek.

Az első újkori census az amerikai földrészen született Új-Franciaországban, a mai Kanada területén. Az első európai népszámlálások a kontinens északi részén, skandináv országokban, illetve északnyugati országokban kerültek végrehajtásra (1700-ban Dániában, 1703-ban Izlandon, 1719-ben Poroszországban, 1748-ban Svédországban, 1795-ben pedig Hollandiában). Kuriózumnak tekinthető, hogy az amerikai népszámlálások személyes adatainak védelmét már a 18. században törvény írta elő. Nem véletlen az sem, hogy a statisztika mai értelemben vett módszertana is alapvetően a fentiekben említett régió országaiban született. A mintavételes összeírás módszertanáról első alkalommal *Andres Kiaer* (1838-1919, norvég statisztikus, a norvég hivatal elnöke) írt. A véletlen mintaválasztás módszertanát első alkalommal *Arthur Bowley* (1869-1957, angol statisztikus, közgazdász) publikálta. A konfidencia-intervallum bevezetése a lengyel származású *Jerzy Neyman* (1894-1981, amerikai matematikus, statisztikus) nevéhez kötődik. Az interjú technika bevezetése az 1950-es évekre, a telefonon történő összeírások, illetve a számítástechnikával támogatott összeírások bevezetése Európában a 20. század második felére tehető.²

II. A statisztika megítélése

A statisztikai adatok hitelességének megkérdőjelezése szinte egyidős a statisztika születésével. Nincs még egy olyan tudomány, szakma, amihez ennyi vicc, anekdota, gyakran súlyosan elítélő mondás kötődne. Annak érdekében, hogy a gyakorló statisztikus is elgondolkozzon azon, hogy hogyan alakulhatott ki ez a helyzet, mik lehetnek az okok, az anekdoták, viccek sorából összeállítottunk egy csokrot, ami jól szemlélteti a 19. 20. és 21. század szemléletét, értékítéletét.³

² Magyar Statisztikai Társaság, Partiumi Területi Kutatások Intézete: *Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig. Budapest, 2015.*

³ MST honlap, ISI honlap.

- „Három féle hazugság létezik, a hazugság, a semmit semmibe vevő hazugság és a statisztika” (*Benjamin Disrael*, 1804-1881, brit konzervatív politikus, író, miniszterelnök)
- „A hazugságnak három fajtája létezik: a hazugság, a szemérmetlen hazugság és a statisztika” (*Mark Twain*, 1835-1910, amerikai író)
- „A statisztika olyan, mint a borjúhúsos pite; akkor jó, ha tudod, hogy ki, hogyan és pontosan miből készítette” (*Lawrence Lowell*, 1856-1943, amerikai egyetemi tanár)
- „Csak abban a statisztikában hiszek, amit én hamisítok” (*Winston Churchill*, 1874-1965, brit politikus, miniszterelnök)
- „A statisztika olyan, mint a bikini, sok mindent megmutat, de a lényegét eltakarja” (*Aaron Levenstein*, 1911-1986, amerikai professzor)
- „A statisztikával mindent be lehet bizonyítani, ez azonban csak akkor igaz, ha a statisztikát rosszul, nem megfelelően használják” (*Stuart Sutherland*, 1927-1998, brit politikus, író)
- „A mesék sem hazudnak kevesebbet, mint a statisztika, olykor azonban akad bennük egy csöpp igazság is” (*Szergej Vasziljevics Lukjanyenko*, 1968-, orosz író)
- „A tudományos bizonyítékot nem lehet, vagy legalábbis nem szabad csupán gépiesen kezelni, előzetes gondolatainknak és hitünknek is részt kell kapniuk a megítélésében” (*Jordan Ellenberg*, 1971-, amerikai matematikus)

Ha elolvassuk a bemutatott idézeteket, megállapítható, hogy a statisztika megítélése az évtizedek során ugyan változott, finomult, bizonyos értelemben fejlődött, követte az adott kor gazdasági, társadalmi folyamatainak változásait, de a hitelesség megkérdőjelezése mindvégig változatlan maradt. Minek köszönhetjük a folyamatosan jelen lévő bizalmatlanságot?

Meggyőződésünk, hogy az okok közül alapvetően két szempontot kell kiemelni, egyrészt azt, hogy az adatokhoz, információk prezentációjához szinte mindenkor érdekek kötődnek, másrészt a statisztikai adatok felhasználói az esetek többségében nem tudják pontosan (avagy nem veszik figyelembe) az adatok tartalmát, az információk összefüggéseit. A statisztikai adatok felhasználói a statisztikai adatokat, információkat – sok esetben – megpróbálnak a „saját igazságuk” bizonyítására használni, csúsztatnak, avagy az adatokat, információkat „kitépi” a környezetükből, így azok jelentése, üzenete megváltozik.

Az idézetek azt is jelzik, hogy a felhasználók nem mindig tudják (vagy nem akarják tudni), hogy az adatok, információk miből és hogyan állnak össze, mire és hogyan használhatóak. Ha például megfontolnánk *Lowell* üzenetét; nevezetesen hogy pontosan tudni szeretnénk, hogy ki, miből és hogyan készítette a statisztikát nagy valószínűséggel javulhatna a statisztika megítélése. Véleményünk szerint hasonló gondolatokat fogalmazott meg *Churchill* is, igaz csak abban az esetben, ha a *Churchill* által mondottakat pontosan idézzük. *Churchill* ugyanis valójában azt mondta, hogy abban a statisztikában hisz, amit ő készít, azaz, tudja, hogy a statisztikai adat miből és hogyan készült, illetve azt ki készítette. Azt azonban nem mondta, hogy abban a statisztikában hisz, amit ő *hamisít!* Egyes kutatások szerint *Churchill* a *csúsztatást* a korabeli német politikának köszönheti. Azt már csak zárójelben jegyeznénk meg, hogy a brit statisztikai kultúrát az ilyen természetű mentalitás nem igazán jellemző.

III. Hogyan javíthatjuk a statisztika megítélését?

A nagy kérdés az, hogy napjaink gyakorló statisztikusai és a statisztika oktatói hogyan tudnak megküzdeni a sztereotípiákkal, hogyan tudják meggyőzni a felhasználókat, a közvéleményt arról, hogy a statisztika célja, hogy hiteles, valós képet szolgáltatson a gazdaságról, a társadalomról, az életünkről. Mindez komoly statisztikai tudást és fejlett statisztikai kultúrát igényel. A statisztikai kultúra fejlesztése – a statisztika művelői számára – a legnehezebb feladatok, kihívások közé tartozik. Nagyon nehéz a feladat többek között már csak azért is, mert a felhasználók köre nagyon heterogén, a felhasználók statisztikai tudása is jelentősen eltér, ráadásul a felhasználók problémáinak kezelése más – más eszközöket, más – más megoldásokat igényel.

Persze kérdés az is, hogy a vizsgálatokhoz hogyan csoportosítsuk a felhasználókat, hogyan tudunk homogén felhasználói csoportokat képezni. A csoportosításokra manapság is számos példa ismert. A felhasználókat leggyakrabban intézményi hovatartozásuk szerint sorolják csoportokba, aminek természetesen van oka, van logikája. De amikor elemezzük a felhasználók statisztikai kultúráját – véleményünk szerint – eredményre a statisztikai adatok felhasználásának jellege, módja, a vizsgálatok, elemzések mélysége szerinti csoportosítás vezethet eredményre.

Számunkra a dán statisztikusok által évekkorábban kidolgozott csoportosítás a legszimpatikusabb. A dán kollégák három felhasználói csoportot definiáltak; a „*turistákat*”, a „*gazdálkodókat*” és a „*bányászokat*”. „*Turistáknak*” nevezik azokat a felhasználókat, akik nem használnak rendszeresen statisztikai adatokat, esetenként egy-egy adat, mutató kelti fel az érdeklődésüket, ezért keresnek egy – egy statisztikai adatot. A fentiek érdekében az illető statisztikai adatokat tartalmazó honlapokon tájékozódnak, illetve az interneten keresik meg az adatot, információt. „*Gazdálkodóknak*” nevezik azokat a felhasználókat, akik működésükhöz – rendszeresen – használnak statisztikai adatokat, a statisztikai adatokat felhasználják munkájuk végzéséhez, így például a vállalkozásuk működtetéséhez. Végül „*bányásznak*” nevezték el azokat, akik egy-egy téma, szakterület elemzését végzik. Mindhárom felhasználói csoport esetében szükség van valamilyen szintű statisztikai tudásra, de az utolsó esetében már komoly statisztikai tudásra van szükség.

Nem szorul magyarázatra az sem, hogy a statisztikai tudásra azért van szükség, mert mindhárom felhasználói csoport esetében a felhasználóknak tudniuk kell/kellene, hogy mi a vizsgált statisztikai adatok, mutatók tartalma és azokat mire lehet felhasználni. Közismert, hogy – az esetek többségében – a „*turisták*” statisztikai tudása a legszegényesebb, ezzel szemben a „*bányászok*” tudása az esetek többségében megfelelő, sokat tudnak a felhasznált statisztikai mutatók meta-adatairól, azok felhasználhatóságáról. Hasonló a helyzet Magyarország esetében is, azt mondhatjuk, hogy a „*bányászok*” esetében a statisztikai tudás, a statisztikai kultúra megfelelő, noha vannak rossz példák is (lásd például a mezőgazdasági munkaerőforrás felhasználás, foglalkoztatás elemzésére használt mutatók felhasználását). Már jóval több kérdést vett fel a „*gazdálkodók*” statisztikai tudása, kultúrája is. Végül egyetérthetünk abban is, hogy a „*turisták*” – és ide kell sorolnunk a közvéleményt is – statisztikai tudása, statisztikai kultúrája a legszegényesebb. Mindhárom felhasználói csoport esetében a statisztikai tudás, kultúra javítása tehát megkerülhetetlen, sok munka vár a statisztikusokra. Ellenkező esetekben a nem értjük meg a naponta ránk zúduló adatokat, információkat, az elemzésekben súlyos hibákat követhetünk el.

Ismereteink szerint szinte nincs olyan ország, ahol a gyakorló statisztikusok, a statisztika oktatói maradéktalanul elégedettek lennének a statisztikai tudással, a statisztikai kultúrával. Különösen igaz ez a digitális világunk, az információrobbanás korában, ami számos előnye ellenére tovább nehezíti a helyzetet, a statisztikai adatok korrekt felhasználását. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a statisztikai tudás, kultúra javításához a hagyományos eszközök ma már nem elegendőek, új szemléletre, új megoldások kidolgozására van szükség.

A sikeres, új eszközök körében szeretnék megemlíteni az MST által, a Szentendrei Skanzennel közösen (eddig három alkalommal) szervezett statisztikai napokat, programokat, amelyeken alkalmanként mintegy 2500 látogató fordult meg és vett részt a statisztikai kvizekben, játékokban, érdeklődött a statisztika iránt (MST honlap). Meggyőző volt számunkra az is, hogy az alkalmanként kétnapos programokon sem pejoratív megjegyzések, sem sztereotípiák nem hangzottak el, a programokban résztvevők nagy érdeklődéssel, aktívan vettek részt a játékokban.

A közelmúltban formálódott egy másik új kezdeményezés. Az MST Etikai Testülete néhány hónapja dolgozik egy „projektten”, melynek célja a statisztikai nyelv használatának elemzése, keresve a megoldásokat is. Reményeink szerint ez a kezdeményezés szintén javítani fogja a magyar statisztikai kultúrát.

IV. Statisztikai/közgazdasági szaknyelv használatánál tapasztalható anomáliák

Az elemzés célja a statisztikai/közgazdasági szakszóhasználat anomáliáinak felderítése, Alapvetően az élőbeszédben elhangzott nyilatkozatok, vélemények a vizsgálat alapja, de az írott szövegek is az elemzés tárgyai lehetnek. Az írott szövegek kapcsán kisebb a hibaelkövetés valószínűsége, általában jól dolgoznak a lektorok, szerkesztők. Nem cél eseményhez, személyhez kötődően jelzést adni, a gyakran előforduló hibák megjelölése a szándék.

A vizsgálandó területek

1. A helyes szakszó helyett egy másik szakszó helytelen használata

- Defláció helyett negatív infláció. Az utolsó 4 miniszterelnöktől is hallani lehetett ilyen formában! Mellesleg az egyébként kitűnő Akadémiai kiadású Bakos Idegen szavak szótára is szerencsétlenül fogalmaz e szakszónál, természetesen nem a fenti csacsiságot elkövetve.
- Negatív növekedés, a GDP növekedése negatív. A helyzet egyszerű, a GDP *csökken!*
- Mostanában gyakori a „vízió” szó használata. Szerintünk a magyar nyelvben ez látomást, rémlátomást, hagymázos álmodást stb.... jelent, egyértelműen negatív töltéssel. Manapság a jövőkép szinonimájaként használják, pozitív felhanggal. Egyre többen, lehet, hogy bele kell törödni.

- Sokan nem tudják mit jelent, volatilitás. Valaki „beimportálta” a pénzügyből. Csúnya, sokan pedig van rá közhasznú magyar szó: szóródás, változékonyság;
- Populáció – *sokaság*, alapsokaság ugyanazt jelenti, szerintünk érthetőbb és szebb.
- Variációs koefficiens – direkt fordítás (*coefficient of variation*), pedig van rá szemléletes magyar kifejezés: relatív szórás.
- Sztenderd eltérés – a standard *deviation* direkt fordítása, magyarul szórás.
- Desztináció helyett célállomás.

2. Az idegen alapszó ismeretének hiánya

- *Kiexportál, beimportál*. Nyilvánvalóan nem lehet *beexportálni*, az „*ex*” jelzi az irányt.
- *Beregisztrál*. Elegendő a regisztrál, nem lehet kiregisztrálni.
- Gyakran hallani számokat mértékegység nélkül. Pl. erre 200 milliót különítettünk el... 200 millió mit? HUF, EUR, USD-t? Így a szóhasználat nem szabatos!

3. Hiányzó szakszó

- A magyar exportból az osztrák részesedés aránya x millió dollár. Nem százalékot ír, csupán egy konkrét számot.
- A % és a %-pont helytelen használata. Ha pl. egy politikus ismertsége a korábban 50%, most 60 %, ez nem 10 %-kal, hanem 20%-kal, illetve 10%-ponttal nőtt.
- Ha egy részsokaság arányát közöljük, azt is meg kell nevezni, hogy mely sokaság részarányáról van szó. Pl. a lakosság 50 százalékáról, vagy a szavazók 50 százalékáról van szó?

4. Szakszó helyett helytelenül használt más szó, szleng

- A tőzsdeindex – jóslatom szerint – növekedni fog. Az alapvetően a meteorológia előrejelzéseknél helytelenül használt *jóslás* már a statisztikai/közgazdasági szövegekben is megjelenik. Jósolni a cigányasszony szokott a piacon, illetve kissé *zakkant* idős hölgyek kávézaccból. Ha elegánsabb változatot keresgélünk, akkor 2000 évet kell visszamennünk a római *augurokig*, de ez meglehetősen nagy időtáv. Jóslás helyett előrebecslés, prognózis-készítés, előrejelzés a megfelelő szakszó, ha a kifejezést használó megalapozott állítást tesz.
- Nagyon fontos feladatunk a valószínűség fogalmának a mindennapok során a laikusok számára is felfogható kezelése, magyarázata, a média ebben való segítése. Sajnos erre nagyon sok a rossz példa a közéletben. Sok százezren néznek/hallgatnak sportközvetítéseket, kiemelkedően a labdarugó mérkőzéseket.

A valószínűség fogalmának torz szemléletét illusztrálja a következő példa. Gyakori, hogy esélylatoigatás közben a riporter kifejti, „a statisztikák szerint reményre ad okot, hogy csapatunk az adott ellenféllel játszva keddi napon mindig szerzett pontot. Valószínű magyarázat e csacskaságokra az, hogy a meccs előtt kigyűjt ilyeneket, és ha nincs éppen esemény, nincs mit mondania, elsüti ezeket.

Ha megbocsátóak is vagyunk ez esetekben, nehezen magyarázható ilyen megállapítás, érvelés hivatalos kiadványokban.

Az MLSZ a magyar-lett labdarúgó mérkőzés kapcsán kiadott több tízezer példányban egy nagyon igényes kiadványt. Ebben Augusztus utolsó napján még nem kaptunk gólt, kiemelt címmel jelent meg egy fejezet. A magyar labdarúgás történetében e napon 3 mérkőzés volt, 1924-1988 időtávon. Felmerül a kérdés, mi a relevanciája az 1924-es lengyelek elleni 4.0-nak, hiszen a kiadvány meg is jegyzi, akkor a lengyelek nem voltak velünk egy súlycsoportban. (Kár, hogy a kiadvány lett fordítása nem készült el, így a lettek nem olvashatták, ezért rúgtak gólt.)

Hasonló relevanciája lehetne a következő példának is van: A mérkőzéseink második félidejében, az első negyedórán azokon a napokon soha nem kaptunk gólt, amikor csapatunk szertáros nőjének migrénje volt.

- *Allamtitkári nyilatkozat:* „Az elmúlt évben minden iparág *kiemelkedően* fejlődött” Ha a szöveggörnyezetből kideríthető lenne, hogy ezt úgy érti, hogy az eddigi 2-4% helyett mondjuk 5-15%-os a fejlődés, akkor értelmezhető a megállapítás. Ha ez nem áll, akkor felmerül a kérdés, miből emelkednek ki? Idődimenzió nélkül nem lehet mindegyik az átlagtól, a többségtől kiemelkedő!
- Többször hallani olyan államtitkári, helyettes államtitkári nyilatkozatot, hogy pl. hazánkban az egy főre jutó GDP kétszeres százalékát fordítjuk az EU átlagához viszonyítva családtámogatásra, kultúra támogatására, stb. ami kétszeres volumenű támogatásnak felel meg. A valóságban azonban egy olyan országban, ahol az egy főre jutó GDP például négyszerese a magyarénak (sok ilyen van) volumenében csak felét fordítjuk adott célra.
- Televíziós műsorban témafelvetés: „Alig van Európában olyan ország, ahol több pénzt költenek alkoholra, mint Magyarországon”. Értelemszerű, hogy az összehasonlítást egységes valutában, euróban célszerű megtenni. A kifejtésnél elhangzott, hogy a jövedelemből az alkoholra fordított pénzeszeg aránya, ami hazánkban 3 %, Európában az első harmadba tartozik. Ez egy szempontból korrekt meghatározás, de nem közvetlenül vetíthető az alkoholizmus mértékére. Azon országokban, ahol ez 2 %, és a jövedelem szintje lényegesen magasabb, ott ez mennyiségben lényegesen felülmúlhatja a hazait. Természetesen fontos az alkoholos italok árszínvonalának eltéréséből eredő hatás is. Az alkoholfogyasztás egy másik szempontú korrekt összehasonlító elemzése az egy főre jutó tiszta alkoholfogyasztás összevetésével végezhető el. A műsor csak részben járta körül e témát.

5. A magyar nyelv kellő ismeretének hiánya

- Egyre gyakrabban hallani a „*hatékonytalan*” kifejezést a nem hatékony helyett. E kifejezés nem a nem kellően hatékony értelmet akarja sugallni, hanem a hatékonyság hiányát. Vezető elemzők, államtitkárok szájából hangzott el sokszor, fájó, hogy ennyire nem ismerik a magyar nyelv árnyalatait. Ilyen szó nincs, és remélhetően nem is születik!
- Nagyon erőltetettnek tűnik a Kossuth rádió 2017 december 15-én az Ütköző című, egyébként kiváló műsorában elhangzott *hatékonyságmentes* kifejezés is.

6. *A nemzetközi helyzet fokozódik, Virág elvtárs fordulata a Tanú című filmből*

- Az ott zseniális szarkazmussal használt fordulat gyakran előfordul oly módon, hogy használója sejtetően nem látja át a fordulat nyelvi humorát. A válság fokozódik, még rendben lenne, de a piaci helyzet fokozódik már nagyon problematikus. Még az is lehet, hogy mondatát átlátja, aki mondja, de nem kacsint ki!

7. *A „lerágott csont” effektus*

Vannak olyan területek, ahol akár indokolt is lehetne fellépésünk, de részben okafogyott, részben reménytelen a ráhatás.

- A beruházási döntésnek több *alternatívája* van. Ha szigorúak vagyunk, akkor megjegyezzük, alternatíva – a latin szó jelentéséből kiindulva – csak kettő lehet, ilyen esetekben a variáció/variáns kifejezés lenne a helyesebb. Tudós nyelvészek álláspontja, mivel nagyon sokan használják fenti értelmében az alternatíva szót, bár helytelen, bele kell törődnünk.
- Klasszikusan lerágott csont a „*médiák*” kifejezés. A média ugyanis eleve többes számú forma, a médium többes száma, ezért ha kifejezetten hangsúlyozni kívánjuk a többes számot, akkor inkább legyen a médiumok. Szerencsére egyre többen felismerik a helyes használati módot, kezd kikopni a helytelen használat. A már idézett akadémiai Bakos szótár megengedően úgy fogalmaz, lehetőleg kerüljük a médiák kifejezést.

V. *Nemzetközi kezdeményezések*

Amikor a statisztikai tudással, a statisztikai kultúra fejlesztésével foglalkozunk, nem feledkezhetünk meg a nemzetközi programokról, kezdeményezésekről sem.⁴

Az egyik legrégebb nemzetközi, tudományos szervezet a *Nemzetközi Statisztikai Intézet* (ISI honlap), melynek célja a statisztika módszertanának fejlesztése, a tudományos együttműködés támogatása beleértve a statisztika helyének szerepének hangsúlyozását, a statisztikai kultúra javítását. Meg kell említeni az *Egyesült Nemzetek Szervezete* (ENSZ) *Statisztikai Bizottságát* is, melynek feladata a statisztikai munka harmonizálása, fejlesztése különös tekintettel a fejlődő országok statisztikai tevékenységére.⁵

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága a fenti okok miatt kezdeményezte, hogy *2010. október 20-a a Világ Statisztikai (WSD) napja* legyen. A kezdeményezők némi vita után azt javasolták, hogy WSD-t ötévente rendezzék meg az egyes országok statisztikai szervezetei. Nem véletlen, hogy a WSD szlogenje a „Jobb adat, jobb élet” lett. A szervezők a jó minőségű, hiteles statisztika fontosságára hívták fel a figyelmet.

Az Európai Unió statisztikai intézményei 2016-ban oly módon csatlakoztak a WSD-hez, hogy az ötévenkénti megrendezendő világprogramok között – évente – kerüljön sor

⁴ LACZKA ÉVA: *Mit is jelent a statisztika európai napja* c., 2017. december 4-én az ELTE jubileumi konferenciáján elhangzott előadás.

⁵ ENSZ honlapja.

az *Európai Statisztika Napjának* megszervezéséhez (Eurostat honlapja). Az Európai Statisztikai Nap megszervezésére első alkalommal 2016. októberében Budapesten a CESS konferenciához kapcsolódva került sor. A szervezők az üzenetek között a hivatalos statisztika pártatlanságát, függetlenségét hangsúlyozták, illetve a felhasználók, állampolgárok széles körének együttműködését szorgalmazták.

2017. októberében, az *Európai Statisztika második Napján* a főtéma a „hivatalos statisztika, mint közösségi érték” volt, de szorgalmazták a szélesebb körű, hatékonyabb együttműködést is.⁶ Magáért beszéltek az egyes európai országok statisztikai szervezeti által szervezett akciók színessége is. A teljesség igénye nélkül csak néhány, érdekesebb példát emelnénk ki. Míg a német kollégák az államigazgatás munkatársai, az egyetemek és a statisztikusok közötti együttműködés erősítése érdekében szerveztek nyilvános programokat, a horvát Statisztikai Társaság Statisztikai Olimpiát szervezett. Az olasz statisztikusok – stílusosan – a Római Szerződés aláírásának 60. évfordulóján programjaik avval foglalkoztak, hogy a statisztika hogyan tudja segíteni az Unió munkáját. A Brit Királyi Statisztikai Társaság „Data Science” csúcsot szervezett, online fórum működött, amely a jogászokat és a statisztikusokat hívta vitára, illetve a BBC-n interjúk hangzottak el a statisztika helyéről, szerepéről, fontosságáról.

A Magyar Statisztikai Társaság a 125 éve meghalt Keleti Károly gondolatait hívta segítségül. Az emléklapot, amely aktív hatékony együttműködésre hívta a statisztika partnereit, az MST megküldte az egyetemeknek, szakmai statisztikai szervezeteknek.⁷

Végül idekívánczik egy friss hír is, ami az előbbieket szerves részét, folytatását képezi. 2018. március 7-én, New Yorkban, csatlakozva az ENSZ 49. Statisztikai Bizottsági üléséhez az *ISI egy Side Event ülést szervezett, melynek témája a statisztikai hivatalok és a nemzeti statisztikai társaságok együttműködése volt* (ISI honlapja). A panelbeszélgetés tagjai az ISI elnökhelyettese, a Brit Királyi Statisztikai Társaság (RRS) korábbi elnöke, a finn és ausztrál statisztikai társaságok korábbi elnökhelyettese, illetve elnöke voltak. Beszélgetésükben hangsúlyozták, hogy a jó minőségű, hiteles statisztikák működéséhez a szoros együttműködés megkerülhetetlen. Személyes példákkal, a jó gyakorlatok bemutatásával a fentieket igazolták. Míg a RSS a kezdetektől aktív szerepet játszott a statisztikai jogalkotásban, a finnek és ausztrálok közös (hivatalos statisztika – nemzeti statisztikai társaságok) fejlesztési projekteket működtettek, illetve hatékony együttműködést alakítottak a különböző statisztikai területek között.⁸

VI. Záró gondolatok

A statisztika értelmezése, az életünkben betöltött szerepe a kezdetektől folyamatosan változik, amit tudomásul kell vennünk. Oka, hogy az idők során az életünk, a gazdaság, a társadalom folyamatai, a környezetünk folyamatosan változik. Ha a statisztika hiteles képet szeretne felvázolni, el szeretné nyerni a felhasználók és a társadalom bizalmát tudomásul kell venni a változásokat is. Az új jelenségek, folyamatok statisztikai mérésére

⁶ Eurostat honlapja.

⁷ MST honlapja.

⁸ ISI honlapja.

új módszereket kell kidolgozni. Ha csupán az elmúlt évek technikai változásaira, az elektronizálásra gondolunk nem kérdés, hogy napjainkban paradigmaváltásra van szükség. Nem kisebb kihívás a globalizáció megjelenése, ami már rendszerszemléletet, az összefüggések feltárását várja el a statisztikától.

Az információrobbanás számos előnye mellett legalább annyi buktatót rejt magában, nem véletlen, hogy a nemzetközi statisztikai fórumokon egyre gyakrabban merül fel a statisztikai etika kérdése is; nevezetesen, hogy *mit is értünk az etikus statisztikai adat felhasználás, feldolgozás, tájékoztatás alatt (ISI honlapja)*. A fentiek miatt nem kérdés, hogy a statisztikusokra nagyon sok munka vár, többek között a statisztikai kultúra fejlesztésében.

*„...Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

(József Attila: A Dunánál)

Felhasznált irodalom

VERÓK ATTILA: *Martin Schmeizel*. Liceum Kiadó, Eger, 2015.

Magyar Statisztikai Társaság, Partiumi Területi Kutatások Intézete: *Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig c. kötet előadásai*, Budapest, 2016.

LACZKA ÉVA: Mit is jelent a statisztika európai napja c., 2017 december 4-én az ELTE jubileumi konferenciáján elhangzott előadás

Felhasznált honlapok

Magyar Statisztikai Társaság honlapja: www.mstnet.hu

International Statistical Institute honlapja: www.isi-web.org

ENSZ Statisztikai Bizottság honlapja: www.unstats.un.org

KOVÁCS PÉTER – KAZÁR KLÁRA – KURUCZLEKI ÉVA*

Társadalmi, gazdasági hálózatok és a pénzügyi kultúra alkalmazása a statisztika oktatásban

I. Bevezetés

Az érdekes és a mindennapokhoz kötődő témák statisztikai órákon való alkalmazása kiemelt jelentőséggel bír. A hallgatóknak fel kell fedezniük az adatok és a hétköznapi életben megjelenő példák közötti kapcsolatot, míg az oktatóknak arra kell törekedniük, hogy a hallgatók az adatok részeseinek érezzék magukat, hiszen így fokozható az elkötelezettségük és aktivitásuk.¹ A tanulmány két, a hétköznapiakhoz viszonylag könnyebben köthető példát hoz: egyrészt a gazdasági és társadalmi hálózatok mélyen beágyazottak a mindennapjainkba, így a hálózatelemzés a statisztika órák egy érdekes témájaként jelenhet meg. Másrészt mindenki számára fontos, hogy képes legyen a helyes pénzügyi döntések meghozatalára, így a pénzügyi kultúra is a statisztika órák egy fontos témáját képezheti.

Az eddig említett témákon túl a statisztika oktatásban fontos továbbá innovatív megoldásokat is alkalmazni. Napjaink egyetemi hallgatói főként az Y és Z generáció tagjainak tekinthetők, akik közös tulajdonságokkal rendelkeznek. Ők tekinthetők a leginkább technológia orientált generációnak, nem tudják elképzelni napjaikat IT eszközök vagy internet nélkül. E generációk tagjai a hagyományos oktatási eszközökkel kevésbé motiválhatóak, azok helyett az oktatásban a technológia alkalmazására rendkívül nyitottak.² E generációk oktatására a statisztika órákon a technológia, az IT eszközök és a vizualizációs eszközök alkalmazása nyújt kiváló lehetőséget.³ A személyes válaszdásra alkalmas rendszerek (personal response systems) vagy elektronikus szavazórendszerek (electronic voting systems) alkalmazása kifejezetten ajánlott, ugyanis e rendszerek mo-

---

* KOVÁCS PÉTER, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar – KAZÁR KLÁRA, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar – KURUCZLEKI ÉVA, egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar

¹ BROWN, MARK: *Engaging Students in Quantitative Methods: Real Questions, Real Data*. In: Engel, Joachim (szerk.): Promoting understanding of statistics about society. Proceedings of the Roundtable Conference of the International Association of Statistics Education. ISI/IASE. Berlin, 2016.

² REILLY, PETER: *Understanding and Teaching Generation Y*. English Teaching Forum (50) 2012. 2–11. pp.

³ CHANCE, BETH et al.: *The Role of Technology in Improving Student Learning of Statistics*. Technology Innovations in Statistics Education (1) 2007. Article 2.; RIDGWAY, JIM: *Implications of the Data Revolution for Statistics Education*. International Statistical Review (84) 2016. 528–549. pp.

tiválhatják a hallgatókat a válaszadásra, továbbá egy visszacsatolást adnak arról, hogy a hallgatók megértették-e az órán bemutatott témakört.⁴

Az Európai Bizottság által támogatott *ProCivicStat* projekt egy hat egyetem között létrejött stratégiai együttműködés, amely erőforrásokat (elméleti keretrendszer, adatbázisok, vizualizációs eszközök, oktatási anyagok) hoz létre és biztosít a statisztika oktatás számára.⁵ A projekt egyik célja, hogy a társadalom tagjai számára a statisztika oktatásban olyan témákat kínáljon, amelyek a mindennapi élet szempontjából relevánsak (például gazdasági hálózatok vagy pénzügyi kultúra). A projekt másik fontos céljaként az olyan modern eszközök (például vizualizációs eszközök, elektronikus szavazórendszerek) tanterekben való alkalmazása jelenik meg, amelyek képesek a mai hallgatók figyelmét megragadni. Mindezek alapján a tanulmány célja két olyan ProCivicStat keretrendszerében kifejlesztett oktatási anyag bemutatása, amelyek a hálózatelemzést valamint a pénzügyi kultúra témákkal foglalkoznak modern, IT eszközök alkalmazásával.

II. A fejlesztett tananyagok aktualitása

Napjainkban a pénzügyi kultúra aktuális kutatási témának tekinthető. A 2008-as pénzügyi válság kirobbanása után a felnőtt lakosság nem megfelelő szintű pénzügyi kultúráját a válság egy lehetséges okaként tartották számon. Azonban nemcsak a felnőttek, hanem a fiatalok (középiskolások vagy Y és Z generációs egyetemisták) is nap, mint nap pénzügyi döntésekkel szembesülnek; nem csoda, hogy az OECD – amely a pénzügyi kultúra felmérésében vezető szerepet tölt be – a pénzügyi kultúra értékelését szolgáló modulokat a PISA tesztbe belefoglalta. A ProCivicStat projekt résztvevőiként a célunk olyan óratervek létrehozása, amelyek a helyes pénzügyi döntések meghozatalának a képességét hangsúlyozzák és elkötelezetté teszi embereket a pénzügyi kultúra témájában való tanulás iránt – olyan feladatokkal, amelyek kapcsolódnak a mindennapjaikhoz. Az óratervek kialakításánál figyelembe vettünk nemzetközi, pénzügyi kultúra értékelésére alkalmas kérdőíveket^{6,7}, amelyek könnyű és nehezebb feladatokat is tartalmaznak, így adaptálhatóak a ProCivicStat projekt keretrendszerébe. Továbbá az óratervekbe beillesztettünk gamifikációs és vizualizációs elemeket is, amelyek segítségével a hallgatók érdeklődése a pénzügyi készségek és képességek fejlesztése iránt fejleszhető.

A ProCivicStat projekt egy másik területként olyan óraterveket hoztunk létre, amelyek a hallgatókat aktuális társadalmi és gazdasági témákban fejlesztik hálózatok és gráfok segítségével. A mindennapi élet számos rendszere leírható és vizsgálható a gráfel-

⁴ LANCASTER, GILIAN – TITMAN, ANDREW: *Personal Response Systems as a Learning Aid in an Epidemiology Course for Postgraduate Statistics Students*. In Makar, Katie – de Sousa, Bruno – Gould, Rob (szerk.): *Sustainability in statistics education*. Proceedings of the Ninth International Conference on Teaching Statistics, ISI/IASE, Flagstaff. 2014.

⁵ ENGEL, JOACHIM: *Statistical Literacy for Active Citizenship: A Call for Data Science Education*. *Statistical Education Research Journal* (16). 2017. 44–49. pp.

⁶ KLAPPER, LEORA – LUSARDI, ANNAMARIA – VAN OUDHEUSDEN, PETER: *Financial Literacy Around the World: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey*, 2015.

⁷ OECD INFE: *Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for conducting an Internationally Comparable Survey of Financial literacy*. OECD, Paris, 2011.

méletben megjelenő csúcsok és élek segítségével – szimbolizálva az összefüggések és kapcsolatok rendszerét. A gráfelmélet néhány évtizede számos társadalom- és természettudományi területen is feltűnt – a tudományos szféra számára egy eszközt kínálva a komplex rendszerek elemzésére: a járványtanban, a diszkrét matematikában, sőt a marketingben is megjelentek alkalmazások. Bár a hálózatelemzés sokáig egy távoli, nehezen érthető területnek tűnt, mára azonban egy széles körben kutatott témává vált. Új eszközök és szoftverek alkalmazásával a hálózatok vizualizálása az aktuális társadalmi- és gazdasági eseményekről való oktatásnak egy gyakori formájává vált.⁸

III. A fejlesztett tananyagok leírása és értékelése

A PCS projekt keretében több területen fejlesztettünk oktatási anyagokat, jelen tanulmány a hálózatelemzéshez és a pénzügyi kultúrához kapcsolódó óraterveket mutatja be. A *hálózatelemzéssel* foglalkozó tanulmányok széles eszköztárt és elérhető adatok halmazát kínálják. A fejlesztett oktatási anyagokban a vizuális eszközöket és az adatok használatát ötvöztük, valamint azokat a befogadó közönség előzetes tudásához illesztettük. Első lépésben így bevezető szintű feladatok körét dolgoztuk ki, amelyek a gráfelmélet alapjairól való tanulást teszik lehetővé, és valós adatok használatával az élek és csúcsok fogalma érthető meg (említve akár a metróhálózatokban a metró állomások vagy metró vonalak példáját). A bevezető szint egy példa feladata az alábbi: „*Vizsgálja meg az alábbi gráfot! Irányított vagy irányítatlan gráfról van szó? Amennyiben irányított gráfról, említsen három kezdő csúcsot a végződő csúcsaikkal együtt!*” A bevezető tananyagok olyan modulokat is tartalmaznak, amelyek a felhasználókat az önálló információ feldolgozásra tanítják, így a megszerzett tudást alkalmazhatják saját érdeklődési területükre. Az óraterveket annak figyelembevételével terveztük, hogy azok illeszkedjenek az idősebb és fiatalabb generációk igényeihez, így a kezdeti digitális képességektől függetlenül a tananyagok a gráfelmélet alapjain végigvezetnek lépésenként. A könnyű és egyszerű hozzáférhetőség végett a moduljainkban a Gephi szoftvert⁹ alkalmaztuk a hálózatok vizualizálására, melynek használata könnyen elsajátítható, továbbá egy nyílt forráskódú programról van szó, amely ingyenesen letölthető és használható. A kezdő, bevezető szintű tananyagok tehát könnyen megérthető feladatokat tartalmaznak, így a hálózatelemzés és gráfelmélet alapjai könnyen elsajátíthatók.

A bevezető tananyagokon túl azonban létrehoztunk óraterveket a hálózatok elemzésének egy magasabb, haladó szintjén is. A haladó tananyagok a hallgatóktól bizonyos szintű előzetes tudást igényelnek: egyrészt a statisztikai elemzések terén ismerniük kell korreláció- és regressziószámítást, másrészt az alkalmazott témák terén a migrációhoz, a részvényekhez és a kereskedelmi kapcsolatokhoz szükségesek előismeretek. Például az egyik haladó szintű tananyag olyan óratervet foglal magában, amely a migráció témakörével foglalkozik. Az óratervez tartozó adatbázis forrása az UNHCR (Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztossága), amely tartalmazza a menekültek számát és a származási és célországokat 2013 és 2015 között. A nyers adatok feldolgozása után

⁸ BARABÁSI, ALBERT LÁSZLÓ: *Network Science*. Northeastern University. Boston, 2016.

⁹ GEPHI: *Visualization software*. <https://gephi.org> Letöltve: 2018. 10. 03.

létrehozhatunk egy gráfot, amelye a főbb vándorlási mintákat rajzolja ki közel 200 csúccsal és 3600 éllel. A haladó szint egy példa feladata az alábbi: „A megadott adatok alapján hozzon létre olyan gráfot, amely a nemzetközi vándorlási áramlásokat mutatja a vizsgált időszakban! Milyen minták azonosíthatók a nemzetközi vándorlást tekintve? Mely országok a legkedveltebb célországok? Mit gondol, mi állhat e népszerűség hátterében?” Az óraterv során egy vizuális eszközt nyújthatunk, amely napjaink eseményeinek megjelenítésére alkalmas, így a hallgatók elkötelezettebbé válhatnak aziránt, hogy aktuális és komoly társadalmi ügyekkel és azok következményeikkel foglalkozzanak. Ugyanakkor a matematikai elmélet szoftverekkel történő alkalmazásával a hallgatók digitális kompetenciái is fejleszthetők úgy, hogy ez kevésbé okoz számukra nehézséget. A haladó szintű óratervek tehát valamelyest nehezebb feladatokat tartalmaznak, amelyek magasabb szintű előzetes statisztikai tudást igényelnek, azonban a tananyagok fejlesztésénél törekedtünk arra is, hogy azok a hallgatók számára könnyen elsajátíthatóak és szórakoztatóak legyenek.

A tanulmányban már említett másik óraterv a hallgatók *pénzügyi kultúrájának* fejlesztését célozza meg. Különböző célcsoportok pénzügyi kultúrájának értékelése évek óta kedvelt kutatási területnek minősül, számos szervezet a pénzügyi tudás és a helyes pénzügyi döntésekhez szükséges képességek fejlesztését tűzte ki célul.¹⁰ A ProCivicStat kezdeményezés résztvevőiként fontosnak tartottuk, hogy az oktatási anyagokban megjelenjenek pénzügyi kultúrához kapcsolódó modulok, hiszen a pénzügyek a mindennapi életbe mélyen beágyazottak, így a pénzügyi kultúra nem hagyható ki a hallgatók és a lakosság edukációjának kérdésköréből. A témához kapcsolódóan olyan modulokra fektettünk hangsúlyt, amelyek bármely korcsoport számára érdekesnek tekinthetőek, így e tananyagokban megjelennek gamifikációs elemek, például egy online szavazórendszer, a VoxVote¹¹ segítségével. Ezt a rendszert alkalmaztuk a pénzügyi kultúra oktatási anyagban, így a hallgatók számára érdekes és figyelemfelkeltő feladatokat mutathattunk be. A VoxVote rendszerben zárt (egyszeres- és többszörös feleletválasztós) és nyitott kérdéseket is feltehetünk online, a válaszadók egyszerre egy kérdésre tudnak válaszolni. A szavazás előtt a szavazásra szánt idő beállítható (például fél perc, egy perc). Ha a szavazási idő lejár, az eredmények zárt kérdések esetén oszlopdiagram formájában, nyitott kérdések esetén pedig szófelhő formájában jelennek meg azonnal.

A fejlesztett anyagok első tesztelése alapján néhány konklúzió megfogalmazható a jó gyakorlatokra és a fejlesztési irányokra vonatkozóan is. A haladó szintű tananyagokkal kapcsolatban az előzetes tudást tekintve korlátokkal kellett szembenéznünk. Mivel a haladó szintű feladatok a hallgatóktól magasabb szintű megértést igényelnek a korábban említett témákra vonatkozóan, így javasolt lehet e tananyagokat egyetemi szintű statisztika kurzusokon (például matematikai statisztika kurzuson) alkalmazni; a tananyagok a középiskolai oktatásban való alkalmazása további módosításokat, fejlesztéseket igényelnek. Egy másik probléma a haladó anyagok adataival kapcsolatban jelent meg, hiszen a nyers adatok előkészítése időigényes folyamat. Továbbá a megszerzett tudás szerepe is kérdéses: habár statisztikai szempontból a hallgatók bonyolult módszerek hasz-

¹⁰ LUSARDI, ANNAMARIA – MITCHELL, OLIVIA S.: *Financial literacy around the world: an overview*. Journal of Pension Economics & Finance (10). 2011, 497–508. pp.

¹¹ VOXVOTE: *Online voting system*. www.voxvote.com Letöltve: 2018. 10. 03.

nálatát sajátítják el, az azonban kérdéses, hogy ez milyen mértékben hasznosítható a mindennapi életükben. Mivel a ProCivicStat projekt célja olyan oktatási anyagok létrehozása, amelyek a lakosság mindennapi életében is hasznos szerepet tölthetnek be, így a haladó óratervekben még módosításokra lehet szükség.

IV. Esettanulmányok

A statisztika oktatás (de akár más oktatási területeket tekintve is) megjelenik egy általános probléma, mely szerint nehéz megragadni és fenntartani a hallgatók figyelmét. Ez különösen nehézséget jelent a nagy létszámú (akár több száz fős) órákon, esetünkben az Általános statisztika I. tantárgy előadásán hetente 450 hallgató fordulhat meg. A VoxVote online szavazórendszer ezt a problémát is orvosolhatja, enyhítheti. A rendszer használata egyetemi e-mail címmel történő regisztráció esetén ingyenes, nem igényel speciális hardvert, egy telefon vagy számítógép/laptop segítségével a szavazók könnyen hozzáférhetnek a szavazáshoz egy webcím segítségével. Egy pilot projekt keretében a VoxVote rendszert két célcsoporton teszteltük: elsőként a szavazás az egyetem által középiskolásoknak rendezett nyári táborban jelent meg, ahol 2017 júliusában 50 középiskolás hallgató tesztelte a tudását a „*Jobb vagy mint az országos átlag?*” nevű játék keretében. A Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kara az Econventio Egyesület partnereként 2011 óta vizsgálja és fejleszti a középiskolás tanulók pénzügyi kultúráját, minden évben több mint 10000 tanuló részvételével. Az országos tesztből hat kérdés került kiválasztásra, amelyet a VoxVote rendszer segítségével kérdeztünk le, és összehasonlítottuk az eredményeket az országos átlaggal a zárt kérdések esetén. Például a tesztünk egy egyszerű feleletválasztós kérdése az országos teszt egy tipikus kérdésének tekinthető, amely az alábbi módon hangzik: *Megtakarítasz egy bizonyos összeget, amely esetén az érvényes kamatláb 1%, az inflációs ráta pedig 2%. 1 év múlva többet vagy kevesebbet tudsz ezért az összegért vásárolni az előző évhez képest?* A válaszadók 4 lehetőség közül választhattak: kevesebbet, többet, ugyanakkora mennyiséget, nem tudom. A tesztben azonban nemcsak a válaszadók pénzügyi tudását mértük, hanem a társadalmi jelenségekkel kapcsolatban a véleményükre is kíváncsiak voltunk. Például a nyár alatt elvégzett teszt során egy nyitott kérdés keretében megkérdeztük, hogy melyik az a három szó, amely először eszükbe jut a válaszadóknak egy gazdag emberről. A tesztről a legfőbb tapasztalatunk az volt, hogy a tanulók élvezték ezt a játékos formátumot, és be tudtuk vonni őket a játékba.

Egy másik csoportot a 2017-es Kutatók Éjszakáján teszteltünk a pénzügyi kultúráról szóló előadás keretében. Az előadás nyitott volt bárki számára, a legtöbb résztvevő külföldi hallgatónk vagy cserediák volt. Mivel a Kutatók Éjszakája egy nyitott rendezvény, így az előadás inkább egy vetélkedő jellegét öltötte. Az esemény a pénzügyi kultúra alapjairól egy összegzést adott a résztvevőknek, továbbá egy házi verseny keretében a résztvevők felmérhették a tudásukat, és egy értékelést kaptak a pénzügyi kultúrájuk szintjéről. A résztvevőknek pénzügyi témákhoz kapcsolódó kérdésekre kellett válaszolniuk, amelyeket a VoxVote rendszer segítségével értek el. Az eredmények a válaszadás után azonnal láthatóvá váltak. Az online szavazórendszer előnye ismét megmutatkozott, a hallgatók érdeklődését sikerült felkelteni a téma iránt; megjegyzendő, hogyha a pénz-

ügyi kultúra témájáról egy unalmas előadást hallottak volna, talán kevésbé érdeklődtek volna a téma iránt. Azonban ahhoz, hogy a pénzügyi kultúra előadás nemcsak az érdeklődést felkeltő, hanem oktatási célt is betöltsön, az 2015-ös S&P Pénzügyi Kultúra Felmérés kérdéseit és eredményeit¹² vettük alapul. A felmérés öt egyszerű feleletválasztós kérdést tartalmazott a kockázati diverzifikáció, infláció és kamatlábak témakörökben. A bemutatott kérdőív hossza megfelelőnek bizonyult, nem volt túl hosszú ahhoz, hogy a résztvevők megunják, de elég hosszú volt ahhoz, hogy releváns eredményekhez jussunk hozzá. Miután a résztvevők megismerték a saját teljesítményüket, lehetőségük volt összehasonlítani az eredményeiket az országos átlaggal. Miután ismertettük a résztvevőkkel, hogy összehasonlíthatják eredményeiket az országos átlagos eredményekkel, azonnal nagyobb mértékű elkötelezettséget észleltünk részükről, mivel a versenyszellem és a siker iránti vágy hajtotta őket; szívesen mondja el bárki magáról, hogy jobban teljesít, mint egy országos átlagos válaszadó. Ez az egészséges mértékű versenyszellem bevonta és a téma iránt elkötelezetté tette a hallgatóságot.

A kezdeti tesztelési fázis után úgy találjuk, hogy a fejlesztett tananyagok a PCS kevertrendszerében alkalmazhatók, továbbá a Voxvote alkalmasnak bizonyult nagyobb létszámú órákon a figyelem megtartására. Úgy véljük, a Voxvote nemcsak a statisztikai előadások, hanem az oktatás egyéb területein is hasznos eszközként jelenhet meg.

V. Összegzés

A ProCivicStat projekt keretében a célunk az, hogy olyan statisztikai tananyagokat fejlesszünk, amelyek a hallgatókat az adatok gyakorlati célokra való használatára tanítják, továbbá segítik az adatok és a mindennapi élet közti kapcsolatok felfedezését. A tanulmányban a fejlesztett tananyagok közül kettő került bemutatásra: (1) a hálózatelemzés valamint gráfelmélet és a gyakorlati példák kapcsolatát Gephi segítségével szemléltettük; (2) a pénzügyi kultúrával foglalkozó interaktív óra pedig a VoxVote online szavazórendszer alkalmazásával egy versenyt is magában foglalt. A pénzügyi kultúra a hallgatók számára egy megnyerő témaként jelenhet meg, ha azt játékos módon mutatjuk be. Továbbá a hálózatok vizualizálása a hallgatóknak a társadalmi- és gazdasági jelenségek mélyebb megértését segíti. Tapasztalataink alapján a Gephi valamint a VoxVote az oktatásban is alkalmazható eszköznek bizonyult.

---

¹² KLAPPER – LUSARDI – VAN OUDHEUSDEN 2015.

Felhasznált irodalom

BARABÁSI, ALBERT LÁSZLÓ: *Network Science*. Northeastern University. Boston, 2016.

BROWN, MARK: *Engaging Students in Quantitative Methods: Real Questions, Real Data*. In: Engel, Joachim (szerk.): Promoting understanding of statistics about society. Proceedings of the Roundtable Conference of the International Association of Statistics Education. ISI/IASE. Berlin, 2016.

CHANCE, BETH – BEN-ZVI, DANI – GARFIELD, JOAN – MEDINA, ELSA: *The Role of Technology in Improving Student Learning of Statistics*. Technology Innovations in Statistics Education (1). 2007. Article 2.

ENGEL, JOACHIM: *Statistical Literacy for Active Citizenship: A Call for Data Science Education*. Statistical Education Research Journal (16) 2017. 44–49. pp.

GEPHI: *Visualization software*, <https://gephi.org> Letöltve: 2018.10.03.

KLAPPER, LEORA – LUSARDI, ANNAMARIA – VAN OUDHEUSDEN, PETER: *Financial Literacy Around the World: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey*, 2015.

LANCASTER, GILIAN – TITMAN, ANDREW: *Personal Response Systems as a Learning Aid in an Epidemiology Course for Postgraduate Statistics Students*. In: Makar, Katie – de Sousa, Bruno – Gould, Rob (szerk.): Sustainability in statistics education. Proceedings of the Ninth International Conference on Teaching Statistics, ISI/IASE, Flagstaff, 2014.

LUSARDI, ANNAMARIA – MITCHELL, OLIVIA S.: *Financial literacy around the world: an overview*. Journal of Pension Economics & Finance (10), 2011. 497–508. pp.

OECD INFE: *Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for conducting an Internationally Comparable Survey of Financial literacy*. OECD. Paris, 2011.

REILLY, PETER: *Understanding and Teaching Generation Y*. English Teaching Forum (50). 2012. 2–11. pp.

RIDGWAY, JIM: *Implications of the Data Revolution for Statistics Education*. International Statistical Review (84). 2016. 528–549. pp.

VOXVOTE: *Online voting system*, www.voxvote.com Letöltve: 2018. 10. 03.

ÉVA SÁNDORNÉ KRISZT – JUDIT HIDASI*

Closing the Education-Industry Gap

Dual Education Programs in Business and Management in Hungary

I. Missions of Higher Education

Higher education has a long history worldwide, and goes back to ancient times. The first universities in Europe were centres of learning and knowledge where professors (doctors and magisters) and students convened from nearby places and distant countries to live and study together. It is true that these societies (this is the original meaning of the word *universitas*) were organised like medieval guilds and needed royal “letter patents” or charters for their establishment, but have always been autonomous organisations, and more or less independent of outer interference in academic matters. And, more importantly, they have always enjoyed universal respect and prestige. The earliest universities and seats of learning in Europe date back to several centuries. Italy seems to be the first country in Europe to found an university: the University of Bologna was founded in 1088 and the word *universitas* was coined at its foundation. France came somewhat later with the University of Paris established in 1170. The Crakow University was founded in Poland in 1170, and the University of Pécs in 1367. The early universities were international centres of learning: at the renowned University of Padova – established in Italy 1222 – for instance – students gathered for study from 22 countries. In the Middle Ages Europe saw the birth of several universities: the best known ones are Oxford and Cambridge in Britain, Padova, Siena, Macerata, Naples in Italy, and Salamanca and Valladolid in Spain. According to *The Ranking Web of World Universities*, in January 2018 there were some 27 000 universities in the world <http://www.webometrics.info/en/node/200>. At present, in Hungary, we have 73 higher educational institutions (HEIs) www.mrk.hu, ranging from top research universities to minor colleges. Most Hungarian universities and colleges have extensive connections with other European HEIs, and many of them have gained international recognition.

---

* ÉVA SÁNDORNÉ KRISZT, Professor, BGE (Budapest Business School) – JUDIT HIDASI, Professor Emerita, BGE (Budapest Business School)

Higher educational institutions in the world, both universities and colleges, have a number of functions: apart from *education* and *research*, they also serve as *centres of knowledge and scholarly wisdom*. They also have to respond to the ever-changing *needs of society*, and provide educated and trained *workforce for the labor-market*. All in all they are creating and fostering *social, cultural and ecological sustainability*.

The European Higher Education Area, that Hungary is also part of, has identified a number of goals and tasks to improve the level of Higher Education and to facilitate cooperation between actors of Higher Education. Out of the numerous impacts and achievements we highlight here only three that we consider particularly important: increasing mobility – of students, of faculty and of staff; collaboration of academia, industry and research; and last but not least cross-border cooperation with institutions of Higher Education world-wide.

Hungary increasingly recognizes the importance of new imperatives in higher education: the importance of internationalization, as a base for global cooperation between higher educational institutions; the necessity to introduce new forms and methods of instruction – including digitalization as well as practice orientatedness; reliance on the concept of Lifelong Learning.

II. Changes and challenges in Higher Education in the 21st century

1. Internationalization

There have occurred several changes in higher education in recent decades world over that due to their intensity, impact and effects, might as well be labeled as paradigm shifts:

- Higher education (HE) has changed from the privilege of a rich and talented few to an option of development for many ambitious youth and has become available to a diverse and – in some countries even to a – mass audience. Participation in higher education is set to rise further.
- Due to the achievements and penetration of information technology and digitalization, knowledge and information have entered into easy reach to anyone interested.
- Internationalization has elevated from an „option-factor” to a „must-factor”.
- Amidst technological and scientific developments higher education is expected to play a critical role in lifelong learning.
- In countries facing demographic and economic changes higher education is playing a decisive role in maintaining economic and environmental sustainability.

As a consequence, with globalization on the rise, three important notions emerge that cannot be disregarded:

- higher education is also becoming global;
- nevertheless diversification of educational services (programs, profiles, and demands) is evolving;
- competitiveness (especially in maintaining and enhancing quality) is playing an increasingly important role in higher education.

We improve the internationalisation process by an increased exposure of our professors to international experience – who either lecture or make research abroad. We also increase the mobility of incoming and outgoing students. By year 2023 20% of all Hungarian students in Higher Education should ideally have international study experience. We also enhance the mobility of incoming students in diverse disciplines. This process is supported by state scholarship schemes from abroad. Hungary as a matter of fact has also developed a new scholarship scheme for incoming students, *Stipendium Hungaricum*- which is offered to students from diverse countries under bilateral government agreements.

We also see a great potential in international collaborative research research in the form of joint projects, joint publications, joint conferences – which is considered to be a most promising area of international cooperation in the future. Our academics and professionals are encouraged to benefit more from this potential.

2. Intensifying practice orientatedness

The contribution of higher education to jobs and growth, and its international attractiveness, can be enhanced through close, effective links between education, research, business and industry. The “Modernization Agenda of European Universities” launched by the European Commission in 2006 and revised in 2011 sets various goals to the development path of the higher education institutions (HEIs). It aims at improving the quality and relevance of higher education by implementing knowledge based education necessary for the economic growth and social development of the region. As a policy recommendation HEIs are encouraged to involve employers, industry and labour market stakeholders in the design and delivery of programs, and in general to make curricula include more on the site practical components.

Hungary as a member of the European Union and the European Higher Educational Area (EHEA) is making efforts to comply with strategic goals of the community. The area of research and development is one of the main incentives for the corporate world to support joint projects. Many higher education programmes are already subsidized by corporate actors, which not only support the success of the students on the labour market but also aide the implementation of the results of the research, which constitutes an important part of the institutions’ revenues. Apart from traditional and fruitful relations of Hungarian HEIs with industry and business in the field of research, of counseling, of internship-projects and of joint scientific activities, time has arrived to bring theory and practice closer also in tertiary education. The Hungarian government following a 2 year long pilot period (2012-2014) has undertaken huge structural changes in its higher education system („*Switching gear in higher education*”), which among others led to the adaptation of the German model of dual education with proper amendments to fit Hungarian needs (National Higher Education Act=Nftv.108.§).

III. Dual education model

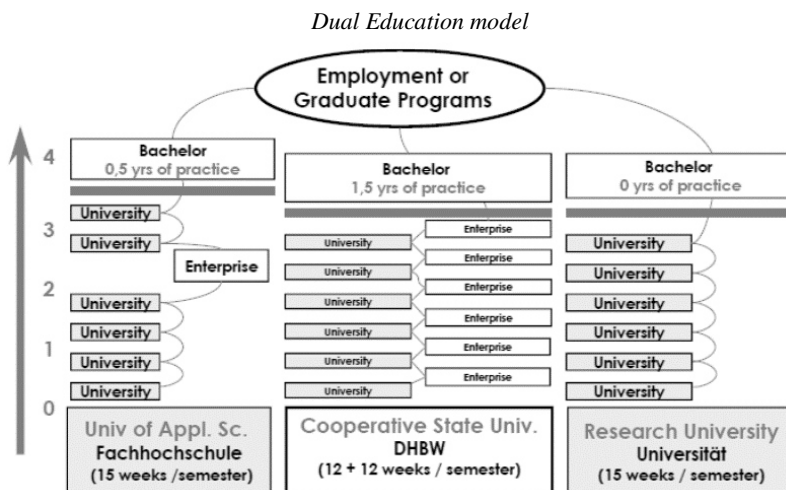
Dual education as such has great traditions in a number of countries (in Europe: Germany, Netherlands, Switzerland, Austria, etc. and for that matter also in Australia), but in most of the cases it is considered as a form of vocational training programs. But the Hungarian educational administration assumes that engaging business, industry and local governments in education can create exceptional synergy in higher education as well, enabling higher education institutions to follow rapid technological changes and advance new learning technologies.

Dual education programs in general aim at contributing to goals like:

- reducing drop-out rates,
- strengthening linkages between academia and business or industry,
- improving the quality of educational content by gaining up-dated input from industry,
- increasing private investment into higher education,
- providing students with soft-skills,
- providing students with professional knowledge and expertise,
- providing students with „social” capital,
- providing students with better employment opportunities.

Dual education proponents identify benefits for students (including motivation, career clarity, enhanced employability, vocational maturity) and employers (labor force flexibility, recruitment/retention of trained workers, input into curricula) as well as educational institutions and society (close connection to labor market, up-to-date content improvement, social cohesion, etc.) The terminology following the German model is „dual education” but what is meant is *cooperative education* in the sense that it is a structured model of combining classroom-based education with practical work experience.

Chart 1.

Source: EMMI Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság. SZIGETI ÁDÁM: *A duális képzés a felsőoktatásban*. 2015.

were spent at companies. Engineering programs fall into this category as well as business programs. In these programs dual education has been institutionalized as an integral part of the curriculum.

The Hungarian Government decided on the establishment of the *Dual Education Board* which consists of members of the Ministry of Education and representatives of the relevant companies, Chambers of Commerce, universities and colleges. The mission of the Board is to determine quality requirements towards dual degree education and programs. All programs have to undergo quality approval by the Board.

Each dual education program is based on a bilateral contract between the University and the company, which contains the method of recruitment, and the responsibilities of both partners as well as a curriculum plan.

IV. Dual Education programs in Business and Management

The initial idea of linking higher education programs with industry practice was mainly limited to fields of technology and engineering. But it did not take long to widen the scope of disciplines. It was soon discovered and acknowledged by educational experts and practitioners that the dual education initiative can work successfully not only in the traditional fields as that of technology, engineering, nursing, etc. but also in diverse areas of business and management. This tendency could be seen in practically all countries that introduced the model. If to look at the latest data of Hungary for instance, we can see, that according to the FIR academic year 2017-2018 spring semester OSAP statistics, the disciplinary distribution shows a varied picture.

Table 1.

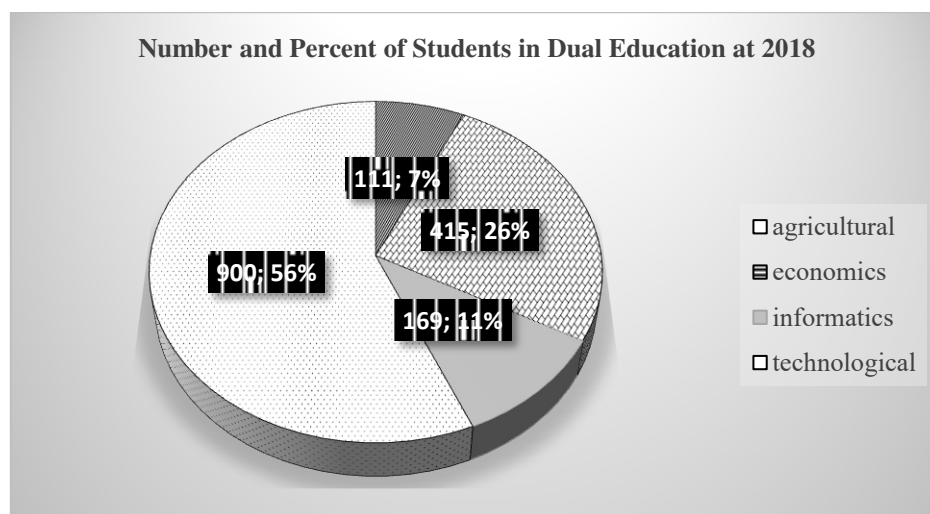
Number of students in dual education program

Field of study	Number of students in dual education program (spring semester 2017/2018)
agrarium	111
economics	415
informatics	169
engineering	900
Total	1595

Source: FIR

Chart 3.

*The ratio of students in dual education according to disciplines in Hungary
(spring semester 2017/2018)*

Source: FIR

At first sight the total number of students involved in dual education programs might not look too high, but it should not be underestimated. On the one hand, it is constantly growing, as can be seen on the table below.

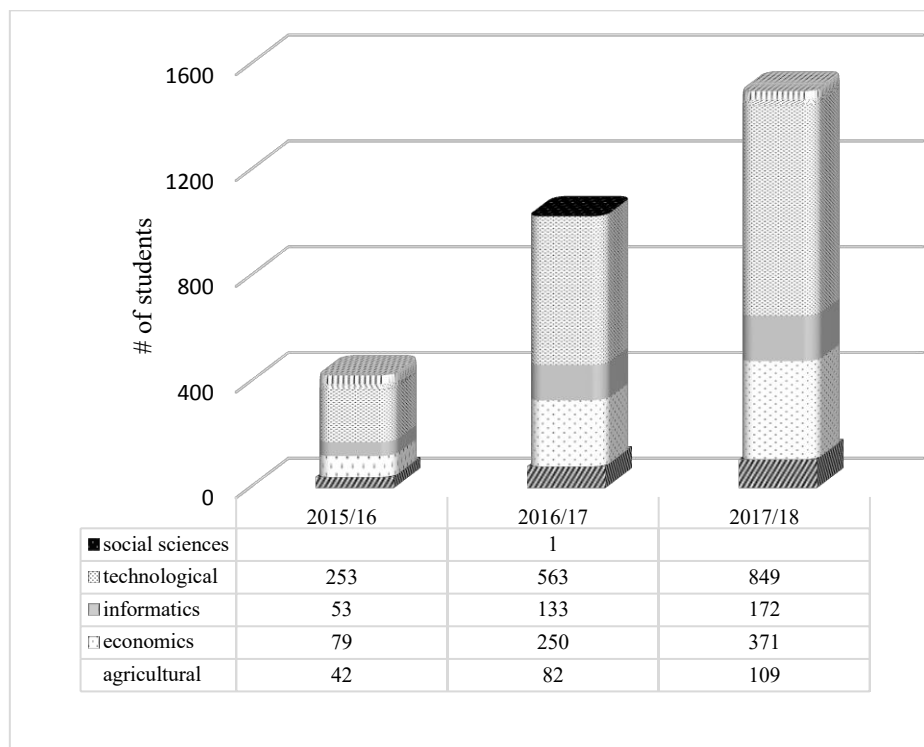
Table 2.

Year by year distribution of students in dual education in Hungary

Field of study	fall semester 2015/2016	fall semester 2016/2017	fall semester 2017/2018
agrarium	42	82	109
business and management	79	250	371
informatics	53	133	172
engineering	253	563	849
social sciences	0	1	0
Total	427	1029	1501

Source: FIR

Chart 4.

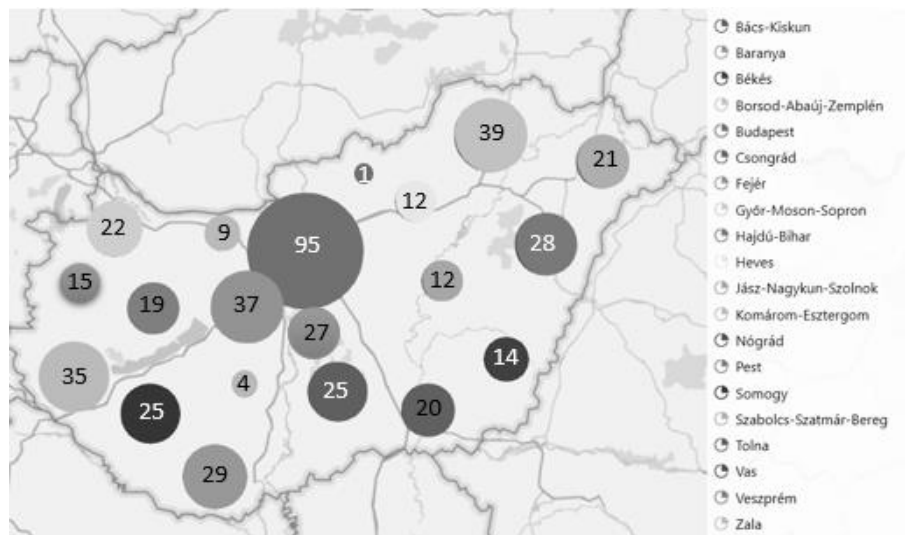
Year by year Distribution of Students in Dual Education in Hungary

Source: FIR

On the other, in international comparison, the Hungarian data are quite promising. Suffice to remind, that in Germany, the number of students in dual education in the year 2004 totalled 3.300, whilst by 2018 it reached 92.000. This shows that it took more than a decade to evolve to the present status.

At present there are 16 higher education institutions in Hungary that offer dual education programs on BA/BSc or on MA/MSc level. The distribution of dual education programs according to the level of education varies in each institution, but the majority (near 90%) of the dual education programs are delivered on BA/BSc level.

Chart 5.

Number of Enterprises in Dual Education in Hungarian Counties

Source: FIR

V. An example of good practice: dual education programs in Business and Management subject-areas at Budapest Business School

Trade and Business education has deep traditions in Hungary: the first Commerce Academy – our predecessor – was established in year 1857 that is more than one and a half century ago. This is the second oldest Business School in Europe. There is a great variety of trade, business, tourism and management courses for domestic and international students on different levels and in different foreign languages – English, French and German, apart from Hungarian language. Budapest Business School – University of Applied Sciences (Budapesti Gazdasági Egyetem – Alkalmazott Tudományok Egyeteme) was among the first to adapt the dual education initiative and demonstrate that it can work successfully in diverse areas of business and management. With these goals in mind, Budapest Business School set out its dual-education strategic plan in 2014 by adjusting the Baden- Württemberg Cooperative State University model to its special legislative, economic and legal circumstances in accordance with the „Amendment of the National Higher Education Law July 2014” which outlined those higher educational institutions of Hungary engaged in engineering, informatics, agricultural, economic and natural sciences that have access to the introduction of dual education programs.

In the fall term of 2015/2016 academic year the first dual degree programs were launched at BBS. Cooperative Dual Education programs introduced in 2015/2016 academic year at BBS:

- Business Information Technology
- Commerce and Marketing
- International Business Economics
- Finance and Accounting
- Tourism and Catering

In the following academic year – 2016/2017 – one more program has been added to the running ones: Business Economics Management. We have 44 company and industry partners (composed of a pool of multinational companies, SME-s and local government administration) and intend to widen this circle by each year. In the BBS dual education programs phases of academic studies and workplace training alternate in three-month intervals. The aim of this initiative is the development and synergy of University-Business partnerships. The first contracts were signed with BOSCH and Siemens as companies who are ready to receive our students.

We expect from these constructions:

- constant and live connection of education and business;
- business and employers' needs can be easily transferred to the education content;
- students get on-the-spot practical experience;
- students gain up-to-date knowledge and develop required competences;
- acquired skills enable students to get easily employed...as one expert said: "we want not qualifications, but we want skills".

Gains for the industry side are also many-fold:

- industry sites are able to provide on-site training at an early age for the students;
- emphasis is on the development of students' skills and on shaping their attitudes to work;
- they are able to select the best would-be employees;
- increasing of industry competitiveness by having quality employees.

We also put great emphasis on blending internationalization with practice. Internships are getting increasingly internationalized by offering internships abroad or at multinational companies. Practice orientatedness goes hand in hand with the benefits of experiencing multicultural working environment. We encourage our students to take part in collaborative projects, in student competitions and in case-study projects.

Upon assessing the first outcomes of the programs, the overall feedbacks are positive. Expectations of this initiative have been fulfilled, although issues awaiting further clarification and regulation are also evident. We have to admit that the adopted approach may lead to a better fit of education and the labor market. With regard to the traditional structures we identify both advantages and structural weaknesses and suggest amendments – in terms of financing, legal protocols and several technicalities.

VI. Tasks and Perspectives

As pointed out in their comprehensive study², European education policy experts draw attention both to the advantages and the obstacles of the dual education scheme. The term ‘dual education’ is widely used as an umbrella term, referring to the fact that teaching and learning is characterised by ‘duality’ of learning venues, that is schools and companies, sharing the responsibility to provide theoretical and practical training. Each country is implementing this scheme according to the local needs and according to its local context – whereby several issues – financing, responsibility sharing, legalization processes, etc. might arise. It became also clear that harmonisation of responsibility sharing is one of the greatest problems – which in many cases leads to disappointment on the students’ side – who in many cases would require more attention and focussed guidance in order to develop.

The Hungarian experience is regularly monitored by educational authorities and professional training experts. It would be still early to draw final conclusions, but from the feedback so far it seems that this is an instant and effective tool to supply the job market with skilled and qualified employees.

References

An introduction to dual education by the Ministry of Human Capacities of the Hungarian Government 2015 www.dualisdiploma.hu

BERÁCS JÓZSEF: *The models of dual education and its situation in Hungary*. In: Hungarian Higher Education 2016. chapter 7.

Dual Education: *A bridge over troubled waters 2014* (by the DIRECTORATE-GENERAL FOR INTERNAL POLICIES POLICY DEPARTMENT B: STRUCTURAL AND COHESION POLICIES CULTURE AND EDUCATION)

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/529072/IPOL_STU\(2014\)529072_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/529072/IPOL_STU(2014)529072_EN.pdf)
Nftv= 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról és annak módosításai 2015. 09. 01., 2016. 08. 31.

OECD: *Education Policy Outlook Hungary*, 2015 <http://www.oecd.org/edu/Hungary-Profile.pdf>

SÁNDORNÉ KRISZT ÉVA: *Hungarian Higher Education and the Bologna Process*. Conference manuscript read at the International Bologna-Conference, University of Pécs, 2010 October 13.

VINCZE, SZ. – HARSÁNYI, G.: *Hungarian higher education and its international comparison*. http://www.researchgate.net/publication/254446049_Hungarian_

VÖRÖS KATALIN: *A duális szakképzés múltja Magyarországon (The history of dual vocational training in Hungary)*, Új Pedagógiai Szemle. 2014/7-8. 38–43. pp.

BERÁCS JÓZSEF – DARÁNYI ANDRÁS – KÁDÁR-CSOBOTH PÉTER – KOVÁTS GERGELY – POLÓNYI ISTVÁN – TEMESI JÓZSEF: *Hungarian Higher Education 2016*. Strategia Progress Report Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2016. . 43–53. pp.

PALKOVICS LÁSZLÓ: *A duális képzés bevezetése a felsőoktatásban (Introduction of the Dual Education in the HEIs)* <http://docplayer.hu/21570374-A-dualis-kepzes-bevezetese-a-felsooktatásban-dr-palkovics-laszlo-felsooktatásért-felelős-allamtitkar.html>

² Dual Education: *A bridge over troubled waters 2014* (by the Directorate-General for International Policies Policy Department B: Structural and Cohesion Policies Culture and Education).

PRINCZ ADRIENN*

Tapasztalatok és törekvések a digitális ismeretek fejlesztésére

I. Bevezetés

A Word for MS-DOS 1.00 szövegszerkesztő program 1983-as¹, a Facebook 2004-es indulásakor, vagy az iPhone 2007-es bemutatásakor – csak, hogy néhány példát említsek – senki nem gondolta volna, hogy ezek az eszközök rendkívül rövid idő alatt, milyen szinten és mértékben fognak a mindennapjaink részévé válni. Néhány évtized alatt a világban teljesen új távlatok nyíltak az információs és kommunikációs technológiák (*továbbiakban: IKT*) világában. Az internet térhódításával, a szinte naponta megjelenő, új szoftverek megjelenésével, az egyre nagyobb teljesítményű hardver állomány dinamikus fejlődésével, a XXI. század emberének nemcsak rövid idő alatt kellett alkalmazkodnia a megjelent és a mindennapok részévé váló újdonságokhoz, hanem egyszerűs-mind a lehető leghatékonyabb és legkörülményesebb módon kellett (volna) megtanulnia egyik-másik eszköz/program használatát is.

Ennek a fejlődésnek a részeként az információs társadalomban és az információs jogokkal összefüggésben pedig olyan új interdiszciplináris jogterületek is megjelentek, mint pl. az információs technológiai (IT) rendszerekkel összefüggő jogi problémákat szabályozó információs technológiai (IT) jog, vagy az adatvédelmi jog,² amelyek jelentősége napjainkban értékelődik fel egy-egy IT nagyvállalat adatkezelési botrányának következményeként. Az információ- és technológiai robbanással együtt járó előnyökhöz a társadalom tehát rendkívül gyorsan hozzászokott, azonban, hogy adott esetben ezeknek az eszközöknek a léte milyen kockázatot hordozhat magában, azzal még csak ezután fogunk szembesülni.

Ugyanakkor az esetlegesen felmerülő kockázatoktól való félelem nem lehet akadály annak, hogy a jelen kor generációja elzárkózzon a fejlődési lehetőségétől. Lépést kell tartani ennek a világnak az újdonságaival, követni kell őket úgy, hogy alkalmazásuk során a lehető legkörülményesebben járjunk el, miközben arra kell törekednünk, hogy a lehető leghatékonyabban készítsük fel a jövő nemzedékét a rájuk váró kihívásokra.

---

* tudományos segédmunkatárs, SZTE Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ <https://news.microsoft.com/hu-hu/microsoft-tortenete/> (2018. 05.10.).

² SÜLYÖK MÁRTON: Magánszféravédelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata. PhD értekezés, Szeged, 2017. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3953/1/Sulyok_Marton_ertekezés.pdf (2018. 05. 10.).

II. Internethasználat alakulása

Az Eurostat adatai alapján az Európai Unióban 2007-ben haladta meg az 50%-os szintet a háztartások internet hozzáférése. Ez az arány az elkövetkező bő egy évtizedben tovább nőtt, aminek eredményeként 2016-ra ez az érték 85%-ra emelkedett, ami a 2007-es szinthez képest 30 százalékpontos emelkedést jelentett.³

A magyar infokommunikációs politika kiemelt céljai között már a 2000-es évek elején megjelent az a törekvés, hogy a háztartások számítógép- és internet-ellátottságát javítsák, a használói körét kiszélesítsék.⁴ Egy 2002-ben publikált felmérés eredménye alapján „Magyarországon 2001 őszén a háztartások 22%-a rendelkezett aszámítógéppel (PC-vel), az online, internetre csatlakoztatható számítógépekkel rendelkezők aránya 6% volt. A háztartások 16%-nak tehát internetkapcsolat nélküli, ún. offline gépe van.”⁵ A Központi Statisztikai Hivatal (*továbbiakban: KSH*) felmérése alapján⁶ megállapítható, hogy az internetelőfizetések száma az elmúlt bő 10 évben exponenciálisan növekedve 12-szeresére emelkedett. Az emelkedés üteme és mértéke azonban nem csak arra utal, hogy a fentebb bemutatott törekvések sikerrel jártak, hanem arra is, hogy a vizsgált időszakban milyen intenzitású változáson ment át a digitális világ és vele együtt az információs társadalom.

Míg a 2000-es évek elején az internethasználat jellemző színtere a munkahely, avagy az iskola volt (13%)⁷ addig napjainkban ez a szokás a mindennapjainkat teljesen áthatja. Manapság már nem az a kérdés, hogy van-e otthon számítógép és, ha igen, akkor tartozik-e hozzá internetkapcsolat, hanem az, hogy otthon milyen eszközökön internetezünk.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (*továbbiakban: NMHH*) 2017-es internethasználatra irányuló felmérése az internetezésre használt eszközök vonatkozásában már arra a megállapításra jutott, hogy az okostelefonon internetezők aránya 2016-ban beért, 2017-ben pedig meghaladta az asztali PC-n internetezők arányát, mivel megállapítása szerint az asztali PC-t használók köre szűkül, míg az okostelefont használók köre fokozatosan emelkedik.⁸

A digitális világ bő 10 év alatt átfőrdte az életünket. Felmerül ennek eredményeként a kérdés, hogy vajon hogyan és mire használjuk ezt a gyakorlatilag korlátok nélküli információs halmazt?

A feltett kérdés megválaszolásánál figyelembe kell venni azt a kérdést, hogy olyan felhasználóról van-e szó, aki beleszületett az internet, számítógép, okostelefonok világába, vagy esetleg felnőttként találkozott velük és ebben az életkorban tanulta meg az egyes készülékek használatát.⁹ Az információs társadalom polgárai tekintetében az előbbi csoportot a nemzetközi szakirodalom digitális bennszülötteknek, míg az utóbbi

³ EUROSTAT: A digitális gazdaságra és társadalomra vonatkozó statisztikák – háztartások és magánszemélyek, 2017 februárjában kivonatolt adatok: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals/hu (2018. 05. 01.).

⁴ FUTÓ ET AL.: A lakosság internethasználatának befolyásoló tényezői. Statisztikai Szemle 2005/10–11. 1020. p.

⁵ FÁBIÁN ZOLTÁN: *Digitális írástudás: a számítógép és az internethasználat elterjedésének társadalmi jellemzői Magyarországon*. Társadalmi riport 2002/1. TÁRKI. 152. p.

⁶ KSH: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni001.html (2018. 05. 10.).

⁷ FÁBIÁN 2002, 152. p.

⁸ NMHH: *Lakossági internethasználat online piackutatás 2017*. http://nmhh.hu/dokumentum/195102/lakossagi_internethasznalat_2017.pdf (2018. 06. 01.) 12. p.

⁹ NMHH 2017, 21. p.

csoportot digitális bevándorlónak nevezi. Előbbi csoportot jellemzően azok alkotják, akik 1982 után születettek, vagyis a *screenagerek*, *net*, a *download*, illetve Y és Z generáció tagjai. Velük szemben a másik csoport tagjai azok a felhasználók, akik bármennyire is naprakészek és tájékozottak a legújabb vívmányok és lehetőségek tekintetében, mivel nem születtek bele ebbe a világba ezért csak digitális bevándorlók lehetnek.¹⁰

Itt szeretném kiemelni Nagy Krisztina munkásságának azon megállapítását, amelyben a szerző kitér olyan friss kutatási eredményekre, amelyek a ma már elfogadottnak számító és fentebb röviden ismertetett digitális bennszülöttek – digitális bevándorló dichotómiát meghaladottnak tekintik.¹¹ Nagy kitér arra is, hogy a legfrissebb kutatások „*azt jelzik, hogy önmagában a digitális környezettől a fiatalok még nem válnak kreatív, értő közreműködőivé az internet ökoszisztémájának. A dichotómia fenntartása komoly veszélyeket rejt, mivel az eredményezi, hogy a digitális bennszülötteknek tartott korosztályok nem kapják meg az a figyelmet a felnőtt társadalomtól, amely az értő és kritikai szemléletű médiahasználatához szükséges. A dichotómia helyett néhány kutató már a digitál transformer kifejezést használja hangsúlyozva ezzel azt a folyamatot, amelyen keresztül valaki értő, és felelős résztvevőjévé válik a digitális kommunikációnak.*”¹²

A korábban már feltett kérdésre visszatérve, az Eurostat fentebb hivatkozott felmérése kiemelte, hogy 2016-ban, az Európai Unió területén „*a közösségi felületek használata jelentette az egyik leggyakoribb online tevékenységet. (...) A 16-74 éves lakosság kicsivel több, mint a fele (52%) használta az internetet közösségi hálózatok (például Facebook vagy a Twitter) böngészésére.*”¹³

Hazai vonatkozásban a KSH 2015-ben publikált felmérésében¹⁴ a szerzők arra az eredményre jutottak, hogy a magyar lakosság 60%-a vette igénybe a közösségi média olyan elérhető szolgáltatásait, mint például a felhasználói profilkészítés, közreműködés a Facebook, Twitter és egyéb közösségi felületeken. Érdekes ugyanakkor az az eredmény, hogy a közösségi média használata 2014-ben 14 százalékponttal haladta meg az Európai Unió átlagát.(46%)

Meg kell jegyezni, hogy 2014-ben ezeknek a felületeknek a használatának aránya jellemzően a 16-44 évesek körében volt a legmagasabb, és az életkor előre haladtával az irányadó értékek csökkennek. Míg a 16-24 éves, világhálót használók korosztályából szinte mindenki, addig a 65-74 éves internetfelhasználóknak csupán 15%-a használta a közösségi hálózatokat.

A közösségi média használatával kapcsolatban egy további érdekes eredményt emelnék ki, a szolgáltatások és iskolai végzettség vonatkozásában. A felmérés ugyanis arra az eredményre jutott, hogy a közösségi média által nyújtott szolgáltatások használata összefügg a lakosság iskolai végzettségével. Vagyis, míg 2014-ben a legkisebb mértékben az alapfokú végzettséggel rendelkezők, addig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők a legnagyobb arányban használták a közösségi hálózatokat.

¹⁰ EGERVÁRI DÓRA: *Felnőttek a digitális dzsungelben.* http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5983&issue_id=566 (2017.08.15.).

¹¹ NAGY KRISZTIÁNA: *Literacy és felhasználói tudatosság.* Infokommunikáció és Jog 2016/1. 17. p.

¹² NAGY 2016, 18. p.

¹³ EUROSTAT 2017.

¹⁴ KSH: *Infokommunikációs (IKT) eszközök és használatuk a háztartásokban és a vállalkozásokban, 2014.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt14.pdf> (2018. 05. 10.).

A KSH 2014-es felméréséből e tanulmány szempontjából egy további releváns kutatási területet emelnék ki. A digitális írástudás vonatkozásában tíz számítógéphasználattal kapcsolatos tevékenységen keresztül vizsgálták a kutatók a kérdéses területet. Ennek eredményeképp megállapították, hogy a tíz számítógépes ismeretből kettő tevékenység esetében haladta meg a magyar lakosság tudásának részaránya az uniós átlagot, ugyanakkor a fennmaradó 8 esetben, amelyek már a bonyolultabb műveleteket jelentették¹⁵, már alacsonyabb volt a hazai számítógépfelhasználók képzettsége az uniós átlagnál.

A felmérés során megállapítást nyert, hogy a legnagyobb lemaradása a magyar lakosságnak „a szoftveralkalmazás konfigurációs jellemzőinek módosításában, illetve prezentációkészítő szoftverrel történő elektronikus prezentáció készítésében van.” Ezekben az esetekben az e tudással rendelkező magyar háztartások aránya egyaránt 19 százalékponttal van alacsonyabb szinten, mint az uniós átlag.¹⁶

III. Oktatási tapasztalatok

Napjainkban a felsőoktatásban döntően már azok hallgatók vannak többségben, akiket e tanulmány kezdetén a nemzetközi szakirodalom alapján digitális bennszülötteknek neveztem, ugyanakkor az oktatói kart jelentős többségében digitális bevándorlók alkotják.

A digitális bennszülött – digitális bevándorlók fogalmi rendszere lényegében „arról a jelenségről szól, hogy a digitális médiakörnyezetbe beleszületett generációk biológiai adottságai, agyműködése és ebből következően viselkedésbeli, tanulási jellemzői nagyon eltérnek a korábbi generációk jellemzőitől. A digitális bevándorlók mindig egyfajta akcentussal beszélnek a digitális világ nyelvét, szemben a bennszülöttekkel, akik automatikusan, természetes úton, az eszközök használatán keresztül veszik birtokba a digitális kultúrát.”¹⁷

A digitális bennszülöttek a rendelkezésükre álló, „mindennapjaikhoz szükséges” szolgáltatásokat, lehetőségeket ugyan felhasználói szinten alkalmazzák, viszont több, korábban hivatkozott tanulmány, közvetve, vagy közvetlenül, de arra a következtetésre jutott, hogy az IT eszközök nyújtotta lehetőségek a kérdéses generációknál, többségében csak általánosan, viszonylag szűk körben kerülnek alkalmazásra. Speciálisabb IT eszközök használata, - úgymint, valamilyen adatbázis célirányos használata, mesterséges intelligencia bármilyen szintű jelenléte, alkalmazása, stb. - , vagyis azok az eszközök, amelyek segíteni tudják őket a későbbiekben, akár tanulmányaik során, akár munkaerőpiaci elhelyezkedésük során, azonban nemhogy nehézségeket, de sok esetben teljesen ismeretlen információt is jelentenek számukra.

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának és a Wolters Kluwer Hungary Kft. közös együttműködésének eredményeként kerül sor ún. fakultatív kollégium keretében, kiscsoportos foglalkozások során, a hallgatók digitális ismereteinek fejlesztésére. E törekvés jelen esetben elsődlegesen arra irányul, hogy egy félétven

¹⁵ Úm.: másolási és beillesztési funkció használata, matematikai alapképletek alkalmazása Excel-állományban, új eszközök csatlakoztatása, telepítése, számítógépes program írása speciális programnyelven, fájlok áthelyezése számítógép és más eszközök között.

¹⁶ KSH 2014.

¹⁷ NAGY 2016, 18. p.

keresztül a képzésben résztvevők megismerjék és készség szinten alkalmazni tudják azokat az adatbázisokat, amelyeket akár tanulmányaikhoz, akár a későbbiekben munkájukhoz okvetlenül szükségesek lesznek.

Továbbá a 2017/2018-as tanévtől kezdve sor került az ún. Jogi informatika kurzus tananyagának továbbfejlesztésére is, ahol a teljes évfolyam, elméleti előadások és hozzájuk szorosan kapcsolódó, kis csoportos gyakorlati órák során, széles körű, komplex tananyag keretében tud megismerkedni a jogtudomány és az IT jelenlegi kapcsolatával, irányával, és újdonságaival, valamint ezzel összefüggésben az adatvédelem jelentőségével, jövőbeni kiemelt szerepével.

Ezzel a fejlesztéssel lényegében teljessé vált az, az elmúlt évek azon tanszéki törekvése, amelynek keretén belül valamennyi képzési program, valamennyi IT kötődésű képzésének célja, nem csak annak a célkitűzésnek az elérése volt, hogy a hallgatók tanulmányaikat, majd munkaerőpiaci elhelyezkedésüket segítő, versenyképes tudást kapjanak, hanem annak a követelménynek az elérése is, hogy attitűdfejlesztés egyidejű megvalósulásával, bevezesse, majd tovább fejlessze a hallgatók IT ismereteit is.

Oktatóként, kollégáimmal ugyanis abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a hallgatók olyan ismeretek birtokában vannak, olyan attitűdökkel rendelkeznek, amelyek jelentősen megkönnyítik az új informatikai eszközök hatékony megismerésének elsajátítását.

A fent kiemelt 2015-ben publikált KSH adatfelvételnek, a közösségi felületek használatára, és a bonyolultabb számítógépes feladatok alkalmazására tett megállapításait a mindennapokban oktatói oldalról is megtapasztalhattuk, mivel a hallgatók míg a közösségi média felületeti szinte kifogástalanul kezelik, addig sok esetben igen komoly hiányosságok figyelhetők meg célirányos programhasználat során.

A digitális bennszülött – digitális migráns kérdésének az egyik legszembetűnőbb megjelenési formája az az eset, amikor egy-egy program és/vagy oldal felépítése kerül bemutatásra. Ennek során megállapítható, hogy bár a hallgatók életében az internet aktívan jelen van, amikor speciálisan, célzottan kellene használni, akkor 1-1 oldal felépítési logikája, illetve használatának elsajátítása sok esetben – az előzetes várakozásokkal szemben - a várnál több időt vesz igénybe. Gyakorlással természetesen a felmerült probléma megoldható, azonban mindenképpen érdekes tény, hogy a digitális világba beleszületett fiatal generációk tagjai sok esetben a vártól lassabban érzékelik például egy-egy program és/vagy adatbázis felépítésére.

Célirányos adatbázishasználatra irányuló feladatok esetében is hasonló eredményeket tapasztaltunk. Társadalomtudományi területen sok esetben kardinális kérdés, hogy a rendelkezésre álló információ hatályos és pontos legyen, tehát lényeges szempont, hogy a keresett információ hiteles helyről származzon. Megfigyelhető volt, hogy a hallgatók az esetek többségében a közismert kereső programokhoz – Google, Mozilla, Safari, stb. – fordultak/fordulnak, a sok esetben díjmentesen elérhető olyan szakmai adatbázisok helyett, ahol valóban pontos és hatályos információkhoz tudnának biztonsággal hozzáférni.

Tekintettel arra, hogy napjainkban, az *információ- és adatfelhasználás még intenzívebbé lett*,¹⁸ alapkövetelménnyé vált a tájékozottság és naprakész információkkal való

¹⁸ Z. KARVALICS LÁSZLÓ: Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története, Forrás: http://epa.oszk.hu/01900/01963/00036/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2012_1_007-043.pdf (2017. 08. 15.) 8. p.

rendelkezés, ezért már egy társadalomtudományok terén diplomát vagy oklevelet szerző hallgató sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy lemarad a digitális ismeretek fejlesztésében.

Egy digitális ismereteket, készségeket fejlesztő kurzusnak éppen ezért, mindenképp interdiszciplináris képzésnek kell lennie. A képzés egyik előnye, a képzési programtól függetlenül, a megszerzett ismeretek komplex alkalmazhatósága, mely aktívan épít a hallgatók általános műveltségére is. Ahhoz, hogy minél sikeresebben lehessen a képzés célkitűzéseit megvalósítani, fontos, hogy a hallgatók megértsék annak a jelentőségét, hogy miért fontos az, hogy stabil rendszerszemlélettel rendelkezzenek, valamint azt a tényt, hogy az egyes (tudomány)területek között nagyon sok olyan kapcsolódási pont van, amelyeket nem hagyhatnak figyelmen kívül.

1. Képzést érintő kihívások

Eddigi tapasztalataim alapján azokkal a hallgatókkal nehéz megértetni azt, hogy miért is lesz fontos számára egy célirányos adatbázis vagy bármilyen a későbbi munkájukhoz kötődő szoftverhasználat, akik jellemzően a képzésük elején – közepén tartanak. A hallgatóknak e csoportja ugyanis még nem tapasztalta meg, hogy egy határozat, végzés vagy beadvány stb. elkészítésében mennyire fontos a logikailag megfelelően felépített tartalom, és az ehhez szükséges hivatkozási rendszer. Célirányos programhasználat segítségével időt tudnak spórolni és hatékonyságot tudnak fokozni, amennyiben készség-szinten tudják kezelni a rendelkezésükre álló eszközöket.

Az eddigi tapasztalatok alapján erre azok a hallgatók jönnek rá előbb, akik vagy már a tanulmányuk kezdetétől figyelnek arra, hogy tájékozottak legyenek és a képzésükhöz kapcsolódó többletfeladatokkal igyekeznek fejleszteni magukat, vagy pedig egy jól sikerült gyakornoki időszak után tapasztalták meg a saját digitális ismereteikkel kapcsolatos hiányosságait. Akik már szakmai gyakorlatot végeztek, vagy valamilyen komolyabb tanulmányi versenyen indultak és már pozicionálják magukat arra az időszakra, amikor befejezik az egyetemet és elhelyezkednek a munkaerőpiacon, kimutathatóan más attitűddel, motivációval vesznek részt a foglalkozásokon.

2. Képzés során elért eredmények

Az elmúlt évek során végzett kurzusfejlesztési törekvések nem állhatnak meg. A IKT világa újabb és újabb fejlesztéseket, megoldásokat hoz napvilágra, amelyekkel a lehetőségekhez mérten lépést kell tartani oktatási keretek között is.

Az elmúlt évek munkájának az eredményeként lényeges szempont, hogy karunk rendkívül jó kapcsolatot ápol a Wolters Kluwer Hungary Kft.-vel (továbbiakban: *Kiadó*). Ennek az együttműködésnek az egyik eredményeként hallgatóink az egyes kurzusok teljesítése során a Kiadó termékeinek újdonságaival, olykor tesztelési szakban lévő fejlesztéseivel is meg tudnak ismerkedni.

Ilyen újdonság volt az elmúlt években például a Kiadó ún. Jogtár Navigátor rendszerre, amelyet a termék megjelenését követő viszonylag rövid időn belül hallgatóink nemcsak megismerhették, de a modul számukra elérhető részét használni is tudták.

De ugyanilyen példaként említhető a Kiadó online felületén elérhető gyorskereső funkciójának új, ún. relevancia alapú algoritmussal futó változatának, tesztelési időszak alatti részletes megismerése is. A teljesség igényéhez hozzá tartozik, hogy az ún. béta teszt alatti időszakban ez a változat bármelyik felhasználó számára elérhető volt, amennyiben a felhasználó beállította a jogtár adatbázisában. Tapasztalataim alapján azonban a hallgatók jelentős többsége a kérdéses funkció új változatáról szóló felhívásokat teljesen figyelmen kívül hagyták.

Azonban a képzési programba beépítve, a hallgatók számára irányított módon bemutatva, a kérdéses fejlesztés (számos tovább eredménye mellett) hatékonyan és lényegre törően tudta bemutatni pusztán a keresett kifejezésre kapott találatok számával, és azok összetételével, hogy mit jelent, ha egy algoritmust jó irányba, a jelen kor követelményei szerint tovább fejlesztenek.

Ezek az újdonságok nem csak az oktatást teszik gyakorlatiassá és korszerűbbé, de teljes mértékben alkalmasak arra is, hogy közelebb hozzák és elfogadtassák az IKT már meglévő és jövőbeni újdonságait is azért, hogy tudatos használatukkal a saját hatékonyságukat tudják kimutatható mértékben növelni.

IV. Távlati célok

A képzés során megszerzett tapasztalatok összegzését, valamint az új képzési kimeneti rendszerek megváltozását követően, a Tanszék a jövőben kiemelt szerepet szán a digitális ismeretek fejlesztésén keresztül a jogi informatika területének fejlesztésére. Ebben hatékony támogatást tud nyújtani az EFOP 3.6.2.-es pályázatának keretében jelenleg folyamatban lévő informatikai és jogi informatikai kompetencia felmérés eredménye is. A kérdéses kutatás ugyanis már egzakt módon tudja alátámasztani azt a tényt, amit eddig, inkább empirikus tapasztalatok alapján szereztünk. Informatikai oldalról már évek óta egyértelműen megállapítható, hogy a hallgatók informatikai ismeretei széles skálán mozog, és sajnos inkább azok vannak többségben, akik különböző mértékű hiányosságokkal rendelkeznek. Jogi informatikai oldalról vizsgálva, ez inkább csak sejthető volt, a közvetett módon tapasztalt hallgatói szokások alapján, azonban egzakt módon nem volt egyértelműen körülhatárolható.

A kutatás eredménye és a képzés során kapott visszajelzések alapján nemcsak a képzés tartalmának hatékonyságát tudjuk tovább fejleszteni, de annak érdekében, hogy hallgatóink további ismereteket szerezhessenek az informatika – jogi informatika világról, egy új programsorozat létrehozásának a megtervezésében és létrehozásában is segítséget tud nyújtani. Az ún. jogi informatikai klub létrehozásának célja, hogy félévvel előre ütemezett előadások, szakmai kirándulások segítségével közelebb hozza a jog és informatika világa által nyújtott lehetőségeket, újdonságokat az érdeklődők számára, ugyanis sajnos az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy hallgatóink a tantárgyi „úgymond kötelező” jogi informatikai képzésüket követően sem érzik a terület egyre növekvő szerepének a súlyát és jelentőségét. Ennek kiküszöbölése érdekében a

jövőbeni programok során, hogy olyan témákat és hozzájuk kapcsolódó előadókat ismertessenek meg az érdeklődőkkel, amelyek további ismeretek megismerésére, adataik fokozottabb védelmére, átgondolt, tudatos internetes jelenlétre ösztönzi őket.

V. Záró gondolatok

Az IKT világának a fejlődése életünk szerves részévé vált, amelyhez nemcsak tudatosan kell alkalmazkodnunk, de egyszersmind a jövő generációit is fel kell készítenünk a várható kihívásokra, kockázatokra. Bill Gates gondolatai mentén haladva, „*mindig túlbecsüljük az elkövetkező két év változásait és alul értékeljük a következő tíz évet. Ne hagyj magad lustaságba ringatni.*” Tudatosan és körültekintően kell, tehát figyelemmel kell kísérni az újításokat, abból a célból, hogy azokat a későbbiekben minél hatékonyabban lehessen alkalmazni. Ugyanakkor tudatosítani kell azt is, hogy az IKT nyújtotta újítások köre olyan mértékben van jelen a mindennapjainkban, hogy ezeknek a jogi vonatkozású hatásaira fokozottan kell odafigyelni. Az egyes alkalmazások, programok, illetve adatbázisok használata során felmerülő jogi, adatvédelmi kérdések, és ezekkel együtt járó adatvédelem adatbiztonság kérdésköre alapjaiban határozza meg nem csak az elkövetkező nemzedékek mindennapos életét, de már a sajátunkét is.

Felhasznált irodalom

EGERVÁRI DÓRA: *Felnőttek a digitális dzsungelben.* Forrás: http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5983&issue_id=566 (2017. 08. 15.).

EUROSTAT: *A digitális gazdaságra és társadalomra vonatkozó statisztikák – háztartások és magánszemélyek.* 2017 februárjában kivonatolt adatok: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals/hu (2018. 05. 01.).

FÁBIÁN ZOLTÁN: *Digitális írástudás: a számítógép és az internethasználat elterjedésének társadalmi jellemzői Magyarországon.* Társadalmi riport. 2002/1. TÁRKI. 152–161. pp.

FUTÓ PÉTER – KARAJÁNNISZ MANOLISZ – TARDOS ÁDÁM: *A lakosság internethasználatának befolyásoló tényezői.* Statisztikai Szemle 2005/10-11. 1020–1036. pp.

KSH: *Infokommunikációs (IKT) eszközök és használatuk a háztartásokban és a vállalkozásokban. 2014.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt14.pdf> (2018.05.10.).

KSH: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni001.html (2018.05.10.).

NAGY KRISZTINA: *Literacy és felhasználói tudatosság.* Infokommunikáció és Jog 2016/1. 17–21. pp.

<https://news.microsoft.com/hu-hu/microsoft-tortenete/> (2018.05.10.).

NMHH: *Lakossági internethasználat online piackutatá. 2017.* http://nmhh.hu/dokumentum/195102/lakossagi_internethasznalat_2017.pdf (2018. 06. 01.) 12. p.

SULYOK MÁRTON: *Magánszféravédelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata.* PhD értekezés, Szeged, 2017. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3953/1/Sulyok_Marton_ertekezes.pdf (2018. 05. 10.).

Z. KARVALICS LÁSZLÓ: *Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története.* http://epa.oszk.hu/01900/01963/00036/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2012_1_007-043.pdf Letöltés dátuma: 2017. 08. 15. 8–43. pp.

RUZSICSKA YVETTE*

Útlevelek, útlevelek története Magyarországon

Az úti okmányok története szorosan összefügg az államiság kialakulásával. Minden állam vezetőjének, legyen ő király, császár, fejedelem vagy miniszterelnök, jogos igénye országa biztonságának a megteremtése. A biztonság egyik pillére pedig annak nyomon követése, hogy kik, milyen céllal érkeztek, illetve kik milyen céllal hagyták el a kérdéses állam területét. Hazánk sem kivétel ezen törekvések alól. Az államalapítás óta megfigyelhető a jogi szabályozás szándéka, a kontroll mind nagyobb mértékben való kiterjesztése, az ellenőrizhetőség megteremtése. A szigor attól függött, hogy az adott vezető gyarapítani szeretne volna az ország népességét, vagy már csak a kontrollt megteremteni. István királynak fiához, Imre herceghez írt intelmeiben még az idegenek jó szándékú befogadását ajánlja, mondván, hogy ők színesítik az ország összetételét:

„A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyon, hogy a királyi méltóság érdem szerint nekik adhatja a hatodik helyet.”¹

„Mert mind a különb-különféle tartományok széléről jönnek a vendégek, különb-különféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, ami mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá és igen megrettentí az idegeneknek magahitt szívöket.”

„Lám, gyöngé, és törékeny az egynyelvű és erkölcsű ország”

„Ha valaki vendéget fogad magához jóakarattal és annak tisztességes tartásáról gondot visel, valameddig feltett szándéka szerint látja, ne hagyja el a vendég az ő gazdáját, se lakó szállást ne keressen másnál”²

---

* egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK Közgazdaságtan és statisztika tanszék.

¹ NAGY PÁL: *Képes krónika a magyar útlevelek, útlevelek három évszázados múltjából (1661–2000)*. In: Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, hajdú-Bihar Megyei Levéltár*. Debrecen, 2006. 8. p.

² NAGY 2006, 8. p.

István király utáni exlex állapot nem tett jót az ország biztonságának sem. I. László volt az az uralkodó, aki megpróbált rendet teremteni, és ezt szigorú törvényekkel tudta csak megvalósítani. Az idegenek befogadásával kapcsolatban nála már egyértelműen a bizalmatlanság volt megfigyelhető, és a kétes eredetű jövevények vizsgálata. Ekkor még bőven a kereszténység megszilárdításának időszakában vagyunk, így az országba érkezőket is külön kellett választani egyházi személyekre, és azokra, akik a határvidéken üzletkötés céljából lépték át az országhatárt. Az egyházi személyekkel szemben László törvénye a következőket mondja:

„Ha valamely jövevény egyházi személy az ő püspökének ajánló levele nélkül jövede hazába, akkor törvénnyel avagy tanúvallomás által kell meglátni, hogy nem talán barát vagy valami gyilkos legyen-e, vagy micsoda szerzetnek vallja magát.”³

A dekrétum második könyve pedig a határvidékre vonatkozik:

„A határvidék ispánjait, ha a király engedélye nélkül az ország határain túlról engednek lovakat vagy ökröket eladni, ispáni tisztségüktől meg kell fosztani. A határok őrzőit pedig akiket a nép nyelven öröknek neveznek, ha ispánjuk engedélye nélkül ilyesmit megengednek, ha szegények, szabadságukat veszítsék. Azok pedig, akik ezeknek az öröknek az élén állnak, ha ugyanezen bűnben találtatnak, mindenükkel együtt. csak vagyron vesszenek el, csupán fiaik és leányaik maradjanak meg szabadságukban.”⁴

László rendeletei kiterjedtek a határokon átnyúló kereskedelemre is, ami gyakorlatilag a vámok bevezetésének az elődje lehetett:

„Ha más országokból jönnek vendégek valamely határvidékre lóvásárlás vagy egyéb dolgok vétele céljából, az ilyenek az illető határvidék ispánjainak a követével együtt menjenek a királyhoz, és a király engedélye alapján, amit és annyit nekik megenged, a király poroszlója előtt vásárolják meg.”⁵

Könyves Kálmán még szigorít László törvényein, mikor is az ajánlólevél hiánya esetén létrehozza a kiutasítás intézményét:

„Idegen papot vagy diakónust csak ajánló levéllel kell befogadni.”⁶

„Akiiket pedig befogadnak, meg kell vizsgálni, ha az igaz úton jöttek-e azért, hogy ha valamelyiknek valami rossz híre ütné meg fülünket, az ilyen szűnjék meg hivatalból, míglen törvény szerint igazolja, vagy magát az országból el kitakarodik.”⁷

---

³ NAGY 2006, 8. p.

⁴ NAGY 2006, 9. p.

⁵ NAGY 2006, 9. p.

⁶ NAGY 2006, 9. p.

⁷ NAGY 2006, 9. p.

Könyves Kálmánnál jelenik meg először az országból kifelé való mozgás szabályozása, mégpedig egy kezdetleges útlevel formájába, és ő volt az is, aki az országhatárt lezáratta, és csak a létesített átkelőhelyeken lehetett az országba bejönni, és azt elhagyni:

„Hogy senki a vámszedők pecsétje nélkül Magyarországból kimenni ne merjen. Akik Magyarországból ki akarnak menni, mind a király, mind az ispán vámszedőitől, kik a kijáró helyeket őrzik, kérjenek a vámról, melynek egyik oldalára a király vámszedője nyomja rá pecsétjét, a másik oldalára pedig az ispán bélyegét üsse. Ha valaki ilyen pecsét nélkül kísérelne meg eltávozni, mint törvényszegő ötven penzát fizessen.”⁸

Ahogy megyünk előre az időben, egyre több dolog kapcsolódik az idegenek befogadásához. Kezdetben csak annak a megállapítása volt fontos, hogy jó szándékkal jöttek-e az országba, vagy sem. Később ők maguk is jogosultságot szerezhetek jószándékuk bizonyításával. II. Endrénél pedig már azt figyelhetjük meg, hogy a vendégek méltóságához jutását szabályozzák. Nagy Lajos királynál pedig már a nemesek utazással kapcsolatos kiváltságait deklarálják:

„A nemeseket ne kényszerítsék, hogy a vámhelyek felé menjenek. Hanem a réveken mindenfelé amerre csak akarják minden akadály nélkül szabadon átkelésük legyen.”⁹

Sőt, lakodalom idején adómentességet is kaptak:

„A nemeseket lakodalom idején ne kényszerítsék vámhelyeken egy márka fizetésére”¹⁰

Zsigmond király volt az, aki számszerűsítette a vám mértékét, amikor is kimondta, hogy akár behozott, akár kivitt áru után harmincadot kell fizetni.

Ulászló a külföldi pénz használatát tiltotta meg az ország területén, kivéve a végvidékeken.

II. Lajos vezette be a királyi monopóliumot az ország területén bányászott aranyra és ezüstre, és tiltotta meg azok kivitelét az országból. Viszont eltörölte a harmincadot a behozott fegyverekre, élelmiszerekre.

Ezek az intézkedések mind valamilyen formában az úti okmányokhoz kapcsolódnak, elősegítik annak fejlődését, uniformizálódását. Míg kezdetben egyedi levelekről van szó, egyre inkább egy egységes forma iránti igény fogalmazódik meg. Mátyás királynál esik először említés az úti okmányok kiállításának díjáról, amit három forintban határoztak meg. Ahol pedig valamilyen jogosultságot szabályozó törvényt hoznak, ott rögtön intézkedni kell a jogosultsággal való visszaélésről is. III. Károly egyik dekrétuma foglalkozott az útlevelekkel való visszaélés következményeiről.

Az eddig felsorolt királyi intézkedések mind előzményei és így alapjai voltak egy később megszülető útleveletörvénynek, mely enélkül a közel hétszáz éves fejlődés nélkül nem valósulhatott volna meg. Az eddigi korszaktól élesen elkülönül a 18. század máso-

⁸ NAGY 2006, 9. p.

⁹ NAGY 2006, 9. p.

¹⁰ NAGY 2006, 9. p.

dik felétől a kiegyezésig tartó időszak. Míg a korábbi időszakról azt mondhatjuk, hogy alapvetően a személyi forgalom ellenőrzésére irányultak az úti okmányokkal kapcsolatos intézkedések, addig a későbbi korszakban főleg gazdasági okokból szabályozzák a be- és kiutazást, és ennek megfelelően ezt nem igazán útlevel, hanem inkább vámügyleteknek tekintették.

A nagy változást az 1723-ban alakult Helytartótanácsok jelentették, melyeknek hatásköre a belügyi igazgatáson kívül kiterjedt a szakigazgatási ágakra is, és közvetítői szerepet is betöltöttek az alsóbb hatóságok felé. Kollegális testület volt, élén a nádorral. 1769-ben Mária Terézia széles ügyintézési jogkörrel ruházta fel ezeket a tanácsokat. II. József a biztosok helyébe már ügyosztályokat szervezett a megnövekedett ügyforgalom miatt. Ezen ügyosztályok létrehozása fontos mérföldköve volt az útlevel történetnek. Működésük 1848-ban az első felelős minisztérium felállításával szűnt meg.

Ebben az időszakban a helyváltoztatás, és ennek engedélyezése leginkább a mesterlegényeket érintette, akiknek a mesteri cím megszerzéséhez több év szolgálatot kellett teljesíteniük „idegenben” és ehhez szabad helyváltoztatásra volt szükségük. Számukra hozták létre a „Vándorló Könyv” intézményét, melyben pontosan nyomon lehetett követni a helyváltoztatásaikat.

A külföldre utazáshoz királyi engedélyre volt szükség, de ezt elsősorban a protestánsokkal szemben alkalmazták, az ő szabad mozgásukat próbálták korlátok közé szorítani. Ezt szolgálta 1725-ben az útlevelkötelezettség bevezetése, majd 1742-ben az útlevelkiadás korlátozása. II. József által létrehozott ügyosztályok közül a rendőri ügyosztály intézte az útlevelügyeket. Az ország határain belüli mozgáshoz szükséges úti okmányok kiadása a főszolgabíró, az örökös tartományokban pedig az alispán hatásköre volt. A külföldre szóló okmányokat azonban csak a helytartótanács vagy a kancellária adhatta ki. A szigorú szabályozás szükségességét a magyarországi állapotok indokolták. A török hódoltság után, a császári zsoldosok fosztogatása, a népesség igen alacsony száma az úthálózat hiánya, járványok elterjedésének megakadályozása, kémek, gyanús elemek kiszűrése érdekében volt szükség. Az úti okmányoknak több elnevezése is ismert volt ebben az időben: Levél, Úti-level, Utazó levél, Útlevel, Bizonyoságlevel, Vándorkönyv, Vándorlókönyv. Ismertek voltak már fontos alaki szabályok, az okmányok kiadásával kapcsolatban. Például csak személyesen lehetett intézni az okmány igénylését, az üresen maradt részeket ki kellett vonallal húzni, nehogy utólag beleírjanak valamit, minden okmány egy évig volt érvényes, ennek letelte után vissza kellett szolgáltatni, aminek elmulasztása anyagi következményekkel járt, mégis megállapítható, hogy nagyon kevesen adták le a lejárt okmányokat.

Mindezek az előzmények vezettek végül az Útlevelügyről szóló 1903. évi VI. tcz. megszületéséhez. A részletes szabályozást a 70.000/1-904. B.M. rendelet tartalmazta:

„Habár az útlevelnek napjainkban, midőn a költözködés és a forgalom szabadsága, majd minden államban elismerést nyert, nincs meg többé az a jelentősége, mellyel az akkor bírt, midőn még a nemzetek közti érintkezés mindenféle korlátnak és zaklató ellenőrzéseknek volt alávetve, mégis, mint a személyazonosság és állampolgárság igazolására szolgáló okmány még jelenleg is kiváló fontossággal bír, minél fogva úgy az egyes állampolgároknak, mint magának az államnak is az érdekében áll, hogy az útlevel elnyerésének feltételei és módzatai, a hatóságok illetékessége szabatosan

megállapíttassék, s az egész útlevelügy megfelelően szabályoztassék. A törvény rendelkezései a szabad mozgást indokolatlanul ne akadályozzák, csakis azon államokkal szemben, ahol az útlevel kényszer fennáll. ...Fontos célja a törvénynek az is, hogy az útlevelet nem hivatalból, hanem az állampolgárok kérelmére állítják ki, azzal indokolva, hogy az útlevel vagy az állampolgárság, vagy pedig a személyazonosság igazolására alkalmas bizonyítékként használható, tehát elsősorban magáncélt szolgál."¹¹

A törvény tartalmazta, hogy mely hatóságok illetékesek az útlevel kiállítására, meghatározta az útlevel pontos alaki feltételeit, tartalmát, szabályozta a kiállítás díját.

Az I. Világháború után 2-3 évig felborult a rend, 1921-től lehet megint szabályozásról beszélni. Egy 1920-as gráci útlevel-értekezleten elfogadták egy egységes útlevel űrlap bevezetését is. Az útlevelek az 1922 és 1937 közötti időszakban alapvetően azonos alakban, terjedelemben kerültek kiadásra. 1937-ben egy B.M. rendelet új útlevel kiadását rendelte el az egyre gyakoribb útlevelhamisítások miatt. 1940-től pedig bevezették a szolgálati útlevelet a hivatalosan kiküldött közszolgálati alkalmazottak és az állami érdekből utazó magyar állampolgárok részére.

A II. Világháború befejezése után az ideiglenes nemzeti kormány új szabályokat vezetett be az útlevelekkel kapcsolatban. Innentől kezdve csak a rendőrség helyi szervei állíthattak ki útlevelet, az alispánok ezen jogköre megszűnt. A kérelmeket személyesen kellett benyújtani, melyben nyilatkozni kellett arról, hogy a háború utolsó évében hol tartózkodott az illető kérelmező, politikai magatartása előélete milyen volt. 1950-től az útlevelkiadás átkerült az ÁVH-hoz, aminek egyenes következménye lett a nagyon szigorú szabályozás. Ezen 1953-ban következett be egy kisebb enyhítés, amikortól is méltányossági alapon, rokonlátogatási céllal több engedélyt adtak ki. Érdekesség volt az 1956-ban bevezetett személyazonossági igazolvánnyal együtt érvényes útlevellap, vagy betétlap, melyet a szocialista országokba való utazásra lehetett használni. Az '56-os események újabb fordulópontot jelentettek. Az egész útlevelszabályozás átkerült a Belügyminisztérium útlevelosztályához. Ettől kezdve útlevelet egy erre a célra rendszeresített nyomtatványon lehetett igényelni. Az igényelhető útlevelek típusai a következők lehettek: magánútlevel, szolgálati útlevel, csoportos útlevel, kivándorló útlevel, személyi igazolvánnyal érvényes útlevellap, konzuli útlevel, külföldön lakó magyar állampolgárok útlevele.

A '70-es évek elejétől vezették be az un. piros, illetve kék útlevelet. A piros útlevel az európai szocialista országokba könnyítette meg a kiutazást. Ezt az erre a célra rendszeresített útlevelkérdő lapon lehetett igényelni, és maga az útlevel öt utazásra jogosította fel annak használóját. Az érvényessége öt év volt, és ha valaki öt évnél hamarabb elhasználta az öt utazást, akkor újat igényelhetett. A kék útlevel ezzel ellentétben a nyugati országokba való utazást volt hivatott lehetővé tenni, melyet háromévente egyszer lehetett felhasználni. Az idő múlásával, és a mindennapi élet felgyorsulásával ez a megoldás nem tudta felvenni a versenyt. Ezeknek az útleveleknek a használata nehézkes volt a korlátozó tényezők miatt. Egyre sürgetőbb igény volt a változtatásra, melyre a 7. 1978. évi 20. sz. tvr. 1982. évi 18. sz. tvr. módosításával került sor, de az igazi áttörést az 1988-ban bevezetett világútlevel jelentette, mellyel lehetővé vált a világ bármely országába való többszöri kiutazás. Ezt egy egyszerűsítés követte, 1989. évi XXVIII. tv. az út-

¹¹ 70.000/1-904. B.M. rendelet.

levélfajták számát csökkentette, megszüntette a külföldön élő magyar állampolgárok részére kiadott külön útlevelet, a szolgálati útlevelek közül pedig csak a külügyi szolgálati és a hajós szolgálati útlevelet tartotta meg.

1998-ban történt egy újabb egyszerűsítés a XII. tv.-el, amely már csak két útlevélfajta említ, a magánútlevelet és a hivatalos útlevelet. Az útlevel adatoldala tartalmazza az állampolgár családi- és utónevét, leánykori családi- és utónevét, születési helyét, idejét, állampolgárságát, arcképmását, sajátkezű aláírását, az útlevel típusát, számát, kiállításának keltét, érvényességének idejét, és az okmányt kiállító magyar hatóság nevét. Ezekbe az útlevelekbe már az akkori legújabb biztonsági megoldások szerint a fényképeket lézergravírozással rögzítették. Ez a típusú útlevel álló formátumú, sarokgömbölyített, puha kivitelezésű, műbőr borítású, 32 oldalas, irkafűzéssel készített, géppel stancolt füzet.

2001. szeptember 11-e alapjaiban rengette meg a világban való biztonságos utazás addigi feltételeit. Jogos igény merült fel az úti okmányok modernizálására, azok biztonsági paramétereinek fejlesztésére. A tagállamok szükségét látták biometrikus adatok felvételének az úti okmányokba, hangsúlyozva, hogy a harmonizáció csupán az útlevelekben található biztonsági jellemzőkre vonatkozik, és nem érinti az úti okmányok kialakítását.

A Magyar Köztársaság 2004. május 1-jével az Európai Unió teljes jogú tagja lett. A csatlakozási szerződés aláírását követően hazánknak alapvető kötelezettsége lett az uniós normáknak történő megfelelés, illetve a nemzeti jogszabályok megfeleltetése az uniós jogszabályoknak. Ezért szükségessé vált a vonatkozó jogszabályok módosítása, e témakört illetően a külföldre utazásról szóló 1998. évi XII. tv. és annak végrehajtásáról rendelkező 101/1998.(V.22) Korm. Rendelet továbbá feladat volt az ideiglenes magánútlevel adattartalmának a magánútlevel adattartalmához történő igazítása, és az ideiglenes úti okmány jogintézményének megteremtése.

Az Európai Uniót létrehozó Maastrichti Szerződésben az akkori tagállamok közös célokat fogalmaztak meg a bel- és igazságügyi együttműködés területén. Létrehozták többek között az uniós állampolgárságot és döntöttek a személyek szabad mozgásának teljes körű megteremtéséről is. A belső határon a határforgalom-ellenőrzés felszámolásának gondolata azonban nem újkeletű – nem sokkal a II. világháború után – már megjelent Európában, több ország között lebontották a fizikai határ-ellenőrzést. Az Egyesült Királyság és Írország között közös utazási övezet működött. 1954-ben Finnország, Norvégia, Svédország, Izland és Dánia létrehozta az ún. Északi Útlevel Uniót. Hollandia, Belgium és Luxemburg között pedig 1960. óta nem létezett határ-ellenőrzés.

Az 1980-as évek elején az akkori Európai Közösség több tagállamában felmerült a személyek szabad áramlása biztosításának igénye, egységes álláspontot azonban nem sikerült kialakítani. Németország és Franciaország 1984. július 13-án a Saarbrückeni Egyezményben megállapodtak, hogy közös határukon fokozatosan felszámolják az ellenőrzést. A teljes jogú schengeni tagság elérése Magyarország számára uniós csatlakozásunk kezdetétől fogva meghatározó cél volt. A magyar emberek számára az utazási szabadság több évtizedes korlátozása után ez a fajta teljes mozgásszabadság-élmény rendkívüli érzelmi jelentőséggel bír. A XX. század tragikus történelmi eseményei folytán mesterségesen szétszakított térségek, régiók közti szabad átjárás biztosításával, a határok légiessé válásával helyreállhatnak a szerves történelmi fejlődéssel kialakult gazdasági és közlekedési kapcsolatok, és honfitársaink százezrei-milliói számára válik egyszerűbbé családi, rokonai vagy baráti kapcsolataik ápolása. A schengeni csatlakozás így

nemzetpolitikai szempontból is kiemelkedő jelentőségű esemény. Fontos változás volt, hogy a magyar állampolgárok ezután az európai térségbe személyazonosító okmánnyal utazhattak. Ez alól a 14 év alattiak képeztek kivételt, akik akkoriban csak érvényes útlevelemmel utazhattak, mivel még korhatárhoz volt kötve a személyazonosító igazolvány megszerzése. 2009-től vezették be a születéstől való jogosultságot személyazonosító igazolványra. Ezen kívül fontos volt törvényben kimondani, hogy a bevezetett bimetrius útlevelem rádiófrekvenciás chipet tartalmaz, amely magában foglalja azokat az adatokat, amelyek az útlevelem adatoldala szemmel olvasható módon is tartalmaz. Megalkották az ideiglenes magánútlevelem intézményét, mely magyar állampolgár részére a külföldön való további tartózkodáshoz, illetve továbbutazáshoz egy év érvényességi idővel adható ki. A magyar állampolgár részére – hazatérés céljából – minden esetben ki kell adni az ideiglenes magánútlevelemet, ez esetben az érvényesség legfeljebb fél és lehet A hazatérés céljából kiadott ideiglenes magánútlevelemmel a Magyar Köztársaság területére csak egyszer lehet beutazni. A biometrius azonosítók alkalmazásával az úti okmányok biztonságosabbá válnak a jogosulatlan felhasználással szemben. A magánútlevelem iránti kérelmet belföldön továbbra is a körzetközponti jegyzőnél (okmányirodákban) és a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatal (továbbiakban KEK KH) által működtetett Központi Okmányirodában lehet benyújtani, külföldön pedig a konzuli tisztviselőnél. Az ujjnyomat felvételezésének szükségessége okán megszűnik azonban a kérelem jegyzőnél történő benyújtásának lehetősége. Leszűkül továbbá a konzuli tisztviselőnél történő benyújtás lehetősége arra az esetre, ha a külföldön tartózkodó kérelmező külföldre utazáshoz felhasznált okmánya személyazonosításra alkalmatlanná vált, megrongálódott, lejárt, elveszett vagy eltulajdonították, és a további tartózkodás, tovább-, illetve hazautazás céljából az ideiglenes magánútlevelem nem használható. Ugyancsak az ujjnyomat felvételezése okán a kérelem benyújtásakor a kiskorú kérelmezőknek is személyesen kell megjelenniük. Ez alól a 12 éven aluliak kivételt képeznek, mivel tőlük ujjnyomat felvételezésére nem kerül sor.

A kérelem benyújtásakor szolgáltatandó adatok köre kiegészül az ujjnyomat adattal. Ez alól kizárólag a külföldre utazásról szóló 1998. évi XII. törvény 7. §-ának (4) bekezdésében foglalt esetekben van kivétel, azaz ha a kérelmező a kérelem benyújtásakor 12. életévét még nem töltötte be, ujjnyomat adására állandó vagy átmeneti jelleggel fizikailag képtelen, a kérelem benyújtásakor egészségi állapota miatt nem tud személyesen megjelenni, illetve a kérelem külföldön történő benyújtása esetén.

Magyarország 2006. augusztus 29. óta bocsát ki chippel ellátott e-útleveleket. Az első generációs biometrius útlevelek a biometrius azonosítók közül csak az arcképet tartalmazzák, az ujjnyomat adatokat is tartalmazó második generációs biometrius útlevelek 2009. június 28-tól kerülnek kibocsátásra. A második generációs biometrius útlevelekben található chippek a technikai paraméterek tekintetében megegyeznek a jelenleg használatban lévőkkel, az eltérés a rádiófrekvenciás (RF) átvitelrel kiolvasható különböző adattartalmakban van.

A második generációs biometrikus útlevelek chipjén az útlevel jogos birtokosának személyes adatai közül a neve, állampolgársága, születési helye és ideje, neme, aláírása, valamint a fényképe és két ujjnyomata kerül digitálisan tárolásra.¹² Ezek közül az ujjnyomatok szenzitív személyes adatnak számítanak, míg a többi adat az útlevel adatoldalan is szerepel.

Felhasznált irodalom

NAGY PÁL: *Képes krónika a magyar útlevelek, útlevelek három évszázados múltjából (1661–2000)*. In: Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei*, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2006.

A jövő okmánya, avagy itt a biometrikus útlevel. 2009. július 16. <https://das.hu/jogi-esetek-es-hirek/a-jovo-okmánya-avagy-itt-a-biometrikus-utlevel/> (2018. 05. 31.)

Kis magyar útleveltörténet Szent Istvántól Schengenig. 2010. február 4. 10:13 MTI, https://multkor.hu/20100204_kis_magyar_utleveltortenet_szent_istvantol_schengenig, (2018. 05. 28.)

Meglepően régiek az első útlevelek. https://index.hu/tudomany/til/2016/12/23/meglepoen_regiek_az_első_utlevelek/ (letöltés: 2018. 05. 28.)

---

¹² A külföldre utazásról szóló 1998. évi XII. törvény 7. §-ának (2) bekezdése értelmében a tároló elem az adatoldalon szereplő adatokat tartalmazza.

KLONKAI LÁSZLÓ*

A szegedi hagyományos ipar összeomlása a rendszerváltás után

A szegediek egy jó része, főleg a régi idők tanúi nosztalgikus emlékeket táplálnak a régi szegedi iparral kapcsolatosan. A híres, neves régi gyárak, füstölő kéményeik, a munkakezdést jelző kürtjeik szinte hozzátartoztak a város hangulatához. Emellett természetesen igen sok szegedi élete, sorsa, életpályája kötődött valamelyik régvolt szegedi gyárhoz. Nem csupán munkahelyet láttak bennük, része volt életüknek. És egyszer csak történelmileg rövid idő alatt, az 1990-es években az egész tönkrement, megszűnt, sok gyárnak mára nyoma sem maradt. Felmerül a kérdés, hogyan is történhetett ez, milyen okai lehettek a hirtelen összeomlásnak?

1. A szegedi gyáripár létrejötte

Szeged az Alföld déli részén a bányáktól, energiaforrásoktól távoli mezőváros volt. Helyben ipari nyersanyagforrásként csak a mezőgazdaság jöhetett szóba. Ennek alapján az iparfejlődés a helyi mezőgazdasági termékek feldolgozásán alapult. Így jött létre a malomipar, a paprikaörlés, a szalámi gyártás, a dohányfeldolgozás, a kenderipar, a bőripar, a cipő- és papucsgyártás. Helyi nyersanyagon fejlődött ki a téglagyártás is. Egyetlen iparág nyersanyaga érkezett messzebből: az Erdélyből faúsztatással érkező gömbfa feldolgozására alapuló faipar: a fűrészüzemek, a ládagyártás, a falemezgyár, és a gyufagyártás.

A szegedi ipar döntő része hosszabb ideig tartó önfejlődés eredményeként jött létre: kisüzemként alakultak, majd a sikeresebbek naggyá váltak. Így pl. a neves Szegedi Kendergyár a *Bakay* család kötélverő műhelyéből fejlődött ki. Az iparba befektetők döntően helyi vagyonos termény és búzakereskedők voltak. Nem szegedi befektetők is megjelentek, de ők is a helyi hagyományos iparágakat fejlesztették. Az ország határain kívül is ismertté vált szalámi gyártás meghonosítása a Csehországból érkezett a *Pick* családdhoz kötődött, az Újszegedi kendergyárat lembergi és palánkai kereskedők létesítették.

A 20. század elejére eldőlt, hogy milyen gyártási ágak honosodtak meg Szegeden, ezt követően a gyáripár szerkezete stabilizálódott. A II. Világháború végén a gyáripár reprezentáns cégei lényegében ugyanazon ipari ágazatokat képviselték, mint a század elején

---

* címzetes egyetemi docens, SZTE Statisztikai és Demográfiai tanszék

Szeged gyáriparának reprezentáns egységei a II. Világháború végén

Tevékenység	A gyár neve
Kenderfeldolgozás	Szegedi Kenderfonógyár Rt
	Újszegedi Kendergyár
	Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt
	Kunsági Szövőgyár
Bőrfeldolgozás	Orion Bőrgyár Rt
	Délmagyarországi Cipógyár
	Első Szegedi Cipógyár
	Pátria Cipógyár
Fafeldolgozás	Lippai Fűrészüzem
	Szegedi Lemezgyár és Faipari Rt
	Újszegedi Gőzfűrész és Ládagyár Rt
	Szegedi Gyufagyár
Élelmiszeripar	Tisza Malom Rt
	Szegedi Konzervgyár
	Pick Szalámigyár
Dohányfeldolgozás	Szegedi Dohánygyár
Téglagyártás	Szegedi Keramit és Műtéglagyár Rt
	Szegedi Téglagyár Társulat

Forrás: KLONKAI, 2010.

Ezekből a gyárakból alig néhány érte meg a 21. századot. Nem azért, mert Szegeden voltak, nem azért, mert rosszul irányították a cégeket, nem azért, hogy nem megfelelő munkavállalók dolgoztak volna bennük. Egyetlen okot lehet találni: a tevékenységet, amit végeztek.

Az ipar fejlődése, talpon maradása tekintetében döntő, hogy milyen gyártási ágakban milyen termékeket állítanak elő, vagyis az ipar szerkezete. A történelem során a különböző gyártási ágak fejlődési lehetőségei mindig is eltérőek voltak. Mindig voltak olyan ipar ágazatok, melyek kiemelkedően tudtak fejlődni – az ilyeneket ma húzó ágazatoknak nevezzük – és voltak melyek kevésbé. Olyanok, melyek csak működtek, munkát adtak, nem igényeltek képzett munkaerőt, szolid profitot hoztak, nem produkáltak látványos fejlődést. És az is része az ipar fejlődésének, hogy a tudomány és a technika fejlődésével új gyártási területek születnek, mások meg megszűnnek.

Az elmúlt 150 évben egyszer sem tartozott a húzóágazatok körébe a textilipar, a ruházati ipar, a faipar, de az élelmiszeripar sem. Jelentős részük a múlt század második felében a versenyképességét is elveszítette. A magyarországi iparfejlődésben tartósan húzóágazatnak számító gépgyártási és műszeripari ágak nem telepedtek meg Szegeden. Szeged iparát a kezdetektől a könnyűipar és az élelmiszeripar előnytelen túlsúlya jelle-

mezte, amit lényegében a tömeges összeomlásig lényegében nem sikerült érdemben megváltoztatni. A Szegeden kialakult ipar belterjes maradt, önmagát fejlesztette, új ágazatokat nem preferált.

Az iparfejlődés megszokott útja, lehetősége volt nem helyi befektetők megjelenése és a munkaerőforrásra, a térség felvevő piacára, vagy valami más, beruházást megalapozó tényezőre támaszkodva gyárakat telepíteni. Magyarországon számos térségében az iparfejlődés útja így indult. Szeged a II. Világháború előtti időkben nem vonzotta a hazai nagytőkét, a befektető banktőkét és jelentősebb külföldi befektetők sem érkeztek.

II. A II. Világháborút követő évek fejlesztései

A II. Világháború után alapvetően új helyzet alakult ki. Az államosítást követően központi irányítás, állami tervgazdaság vette kezdetét, a piaci szempontok háttérbe szorultak. Az állam szinte mindenhatóvá vált és jó 40 éven keresztül központosított elképzelések alapján ipart telepített, megszüntetett, átszervezett. Lehetőség nyílt a múltból örökölt előnytelen szegedi iparszerkezet megváltoztatására is, amennyiben

- ez a központi irányítás szintjén felmerül, vagy
- ezt Szegedről kezdeményezik, „kijárrják”.

Ezek a lehetőségek azonban sosem valósultak meg. A háború után nem hogy fejlesztésekre nem került sor, még a meglevő szegedi ipart is komoly veszteségek érték.

- A fénykorában Európa egyik legnagyobb Dohánygyárát Szegedről Salgótarjánba telepítették
- Megszüntették az Orion Bőrgyárat¹

Az 1940-es évek végétől iparfejlesztési programok indultak az országban, beruháztak, új gyárakat telepítettek. Ennek során az elhíresült „Vas és acél országa” koncepció jegyében a legtöbb pénz a főváros mellett a bányavidékekre és a hagyományos nehézipari központokba áramlott, továbbá megkezdődött Sztálin város építése.

A fejlesztési programokból Szeged sem maradt ki. Az első jelentős ipari nagyberuházás a Szegedi Textilművek, akkori nevén Szegedi Textilkombinát volt. Alapkövét 1949-ben rakták le, és a fonoda felépítése 1950-re be is fejeződött. 32 ezer Szovjetuniótól vásárolt fonóorsót helyeztek üzembe a kezdetekben több mint ezer főt foglalkoztató üzemben. A gyárral Szeged nem versenyképes ipart kapott, és a város iparszerkezete sem javult. Magyarországtól nyugatabbra a háború utáni időszakban már nem fejlesztették a textilipart. Felismerték, hogy az alapanyagul szolgáló gyapotot termelő országokban jóval olcsóbban lehet előállítani a nyersszövetet, és azt importálták, majd kikészítették. Az országon belül a szegedi telepítést semmi nem indokolta, bárhol felépülhetett

¹ KLONKAI LÁSZLÓ: *Ipar*. In: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): Szeged története 5. 1945–1990. Szeged, 2010. 543. p.

volna, mivel a nyersanyag Üzbegisztánból érkezett, az elkészült fonalat Szegedtől távoli szövődékbe szállították. A beruházás alapvető célja munkahelyteremtés volt és a textilipar szinte kizárólag nőket foglalkoztatott, ésszerűbb lett volna nehézipari körzetbe telepíteni, ahol a nők foglalkoztatása jóval alacsonyabb szintű volt, mint a könnyű- és élelmiszer uralta Szegeden. Az adott helyzetben az új gyárnak Szegeden így is örültek, a versenyképesség, az iparszerkezetre gyakorolt kedvezőtlen hatás gondolata sem merült fel.

Nem tekinthető ipartelepítésnek az ekkoriban induló Szegedi Ruhagyár létrejötte. A városból elvitt Dohánygyár épületeibe egy kisebb helyi egyenruházati termékeket gyártó cég költözött át, majd az évek során a termelés és a létszám felfutásával jelentős gyárrá fejlesztették.

A Textilművek mellett mindössze egy jelentéktelen nagyságrendű és rövid ideig működő Hűtőipari Vállalat épült 1951-ben, majd hosszú évekig egyetlen új gyár sem létesült Szegeden.

Érdekes módon ezekben az években Szeged számos országos fejlesztési koncepcióban szerepelt, tervek születtek, előrehaladott tárgyalások folytak új gyárak létesítéséről:

- Egy fővárosi műszergyárat terveztek Szegedre helyezni.
- Festékgyárat terveztek Szegeden létesíteni.
- A Rico Kötszergyárat Szegedre tervezték telepíteni.
- A korábban megszüntetett Orion Bőrgyár helyére kesztyűgyárat ígértek Szegednek.

Ezekből a tervek közül semmi nem valósult meg. Mind a műszergyár áttelepítése, mind a festékgyár építése elmaradt, a Rico Kötszergyárat végül Nyíregyháza kapta meg, a kesztyűgyár meg Pécsre került.

Ez a sikertelenség bizonyos mértékben Szeged specifikusnak tűnik. Az ország nagyvárosaiban sorra létesültek új, fejlődőképes gyárak, üzemek. Pl. ebben az időszakban az Alföld másik, akkor Szegednél kisebb, iparilag fejletlenebb agrárközpontjába, Debrecenbe versenyképes ipart: gördülőcsapágy gyártást, orvosi műszergyártást, gyógyszeripart és műanyagipart telepítettek.

Szegeden a következő ipartelepítésre majdnem egy évtizedet kellett várni. A fővárosi cégeknél a munkaerőhiány, a lakóövezetekbe ékelődött gyárak korlátozott fejlesztési lehetősége gátjává vált a termelés növelésének. A központi iparirányítás a probléma kezelését az érintett budapesti gyárak vidéki telephely létesítésével igyekezett megoldani, ami egyben vidéki iparfejlesztési programnak is alkalmas volt. Ennek a programnak a keretében Szegeden 1959-ben a Budapesti Kábelgyár létesített gyáregységet. A telepítéshez a város felajánlotta a régi Huszárlaktanya telkét és épületeit. A kábelgyártással egy új, versenyképes iparág honosodott meg Szegeden. Előzmény híján kezdetben a szakembereket, a mérnököket Pestről kellett hozni. Eleinte a letelepített használt régi gépekkel viszonylag egyszerű termékeket gyártottak, de az évek során felfejlődtek, és a szegedi üzem a Magyar Kábel Művek legsikeresebb gyára lett. A telephelyválasztás azonban szűklátókörű döntésnek bizonyult. Az indulást elősegítő laktanyaépület lakóövezettel körülvett saroktömbben helyezkedett el, a bővítés lehetősége nélkül. A gyártócsarnokokat később a korábbi laktanya udvarára építették.

III. Az 1960-as évek, a munkaerő bőség időszaka

Szeged kedvezőtlen ipar struktúrájának módosításra az 1960-as években nyílt a legnagyobb lehetőség. A mezőgazdaságban végrehajtott termelőszövetkezeti átalakítás a falusi népesség tömeges városba áramlásával, illetve városi munkavállalásával járt. A városokban megjelent munkaerőforrás lekötését főként az ipari munkahelyek tömeges bővítésével kívánta megoldani a kormányzat. Sok pénzből sok gyár épült vagy bővült az országban.

Az 1960-as éveket a statisztikai adatok szerint Szeged iparában is a gyors fejlődés jellemezte. Tíz esztendő alatt a foglalkoztatottak száma a másfélszeresére bővült, a beruházások nyomán az ipar állóeszköz állományának értéke 2,6-szorosára emelkedett, a fizikai munka gépesítettségének fokozását mutatja az ipar villamos energia felhasználásának több mint megháromszorozódása.

2. táblázat

A fontosabb ipari adatok alakulása Szegeden, 1960–1970

Megnevezés	1970 év 1960 %-ában
Foglalkoztatottak száma	150
Állóeszköz állomány	258
Villamos energia felhasználás	314

Forrás: KLONKAI, 2010.

Szeged iparának korszerűtlen szerkezetét a beruházások és az iparba áramló jelentős munkaerőforrás modern, versenyképes ágazatokba történő irányításával, új gyárak építésével lehetett volna módosítani. Ezzel szemben az évtized egyik legnagyobb fejlesztése 1963 és 1966 között a Szegedi Textilművek bővítése lett. 20 ezer m²-es üzemcsarnokot emeltek, 73 ezer új fonóorsót és 1320 szövőgépet helyeztek üzembe. A termelési vertikum így sem lett teljes, a kikészítés továbbra is Pesten történt. Ezzel a beruházással ismét nem a modern ipar hódított teret a városban. Nehezen indokolható döntés volt, hogy tőkés valuta hiány időszakában az új csarnok tetőszerkezetét Angliából importálták, viszont a szövőgépek Kínából érkeztek. Műszaki színvonalukat jellemezte, az 1320 gép teljesítménye egyenértékű volt 27 db akkor kapható svájci szövőgép kapacitásával. De sok munkaerőt lekötött, ami akkor fontosabbnak bizonyult. Meg ekkora üzemcsarnokot sem kellett volna építeni angol tetőszerkezettel.

Az iparszerkezet szempontjából pozitívan értékelhető a Gumigyár telepítése Szegeden. A Kábelgyárhoz hasonlóan ez is egy fővárosi cég gyáregységeként létesült, hasonlóan a budapesti üzem fejlesztési lehetőségeinek korlátai miatt. A gumigyártásnak sem voltak előzményei Szegeden, ezért ide is sokan jöttek a pesti gyárból. A Gumigyár klasszikus zöldmezős beruházás volt, egy kukoricaföldön indult az építkezés 1962-ben. 11 ezer m²-es csarnok épült, de először ide is régi, használt gépeket telepítettek. Kezdetben a gumiheveder és a lemezgyártás került Szegedre, de később az Országos Gumiipari Vállalat legfontosabb exportcikke, a tengeri olajfűrészhöz használt mélyfűrő tömlőket is Szegedre telepítették. A szegedi üzem igen sikeres lett, néhány éven belül a világ

mélyfűrő tömlő termelésének 40%-a innen került ki. Egyértelműen versenyképes iparral javította a város ipari struktúráját, jelenleg is sikeresen működik.

A Kábelgyár és a Gumigyár példája bizonyítja, hogy Szegeden nulláról indulva lehetett sikeres ipartelepítést megvalósítani teljesen új iparágakban, a város bánta, hogy ilyenből nem valósult meg több.

Az 1960-as évek harmadik nagy iparfejlesztési története az algyői olajmező feltárása és termelésbe állítása. Algyő egy önálló község, de az olajipar felfutása időszakában közgazgatásilag Szegedhez tartozott. A szénhidrogén előfordulások Szeged térségében 1910 óta ismeretesek, de mélyfúrással végzett kutatások csak 1965-ben indultak, és Magyarország legnagyobb szénhidrogén tároló szerkezetének feltárásához vezettek. Jöttek Zalából az olajkút fúrók és a kitermelést végző Nagyalföldi Kőolajtermelő Vállalat szakemberei.

Szegeden nagy várakozás követte a sikeres feltárást, iparfejlesztést, új iparok telepítését várták tőle, amiből nem lett semmi. Magát a Kitermelő Vállalatot sem sikerült Szolnokról – ahol nem folyt kitermelés – Szegedre hozni, bár próbálkoztak vele, így Algyőn egy érdemi hatáskör nélküli Üzemegység lett. Ami ennél is lényegesebb: a feltárt szénhidrogén vagyona nem települt semmilyen ipar. A térségben kitermelt olajat és földgázt vezetékeken elszállítják az ország más térségeibe.

A Gumigyár és az olajbányászat, mint új ipari ágazatok a térségben mintegy kétezer főt kötöttek le az iparba áramló munkaerőből. Az 1960-as évekbeli 13 ezer főnyi ipari létszámtöbblet túlnyomó része így a már meglévő, hagyományos könnyű és élelmiszeripari üzemek fejlesztései, bővítései nyomán, továbbá a helyi döntésektől függő tanácsi és szövetkezeti ipar növelése révén jutott munkához. A szabad munkaerőt lényegében betelerelték a meglévő iparba.

Ezzel konzerválódott a korábbi iparszerkezet és elúszott az a nagy lehetőség, hogy az iparba tömegesen beáramló munkaerőre alapozva korszerűsödjön a város ipara.

Pedig a munkaerő bőség évtizedében sem volt hiány tervekből, ígéretekben.

- Az Országos Tervhivatal tervbe vette Szeged térségében egy petrokémiai kombinát telepítését, amit végül Észak-Magyarországra helyeztek.
- A Nehézipari Minisztérium terveiben szerepelt egy Gyógyszergyár telepítése Szegeden, a helyszínt is kiválasztották, végül Debrecenre fejlesztették.
- Tervezték a Gumigyár bővítését új személygépkocsi abroncsgyárral, könnyűműszaki gumigyárral, ami végül Nyíregyházára került.
- A Nehézipari Minisztérium előirányozta egy 2000 főt foglalkoztató szintetikus kaucsukgyár telepítését, ami szintén nem valósult meg.

A grandiózus elképzelésekből így nem lett semmi. Több évtized távlatából visszatekintve úgy tűnik, a város érdekérvényesítő képessége megint gyengének bizonyult, ebben az iparfejlesztés szempontjából sorsdöntőnek nevezhető szakaszban valóban komoly léptékű, a város jövőjére hatást gyakorló ipart nem sikerült ide telepíteni. És időközben perspektíva híján több tízezeren elköltöztek a térségből.

Elgondolkodtató, milyen tényezők okozhatták Szeged hosszabb időszakon át tartó sikertelenségét az iparfejlesztés területén. Az ország más nagyvárosaihoz mérten túl kevés új gyártási ág települt ide, ugyanakkor túl sok fejlesztési terv esett kútba. Erre irányuló korabeli kutatások hiányában utólag csak kérdéseket lehet felvetni ennek kapcsán:

- Milyen szerepe volt Szeged, és az akkor nagyobb hatalmú Csongrád megye párt és állami vezetőinek az iparfejlesztési döntésekben?
- Nem tudták, nem ismerték fel az ipar szerkezetének problémáit, az iparfejlesztést csupán foglalkozáspolitikai kérdésnek tekintették? Egyébként a korszak számos megyei fejlesztési tervében, párt dokumentumában megjelent az a gondolat, hogy az iparfejlesztés főirányának a helyi mezőgazdasági eredetű nyersanyagok feldolgozását szolgáló élelmiszeripar fejlesztését kell tekinteni.
- A helyi vezetők nem voltak elég ügyesek, elszalasztották a lehetőségeket?
- Nem tudták érvényesíteni a város érdekeit, alacsony volt a térség lobby ereje, sikertelen volt, vagy nem is volt az akkori időkben szokásos „kijárási” tevékenység a fejlesztések érdekében?
- Országos szintről történt volna a térséget érintően hátrányos megkülönböztetés?
- Vagy mindez csupán a balszerencsének, a vak véletlennek tudható be?

Valószínűleg ezekre a kérdésekre már nem lehet válaszokat találni.

IV. A munkaerő kínálat beszűkülésétől a rendszerváltásig

Az 1970-es években bezárult a munkaerőbőségen alapuló extenzív iparfejlesztés lehetősége Szegeden. Miközben az országban kiemelt fejlesztési programok sora valósult meg, új ipari létesítmények épültek, Szegedre új gyárakat nem telepítettek. Sokat vártak a térségben az autópálya rendszerhez történt csatlakozástól, de ez sem hozott új gyárakat Szegedre.

Ebben a helyzetben az ipari szerkezet javításának egyetlen útja a meglévő, nem perspektivikus hagyományos ipar terhére, onnan munkaerőt elvonva történő modernebb ipart telepítése. Az akkori gazdaságirányítási rendszer keretein belül az nem volt lehetséges, hogy egy könnyűipari üzem pl. gépipari fejlesztésbe kezdjen. Arra volt lehetőség, hogy egy működő ipari üzemet – létesítményt és főleg a munkaerőt – átadjanak egy más tevékenységet folytató vállalatnak, de erre Szegeden csak szerény példákat találunk:

- A tanácsi ipar egy vállalatát 1976-ban átadták az IKARUS-nak és átálltak autóbusz alkatrészek gyártására
- Egy másik kisebb tanácsi iparvállalat hasonló konstrukcióban a BUDALAKK Vállalat telephelye lett.

A minisztériumi irányítású nagyvállalati háttérrel számottevően fejlődtek a régi kisüzemek, de a város iparszerkezete ettől érdemben nem változott.

Lehetett volna – volt rá példa az országban – feltárható szabad munkaerőforrás nélkül is versenyképes, modern ipari üzemeket telepíteni, elszívták volna a szükséges

munkaerőt a gyengén fizető, rossz munkakörülményeket biztosító régi gyárakból. A régi gyárak munkaerő megtartó képessége egyéként is csökkent ebben az időszakban, sokan igyekeztek igényesebb munkahelyekre cserélni a régit és elhagyták a számukra kedvezőtlenebb ipari foglalkozásokat.

Az 1970-es, 1980-as években a korábbiaknál jóval több pénz jutott iparfejlesztésre az országban. Szegeden – ahol új gyárakat már nem telepítettek – ez a meglévő vállalatok rekonstrukciójában, sok új gép beszerzésében öltött testet. A sok pénzből érdemi modernizációra került sor, de sajnos a nem versenyképes, hagyományos iparban. Az adatok az ipar egyértelmű fejlődését mutatták a szegedi gyárakban, nőtt a termelés, nőtt az export, a vezető pozíciókat szakemberek vették át a kiöregedő káderektől.

Ugyanakkor az időszak folyamán a könnyű- és élelmiszeriparból a képzett munkaerő iránti minimális igény, az alacsony bérek, a kedvezőtlen, gyakran egészségtelen munkakörülmények, a többműszakos munkarend miatt megkezdődött az elvándorlás. Korszerű iparok telepítése híján a kilépők az ipari ágazatot is elhagyták, az ipar 1970 és 1990 között 8 ezer főt veszített. Joggal feltételezhető, ha ebben az időszakban telepítenek jobb kereseti lehetőséget, jobb munkakörülményeket biztosító, modernebb ipart, lett volna hozzá munkaerő.

3. táblázat

A fontosabb ipari adatok alakulása Szegeden, 1970–1990

Megnevezés	1990 év 1970 %-ában
Foglalkoztatottak száma	76
Állóeszköz állomány	9,4-szeres
Villamos energia felhasználás	295

Forrás: KLONKAI, 2010.

A városban élőkét, a város iparában foglalkoztatottakat természetesen nem foglalkoztatták az iparszerkezet kérdései, jószérével nem is hallottak róla. Pedig még a létszámvesztés után, 1990-ben is – átlagos családnagysággal számolva – több mint 85 ezer ember élt Szegeden olyan családban, ahol a család valamelyik tagja valamelyik ipari cégnél dolgozott. És a városban élő nyugdíjasok meghatározó hányada is korábban az iparban kereste a kenyerét. A város iparáról rendkívül pozitív kép élt az emberek tudatában. A sajtó folyamatosan sikerekről, fejlesztésekről, a tervek túlteljesítéséről adott tájékoztatást. A Szegeden gyártott termékek egy része jelentős hírnévre tett szert, sok gyár számos országba exportálta gyártmányait. A kor szellemének megfelelően szinte minden üzem többszörös élüzem lett, ezrével osztották a kitüntéseket, az elismerő okleveleket. A gyárak nem csupán munkahelyek voltak, Az üzemekben bölcsődék, óvodák működtek, volt orvosi rendelő, üzemi könyvtár, vállalati üdülő. Sokféle termelési mozgalmat szerveztek a dolgozóknak. A dolgozók állásukat stabilnak, jövőjüket biztosnak érezték, sokan erősen kötődtek a cégükhöz, büszkék voltak a munkahelyükre, munkájukra. Siker-

ként élték meg a korszakot, fogalmuk sem volt, hogy jórészt életképtelen cégekben török magukat, és katarzisként érte őket a bekövetkezett összeomlás.

V. A rendszerváltás időszaka és következményei Szeged iparában

Az 1980-as évek végén kezdődő politikai rendszerváltás a gazdaság ágazatai közül az iparban okozta a legtöbb nehézséget. A KGST összeomlása és a piacgazdaságra való átállás valóságos sokkot idézett elő az ágazatban.

A beköszöntött piacgazdaság igencsak készületlenül érte a cégeket. Főként Szegeden, ahol a termelő egységek többsége nem is volt önálló, a rendszerváltást megelőzően hosszú ideig fővárosi nagyvállalatok gyáregységeként, telephelyeként működtek. Alapvető kérdésekben – mint pl. beruházások, gyártás és gyártmányfejlesztés, értékesítés és külkereskedelmi kapcsolatok – nem rendelkeztek döntési joggal, nem alakítottak ki ilyen tevékenységeket intéző szervezeti egységeket és így természetesen nem is voltak megfelelő tapasztalt szakembereik. A gyáregységi létből következően csak a termelési feladatok végrehajtásához értettek, másra nem is volt apparátusuk, nem kutattak piacot, nem rendelkeztek külpiaci tapasztalatokkal.

A korábbi központi ár- és bérszabályozás, mesterségesen meghatározott devizaárfolyamok világában senki nem tudhatta igazán, mennyibe is kerül az, amit csinál és az érte kapott bevétel fedezi-e a valós ráfordításokat. A tervgazdaság körülményei között sikeresnek tudott termékek soráról derült ki, hogy piaci körülmények között nem versenyképesek, és élenjárónak tudott gyárak soráról derült ki, hogy nem életképesek és egyáltalán nem korszerűek.

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején megnyitották az ország piacait a hazai ipar legcsekélyebb védelme nélkül a sokkal tökeerősebb, fejlettebb technikával rendelkező nyugati vállalatok előtt. A hazai piacra hirtelen rázúduló importverseny a magyar ipar nagy részét készületlenül érte. Négy év alatt másfélmillió munkahely szűnt meg, az ipari termelés 30%-kal esett vissza. Különösen nagy veszteségeket okozott a volt KGST-országokba irányuló kivitel visszaesése, mivel korábban a termékek kétharmadát ott értékesítették. Az átalakulásnak számos vállalat esett áldozatul szerte az országban. Bizonyos tevékenységek, iparágak rövid idő alatt szinte teljesen eltűntek.

A szegedi gyárak is egyik napról a másikra piaci versenykörülmények közé kerültek. A piacon elérhető értékesítési árak már nem a termelési költségekhez igazodtak, megrendeléseiket nem államközi szerződések alapozták meg, és a nemzetközi piacon kialakult árak mellett a költségeket meghaladó árbevétel kellett elérniük. Megjelent a világpiacon a konkurencia, a vásárlók dönthettek, melyik gyártó terméke előnyösebb a számukra. A piaci körülmények megjelenése világossá tette, hogy évtizedeken keresztül nem versenyképes ágazatokba tartozó cégeket fejlesztettek és tartottak fenn Szegeden.

A régi, nagy múltú szegedi gyárak zöme nem tudott a piacgazdasági feltételeknek megfelelni, termékeiket nem tudták haszonnal értékesíteni. Néhány év alatt veszteségeket halmoztak fel, és mivel az állam már nem finanszírozta őket, eladósodtak.

A piacgazdaság megteremtésének egyik legfontosabb eleme a privatizáció volt, az állami ipar magánosítása. A tulajdonosi jogok az Állami Vagyonügynökséghez kerül-

tek. A privatizációs szervek átvették a gazda szerepet, de minél gyorsabban eladni akarták a cégeket, nem pedig fenntartani, irányítani.

A privatizáció során a szegedi cégeket nem igen akarta senki megvenni, és nem véletlenül. Komoly külföldi érdeklődők és tőkeerős hazai befektetők híján jött az „osztogatás” jellegű Munkavállalói Résztulajdonosi Program és az E-hitel. Ezek eredményeként számos elszegényedett, lepusztult szegedi cégben a dolgozók és a menedzsment lettek a tulajdonosok. A hagyományos szegedi ipart azonban nem lehetett versenyképessé tenni, és a folyamat végeredményeként történelmileg rövid idő, néhány év alatt tömeges gyárbezárásokra került sor.

4. táblázat

A rendszerváltás utáni években megszűnt nagyobb szegedi gyárak

Tevékenység	A gyár neve	Alapítás éve
A HAGYOMÁNYOS IPAR TERÜLETÉN		
Kenderfeldolgozás	Délmagyarországi Rostkikészítő	1886
	Szegedi Kender és Műanyagfeldolgozó	1883
	Újszegedi Szövőipari V	1888
Pamutipar	Szegedi Textilművek	1950
Ruházati ipar	Szegedi Ruhagyár	1949
	Pannónia Szeged Szőrmeipari Rt.	1949
	Szegedi Férfi és Női Divatszabó V	1951
	Mary Cipőgyár	1905
Bútorgyártás	Szegedi Bútorgyár	1895
	Alföldi Bútorgyár	1947
Élelmiszeripar	Szegedi Konzervgyár	1940
	Délalföldi Pincegazdaság	1973
Egyéb	Szegedi Nyomda	1864
	Szegedi Hangszerkészítő és Javító V	1953
	Szegedi Seprű és Ecsetgyár	..
A NEM HAGYOMÁNYOS IPAR TERÜLETÉN		
Kábelgyártás	Szegedi Kábelgyár	1959
Járműipar	IKARUS Szegedi Gyáregysége	1976

Forrás: KLONKAI, 2010.

Ezen túlmenően megszűntek kisebb ipari telephelyek és egy sor kisipari szövetkezet. Szeged iparában, az 1990-es években több mint 12 ezer munkahely szűnt meg, az ágazatban foglalkoztatottak száma majdnem a felére csökkent.

A legnagyobb veszteség a textilipart érte. Az alapvetően Szegedhez köthető kenderipart teljesen felszámolták. A nagy múltú kenderfeldolgozás valójában már jóval korábban elveszítette versenyképességét, Európában sok évvel előbb mindenütt felszámolták, mert a jóval olcsóbban előállítható műanyagtermékek helyettesíteni tudták és kiszorították. A rendszerváltás után összeomlott a ponyvakivitel, mivel a kormány felfüggesztette az Oroszországba irányuló exportot, a másik jelentős termékcsaládot, a farmerszövet piacot a Távol-Kelet elvitte féláron kínált termékeivel. Az egykor hatalmas kenderipari cég széthullott, a kenderfeldolgozás visszaszorult, Szeged iparának reprezentánsából alig maradt valami. Néhány év alatt a nagymúltú ipar véglegesen megszűnt Szegeden.

A pamutipar centruma a II. Világháború utáni években az olcsó munkaerővel rendelkező gyapottermelő országokba, Ázsiába helyeződött át. Nyugat-Európában nem fejlesztettek, folyamatosan leépítettek. Az ez időben Szegedre telepített Textilkombinátról is piaci viszonyok közé kerülve gyorsan kiderült, hogy nem életképes. Pedig még 1990-ben, az összeomlás hajnalán is milliárdos nagyságrendben olasz szövőgépeket vásároltak, igaz, hitelre. 1991-től azonban rohamosan csökken a termékek iránti kereslet, megindul a leépítés, az eladásodás, majd a csődeljárás. Az utolsó szövőgépet 1994-ben állították le az egykor több ezer fős gyárban.

A ruházati ipar nagy gyárai tömegtermelést folytattak nagy szériákban, ezen belül a Szegedi Ruhagyár kapacitásának jelentős részét egyenruházati termékek és munkaruházat kötötte le. A korábbi piacok beszűkülése, a tömegtermékek iránti igények megszűnése néhány év alatt életképtelenné tette ezt az ipart is Szegeden. Alapvetően hasonló okok zökkentek a nagyüzemi bútorgyártás felszámolásához is.

Nem volt szükségszerű a helyi alapanyagok feldolgozását végző Konzervgyár bezárása. A gyár kapacitásának meghatározó részét az orosz piac kötötte le, annak kiesése után ezek a termékek eladhatatlanná váltak. Jelentős ráfordítással, a termékkínálat átalakításával, európai minőségi, csomagolási feltételek biztosításával a gyár, vagy egy része megmenthető lett volna. Erre sem tőkét, sem vállalkozót nem találtak. Végül egy Heves megyei cipőkaptafa gyártó szövetkezet gépszerelő képzettségű vezetője szerzett részleges tulajdonjogot, és mielőtt szélhámosságért börtönbe csukták, tönkretette a gyárat.

A hagyományos szegedi iparba sorolható cégek többségének a bukása a piacgazdasági viszonyok érvényesülése mellett mondhatni szükségszerű, elkerülhetetlen volt. Az egyes cégek megszűnése különféle konkrét okokhoz is köthető és többször évekig tartó vesszőfutás előzte meg azt. Ugyanakkor olyan tényezők is kiemelhetők, melyek Szeged esetében általános érvényűek voltak.

Összefoglalva az okokat:

- Első helyen áll a kedvezőtlen iparszerkezet, a versenyképes ipar alacsony aránya, az önmagukat addig túlélő gyárak sora.
- Tervgazdálkodás több évtizedes rendszere következtében a piac nem szelektált, az életképtelen cégek is fennmaradtak, fenntartotta őket a rendszer.

- Az iparirányítás hierarchikus rendszere, a vidéki, így a szegedi termelő üzemek többségének hosszú évekig tartó gyáregységi, telephelyi jellege következtében kialakult önállóságot elvesztett gyárakban hiányzott a szűken vett termelésirányításon kívüli területek – gyártmányfejlesztés, értékesítés, külpiac – ellátásához szüksége szakismeret és szakember gárda.
- A piacgazdaságra történő átállás túl gyors volt, a gyárak, különösen a gyáregységek felkészületlenek voltak a piacgazdaságra.
- Az átalakulással kapcsolatosan a politikusok, az iparirányítók, és az érintett cégek részéről hibák, rossz döntések sora történt.
- A piacgazdaságra történt áttéréssel a hagyományos ipar termékeinek többsége árban versenyképtelenné vált.
- A kommersz, tömegtermeléssel előállított termékek piaca beszűkült.
- Az orosz térségbe irányuló exportot központilag leállították, miközben sok szegedi gyár az igénytelenebb szovjet piacra termelt, termékei csak ott voltak eladhatók.
- Mindeközben sikertelen privatizációs kísérletekre került sor;
- A központi szervek a gyárak működésének zavarait, a veszteségesé válást, az eladósodást többszöri vezetőváltással próbálták orvosolni, természetesen sikertelenül.

A bezárt gyárak sorába került a Szegedi Kábelgyár is, a szegedi ipartelepítéssel a városba került új gyárak egyike. A Kábelgyár nem ment tönkre, a bezárásáig sikeres volt. A kábelgyártás ma is egy versenyképes iparág és sajátos módon, a privatizáció során egyedül ezt a gyárat vette meg külföldi befektető. Nem is akármilyen vevő, a világcégek sorába tartozó Siemens. A külföldi tulajdonos irányítása alatt több évig eredményesen működött. A gyárat a telefonkábelek gyártására specializálták, de a mobiltelefonia gyors elterjedése halálra ítélte a terméket. A Siemens felhagyott a telefonkábel gyártással, és a rossz helyre telepített, belváros közeli, lakóházakkal körbevett gyárat nem tartották hosszú távon alkalmasnak a nem környezetbarát technológiák alkalmazására.

Joggal feltételezhető, hogy amennyiben nem a perspektívátlan, régi ipart fejlesztenek Szegeden, hanem modern ipart telepítenek, ha a Kábelgyárat nem a lakóövezetbe telepítik, kevesebb vesztség éri a várost, több ipari munkahely marad meg, jobban hozzá tud járulni az ágazat a város fejlődéséhez. Elgondolkodtató, hogy a II. Világháború óta mindössze három új gyár – a Textilművek, a Kábelgyár és a Gumigyár – telepítésére került sor Szegeden, és ezek közül egyedül a Gumigyár tudott fennmaradni.

Az összeomlás nem csak nagy múltú gyárak, munkahelyek ezreinek megszűnését jelentette. Sok emberi erőfeszítés, sok munka eredménye, a város javát szolgálni tudó felhalmozott emberi tudás, nagyipari gyártási tapasztalat ment veszendőbe.

Amennyiben a piacgazdasági átállás körültekintőbben, előkészítettebben zajlik, az nem igen mentett volna meg cégeket, de kevesebb a veszteség létesítményekben, eszközökben.

Felvethető, hogyan lehetett volna elkerülni a város számára egyértelműen hátrányos helyzet kialakulását az iparfejlesztésben. Végül is a nagy állami ipartelepítések időszakában is voltak és működtek ipartelepítéssel, iparfejlesztéssel foglalkoztak kormányzati szervek. Volt Országos Tervhivatal, ahol volt szakmai hozzáértés. És helye lett volna a Szegedi Egyetem szakértelmének is.

Az egyetemek – természetesen - nem iparfejlesztési céllal települnek meg egy városban, de tudásbázissal, szakemberek kibocsátásával, kutatómunkájukkal tényezői lehetnek térségük gazdasági fejlődésének

Szegeden az egyetem nem töltött be ilyen szerepet, nem képzett ipari szempontból hasznosítható szakembereket, kutatásai nem generáltak iparfejlesztést. Nem gyakorolt hatást az iparfejlesztési tervekre, döntésekre. Az egészségügyi képzés, a klinikák nem generáltak az egészség védelmét, helyreállítást célzó ipari gyártást. A matematikai, kibernetikai kutatásokból nem nőtt ki számítástechnikai ipar. Az Egyetem évtizedekkel ezelőtt próbálkozhatott volna mérnökképzéssel, de elzárkózott ettől. Pedig más városok kisebb felsőfokú oktatási kapacitásból többet profitáltak. Példaként említhető a térségben Kecskemét, ahol egy műszaki főiskolának komoly szerepe volt a gépipari fejlesztésekben, ahol Szegednél sokkal kisebb veszteség érte az ipart.

A piacgazdaságra történő áttérés során nem csak Szeged iparát érte nagy veszteség, az egész országban zártak be gyárakat, nem is keveset. A megyeszékhelyeket tekintve a dunántúli Szombathely és Veszprém kivételével mindenütt jelentős a leépülés. Szegeden az összeomlás az országos átlagnál erőteljesebb volt, mindössze négy megyeszékhely létszámvesztése haladta meg a szegedit.

5. táblázat

*Az iparban foglalkoztatottak számának csökkenése
1990 és 2001 között a megyeszékhelyeken*

Létszámcsökkenés, %	Megyeszékhely
0	Szombathely
1-10	Veszprém
11-20	–
21-30	Győr
	Zalaegerszeg
	Szekszárd
	Tatabánya
	Kecskemét
31-40	Székesfehérvár
	Szolnok
	Eger
41-50	Békéscsaba
	Nyíregyháza
	Debrecen
	Szeged
	Salgótarján
	Kaposvár
51-60	Pécs
	Miskolc

Forrás: Népszámlálás 1990.

A történeteket áttekintve nem az a fő probléma, hogy tönkrement, ami életképtelen. Inkább az, hogy sok volt az életképtelen, és a piaci kontroll hiánya miatt az 1990-es évekig talpon maradhattak. És akkor egyszerre, nagyon rövid idő alatt mentek tönkre. Nem az a baj, hogy régi gyárakban végzett gyakran embertelen munkáktól megszabadultak a dolgozók, hanem az, hogy nem találták meg a felszabaduló emberek korszerű tevékenységbe való bekapcsolásának módját. Az a nagy baj, hogy a megszűnt „rossz” ipar helyébe Szegedre nem érkezett modern ipar. A régiből meg szinte semmit – szakembereket, működő szervezeteket, létesítményeket – sem sikerült átmenteni. A későbbiekben ipari világcégek sora települt az országba, de egy sem választotta Szegedet, számos más város nagyobb vonzerőt gyakorolt, eredményesebben lobbizott, és tett vonzó ajánlatokat a befektetőknek.

Felhasznált irodalom

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1960. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1961.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1970. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1971.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1980. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1981.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1990. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1991.

FEKETE KLÁRA: *Cégvesztő*, Szeged, 1999.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Az iparfejlődés egyes kérdései Csongrád megyében és Szegeden*. Megyei és Városi Statisztikai Értesítő. 1963. 12. p.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Ipar*. In: Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945–1990*. Szeged, 2010.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Népgazdasági tervezés és területfejlesztés*. Az MKT kiadványa a Dél-Alföldi Napok 1982 május 20–21. rendezvényéről.

Szeged város fontosabb statisztikai adatai 1952–1955. Szeged, 1956.

RÉVÉSZ BÉLA*

Egy ismeretlen pártállami testületnek a jogalkotásban és a jogalkalmazásban betöltött titkos szerepéről**

I. A „szovjetizált” koordináció

Miután a múlt század negyvenes éveinek végére a többi közép-kelet-európai országokhoz hasonlóan Magyarország „szovjetizálása” is véglegessé vált, a nyelv- és szóhasználat is „moszkvai befolyás” alá került. Nem csak olyan formában, hogy a kommunista tömbhöz tartozó államok körében az orosz nyelv vált a politikai elit általánosan elfogadott kommunikációs eszközévé, de a tudományos élet számára is elkerülhetlenné vált az új nyelvhez való alkalmazkodás. Amikor például 1951-ben *Arzsanov* és társaitól magyarul megjelent az első állam- és jogelméleti egyetemi tankönyv¹, a „kritikai és önkritika” pártelvű követelményei mentén sajátos vita alakult ki a könyv kiadásának körülményeiről. *Révai Tibor*, aki könyvet sajtó alá rendezte, mindenekelőtt azt jelezte, hogy „nem szabad könnyedén elhaladni a nálunk még nem eléggé meghonosodott fogalmak mellett, gondosan keresni kell a megfelelő kifejezéseket”.² Amikor ennek és a többi korabeli tankönyvnek maradandó hatásai szóba kerülnek, akkor nem egyszerűen az állam- és jogtudományi jegyzetek, tankönyvek szerkezetére, az oktatás tematikájára, vagy az új állami és jogi terminológiában tapasztalható következményekre kell gondolni. Lényegesebbnek maradandóbbnak bizonyult ezeknél a politika és az ideológia nyelvének közvetlen megjelenése és általánossá válása az állam- és jogtudományban, a jogászképzésben és a jogászai munka egészében.

A fenti általános megjegyzések a „koordináció” szó karrierjének alakulását is nagyban befolyásolták. Nem csupán azért, mert minden nyelvben nagyjából azonosan jelentéstartalmat tulajdonítottak neki, sokkal inkább azért, mert az orosz pártpolitikai és ál-

---

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

** A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016–2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

¹ ARZSANOV, M. A. et al.: *Állam- és jogelmélet*. (Teorija Goszudarsztva i Prava. Moszkva, 1949.) Budapest, 1951. 409. p.

² RÉVAI TIBOR: *Az állam- és jogelmélet c. tankönyv fordítása*. Jogtudományi Közlöny, 1952. 4.

lami vezetők szókincsében más országok vezetőihez képest jóval gyakrabban használták. Ráadásul a „koordináció” szó – eredeti jelentésével szemben – integrálódott a párt vezető szerepének a dogmájába is. Az Arszanov-féle tankönyv ezt így interpretálta: „A mechanizmus irányító ereje a kommunista párt. (...) Az összes többi szervezetek (...) »hajtószíjak« a párttól a dolgozó tömegekhez. »Emelők« ezek, amelyek segítségével a párt szervezi, koordinálja és irányítja a néptömegek politikai és társadalmi aktivitását. (...) A munkásosztály diktatúrájának rendszerében a fő »hajtószíjak« és »emelők« a szovjetek, a szövetkezeti egyesülések, az ifjúsági szövetség és más társadalmi szervezetek”.³

A latin eredetű „coordinare” eredetileg valóban egymás mellé rendelést jelent [a co- („együtt, együttesen”) + ordinare („rendezés”)], amely ennél fogva tartalmazta az illesztés, egyeztetés, összeegyeztetés, összehangolás jelentésárnyalatokat is. A magyar nyelvbe német közvetítéssel érkezett szó lassan megtalálta a kapcsolatát az államszervezethez is. Például az 1848-1849 utáni abszolutizmus rendőrminisztériuma a helyi rendőrigazgatók által alkalmazott informátorokon kívül szükségesnek látta saját központi „levelezőket” is alkalmazni.

Fennmaradt feljegyzések szerint „a pesti levelezői hálózat koordinátora dr. Richard Rotter, a budai német reáliskola tanára volt”.⁴ És bár a közfelfogás még a két világháború között is az eredeti „mellérendel”, „egymás mellé helyez” értelmet tulajdonított a koordináció szónak,⁵ Magyary Zoltán ugyanekkor már magától értetődően használja a munkamegosztás mellett a szervezés másik fő mozzanatáaként az „összhang biztosításának” a megjelölésére.⁶

Fenti etimológiai-történeti érdekességek inkább abból a szempontból lehetnek fontosak, hogy kiemeljék a súlyát annak a történeti változásnak, amely 1945 után bekövetkezett a szó használatában. Ennek alapvető magyarázata az volt, hogy az orosz nyelv a politikába és közéletbe „berobbanva”⁷ magával hozta a „координация” szó konjunktuuráját is. Ennek megjelenése láthatóan nem volt minden előzmény nélkül a magyar köznyelv-

³ ARZANOV, M. A. et al.: i. m.: 161. p. Figyelemre méltó, hogy az orosz eredetiben is nyilván képzavarral terhelt »emelők« és »hajtószíjak« leírása ettől kezdve fixálódott a hazai jogtudományi irodalom szókincsében. Egy 1953-as jegyzet szerint például „a Párt nem az állami szervek megkerülésével, hanem az állami szerveken keresztül irányítja az államot. Azok a hajtószíjak, amelyek a mi pártunkat is a tömeggel összekötik: a szakszervezetek, melyek a munka vonalán, a szövetkezetek, melyek a termelés, főleg a mezőgazdasági termelés vonalán kötik össze a dolgozó nép tömegeivel. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége, mint a párt ifjúsági szerve, igen fontos emelő népi demokratikus rendszerünkben.” (Halász Pál, et al.: Állam- és jogelmélet. 2. félév. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Jegyzetei. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat Budapest 1953, 31. p.) Egy 1964-es állam- és jogelméleti jegyzet összesűrítve kívánja magát túltenni a technológiai leíráson és oda egyszerűsíti a hasonlatot, hogy „A szocialista állam sok és különféle »csavarból«, »kerékből«, »emelyűből« (sic!), és »áttételből« áll.” (Szabó Imre szek.: Állam- és jogelmélet. I. Állam- és Jogtudományi Karok egységes jegyzet. Budapest 1964, Tankönyvkiadó. 260 p.) Hasonlóképpen fogalmaz még az 1970-ben megjelent tankönyv is – „A szocialista állam is sok és különféle »csavarból«, »kerékből«, »emelyűből« és »áttételből« épül fel, bonyolult módon” (Samu Mihály, Szabó Imre, Szotáczy Mihály: Állam- és jogelmélet. Szerk. Samu Mihály. Budapest 1970, Tankönyvkiadó. 288 p.) –, ám ezzel véget is ér az „emelyük” különös szerepe az állam- és jogelméleti tankönyvek szemantikai történetében.

⁴ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 11. köt. Budapest, 1906. 1265–1266. pp. Idézi: DEÁK ÁGNES: *Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években*. Történelmi Szemle, 2007. 4. 121. p.

⁵ SZENTGYÖRGYI EDE: *Idegen szavak magyar szótára*. Budapest, 1942. 11. p.

⁶ MAGYARY ZOLTÁN: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942. 4. p.

⁷ Bővebben lásd ERDŐDY JÓZSEF *Az orosz nyelv hatása a magyar nyelvre 1945 után* című hét részes tanulmányosorozatát a Magyar Nyelvőr 1953–1955. közötti évfolyamaiban.

ben – szemben például az ugyancsak ekkoriban importált „komszomol”, „sztahanovista”. „kolhoz” szavakkal – de a korábbiakhoz képest erős politikai konnotációt kapott. A korabeli ideologikus nyelvtudomány szerint „az új szavak a népünk életében bekövetkezett hatalmas fordulatot és az ennek nyomán megindult nagyiramú fejlődést tükrözik. Érzékeltetik a technika jelentős fejlődését. Kiolvashatjuk belőlük azt is, hogy kialakult a munkaszervezés új, szocialista formája, a népgazdasági terven alapuló termelés, melynek hatóereje a szocialista munkaverseny”.⁸

A pártnyelv elismerve a koordináció általános fogalmának érvényességét – „egyének, intézmények, szervek vagy szervezetek tevékenységének egyeztetése, összehangolása a közös feladatok legeredményesebb megoldására”⁹ – ennek valódi funkcióját a párt monopolhelyzetének megszilárdításában látta. Ez pedig éppen ellentétes a szó eredeti jelentésével. „A pártkoordináció a társadalom pártirányításának szerves része. Célja a társadalomban lezajló gazdasági, politikai, szellemi folyamatok összhangját megteremteni. A pártkoordináció legfontosabb feladatai: a párt által a társadalom elé kitűzött célok elérése érdekében a megoldandó feladatok összehangolása, majd a megoldásban résztvevő állami szervek, gazdasági egységek, tömegszervezetek és tömegmozgalmak közötti munkamegosztás kialakítása, továbbá tevékenységük összhangjának biztosítása”.¹⁰

A „koordináció” válságos időszakokban gyakran – időtől, tértől és politikai berendezkedéstől függetlenül – az orákulum szerepét is betöltötte. Ha az aktuális vezetés önről nem tudott megbirkózni feladataival, létrehozott egy bizottságot, amelyet előszeretettel bízta meg koordinálási feladatokkal. Hazai egypárti politikatörténetünkben az első példa erre az egy éve regnáló Magyar Dolgozók Pártjának 1949. június 7-i ülésén született meg. Ekkor a Központi Vezetőség Szervező Bizottsága az Államgazdasági Osztály javaslatára úgy döntött, hogy a gazdasági problémák „politikai vonalon való továbbvitele” érdekében Információs és Koordinációs Értekezletet kell tartani a kérdések összehangolt politikai kezelésére.¹¹ Ettől kezdve a koordinációval foglalkozó állami és párttestületek, bizottságok, ülések és értekezletek száma folyamatosan nőtt központi, regionális és helyi szinten – de a nemzetközi kapcsolatok terén is.

A hatvanas-hetvenes években az államigazgatás környékén is megsokasodtak a koordinációs bizottságok, nem kis mértékben a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény kapcsán.¹² Részben a közigazgatáshoz, részben a szociálpolitikához, oktatáshoz, munkaerőpolitikához rendelt feladatként, de mindenképpen párt döntés eredményeként jött létre a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos Tárcaközi Koordinációs Bizottság.¹³ Az alig megindult gazdasági reform lefékezésének agrárvonalon fontos eszköze lett az 1048/1971. évi kormányhatározat, amely alapvető célja a termelősövetkezetek alaptevékenységen kívüli tevékenységének korlátozása volt. Ennek felügyeletére

⁸ FÓNAGY IVÁN–SOLTÉSZ KATALIN: *A mozgalmi nyelvről*. Budapest, 1954. 11. p.

⁹ BARSZ TOMAJ: *A pártélet kisszótára*. Budapest, 1984. 69. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL-OL) M-KS 276. f. 55. cs. 73. ö. e. 67. p.

¹² ADÁM ANTAL: *Az állami koordináció főbb eszközeiről* Állam és igazgatás, 1966. 8. sz. 731–748. pp.; FEKETE MIHÁLY: *A megyék közötti koordináció*. Állam és igazgatás, 1971. 8. sz. 732–739. pp.; DEMETER LÁSZLÓ: *A tanácsi koordináció jelentősége és módszerei a fejlesztésben*. Állam és igazgatás, 1972. 10. sz. 938–948. pp.; SZALAI ÉVA: *A megyék közötti területi koordináció*. Állam és igazgatás, 1972. 6. sz. 534–546. pp.

¹³ Lásd: MSZMP KB Politikai Bizottság 1968. október 15-i ülése. MNL-OL M-KS 288. f. 5/474. ö. e.; továbbá: Cigányügyi Koordinációs Bizottság iratai. MNL-OL XIX-A-28-f.

természetesen Koordinációs Bizottságot hoztak létre, amelynek tevékenységét a Központi Bizottság mellett működő Szövetkezetpolitikai Munkaközösség ellenőrizte¹⁴. A büntetvégrehajtás helyzetéről a nyolcvanas években a bűnüldözéssel és igazságszolgáltatással foglalkozó Koordinációs Bizottság fogalmazta meg állásfoglalását¹⁵. De 1976-ban létrejött a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság is¹⁶, az Építéstudományi Intézetben pedig már és 1962-ben megalakították a maguk Koordinációs Bizottságát.¹⁷

Mégis volt egy bizottság, amelynek titkossága folytán a nevét is alig ejtették ki, de abban a szűk körben, ahol egyáltalán tudomásuk volt róla, tudták, hogy ez „a” Koordinációs Bizottság.

II. A rejtőzködő Koordinációs Bizottság

A mindenféle jelző és szervezeti hovatartozás megjelölése nélküli Koordinációs Bizottság (a továbbiakban csak Bizottság) nem teljesen ismeretlen. Azok az utalások viszont amelyek a Bizottsággal kapcsolatban eddig napvilágra kerültek részben töredékesek, ellentmondásosak, részben a vonatkozó iratok tekintetében nagyfokú tájékozatlanságra utalnak.

Zinner Tibor – Zánathy János az Igazságügyi Minisztérium által 1991-ben létrehozott Tanácsadó Bizottság tagjaiként a minisztérium által bekért büntetőügyek illetve az ezekhez kapcsolódó politikai jellegű dokumentációk vonatkozásában végeztek kutatómunkát. Vizsgálódásaikat akadályozta, hogy a pártarchívumnak az akkor még a Politikatörténeti Intézet kezelésében lévő – főleg a vezető testületek illetve a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály – irataihoz alig tudtak hozzáférni, ráadásul a Bizottság iratai a Legfelsőbb Bíróság TÜK-iratai között is csak töredékesen maradtak fent. Frappáns a meglátás, miszerint a Bizottság célja – kezdetben – az volt, hogy ne ismétlődhessenek meg az ötvenes évek törvénysértései, a gyakorlat azonban ezzel ellentétessé vált: „a törvénysértések most úgy következtek be, hogy kimentették a bűnelkövetőket”¹⁸. Ezzel szerzők azokra a párthatározatokra utalnak, amelyek a belügyminisztérium nyomozószerveinek illetve az ügyészségnek az eljárásait korlátozták – Kádár János „menedékjognak” nevezte – a párt-, állami és tömegszervezeti funkcióban lévő és bűncselekményt elkövető személyek esetében.¹⁹ Ugyanakkor sommás is ez a vélemény. A Bizottság üléseinek napirendi pontjai között valóban számos esetben szerepeltek jogszabálysértő pártvezetők (esetleg hozzátartozóik) ügyei, de leegyszerűsítés lenne ezekben látni a Bizottság munkájának a lényegét.

Itteni, de tíz évvel későbbi munkájában is Zinner Tibor úgy tudja, hogy a Bizottság tagjai az adminisztratív területet felügyelő MSZMP KB-titkár, az MSZMP KB Admi-

¹⁴ Lásd: Szövetkezetpolitikai Munkaközösség 1972. október 12-i ülésének iratait. MNL-OL M-KS 288. f. 38/26. ó. e.

¹⁵ Lásd: MSZMP KB Politikai Bizottság 1985. június 10-i ülése. MNL-OL M-KS 288. f. 7/723. ó. e.

¹⁶ A Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság iratai: MNL-OL XIX-A-85

¹⁷ Lásd: MNL-OL XXVI-D-2-f.

¹⁸ ZINNER TIBOR – ZANATHY JÁNOS: *Az 1963. április 4. és 1989. október 23. között tárgyalt „politikai” perek vizsgálatairól. Jelentés a (dr. Solt Pál, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöke és dr. Balsai István, igazságügy-miniszter által létrehozott) Tanácsadó Bizottság kutatási eredményeiről.* Budapest, 1991. Kézirat, 35. p.

¹⁹ Lásd: MSZMP KB Titkárság 1958. február 14-i, valamint a Politikai Bizottság 984. december 11-i ülésének határozatai MNL-OL M-KS 288. f. 5/928. ó. e., továbbá MNL-OL M-KS 288. f. 7/22. ó. e.

nisztratív Osztályának vezetője és helyettese, az adminisztratív területet felügyelő miniszterelnök-helyettes, az Igazságügyi Minisztérium illetékes vezetője, a Legfelsőbb Bíróság elnökének és a legfőbb ügyésznek büntető ügyszakot vezető helyettesei voltak. Az iratok későbbi ismertetése korrigálja ezeket az információkat, ahogyan azt a véleményt is, hogy a Bizottságot 1989-ben „feloszlatták” volna²⁰

Bócz Endre, aki 1974-ben főügyész-helyettes volt, egy konkrét ügy kapcsán (amelyben *Szenási Géza* legfőbb ügyész helyett kellett eljárnia) megemlíti: „A koordinációs értekezlet az adminisztratív szervek pártirányításának eszköze volt. Az MSZMP Központi Bizottsága Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának vezetője tartotta; résztvevői a Belügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság vezetői, illetőleg ezek megbízottai voltak; itt döntöttek a nagy horderejűnek ígérkező ügyek és szereplők további sorsáról – tehát például arról, hogy kikkel szemben kell vádat emelni. A döntést azután az állami vezetőknek kellett a saját területükön (hivatali hatalmuk révén) érvényesíteni.”²¹ A későbbiekben látni fogjuk, hogy nem pontos a grémium említett összetétele, másrészt a sok éves tevékenység dokumentumai láttán túlzás lenne „vádhatósági” szerepet tulajdonítani a Bizottságnak. De az is természetes, hogy a Legfőbb Ügyészség képviselőjeként elsősorban éppen ezekkel az esetekkel találkozva nem láthatta át a Bizottság teljes feladatkörét.

Az 1979-es évre teszi *Kenedi János* a Bizottság megalakulásának időpontját. Meglátása szerint ekkorra Kádár "a gulyáskommunizmus" föl-fölmelegítésével „a nyugati kizárópolitikára fordította a politikai irányvonalat, aminek megvalósítására viszont „a BM nincs – még – felkészítve”. Végül „ekkor sikerült a belügyminiszter és a pártfőtitkár közti egyoldalú »zsarolási manővereket« a BM és a pártközpont közé telepített koordinációs bizottságok intézményesítésével mintegy pufferként felfogni”²². Ha valóban csak a hetvenes évek végén jött volna létre a Bizottság, akár ez is lehetett volna megszervezésének mögöttes oka és célja. De a korábbiakból már sejthető, hogy a hetvenes évek végére évtizedes történetet tudhatott maga mögött a Bizottság.

A Bizottság ismeretlensége nem csak létrejöttének titokzatos körülményeivel (máig nincs meg az ezt létrehozó párthatározat), a grémium összetételének, működésének, döntéseinek rejtélyes voltával magyarázható, hanem azzal is, hogy iratállománya nagy részének lelőhelye – az immár másfél évtizedes kutatómunka ellenére – ismeretlen. Nem véletlen, hogy MSZMP központi vezető szervei üléseinek nyolc kötetben megjelentetett és teljességre törekvő napirendi jegyzékei sorában még az említés szintjén sem található a Bizottság. Nem azért, mert nem lenne „vezető szervek” közé sorolható, hiszen olyan efemer szervekre is kiterjedt a szerkesztők figyelme, mint amilyen például a Régi Párttagok Bizottsága, vagy a csak egy évig létezett Ifjúsági Munkabizottság. An-

²⁰ ZINNER TIBOR: *Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez*. In: KAHLER FRIGYES (szerk.): *A semmisségi törvények*. Tudományos ülészak Veszprémben a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, a Veszprém Megyei Bíróság Büntető Kollégiuma, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi területi Bizottsága Büntetőjogi Munkabizottsága rendezésében 2000. év március hó 13. napján. Sorozatcím: Büntetőjogi tanulmányok. Budapest 2002. 31. p.

²¹ BÓCZ ENDRE: *Négy évtized az ügyészségen. Pályám emlékezete*. Budapest, 2010. 335. p.

²² KENEDI JÁNOS: „Stasi-operett” Magyarországon. In: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból*. Budapest, 2000. 63–64. pp.

nak, hogy a Bizottság nem került a kutatók, levéltárosok látókörébe az a magyarázata, hogy egyszerűen a hiánya sem volt feltűnő, olyannyira nem is lehetett tudni róla.

Szerző a még nem létező Történeti Levéltár (sőt, Történeti Intézet – ahogyan eredetileg nevezték) előtti időkben 1996 körül találkozott a Belügyminisztérium Központi Irattárában őrzött miniszteri iratok között egy olyan dokumentummal, amely egy „Koordinációs Bizottság” nevű testület 1975. február 17-i ülésének emlékeztetőjeként volt nyilvántartva. Mivel a miniszteri iratok állománya gyakorlatilag nélkülöz minden belső rendszert, így nem volt meglepő, hogy sem a Bizottság előzményivel, sem későbbi irataival nem lehetett találkozni. A napirendi pontok fontossága és az ülésen részt vevő vezető személyiségek jelentősége viszont jelezte, hogy egy kivételes súlyú politikai grémiumról van szó. Ráadásul a csupán hat példányban készült emlékeztető azt sugallta, hogy rendszeres, hosszabb ideje tartó folyamatos működés állhat a Bizottság ténykedése mögött, amely a megvitatott kérdésekkel kapcsolatban állásfoglalásokat fogalmazott meg, működésének pedig az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya biztosította a feltételeit.

Mivel a BM Központi Irattára semmilyen további információval nem tudott szolgálni, az elkövetkező közel tíz év további levéltárak, állami szervek munkatársai, párttörténeti kutatók, a korszakkal foglalkozó történészek faggatásával telt – ki tudhat valamit a Bizottságról. Az iratok természetes lelőhelye az Országos Levéltár lett volna, hiszen iratforrásként a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály iratai egészükben – az MSZMP iratállománya részeként – a MOL kezelésébe kerültek. Azonban itt sem sikerült nyomára bukkanni az iratoknak egészen 2006-ig, amikor Közigazgatási és Adminisztratív Osztály feldolgozatlan anyagai közül váratlanul előkerült hét doboz az 1964 és 1983 közötti időszakból. A későbbiekben előkerült még további négy év iratanyaga is, de az 1964 előttiéket mintha végleg eltűntek volna²³. Ezért is megalapozatlan *Kahler Frigyes* jogtörténésznek a Biszku-perrel kapcsolatban tett megjegyzése: „Nyomon követhető, hogy bizonyos ügyekben a politikai vezetés kifejezetten presszionálta a bíróságot, más ügyekben pedig ők döntöttek. Működött az ún. Koordinációs Bizottság, amiben Biszku volt az elnök és ott döntötték el tulajdonképpen a nagyobb ügyekben, hogy mi az ítélet. És hogy ez mennyire így van, megvannak a jegyzőkönyvek, hogy ellenőrizték a bírákat a belügyi tisztek és jelentést adtak”²⁴. Ha ez így lenne, akkor a vádhatóságnak álláspontja kialakítása során nem az Ideiglenes Intézőbizottság vagy a Katonai Tanács – büntetőjogilag vitatható relevanciával bíró – irataira kellett volna támaszkodnia, csak elő kellett volna vennie a Bizottsági jegyzőkönyveit, amelyekről Kahler úgy tudja, „megvannak”.

A Biszku-ügy kirobbanását elindító „Bűn és büntetlenség” című dokumentumfilm készítői éppen ezzel kapcsolatban szalasztottak egy ma már pótolhatatlan információt. Az alkotók elmondták, hogy „nem fért bele minden a filmünkbe. Száz órából vágunk össze hetven percet”²⁵. Ennek a száz órának talán a legfontosabb része maradt ki és maradt a kérdezők részéről is reflektálatlanul – amint az az internetre egy ideig feltöltött

²³ A Bizottság eddig megtalált iratai kutathatók a Nyitott Társadalom Archívum honlapján: <http://allambizt.osaarchivum.org/dosszie/koordinacios-bizottsag> (2017. 11. 03.)

²⁴ Interjú Kahler Frigyesrel a Biszku-perről. Vasárnapi Újság. Kossuth Rádió, 2014. május 18. 07:12 >www.radio.hu< (2014. 05. 20.)

²⁵ NOVÁK TAMÁS – SKRABSKI FRUZSINA: *Beszéltem hősökkel.* >http://mandiner.blog.hu/2010/10/23/56_bejott_a_szobamba< (2011. 11. 23.)

„hulladékok” nyomán ez kiderült. A riporter ugyanis rákérdezett, volt-e olyan testület, amelyen az 1956 utáni büntetőpercek kimenetelével foglalkoztak. Biszku Béla válaszában kifejtette, hogy valóban „voltak együttes tanácskozások a KB-titkár vezetésével, a belügyminiszter, a Legfőbb Ügyész, a »legfőbb bíró«, az Adminisztratív Osztály vezetője és illetékes munkatársa között. De ezek mindig csak utólagos tanácskozások voltak, tehát nem előre meghatározott ügyekkel foglalkoztak, hanem a megtörtént ügyek tapasztalatainak elemzésével. A bíróságnak, az ügyészségnek a tevékenységével... Most is van ilyen, biztosan van, csak nem tudunk róla...”²⁶ Ez volt maga a Bizottság! Éberebb filmkészítők számára itt lett volna a nagy lehetőség, hogy első kézből információkat szerezzenek a Koordinációs Bizottság egyik legfontosabb szereplőjétől. Mégsem hangzott el további kérdés, sőt, még ez a néhány, igazán fontos mondat sem fért a filmbe.

De iratok híján honnan tudható, hogy egyáltalán létezett és működött a Bizottság 1964 előtt is? A Bizottság megalakításának történelmi hátterét és politikai jelentőségét éppen Kádár Jánosnak a Politikai Bizottság egyik 1973-as zárt ülésen tett megjegyzéséből rekonstruálhatjuk²⁷. A már hosszabb ideje húzódó és a politikai vezetést különösen megosztó MEGÉV-üggyel²⁸ foglalkozó írásos jelentéshez Kádár fűzött szóbeli kiegészítést. Ebben – sokkal inkább a belső konfliktus megoldásának módszertanához, mint a probléma tartalmi kérdéseire kapcsolódva – megemlítette: „Minden illetékes tudja, hogy egy 1957-es párthatározat alapján van, és azóta működik a pártközpontban egy úgynevezett Koordinációs Bizottság. Ennek vezetője a K. B. adminisztratív ügyekért felelős titkára, tagja a K. B. Adminisztratív Osztályának vezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész és a legfelsőbb bíróság elnöke.”²⁹ Ez elé a bizottság elé kell vinni minden olyan büntetőpolitikai kérdést, vagy konkrét bűnügyet megvitatásra, melynek megítélésében bizonytalanság vagy eltérő vélemény van az illetékes

²⁶ Uo.

²⁷ MSZMP PB 1973. november 13-i ülése. MNL-OL M-KS 288. f. 5/623. 1. ő. e.

²⁸ A Mezőgép Tröszt (MEGÉV) önálló kereskedelmi joggal rendelkező vállalat volt. Korrupció-gyanús ügye a gazdasági reform ideológiai vitáinak, illetve a szocialista nyilvánossággal, büntetőpolitikával és nem utolsósorban a megosztott politikai vezetéssel kapcsolatos nézeteltérések gyűjtőhelyévé vált. Lásd: PÉTERI GYÖRGY: *Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években*. In: Rainer M. János (szerk.) *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Tanulmányok, Budapest, 2004. 318–336. pp.

²⁹ A grémium több évtizedes összetétele pontosan érzékelteti a párt és az állam felsőszintű vezetésének szemlélyi és intézményi összeolvadását: *Adminisztratív KB-titkárok*: Marosán György (1957. II. 26.–1962. X. 12.); Fehér Lajos (1962. X. 12.–1962. XI. 24.); Biszku Béla (1962. XI. 24.–1963. XII. 5.); Korom Mihály (1963. XII. 5.–1966. XII. 3.); Biszku Béla (1966. XII. 3.–1978. IV. 20.); Korom Mihály (1978. IV. 20.–1985. III. 28.); Horváth István (1985. III. 28.–1987. VI. 23.); Fejti György (1987. VI. 23.–1988. XII. 15.); *Az Adminisztratív Osztály, 1966-tól Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetői*: Czinege Lajos (1955–1957); Kaszás Ferenc (1957–1961); Tömpe András (1961–1962. XI. 24.); Rác Sándor (1962. XI. 24.–1966. XII. 3.); Borbándi János (1966. XII. 3.–1974. III. 20.); Rác Sándor (1974. III. 20.–1983. VII. 6.); Varga Péter (1983. VII. 6.–1988. XI. 22.); *Belügyminiszterek*: Münnich Ferenc (1956. XI. 4.–1957. III. 1.); Biszku Béla (1957. II. 28.–1961. IX. 13.); Pap János (1961. IX. 13.–1963. XII. 7.); Benkei András (1963. XII. 7.–1980. VI. 27.); Horváth István (1980. VI. 27.–1985. III. 29.); Kamara János (1985. III. 29.–1987. XII. 16.); Horváth István (1987. XII. 16.–1990. I. 23.); *Igazságügy-miniszterek*: Nezvál Ferenc (1956. XII. 29.–1966. XII. 7.); Korom Mihály (1966. XII. 7.–1978. IV. 22.); Markója Imre (1978. IV. 22.–1988. VI. 29.); Kulcsár Kálmán (1988. VI. 29.–1990. V. 23.); *A Legfelsőbb Bíróság elnökei*: Domokos József (1954–1958); Jahner-Bakos Mihály (1958–1963); Szalay József (1963–1968); Szakács Ödön (1968–1980); Szilbereky Jenő (1980–1990); *Legfőbb Ügyészek*: Szénási Géza (1956. XI. 16.–1975); Szijártó Károly (1975–1990. II. 14.). RÉVÉSZ BÉLA: *Egy volt miniszterelnök könyvének állambiztonsági olvasata 1985-ben*. A Koordinációs Bizottság irataiból. Élet és Irodalom, 2008. 39. p.

szervek vezetői között.” A Kádár által forrásként megjelölt 1957-es párthatározatot mindeddig nem sikerült megtalálni. Annyi azért még kiderült Kádár kioktatásából, hogy a testület olyannyira titkosan működik, hogy állásfoglalásaira (mivel ő maga határozatot nem hoz) „a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet”. Amennyiben a grémium tagjai egymás között mégsem nem jutnának egyetértésre, akkor az első titkárhoz, a Titkársághoz vagy a Politikai Bizottsághoz kell fordulniuk „eligazításért”.

Ha a Bizottságot létrehozó párthatározat eddig nem is került elő, megalakulása körülményeinek, azaz az illetékes szervek vezetői közötti korabeli „bizonytalanságoknak”, „eltérő véleményeknek” annál több nyomát őrzik az iratok. Ezek többsége azokra az 1956-1957-es konfliktusokra utalnak, amelyek a megtorlás főszereplői között, elsősorban a politikai rendőrség, az ügyészség illetve a bírói szervek között alakultak ki. Bármenyire is Kádár legfontosabb erőszakeszközeiként működtek az említett szervek, a joghoz illetve a „szocialista törvényességhez” való közelségük/távolságuk mégis eltérően alakult. A karhatalom, a politikai nyomozók majd a munkásrendőrség számára természetesebbnek tűnt a „rendkívüli helyzetben” a jogi kötöttségek figyelmen kívül hagyása, míg az ügyészek, bírók nem tudták olyan könnyedén negligálni a jogalkalmazás hatályos szabályait. A Belügyminisztérium, az ügyészség és a bíróságok vonatkozásában a párt irányító, ellenőrző feladatait konkretizáló Adminisztratív Osztály³⁰ iratai között például 1956 végéről fennmaradt az egyik vidéki politikai nyomozó osztály vezetőjének panaszja: „Az ügyészségi apparátus olyan ellenséges tevékenységet fejt ki, hogy a börtönből olyan személyeket is kihoznak, akiket a rendőrségi szervek nehéz, szívós munkával és megérdemelt büntetéssel juttattak börtönbe. Ilyen ténykedésük miatt megtiltottam (!), hogy az ügyészeket a börtönökbe beengedjék.”³¹

Ugyanezen az értekezleten a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője³² a közbiztonsági őrizet akkor még csak tervezett bevezetését is részben az ügyészek „akadékoskodásával” indokolta: „Tudom, hogy a kormány részéről történik intézkedés, hogy ügyészségi, bírósági vonalon rendet teremtsen. De mert nem várható, hogy heteken belül csodák történjenek, és mert a szükségessége fel fog vetődni, hogy az ellenforradalmat kikapcsoljuk az életből, meg fog jelenni a közbiztonsági őrizetbe vételről szóló rendelet, amikor a rendőrök ellenforradalmárokat eltávolíthatnak az ügyészség ellenére (!) is.”³³ Ezek után nem meglepő, hogy a Politikai Bizottság ülésén is szóba kerültek a szervek közötti feszültségek, például Szénási Géza³⁴ legfőbb ügyész felszólásában: „Biszku³⁵ elvtárs és köztem vannak ellentétek, nézeteltérések. Mi kulturáltan vitatkozunk, de lent ez úgy jelenik meg, hogy a rendőrség könnyen lefasisztázza az ügyészt, ha nem ért

³⁰ Tájékoztató az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya feladataira vonatkozó titkársági határozatból. 1957. május 24. MNL-OL M-KS 288. f. 7/8. ó. e.

³¹ A Szabolcs-Szatmár megyei RFK Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének, Antal [-]nak felszólalása 1956. december 28-án az Országos Rendőrfőkapitányságon a megyei főkapitányok és politikai osztályvezetők részére tartott értekezleten. ORFK Titkárság Jegyzőkönyv I. rész. MNL-OL M-KS 288. f. 30/3. ó. e.

³² Mátyás László a Belügyminisztériumban teljesített szolgálatot 1954-ig. 1956-ban ismét a BM-ben dolgozott, majd a Politikai Nyomozó Osztály vezetője 1957-ig.

³³ ORFK Titkárság Jegyzőkönyv II. rész. MNL-OL M-KS 288. f. 30/3. ó. e.

³⁴ Szénási Géza 1956. november 16-tól 1975-ig legfőbb ügyész.

³⁵ Biszku Béla 1956. november 7-től az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottság tagja, 1957. februárjában a belügyek vezetésével bízták meg.

egyét.”³⁶ Kádár Jánosnak nyilván elege lett ezekből a vitákból, de még inkább abból, hogy a megtorlás és az erőszakos konszolidáció legfontosabb szerveinek vezetői a Politikai Bizottság üléseire is beviszik nézeteltéréseiket, konfliktusaikat. És hogy mekkora jelentőséget tulajdonított az előzetes egyeztetés intézményes keretei kialakításának, jelzi a Koordinációs Bizottság létrehozása.

A Bizottság maga alkotta meg működési szabályzatát. Negyedéves munkaterv alapján dolgozott, kéthetenként – 1978-tól havonta – ülésezett a Központi Bizottság épületében. A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály gondoskodott az ülések összehívásáról, az egyes napirendi pontokhoz szükséges előterjesztések, háttéranyagok előkészítéséről, illetve az ülések emlékeztetőinek a résztvevőkhöz történő eljuttatásáról. A Bizottság első, még 1967-ből fennmaradt munkarendje³⁷ szerint a koordinációs értekezlet fő célja összehangolni a bűnüldöző szervek tevékenységét a jogpolitikai elvekben, a törvényekben, határozatokban foglalt feladatok eredményes végrehajtása érdekében. Ennek érdekében a Bizottság a következő kérdésekkel foglalkozik:

„– a bűnözés, a bűnüldöző munka átfogó, elvi jelentőségű kérdéseivel, ide értve a büntetőjog, valamint a polgári jog politikai vonatkozású problémáit is.

– a fontosabb jogi vonatkozású Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Titkárság előterjesztései napirendre kerülése előtt vélemény, javaslatok, ajánlások kialakításával, a vitás kérdések felszínre hozásával, döntésre való előterjesztésük végett;

– elsősorban a bűnüldözést érintő fontosabb kormány-előterjesztésekkel, törvény, törvényerejű rendelet és más rendelettervezetekkel.

– a párt vezető szervei és a kormány határozatainak jogi vonatkozású kihatásaival, az azokból adódó feladatokkal.”

Kádár János az említett 1973-as Politikai Bizottsági ülésen a Koordinációs Bizottság fontosságára emlékeztető felszólalásában arra is felhívta a figyelmet, hogy az MSZMP megalakulása óta a büntető ügyekben szabály, hogy „a belügyminiszter, a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnöke konkrét bűnügyekben minden befolyástól mentesen, maguk kötelesek dönteni, kizárólag a törvény, saját törvényes felelősségük és lelkiismeretük által vetetve”. A kijelentés meglehetősen indokolatlan, hiszen mivel zárt ülésen hangzott el, propagandaértéke nem igen lehetett, másrészt sejtette, hogy az ülés többi nyolc résztvevője is ezzel éppen ellentétes tapasztalatok birtokában van. De a Koordinációs Bizottság irataiból is kiderül, hogy a testületnek a szocialista jogpolitika formálásában játszott szerepe gyakran teljesen háttérbe szorult a konkrét ügyekben kialakított politikai állásfoglalások mögött. A Bizottság minden olyan előterjesztést – „azok jellegétől függetlenül” – napirendjére tűzött és megvitatott, amelyet a felsőbb pártszervek részre készítettek. Mivel határozatot nem hoztak, az elfogadott állásfoglalások érvényesítése nem az érintett rendőri, ügyészségi, bírói szervekre, hanem azoknak a Koordinációs Bizottságban részvevő vezetőire nézve tartalmazott feladatokat, kötelezettségeket. Ezek

³⁶ Jelentés a belső reakció elleni harc feladatairól. A Politikai Bizottság 1957. július 2-i ülésének jegyzőkönyve. MNL-OL M-KS 288. f. 5/33. ö. e.

³⁷ Javaslat a Koordinációs Bizottság ülések rendjére. 1967. január 17. Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály Koordinációs Bizottság iratai MNL-OL M-KS 288. f. 31/V/1. ö. e.

végrehajtását – az ügyrend itt valószínűleg az ismeretlen párthatározatot ismétli meg – a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya ellenőrzi.³⁸

Sajátos módon a homályba burkolódzott Bizottság mégsem volt annyira láthatatlan, hogy ne akadtak volna követői. Források hiányában csak találgatni lehet, hogy a hasonló célok megoldását és funkciók betöltését vállaló szervek létrehozására maga a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya is inspirálhatta a regionális pártszerveket. Erre utal, hogy az adott megyei pártbizottság adminisztratív ügykért felelős titkára, az Adminisztratív Osztály vezetője, a megyei rendőrfőkapitány, a megyei főügyész valamint a megyei bíróság elnöke több megyében is rendszeres tanácskoztak. Ezeket a megbeszéléseket Koordinációs Értekezletnek, vagy Koordinációs Bizottsági üléseknek, tanácskozássoknak nevezve hívta össze a megyei adminisztratív osztály, többnyire félévenként.³⁹

III. Nevesített ügyek

A Bizottság több ezer oldalnyi anyagának feldolgozása – és előzményeinek megtalálása – egyelőre várat magára. Annak érzékeltetésére azonban, hogy a Bizottság sajátos hatalmi szerepvállalásával miként avatkozott bele egyes politikai természetű ügyek eldöntésébe, már most számos példa felhozható. A források nyomán ismert huszonhárom éve alatt (egyelőre az 1986-os évfolyam is hiányzik) a Bizottság után kétszázhuszonöt ülés anyagai maradtak fenn⁴⁰. Ezek egy része valóban jogpolitikai szempontból értelmezte a még csak koncepciók szintjén létező törvényeket. Több ülésen is visszatértek például

³⁸ A Koordinációs Bizottságnak a hatalmi struktúrában elfoglalt tényleges helyére elsősorban az üléseiken elfogadott állásfoglalások, pontosabban „a párt vezetői testületei számára készített elvi-politikai jellegű előterjesztések” és az ugyanezen kérdésekre vonatkozóan a Politikai Bizottságban meghozott határozatok tartalmi összehasonlításából lehetne – egy későbbi feldolgozó munka eredményeként – következtetni.

³⁹ Lásd: A szocialista törvényesség betartása a megyében. Koordinációs tanácskozás 1963. július 30. MSZMP Somogy Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései (MNL Somogy Megyei Levéltár XXXV.1.c. 32. ö. e.); A BRFK, a Fővárosi Főügyészség és a Fővárosi Bíróság jelentése a jogpolitikai irányelvek érvényesüléséről a népgazdaság és a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények területén. Koordinációs értekezlet 1975. december 19. MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései (Budapest Főváros Levéltára XXXV.1.a.4. 471. ö. e.); Javaslat a megyei párterkezleti beszámolóhoz a Közigazgatási és Adminisztrációs Osztály részéről. 2. sz. Melléklet: A koordinációs értekezleten szerepelt témák. MSZMP Csongrád megyei Bizottság 1979. október 10. (MNL Csongrád Megyei Levéltár 1. f. 1979. 135. d. 26-56. ö. e.)

⁴⁰ A Bizottság irattári elhelyezése a következő: MNL-OL M-KS 288. f. 31/V/1. ö. e.

1. doboz / 49–545. pp. 1964: 519–545. pp. 1965: 478–518. pp. 1966: 390–477. pp. 1967: 367–389. pp. 1968: 141–366. pp. 1969: 75–140. pp. 1970: 49–74. pp.

2. doboz 1971: 220–276. pp. 1972: 118–219. pp. 1973: 1–218. pp.

3. doboz 1974: 1–276. pp. 1975: 277–424. pp.

4. doboz 1976: 1–164. pp. 1977: 165–419. pp.

5. doboz 1978: 1–219. pp. 1979: 220–425. pp. 1980: 426–578. pp.

6. doboz 1981: 264–486. pp. 1982: 1–263. pp.

7. doboz 1983: 1–256. pp.

MOL M-KS 288. f. 31/1984/1. ö. e. 1984.

MOL M-KS 288. f. 31/1985/3. ö. e. 1985.

HIÁNYZIK 1986.

MOL M-KS 288. f. 31/1987/3. ö. e. 1987.

MOL M-KS 288. f. 31/1988/3. ö. e. 1988.

1972-ben az alkotmánymódosításról, a bíróságokról és az ügyészségről, 1973-ban a büntetőeljárásról, 1976-ban a honvédelemről, vagy 1984-ben az Alkotmányjogi Tanácsról folytatott vitákra.

Ugyanakkor majdnem minden ülésen konkrét, már folyamatban lévő, vagy éppen az eljárás megindítására váró konkrét ügyek is napirendre kerültek. Ezek sorából illusztrációképpen álljon itt egy 1985-ös eset, amely nem kevesebbet volt hivatva eldönteni, mint hogy vajon büntető felelősségre vonás induljon-e államellenes bűncselekmények miatt *Hegedüs András*, az 1955-56 közötti miniszterelnök ellen a nyugati országokban adott interjúi – konkrétan *Zsille Zoltánnak* és *Kasza Lászlónak*, a Szabad Európa Rádió magyar osztálya munkatársainak adott interjúja – miatt.

A terjedelmes beszélgetés szerkesztett változata 1985 tavaszán jelent meg könyv formájában⁴¹, majd ezt követően – a sorrend betartása *Hegedüs András* kérése volt – 1985. május 27-től a SZER harminc-harminc perces részletekben kezdete sugározni a mintegy harminc órás beszélgetés szerkesztett változatát. A magyar állambiztonsági szervek fokozott figyelemmel kísérték a történeteket.⁴² Az interjú élénk hazai és külföldi visszhangot váltott ki – egy kommunista ország volt miniszterelnöke az ideológiai diverzió ellenséges bázisán! –, de meglehetősen vegyes fogadtatásban részesült.⁴³ A magyar politikai vezetést Hegedüs idegesítően nagy nyilvánosságot kapott szereplése mellett főként az nyugtalanította, hogy milyen politikai titkokat hozott nyilvánosságra, és vajon büntethető-e a valamilyen módon a volt miniszterelnök (ön)leleplező kitérőközlése. Ezeknek a kérdéseknek a megítélését a Bizottságra bízta, amely 1985. december 2-i ülésén tűzte napirendjére a Hegedüs-ügyet⁴⁴.

Az értekezleten Kamara János belügyminiszter, Markója Imre igazságügyminiszter, Szilberek Jenő a Legfelsőbb Bíróság elnöke, Szijártó Károly legfőbb ügyész, Czinege Lajos miniszterelnök-helyettes (mint az egyik napirendi pont előterjesztője), Szakali Jó-

⁴¹ HEGEDÜS ANDRÁS: *Élet egy eszme árnyékában. Életrajzi interjú*. Összeállította: Zsille Zoltán. Bécs, 1985. 224. p. (Az 1989 utáni kiadások már feltüntetik az interjú készítésében Kasza László közreműködését is. Az ő visszaemlékezése szerint Hegedüs András kérte, hogy a Szabad Európa Rádió neves szerkesztőjének a magyar politikai vezetés részéről esetleg támadható szerepe inkább ne legyen összefüggésbe hozható a kiadvánnyal. Kasza László szíves szóbeli közlése.)

⁴² Az 1956 október 24-én miniszterelnöki tisztségéből leváltották Hegedüs András 1958 szeptemberében tért vissza Moszkvából Magyarországra. Először az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetének munkatársa, majd 1962-től a KSH elnökhelyettese. 1963-tól az MTA Szociológiai Kutatócsoport igazgatója. 1968-ban elítélte a csehszlovákiai bevonulást, ezért elbocsátották állásából, és az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjához helyezték főmunkatársnak. 1973 májusában az ún. „filozófusperben” revizionizmus vádjával elítélték, kizárták a pártból, és elbocsátották állásából. „1976. októberében Hegedüs András cikkgyűjteményében álló könyve jelent meg Londonban egy olyan sorozat keretében, amelynek kizárólag szocialista országok közismert ellenzéki személyei a szerzői. A könyv utóiratoként Hegedüsnek 1976-ban írt egy levelét közlik, amelyben kifejti, hogy a szocialista országokban a reformmozgalmak a hatalmi struktúra felső rétegének ellenállásán buktak meg, de ettől függetlenül a tömegek körében különböző mozgalmak tűnnek fel, amelyek a szocializmus eszméi, gyakorlati megvalósulásának újabb lehetőségét jelentik.” (A „Belső Ellenzék” kialakítását akadályozó intézkedések. Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltára (ÁBTL) 1.11.1. ÁBMHT 152. d. BM III/7. Osztály 45-73/6/a/77. A jelentésben említett "cikkgyűjtemény valószínűleg a "Socialism and bureaucracy". - 1976. London: Allison and Bushby - című kötet.). Hegedüs András irathagyatéka a Nyitott Társadalom Archívum gyűjteményében található (HU OSA Fonds 361), moszkvai éveinek levelezésére lásd: Szerk.: Tamási Miklós – Révész Béla (szerk.): *A moszkvai levelezés 1956–1958. Lapok Hegedüs András volt miniszterelnök hagyatékából*. Budapest, 2010. 210. p.

⁴³ BORBÁNDI GYULA: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Budapest, 1996. 464. p.

⁴⁴ MOL M-KS 288. f. 31/1985/3. ö. e. További idézetek innen.

zsef, aki a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnökeként a minisztertanács tagja volt, Varga Péter a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője, valamint Szabó István, osztályvezető-helyettes vettek részt. A napirenden egyébként valóban szerepelt kifejezetten jogpolitikai természetű kérdés – javaslat az 1986-1990 közötti időszakra vonatkozó középtávú jogalkotási programra –, emellett foglalkoztak a lőfegyverekről, a lőszerrekről és a lőterekről szóló BM rendelettel, és elfogadták a Bizottság 1986. I. félévi munkatervét is. Végül a „különfélék” keretében került sor Szijártó Károly tájékoztatójának megvitatására Zsille Zoltán „Hegedüs András: Élet egy eszme árnyékában” című könyvéről.

A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály az ülést megelőzően a legfőbb ügyész nyolc oldalas feljegyzését juttatta el a Bizottság tagjainak, mely elaborátum nyilvánvalóan a hírszerzés értékelő-elemző jelentésének megállapításait is felhasználta. Az ügyészszégi feljegyzés ugyanis egyáltalán nem szorítkozott az interjú szempontjából számításba vehető cselekmények büntetőjogi megítélésének körére, hanem a kérdések és válaszok politikatörténeti értelmezésen túl még az interjú-szituáció lélektani vonatkozásainak elemzésére is figyelemmel volt. Utóbbi kapcsán többször utal például Zsille konfrontatív-agresszív kérdezői stílusára, amin Hegedüs András „mérsékelt válaszával” kívánt enyhíteni, mintha tartana az esetleges későbbi felelősségre vonásától.

A Legfőbb Ügyész álláspontját abban összegezte, hogy a kémkedés, az államrend elleni izgatás büntetőjogi tényállásait Hegedüs András cselekményei nem valószínűsítették meg. Az államtitok és szolgálati titok megsértése a volt miniszterelnök részéről kétséget kizáróan szintén nem állapítható meg. „Azt ugyanis, hogy milyen adat tekinthető államtitoknak, vagy szolgálati titoknak a 14/1971. /IV.15./ Korm. számú rendelet, illetve e kormányrendeleten alapuló miniszteri, vagy főhatósági rendelkezések pontosan meghatározzák. Ebbe a jogszabályilag meghatározott körbe azok, a különösen 1960-as éveket megelőző időszakra vonatkozó adatok, amelyeket Hegedüs András nyilvánosságra hozott, ma már nem illeszthetők bele.” Bár a legfőbb ügyész nem fogalmazott meg ajánlást a Bizottságnak, sőt, némiképpen el is hártja magától ezt a feladatot. „Amennyiben a mű egészéből egy-egy részt kiragadunk – és ez nemcsak mennyiségi, hanem a mondanivaló tartalma szempontjából is csekély –, akkor el lehetne jutni annak megállapításáig, hogy ezek a részletek alkalmasak a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére. *Ennek megítélése azonban legalább annyira politikai, mint jogi kérdés.*”

A Koordinációs Bizottság anyagai között az Emlékeztetón kívül nincs további információ az ülés résztvevőinek megjegyzéseiről, kérdéseiről, álláspontjukról. Állásfoglalásuk csupán azt rögzítette, hogy a Bizottság „Tudomásul vette Szijártó Károly elvtárs tájékoztatóját Zsille Zoltán »Hegedüs András: Élet egy eszme árnyékában« című könyvéről; ezzel összefüggésben büntetőeljárás kezdeményezését nem tartotta indokoltnak.”

Arra, hogy a Bizottság állásfoglalása mégsem maradt minden következmény nélkül, az MSZMP KB Titkárság kilenc hónappal későbbi ülésének határozata utal⁴⁵. Lakatos Ernő, a KB Agitációs és Propaganda Osztály vezetője ugyanis – a kényes előzmények miatti óvatosságát is jelezve – jelezte a Titkárságnak, hogy Hegedüs András „Életrajzi elemzések” címmel kéziratot nyújtott be a Kossuth Kiadóhoz. A maga részéről egy háromtagú bizottságot javasol a Titkárságnak a kézirat lektorálására, amelynek tagjai Molnár János a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese, Balogh Sándor, az ELTE egyetemi

⁴⁵ MSZMP KB Titkárság 1986. szeptember 29-i ülése. MNL-OL M-KS 288. f. 7/756. ö. e.

tanára valamint *Réti László*, az Agitációs és Propaganda Osztály politikai munkatársa. A javaslatot a Titkárság elfogadta. A lektoráló bizottság jelentése nem maradt titokban, hiszen a kötet megjelenésének feltételeként „Kiadói utószó”-ként kellett hozzákapcsolni Hegedűs könyvéhez⁴⁶. Ennek legjellemzőbb kritikai megjegyzése szerint Hegedűs András „*saját nézőpontja érvényességi körét abszolutizálja (...), amikor a kortörténeti szakirodalomban általánosan elfogadott értékeléssel szöges ellentétben úgy véli, hogy hazánkban számos ok és körülmény miatt társadalmi méretekben kialakulatlanok s részben éretlenek voltak, végső soron hiányoztak a nemzeti újjászületés választott, népi demokratikus útjának szocialista irányba történt továbbfejlesztéséhez az objektív és szubjektív feltételek*”. Természetesen az 1956 utáni időszak megítéléséről van szó, de ez a szakmainak mondott ideológiai bírálat legalább már nem a kézirat állításainak büntetőjogi relevanciáját mérlegelte. Az ilyen feladat – még három évig, 1988-ig – megmaradt a Koordinációs Bizottságnak.

Azt azonban, hogy az MSZMP államtalanítására vagy az állam párttalanítására vonatkozó 1988 végi párt döntések végrehajtása – talán szándékosan – mennyire következetlen volt (t. i. a Központi Bizottság „megszünteti a kormányzati tevékenységi körök – közöttük a kül- és belügyek, a honvédelem – közvetlen irányítását”⁴⁷), jól jelzi a Koordinációs Bizottság titkos „továbbélése” immár a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság formájában. E szintén ismeretlen politikai szereplő történetének kutatása is várhat még magára.⁴⁸

⁴⁶ *A kiadó utószava*. In: HEGEDŰS ANDRÁS: *A történelem és a hatalom ígézetében*. Budapest, 1988. 345–353. pp.

⁴⁷ A Központi Bizottság 1988. november 22-i határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatokról. MNL-OL M-KS 288. f. 5/1045. ö. e. 89R/11.

⁴⁸ A Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság a KB 1988. december 15-ei döntése alapján jött létre.

Elnöke: Grósz Károly (az MSZMP főtitkára),

Titkára: Horn Gyula (KB-tag, külügyminisztériumi államtitkár)

Tagok: Borbély Sándor (KB-tag, a Munkásörtség országos parancsnoka),

Fejti György (a KB titkára),

Fock Jenő (KB-tag, a Minisztertanács nyugalmazott elnöke, a MTESZ elnöke),

Horváth István (KB-tag, belügyminiszter),

Kárpáti Ferenc (KB-tag, honvédelmi miniszter),

Korom Mihály (KB-tag, nyugalmazott KB-titkár, az Alkotmányjogi Tanács elnöke),

Kótai Géza (KB-tag a KB Külügyi Osztályának vezetője),

Szűrös Máttyás (a KB titkára),

Várkonyi Péter (KB-tag, külügyminiszter).

A Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság első ülésén – 1989. február 3-án – megtárgyalta a munkarendjét, rögzítette, hogy „az MSZMP KB állandó bizottsága, feladata *javaslatok, állásfoglalások előkészítése a KB és a PB részére a nemzetközi élet, a jogalkotás és joggyakorlat, a közigazgatási és védelmi politika kérdéseiben*.” MNL-OL M-KS 288. f. 62/1. ö. e.

Felhasznált irodalom

ARZSANOV, M. A. et al.: *Állam- és jogelmélet.* (Teorija Goszudarsztva i Prava. Moszkva, 1949.) Budapest, 1951.

ÁDÁM ANTAL: *Az állami koordináció főbb eszközeiről* Állam és igazgatás, 1966. 8.

BARSI TOMAJ: *A pártélet szótára.* Budapest, 1984.

BORBÁNDI GYULA: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Budapest, 1996.

BÓCZ ENDRE: *Négy évtized az ügyészségen. Pályám emlékezete.* Budapest, 2010.

DEÁK ÁGNES: *Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években.* Történelmi Szemle, 2007. 4.

DEMETER LÁSZLÓ: *A tanácsi koordináció jelentősége és módszerei a fejlesztésben.* Állam és igazgatás, 1972. 10.

ERDŐDY JÓZSEF: *Az orosz nyelv hatása a magyar nyelvre 1945 után.* 1–7. Magyar Nyelvőr, 1953. 3–4., 1953. 5–6., 1954. 1–2., 1954. 3–4., 1954. 5–6., 1955. 1., 1955. 2.

FEKETE MIHÁLY: *A megyék közötti koordináció.* Állam és igazgatás, 1971. 8.

FÓNAGY IVÁN–SOLTÉSZ KATALIN: *A mozgalmi nyelvről.* Budapest, 1954.

HEGEDÜS ANDRÁS: *Élet egy eszme árnyékában. Életrajzi interjú.* Összeállította: Zsille Zoltán. Bécs, 1985.

HEGEDÜS ANDRÁS: *A történelem és a hatalom igazságában.* Budapest, 1988.

KENEDI JÁNOS: „Stasi-operett” Magyarországon. In: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból.* Budapest, 2000.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL-OL) M-KS 276. f.

MAGYARY ZOLTÁN: *Magyar közigazgatás.* Budapest, 1942.

NOVÁK TAMÁS – SKRABSKI FRUZZINA: *Beszéltem hősökkel.* >http://mandiner.blog.hu/2010/10/23/56_bejott_a_szobamba< (2011. 11. 23.)

PÉTERI GYÖRGY: *Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években.* In: Rainer M. János (szerk.) „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok, Budapest, 2004.

RÉVAI TIBOR: *Az állam- és jogelmélet c. tankönyv fordítása.* Jogtudományi Közlöny, 1952. 4.

SZALAI ÉVA: *A megyék közötti területi koordináció.* Állam és igazgatás, 1972. 6.

SZENTGYÖRGYI EDE: *Idegen szavak magyar szótára.* Budapest, 1942.

TAMÁS MIKLÓS – RÉVÉSZ BÉLA (szerk.): *A moszkvai levelezés 1956–1958. Lapok Hegedüs András volt miniszterelnök hagyatékából.* Budapest, 2010.

ZINNER TIBOR: *Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény hátteréhez.* In: Kahler Frigyes (szerk.): *A semmisségi törvények.* Tudományos ülészak Veszprémben a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, a Veszprém Megyei Bíróság Büntető Kollégiuma, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi területi Bizottsága Büntetőjogi Munkabizottsága rendezésében 2000. év március hó 13. napján. Büntetőjogi tanulmányok. Budapest 2002.

ZINNER TIBOR – ZANATHY JÁNOS: *Az 1963. április 4. és 1989. október 23. között tárgyalt „politikai” perek vizsgálatáról.* Jelentés a (dr. Solt Pál, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöke és dr. Balsai István, igazságügy-miniszter által létrehozott) Tanácsadó Bizottság kutatási eredményeiről. Budapest, 1991. Kézirat, 35. p.

RÉVÉSZ BÉLA: *Egy volt miniszterelnök könyvének állambiztonsági olvasata 1985-ben.* A Koordinációs Bizottság irataiból. Élet és Irodalom, 2008. 39. p.

LÖFFLER TIBOR*

Politikai demográfia

Vázlatok a politikai tudományok egy új ágának megértéséhez

A politika lényegének és mibenlétének megítélése miatt a politikatudományban radikális közhely az, hogy bármi bármikor bármiert *politikaivá* válhat. A ténylegesen megtörtént és a potenciális *politizálódás* okán a politikai tudományok határai kitágulnak, ezért bármely rokon- és társtudományból kialakulhat, kifejlődhet a politikai tudományok egy újabb terrénuma. Azok után, hogy a gazdaságtan, szociológia, a filozófia, a földrajz, a pszichológia, az antropológia stb. mellett színre lépett a politikai gazdaságtan, a politikai szociológia, a politikai filozófia, a politikai földrajz, a politikai pszichológia, a politikai antropológia stb., teljesen magától értetődő a politikai demográfia mint politikai tudomány megszületése.

A könyvtárnyi szakirodalommal még nem rendelkező politikai demográfia egy mér-földkőnek számító alapművében¹ még úgy fogalmaztak hét évvel ezelőtt, hogy a népességváltozás politikája (politics of population change) rendkívül alulreprezentált a politikatudományban. Ennek megfelelően a politika demográfia is még csak helyet követelt magának a politikai tudományok körében, hogy elinduljon a lassú intézményesedés útján.²

---

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai tanszék

¹ GOLDSTONE, JACK A. – KAUFMANN, ERIC P. – TOFT, MONICA DUFFY (szerk.): *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics*. Oxford University Press, New York, 2011. 336. p.

² Az előfutárok között van WEINER, MYRON: *Political Demography: An Inquiry Into the Political Consequences of Population Change*. M.I.T., 1969. WEINER, MYRON – TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghahn Books, New York/Oxford, 2001. 160. p. (Myron Weinert az első politikatudósként tartják számon, aki figyelmet szentelt a migráció és a biztonság közötti kapcsolatnak!) Bruce Fetter (History Department of University of Wisconsin-Milwaukee) az International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP) 2001-es konferenciáján a Demography and Politics szekcióban ismertette az Enlarging the Framework for Political Demography című tanulmányát. 2006-ban az Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) „Political Demography: Ethnic, National and Religious Dimensions” címmel tartott konferenciát a London School of Economics szervezésében. Elliott D. Green (Development Studies Institute London School of Economics) 2009-ben a Harvard egyetem Demography and Security című konferenciáján adta elő a The Political Demography of Conflict in Modern Africa című tanulmányát, amely később megjelent a Civil Wars 2012/4. számában. Az újabb irodalomból a teljesség igénye nélkül lásd még TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography: Powerful Forces between Disciplinary Stools*. International Area Studies Review, 2014/2. 99–119 pp. TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political demography: Powerful trends under-attended by demographic science*. Population Studies, 2015/1. 87–95 pp.

A politikai tudományok között (is) értelmezhető politikai demográfia³ arra alapozódik, hogy demográfiai kérdések és változások *politikai problémaként* vetődnek fel, *politikai diskurzusok és viták*, valamint – ezért – *politikai-kormányzati döntések tárgyává* válnak. Az ilyen értelmű *átpolitizálódás* másik oldala az *átpolitizálás*: demográfiai kérdéseket és változásokat politikai problémaként vetnek fel, politikai diskurzusok és viták, valamint – ezért – politikai-kormányzati döntések tárgyává tesznek. A politikaiként kezelt, politikaivá vált vagy tett demográfiai kérdések elemi szinten *közpolitikai* kérdésekként jelennek s ebben a minőségükben inkább a *népesedéspolitika* fogalma alatt szokás tárgyalni őket, noha – mint látjuk majd – a közpolitikai értelemben vett demográfiát a *pártpolitikai* küzdelmekhez is felhasználhatják. Maga a demográfia az állam és a mindenkori kormányzat számára fontos *népszámlálások* révén nyer közvetlen politikai jelentőséget, de a népszámlálások is ki vannak téve a politikai instrumentalizálódásnak...

Az alábbiakban a népesedés (népességfogyás és – növekedés, az etnikai-nemzetiségi arányok, a népszámlás és a bevándorlás) témáin keresztül vázolom fel, hogy demográfiai kérdések hogyan válhattak a legkülönfélébb megközelítésben és célból politikai-kormányzati problémává.

Magyarországon a politikai demográfia létjogosultságát mi sem igazolja jobban, mint az, hogy az elmúlt bő kétszáz évben demográfia kérdések rendszeresen és olykor tragikusan determinálták politikailag Magyarország sorsát. Már az 1848-49-es forradalom és szabadságharc előtt a magyar nemzet sorskérdéseként vetődtek fel a nemzetiségi viszonyok Magyarországon. Herder jóslata nyomán („A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok multán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni”) életre kelt a *nemzethalál* víziója. 1829-ben *Széchenyi István* írta a naplójába: „Minden nap jobban látom, hogy Herdernek igaza van – a magyar nemzet nemsokára meg fog szűnni”. A politikailag távlatosan gondolkodókban tudatosult, hogy Mátyás birodalma örökre letűnt, a magyarságot nyomasztó szláv és román túlsúly fogja körül: 13 millió északi és 4 millió déli szláv a határok mentén, 3 millió szlovák és román az országban...

³ A politikai demográfia fogalmának a magyar tudományos életben való megjelenéséhez lásd SZABÓ A. FERENC: *A politikai demográfia művelésének szükségességéről*. Valóság, 1987/6. Rendszerezettebben tárgyalja a témát a Társadalom, népesedés, politika című könyvének (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 257. p.) Politikatudomány –politikai demográfia című fejezetében. Szabó meggyőződése szerint „Kovács Imre nemcsak a hazai politikai szociológia, hanem a politikai demográfia alapjait is lerakta”. Lásd SZABÓ A. FERENC: *Kovács Imre és a politikatudomány*. Politikatudományi Szemle, 1993/4. 72–103. pp. A szerzőnek a politikatudomány hazai szakfolyóiratában tett megállapítása nem alaptalan, de elmaradt a politikai demográfia tudományrendszeri besorolása. Utóbb inkább köz- és szakpolitikai (népesedéspolitikai) értelemben használja a fogalmat, bár történelmi-politikai kontextusban. Lásd SZABÓ A. FERENC: *1956: Korszakhatár a magyar népesedéstörténetben*. Demográfia, 1997/4. 368. 374. p. Andorka Rudolf szociológiai megközelítésében már a politikai tudományokhoz sokkalta közelebb álló, „politikaibb”, de végső soron mégiscsak szociológikus meghatározást kapunk a politikai demográfiáról: „a választókorú népesség összetételének változása”. Lásd ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. 662. p. Hasonlóképpen nyúl a fogalomhoz FRIEDMANN VIKTOR: *Demokrácia, inkluzivitás, biztonság – a kenyai és a szudáni választások vizsgálata a politikai elit stratégiáinak tükrében*. Külügyi Szemle, 2009. tél. 38–52. pp. (Friedmann egyfajta színönimaként használja a „választási demográfia” fogalmát is!)

„Akkoriban láttak napvilágot *Fényes Elek*⁴ statisztikai publikációi, amelyekből a kortársak megdöbbenve látták, hogy a szerzőjük által végzett részletes adatgyűjtés szerint a magyar korona országaiban a magyarok arányszáma mindössze 37,4%. A szűkebb Magyarországon 44%, Erdélyben pedig 28% volt a magyar anyanyelvűek aránya. Ezek a számok már magokban is elég hangosan kiáltozzák: mi lehet egykor veszedelme hazánknak és az ausztriai monarchiának? – írta [Deák Ferenc] 1842 márciusában *Wesselényinek*.”⁵

A dualizmus korában valósággal burjánzott az olyan irodalom, melyek gerincét a vármegyék, nagyobb városok, települések és – kiváltképp – Erdély „nemzetiségi statisztikája”, alkotta, különösen a népszámlálási adatokra alapozva. Bár a korszakra a nemzetiségek nagyarányú természetese asszimilálódása is jellemző, a nemzetiségi arányoknak a magyar etnikumra hátrányos alakulása asszimilációs kormányzati politikát alapozott meg. A nemzetiségek számára az önmaguk sorsát érintő demográfiai változások (asszimiláció) természetesen teljesen másképpen kaptak politikai értelmet és jelentőséget, mint az asszimilálódásukban érdekelt és asszimilálódásukat ösztönző kormányzatnak vagy a domináns magyar náció politikai közvéleményének. A nemzetiségi arányok „politikai foglyává” vált a demokratikus politikai reformok ügye is: a politikai berendezkedésnek az általános és egyenlő választójog bevezetésével történő demokratizálása azzal fenyegetett a politikai elit szemében, hogy a mindösszesen többségben levő nemzetiségi képviselői (országgyűlési) többségbe kerülnek, amit arra használnak fel, hogy törvényes úton szakadjanak el Magyarországtól. A nemzetiségi kérdés tehát a reformkortól a trianoni békeszerződésig bezárólag a politikai demográfia klasszikus problémájaként, mint (állam)biztonsági és biztonságpolitikai kérdés is megjelent. (Akkor általánosan elterjedt kifejezéssel mint: „nemzetiségi veszedelem”). Ugyanakkor ebbe a korszakba nyúlnak vissza az 1920-as numerus clausus törvénnyel kezdődő (1920. évi XXV. tc.) antiszemita kormányzati „politikai demográfia” 1944-ben nemzeti tragédiába torkolló a gyökerei.

A „nemzetiségi kérdés”, azaz a nemzetiségek dualizmuskori asszimilálásának és asszimilálódásának kérdése mellett külön került politikai terítékre a „zsidókérdés”. Az 1883-ban alapított Országos Antiszemita Párt politikai térnyerésével s különösen az országgyűlésbe jutásával megizmosodó dualizmuskori politikai antiszemitizmusról elmondható, hogy *expressis verbis demográfiai* kérdéseket helyezett a zsidókkal szemben folytatott harcának középpontjába: az 1867-ben (1867. évi XVII. tc.) és 1895-ben (1895. évi XLII. tc.) vallási felekezetiként definiált és egyenjogúsított zsidók arányának és foglalkozási szerkezetének ügyét – mint magyar sorskérdést. Az antiszemita politikai demográfia egy másik klasszikus témájával, a népmozgással, azaz ebben az esetben konkrétan a nagyarányú zsidó bevándorlással is operáltak.

A zsidók arányának és foglalkozási szerkezetének a korszakban „térfoglalás”-ként értelmezett kérdéséből *Prohászka Ottokár* is *expressis verbis* politikai demográfiai programot alkotott 1918-ban: „Már most mi az én ’antiszemitizmusom’? Nem az, hogy üsd a zsidót, hanem az, hogy ébreszd fel s ha kell, korbácsold fel a magyar tunyaságot, a statisztika számsoraiból font ostorral, hogy fogjon hozzá, hogy fogja meg azt, amije

⁴ Szemere Bertalan megbízásából Fényes Elek szervezte meg 1848-ban az Országos Statisztikai Hivatalt, melynek első vezetője volt.

⁵ KATUS LÁSZLÓ: *Deák és a nemzetiségi kérdés*. In: Balogh Elemér – Samyay Csaba Máté (szerk.): Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon, Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2005. 9–10. pp.

van, amihez léte, hite és tradíciói kötik s amit el lehet veszíteni”.⁶ Az antiszemita politikai demográfia vezetett el az első világháború után a „zsidó térfoglalást” a felsőoktatásban korlátozni hivatott numerus clausus törvényhez. Párhuzamosan pedig, a húszas évek legelején, az antiszemita politikai demográfia kifejezetten tudományos alapokra helyeződött Kovács Alajos statisztikus⁷ *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* című, 1922-ben kiadott könyvével⁸, amelynek egyenes folytatása volt *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című, 1938-ban megjelent műve... A tudományosan, statisztikailag és demográfiailag is megalapozott antiszemita kormányzati-politikai demográfia politikai termékei voltak később a zsidókat egyre szisztematikusabban diszkrimináló ún. zsidótörvények és a törvényileg definiált zsidók túlnyomó részét az ország lakosságából fizikailag kiiktató deportálások...

A politikai demográfia egy sajátos válfajával, a *politikai érdekek szerint átpolitizált* demográfiával találkozhatunk a trianoni békeszerződés esetében is: míg az utódállamok hamis statisztikai adatokkal is sikeresen támasztották alá területi igényeiket, a magyar küldöttség hiábavaló kísérletet tett statisztikailag alátámasztani az új államhatárnak legalább a néprajzi határvonalaknak megfelelő megvonását. Lloyd George brit miniszterelnök felvetése, miszerint Közép-Európában nem lesz béke „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át ... mint egy-egy *marhacsordát* csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”, visszaigazolta Deák Ferenc 1842-ben megfogalmazott félelmeit: a monarchia felbomlásával „Magyarországnak magyar tartományai semmivé lennének önállósulásukra és nemzetiségökre nézve... Úgy bannának velünk, mint *tört számokkal* s oda vetnének bennünket, hová mintegy adjustatio gyanánt jobbnak látnák”.⁹

A trianoni utódállamokban kisebbségbe szorult magyarságnak *politikai létérdeke* lett az, hogy a *népszámlálásokon* a lehető legnagyobb arányban vallják meg magyarságukat, hiszen a településeken a kisebbségi jogok gyakorlását, például a nyelvhasználati jogét, a trianoni béke rendelkezései alapján adott esetben a kisebbségek meghatározott arányához köthették. Ahogy Popély Gyula is írja az 1921-ben megrendezett, első csehszlovákiai népszámlálásról: „A csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatfelvétele – amint láttuk, erre a cseh szakemberek is nyomatékosan felhívták a figyelmet – *komoly politikai jelentőséggel is bírt* ... A felvidéki magyarság vezetői kellőképpen tudatosították a lebonyo-

⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Elég volt-e? Hunnia*, 1918, 104. szám. Újra közölve: Hunnia, 1998. július 25. (Itt és a továbbiakban minden kiemelés az idézetekben tőlem – L.T.)

⁷ Kovács Alajos 1898-tól a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa, majd 1924-től 1936-ig elnöke, 1920 és 1948 között pedig az MTA levelező tagja volt. Betöltötte a Magyar Statisztikai Társaság elnöke és az Országos Statisztikai Tanács másodelnöke tisztségét is.

⁸ Kovács Alajos antiszemita politikai demográfiájához hozzá kell fűzni, hogy munkái a vállaltan antiszemita indíttatás ellenére máig fontos, bár kritikusan kezelt forrásnak számítanak különösen a zsidók dualizmuskori bevándorlását illetően. Lásd ehhez különösen WALTER PIETSCH: *A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság*. Valóság, 1988/11. 46–59. pp.; HANÁK PÉTER: *A lezáratlan per*. In: Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, Gondolat Kiadó, 1984. 378. p. Utóbbi tanulmányt azért is kell kiemelnem, mert bár a zsidó bevándorlás mértéke és időtartama az antiszemiták kedvelt toposza volt, a tárgyilagosság érdekében Hanák nem riadt vissza attól, hogy Kovács Alajost kiigazítsa: „A bevándorlás áradata a szakirodalomban található statisztikai feltételezésektől [Kovács feltételezésétől!] eltérően, nem szűnt meg a kiegyezés után, legalább az 1880-as évtizedig tartott, s csak a múlt század végén apadt el.”

⁹ Idézi TAKÁCS FERENC: *Deák magyarsága*. Korunk, 2003, december. 12–16. pp.

lításra kerülő népszámlálás politikai jelentőségét, illetve annak kihatását a nemzeti kisebbségek, így a csehszlovákiai magyar kisebbség nyelvi jogaira. Ezzel a ténnyel minden politikailag képzetesebb felvidéki magyar tisztában volt. A magyar pártok lapjai is többször felhívták a magyar lakosság figyelmét a népszámlálás nemzetiségi eredményeinek komoly kihatásaira”.¹⁰ A népszámlálásnak sajátos politikai jelentősége volt az idegen impérium alá kényszerített magyarság *kollektív identitását* illetően is. „Február 16-án [a népszámlálás napján] válaszolnunk kell arra a kérdésre: magyar nemzetiségűek vagyunk-e vagy sem, megtagadjuk-e fajtánkat, véreinket, eltántorodunk-e balsors sújtotta testvéreinktől vagy sem, elpártolunk-e a vergődő magyar öntudattól, hűtlenül magára hagyjuk-e a gyászba öltözött, sápadt arcú, könnyes szemű magyar Reményt? Február 16-án eldől, több-e a szlovenszkói magyarságban a faji büszkeség és férfias jellemzőlárdság, mint az opportunitás, a haszonlesés és a gyáva meghátrálás.” – írta egy pozsonyi magyar lap.¹¹

A népszámlálásoknak mint demográfiai felméréseknek sajátos *politikai hatalmi* aspektusát adta az, hogy az adott államhatolom milyen kategóriákat kínált fel a kisebbségi állampolgárainak, illetve a népszámlálást mennyiben torzították el a *hatósági* visszaélések. *Popély Gyula* tanulmányában tipikus, más országokban is nyomon követhető példakkal találkozhatunk. Bevezették a valójában nem létező „zsidó nemzetiség” kategóriáját, amely lehetővé tette az izraelita vallású, de magyar anyanyelvű és magyar identitású állampolgárokkal szembeni visszaélést. A számlálóbiztosok önkényeskedése: szlováknak jegyezték be olyan etnikai magyarokat, akik magyarnak is vallották magukat, csehszlovák vagy zsidó nemzetiségűnek jegyezték be magyar anyanyelvű és identitású zsidókat. A felettes hatóságok nem vizsgálták ki a panaszokat, vagy éppen a panaszokkal szemben alkalmaztak retorziókat.

Az utódállamok impériuma alá került, magyar anyanyelvű és identitású zsidók külön tragédiája volt, hogy míg Trianonban a tárgyalások során a magyar küldöttség ragaszkodott ahhoz, hogy a nemzetiségekről készült statisztikában a zsidókat a magyar nemzetiségűek közé számítsák be, addig a határrevíziók után visszacsatolt területeken a diszkriminatív zsidótörvényekkel sújtották, majd koncentrációs és haláltáborokba deportálták őket. Annak ellenére, hogy Trianonban *Teleki Pál* még úgy érvelt: a magyarországi zsidóság túlnyomó része teljesen asszimilálódott a magyar lélekhez és a magyar szellemhez, úgy-hogy társadalmi szempontból őket nem zsidóknak, hanem magyaroknak kell tekinteni...¹²

A népszámlálásokon megvallott identitás sok magyarországi német vesztét okozta a második világháborút követő kitelepítések során. A kitelepítésre kötelezettek meghatározásakor irányadó az volt, hogy 1941. évi népszámlálás során ki vallotta magát német anyanyelvűnek és nemzetiségűnek. 1941-ben 302 189 főt jegyezték fel német nemzetiségűként, a háború után közel 220 ezer főt deportáltak, viszont az 1949-es népszámlálás során csak 2617 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, ami azt jelenti, hogy durván 100 ezer magyarországi német a *diszkriminatív politikai demográfia* miatti félelmében tagadta meg identitását. Hasonló folyamatok mentek végbe a szlovákiai (csehszlovákiai-

¹⁰ POPÉLY GYULA: *A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében.* Századok, 1989/1–2. 44–75. pp.

¹¹ *Magyarok vagyunk!* Magyar Újság, 1921. február 11. Lásd POPÉLY 1989, 50. p.

¹² WALTER PIETSCH: *Trianon és a magyar zsidók.* Múlt és jövő, 1990/4. 40–52. pp.

ai) magyarok körében a *kényszerű szlovák-magyar lakosságcsere* és azt követő *erőszakos „reszlovakizáció”* következtében, melynek eredménye az 1950. évi csehszlovák népszámlálás során kimutatott 367 733 magyar anyanyelvű állampolgár.

A nemzetiségi arányokat politikailag tematizáló politikai demográfiában az etnikai értelemben vett „magyar faj” népszaporulatának kérdése is kulcsfontosságúvá vált, amit előszeretettel tárgyaltak az „egyke” jelenségén keresztül. Az „egykezés”, azaz egyetlen gyermek nemzése és felnevelése sok közegben a szülők tudatos reprodukciós stratégiáját takarta: önállóan gazdálkodó kisbirtokos családok körében cél volt a megszerzett kisbirtok elaprózásának elkerülése egyetlen utód általi öröklés útján, illetve a családi birtok nagyságának növelése az egykék összeházasodása révén. Jellemző volt ugyanakkor, hogy a nagybirtokon élő falusi agrárproletáriátus termékenysége ezzel szemben rendkívül magas volt. Az „egykezés” igazából azzal kapott politikai jelleget, hogy vagy *a nemzet vagy az általában a magyarság pusztulásának, azaz egyfajta biológiai nemzet-halálnak* a tüneteit látták benne vagy bele, avagy azt, hogy *a nemzetiségek közötti demográfiai versenyben vagy harcban* a magyarság veszésre áll.¹³ *Buday Dezső* például, aki 1919-ben a Tanácsköztársaságban a kecskeméti direktórium tagjaként és a Közoktatásügyi Népbiztosság tisztviselőjeként exponálta magát, tíz évvel korábban azt írta: „A *pusztulni-veszni induló magyarságnak* legtipikusabb képét mutatja azonban Baranyában az Ormánság, amelyen az egyke a legelterjedtebb”.¹⁴ *Gróf Széchényi Imre* a „nemzeti politikánk” keretein belül úgy mutatta be az egykezés s általa a népességcsökkenés veszélyét, hogy „a magyar faj jövőjét és *hegemóniáját* Magyarországon” csak a kellő mértékű népszaporulat tudja biztosítani, mert „csak a nagy tömegek tudnak asszimilálni [sic!] és hiába létesítünk a nemzetiségi vidékeken állami iskolákat, a nemzetiségeket ezzel beolvasztani nem fogjuk”. De annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy „honnan vesszük a magyarság tömegeit, amelyek a nemzetiségeket beolvasztani képesek”, attól tette függővé, hogy „a közvélemény, a törvényhozás és a kormány hamarabb ébredjen kötelességének tudatára”.¹⁵

A népességfogyás jóval később, az 1980-as évektől került a közviták középpontjába a természetes szaporodás, a népeségszám s főleg a termékenységi ráta csökkenésével („fogy a magyar”), illetve az abortuszok számának drámai növekedésével. Az 1989-90-es rendszerváltás után minden kormánynak megvolt a maga népesedéspolitikája, de a politikai közvéleményen belül az ún. népi vagy nemzeti baloldal, illetve a konzervatív jobboldal képviselői a demográfiai válságot *nemzeti tragédiaként* vagy *sorskérdésként* is tematizálták a határon túli magyarok számának csökkenésével együtt.¹⁶

¹³ A nemzetiségek közötti demográfiai harchoz lásd különösen: BEKSICS GUSZTÁV: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 1895. Beksics ugyanakkor rendkívül optimista volt a „harc” kimenetelét illetően, mert az ő statisztikai alapján a szaporulat, a születések és halálozások száma terén a magyarság győzelemre állt.

¹⁴ BUDAY DEZSŐ: *Az egyke*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, 1909. 12. oldal. Kritikai szociográfiájában Kovács Imre viszont a krónikus gazdasági nyomorúságból vezette le, illetve a parasztnak az elnyomás elleni védekezés formájaként ragadta meg a kivándorlás (!) és a szektázás mellett az egykezést. LÁSD KOVÁCS IMRE: *A néma forradalom*. Cserépfalvi, 1937.

¹⁵ GRÓF SZÉCHÉNYI IMRE: *Az egyke*. Budapest, 1906.

¹⁶ Lásd különösen az 1993-ban megrendezett balatonszárszói találkozót, ahol jelen volt és felszólalt többek között Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Bihari Mihály, Pozsgay Imre, Csurka István, Szűrös Mátyás, Bíró Zoltán, Fekete Gyula. *Szárszó '93 Az 1993. évi Szárszói tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Püski, Budapest, 1993. 703. p.

Azzal, hogy a 2018-as országgyűlési választások eredményeképpen a Fidesz-KDNP kormányon maradt és Orbán Viktor sorozatban a harmadik kormányzati ciklusába kezdetű, a politikai demográfia előtt új dimenziók nyíltak meg Magyarországon. Közvetlenül a választások után a kormányfő olyan „demográfiai fókuszú” kormányzást hirdetett meg, melynek alapja a magyar nőekkel a magyar jövőről és a nekik nyújtható, kiszámítható perspektívákról kötendő, átfogó, 20-30 éves megállapodás, mert „a demográfia [sic!] rajtuk áll vagy bukik, ez az ő döntésük. A gyermekvállalás a legszemélyesebb, de a közösségnek fontos ügy”. Az új politikai (kormányzati) irányvonal négy alapelveként egyike a versenyképesség, a munka alapú társadalom és az identitás erősítése mellett – szó szerint – a demográfia: a kormány 2010-ben 1,2-1,3-as reprodukciós mutatókkal indult, most 1,5 körül tartanak, és céljuk, hogy 2 fölé vigyék ezt az adatot egy olyan politikával, amellyel megteremthetők annak a feltételei, hogy minél több gyermek szülessen az országban.

A negyedik Orbán-kormány vállaltan politikai demográfiája szoros összefüggésben van a 2015. nyarán kirobbant európai menekült- és migrációs válsággal, de gyökerei messzebbre nyúlnak.

A Charlie Hebdo című francia satirikus hetilap ellen 2015. január 9-én elkövetett terrortámadás után Orbán Viktor azt nyilatkozta, hogy „A gazdasági bevándorlás rossz dolog Európában, nem szabad úgy tekinteni rá, mintha annak bármi haszna is lenne, mert csak bajt és veszedelmet hoz az európai emberre, ezért a bevándorlást meg kell állítani, ez a magyar álláspont”.¹⁷ 2014. májusában az Europa Forum elnevezésű berlini konferencián arról beszélt, hogy Európa demográfiai problémáit tömeges bevándorlással nem lehet megoldani: „A történelem megmutatta, hogy az olyan civilizációk, amelyek nem képesek biológiailag fenntartani magukat, el fognak tűnni.”¹⁸ 2011-ben az EU-tagállamok családügyi és demográfiai minisztereinek (sic!) gödöllői tanácskozásán is leszögezte, hogy az európai civilizáció vesztesre áll a népesedési versenyben, a jövőjét mégsem építheti a bevándorlásra.¹⁹ A kormányfő bevándorlást elutasító politikai demográfiájának elvi hátterét végül jobban megvilágítja a római szerződés aláírásának 50. évfordulója alkalmából szervezett Fidesz-konferencián 2007-ben még ellenzékben kifejtett álláspontja: „Európa haja egyre inkább őszbe csavarodik. Az EU-nak előbb vagy utóbb szembesülnie kell egy alapvető kérdéssel: képes lesz-e nemzetállami keretek között, de uniós támogatással olyan családpolitikát folytatni, amely helyreállítja önreprodukciós képességét, vagy egy másik úton, a bevándorlásoktól várja ennek a történelmi kihívásnak a megoldását? Mi semmilyen olyan politikát nem támogatunk, sem nemzetállami, sem uniós szinten, amely ezt a problémát bevándorlással akarná megoldani. Kifejezetten tragikus következményekkel járónak gondoljuk azt az észjárást – ami Magyarországon kormányzati előterjesztésben fogalmazódott meg –, hogy egymillió betelepülő számára betelepülést segítő programokat kellene megalkotnia Magyarországnak. A

¹⁷ ORBÁN VIKTOR: *Ez csak bajt és veszedelmet hoz*. MNO.hu, 2015. január 11. <https://mno.hu/belfold/orban-viktor-ez-csak-bajt-es-veszedelmet-hoz-1267237>

¹⁸ Orbán Viktor beszéde a „Europe Forum” című konferencián. 2014. május 8. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-europe-forum-cimu-konferencian>

¹⁹ Orbán: *Európa vesztesre áll*. NOL.hu, 2011. április 01. http://nol.hu/belfold/orban_europa-vesztesre_all_nepesedes_i_versenyben-1028941

Fidesz ezt mind honi, mint európai szinten elutasítja.”²⁰ A 2006-ban, a második Gyurcsány-kormány programjának vitájában Orbán „első helyen” javasolta, hogy „foglalkozzanak a népesedési helyzettel”: „Magyarország tragikus demográfiai helyzetben van. 25 éve csökken a lélekszám, 650 ezerrel vagyunk kevesebben, mint 25 éve, annak ellenére, hogy 180 ezerrel több a bevándorlás révén nyert, mint a bennünket elhagyók révén elvesztett tömeg. A termékenység mélyponton: száz hölgy ma Magyarországon mindösszesen 130 gyermeket vállal. A halandóság magas: Európában a legrosszabbak között van. A jövő pedig jól látható, egyszerű számítás kérdése. 2020-ban oda fogunk jutni, hogy azonos lesz a 20 év alattiak és a 65 év felettek aránya: 20-20 százalék, és 60 százaléknyi az aktív korban lévőké. Azt is látjuk, hogy 6-7 év múlva gyorsulni kezd az öregeedés. A Ratkó-korszak nagy születési évjáratái elérik a nyugdíjkorot. Foglalkozni kellene ezzel a kérdéssel. A határon túli magyarok körében még rosszabb a helyzet. Ráadásul ne kerüljünk a forró kását, mondjuk ki: minden ilyen demográfiai helyzetben lévő ország betelepülési nyomás alá kerül. Magyarország már most *betelepülési nyomás* alatt áll, annak minden *történelmi kockázatával* együtt. Előzzük meg a *tömeges bevándorlást* és a *tömeges betelepülést!* A demográfiai tendenciákat ellenezni kevés! A megoldás az, hogy a kormány – bármilyen kormányról is legyen szó a következő időszakban – programja élére, annak középpontjába a családokat és a gyermekvállalást állítja.”²¹

Az Orbán Viktor által 2007-ben hivatkozott „kormányzati előterjesztés” a Gyurcsány-kormány Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumának migrációs stratégiáról készült, tíz évre titkosított előterjesztése volt. A minisztériumi előterjesztés kormányzati előterjesztésnek aposztrofálása jól érzékelteti a bevándorlással kapcsolatos politikai demográfia *pártpolitikai célú, a politikai játszmákon belül stratégiai vagy taktikai* szempontból történő alkalmazását. Az ellenzéki Fidesz, a KDNP és az őket támogató média annak ellenére sugallta azt, hogy a Gyurcsány-kormánynak a „kormányzati előterjesztésben” foglaltak szerinti célja több százezer vagy akár milliónyi (ázsiai) ember betelepítése, hogy semmilyen információ nem szólt arról, hogy a „kormányzati előterjesztést” a kormány érdemben tárgyalta s részben vagy egészben elfogadta volna, és abból kormányzati cselekvési programot kívánt volna alkotni. Éppen ezért lehetett politikai demográfiai ellencsapás eszköze az a tény, hogy 1999-ben az első Orbán-kormány idején egy olyan népesedéspolitikai ad hoc bizottságot vezetett Orbán Viktor miniszterelnök és Harrach Péter családugyi és szociális miniszter, amely számára készített tanulmányt „A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesedésben” címmel Hablicsek László és Tóth Pál Péter.²² Elemzésben úgy kalkuláltak teoretikusan a szer-

²⁰ Orbán Viktor Fidesz-konferencián elmondott beszédének szó szerinti leirata. MNO.hu, 2007. március 29. <https://mno.hu/migr/orban-viktor-fideszkonferencian-elmondott-beszedenek-szo-szerinti-leirata-470947>

²¹ http://www.parlament.hu/en/web/europai-ugyek-bizottsaga/a-bizottsag-ulesei?p_auth=INqtKhUC&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpsql%2Ffogy_naplo_naplo_fadat%3Fp_ckl%3D38%26p_uln%3D3%26p_felsz%3D12%26p_szoveg%3D%26p_felszig%3D16

²² A szerzők a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet munkatársai voltak. A taktikai játszmához lásd: *Hazudós-nak nevezi és távozásra szólítja Petréteit a KDNP*. MNO.hu, 2007. február 22. <https://mno.hu/migr/hazudosnak-nevezi-es-tavozasra-szolitja-petreiteit-a-kdnp-465288>; *Nyilvánosságra hozták a betelepítési programot – a teljes anyag olvasható*. Gondola.hu, 2007. február 22. <https://gondola.hu/cikkek/52983>; SPIRIK JÓZSEF: *Semjén: Milliós-nyi embert hozna a kormány Ázsiából*. Index, 2007. február 20. <https://index.hu/belfold/semjen6705/> Továbbá:

zók, hogy 2000-ben közel 1,8 millió, avagy évente 40-47 ezer főnek kellene bevándorolni ahhoz, hogy 2050-ig ne csökkenjen 10 millió alá az ország lakossága... A taktikai játszmák tétje tehát az volt, hogy a 2007-ben nyilvánosságra hozott tanulmány egy létező *kormányzati stratégia* bizonyítéka-e, illetve ha annak tekintik vagy annak tekinthető, akkor az 1999-es tanulmány is kormányzati stratégia elemének fogható-e fel...

Ennek a politikai demográfiai terepen vívott, bevándorlással és betelepítéssel kapcsolatos politikai játszmának a megértéséhez vissza kell nyúlnunk az Orbán-Nastase megállapodáshoz és a „kettős állampolgárságról szóló” 2004-es népszavazáshoz. A román és a magyar kormányfő között a „Szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényről és a kétoldalú együttműködés egyéb kérdéseiről” 2001. december 22-én megkötött megállapodást eredetileg az ellenzéki MSZP is támogatásáról biztosította, de a párt 2002-es választási kampányra tekintettel meggondolta magát, és úgy kommunikálta a „paktumot”, hogy az 23 millió román *beözönlésével* fenyeget.²³ Ennek szellemében folytatták 2004-ben a kormánypártok, az MSZP és az SZDSZ a „kettős állampolgárságról szóló” népszavazás során a kampányukat, és a határon túli magyarok tételezett tömeges betelepülésének a nyugdíjrendszert, a szociális ellátórendszert és a munkaerőpiacot megrendítő hatást tulajdonítottak. Ezzel s ettől kezdve a bevándorlás és a bevándorláspolitika mint politikai demográfiai eszközök végtelenen ki lettek szolgáltatva a politikai-ideológiai játszmáknak...²⁴

A 2014-es választások után a harmadik és a negyedik Orbán-kormány által képviselt politikai demográfiára – a népesedéspolitikai programok mellett – egy radikálisan *bevándorlásellenes* kormányzati politika és egy végtelenig leegyszerűsített idegenellenes propaganda elegye jellemző. Az Orbán-kormány szembefordult az Európai Bizottság elképzelésével (a 2015/1601 tanácsi határozattal), hogy kötelező betelepítési kvóták szerint osszák szét az Európa Unióba érkező menedékkérőket az EU tagállamai között. Az Országgyűlés (kormánypárti többsége) által elfogadott, „Magyarország és Európa védelmében a kötelező betelepítési kvóta elleni fellépésről” című 2015. évi CLXXV. törvény tükrözi a kormányzati politikai demográfia filozófiáját: az „irreguláris migráció” az Európai Unióra és benne Magyarországra nézve „történelmi kihívást” jelent, a kötelező betelepítési kvóta pedig „veszélyes, növelné a *bűnözést*, szétterítené a *terrort*, veszélyeztetni a kultúránkat”... A kormány ennek megfelelően következetesen csak migrációról, mig-

Semjén félreértette az ázsiai importját? Index, 2007. február 20. <https://index.hu/belfold/migrsemj02/>; SPIRIK JÓZSEF: *Mégis van ázsiai áttelepítési program.* Index, 2007. február 21. <https://index.hu/belfold/azsiaimp0221/>; SZEGŐ IVÁN MIKLÓS: *Már 1999-ben modellezték az egymillió bevándorlót.* Index, 2007. február 22. <https://index.hu/belfold/egymill38738/>; SPIRIK JÓZSEF: *Az Orbán-kormány 1,8 millió bevándorlóval kalkulált.* Index, 2007. február 26.

²³ Lásd DEBRECZENI JÓZSEF: *Az Új miniszterelnök.* Osiris Kiadó, 2006. 208. p.

²⁴ A „politikai demográfia” fogalmával jelölte Gail Kligman a Ceausescu-rendszer törekvését, hogy politikai és ideológiai célból manipuláljanak demográfiai tényezőket. GAIL KLIGMAN: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu' Romania.* University of California Press, Berkeley. 358. p. (Könyvében Kligman használja a magyarra szinte lefordíthatatlan „political demographic policies” terminust...) A „politikai demográfia” végső soron egy manipulatív ideológiai keret, amit azonban a rezsim népességnövekedést szolgáló intézkedés- és intézményrendszere töltött ki. Lásd ehhez a szerző magyar nyelvű tanulmányát is. GAIL KLIGMAN: *Népesedéspolitika: Reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceausescu Romániájában.* Demográfia, 2000/1. 47–69. pp. Kligman könyvének magyar recepciójához lásd PAKOT LEVENTE: *Népesedéspolitika Ceausescu Romániájában.* Regio, 2002/3. 206–211. pp.

ránsokról és migrációs válságról beszél, kerülve a menekült és a menekültválság kifejezéseket. Szélesebb összefüggésben az Európára és az Európai Unióra nehezedő migrációs kihívást *népvándorlásként* értelmezi²⁵ és mindenekelőtt – összhangban az idevágó politikai demográfiai szakirodalommal – biztonsági és *biztonságpolitikai* problémaként (terrorizmus) kezeli. A kormány a 2015. évi CLXXV. törvényhez híven ment szembe az ENSZ ún. Globális migrációs csomagjával. Ahogy *Szijjártó Péter* külügyminiszter fogalmazott: „most kétségkívül veszélyben van a biztonságunk, veszélyben van a kultúránk – és könnyen veszélybe kerülhet az identitásunk is. A fenyegetettség oka: a tömeges illegális bevándorlás”. A külügyminiszter értékelése szerint a csomag „súlyosan elfogult, szélsőségesen bevándorlóparti dokumentum”, ami azért is elfogadhatatlan, mert a magyar kormány „a migrációt [sic!] rossz, veszélyes és nemcsak megállítható, hanem mindenképpen megállítandó folyamatnak tartja”.²⁶ A magyar kormány a 31 európai és 26 afrikai ország részvételével megtartott marrákesi tanácskozáson elfogadott politikai deklarációt sem írta alá, egyedülként, mert nem ért egyet azzal, hogy a migráció olyan pozitív folyamat, amelyet ösztönözni kell, és ezért új migrációs csatornákat kell nyitni, és hogy nem lehet jogi státuszuk alapján különbséget tenni migráns és migráns között. A marrákesi nyilatkozat kapcsán *Szijjártó Péter* bírálta *Dimitris Avramopoulos*nak, az Európai Bizottság migrációért felelős biztosának álláspontját, miszerint azért kell támogatni a migrációt, mert miközben Afrikában nő a népesség, Európában csökken. A magyar külügyminiszter szerint ezáltal az afrikai népesedésből oldaná meg Európa a népesedési kihívásokat, a magyar kormány viszont úgy látja, hogy a demográfiai kihívásokat saját magunknak kell megoldanunk a családok támogatásával, a szakképzés és az oktatás modernizálásával...²⁷

Vázlatom stilszerű lezárásának kínálkozik felhívni a figyelmet a Magyarországról az EU tagállamaiba történő – a harmadik Orbán-kormány idején felgyorsuló és *számháborúba* torkolló – *kivándorlás* külön politikai elemzést érdemlő problémájára, amely a *pártpolitikai harcok* áldozatává vált. A kormányra, a kormánypártokra és a kormánypárti médiára általában a téma *elhallgatása*, míg az ellenzéki pártokra és médiára probléma *egyoldalúan politikai tematizálása* jellemző: a „kivándorlók” valójában a diktatórikus Orbán-rezsim miatti félelemből menekülnek el az országból, ami – tegyük hozzá – feltételezni engedi, hogy kormányváltás esetén automatikus *visszavándorlás* indulna meg... A kormánypárti és ellenzéki *politikai logikák* szorításában fel sem vetődnek olyan – szerintem fontos – kérdések, hogy a munkavállalók szabad mozgásának uniós alapelve alapján a „kivándorlás” milyen mértékig tekinthető normálisnak. Más országokkal (Románia, Lengyelország, Litvánia) összehasonlítva ténylegesen mennyiben sajátos a magyar kivándorlók motivációja? A külföldön akár tartós ideig történő munkavállalás kivándorlásnak tekinthető-e? És egyáltalán: rendelkezünk-e pontos statisztikai adatokkal a pontosan definiálendő „kivándorlás” mértékéről?

²⁵ A népvándorlás toposzához lásd még: VACLAV KLAUS – JIRÍ WEIGL: Útmutató a jelenlegi migrációs válság megértéséhez. Századvég Kiadó, 2018. 82. p. (Vaclav Klaus volt cseh miniszterelnök és államfő egyetért Orbán bevándorlásellenes politikájával és példaértékűnek tartja azt.)

²⁶ SZIJJÁRTÓ PÉTER: Az ENSZ iratanyaga elfogadhatatlan. Magyar Idők, 2018. február 17.

²⁷ *Szijjártó: Újabb migrációs hullámot válthat ki a marrákesi nyilatkozat.* Origo.hu, 2018. május 3. <http://www.origo.hu/itthon/20180503-szijjarto-peter-ujabb-migracios-hullamot-valthat-ki-a-marrakesi-nyilatkozat.html>

Felhasznált irodalom

- ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. 662. p.
- BEKSICS GUSZTÁV: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 1895.
- BUDAY DEZSŐ: *Az egyke*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, 1909. 12. p.
- DEBRECZENI JÓZSEF: *Az Új miniszterelnök*. Osiris Kiadó, 2006. 208. p.
- FRIEDMANN VIKTOR: *Demokrácia, inkluzivitás, biztonság – a kenyai és a szudáni választások vizsgálata a politikai elit stratégiáinak tükrében*. Külügyi Szemle, 2009. tél. 38–52. pp.
- GAIL KLIGMAN: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley. 358. p.
- GAIL KLIGMAN: *Népesedéspolitika: Reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceausescu Romániájában*. Demográfia, 2000/1. 47–69. pp.
- GOLDSTONE, JACK A. – KAUFMANN, ERIC P. – TOFT, MONICA DUFFY (szerk.): *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics*. Oxford University Press, New York, 2011. 336. p.
- GRÓF SZÉCHÉNYI IMRE: *Az egyke*. Budapest, 1906.
- HANÁK PÉTER: *A lezáratlan per*, in: HANÁK PÉTER (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, Gondolat Kiadó, 1984. 378. p.
- KATUS LÁSZLÓ: *Deák és a nemzetiségi kérdés*, in: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*, Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2005. 9–10. pp.
- PAKOT LEVENTE: *Népesedéspolitika Ceausescu Romániájában*. Regio, 2002/3. 206–211. pp.
- POPÉLY GYULA: *A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében*. Századok, 1989/1-2. 44–75. pp.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Elég volt-e?* Hunnia, 1918/104.
- SZABÓ A. FERENC: *A politikai demográfia művelésének szükségességéről*. Valóság, 1987/6.
- SZABÓ A. FERENC: *1956: Korszakhatár a magyar a népesedéstörténetben*. Demográfia, 1997/4. 368–374. pp.
- SZABÓ A. FERENC: *Kovács Imre és a politikatudomány*. Politikatudományi Szemle, 1993/4. 72–103. pp.
- SZIJÁRTÓ PÉTER: *Az ENSZ iratanyaga elfogadhatatlan*. Magyar Idők, 2018. február 17.
- TAKÁCS FERENC: *Deák magyarsága*. Korunk, 2003, december. 12–16. pp.
- TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography: Powerful Forces between Disciplinary Stools*. International Area Studies Review, 2014/2. 99–119. pp.
- TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political demography: Powerful trends under-attended by demographic science*. Population Studies, 2015/1. 87–95 pp.
- VACLAV KLAUS – JIRÍ WEIGL: *Útmutató a jelenlegi migrációs válság megértéséhez*. Századvég Kiadó, 2018. 82. p.

WALTER PIETSCH: *A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság*. Valóság, 1988/11. 46–59. pp.

WALTER PIETSCH: *Trianon és a magyar zsidók*. Múlt és jövő, 1990/4. 40–52 pp.

WEINER, MYRON: *Political Demography: An Inquiry Into the Political Consequences of Population Change*. M.I.T., 1969.

WEINER, MYRON – TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghahn Books, New York/Oxford, 2001. 160. p.

TÓTH JUDIT*

A nemzetközi vándorlási statisztika és a közérdekű migrációs adatokhoz hozzá/nem/férés Magyarországon

I. Statisztika és/vagy közérdekű adatok

Vajon a 2016 áprilisában elfogadott *általános adatvédelmi rendelet* milyen változást hoz a migrációs trendeket vagy csak éppen a híreket figyelő, azaz a statisztikai adatokra figyelők számára? A válasz csak annyiban biztos, hogy a rendelet 2018. május végi életbe lépésig semmilyen, és a továbbiakban a változás csak részlegesen jelezhető előre: kevesebb és nehezebben elérhető migrációs statisztikára számíthatunk, a késlekedő kodifikáció és a kormányzati migrációellenes politika miatt.

A személyes adatok védelméről és szabad áramlásáról szóló, 2016/679/EU rendelet egyik hatása, hogy az eddigi trichotom rendszer (a személyes adatok, a közérdekű adatok és a közérdekből nyilvánossá tett személyes adatok, valamint a statisztikai adatgyűjtésen alapuló aggregált információk) és a centrumában elhelyezkedő két alapjog elkülönítése megváltozik. Helyébe egy *többrétegű szabályozási megközelítés* lép, mert egy közös keretbe helyeződik mindegyik, több érintkezési ponttal, számos esetben pedig a fő szabály alóli kivételként kap helyet a közérdekű és a statisztikai adatgyűjtés, adatkezelés. A csak a statisztikai adatgyűjtésről az általános rendeletben legalább harmincszor esik szó. Az említett közös keret az egyik szabályozási réteg, ide értve (a) az adatkezelési, adatvédelmi, jogorvoslati és különösen a felejtéshez való jog terén, álnevesítés, profilalkotáshoz felhasználás érdekében történő adatkezelést, (b) a közérdekű adatkezelést és a közérdekű archiválást, (c) a statisztikai célú adatgyűjtést. Erre épül a többi réteg, így az általános rendeletben adott eltérési körön belül a tagállami, valamint az ágazati szabályozás (a reklámtól, a banki és az egészségügyi adatokon át a rendőrségi és a bűnügyi adatok kezeléséig), valamint a garanciákkal övezett harmadik államokkal való együttműködés adatkezelési szabályozása. Igaz, ez feltételeznél, hogy az általános adatvédelmi rendelet elfogadását követően átvizsgálja a hazai jogalkotó a generális és az ágazati adatkezelési, adatvédelmi jogszabályokat, egymáshoz igazítva az általános rendeleti fogalmakat az eltérésre lehetőséget adó hazai kivételekkel, még az életbe lépés előtt, hogy

---

* egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

kellő felkészülési idő legyen. Ez elmaradt, és a vállalkozásoknál, civil szervezeteknél erősödő félelem a jelentős közigazgatási szankcióktól nem segíti az alkalmazkodásukat, ahogyan a piaci informatikai szféra zavarba ejtően sok és drága ajánlata a képzésre, belső szabályok elkészítésére, biztonsági auditra és adatvédelmi felelősök bérlésére sem.

A cégek éberségét csökkentheti, hogy 2010 májusában a Kúria, egy konkrét ügyben eljárva, azt mondta ki, hogy a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság eddigi érvelése nem helytálló, és a NAIH az eljárásaiban köteles alkalmazni a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló 2004. évi XXXIV. törvény 12/A. §-át,¹ miszerint a feltárt jogsértésre első alkalommal nem bírság kiszabása a válasz, hanem az, hogy a hatóság felhívja annak orvoslására, és csak azt követően, annak eredménytelensége esetén jöhet a (jelentős) bírság. Vajon ez mennyiben felel meg az egyenlő bánásmód követelménynek? Hiszen ez az egyedi körülményekre vonatkozó mérlegelés kizárásával és határidő nélkül írja elő a mechanikusan alkalmazandó kedvezményt a kis-és középvállalkozásoknak, amely így alkotmányosértő. Talán ezért mellözi ezt a szabályt rendszeresen a NAIH? Lehet, hogy ettől függetlenül, az általános adatvédelmi rendelet életbe lépése előtt pár hónappal készült felmérés szerint, a hazai vállalkozások harmada még csak nem is hallott erről. A Microsoft felmérése² szerint, a magyar cégek döntő többsége azt sem tudja, vonatkoznak-e rá ezek az egyébként kötelező érvényű előírások, a legtöbbjüknek semmiféle terve sincs arra, hogyan feleljen meg ezeknek a szabályoknak. Nagyjából a magyar vállalkozások negyede úgy gondolja, hogy pusztán egy informatikai beruházással megoldhatja ezt a problémát. A személyes adatokat az európai vállalkozások fele leginkább a kiber bűnözőktől félti, a magyarok viszont elsősorban a saját alkalmazottaiktól tartanak. Mindössze ötödük tudja, mit kell tennie, ha a személyes adatok veszélybe kerülnek, miközben a kelet-közép-európai átlag ennek éppen a duplája. Röviden, a *szemléleti felkészületlenség* egyértelmű, és legfeljebb az ágazati, iparági összefogás segíthet, mert az általános rendelet lehetővé teszi olyan magatartási kódexek megalkotását és alkalmazását, amelyeknek önkéntesen vetik alá magukat a kis-és középvállalkozások³.

Melyek a közérdeket szolgáló és a statisztikai adatgyűjtést segítő sajátos szabályok az általános adatvédelmi rendeletben?

(a) Ha az adatkezelés közérdekből elvégzendő feladat végrehajtása, vagy az adatkezelőre ruházott közhatalmi jogosítvány gyakorlása érdekében szükséges, az uniós vagy a hazai jog meghatározhatja, pontosan leírhatja azokat a feladatokat és célokat, amelyek tekintetében az eredetitől eltérő (de azzal összeegyeztethető) további adatkezelés jogszerűnek és összeegyeztethetőnek tekintendő. A közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból folytatott további adatkezelést összeegyeztethető, jogszerű adatkezelési műveleteknek kell tekinteni, azaz nem csorbul ezzel a célhoz kötöttség elve.

¹ Nagyot koppintott az adatvédelmi hivatal orrára a Kúria. HVG, 2016. május 10.

² Prím Online, 2018. február 15.

³ Prím Online, 2018. április 9. Az S.P.C. Kft. 2018. április 5-én megtartott sajtótájékoztatóján hangzott el.

(b) A különleges személyes adatok kivételesen kezelhetők, ha erről az uniós vagy hazai jog rendelkezik, és arra megfelelő (arányossági és szükségességi) garanciák mellett kerül sor, más alapvető jogok védelme érdekében, vagy közérdekből, így különösen a foglalkoztatási jog és a szociális védelmi jog, nyugdíj jog területén, valamint a népesség-egészség-védelem, a fertőző betegségek és más súlyos egészségügyi veszélyek kezelése érdekében. Ezekre az eltérésekre egészségügyi célokból, az egészségügyi szolgáltatások irányításával kapcsolatosan kerülhet sor, különösen azért, hogy az egészségbiztosítási rendszer szolgáltatásaival és juttatásaival kapcsolatos igények rendezésére szolgáló eljárások magas szintűek és költséghatékonyak legyenek (pl. minőségellenőrzés, nyomon követési és riasztási célok, közérdekből készített tanulmányok céljából, határokon átnyúló egészségügyi ellátás), megfelelő közös standardok alapján, továbbá a közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból.

(c) Az adatvédelem elveit az anonim információkra nem kell alkalmazni, nevezetesen olyan információkra, amelyek nem azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkoznak, valamint az olyan személyes adatokra, amelyeket olyan módon anonimizáltak, amelynek következtében az érintett nem vagy többé nem azonosítható, tehát az anonim információk kezelésére, a statisztikai vagy kutatási célú adatkezelésre. Például az adattárolás ideje a közérdekű archiválás, a tudományos és történelmi kutatási célú vagy a statisztikai célból gyűjtött adatok esetében kitolható.

(d) Az érintettre vonatkozó személyes adatok kezelésével összefüggő tájékoztatást nem kell megadni, ha az érintettnek ez az információ már a birtokában van, vagy ha a személyes adat rögzítését, illetve közlését valamely jogszabály kifejezetten előírja, vagy ha az érintett tájékoztatása lehetetlennek bizonyul vagy aránytalanul nagy erőfeszítést igényelne. E helyzet állhat elő különösen akkor, ha az adatkezelés közérdekű archiválási célt, tudományos és történelmi kutatási célt vagy statisztikai célt szolgál. E tekintetben az érintettek számát, az adatok korát, valamint az elfogadott megfelelő garanciákat figyelembe kell venni.

(e) Az (online) elfeledtetéshez való jog gyakorlása ellenére, a személyes adatok további megőrzése jogszerű, ha az a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadságához való jog gyakorlása, valamely jogi kötelezettségnek való megfelelés, közérdekből végzett feladat végrehajtása vagy az adatkezelőre ruházott közhatalmi jogosítvány gyakorlása miatt, a népesség-egészségügy területét érintő közérdekből, közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból, statisztikai célból, vagy jogi igények érvényesítéséhez, illetve védelméhez szükséges.

(f) Ha a személyes adatok kezelésére tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból kerül sor, az érintett jogosult arra, hogy a saját helyzetével kapcsolatos okokból tiltakozhasson a rá vonatkozó személyes adatok kezelése ellen, kivéve, ha az adatkezelésre közérdekű okból végzett feladat végrehajtása érdekében van szükség.

(g) Az érintett szempontjából tisztességes és átlátható adatkezelés érdekében, az érintett körülményeinek figyelembevételével – az adatkezelő a profilalkotáshoz megfelelő matematikai és statisztikai eljárásokat alkalmazhat, olyan technikai és szervezési intézkedéseket vezethet be, amelyek biztosítják az adatok pontosítását, a hibalehetőségek minimálisra csökkentését. A személyes adatok biztonságáról oly módon kell gondoskodni, amely az érintett érdekeit és jogait potenciálisan veszélyeztető tényezőket figyelembe veszi, pl. amely hátrányos megkülönböztetést eredményez faji vagy etnikai

származás, politikai vélemény, vallási vagy világnézeti meggyőződés, szakszervezeti tagság, genetikai vagy egészségi állapot, szexuális irányultság vagy nemi identitás alapján, illetve amelyek ilyen hatást kiváltó intézkedésekhez vezetnek. Ugyanakkor a személyes adatok különleges kategóriáit célzó automatizált döntéshozatal és a profilalkotás csak bizonyos meghatározott feltételek mellett engedélyezhető.

(h) Az adatkezelőnek az ismétlődőnek nem tekinthető, csupán korlátozott számú érintettre vonatkozó adattovábbítása (harmadik ország számára) jogszerű kényszerítő erejű jogos érdekből, ha ezzel szemben nem élvez elsőbbséget az érintett érdeke vagy joga, és az adatkezelő az adattovábbítás összes körülményét felmérte. Az adatkezelőnek különös figyelmet kell fordítania a személyes adatok jellegére, a tervezett adatkezelési művelet vagy műveletek céljára és időtartamára, valamint a származási országban, a harmadik országban és a célországban fennálló helyzetre, továbbá a személyes adatok kezelése tekintetében nyújtott megfelelő garanciákra. Ilyen adattovábbítás csak abban az esetben lehetséges, ha az adattovábbítás egyéb lehetséges indokait nem lehet alkalmazni. A tudományos és történelmi kutatási célokból, vagy statisztikai célokból folytatott adatkezelés esetében figyelembe kell venni a társadalomnak a tudás növelésével kapcsolatos jogos elvárásait. Az adatkezelő az adattovábbításról tájékoztatja a felügyeleti hatóságot és az érintettet.

(i) Ha személyes adatot közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási vagy statisztikai célból kezelnek, úgy az érintettnek megfelelő garanciát kell kapnia jogai és szabadságai tekintetében (technikai és szervezési intézkedések az adattakarékosság érdekében), és az adatkezelő előzetesen felmérte, hogy ezek a célok megvalósíthatók olyan személyes adatok kezelésével, amelyek eleve nem vagy a továbbiakban már nem teszik lehetővé az érintettek azonosítását (személyes adatok álnevesítése). A hazai jogban ezekről a biztosítékokról rendelkezni kell, ide értve az érintettek jogát az adatok pontosítására, helyesbítésére, töröltetésére és a titoktartási jogra, valamint ezek érvényesítését szolgáló eljárásokat.

(j) A rendeletben foglaltakat a személyes adatok statisztikai célú kezelése esetében úgy kell alkalmazni, hogy betartják azokat a korlátokat, amelyeket az uniós jog és a hazai jog konkretizál, meghatározva a statisztikai tartalmat, a hozzáférés ellenőrzését, a személyes adatok statisztikai célú kezelésének szempontjait, az érintettek jogainak és szabadságainak védelmét és a statisztikai adatok bizalmas jellegének garantálását. A személyes adatok közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási vagy statisztikai célból folytatott kezelésére sajátos eltérések határozhatók meg az uniós és a magyar jogban, ha egyes adatvédelmi jogok valószínűsíthetően lehetetlenné tennék, vagy súlyosan hátráltatnák az adott célok elérését, és azok megvalósításához szükség van ilyen eltérésre. Személyes adatok statisztikai felmérések vagy statisztikai eredmények kiszámításának céljából gyűjtése és kezelése révén jön létre a statisztikai adat, és a statisztikai eredményeket a későbbiekben többféle célra is fel lehet használni, pl. tudományos kutatás céljára is. Tehát az adatgyűjtés eredménye nem személyes adat, hanem összesített adat, és a személyes adatokat nem használják fel konkrét természetes személyekre vonatkozó intézkedések vagy döntések alátámasztására. Ugyanis az uniós és a magyar statisztikai hatóságok által e célra gyűjtött bizalmas adatokat védeni kell. Az uniós statisztikákat az EUMSZ 338. cikkének (2) bekezdésében foglalt statisztikai elveknek megfelelően kell kidolgozni, elkészíteni és terjeszteni, ugyanakkor a hazai sta-

tisztikáknak meg kell felelnie a magyar jognak. A 223/2009/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet tartalmazza a konkrét rendelkezéseket az uniós statisztikákra vonatkozó titoktartási kötelezettségekről.

A nemzetközi vándorlással kapcsolatos statisztikai és közérdekű adatkezelés közvetlenül alig, inkább közvetetten foglalkozik az általános adatvédelmi rendelet. Például akkor, amikor úgy rendelkezik, hogy a Bizottság, megfelelőségi határozata hiányában, az uniós jog vagy a hazai jog fontos közérdekből kifejezetten korlátozhatja bizonyos kategóriába tartozó adatoknak valamely harmadik országba vagy nemzetközi szervezet részére történő továbbítását, ha erről a rendelkezésről a Bizottságot értesítették. Ha az 1951.évi genfi egyezmények által előírt feladat elvégzése, illetve a nemzetközi humanitárius jog fegyveres konfliktus esetén alkalmazandó rendelkezéseinek történő megfelelés alapján például a Vöröskeresztnek olyan érintett személyes adatait továbbítják, akinek fizikailag vagy jogilag nem áll módjában a hozzájárulás megadása, erre úgy lehet tekinteni, mint ami fontos közérdekből vagy az érintett létfontosságú érdeke védelmében szükséges. A közvetett utalásra példa, a már említett profilalkotáson, közérdekű archiváláson, a különleges (pl. az üldözéstől való félelmet megalapozó) adatok jogszerű kezelésén túl, az adatkezelést jogszerűnek kell tekinteni akkor is, ha az érintett életének vagy másik személy érdekeinek védelmében, létfontosságú érdekeire hivatkozással történik, és az adatkezelés egyéb jogalapon nem végezhető, így egyszerre fontos közérdeket és az érintett létfontosságú érdekeit is szolgálja, ha az adatkezelésre humanitárius okokból vagy humanitárius vészhelyzetben, különösen természeti vagy ember által okozott katasztrófák esetében van szükség.

Röviden, az általános adatvédelmi rendelet nyomán a hazai információs önrendelkezési törvény, a statisztikai törvény, valamint néhány kapcsolódó törvény (például a népszámlálásról, az egészségügyi adatok kezeléséről, a szociális igazgatásról, a gyermekvédelemről) módosítása elkerülhetetlen, éppen az általános garanciák és kifejezések érvényesítésére, valamint a legitim eltéréseket meghatározva.

A nemzetközi vándorlásra, az állampolgárságra és a menekültügyre vonatkozó statisztikai adatgyűjtést 2008 óta a 862/2007/EK rendelet szabályozza. Az EU-tagállamok, az EFTA-tagországok és a tagjelölt országok a referenciaévtől kezdve az adatok összetételére és elemzésére a 351/2010/EU végrehajtási rendeletet kell alkalmazni. Ez meghatározza a nemzetközi migrációs folyamatokra, a külföldi népességállományra, az állampolgárság megszerzésére, a tartózkodási engedélyre, a menekültügyre, valamint az illegális belépéssel és tartózkodással szembeni intézkedésekre vonatkozó alapvető statisztikákat. Az uniós tagállamok ugyan továbbra is a nemzeti rendszerük szerint gyűjtik az adatokat, de a rendelet értelmében összeállított statisztikáknak közös definíciókon és fogalmakon kell alapulniuk. Például, a rendelet 2. cikke (1) bekezdésének a), b) és c) pontja értelmében az adatgyűjtés célcsoportja az a bevándorló, aki a szokásos tartózkodási helyét egy tagállam területére teszi át, és ott legalább 12 hónapig tartózkodik, vagy ilyen időtartamú tartózkodást tervez, illetve hasonlóképpen minden olyan kivándorlót, aki több mint 12 hónapja él külföldön. Az Eurostat által gyűjtött adatok ezért legalább 12 hónap időtartamú migrációra vonatkoznak, azaz migránsként azokat az embereket veszik figyelembe, akik legalább egyéves időtartamra vagy huzamos ott-tartózkodást tervezve vándoroltak egy másik országba. Az uniós tagállamok többsége a hatósági

(közigazgatási) adatforrásokra támaszkodik (például a népesség-nyilvántartásra, az idegenrendészeti nyilvántartásra, a munkavállalási engedélyek nyilvántartásaira, az egészségbiztosítási és az adóügyi nyilvántartásokra), amikor statisztikát készít. Kisebb részben a többi tagállamból elérhető statisztikák alapján készít számításokat, tükörstatisztikákkal dolgozik, mintavételes felméréssel vagy becslésen alapuló módszerekkel. A rendelet csak reményt adott arra, hogy növekedjen a migrációra és az állampolgárságra vonatkozó statisztikák elérhetősége és összehasonlíthatósága. Nincs tehát szó teljesen egységes statisztikáról, például, ha egy menedékkérőnek 12 hónapja a szokásos lakóhelye Magyarország, nem szerepel a népesség statisztikában, csak ha már menekült, míg 14 EU tagállamban és Svájcban igen, míg Norvégiában sem egyikben, sem másokban nem szerepelnek, ha csak tartózkodási engedélyük van.⁴

Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény szerint közadatkeresőnek⁵ kell működnie, hogy a lakosság hozzáférjen a *közéletre kötelezett szervek közérdekű adataihoz*, pontosabban az arra utaló hivatkozásokhoz. Ezért az intézményeknek nem csak arról kell gondoskodniuk, hogy saját honlapjukon köztegyék adataikat, hanem a közadatkereső részére el kell készíteniük az adataikat leíró adatokat is. Sajnos ezek éppen a közvéleményt érdeklő, esetünkben a nemzetközi vándorlással, az itt élő külföldiek gazdasági, társadalmi jelenlétével kapcsolatosan nem árulnak el semmit, legfeljebb néhány hivatal létszámáról, vezetőiről, ügyterhekről tudhatunk meg pár adatot. Bár az Infotv. melléklete szerint például negyedévente kellene minden hivatalnak, állami szervnek, önkormányzatnak, vagyis a közfeladatot ellátó szervnek a „tevékenységére vonatkozó, jogszabályon alapuló statisztikai adatgyűjtés eredményeit, időbeli változásukat” közzétenni, akárcsak az Európai Unió támogatásával megvalósuló fejlesztések leírását, az azokra vonatkozó szerződéseket, ezt nem teljesítik, hátha a migrációs statisztika fejlesztéséhez is kaptunk támogatást. Ezért, aki határozott kérdést tud megfogalmazni, megfelelő háttér (sajtó, költségvetési törvény, zárszámadási törvény, államháztartási szabályok) birtokában, az közérdekű adatot igényelhet. A közérdekű adatok egyedi igénylésének és teljesítésének szabályait tartalmazó NAIH elnökének 9/2017.sz.elnöki utasítása szerint, az adatigénylő portálon⁶ az adatigénylési felület rendszeres, napi követése a belső adatvédelmi felelős feladata, hála az Átlátszó által végzett, az OSI által támogatott közérdekű tevékenységnek.

II. Gondok a migrációs statisztikával

A fentiekben jelzett adatkezelési jogosítványok és a közérdeklődésre számot tartó adatok, statisztikák hiánya, töredékessége, még a jogi előírások ellenére is, fennáll. Néhány példával (1.Táblázat) illusztrálom, hogy ez milyen módon jelenik meg a statisztikákban.

⁴ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics/hu [2018.május 20.]

⁵ <http://www.kozadat.hu/kereso/> [2018.május 20.]

⁶ www.kimittud.atlatszo.hu

(a) Hazai használatra nem érhető el az a statisztika, amit az EUROSTAT-ból, éppen az EK rendeletnek köszönhetően, megszerezhetünk. Például azoknak a gondviselő nélküli kiskorúaknak a számát, akik menedéket kérnek Magyarországon.

(b) Ennél is különösebb a kiadott tartózkodási engedélyekre vonatkozó éves statisztika, mert az EUROSTAT négy szempont szerint csoportosítva ad egy olyan számot, amelyet a hazai hatóság (BÁH) honlapján szereplő adatokból még kiszámítani sem lehet. Ugyanis az adott évre nem az engedélyek megoszlását tartalmazza, hanem a kérelmekét, továbbá a tartózkodás okaként nem négyet, hanem hatot különböztet meg. Nem érthető, hogyan jött ki az egyik vagy a másik statisztika.

(c) Elcsodálkozunk, ha a magyar állampolgárságot szerettek számát nézzük, mert az EUROSTAT adatai szerint csak 2011-2012-ben volt némi kiugrás, de a közvélemény előtt nagyban hirdetett egymillió új állampolgár nem látszik sehol. Így teljesen torz az elemzés, miszerint 2016-ban az EU 28 tagállamában egy év alatt 18 százalékkal nőtt az állampolgárságot kapottak száma, amely így elérte a 994 800 főt, és a honosítási ráta, amely jelzi egy államban az összes ott élő külföldihez viszonyított arányt, azaz az állampolgársági politika alakulását, miként változott. A 2016-ban állampolgárságot szerettek 40 százaléka 25 év alatti a tagállamokban, de vajon ebből mi igaz Magyarországra? Végül rábukkant a kutató a KSH kiadványára, amelyből megtudhatja, hogy 2011–2015 között 647 ezer határon túl élő személy kapott magyar állampolgárságot, a vizsgált öt évben pedig összesen 60 904 magyarországi lakcímmel rendelkező személy kapott magyar állampolgárságot, azaz összesen 708 ezer fő.⁷ A nagyságrendi eltérés tehát abból adódik, hogy a KSH az az EUROSTAT részére csak az itt lakcímmel rendelkezőket jelentette be, de azt nem, hogy az a kivétel, a többség olyan kettős állampolgár, akik formálisan nem itt élnek, de bármikor átköltözhetnek, és végeredményben uniós polgárok. Ha ezt összevetjük az EUROSTAT adataival, amely csak a 2011-2015 közötti állampolgárságot szerettek vonatkozik, amely 65 200 főt jelent, már csak az a kérdés marad fenn, hogy vajon hányan szereztek a honosításon kívül egyéb jogcímeik szerint magyar állampolgárságot, mert a mintegy ötezres különbségen belül ezeknek a megoszlása nem deríthető ki. A legfrissebb statisztikai információk anyagából⁸ sem kapunk erre választ, mivel abban sem a menekültekre, sem az állampolgársági ügyekre nincs adat. A KSH saját oldalán szereplő adatsor pontosabb az EUROSTAT-nál szereplőnél, mert ott csak százaz kerekítéssel adták meg az állampolgárságot szerettek éves számát, de ugyanúgy hallgatnak arról, hogy ez csak az összesség egy kicsiny része. Persze a tárgyban a BÁH honlapja nem hagy kétségek közt, ugyanis utoljára 2013-2014-re vonatkozóan közöl állampolgársági adatokat: mintegy 860-900 fő kért honosítást ebben a két évben, de hogy más jogcímen és összesen hányan szereztek állampolgárságot, az sem akkor, sem azóta ott nem olvasható. Megtévesztő azonban a STADAT táblán szereplő adatsoruk, amely a bevándorló külföldi állampolgárok számát mutatja 2000-től, földrészek és országok szerint, mert az tartalmazza az uniós polgárokat és a harmadik állam polgárait. Bár kiszámolható, hogy mennyi volt az uniós polgárok szabad mozgásából adódó migrációs létszám, és mennyi a harmadik országokból jövőők száma, ez a gyors áttekintést és a cím szerint keresőt egyaránt megakasztja.

⁷ KSH Új magyar állampolgárok. Változások az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése után, Budapest, 2017.

⁸ Statisztikai Tükör, 2018. április 20.

1. Táblázat

Három migrációs adatsor

Kísérő nélküli kiskorú menedéket kérők (Asylum seekers to be considered as unaccompanied minors)						
Eurostat forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00194&plugin=1						Hazai forrás: nincs
2013: 380	2014: 605	2015: 8805	2016: 1220	2017: 230		
Tartózkodási engedély kiadása és indoka (Residence permits issued by reasons) 2016-ban						
Eurostat forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:First_residence_permits_issued_by_reason_2016_MI17.png						
Összes: 22 842	családegyesítés: 4730 (20,7%)	oktatás, tanulás: 7874 (34,5%)	foglalkoztatás 5851 (25,6%)	egyéb: 4387 (19,2%)		
BÁH honlapja: http://www.bmah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu						
Összes engedély: (3 hónapnál hosszabb): 37 718	Összes kérelem: 51 117 és ezen belül ok 1: munkavállalási	ok 2: jövedelemszerzési	ok 3: tanulmányi	ok 4: családi	ok 5: egyéb 1 és egyéb 2	ok 6: hivatalos

Úgy tűnik, hogy a hazai kutatók és szakemberek régóta érzékelik: baj van a migrációs adatokkal. A Statisztikai Szemle 2009-ben foglalkozott a nemzetközi vándorlási adatok használhatóságával, éppen azért, mert bizonytalan, hogy milyen adatok alapján fogalmaznak meg következtetéseket, állításokat. Így a közvélemény és a politika is más-más migrációs trendeket lát és látta. Vajon ez a mérhetőség nehézségeivel magyarázható vagy valami mással?

A migrációs trendek leírása, jellege nagymértékben függ az alkalmazott módszerektől és az adatforrásoktól⁹:

- Országoként alapvetően eltérő adatok és a sokféle módszerrel gyűjtött információk állnak rendelkezésre, amely nem teszi lehetővé a standardizált, minden országban egységes statisztikai adatgyűjtést, a nemzetközi összehasonlítások során az adatok egységesítése csak részben lehetséges, mert más-más kategóriákra és más-más időpontokra vonatkozhatnak.
- Ennek hátterében az is meghúzódik, hogy nincs egységes válasz arra, hogy ki a migráns. A migráns megkülönböztethető a hazai népességtől állampolgársága vagy születési helye szerint, mindkét esetben mást tudunk vizsgálni. A tartózkodás időtartama alapján (tartósan itt élő, visszatérő, ingázó, rövid ideig tartózkodó, szezonális) és aszerint is fontos definíciós különbségek adódnak, hogy az

⁹ HÁRS ÁGNES: *Nemzetközi migráció a számok és a statisztika tükrében*. Statisztikai Szemle, 2009/7-8. 682–711. pp.

illető legálisan vagy nem legálisan tartózkodik itt, milyen tevékenységet végez, dolgozik-e, ha igen, hogyan és mit (gazdasági aktivitás mérése); Ugyanakkor a hazai népszámlálási definíció szerint a migráns népességbe beletartozik a három hónapnál hosszabb ideig tartózkodó, lakóhellyel rendelkező embercsoport is, bár a számbavételt nyilvánvalóan nem a rövid távú tartózkodás, hanem a magyarországi tartózkodási hely léte határozza meg.

- A migránsok mozgása és jogállásának változása (például állampolgárrá válásuk, letelepedésük, hazatérésük, vagy a rájuk vonatkozó jogszabályok átalakulása miatt) miatt a flow és a stock adatok szétválasztása szükséges, azok egymáshoz igazítása, és a változások alapján az adatok kiigazítása nélkül pedig gyorsan érvényüket veszítik, illetve csak az adott felvételi időpontra alkalmazhatóak.
- A mintában az alacsony elemszámra való tekintettel, az 1997 és 2005 közötti részletes munkaerő-felmérési adatokat összevonta, s arról például biztosan nem a statisztikai adatgyűjtés, hanem egyéb forrás segítségével, például felmérés, becslés vagy közvetett módon nyert kalkulációval lehet valamilyen elemzést készíteni.

Az adatforrás lehet hatósági/igazgatási adatgyűjtés (pl. különböző, a külföldiekkel kapcsolatba kerülő hivatalok ügyféladatai), népszámlálási adat, háztartási felvétel, minta (pl. munkaerő felmérés). 2009-ben minimálisan 13 állami adminisztratív, valamint a KSH statisztikai és a népszámlálási adatgyűjtés szerepelt a lehetséges adatforrások közt, amelyhez járult még az OSAP éves adatgyűjtése, kiegészítve a már említett uniós követelményekben előírt standard adatgyűjtést.¹⁰ Hárs Ágnes OECD, EU, BM BÁH, KSH adatokkal illusztrálja tudásunk részlegességét és csonkaságát. Az adminisztratív adatok fogalmi rendszere és célja nem alkalmas sokszor a statisztika készítésére (például a rendszeti adatbázisban szereplő iskolázottság/végzettség/szakképzettség azért teljesen megbízhatatlan adat, mert valójában a tartózkodási engedély, menekült jogállás vagy honosítás elbírálásában nincs semmiféle jogi relevanciája). Külön erőfeszítést igényel, ha például a munkaerő-felmérést, amelyet nem szoktak használni a hazai migráció vizsgálatára, mégis alkalmazza e célra, noha a reprezentatív mintában kicsi a migránsok aránya. Az alacsony minta elemszámra való tekintettel az 1997 és 2005 közötti részletes munkaerő felmérésadatokat összevonta, s abból képzett panelt, amelybe már elemezhető számú migráns került. 2006 óta azonban ez sem járható út, mert a munkaerő-felmérés adataiban már nem tüntetik fel a migránsokat származási országok szerint, csak az EU-állampolgár és nem EU-állampolgár megkülönböztetést teszik, az európai követelményeknek megfelelően. A szabályok átalakulása révén pedig a munkavállalási engedélyezési adatok csak akkor jeleztek érdemi gazdasági aktivitási trendet, amikor még a munkavállalási engedély a belépés és letelepedés eszköze volt, azaz a munkavállalás jórészt a hazai munkaerőpiacon maradással, a letelepedési engedély és állampolgárság megszerzésével folytatódott. Ez az időszak az uniós munkavállalók szabad mozgásának kiterjedésével elmúlt. Hárs Ágnes összegzése: az adatok a legális migráció nagyságrendjének számszerű leírására, a trendek alakulására csak többé-kevésbé alkalmasak, a

¹⁰ TÓTH JUDIT: *A migrációs adatok kinyerése – jogi áttekintés*. 2009. november (Háttéranyag KSH NKI számára, 16. p.).

magyarországi migráció statisztikai nyilvántartásának állapota nem teszi lehetővé a tényleges folyamatok árnyalt leírását, ezért mozaikszerű kép alkotható csupán.

A statisztikai adatokat előállítók és primér módon felhasználók ehhez még további *mérési és alkalmazhatósági gondokat* tártak fel¹¹:

- Viszonylag későn, azaz csak 1990 után szembesültek a szakemberek azzal, hogy a nemzetközi vándorlás „mérése”, a migrációra vonatkozó adatok összegyűjtése bonyolultabb feladat, mint más népmozgalmi adatoké. Ez a megállapítás a Magyarországra érkező külföldiekre és a távozott magyar állampolgárokra egyaránt vonatkozik. Ennek ellenére nem volt sem a Belügyminisztériumban törekvés arra, hogy a korábbi idegenrendészet helyett olyan intézményrendszert alakítsanak ki, amely a befogadók és a befogadottak közös érdekeire építve segítse a külföldiek magyarországi beilleszkedését, amelyhez tehát másféle adatgyűjtés kellene. Másfelől, a távozó magyarokkal kapcsolatos adatgyűjtést teljes érdektelenség övezte. Ezért például csak azoknak az embereknek tudjuk biztosan a számát, akik a magyar állampolgárságról, külföldön élve, lemondtak (1990-2004 közt ez 14 727 fő volt), a többi emigrációs adat bizonytalan. Annál is inkább, mert a különböző külföldi statisztikai kiadványok csak az adott országban egy évig vagy annál hosszabb ideig valamilyen engedéllyel tartózkodó külföldi állampolgár számát tünteti fel, s egy meghatározott szám alatt pedig nem is teszik közzé a bevándorlók számát. Ráadásul a közölt adatokból nem lehet megállapítani, hogy a bevándorló magyar állampolgár Magyarországról vagy egy harmadik országból vándorolt-e be az adott országba, illetve az onnan elvándorló magyar állampolgár Magyarországra visszatért-e vagy sem.
- Az EU kidolgozta a migrációs statisztika általános elveit, így azt, hogy a statisztikai adatok az ENSZ és az OECD Nemzetközi Vándorlásstatisztikai Ajánlásai-val legyenek összhangban, készüljenek éves jelentések a migrációról és a menekültügyről az EU számára, a havi/éves jelentéseket pedig elektronikusan is lehessen elérni, terjeszteni. Ám ezt nagyban akadályozza, hogy a vándorokra vonatkozó hármas fogalmat mellőzik, országonként különböző következetességgel alkalmazzák. (a) nemzetközi migráns (az a személy, aki a szokásos lakóhelyét megváltoztatja, vagyis azt az országot, ahol él, napi pihenőidejét tölti); (b) tartósan/long-term vándorló (aki a szokásos lakóhelyétől legalább 12 hónapig távol van úgy, hogy a befogadó ország ténylegesen a szokásos lakóhelyévé válik); (c) rövid távú/short-term vándorló (aki a szokásos lakóhelyétől legalább 3 hónapra, de legfeljebb 12 hónapra van távol, ide nem értve a nyaralást, látogatást és a gyógykezelést). Ezért a nemzeti jogrendszerekre épülő statisztikák egymáshoz hasonlíthatósága is korlátozott.
- Bár a vándorlási adatforrások három fő típusa elméletileg szépen elkülöníthető (adminisztratív nyilvántartások, határstatisztikák és a megkérdezésen alapuló adatgyűjtés), de Magyarországon még ezek sem illeszkednek, és az egymással

¹¹ SÁROSI ANNAMÁRIA – TÓTH PÁL PÉTER: *Mérési lehetőségek a nemzetközi vándorlásstatisztikában*. Statisztikai Szemle, 2009/7-8. 712–728. pp.

összefüggő információk gyűjtése Magyarországon több forrásra támaszkodik, de nincs egységes összekapcsolható nyilvántartás. A különböző hatóságoktól megkapott adatrendszereket (BM BÁH, OEP, KEKKH, adóhatóság, munkaügyi hatóság révén) a KSH próbálja tisztítani, ellenmondásuktól mentessé tenni, bár nincs mindegyik részük elektronizálva, nincs tényleges határstatisztika, a hatóságok nem alkalmazzák sokszor az egységes statisztikai kódokat (pl. az országra, gazdasági tevékenységre, végzettségre vonatkozóan). Ezért évente kellett új programot írni a feldolgozhatósághoz, ami miatt az éves összehasonlíthatóság erősen bizonytalan.

- Csak 2001-től változott meg a népesség továbbszámításának módszere: a KSH a nemzetközi vándorlást is figyelembe veszi a két népszámlálás közötti népességszám meghatározásánál. Ugyanakkor a kivándorló külföldiekről és magyar állampolgárokról alig van adat (még a kivándorló magyar állampolgárok külföldön született gyermekeiről és haláláról is hiányosak az adatok, hacsak a magyar konzulok anyakönyvezési jogosultsága révén 2017-től ez a pontatlanság nem csökken¹²). Ennek enyhítésére a KSH 2005-ben együttműködési megállapodást kötött hat országgal (Ausztria, Németország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Csehország), hogy a tükörstatisztika keretében a statisztikai adatokat egymással kicserélik.

A Népeségtudományi Kutatóintézet projektje 2010-2012 közt azért jött létre, mert hiányosságok, illetve ellentmondások vannak a harmadik országbeli állampolgárokkal kapcsolatos hazai migrációs statisztika terén. A projekt megvalósításában a Népeségtudományi Kutatóintézet kutatói és a KSH, valamint a migrációs adatok nyilvántartásban közvetlenül érintett hivatalok egy-egy szakértője is részt vett.¹³ Mintha a diagnózis ellenére késne a terápia: „a különböző érintett intézmények nyilvántartásai egymástól elszeparáltan léteznek, összekapcsolásuk nem megoldott; az adatgyűjtések nincsenek összehangolva és egységes fogalmi rendszer sincs kidolgozva; a migrációs statisztikákban rejlő, eddig fel nem használt lehetőségek feltáratlanok, illetve a *harmadik országok állampolgáraival* kapcsolatos államigazgatási működés információs háttere nem eléggé integrált”- fogalmaz a két vezető kutató. Ezért újabb javaslatokat tettek a diszfunkciók és a hiányosságok megszüntetésére.

III. Következtetések

Az ENSZ adatokkal foglalkozó világfóruma ugyan nem kizárólag a nemzetközi vándorlásra összpontosított, de a 2017. január 15-18. közt Fokvárosban összegyűlt másfélezer résztvevő a 2030-ig szóló *globális fenntartható fejlődési céloknak a megfelelő statisztikai adatokkal való alátámasztásával* irányt mutatott ebben a tekintetben is. A tanácskozáson abból indultak ki, hogy az adatokkal alátámasztott döntésekhez a tényszámokat

¹² 429/2017. (XII. 20.) Korm. rendelet az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól, valamint a 2016: CIV. törvénnyel módosított 2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról.

¹³ KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: A migrációs statisztika fejlesztésének lehetőségei. Vezető: Gödri Irén, Tóth Pál Péter. Az Európai Integrációs Alap támogatásával (EIA/2010/3.2.1.1.).

kellene ismerni, de ezek nem állnak rendelkezésre. Például hogyan lehet úgy állami intézkedéseket tervezni, hogy száznál több ország nem vezet megbízható nyilvántartást a születésekről és a halálózásról, vagy ha az országoknak csak 41 százaléka állít elő adatokat a nőikkel szembeni erőszakról? Pedig a nyílt adatokhoz való hozzáférés adatforradalmat jelez ezen a téren is.¹⁴

Az elfogadott akcióterv szerint,¹⁵ a statisztikai tevékenység erősítéséhez, a következő három évben az Afrikai Fejlesztési Bank és a Világbank (Nemzetközi Fejlesztési Társasága révén) legalább 1 milliárd USD támogatást ad a fejlődő országokban az adatgyűjtéshez, a háztartási felvételekhez vagy éppen a társadalmi nemek helyzetét vizsgáló statisztika fellendítéséhez. Az információs ökoszisztémákkal kapcsolatos innovációk és szinergiák egyre inkább az állami és a magánszféra közötti partnerségek révén lehetővé teszik a nagy adatbázisok és más nem hagyományos adatforrások használatát a szakpolitikák kialakításában, hogy azokat felhasználják a hivatalos statisztikákban. Az innovatív webalapú technológiák alkalmazása révén a nemzeti statisztikai rendszerek mögött álló döntéshozóknak olyan technológiákba és készségekbe kell befektetniük, amelyek több forrásból származó adatok összegyűjtéséhez és integrálásához szükségesek, beleértve a térinformatikai adatok statisztikával és más adatokkal történő integrálását. Ez azt jelenti, hogy jobban kihasználják a hagyományos statisztikai felméréseket, a népszámlálást és az igazgatási nyilvántartásokat, tehát a technológia erejét kihasználva új adatforrásokra, például mobiltelefon-nyilvántartásokra, földmegfigyelésekre, más érzékelőkre és a közösségi médiára van szükség. Több polgár által generált adatot is fel kell használni, hogy nyomon kövessék a sérülékeny csoportok igényeit és interoperabilitását az adatszolgáltatók és a felhasználók körében.

Hat stratégiai területet határoztak meg, hogy felszámolják az adat-és a kapacitáshiányt, amely miatt sokak helyzete feltáratlan és láthatatlan:

- (a) a fenntartható fejlődésre vonatkozó adatok koordinálása és stratégiai vezetése;
- (b) a nemzeti statisztikai rendszerek innovációja és korszerűsítése;
- (c) az alapvető statisztikai tevékenységek és programok megerősítése;
- (d) az adatok terjesztése és felhasználása;
- (e) az érdekelt felek közötti partnerség;
- (f) az erőforrások mobilitása és koordinációja.

Ami pedig a migrációs statisztika minőségének a javulását illeti, ahhoz *olyan migrációs és kormányzati politikai környezetre van szükség, ahol a migráció önmagában fontos*, és célja annak kezelése, nem pedig megállítása, felszámolása, tehát ezért részletes tudásra és a folyamatok megértésére szükség van. Ettől egyre messzebb kerültünk. Kívánom, hogy az ünnepelt megérje ezt a változást!

¹⁴ Holka László beszámolója az ENSZ Statisztikai Bizottságának üléséről 2017. március 7. és 10. között, Nemzetközi Statisztikai Figyelő 2017/1-2:1-3.

¹⁵ UN: The Sustainable Development Goals Report 2017. <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2017/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2017.pdf> [2018. május 20.]

Felhasznált irodalom

Hárs Ágnes: Nemzetközi migráció a számok és a statisztika tükrében. *Statisztikai Szemle*, 2009/7-8: 682–711. pp.

Holka László beszámolója az ENSZ Statisztikai Bizottságának üléséről 2017. március 7. és 10. között. *Nemzetközi Statisztikai Figyelő*. 2017/1-2. 1–3. pp.

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: A migrációs statisztika fejlesztésének lehetőségei. Vezető: Gödri Irén, Tóth Pál Péter. Az Európai Integrációs Alap támogatásával (EIA/2010/3.2.1.1.).

SÁROSI ANNAMÁRIA – TÓTH PÁL PÉTER: *Mérési lehetőségek a nemzetközi vándorlási statisztikában*. *Statisztikai Szemle*. 2009/7-8. 712–728. pp.

TÓTH JUDIT: *A migrációs adatok kinyerése – jogi áttekintés*. 2009. november (Háttéranyag KSH NKI számára. 16. p.

429/2017. (XII. 20.) Korm. rendelet az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól, valamint a 2016: CIV. törvénnyel módosított 2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról.

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Az etnikai térszerkezet változása a szerbiai Dél-Bánátban

A 2011. évi szerbiai népszámlálás „eszmei időpontja” óta már hosszú évek teltek el, de a nemzetiségi kérdéskörre vonatkozó településsoros adatok viszonylag nehezen elérhetők. A Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának elektronikus honlapján számos érdekes – ugyanakkor részletes – adatot találunk a 2011. évi szerbiai népszámlálás vonatkozásában. A nemzetiségi eredményeket például országos, továbbá járási, az ún. „községi” (opština) szinten közzé is, de a településsoros adatokat már nem „mellékeltek”. A délvidéki magyarság népességszámának csökkenése Jugoszlávia felbomlásától, illetve a délszláv háborúktól számítva egyre tragikusabb méreteket ölt. A magyarság lélekszámának vizsgálatához mindenképp szükséges a területi, azon belül is az „alsóbb szint” behatóbb vizsgálata. Az egyes települések – városok és falvak – nemzetiségi összetételének változása nagyban meghatározza az egyes népcsoportok – nemzeti közösségek – jövőképét. Jelen tanulmány – terjedelmi okok miatt – nem törekedhet szélesebb körű vizsgálódásra, de mindenképp közölni szándékozik a legfontosabb – Dél-bánati – eredményeket, ugyanakkor bepillantást enged a térség vázlatos népesedéstörténetébe is. Ez utóbbi esetben főképp a magyarságra fókuszált a szerző, de más népcsoportok, így a németek, a románok, a szerbek, a szlovákok és csehek rövid történeti demográfiájába is bepillantunk.

A Délvidék – szerb eredetű szóhasználattal élve, a Vajdaság – területe megközelítőleg 21 500 km², amely három, nagyobb földrajzi tájegységre, a Bácskára, a Bánátra és a Szerémségre osztható. A Bánát területére (8 907 km²) jelenleg három körzet (okrug) esik. Ezek az Észak-, a Közép- és a Dél-bánati körzetek. Az Észak-bánati körzethez azonban három, jelentős magyar többségű bácskai község (járás) (opština) is tartozik. Az Ada, a Magyarkanizsa és a Zenta községek (járások) (opština) a szerb többségű Nagyikinda (Кикинда / Kikinda) központú Észak-bánati körzet alá rendelése minden bizonnyal a délvidéki magyarság elaprózódását is szolgálja. A Délvidéket (Vajdaságot) alkotó hét körzet (okrug) kialakításánál egyértelműen „negligálták” az egyes népcsoportokat, így figyelmen kívül hagyták a (tömb)magyarság érdekeit is; közigazgatásilag megosztották azt.

---

* egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék

I. A Dél-bánáti körzet nemzetiségi adatai

A Dél-bánáti körzet (Јужнобанатски округ / Južnobanatski Okrug) nyolc községet (járás), illetve 94 települést ölel fel. Fehértemplom, Kevevára és Versec községek (járások) területe, a történelmi Magyarország részeként az egykori Temes vármegyéhez tartoztak. Alibunár, Antalfalva, Ópáva, Pancsova, valamint Zichyfalva községek (járások) területe – 1920 előtt – jobbra a történelmi Torontál vármegye részei voltak. „Jobbára”, mert a jelenleg Alibunár községhez (járáshoz) tartozó Nagykárolyfalva és Temesmiklós települések egykoron Temes vármegyéhez tartoztak.¹ A Dél-bánáti körzetben csak szörványmagyarsággal találkozhatunk. A magyarság általában csak egy-egy településen képez többséget, máshol kisebbségben, az asszimiláció határán éli mindennapjait. Mivel a történelmi múltban – 1779 és 1873 között – a térség a Katonai Határőrvidék része volt, jogaik, illetve kiváltságaik megtartása végett rengeteg szerb határőr (grancsár) telepedt ide a családjával, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a térség területén a szerbség „felülreprezentált”. A szerbség mellett jelentősebb számú románságnak is otthont adott – és ad ma is – a vidék. A románság ezen a területen szintén a határ őrizetét látta el.² Egy szintén jelentősebb népességszámú népcsoport, a német viszont eltűnt a történelem süllyesztőjében.

1. táblázat

A Dél-bánáti körzet jelenlegi közigazgatása

A járás (község)		Terület (km ²)	Népesség (fő, 2011)	Települések száma		
magyar neve	szerb neve			Város	Falu	Σ
Alibunár község	Opština Alibunar	602	20 151	2	8	10
Antalfalva község	Opština Kovačica	419	25 274	1	7	8
Fehértemplom község	Opština Bela Crkva	353	17 367	1	13	14
Kevevára község	Opština Kovin	730	33 722	1	9	10
Ópáva község	Opština Opovo	203	10 440	1	3	4
Pancsova község	Opština Pančevo	755	123 414	3	7	10
Versec község	Opština Vrsac	800	52 026	1	23	24
Zichyfalva község	Opština Plandište	383	11 336	–	14	14
Összesen		4 245	293 730	10	84	94

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003. 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912. 358. p.

² FÉNYES ELEK: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék.* Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1840. 200–206. pp.

1. térkép

A Dél-bánáti körzet községei (járásai)

Forrás: Vajdaság portál: <http://vojvodinaportal.com/hu/tornaierika?page=583&filter0=1> (Letöltés ideje: 2018. június 2.)

Alibunár községben (Општина Алибунар / Opština Alibunar) a magyarság „súlytalan”. A 18-19. században ez a terület is a Katonai Határőrvidék része volt, ahol pravoszláv szerbek és ortodox románok éltek. Az 1910. évi magyar népszámlálás idején – amikor a térség jobbára a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásához tartozott – több román anyanyelvű személy élt itt, mint szerb. A trianoni békeszerződés aláírása (1920) után a térség a délszláv államé lett és a románság egyre inkább „kisebbségbe” került. Napjainkban megfogyva, de még mindig jelentősebb számban él a község (járás) székhelyén, Alibunáron (Алибунар / Alibunar), továbbá Keviszöllösön (Селеуш / Seleuš) és Petrén (Владимиrowaц / Vladimirovac). Mindhárom település korábban román többségű volt, ma már a szerb dominancia érvényesül. Román többségű maradt Temesmiklós (Николинци / Nikolinci) és Végszentmihály (Локве / Lokve). Előbbi esetében 64,5%, utóbbinál 83,9%-os román többséget mutatott ki a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatala. A korábban említett Alibunár, Keviszöllös és Petre mellett szerb többségű helység Ferdinándfalva (Нови Козјак / Novi Kozjak), Понс (Иланца / Plandža), Kevedobra (Добрица / Dobrica) és az egykor – a második világháború végéig – németajkú Nagykárolyfalva (Банатски Карловац / Banatski Karlovac). Az Alibunár község (járás) területén egy szlovák többségű falu (89,6%), Újsándorfalva (Јаношик / Janošik) található, ahová 1812-ben ágostai hitvallású evangélikus szlovákokat telepített a falu egykori alapítója és névadója, gróf Sándor Fülöp.³ Az Alibunár község (járás) területén Alibunár és Nagykárolyfalva városi jellegű település, többi helység falunak minősül.

³ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017. 12–13. pp., 22–24. pp., 25–26. pp.

2. táblázat

Alibunár község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)⁴

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Alibunár	3 431	61	2 052	1 318	3 007	58	1 837	1 112
Ferdinándfalva	768	8	695	65	636	5	551	80
Ilonc	1 727	12	1 492	223	1 422	17	1 220	185
Kevedobra	1 344	81	1 043	220	1 076	49	872	155
Keviszöllős	1 340	1	578	761	1 191	3	569	619
Nagykárolyfalva	5 820	103	5 336	381	5 082	63	4 684	335
Petre	4 111	22	2 259	1 830	3 868	8	2 285	1 575
Temesmiklós	1 240	9	129	1 102	1 131	8	131	992
Újsándorfalva	1 171	7	63	1 101	966	3	49	914
Végszentmihály	2 002	5	33	1 964	1 772	13	36	1 723
Összesen	22 954	309	13 680	8 965	20 151	227	12 234	7 690

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kôzet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Antalfalva községhez (járáshoz) jelenleg nyolc település tartozik. A mai község (járás) települései a történelmi Magyarország fennállása alatt Torontál vármegye Antalfalvai járásához tartoztak, kivéve Torontálputnok (Путниково / Putnikovo), mivel – a jobbra Bosznia-Hercegovinából és Horvátországból érkező szerbek által benépesített „telepesfalut” – később létesítették. Antalfalva község (járás) székhelye, Antalfalva (Ковачица / Kovačica) városi jellegű település. A további helységek: Cserépalja (Црепаја / Срепаја), Nagylajosfalva (Падина / Padina), Számos (Самош / Samoš), Torontáludvar (Идвор / Idvor), Torontálvásárhely (Дебелџача / Debeljača) és Újzozora (Уздин / Uzdin). Antalfalva község (járás) igazi „unikumnak” mondható a Délvidék (Vajdaság) 45 községe (járása) között, mivel – a Bácskában fekvő Bácspetrőc községen (járáson) kívül – itt alkot – 10 577 fővel (41,8%) – többségi népcsoportot az ágostai hitvallású evangélikus felekezethez tartozó szlovákság. A község (járás) területén két településen, a járás székhelyén, Antalfalván (82,2%), valamint Nagylajosfalván (95,4%) továbbra is domináns népelem a szlovákság. Újzozorán pedig a románság alkotja a többséget (72,9%). A helyi románság az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc történetébe is beírta magát, mivel nem fordult el a „magyar üggyől”, ezért a környékbeli telepü-

⁴ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovartartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

lések szerb martalócai kirabolták és felgyújtották a falut.⁵ További négy település szerb-ajkú, ezek Cserépalja, Számos, Torontáludvar, valamint Torontálputnok. Ez utóbbi helység a község (járás) egyedüli nem történelmi települése, mivel csak 1925/1926 körül létesítették Ujzora határában. A szerb „telepesfalu”, amely nevét Radomir Putnik (1847-1917) szerb vajda, a szerb nemzeti hős után kapta, aki – egyebek mellett – sikeresen harcolt egységeivel az első világháborúban az osztrák-magyar haderő ellen.⁶

Torontálvásárhely az egyedüli magyar többségű település az Antalfalva község (járás) területén. A falut 1794-ben alapította az a 250 református magyar család, akik Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról és Gyomárról érkeztek. A helység magyar lakóinak többsége még ma is a református egyház híve. Ez ritkaság a Délvidéken, különösen a Bánátban, ahol a magyarság inkább a római katolikus felekezethez kötődik. Ugyanakkor a helyi magyarság egy kisebb hányada a római katolikus egyház tagja. A református templomot még 1838-ban felépítették. A református mellett a későbbiek folyamán a római katolikus közösség is megerősödött. Azonban a római katolikus templom felépítéséig hosszú időnek kellett eltelnie és maga az építkezés sem haladt gyorsan. A templomot 1960-ban kezdték építeni és csak 1983-ban fejezték be. „Nagyboldogasszony” tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját augusztus 15-én tartják. Az ige hirdetés nyelve a magyar. Jelenleg önálló plébánia. A településen egyre inkább gyarapodó szerb népcsoport 1935-ben építette fel pravoszláv templomát, amelyet „Urunk színeváltozása” („Вазнесења Господњега” / „Vaznesenja Gospodnjeg”) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját – a szerb ortodox liturgia szerint – augusztus 19-én tartják. A liturgikus nyelv a szerb.⁷

Torontálvásárhely és lakói jelenlegi helyzetéről a következőket érdemes megjegyezni: „A gyárakat kivétel nélkül bezárták, illetve privatizálták, és az lett a sorsuk, mint annyi más vállalatnak. A lakosság munka nélkül maradt. Most néhány iparos van a faluban, meg a termőföld ad megélhetést az embereknek. Torontálvásárhely környékén sokan foglalkoznak jehér- és sárgarépa-termesztéssel. [...] Munkalehetőség híján egyre többen vándorolnak ki külföldre. Szinte Európa minden országába mennek megélhetést keresni. Éppen ezért 250 üres ház van a faluban és 20-25 ezer euróért már nagy portás, nagyon szép házat lehet venni a faluban. Bakator János, a helyi általános iskola igazgatóhelyettese szerint egyre több belgrádi vásárol itt magának ingatlant. Torontálvásárhelyen összesen 2000 ház van, ennek – a becslések szerint – a 15 százaléka üresen áll. [...] Az iskola is hatalmas: 29 tanterme van. Bakator János, a Moša Pijade Általános Iskola igazgatóhelyettese azt mondja, náluk még mindig 20 körüli létszámúak az osztályok. Ő a harmadikosokat tanítja. Bajsza alatt mosolyogva jegyzi meg, van egy kuriózum is ebben az iskolában: két tanítóbácsijuk is van. Rajta kívül Antal Ferenc dolgozik még itt. Az iskolának 429 diákja van, ebből 167 diák magyar nyelven tanul. Bakator Judit, nyugalmazott tanítónő, János édesanyja azt meséli, hogy az ötvenes években 3 magyar tagozat is volt, a szerb tanulók pedig olyan kevesen voltak, hogy kombinált tagozatokat nyitottak számukra. Aztán a hatvanas években megindult a pro-

⁵ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: Borovszky Samu: *Torontál vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 133. p.

⁶ Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html> (Letöltés ideje: 2018. június 1.)

⁷ A Bánái Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/debeljaca/> (Letöltés ideje: 2017. augusztus 3.)

paganda, hogy a magyar szülők is írássák szerb osztályba a gyereküket, mert majd jobban érvényesülnek. Ez a folyamat néhány évvel ezelőtt ért véget. A Magyar Nemzeti Tanács kampánya, illetve az oktatási-nevelési támogatás, meg az odafigyelés a magyar diákokra vezetett oda, hogy most már alig találunk magyar gyerekeket a szerb tagozaton. Minden tantárgyat magyar nyelven tanulnak a diákjaink. Igaz, vannak olyan tanáraink, akik Belgrádból, vagy Nagybecskerekéről, Muzslyáról utaznak ide, de megoldottuk a szaktanári ellátást – meséli János és hozzáteszi, hogy most a magyar tagozaton 17 első van az iskolájukban, a második osztályban 22-en, a harmadikban 24-en a negyedikben pedig 27-en tanulnak. Az utóbbi évek elvándorlása azonban meglátszik a diáklétszámon is. Csak az ő osztályából még ebben a tanévben négy kisdíák távozik szüleivel együtt. [...] Szorgalmas és törekvő nép lakja Torontálvásárhelyet.”⁸

3. táblázat

Antalfalva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)⁹

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Antalfalva	6 764	34	558	6 172	6 259	34	593	5632
Cserépalja	4 855	31	4 280	544	4 364	24	3 810	530
Nagyajosfalva	5 760	2	55	5 703	5 531	Nincs adat	84	Nincs adat
Számos	1 247	9	1 119	119	1 004	7	879	118
Torontálputnok	243	1	237	5	200	Nincs adat	192	Nincs adat
Torontáludvar	1 198	5	1 126	67	974	8	868	98
Torontálvásárhely	5 325	2836	1 735	754	4 913	2 424	1 657	832
Újzora	2 498	17	349	2 132	2 029	17	324	1 688
Összesen	27 890	2 935	9 459	15 496	25 274	2 522	8 407	14 345

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima I. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Fehértemplom község (járás) (Општина Бела Црква / Opština Bela Crkva) a magyarság szempontjából szintén gyéren lakott vidék. A történelmi Magyarország felbom-

⁸ KABÓK ERIKA: *A magyar gyerekek „visszatértek”*, in: FODOR ISTVÁN (szerk.): Szórványléteben II., Magyar Szó, Újvidék, 2017. 207–212. pp.

⁹ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

lása előtt a települések az egykori Temes vármegye Fehértemplomi járásához tartoztak, amelynek központja, a többségében németajkú Fehértemplom rendezett tanácsú város volt. A szerb többségű Krassószombat, valamint a nagyjából magyarok által lakott Udvarszállás a történelmi Krassó-Szörény vármegye Jámi járásához tartozott. Napjainkban a községet (járást) alkotó 14 település közül csak Fehértemplom, a község (járás) központja városi jellegű település, a többi helység falunak minősül. A települések közül Csehfalvát (Чешко Село / Češko Selo) a múltban és napjainkban is jobbra csehek lakták, illetve lakják. Igaz, nincsenek sokan, de igazi „unikumnak” számít ez a népcsoport a térség nemzetiségi sokszínűségében. A csehek még az 1800-as évek első felében érkeztek Krassó vármegye, illetve a Katonai Határőrvidék (Oláh-bánsági Határőrezred) területére, ahol favágással, fafeldolgozással, erdőműveléssel, valamint szénégetéssel foglalkoztak. A csehek harmadik vándorlási hulláma, már belső vándorlás volt, mivel a csehek egy része a hegyvidék völgyeiből – az ún. Klisszurából – a Bánság lapályosabb, dombosabb vidékeit célozta meg, jobbra Temesben.¹⁰ A római katolikus csehek, ha megfogyva is, de a mai napig léteznek, akárcsak Körtéd településen, ahol, bár szerb dominancia van, de egy kisebb cseh közösség is a magáénak vallja a falut.

Gerebenc (Гребенац / Grebenac) az egyedüli, jobbra román ortodox felekezettű románok által lakott helység, amely a környékbeli szerb többség ellenére masszívan tartja románságát.

Magyar szempontból jelentős – az egyik legkisebb lélekszámú délvidéki magyar település – Udvarszállás (Добричево / Dobričevo). A románság egykori fellegetvárának számító történelmi Krassó-Szörény vármegyében nagyon kevés magyar többségű helység volt, ezek közül az egyik, a délszláv államhoz került Udvarszállás. A helységet – a szerbajkú Krassószombattal egyetemben – az 1923. november 24-én megkötött belgrádi egyezmény értelmében a románok átadták a délszlávoknak a környékbeli – jobbra románok által lakott – Csorda (Ciortea) és Jám (Iam) települések ellenében. A végleges határt – a délszláv-román határszakaszon – csak 1924. április 10-én állapították meg. Udvarszállást később – feltehetően 1825-ben – alapították, kezdetben római katolikus németek lakták, akikhez csehek és szlovákok csatlakoztak, azonban ezek idővel jobbra elvándoroltak. Helyükre római katolikus magyarok érkeztek. A településen a magyarságmegtartó erőt a periférikus helyzettel, a fiatalok elvándorlásával, illetve a szerb „tengerrel” szemben csak a templom és az iskola biztosítja. Ez utóbbi a gyér gyermekszám miatt egyre nagyobb bajokkal küzd. Kevés helyen aktuálisabbak az erdélyi Reményik Sándor (1890-1941) költő – 1925-ben papírra vetett – szavai: „*Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!*”¹¹ Fehértemplom község (járás) többi települése szerb többségű, ezek: Gajtás (Кажтасово / Kajtasovo), Fehértemplom (Бела Црква / Bela

¹⁰ A csehek három nagyobb hullámban érkeztek – Cseh- és Morvaország térségéből – a Bánság területére. „*A „harmadik telepeshullám” már jórészt az 1830-as években – V. („Jóságos”) Ferdinánd uralkodása (1835-1848) idején – indult és az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcot követően is zajlott az 1860-as évekig. Sajátossága, hogy elsődlegesen „belső vándorlás” volt, vagyis a hegyvidéki csehek egy része a Bánság alföldi vidékeire költözött. Ezt főleg a megélhetési és egyéb okok - pl. időjárási szélsőségek - motiválták. Ekkor – 1833-ban – létesült a temesi – mai napig létező – Csehfalva (České Selo).*” GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra.* In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Forum, Acta Juridica et Politica* 2015/1. 45. p.

¹¹ LÉPHAFT PÁL: *Udvarszállás. Milyen fogadalmat tett Horváth István?* In: Fodor István (szerk.): *Szörványlétben I., Magyar Szó. Újvidék, 2016. 219–224. pp.*

Crkva), Karasjeszenő (Јасеново / Jasenovо), Körtéd (Крушчица / Kruščica), Krassósombat (Банатска Суботица / Banatska Subotica), Kusics (Кусић / Kusić), Palánk (Банатска Паланка / Banatska Palanka), Szőlőshegy (Калуђерово / Kaluđerovo), Temesváralja (Дупљаја / Dupljaja), Varázsliget (Врачев Гај / Vračev Gaj) és Vöröstemplom (Црвена Црква / Crvena Crkva). A jelenleg szerb többségű helységek – Fehértemplom kivételével – jobbára a Középkori Magyar Királyság „alkonyától”, illetve a török hódoltság idejétől számítottak annak. A pravoszláv szerbek olyan jelentős szerepet játszottak a térség életében, hogy ezekből a településekből – egyéb, jobbára szerbek által lakott helységek mellett – a Pancsova (Панчево / Pančevo) központú Német-bánsági ezred területének keleti részéből, valamint a Karánsebes (Caransebeș) központú Oláh-bánsági ezred térségének nyugati részéből egy új határőrvidéki területet létesítettek. Az 1838-ban, Fehértemplom központtal felállított speciális közigazgatási egység, 1845-től az Illír-bánsági ezred nevet vette fel. A Katonai Határőrvidék megszüntetésével, ún. „polgárosításával”, 1873-ban a térséget Temes vármegyéhez csatolták. Az egyes településekből pedig kialakították a Fehértemplomi járást, Fehértemplom központtal.

Fehértemplom a szerbiai Bánát egyik legrövidebb város. Eredetileg – a hagyomány szerint, a későbbi magyar királynő (1740-1780), Mária Terézia születésnapjának tiszteletére – 1717. május 13-án alapították az ekkor ideérkezett római katolikus német telepesek, akiket az első bánsági kormányzó, a Lotaringiából származó gróf Claude Florimond de Mercy (1666-1734) telepített le. A németek az itt húzódó erdőségektől hódították el a későbbi város területét. Szorgalmuknak köszönhetően a település hamar felvirágzott. Habár számos háborús és egyéb csapás érte a helységet és annak döntően németajkú polgárságát, az iparnak, a kereskedelemnek, továbbá a szőlőművelésnek, valamint a borászatnak köszönhetően a város meggazdagodott.¹² Az 1872-es esztendőben már szabad királyi városi címet is kapott, bár 1876-ban „lefokozták” Temes vármegye rendezett tanácsú városává. Fehértemplom a második világháború végéig megőrizte német többségét. Ekkor – 1944-ben – a bevonuló jugoszláv partizánok táborokba hurcolták és ott megtizedelték a kegyetlen körülmények között tartott németseget. A németek kálváriája éveken át tartott, majd 1948-ban – a délvidéki gyűjtőtáborok megszüntetésének évében a túlélők – elhagyni kényszerültek szülőföldjüket – így „Weißkirchen” városát is –, jobbára Németországban leltek új hazára.

¹² REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914. 432. p.

4. táblázat

Fehértemplom község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹³

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Csehfalva	46	1	6	39	40	Nincs adat.	7	Nincs adat.
Gajtás	287	10	253	24	262	13	199	50
Gerebenc	1 017	9	100	908	818	7	88	723
Fehértemplom	10 675	180	8 222	2 273	9 080	169	6 864	2047
Karaszeszenő	1 446	18	1 220	208	1 243	19	997	227
Körtéd	989	6	706	277	864	7	614	243
Krassószombat	200	11	170	19	169	6	129	34
Kusics	1 361	1	1 136	224	1 164	4	907	253
Palánk	837	4	752	81	682	3	585	94
Szőlőshegy	132	–	130	2	94	Nincs adat.	85	Nincs adat.
Temesváralja	854	6	775	73	738	7	631	100
Udvarszállás	226	200	16	10	199	167	16	16
Varázsliget	1 568	9	1 483	76	1 348	14	1 090	244
Vöröstemplom	729	4	685	40	666	6	503	157
Összesen	20 367	459	15 654	4 254	17 367	425	12 715	4 227

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet.

Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Kevevára község (járás) (Општина Ковин / Opština Kovin) egykoron – 1920-ig – a történelmi Temes vármegye Kevevárai járását alkotta. Jelenleg a községben (járásban) tíz település található. Ezek közül nyolc volt történelmi település, amely már a trianoni békeszerződés aláírása előtt is önálló volt, kettő – Emánueltelep (Шумарак / Šumarak), illetve Kisbálványos (Мало Баваниште / Malo Bavanište) – pedig utóbb lett közigazgatásilag önálló helység, addig külterületnek minősült. Kisbálványost, 1947-ben létesítették, amikor Dél-Szerbiából szerb lakosok telepedtek oda. Emánueltelep pedig egykoron

¹³ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Dunadombó külterülete volt. A tíz település közül csak a község (járás) központja, Kevevára (Ковин / Kovin) városi jellegű település, a többi helység falunak minősül. A községben található települések – Székelykevét (Скореновац / Skorenovac) kivéve – szerb többségű helységek. Azonban csak Deliblát (Делиблато / Deliblato), Dunadombó (Дубовац / Dubovac), Gálya (Гая / Gaj), Homokbálványos (Баваниште / Bavanište) és Kevepallós (Плочича / Pločica) voltak a múltban nagyjából pravaszláv szerbek által lakott falvak. Igaz, Delibláton jelentős számú román, Kevepallóson pedig német élt. A mára elszorbesedett Kevevára és Homokos (Мраморак / Mramorak) egykoron – 1910-ben – német többségű helységek voltak. A Homokoson egykor élt németek – egyedülálló módon – nem római katolikusok, hanem ágostai hitvallású evangélikusok voltak. A németek azonban 1944 és 1948 között, akárcsak máshol a Délvidéken, a jugoszláv partizánok „etnikai tisztogatása” következtében tűntek el. Templomaikat – a kevepallósi római katolikus, és a homokosi ágostai hitvallású evangélikus templomot – lerombolták. A 2011. évi szerbiai népszámlálás újdonsága, hogy amíg 2002-ben két magyar többségű település volt a községben (járásban), addig Emánueltelep 2011-re szerb többségű helységgé vált. A magyar ajkú Székelykeve viszont a Kárpát-medence viszonylatában is egyedülálló, mivel a „Kárpát-medence legdélebbi magyar pontjának” tartják. A település lakói római katolikus vallású Al-dunai székelyek. Székelykeve területe a középkorban is lakott volt, de a népesség idővel kiveszett innen is. Az egykori katonai határőrvidéki adminisztráció – 1869-ben – egy bizonyos Gyurgyevits ezredest bízott meg, hogy a térségben új települést létesítsen. A helység a Gyurgyevó nevet kapta. Első lakói jobbra Torontálból származó magyarok voltak, akik a Duna folyam áradásai miatt nem tudtak megmaradni. Az 1870. évi nagy áradás elmosta a falut, ekkor a magyar családok egy része visszavándorolt oda, ahonnan korábban érkezett. A helyben maradt magyarok és bolgárok 80 német családdal egészültek ki, akik szintén Torontálból – Györgyházáról (Велика Грета / Velika Greda), Szécsenfalváról (Дужине / Dužine) és Zichyfalváról (Пландиште / Plandište) – érkeztek. Az 1876. évi árvíz ismét mindent elmosott. Ezt követően 1883-ban a magyar kormányzat bukovinai székelyeket telepített a területre. Az 1887-es esztendőre nyilvánvaló lett, hogy Gyurgyevo helye a Duna folyam áradásai miatt nem tartható. Ezért az új falut – Székelykeve néven – magasabb helyen, Kevepallós és Kevevára határában alapították meg.¹⁴ Időközben a németek és a bolgárok kivesztek a faluból, amely így székely településsé vált. A helyi székelység a római katolikus felekezethez tartozott és tartozik ma is, templomukat 1891-ben építették és I. (Szent) István magyar király (1000–1038) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját augusztus 20-án tartják. Liturgikus nyelv a magyar. A helyi székelység napjainkban az agrárium mellett jobbra az idegenforgalomból próbál megélni. Ez utóbbi területen már szép sikereket értek el a falusi turizmus keretein belül.

¹⁴ GALAMBOS TIBOR: *Székelykeve (Skorenovac)*. LO Press. Kovin, 2001. 30–49. pp.

5. táblázat

Kevevára község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹⁵

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Deliblát	3 498	44	2 802	652	2 939	54	2 158	727
Dunadombó	1 283	28	1 078	177	1 188	17	926	245
Emánueltelep	180	62	54	64	161	38	70	53
Gálya	3 302	120	2 619	563	2 929	115	2 298	516
Homokbálványos	6 106	37	5 457	612	5 820	29	4 894	897
Homokos	3 145	51	2 258	836	2 690	49	1 981	660
Kevepallós	2 044	43	1 928	73	1 794	20	1 675	99
Kevevára	14 250	786	11 513	1 951	13 515	700	10 706	2 109
Kisbálványos	420	5	396	19	332	7	287	38
Székelykeve	2 574	2 232	141	201	2 354	1 972	155	227
Összesen	36 802	3 408	28 246	5 148	33 722	3 001	25 150	5 571

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima I. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

A legkisebb területű bánáti község (járás), a Dél-bánáti körzethez tartozó Ópáva község (járás), mindössze 203 km² kiterjedésű. Ezen a kis területen mindössze négy helység fekszik, ezek közül Ópáva (Опово / Opovo), a község (járás) központja városi jellegű település. A további három helység Baranda (Баранда / Baranda), Szekerény (Секерин / Sefkerin) és Torontálsziget (Сакуле / Sakule). A négy település közül korábban – a történelmi Magyarország fennállása idején – három, Torontál vármegye Antalfalvai, egy – Szekerény – pedig a Pancsovai járáshoz tartozott. A települések magyar szempontból jóformán „érdektelennek” mondhatók, mivel mind a négy helység – 1910-ben is – szerb többségű volt. Igaz, Ópáván és Torontálszigeten kisebb, néhány száz fős németajkú közösség is élt, akik – 1944 és 1948 között – végleg felszámolódtak. Ugyanakkor Ópáván egy kisebb, római katolikus felekezetű horvát közösség megmaradt.¹⁶ Az ópávai római katolikus plébániához tartozott Torontálsziget település is, amelynek az első világháború után épített római katolikus templomát 1945 után lebontották.¹⁷

¹⁵ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

¹⁶ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 12–13. pp., 22–24. pp., 28–29. pp. GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 39–40. pp.

¹⁷ *A Nagybecskereki Római Katolikus Egyházmegye elektronikus honlapja*: <http://www.catholic-zr.org.rs/opava/> (Letöltés ideje: 2018. június 4.)

6. táblázat

Ópáva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹⁸

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Baranda	1 648	13	1 542	93	1 544	8	1 354	182
Ópáva	4 693	28	3 744	921	4 527	32	3 771	724
Szekerény	2 627	15	2 279	333	2 522	8	2 162	352
Torontálsziget	2 048	2	1 942	104	1 847	6	1 707	134
Összesen	11 016	58	9 507	1 451	10 440	54	8 994	1 392

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Pancsova község (járás) (Општина Панчево / Opština Pančevo) települései 1920 előtt a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásához tartoztak. Napjainkban nehezen hihető, de a térségben jelentős számú német élt. Beresztóc (Банатски Брестовац / Banatski Brestovac), Galagonyás (Глогоњ / Glogonj), Omlód (Омољница / Omoljica), Torontálalmás (Јабучка / Jabuka) római katolikus, Ferenthalom (Качарево / Kačarevo) pedig jobbra ágostai hitvallású evangélikus német többséggel rendelkezett a második világháború végéig. A helyi németeknek – az egyes településen még álló sváb házaikat leszámítva – nem sok nyomuk maradt. Még templomaikat is lerombolták, kivéve a galagonyási római katolikus templomot. Részben Ferenthalom evangélikus temploma is megmaradt, de mára „felismerhetetlen”. Tornya már nincs, inkább hasonlít egy régi lakóépületre. Eredeti funkcióját már rég nem tölti be; nincs kinek. Az előbbiekből említett települések az 1940-es évek második felében zajlott szerb betelepítések miatt teljesen elszerbbesedek, illetve sok macedón is érkezett az egyes helységekre. Többségében szerbek által lakott Dolova (Долово / Dolovo) és Tárcsó (Старчево / Starčevo). Az előbbi településen jelentős ortodox román kisebbség, utóbbinál pedig római katolikus horvát és német közösség élt. Napjainkban is igaz ez a megállapítás azzal az eltéréssel, hogy németek már nem élnek Tárcsón. Révújfalú (Банатско Ново Село / Banatsko Novo Selo) korábban román falu volt, utóbb elszerbbesedett, de jelentős számú román népesség él ma is a településen. Sándoregyháza (Иваново / Ivanovo) Al-dunai székely település, amely a mai napig tartja relatív magyar többségét. A római katolikus székelyek mellett, szintén római katolikus bolgárok, valamint pravoszláv szerbek élnek. A falut még 1876-ban alapították. Előbb római katolikus bolgár és német családok telepedtek ide, majd 1883 és 1886 között megérkeztek a bukovinai székelyek is. Addigra azonban a Duna áradásai a németeket és a bolgárok egy részét elvándorlása kényszerítette. Ez lett a későbbi sorsa a bukovinai eredetű székelység egy részének is, akik szintén a

¹⁸ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

folyami áradások miatt vándoroltak el a faluból. Egy részük visszavándorolt Bukovinába, vagy továbbment Erdélybe, valamint más, délvidéki, jobbra németek, illetve horvátok által lakott falvakba. Az elvándorlók többsége asszimilálódott. A település a francia származású Bonnaz Sándor (1812-1889) csanádi püspök (1860-1889) után nyerte a nevét.¹⁹ A mai demográfiai helyzetet jól szemlélteti a faluról a Magyar Szó hasábjain megjelent írás: „Az ezer lakosú faluban ma mintegy négyszázan vannak, a hivatalos adatok szerint, a helyiek szerint azonban ennél kevesebben, s közülük is csak kevesen beszélnek már a nyelvet. A művelődési egyesület elnöke maga is bevallja későbbi beszélgetésünk során, hogy alig hall magyar szót a hétköznapokban, hiszen munkahelyén is mindenki vel szerbül beszél, és felesége sem magyar, így otthon sem igen használják a nyelvet. A helyi plébános pedig hozzát teszi, a faluban az is jellemző, hogy két magyar szülő sétál az utcán a gyermekeivel, és azokkal fennhangon szerbül beszélgetnek. Mindez akkor kezdődött ennyire intenzíven, amikor megszűnt a magyar oktatás.”²⁰

Pancsova (Панчево / Pančevo) a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásának székhelye, valamint az egykori vármegye közigazgatási rangban legjelentősebb – törvényhatósági jogú – városa volt. Jelenleg Pancsova község (járás) központja. A városban – 1910-ben – a legjelentősebb népelem a pravoszláv szerb (42%), majd a római katolikus német (36%) volt, a magyarság – a népességben belüli 16%-kal – csak a harmadik legnépesebb közösségnek számított. Napjainkban a településen egy közel háromezer fős magyar közösség él, amelynek jelentős részét a harmadik – az 1964-ben Pancsovába olvasztott – Al-dunai székely település, Hertelendyfalva²¹ (Војловица / Vojlovica) adja. A városrészben még mindig élnek református felekezetű magyarok, továbbá ágostai hitvallású evangélikus szlovákok. A pancsovai magyarság jelenlegi helyzetéről Erdei Iván Márk, a Bánság déli részeinek magyarságkutatója a következőket közölte: „Pancsova város [...] a maga hetvenhatezres lakosságával a vajdasági Bánság második legnépesebb városa, de már csupán hajszállal marad el attól, hogy demográfiailag Nagybecskerekét is megelőzze. (A 2011. évi népszámlálás adatai szerint Pancsovát 76 203, Nagybecskerekét pedig 76 511 fő lakja.) Mára gyakorlatilag Belgrád agglomerációjának a része. Pancsova neves, magyar vonatkozásokkal teli múlttal rendelkezik, még mindig jelentős, ám fogyatkozóban levő magyar szórványközösség is lakja. [...] „A városban élő katolikus magyarságról Pastyk Róbertet, a templom plébánosát faggattam. Augusztusi látogatásom idején Róbert atya csupán egy hónapja szolgált Pancsován, így adatközlésében csak arra az időszakra szorítkozott. Elmondása szerint a szentmiséket nagyjából 70 hívő látogatja. A gyülekezet nemzetiségi összetétele vegyes, az őshonos magyarok és a beköltözött horvátok és albánok teszik ki. A hívek nemzetiségi hovatartozására vonatkozó utolsó hivatalos egyházi adata 1983-ból származik: Pancsován akkor 2 749 katolikus élt, közülük 1 221 magyar, 1 211 horvát, 196 bolgár és 121 német. A katolikus gyülekezet magyar részét komoly problémák sújtják. Ezek közül mindenekelőtt kiemelendő az elvándor-

¹⁹ NAGY SÍVÓ ZOLTÁN: *Bukovina mit vétettem?* Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1999. 6–19. pp.

²⁰ TÓMÓ MARGARÉTA: *Sándoregyháza*. Hétféve. Magyar Szó. 2016. július 10. Magyar Szó Online: <https://www.magyarszo.rs/hu/3102/hetvege/149626/S%C3%A1ndoregyh%C3%A1za.htm> (Letöltés ideje: 2018. június 2.)

²¹ Hertelendyfalva névadója Hertelendy József (1833–1891) torontáli főispán (1874–1891), aki a bukovinai székelyek Magyarországra történő telepítésében, valamint az Al-dunai székely falvak (Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve) létesítésében „oroszlánrészt” vállalt. GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 27–28. pp.

lás és a vegyes házasságok. A Trianon utáni években a templomot a horvátországi rendtartományhoz tartozó ferencesek látták el az 1928-tól 1997-ig terjedő időszakban. Pastyik atya különös gondként apostrofálta, hogy a horvát atyák nem nagyon törődtek a gyülekezet magyar részével, ami nagyon is megérződik. A vasárnapi szentmise vegyes (magyar–horvát), a hétköznaponként tartott pedig a jelen levő hívek nemzetiségétől függ. (Pl. ha a misét látogató hívek többsége magyar, akkor az egész szertartás magyarul zajlik.) [...] Dél-Bánság nemzetpolitikai és nemzetstratégiai szempontból különösen fontos régió. Itt húzódott meg egykoron hazánk déli határa, és itt élnek a legdélebbi őshonos magyar közösségek is. Ezek állapota aggodalomra ad okot. Félő, hogy a dél-bánsági magyarság az elvándorlás és önfeladás következtében egy-másfél évtizeden belül teljesen felemésződik. Ez szükségszerűvé teszi a térséggel való jövőbeni kiemelt foglalkozást.²²

Pancsova község (járás) területén három városi jellegű település (Ferenchalom, Pancsova és Tárcsó) helyezkedik el, a többi helység falunak tekintendő.

7. táblázat

Pancsova község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)²³

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Beresztóc	3 517	8	3 029	480	3 251	9	2 801	441
Dolova	6 835	36	5 346	1 453	6 146	21	4 796	1 329
Ferenchalom	7 624	19	5 042	2 563	7 100	28	5 238	1 834
Galagonyás	3 178	26	2 400	752	3 012	22	2 328	662
Omlód	6 518	61	5 868	589	6 309	76	5 720	513
Pancsova	77 087	3 279	60 963	12 845	76 203	2 770	62 143	11 290
Révaiújfalu	7 345	18	4 837	2 490	6 686	24	4 630	2 032
Sándoregyháza	1 131	452	223	456	1 053	360	276	417
Tárcsó	7 615	111	6 205	1 299	7 473	82	6 325	1 066
Torontálalmás	6 312	27	3 224	3 061	6 181	30	3 242	2 909
Összesen	127 162	4 037	97 137	25 988	123 414	3 422	97 499	22 493

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34-36. pp., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

²² ERDEI IVÁN MÁRK: *Fogyatkozó magyar világ a Torontál legdélebbi városában. Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Szabadka, 2017/2. 75–84. pp.*

²³ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális ovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Versec község (járás) (Општина Вршац / Opština Vršac) területe egykoron – 1920 előtt – a történelmi Temes vármegye Verseci és Fehértemplomi járásához tartozott. A trianoni békeszerződés aláírása előtt is jobbára románok, továbbá németek, szerbek, végül magyarok által lakott térségnek számított. A mai Versec község (járás) területén napjainkban is sok román nemzetiségű személy él. A község (járás) 24 településnek ad otthont, ezek közül csak Versec városi jellegű település, a többi falunak tekintendő. A huszonhárom falu közül csak kettő, Fejértelep és a Verseci Rétek nem volt önálló település a történelmi Magyarország fennállása alatt, mindössze külterületnek minősültek. A falvak közül Almád (Јабланка / Jablanka), Kiszsered (Мало Средиште / Malo Središte), Kiszsám (Мали Жам / Mali Žam), Márktelke (Марковац / Markovac), Meszesfalva (Месић / Mesić), Mélykastély (Куштиљ / Kuštilj), Réthely (Ритишево / Ritiševo), Temesógr (Стража / Straža), Temesszőlős (Сочица / Sočica) és Vajdalak (Војводиници / Vojvodinci) napjainkban is román többségű falvak. Ezek a települések jobbára a szerb-román határ mentén, Versectől keletre helyezkednek el. Fürjes (Зарајица / Zagajica), Homokdiód (Орешац / Orešac), Homokszil (Уљма / Uljma), Izbistye (Избиште / Izbište), Nagyszsered (Велико Средиште / Veliko Središte), Párta (Парта / Parta), Porány (Потпорањ / Potporanj), Temeskutas (Гудурица / Gudurica), Temesraulis (Павлиш / Pavliš), Temesvajkóc (Влајковац / Vlajkovac), Verseci Rétek (Вршачки Ритови / Vršački Ritovi) és Versecvát (Ватин / Vatin) szerb többségű falvaknak tekintendők.

8. táblázat

Versec község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)²⁴

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Almád	281	–	75	206	251	Nincs adat.	83	Nincs adat.
Fejértelep	376	241	82	53	333	197	61	75
Fürjes	575	2	513	60	500	6	441	53
Homokdiód	420	8	171	241	382	5	147	230
Homokszil	3 598	23	2 987	588	3 269	22	2 609	638
Izbistye	1 728	7	1 499	222	1 472	12	1 201	259
Kiszsered	120	6	15	99	89	3	22	64
Kiszsám	379	13	108	258	283	10	76	197
Márktelke	329	10	33	286	255	9	26	220
Meszesfalva	227	1	19	207	198	Nincs adat.	30	Nincs adat.

²⁴ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Mélykastély	806	4	19	783	748	Nincs adat.	19	Nincs adat.
Nagyszerez	1 340	99	1 044	197	1 270	117	924	229
Párta	444	3	424	17	376	Nincs adat.	345	Nincs adat.
Porány	311	5	293	13	272	7	257	8
Réthely	509	12	43	454	549	13	48	488
Temeskutas	1 267	44	839	384	1 094	37	763	294
Temesór	693	16	52	625	531	8	50	473
Temespaulis	2 237	58	1 958	221	2 195	63	1 826	306
Temesszőlős	170	1	4	165	133	Nincs adat.	15	Nincs adat.
Temesvajkóc	1 178	182	656	340	1 148	170	657	321
Vajdalak	417	3	19	395	363	3	20	340
Versec	36 623	1 800	28 372	6 451	36 040	1 517	27 806	6 717
Verseci Rétek	91	14	60	17	37	Nincs adat.	27	Nincs adat.
Versecvát	250	67	133	50	238	56	142	40
Összesen	54 369	2 619	39 418	12 332	52 026	2 263	37 595	12 168

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32-34. pp., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Fejértelep (Шушара / Šušara) az egyedüli magyar többségű falu Versec község (járás) területén. Fejértelep az európai viszonylatban egyedülálló Delibláti-homoksvatag szomszédságában fekvő helység. A falut hivatalosan csak 1896-ban alapították. Habár korábban is folyt ezen a területen mezőgazdasági tevékenység, de állandó helységet nem létesítettek. Később sem számított önálló településnek, 1910-ben a szerbajkú Izbistye külterülete volt. Nevét báró Fejérváry Géza (1833-1914) miniszterrel, illetve miniszterelnökről kapta. Habár az utazó számára megkapó élmény a környékbeli homokdűnék látványa a helyi magyarság számára nehéz megélhetést ad, pedig a homokos talaj néhány növény termesztésére kedvező. A sok munkával járó nehéz megélhetés miatt egyre több lakos hagyta el és hagyja el ma is a falut. Az 1910. évi népszámlálás idején még 946 lakosa volt a külterületnek, ebből 527 fő volt német, 305 fő magyar, 67 fő román, 26 fő szlovák és 21 fő szerb anyanyelvű személy.²⁵ Az etnikai – és felekezeti – összetételre a második világháború vége volt nagy hatással, mivel a német többség ekkor tűnt el a faluból. A helység, amelynek népességszáma a felére zuhant vissza, ettől

²⁵ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912, 611. p.

kezdve magyar többségűvé vált. Napjainkban „főleg fiatalból van itt kevés, munkalehetőség híján ugyanis elhagyják a falut. Sok a vegyes házasságban élők száma is.” [...] „Sajnálatos tény, hogy a faluban nincs vezetékes telefon – megjegyzés: ellopták a vezetékeket –, de még a mobiltelefonokat sem lehet használni, mert nincs térerő.” [...] „A lakosság zöme a mezőgazdaságból él, csak nagyon kevesen ingáznak más településekre. De hát nem is csoda, hisz nyáron, a szüenidő alatt még a busz sem jár Fejértelepre! Akinek nincs autója, az helyhez van kötve.” [...] „Fejértelepen 1998-ban szűnt meg a magyar nyelvű oktatás. Nyugdíjba ment a tanítónő, aki azt tanácsolta a szülőknek, hogy mivel gyermekeik ötödik osztálytól amúgy is szerbiül folytatják majd tanulmányaikat a közeli Homokszílen (Uljmán), akkor inkább már kezdettől fogva a szerb tanyelvűt válasszák, a nehézségek elkerülése érdekében...” „Fejértelepen, e piciny magyar bánáti szórványfalucskában természetesen gondoskodni kell megküzdésük nemzettársainknak. Nincs sem autóbuszjárat, sem telefonhálózat, de még magyar rádió- és tévéadás is csak elvétve fogható. Töretlen hitük és magyarságtudatuk azonban segíti őket abban, hogy magyarok maradjanak ott, ahol a legnehezebb. A szórványban, ahova a segítő kéz csak nagy ritkán ér el.”²⁶

Versec (Вршац / Vršac) városa nemcsak a történelmi Temes vármegye, hanem Dél-Magyarország egyik legjelentősebb városa volt. Az alapvetően németajkú helység előbb (1817) szabad királyi, majd (1870) törvényhatósági jogú város volt, mielőtt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett volna.²⁷ A neves író és MTA tag, Herczeg Ferenc (1863-1954) szülővárosát a szerbség is otthonának vallotta, hiszen a Szerb Pravoszláv Egyház egyik központja napjainkban is. A városban van szerb ortodox székesegyház, valamint püspöki palota is. A németek munkája és szorgalma virágoztatta fel a települést, amely a közeli Fehértemplom városával és a környékbeli szőlőültetvényekkel együtt az egyik leghíresebb történelmi magyar borvidéket alkotta. A német lakosság egy része már a második világháború végén elhagyta várost, a többieket a jugoszláv partizánok kényszerítették erre. Napjainkban Versec, nemcsak Versec község (járás), hanem a Dél-Bánát egyik központja is. Jelenleg egy kisszámú, de elég aktív magyar közösség él a településen, akiket jobbra a Petőfi Sándor Kultúregyesület tart össze, a római katolikus egyház, illetve szentmisék mellett.

Zichyfalva község (járás) (Општина Пландиште / Opština Plandište) területe egykoron a történelmi Torontál vármegye, azon belül is főképp a Bánlaki járás része volt. A szerb-román határ mellett fekvő térség napjainkban 14 helységnek ad otthont. A község (járás) központja Zichyfalva (Пландиште / Plandište). A települések közül tíz számít történelmi településnek, amely a történelmi Magyarország fennállása alatt is önálló volt. A napjainkban túlnyomórészt pravoszláv szerbek által lakott Balát (Купиник / Kupinik), Biószeg (Банатски Соколац / Banatski Sokolac), Laudontanya (Лаудоновац / Laudonovac), valamint Rárós (Милетићево / Mileticevo) korábban külterületnek minősült. Györgyháza (Велика Грета / Velika Greda), Istvánvölgy (Хайдучица / Hajdučica), Szécsenfalva (Дужине / Dužine) és Zichyfalva (Пландиште / Plandište) egykoron jobbra – római katolikus felekezethez tartozó – németek által lakott települé-

²⁶ TOMEK VIKTOR – TÓTH TIBOR: *Elzárva a külvilágtól*. Bánáti Újság, Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobile/?p=cikk&id=3895> (Letöltés ideje: 2018. június 4.)

²⁷ MILLEKER BÓDOG: *Versecz*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914. 438. p., 443. p.

sek voltak. A németeket a második világháború végén a jugoszláv partizánok brutális módon megtizedelték, továbbá egy részük szovjet munkatáborokba került. A helyben maradt svábokat a partizánok a Délvidék területén létesített táborokba („lógerekbe”) zárták, ahol 1944 és 1948 között módszeresen gyilkolták őket vagy az alultápláltság, a betegségek, a járványok, a téli fagy, illetve a végelgyengülés végzett velük. A táborokat csak 1948-ban számolták fel. Ekkor a túlélőknek még Jugoszlávia területét is el kellett hagyniuk. Jobbára Németországba vándoroltak és leltek új hazára. Településeikre, házaikba szerbeket vagy más délszláv népelemeket (pl. macedónokat) telepítettek. Györgyháza, Szécsenfalva, valamint a szerb többségű, de jelentős német kisebbségnek is otthont adó Nagygáj (Велики Гай / Veliki Gaj) római katolikus templomait lerombolták. Szerb többségű falu a történelmi múltban – Nagygájon kívül – nem volt a térségben. Napjainkban pedig az időközben szlovák többségűvé vált Istvánvölgyet, továbbá a nagyobb részét románajkú Szentjánost (Бариче / Barice), valamint a többségében magyarok által lakott Ürményházát (Јерменовци / Jermenovci) leszámítva mindegyik – pravoszláv felekezethez tartozó – szerb többséggel rendelkezik. Egykoron – 1910-ben – Óléc (Стари Лец / Stari Lec) és Torontálújfalú (Марковићево / Markovićevo) is magyar többségű volt, de idővel „elszerbesedett”. Nagymargita (Маргита / Margita) a románok egyik települése volt, szintén „elszerbesedett”. Ürményháza Zichyfalva község (járás) egyedüli magyar többségű települése. A falu „újabb” alapítású település. Ürményházát Ürményházi József, temesvári kincstári jószágigazgató alapította 1817-ben, amikor 62 magyar családot telepített ide, majd 1844-ben további 80 magyar család érkezett a faluba. A 19. század első felében még csak puszta, azonban 1838-ban már 674 lakosa volt, akik a kamara földesúri hatósága alá tartoztak.²⁸ Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc időszakát megszenvedte, a szerb felkelők – 1848. szeptember 23-án – megtámadták a falut és az ott tartózkodó 2 000 magyar népfelkelőt elűzték, majd pedig kifosztották és felgyújtották a helységet. A település magyar lakossága emiatt elmenekült a településről és csak 1850-ben tért vissza újraépíteni azt. Ürményháza legjelentősebb demográfiai problémái napjainkban a következők: *„A legnagyobb veszély itt is az elnéptelenedés, a helybeliek elvándorlása. Mivel olcsók a házak, Ürményházán sok belgrádi vesz ingatlant, vikendházként használják őket. A szomszéd falvakból, mindenekelőtt a csatorna túloldalán Újsándorfalvából (Janošik) szlovákok is vásárolnak itt, de ők már állandóra – ide költöznek.” [...] „A fiatalok 70 százaléka azonban már elköltözött innen, menekülnek, még akkor is, ha ez nem jelent megoldást! Katasztrófahelyzet! Helyben vágják alattunk a fát, az illetékesek előrehaladásra, fejlődésre nem adnak esélyt, ez a legnagyobb gond.” [...] „Az állami földet fölvásárolták a mágnások, a fiatalok egyszerűen nem tudnak hol dolgozni.” [...] „Nincs munka, nincs biztonság, a fiatal emberek elköltöznek. Higgyék el, meg fog szűnni az iskolánk, nincsenek gyerekek, nincs semmi, végünk van! Pedig egy kis, gazdag falu volt ez...”* – nyilatkozott szomorúan a Magyar Szó munkatársának Szabó János helyi vállalkozó.²⁹

²⁸ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017. 61. p.

²⁹ SZELI BALÁZS: *Istvánvölgy, Ürményháza és Óléc. Munka nélkül végünk van!* In: Fodor István (szerk.): *Szórványlétben I. Magyar Szó. Újvidék, 2016. 86. p.*

9. táblázat

Zichyfalva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)³⁰

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Balát	349	1	334	14	238	6	214	18
Biószeg	366	5	336	25	272	Nincs adat.	246	Nincs adat.
Györgyháza	1 374	169	960	245	1 158	136	799	223
Istvánvölgy	1 375	159	419	797	1 150	116	391	643
Laudontanya	24	–	16	8	21	–	18	3
Nagygáj	790	15	670	105	560	12	464	84
Nagymargita	1 047	100	462	485	924	85	383	456
Óléc	1 094	156	791	147	963	94	201	668
Rárós	622	–	600	22	497	Nincs adat.	478	Nincs adat.
Szentjános	598	6	29	563	516	7	42	467
Szécsenfalva	219	5	119	95	147	8	85	54
Torontálújfalú	216	46	152	18	160	39	102	19
Ürményháza	1 033	714	113	206	905	557	102	246
Zichyfalva	4 270	243	2 539	1 488	3 825	213	2 343	1 269
Összesen	13 377	1 619	7 540	4 218	11 336	1 280	5 868	4 188

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 36. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Összefoglalva elmondható, hogy az 1910. évi népszámlálás adataihoz képest jelentős változások mentek végbe a Bánát déli részének etikai, illetve felekezeti statisztikájában is. Annak ellenére, hogy a térségben már akkor is szerb dominancia érvényesült, több népcsoport is otthonának vallotta a vidéket. A római katolikus felekezeti német közösségek – 1944 és 1948 között – felszámolódtak, jóformán egyéb nyomuk is alig maradt, mivel még az egyházi épületeiket (templomokat, kápolnákat, etc.) is jobbára lerombolták. A 2002. évi szerbiai népszámlálás mindössze 508 főt, a 2011. évi szerbiai népszámlálás pedig 472 főt mutatott ki, akik magukat német nemzetiségűnek vallották.

³⁰ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

A románság több településen is elvesztette a többségét, de még mindig nagyobb számban képviseli magát, erősnek mondható. A román határ mentén sűrűbben, Pancsova, illetve Belgrád (Београд / Beograd) felé haladva már inkább „szigetszerűen” helyezkednek el. A román nemzetiségűek száma 2002 és 2011 között 21 618 főről (6,9%) 18 000 főre (6,1%) apadt.

A magyarság sorvadása az elvándorlás, az alacsony születésszám, a kedvezőtlen haláladási adatok miatt egyre előrehaladottabb, ugyanakkor kisebbségi lét „természetes velejárója”, az asszimiláció veszélye is egyre jelentősebb. A Dél-bánati magyarság 2002 és 2011 között – közel egy évtized alatt – 2 250 fővel csökkent, 15 444 főről 13 194 főre zuhant vissza. Számaránya az össznépelességen belül 4,9%-ról 4,5%-ra csökkent. A magyarság a legérzékenyebb veszteségeket az Antalfalva község (járás), a Kevevára község (járás), továbbá a Pancsova község (járás), a Versec község (járás), valamint a Zichyfalva község (járás) területén szenvedte el. Főképp a magyar többségű települések veszteségeire érdemes odafigyelni. Különösen Torontálvásárhely, Székelykeve, Sándoregyháza, Fejértelep, valamint Ürményháza többségében magyar, valamint Pancsova (Hertelendyfalva), Versec magyar közösségeinek helyzete igényel odafigyelést.

Az evangélikus szlovákság számbelileg viszonylag tartja magát. Népelesszámuk – a két utóbbi szerbiai népszámlálás nemzetiségi adatai szerint – 15 212 főről (4,9%) 13 777 főre (4,7%) zuhant vissza. Más „történelmi” népcsoportok (csehek, horvátok), ha kisebb számban is, de előfordulnak még a térségben. Ugyanakkor – a jugoszláv érában végbement betelepítéseknek köszönhetően – nem „őshonos” népelemek (pl.: a Zichyfalván, továbbá a Pancsován, a Ferenchalmon, valamint a Torontálmáson nagyobb számban élő macedónok) is már otthonuknak vallják a térséget.

A 2002. és a 2011. évi népszámlálások kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a „fehér pestis” a népelességfogyás már a szerbséget is elérte. A 2002. évi szerbiai népszámlálás szerint 220 641 fő (70,3%) vallotta magát szerb nemzetiségűnek. A 2011. évi szerbiai népszámlálás szerint már csak 208 462 főt (71%) tett ki a számuk. Érdekes sajátosság, hogy a megoszlási viszonyszámokat tekintve az össznépelességen belül – fogyása ellenére – a szerbség „javított a pozícióin”. Azonban nemcsak a Dél-Bánátban, hanem egész Szerbiában jelentős demográfiai problémákkal kell a többségi szerb társadalomnak is szembenéznie, valamint ezekre érdemben reagálnia. Felmerül a kérdés, hogy – a különféle, előbbieken megemlített népcsoportok és – a szerbség mit kezd a jelenben, illetve a jövőben ezzel a „keserű pohárral”?!

Felhasznált irodalom

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
- ERDEI IVÁN MÁRK: *Fogyatkozó magyar világ a Torontál legdélebbi városában*. Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Szabadka, 2017/2.
- FÉNYES ELEK: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1840.
- GALAMBOS TIBOR: *Székelkeve (Skorenovac)*. LO Press. Kovin, 2001.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra*. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Forum Acta Juridica et Politica*. 2015/1.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- KABÓK ERIKA: *A magyar gyerekek „visszatértek”*. In: Fodor István (szerk.): *Szórványlétben II*. Magyar Szó. Újvidék, 2017.
- LÉPHAFT PÁL: *Udvarszállás. Milyen fogadalmat tett Horváth István?* In: FODOR ISTVÁN (szerk.): *Szórványlétben I*. Magyar Szó. Újvidék, 2016.
- MILLEKER BÓDOG: *Versecz*, in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914.
- NAGY SÍVÓ ZOLTÁN: *Bukovina mit vétettem?* Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1999.
- REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: Borovszky Samu: *Torontál vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912.
- REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914.
- Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.
- Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet*. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003.
- SZELI BALÁZS: *Istvánvölgy, Ürményháza és Óléc. Munka nélkül végünk van!* in: FODOR ISTVÁN (szerk.): *Szórványlétben I*. Magyar Szó, Újvidék, 2016.
- A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja*: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajskonomesnistvo/debeljaca/>
- A Nagybecskerekai Római Katolikus Egyházmegye elektronikus honlapja*: <http://www.catholic-zr.org.rs/opava/>

Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html>

Vajdaság portál: <http://vojvodinaportal.com/hu/tornaierika?page=583&filter0=1>

TOMEK VIKTOR – TÓTH TIBOR: *Elzárva a külvilágtól.* Bánáti Újság, Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=3895>

TÓMÓ MARGARÉTA: *Sándoregyháza.* Hétvége, Magyar Szó. 2016. július 10. *Magyar Szó Online:* <https://www.magyarso.rs/hu/3102/hetvege/149626/S%C3%A1ndoregyh%C3%A1za.htm>

HAJNAL BÉLA*

A népszámlálás megújításának lehetőségei

I. Népszámlálások az Európai Unióban és Magyarországon

A népszámlálásokat az adatgyűjtés forrása alapján hagyományosan három fő típusba sorolják. Ennek alapján megkülönböztetünk hagyományos, regiszteralapú, illetve kombinált cenzust. A hagyományos népszámlálás teljes körű lakossági adatgyűjtésen alapul, általában számlálóbiztosokkal, minden egyes állampolgár közvetlenül megkeresésével történik. Ez az eljárás a válaszadók tevékeny közreműködését igényli, költséges, viszont jó minőségű és sokféle adatkör gyűjthető vele.

A regiszteralapú népszámlálás alkalmazásával a lakosságot nem keresik fel közvetlenül, hanem az egyes közcélú adminisztratív nyilvántartásokban, mint például a népességregiszter, a lakásregiszter, a társadalombiztosítási regiszter, a különböző munkaügyi nyilvántartások (adóhivatali adatok stb.) található információkat kapcsolják össze és nyerik ki belőlük a személyre és lakásra vonatkozó adatokat. Ez a módszer a legolcsóbb, de megvalósításának feltétele a regiszterek jó minősége mind az adattartalom, mind a technika tekintetében. Előnye, hogy nem igényli a lakosság együttműködését, kevés az emberierőforrás-igénye, ugyanakkor vannak olyan információk, melyek a regiszterekből nem nyerhetők ki.

A kombinált módszer, azaz a két módszer vegyítése egyfajta átmenet a hagyományos és a regiszteres népszámlálás között, tehát van területi adatgyűjtés, általában mintán vagy ha teljeskörűen, akkor is rövidebb kérdőívvel, csökkentve a válaszadói terhet, és felhasznál regiszterinformációkat is¹.

2011-ben nőtt a kombinált és a regiszteres népszámlálások száma is. A hagyományos népszámlálások már csak az országok mintegy felére jellemzők (tizenhárom ország), hat ország kombinált népszámlálást, hét pedig már regiszteren alapuló népszámlálást tartott. A gördülő népszámlálást csak Franciaországban alkalmazták, ezt a megoldást egyébként ott fejlesztették ki.

---

* habilitált főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola

¹ ERDEI VIRÁG: 2011. évi népszámlálások az Európai Unióban. Statisztikai Szemle. 2013. (91) 12. 1303–1316. p.

A 2011. évi népszámlálás módszerei és az ezeket alkalmazó országok

Az adatgyűjtés módjai	Alkalmazó ország
Teljes körű területi összeírás regiszterinformációk használata nélkül	Ciprus, Görögország, Luxemburg, Portugália
Teljes körű területi összeírás regiszterinformációkkal támogatva keretként vagy ellenőrzésként	Bulgária, Csehország, Magyarország, Írország, Olaszország, Málta, Románia, Szlovákia, Egyesült Királyság
Gördülő népszámlálás	Franciaország
Regiszteradatok kombinálása bizonyos változókra teljes körű adatfelvétellel	Észtország, Lettország, Litvánia
Regiszteradatok kombinálása ad hoc mintás területi adatgyűjtéssel bizonyos változókra	Németország, Lengyelország, Spanyolország
Regiszteralapú népszámlálás meglévő mintás felvételekkel bizonyos változókra	Belgium, Hollandia
Teljes körű regiszteralapú népszámlálás	Ausztria, Dánia, Finnország, Szlovénia, Svédország

Forrás: ERDEI 2013.

A 2011. évi népszámlálás sikereként a határidők betartásán kívül a legtöbb ország a népszámlálási módszertan fejlődését nevezte meg. Ezt követi a költségvetés betartása, a javuló adatminőség, valamint a továbbfejlesztett információtechnológiák és az adatközzététel. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a huszonhét tagállamból huszonöt bevezetett valamilyen újítást a 2011. évi népszámlálásában.

A regiszterek használata egyértelmű tendencia és már cél is a modern népszámlálásoknál. Mind e körülmények mellett azonban a népszámlálásnak meg kell maradnia eredeti céljánál, azaz biztosítani kell az egyedi megszámlálást, az egyidejűséget, a teljes körűséget az adott ország területén, a kisterületi adatok hozzáférhetőségét, valamint a meghatározott rendszerességet, azaz a folytonosságot a korábbi censusokkal².

A 2011. évi a 15. volt a magyarországi népszámlálások történetében, és az első, amire az Európai Unió tagjaként került sor. Első alkalommal uniós jogszabályok is kötötték a népszámlálást, amelyek az egyes országok adatainak összehasonlíthatósága érdekében előírták a kötelezően gyűjtendő adatok körét, azonban az adatfelvétel módját a tagországokra bízták. A népszámlálás előkészítése során a KSH behatóan vizsgálta a hazai adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú felhasználásra való alkalmasságát. Megnyugtató eredmények hiányában teljes körű lakossági összeírás végrehajtásáról született döntés, amely révén az EU-rendelet előírásánál területileg részletesebb adatok is készülhettek, és amely lehetőséget adott a kötelező EU-programon felüli témák beemelésére is. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az internetes adatszolgáltatás lehetőségét szükséges biztosítani, és az informatikai fejlődés adta más technológiai lehetőségekkel is élni kell. A népszámlálást a hagyományos módon, a lakosság teljes körű megkérdezé-

² ERDEI 2013, 1303–1316. pp.

sével, de számos módszertani újítást alkalmazva hajtották végre. Az újítások közül a legfontosabb az internetes kérdőívkitöltés lehetősége volt, amelyet Magyarországhoz hasonlóan sok országban ekkor alkalmaztak először a népszámlálások történetében. A lakcímek 19 százalékáról érkeztek be interneten kitöltött kérdőívek.

Az összeírás teljességének megítélésére a népszámlálást követően egy hónapon belül 20 ezer címen utóvizsgálatot hajtottak végre. Az utóvizsgálat 3,7 százalék nettó lefedettség hiányt mutatott ki, azaz 355 ezer személyt nem ért el a népszámlálás. Ennek korrekciójáról imputálással gondoskodtak³

A 2011. évi népszámlálás során különösen fontos szerep jutott a kommunikációnak. Az internet használatának általánossá válása, a közösségi oldalak népszerűsége komoly kommunikációs lehetőséget, de egyben kihívást is jelentett a népszámlálás számára. A népszámlálás honlapja az adatgyűjtés során tömegeket vonzott, esetenként százezret meghaladó volt a látogatók napi száma. Összesen 1,3 millióan keresték fel a honlapot. A 2011. évi népszámlálás végleges adatai 2013 áprilisában, 18 hónappal a népszámlálás időpontja után jelentek meg.

Az adatok felhasználásában fontos változás volt a településen belüli, kisterületi adatok iránt igények megnövekedése, amelyeket a geokódolt címadatok révén a KSH rugalmasan tudott kiszolgálni, a szigorú adatvédelmi szabályok betartásával⁴.

II. A legutóbbi népszámlálások világtükre

A népszámlálás végrehajtása minden ország számára komplex feladatot jelent. Dönteni kell a census módszeréről, az új információ-technológiai eredmények felhasználásáról, a közvélemény meggyőzéséről, az egyedi adatok védelméről, az érzékeny adatok kezeléséről, a minőségbiztosításról, az adatgyűjtésről, az adatfeldolgozásról, a népszámlálási eredmények nyilvánosságra hozataláról és az archiválásról. Az ENSZ ajánlásai szerint tízévenként minden országban népszámlálást kell tartani.

A kismintás felvételekkel és a népességregiszterekkel összehasonlítva a népszámlálás kiemelkedő előnye, hogy az ország teljes statisztikai sokaságát reprezentálja a legkisebb földrajzi egységig. Információt ad egyebek között a népesség földrajzi megoszlásáról, a termékenységi, a halandósági, a migrációs és a házasságkötési folyamatokról, a jövedelmekről, a munkaerőpiacról és megismerhetők a népesség etnikai és vallási csoportjai is. A népszámlálás az alapja a jövő megtervezésének. A népesség számának és jellemzőinek felhasználásával a fő információforrást adja a tervezési irányelvek meghatározásához. A termékenység és a halandóság trendjének segítségével megtervezhetők a jövőbeni egészségügyi és oktatási folyamatok. A 2010 körüli Népszámlálási Világprogram megvalósulását bemutató dokumentum az Amerikai Népszámlálási Hivatal, az ENSZ Népesedési Alapja és az ENSZ Statisztikai Igazgatóságának közös munkája⁵.

³ RÓZSA GÁBOR – KOVÁCS MARCELL: *A hivatalos magyar népszámlálások és más nagy népesség-összeírások, 1870-2016. II. rész (1960-2016)*. Statisztikai Szemle 2018. (96) 1. 65–90. pp.

⁴ RÓZSA-KOVÁCS 2018, 65–90. pp.

⁵ JURAN, S. – PISTINER, A. L.: *The 2010 round of population and housing censuses [2005–2014]*. Statistical Journal of IAOS. 2017. Vol. 33. Issue 2. 399–406. pp.

Az ENSZ Statisztikai Igazgatósága által 2011-ben a 192 tagállamnak kiküldött kérdőívéből 126-ot kaptak vissza, így a válaszolási arány 65,6 százalék. A kérdések az adatforrásokra, az összeírás módszerére, a végrehajtás kihívásaira és sikereire, a tradicionális módszertől való eltérésekre és az új információkra vonatkoztak. A jelentésnek két célja volt: a tanulságok levonása és a 2020 körüli népszámlálásnál alkalmazható megoldások feltárása és ajánlások kidolgozása.

Míg az ENSZ Statisztikai Igazgatósága a világ 228 országáról nyújt információkat, addig a népszámlálások áttekintésére létrehozott programba csak 192 tagországot vettek be. Az ENSZ Statisztikai Bizottsága 2005-ben a 2010 körüli népszámlálások idejét a 2005-től 2014-ig tartó időszakra terjesztette ki. A 2005. évtől 2014 december 31-ig 214 ország hajtott végre legalább egyszer népszámlálást, beleértve azokat is, amelyek ehhez népességregisztereket, közigazgatási adatállományokat, kismintás felvételeket vagy ezek kombinációját használták fel. A vizsgálat eredményei szerint a népszámlálás „csúcseve” áttolódott 2010-ről 2011-re. Az utóbbi évben 60 ország (vagy terület) tartott cenzust. 2014. december 31-ig a világ népességének 93 százalékát írták össze (6,392 milliárd fő), 2005 végéig ez az érték 5,5 százalék volt, ami 2009 végére 21 százalékra emelkedett. A legtöbb embert 2010-ben számlálták meg (2,5 milliárd főt, a világ népességének 37 százalékát), mivel az akkor cenzust tartó 43 ország között szerepelt Kína is⁶.

A pontos és gyors adatszolgáltatás igénye egyre növekszik, mind a politikai és gazdasági döntéshozók, mind az egyéb felhasználók részéről. Az általános tapasztalat az, hogy az országok növekvő számban alkalmazzák az adminisztratív regisztereket és más technikák teljes vagy részleges integrációját az adatgyűjtéshez. Új megoldásokat találtak a census tervezésére és a helyszíni felvételekre, a népszámlálás minőségének emelésére, beleértve a végrehajtás sebességét és az adatok pontosságát. A 126 visszaérkezett ország kérdőívéből 105-en válaszolták, hogy az adatok fő forrása a helyszíni megkérdezésen alapuló teljes összeírás. A legtöbb ország kiegészítette a kapott adatállományt más forrásokból. A népességregiszterekkel, közigazgatási adatállományokkal és kismintás felvételekkel való kiegészítést főleg az európai országok alkalmazták. 12 ország csak adminisztratív adatforrásokból állította össze népszámlálási információállományát. A telefonos és internetes kikérdezés alkalmazása növekedett. 33 ország használta részleges interjúkészítésre az internetet, míg 14 országban telefonon bonyolították le a kikérdezést. A népszámlálást végrehajtó és jelentést visszaküldő országok 31 százaléka elsődleges vagy kiegészítő forrásként használta a közigazgatási regisztereket, illetve a már létező adatbázisokat. Az országok 27 százaléka a népszámlálási információk pótlására kismintás felvételeket használt fel, míg 16 ország direkt népszámlálási célra készült kismintás felvételtől egészítette ki cenzubeli adatigényét. 9 ország kombinálta a népszámlálási adatokat már létező adatbázisokkal. Egyetlen ország (Franciaország) alkalmazott gördülő népszámlálást. 11 ország azt jelentette, hogy más módszerek felhasználásával tett eleget cenzubeli kötelezettségének (népességregiszterek kombinálása helyszíni összeírással, statisztikai regiszterek internettel, telefonnal és helyszíni összeírással való vegyes megoldása). Az új megoldások előnye a gyorsaság, az alacsonyabb költség és a jobb minőségű adatok. A legnagyobb gondot a csökkent adattartalom és a más célra használt fogalmak eltérő meghatározása jelenti. E definíciókat nem a nemzeti sta-

⁶ JURAN-PISTINER 2017, 399–406. pp.

tisztikái hivatalok, hanem a kormányzervek különböző igazgatási egységei alkotják meg. A felmérésben kérdőívet visszaküldő országok 64 százaléka a földrajzi információs rendszert (Global Information Systems) vette igénybe, a kérdőívek számítógéppel segített kódolása az országok 49 százalékánál történt meg. Írásfelismerő módszer (optical character recognition) 42 százaléka, jelfelismerést (optical mark recognition) az országok 33 százaléka használt⁷.

A 2010. évi Népszámlálási Világprogram foglalkozik a feldolgozott adatok nyilvánosságra hozatalával, amely a papíralapú publikációktól kezdve tartalmazza a CD-ket, a DVD-ket, a statikus weboldalakat, a dinamikus online adatbázisokat és a térképeket. Még mindig a legtöbb országban a papíralapú megoldás a tájékoztatás leggyakoribb formája. 63 országban van nyomtatott ismertető, tanulmány stb., de 34 ország már statikus weboldalakat használ, 17 ország pedig interaktív online adatbázissal oldja meg az adatok széles körű megismertetését, ilyen például a CensusInfo. A 2010 körüli cenzusok fő kihívása a pénzügyi források hiánya, a politikai és szociális instabilitás, a technikai tapasztalat alacsony szintje, az új információtechnológia adaptálásával kapcsolatos hibák, az egyedi adatok titkossága iránti növekvő igény és az eredmények gyorsabb nyilvánosságra hozatala volt.

Az országok 71 százaléka azt fogalmazta meg, hogy a fő kihívást a népszámlálás költségének biztosítása jelentette. A népszámlálást nem tartó országok többnyire a pénzügyi támogatás hiánya miatt mondtak le a cenzus lehetőségéről. A költségek csökkentése a fő motiváló erő, hogy 2020 körül új módszereket alkalmazzanak a cenzusoknál. Emellett a csökkenő válaszadási arány megállítására és a lakosság nagyobb bizalmára van szükség személyes adataik átadásánál.

III. A népszámlálások közegészségügyi felhasználásának lehetőségei

A népszámlálási adatokat epidemiológusok és a közegészségügyi szakértők is használják, melyből standardizált betegséggyakoriságokat és halandósági arányokat számítanak, hogy megalapozzák a célzott közegészségügyi beavatkozásokban érintett népességsoportok jellemzőit. A cenzus alkalmas a szociálisan leszakadt rétegek azonosítására és a településen belüli egészséget meghatározó tényezők feltárására is. A legtöbb esetben a népszámlálás költség-haszon elemzése nem térnek ki a közegészségügyi hasznosításokra. Az elmúlt időszak válaszadási arányának csökkenése komolyan veszélyezteti a cenzus céljainak megvalósítását, beleértve a közegészségügyi hasznosításokat.

Az Egyesült Királyságban a népszámlálás adatait használja fel sok más mellett az ország helyi és nemzeti közegészségügyi szolgálata, hogy azonosítsa a betegségsoportokat, a járványokat és megtervezze a védőoltásokat. 2008 és 2015 között az ország statisztikai hivatalának költségvetése reálértéken 25 százalékkal csökkent. A GLR (General Lifestyle Reports – általános életmódfelvétel) mintanagyságát egyharmadával csökkentették. Ez az összeírás tartalmazza a dohányzásra, az alkoholfogyasztásra és a króni-

⁷ JURAN-PISTINER 2017, 399–406. pp.

kus betegségekre vonatkozó információkat is. Az Egyesült Államokban a népszámlálás a politikai, a gazdasági és a közegészségügyi tervezés alapja.

Az Egyesült Királyság legutóbbi cenzusa (2011) 14 kérdést tartalmazott a háztartásról és 42-t a háztartástagok szocioökonómiai jellemzőiről. A népszámlálás páratlan forrást ad a központi szervezeteknek és a helyi hatóságoknak a döntések megalapozásához, különösképpen a közszolgáltatásokhoz (beleértve az oktatást és az egészségügyet). Az amerikai census hibrid megoldású, mert a hagyományos összeírást kombinálja a folyamatos felvétel eredményeivel. A tízévenként április 1-jén végrehajtott népszámlálás mindössze 10 kérdésre terjed ki. A 2000. év után a hosszú kérdőívből alakult ki az ACS (American Community Survey – amerikai közösségi felvétel), amely a demográfiai, a lakás, a szociális és a gazdasági adatokat egyaránt összeírja. E minta egyes részeiből három- és ötévenkénti időszakokban gyűjtenek adatokat, a legpontosabbak az ötévenkéntiek, amelyekben mind a 65 ezer település adatai szerepelnek. Erre az összeírára épül annak a 400 milliárd dollárnak a szétosztása, amit szövetségi és állami forrásokból a településeknek évente folyósítanak.

Jelenleg a cenzussal szembeni legnagyobb kihívást a költségek és az egyedi adatok védelme jelenti. Az egyedi adatok védelmét a népszámlálásban részt vevők esküjével és az esküt megszegők büntetésével kívánják biztosítani. A költségcsökkentés és az egyedi adatok védelme iránti igényt az online formára való áttérés még tovább erősíti. Kanadában az önkéntes népszámlálás eredményei különösen rosszak a bevándorlók, az őshonos lakosok, az iskolázatlanok és a lakhelyüket változtató egyetemi-főiskolai hallgatók körében. A 2015-től visszaállított gyakorlat után is megmaradt a fő gond: a csökkenő választási arány⁸.

A népszámlálás költség-haszon elemzését elvégzik az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban is, de a közegészségügyi hasznosítások ebből rendre kimaradnak. Újabb igény van a jól dokumentált költséghatékonysági analízisre, ami kapcsolatba hozható a közegészségügyi beavatkozásokkal. A halálozások egyharmada a fejlett országokban megelőzhető (későbbi időpontra kitolható) lenne, ha a közegészségügyi beavatkozások időben megtörténnének. A skót statisztikai hivatal becslése szerint a népszámlálás haszna több, mint kilencszerese annak az összegnek, amibe a census kerül.

Missouriban 2014-ben rákdiagnosztikai követéses vizsgálatot kezdtek el, St. Louis északi részén nyolc különböző irányítószámmal jellemezhető körzetben, ahol a radioaktív hulladék megbetegedéseket okozó hatását mérték fel. Azt találták, hogy szignifikánsan csökkent a pajzsmirigy- és a méhnyakrák előfordulása, de nőtt a leukémiáé, a vaskóma, az emlő-, a prosztata-, a húgyhólyag-, a vese- és a vesemedencsérák gyakorisága, összehasonlítva Missouri egyéb területeivel. A helyi egészségügyi hatóságok ezen eredmények alapján szövetségi támogatást kaptak a környező területeken élők ilyen jellegű vizsgálatára. A fő halálokok mellett egy atomerőmű-baleset helyszínének környezetében kutatják a születésekre gyakorolt hatást és a pszichológiai stresszt. A cenzusokat felhasználják a betegséggyakoriságok bemutatására is, amit sok országban atlaszokkal jelenítenek meg⁹.

⁸ WILSON, R. T. ET AL.: *Challenges to the census: international trends and a need to consider public health benefits*. Public Health. 2017. Vol. 151. 87–97. pp.

⁹ WILSON et al. 2018, 87–97. pp.

2005-ben az Egyesült Királyságban áttekintették a BCG-oltások korábbi gyakorlatát és úgy döntöttek, hogy nem indokolt minden iskolás gyermek beoltása, ezért a jövőben csak a csecsemőkre és olyan területekre szorítkoznak, ahol a TBC gyakorisága 100 ezer főre számítva eléri vagy meghaladja a 40-t. Ezeket a területeket pontos népszámlálási adatok nélkül lehetetlen lett volna lehatárolni. Ez a döntés jelentős költségcsökkentést jelent az oltások kiadásaiban, de e megtakarítások nem jelennek meg a cenzus költség-haszon elemzésében.

Az Egyesült Királyság egészségügyi szervei kifejezték aggodalmukat a népszámlálási adatok területi részletezettségének esetleges korlátozásáról. A cenzus rövid távú költségvetési megtakarítása hosszabb távon a közkiadások jelentős növekedéséhez vezetnek, különösen akkor, ha rosszul mérik fel az egészségügyre, a szociális gondozásra és a közegészségügyi beavatkozásokra szükséges összegeket.

IV. A népszámlálások alkonya és/vagy leáldozása

Lassan végleg kialszik a fény Európa népszámlálási irodáiban. Ebben a tekintetben Európa a világ demográfiai laboratóriuma, hiszen más kontinenseken még nem terjedtek el a népszámlálást helyettesítő módszerek. A legkevésbé fejlett országokban nagy is szükség van az adatokra, miközben a fejlettségi skála ellenkező végén más adatforrásokat keresnek. Ez az elektronika, a digitalizálás, a gyors transzferek, az adatok összekapcsolhatóságának eljövételével természetesnek tekinthető.

Napjainkban a kérdőíveket sok országban postán küldik ki és gyűjtik be, illetve azok online válaszolhatók meg. Utóellenőrzési összeírással és egyéb ellenőrzési eljárásokkal igyekeznek felmérni az adatok pontosságát, illetve az adathiányok mennyiségét. A hiányzó adatok, sőt a hiányzó személyek pótlására egyre bonyolultabb statisztikai eljárásokat alkalmaznak. A legutóbbi időkig csakis a népszámlálás tudott a helyi hatóságok igényét is kielégítő, kisterületi népességszámokat produkálni. Ugyanakkor a gyors népességváltozás mellett élesen kiütözik a népszámlálás feldolgozásának késedelmesége és adatainak gyors avulása. Az első feldolgozott adatok a legkorszerűbb módszerek használata mellett sem jelennek meg egy év előtt, a részletesebbekre pedig két vagy több évet kell várni.

A ki- és visszapostázással ugyan jelentős megtakarítás érhető el, viszont kárt szenved a teljeskörűség és az adatok megbízhatósága. A köztes időszakok előreszámításai sokszor nincsenek összhangban a népszámlálás eredményeivel, Németországban és Anglia-Walesben milliós eltérések is voltak, általában a vándorlási becslések pontatlanságai miatt. 0,5 százalékos hibát tartanak elfogadhatónak, de egyes területeken ennél jóval nagyobb az eltérés. Mivel egyes országokban a központi költségvetési támogatások területi elosztása a népesség számától (is) függ, a népszámlálásokat évekig húzódo pereskedések követik az adatokkal elégedetlen helyi hatóságokkal¹⁰.

A nyilvántartások alkalmazásának lehetőségeit alapvetően megváltoztatta az utóbbi harminc év robbanásszerű informatikai fejlődése. A népességi és adminisztratív regisz-

¹⁰ RÓZSA GÁBOR (ism.): COLEMAN, D.: *A népszámlálás alkonya*. Statisztikai Szemle. 2013. (91) 12. 1336–1339. pp.

terek tartalmának karbantartása és összekapcsolása révén a megfelelő adatok szinte azonnal rendelkezésre állhatnak és közzétehetők. A nagyobb nyugat-európai országok közül csak Franciaország és az Egyesült Királyság nem használ nyilvántartási adatokat a népszámlálásnál. A modern világ csaknem minden országában vannak hivatalos vagy szolgáltatási nyilvántartások, amelyek a lakosság különféle jogosultságaival és kötelezettségeivel kapcsolatosak, az egészség- és oktatásügytől az engedélyeken és a bűnügyi nyilvántartásokon át a pénzügyi szolgáltatási szektorig. A skandináv országok járnak élen ezen a területen, ahol a lakosság már régóta megszokhatta és el is fogadta a nyilvántartási rendszereket, ezek alkalmazását a népszámlálás kiváltására. Hollandiában az utolsó hagyományos népszámlálást 1971-ben tartották, azóta regiszteralapú „virtuális népszámlálást” hajtanak végre mintavételes felvétellel kiegészítve. Ausztria és Szlovénia 2010–2011-ben vezette be a regiszteralapú népszámlálást, és tizenegy további európai ország alkalmazott vegyes adatgyűjtési rendszert. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság negyven országa közül huszonegy viszont továbbra is megmaradt a hagyományos összeírásnál.

A nyilvántartásokra épülő censzok adattartalma sem tökéletes, kialakításuk pedig nem kevés politikai, társadalmi és technikai problémát vet fel. A regisztereken alapuló népszámlálásnál az adminisztratív források jellegén múlik, hogy milyen adatokat lehet produkálni. A népszámlálás kiváltásához szükséges nyilvántartások rendszerének kialakításához sok év kell. A létrehozás magas költségekkel jár, bár a működés során idővel jelentős megtakarítás érhető el.

Az európai kontinensen a nyilvántartások alkalmazásának terjedése a népszámlálások kiegészítésére vagy helyettesítésére valószínűleg megállíthatatlan folyamat. A jelenlegi elképzelések többnyire a nyilvántartási adatok mintavételes felvétellel történő kiegészítése irányába mutatnak. Még nem tudhatjuk, hogy ez csak egy közbelső állomást jelent-e a teljesen regiszterekre épülő népszámlálás felé vezető úton¹¹.

A népszámlálás közismerten a népesség tervezésének „aranystandardja”, különösen annak alcsoportjaira és földrajzi elhelyezkedésére vonatkozóan. Mindezek ellenére a népszámlálások növekvő költsége, a csökkenő válaszadási arány, a személyes adatok titkosságának erősödő igénye és a gyakoribb adatszolgáltatás követelménye felveti a tradicionális népszámlálási modell jövőbeni fenntarthatóságának kérdését. A fő kérdés: milyen változások szükségesek ahhoz, hogy a hagyományos népszámlálást ki lehessen váltani alternatív módszerekkel, beleértve a mintavételes felvételeket és az adminisztratív jellegű adatforrásokat. A másik kérdés arra vonatkozik, ahol a változások bekövetkeztek, ott milyen feltételekre volt szükség az új módszer bevezetéséhez. Az egyik legfontosabb következtetés, hogy a népszámlálásokban bekövetkezett változások szinte teljes mértékben Európát érintették, ahol a népesség-nyilvántartási rendszerek több évtizede léteznek, és ahol a személyes adatok statisztikai célú elfogadottsága széleskörűen elterjedt.

Több mint félévszázada a hagyományos népszámlálások a hivatalos statisztika részévé váltak a világ minden országában, de az elmúlt évtizedben alapos vizsgálat alá vették a censzust, annak megújításának érdekében. A felvázolt okok közül a költségek csökkentése tekinthető a legerősebb változtatást kikényszerítő körülménynek. A 2010-es amerikai népszámlálás 13 milliárd dollárba került, éppen kétszerese a tíz évvel ko-

¹¹ RÓZSA 2013, 1336–1339. pp.

rábbinak, ami elsősorban a szociális változásokkal és a nehezen elérhető háztartások arányának növekedésével magyarázható. A költségek csökkentésére számos országban bevezették az új technológiák alkalmazását, beleértve az internetalapú kérdőíveket, a Földrajzi Információs Rendszereket, a laptopokat, az optikai jelolvasó készülékeket, valamint a web alapú tájékoztatást. Észtországban a népesség kétharmada a 2012. évi népszámlálás adatait már számítógépen adta meg, ami a legmagasabb arány a világ országai között. A lengyelországi 2011-es censznál laptopokra töltötték fel a digitális térképeket, és a számlálóbiztosoknak fotókkal könnyítették meg a kérdéses terület azonosítását. Az adminisztratív forrásokat kombinálták a számítógépes támogatással megvalósuló telefonos interjúkkal. Ezek eredményeként a 2002. évi népszámlálás 170 ezer számlálóbiztosát a 2011. évi censzusra sikerült 18 ezer főre csökkenteni¹².

A gazdag országokban a felvételek és a censusok egyik legnagyobb problémája a növekvő nemválaszolási arány. Az Egyesült Államokban 2000-ben olyan törvényt fogadtak el, amely nem bünteti azokat, akik nem válaszolnak a népszámlálási kérdőívek kérdéseire. Az amerikai közösségi felvétel gördülő módszerrel hárommillió ember bevonásával kívánja csökkenteni a nemválaszolási arányt és erősíteni a közbizalmat a statisztikai adatok iránt. A népszámlálások kiváltásának legjobb módszerére a népesség-nyilvántartási rendszernek van a legnagyobb esélye. E regisztereknek már hosszú története van, különösen az északi országokban. Az első községi népesség-nyilvántartások Finnországban jelentek meg a XVII. században, majd 1749-ben Svédországban, 1846-ban Belgiumban, 1849-ben Hollandiában. A világon elsőként országos szintű népesség-nyilvántartást 1953-ban hoztak létre Izlandon. Az Európai Parlament rendeletben szabályozta a népszámlálási adatok nemzetállamok közötti összehasonlíthatóságát, harmonizációját, de megengedi az adatgyűjtési módszerek rugalmasságát.

Az 1985–2014 közötti időszak népszámlálásait 241 országra vonatkozóan vizsgálták. A fő kérdés, hogy az egyes országok milyen típusú népszámlálást hajtottak végre az 1990, a 2000 és a 2010 körüli években. Az 1990 körüli években a 241 országból 31-ben nem volt census, ami két évtized múltán 12 országra csökkent. Ezek azok az országok, ahol politikai instabilitás vagy pénzügyi és emberierőforrás-hiány akadályozta meg a népszámlálás megtartását. Mindössze két ország (Eritrea és Libanon), valamint a vitatott területi besorolású Nyugat-Szahara az, ahol a nyolevanes évek közepe óta egyszer sem volt census. Az 1990 körüli években mindössze nyolc ország alkalmazott nem hagyományos népszámlálást, ami két évtized után 39 országra nőtt, melyekből 14 volt Európán kívüli. E periódusban három trend jól kirajzolható. 1. Határozottan csökkent a hagyományos censzust tartó országok száma (200-ról 188-ra). 2. Az adminisztratív adatforrások felhasználásával kiegészített (vagy pótolta) népszámlálást végrehajtó országok száma növekvő. Legutóbb már tíz országban alkalmaztak népesség-nyilvántartásra épülő censzust az 1990 körüli évek két országával szemben. Egyes országok a regiszterből kapott adatokat kiegészítik a survey módszerrel nyert információkkal. Svédország és Norvégia kizárólagosan csak regisztereket használ népszámlálási adatok előállítására. Ausztria 2011-re mindössze egy évtized alatt áttért a hagyományos népszámlálásról a

¹² KUKUTAI, T. – THOMPSON, V. – McMILLAN, R.: *Whither the census? Continuity and change in census methodologies worldwide, 1985–2014*. Journal of Population Research. 2015. Vol. 32. Issue 1. 3–22. pp.

regiszteralapúra. 3. Nőtt azon országok száma is, amelyek népszámlálási célokra a népesség-nyilvántartási rendszereket mintavételes eljárásokkal egészítik ki. A 2010 körüli évekre ezen országok száma 14-re emelkedett.

A legtöbb országban a regiszteralapú census végrehajtásáig tartó idő meglehetősen hosszú, mert ennek az áttérésnek fontos előfeltételei vannak. A legfontosabb, törvény rendelkezék arról, hogy a létező regiszterek személyenként tárolt adatai összekapcsolhatók legyenek, amelynek egyrészt biztosítani kell a személyes adatok védelmét, másrészt a közvéleménynek el kell fogadni ennek a módszernek a bevezetését. Az egyedi azonosítók, a jól működő regiszterek és az adminisztratív testületek közötti jó együttműködés a legszükségesebb feltétele az új típusú népszámlálásra való áttérésnek. Dániában a népesség-nyilvántartási rendszer ottani létrehozása után (1968) 13 évvel már regiszteralapú censust tartottak. Szlovénia 14 millió eurót takarított meg a regiszteralapú népszámlálás alkalmazásával 2011-ben. Svédországban és Finnországban a hagyományos népszámlálás költségeinek egytizedéből megoldották a census végrehajtását. Az új típusú népszámlálások legnagyobb hátrányát az jelenti, hogy a statisztikai hivatalok elveszítik irányító szerepüket és erős kontrolljukat a létrejött adatok felett. Ismert, hogy a népesség-nyilvántartási rendszerek elsődleges célja nem a népszámlálási igények kielégítése. Emiatt szabályaik és prioritásaik a népszámlálási standardok és előírások felett állnak, így a minisztériumok és más állami hatóságok által létrehozott szabályok válnak mindenhatóvá. Ezért az egyik legnagyobb feladat az adatátvételek minőségének ellenőrzése. A modernizált censusoknak az is hátránya, hogy csökkenti a területi adatok felhasználhatóságát, sőt lehetetlenné teszi az összehasonlítást a megelőző népszámlálásokkal. Az elmúlt három évtizedben a censusok megkezdett átalakítása megállíthatatlannak tűnik, amely előremenekülést jelent a jövő kihívásaival szemben¹³.

V. A népszámlálás végrehajtásának tanulságai és megújításának lehetőségei az Egyesült Államokban

Az 1790 óta tízévenként folyamatosan végrehajtott egyesült államokbeli népszámlálás a leghosszabb időszakra visszatekintő census a világon. A legutóbbi 2010. évi népszámlálás óriási vállalkozás volt a tervezéstől az irányításon át a kutatási igények meghatározásáig, a szoftverfejlesztésektől a hardverszolgáltatások megszervezéséig, a próbanépszámlálások lebonyolításától a census tényleges végrehajtásáig, a pénzügyi háttér biztosításától az eredmények közzétételéig.

A 2010. évi népszámlálás céljai között szerepelt a pontosság növelése, a kockázatok csökkentése és a költségtakarékosság. Minden döntés középpontjában a költségek, a kockázat és a minőség közötti egyensúlykeresés állt. Az első fő cél az volt, hogy hagyják el a mintegy 50 kérdésből álló kérdőívet (csak minden hatodik háztartásban töltsenek ki ilyet), és helyette használjanak rövidített űrlapot. Ez utóbbiban a háztartás első személyétől csak tíz (főként demográfiai) kérdést gyűjtenek be, a háztartás többi tagjától pedig mindössze hetet. Erre azért volt lehetőség, mert az ACS véletlen mintája ha-

¹³ KUKUTAI-THOMPSON-MCMILLAN 2015, 3–22. pp.

vonta biztosít friss adatokat a korábban csak tízévenként megszerezhető információkból. A második cél a census földrajzi háttérének (a térképek digitális adatbázisba szervezésének) naprakésszé tétele volt. A korábbi népszámlálásnál a mestercím-állomány (Master Adress File – MAF) aktualizálása csak a census előtt történt meg. Az amerikai posta segítségével minden címet naprakésszé tettek, a népszámlálás laptopjait pedig ellátták földrajzi helymeghatározó programmal (Global Positioning System – GPS). A censusig a számlálóbiztosoknak átnyújtottak egy listát a valamilyen ok miatt hiányzó és az újonnan épített lakásokról. Az utcák középvonalán futó körzethatárok és a térképek egyéb jellemzői (például vízfolyások) egyértelművé tették a számlálókörzet beazonosítását.

2010-ben a lakott lakásoknak csak 74 százalékából postázták vissza a kitöltött űrlapokat, a maradék 26 százaléknyit és az üres lakásokat a számlálóbiztosoknak kellett összeírni. A harmadik cél az első kettőre épült, azért, hogy automatikusabbá váljék az adatgyűjtési folyamat. Az évtized közepére a census három szakasza (a címkarbantartás, a postán nem válaszolók személyes interjúja és a censuslefedettség mérése, amely a népszámlálás minőségértékelésének része) a laptopok használatával teljesen automatikussá vált. A címkarbantartás terén tapasztalt hiányosságok miatt úgy döntöttek, hogy visszatérnek a nemválaszolók (a vissza nem postázók) összeírásánál a papíralapú kérdőívekre és ugyanolyan módszerrel végzik el a censust, mint évtizedekkel korábban. Ez a döntés növelte a költségeket, de csökkentette a sikertelen népszámlálás kockázatát. A censusban mintegy 600 ezer számlálóbiztos vett részt¹⁴.

A tervek szerint a 2020. évi népszámlálást már internetes adatgyűjtési módszerrel bonyolítják le. A 2010. évi censznak egy másik jellemzője az volt, hogy csak kiegészítő jelleggel használták fel az adminisztratív forrásokból eredő adatokat. A szoftverproblémák végig kísérték az egész censzust, több esetben csak specialisták bevetésével sikerült a nehézségeken úrrá lenni. Az összeírást nehezítette, hogy 48 millió lakásból nem kapták vissza postán a kérdőíveket, akiket számlálóbiztosok segítségével írtak össze. E censusból néhány tanulság levonható. 1. Legfontosabb a népszámlálási adatok minősége és az információk egységbe foglalása. 2. A döntéshozóknak lépést kell tartani a census minden mozzanatával, és gyors döntést kell hozniuk még akkor is, ha az ehhez szükséges információk hiányosak. 3. A programmenedzsment-folyamatok értékesnek minősíthetők, de el kell érni, hogy az előkészületek első lépésétől az utolsóig ez a megállapítás érvényes legyen. Különös gondot kell fordítani a kockázatkezelésre, amely a census egyik legsikeresebb eleme volt. 4. Több gondosságot, következetességet, elszámolási felelősséget kell követelni a projektmenedzsmenttől, és a legjobb gyakorlatokat kell alkalmazni a szerződés-kötéseknél, különösen azoknál a vállalkozásoknál, amelyeknek nincs népszámlálási tapasztalatuk. 5. A siker titka a szerepek és a felelőségek világos elhatárolása, minden hardver- és szoftverkomponens és konfiguráció szigorú ellenőrzése. A következő népszámlálásnál már fel kell készülni az internet és az okostelefonok használatára is. 6. A legfontosabb tanulság az, hogy jó emberi és tudástőke nélkül nem lehet eredményes censzust tartani. Ezért a szakemberállomány és a vállalkozások kiválasztása az egész folyamat sikerének kulcsa¹⁵.

¹⁴ WEINBERG, D. H.: *Management Challenges of the 2010 U.S. Census*. Journal of Official Statistics. 2012. Vol. 28. Issue 2. 199–220. pp.

¹⁵ WEINBERG 2012, 199–220. pp.

Az elmúlt népszámlálások során a fő cél az alulszámlálás minimalizálása volt, mely 2010-ben már fél százalék alá csökkent. A 2020. évi censznál is arra törekszenek, hogy fenntartsák az összeírás minőségének magas színvonalát, de ennek megvalósításához számos kihívással kell szembenéznük. Ezek között a legnagyobb a költségvetési nyomás, ami kihat a népszámlálással kapcsolatos kutatásra, tervezésre, ellenőrzésre és a fejlesztési feladatokra, kikényszerítve a sikerrel biztató innovációs megoldásokat. A technológiák gyors változása miatt fontos követelmény, hogy a soron következő népszámlálásnál a legújabb technikai eljárásokat alkalmazza. Egyre fontosabb az információbiztonság és az egyedi adatok védelme, ami megnehezíti az adatgyűjtő-szervek munkáját.

A népesség sokszínűbbé válása is növeli a gondokat a népszámlálásnál. A demográfiai és kulturális különbségek, az angol nyelv ismeretének növekvő mértékű hiánya az összeírás során sokkal körülményesebb munkát kíván. A háztartások adott földrajzi helyhez (lakáshoz való) kapcsolása sem könnyű feladat, különösen az elvált szülők gyermekeinél, akik az anya és az apa lakóhelye között gyakran (akár hetente) változtatják otthonukat. Komplikálja az összeírást az a tény is, hogy az amerikaiaknak évente 12 százaléka változtatja lakóhelyét a költözések eredményeként. A címjegyzékek összeállításánál a vezetékes telefonok csökkenő aránya is megnehezíti a lakások azonosítását. A censusok fokozódó gondjai miatt az elmúlt évtizedekben a népszámlálás költsége (az inflációt nem számítva) tíz évente megduplázódott. A 2020. évi census első költségvetését (ha a 2010. évi népszámlálás módszerei szerint végeznék el a munkát) 17,8 milliárd dollárban határozták meg. Az új megoldások eredményeként a népszámlálás költségvetését 12,5 milliárd dollárra szűkítették, ami több mint 5 milliárd dollár más területre való átcsoportosítását teszi lehetővé¹⁶.

A 2010. évi census legköltségesebb része a címbejárás és a nem válaszolók után követése volt. Meghatározták a népszámlálás legköltségesebb munkaszakaszait, de a válaszadási arány növelése és az összeírás minőségének fokozása mindenben primátust élvezett. A 2020. évi népszámlálás operációs terve az innováció négy területét nevezte meg. 1. A címbejárás újraszervezése, 2. az önkéntesek arányának optimalizálása, 3. az adminisztratív adatállományok és más adatforrások hasznosítása, 4. a terepmunka jobb megszervezése. A lakcímek naprakész összeállítását az új szervezésű címbejárással oldják meg, amellyel, 75 százalékkal kívánják csökkenteni a munkaterheket. A lakáscímek aktualizálásánál igénybe kívánják venni az amerikai posta és a helyi önkormányzatok segítségét, felhasználva a szatellit információforrásokat és más adatgazdák idevonatkozó értesüléseit is. E munka eredményeként állapítható meg, hogy hol kell helyszíni ellenőrzéseket végezni. Úgy becsülik, hogy a 143 millió lakáscímnek csak egynegyedénél van szükség címbejárásra, ami 900 millió dollár megtakarítást eredményez.

A 2000. évi censznál egyesítették az 1990. évi címregisztert a mestercímállománnyal és az amerikai posta adataival. A 2010. évi census újdonsága a kézi számítógépek használata volt. Ezek az eszközök térképeket is tartalmaztak, a GPS koordináták használatával ki tudták szűrni (illetve kibővíteni) a címállomány bizonytalan elemeit. A második innovációs cél az amerikai népesség minél nagyobb arányának meggyőzése a népszámlálási kérdőívek önkéntesítésére. Az adatokat megadhatják a háztartások

¹⁶ BLUMERMAN, L. M. – BISHOP, D. D. – DINWIDDIE, J. L.: *Plans and innovations for the 2020 decennial census of the United States*. Statistical Journal of the IAOS. 2016. Vol. 32. 159–166. pp.

interneten, papíralapú kérdőíven és telefonon is. Eltekintenek a személyazonosságot igazoló kód közlésétől is. A válaszokat nemcsak angolul, hanem más nyelven is közölhetik. Elsősorban az interneten való önkitöltést szorgalmazzák. Úgy számolnak, hogy ily módon 400 millió dollár megtakarítása válik lehetővé.

Az innováció harmadik célja, hogy az adminisztratív adatforrások felhasználásával csökkentse a személyes felkeresést kívánó kérdőív kitöltési eseteket. Az adatok egy részét kereskedelmi (üzleti) forrásokból tervezik átvenni. Ezzel a megoldással a census költségvetését 1,4 milliárd dollárral lehet csökkenteni. Az adatforrások javítják a címlista minőségét, hitelesítik a válaszadók adatközléseit, csökkentik a helyszíni munka terheit. A Népszámlálási Hivatal adatmegosztási egyezményt írt alá az adóhatósággal (Internal Revenue Service) és a társadalombiztosítási főigazgatósággal (Social Security Administration). Ez a megállapodás volt az alapja az adatok átvételének, ellenőrzésének és felülvizsgálatának. Az egyezmény jogot ad az adóhatóságnak az adatkezelés ellenőrzésére is. A negyedik innovációs cél a költséges terepmunka arányának mérséklése. Ennek eredményeként kevesebb számlálóbiztos, eszközt és infrastruktúrát kell igénybe venni. A legnagyobb megtakarítást ennek a célnak a megvalósítása eredményezi, 2,5 milliárd dollárra teszik a terepmunkában elérhető költségcsökkentést¹⁷.

A Népszámlálási Hivatal vezetői folyamatos kapcsolatban állnak más szervek szakértőivel, beleértve az Amerikai Tudományos Akadémiát, az Amerikai Statisztikai Társaságot, az Amerikai Népeségtudományi Társaságot, az Amerikai Polgármesterek Konferenciájának képviselőit, valamint a nemzetközi fórumokat. A 2020. évi amerikai népszámlálás (a teljesség és a pontosság igényének fenntartásával) a korábbiakhoz képest módszerében és technológiájában újnak minősíthető. A jelentős költségcsökkenés mellett további eredménynek számít, hogy az adatok közzététele három évvel lesz rövidebb a megelőző censzusokhoz képest.

Felhasznált irodalom

BLUMERMAN, L. M. – BISHOP, D. D. – DINWIDDIE, J. L.: *Plans and innovations for the 2020 decennial census of the United States*. Statistical Journal of the IAOS. 2016. Vol. 32. 159–166. pp.

ERDEI VIRÁG: *2011. évi népszámlálások az Európai Unióban*. Statisztikai Szemle. 2013. (91) 12. 1303–1316. pp.

JURAN, S. – PISTINER, A. L.: *The 2010 round of population and housing censuses [2005–2014]*. Statistical Journal of IAOS. 2017. Vol. 33. Issue 2. 399–406. pp.

KUKUTAI, T. – THOMPSON, V. – McMILLAN, R.: *Whither the census? Continuity and change in census methodologies worldwide, 1985–2014*. Journal of Population Research. 2015. Vol. 32. Issue 1. 3–22. pp.

RÓZSA GÁBOR (ism.): *COLEMAN, D. : A népszámlálás alkonya*. Statisztikai Szemle. 2013. (91) 12. 1336–1339. pp.

¹⁷ BLUMERMAN-BISHOP-DINWIDDIE 2016, 159-166. p.

RÓZSA GÁBOR – KOVÁCS MARCELL: *A hivatalos magyar népszámlálások és más nagy népesség-összeírások, 1870-2016 –II. rész (1960-2016)*. . Statisztikai Szemle. 2018. (96) 1. 65–90. pp.

WEINBERG, D. H.: *Management Challenges of the 2010 U.S. Census*. Journal of Official Statistics. 2012. Vol. 28. Issue 2. 199–220. pp.

WILSON, R. T. ET AL.: *Challenges to the census: international trends and a need to consider public health benefits*. Public Health. 2017. Vol. 151. 87–97. pp.

VISONTAI-SZABÓ KATALIN*

Házasság és család – tradíciók és új tendenciák

A társadalom legkisebb alapegysége, az emberi kapcsolatok legfontosabb formája a XXI. században is a család. Vitathatatlan, hogy az elmúlt száz évben jelentős társadalmi átalakulásnak lehettünk tanúi, azonban a múlt század második felében gyakran hangoztatott előrejelzések, mely szerint a házasság és a család is válságban van, egyelőre nem bizonyultak igaznak. A változás mindig valamiféle krízissel jár, de ez nem jelenti azt, hogy a családban vagy házasságban élés megbukott és menthetetlen. Az együttélési formák, a nemi szerepek, a családon belüli munkamegosztás, a társadalmi elvárások folyamatos átalakulása zajlik, jelenleg nehéz megjósolni, hogy a folyamat hova vezet. Az érintettek igen nehéz helyzetben vannak, mert a régi szabályok, régi elvárások már nem érvényesek, az újak pedig még kiforratlanok, így gyakran nem tudják, hogy mihez is kellene alkalmazkodni. Tanulmányomban ezen változások rövid bemutatására töreksem, illetve a „csupasz” statisztikai adatok és demográfiai jelenségek mögötti lélektani háttér felkutatására teszek kísérletet.

1. A család és funkciói

A család az, ahol az embereket érzelmekkel átszőtt komoly kötelék fűzi össze, ismerik, elfogadják és támogatják egymást. Legfőbb feladata az utódok gondozása, nevelése, a társadalomba való beillesztése. A család egy „emberformáló műhely”.¹

A család, mint fogalom meghatározására többféle definícióval találkozhatunk, de a legtöbb szociológus, demográfus, statisztikus vagy családjogász csak a keretek tisztázása végett tesz kísérletet a jelenség definiálására, a téma körül határolására. A család törvényi szinten való meghatározásának szükségessége hosszú időn keresztül fel sem merült, hiszen a család egyik jellemzője, hogy rendkívül sokféle lehet, nincs értelme tehát egy szűkre szabott definícióba belekényszeríteni. Mégis megtette a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény, melynek 7.§ (1) bekezdése ekként rendelkezett: „a család a természetes személyek érzelmi és gazdasági közösségét megvalósító olyan kap-

---

* adjunktus, SZTE Állam-és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék, Jogpszichológiai Kutatócsoport

¹ HORVÁTH-SZABÓ KATALIN: *A házasság és a család belső világa*. Párbeszéd Alapítvány. Budapest, 2011. 15–17. pp.

csol–rendszer, amelynek alapja egy férfi és egy nő házassága vagy egyenes ági rokoni kapcsolat, vagy családba fogadó gyámság.” A – véleményünk szerint is nagyon leszűkített – meghatározást az Alkotmánybíróság 2012. december 17-én hozott határozatával alaptörvény-ellenesnek nyilvánította és megsemmisítette.² Ezt követően a 2013. március 11-én elfogadott negyedik Alaptörvény módosítás deklarálta: „A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony”, tehát alkotmányos szintre emelte a megállapítást, amelyet az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősített.

Amennyiben mégis csak szeretnénk megadni a család definícióját, érdemes azt a társadalomban betöltött szerepe oldaláról megközelíteni, így mondhatjuk, hogy a családnak egymáshoz szorosan kapcsoló, egymást kiegészítő funkciói vannak, melyek biológiai, gazdasági, szociális és lelki kiegyensúlyozó feladatokra bonthatók le.

1. Biológiai funkciók

A család egyik legalapvetőbb funkciója, hogy gyermekek származnak belőle, ezáltal tartható fenn, termelhető újra a felnőtt lakosság. Ahhoz, hogy a népesség száma ne csökkenjen, minden párnak két gyermeket kell vállalni, ezáltal tudják saját magukat reprodukálni. Amennyiben kettőnél több utód születik, a népesség száma nőhet. Ezért jelent különösen nagy problémát, hogy egy fogyóban lévő társadalomban a családokban sok esetben csak egy gyermek születik, mert ezzel folyamatosan „feleződik” a népesség.³ Ez szociológiai szempontból komoly nehézségeket okozhat az egész országnak, mégse jellemezzük ki, hogy csak azokat a kapcsolatukat tekintjük családnak, ahol gyermeket nevelnek, hiszen utódok híján is érezhetik úgy az érintettek, hogy ők családot alkotnak.

A család biológiai funkciójához tartozik továbbá az idős vagy beteg családtagoktól való gondoskodás. Napjainkban ez is egyre nehezebbé válik, hiszen míg korábban a többgenerációs családokban mindig elérhető volt valaki, aki éppen odafigyelt a gondoskodásra szorulóra, vagy amíg az asszonyok nem dolgoztak, ők többnyire otthon voltak, hogy ezt a feladatot el tudják látni. Manapság, amikor a gyermekek és idős szülei sokszor nagyon messze élnek egymástól és a családban mindenki az otthonán kívül dolgozik, egyszerűen nincsen olyan családtag, aki gondoskodni tudna az idősekről, betegekről. A nukleáris családok életterének megtervezett egy-két szobás városi lakások egyébként is lehetetlenné tették a szülőkkel való együttélést, így az államnak kellett átvennie ezt a funkciót, ám ennek ellátására meglehetősen alkalmatlannak tűnik.

2. Gazdasági funkciók

A családok a hagyományos termelő, elosztó, fogyasztó funkciókból ma már csak a fogyasztói oldalt képviselik. A legtöbb familia nem magának termeli az élelmiszert és az élethez szükséges javakat, hanem mindezeket a kereskedelemben szerzi be. Korábban valóban nagyobb erőfeszítést igényelt ezekhez hozzájutni vagy előállítani őket, azonban

² II/3012/2012 AB határozat.

³ NOVÁK ÉVA: *A családról mindenkinek*. Jate Press. Szeged, 2009. 4. p.

egy jelentős előnye volt a közös gazdálkodásnak: a család minden tagja a nap jelentős részét együtt töltötte, beszélgettek, tanultak egymástól. A gyerekek felnéztek a szüleikre, hiszen nagyjából mindent tőlük tanultak, ők voltak számukra a példaképek.⁴ 2018-ban a családok már csak nagyon kevés időt töltenek együtt, egy a közelmúltban készült felmérés tanúsága szerint a szülők naponta átlagosan 7 percet beszélgetnek a gyermekekkel⁵, és gyaníthatjuk, hogy egymással se kommunikálnak sokkal többet.

A család gazdasági funkciója vonatkozásában érdekes új jelenségnek lehetünk tanúi. Napjainkban, elsősorban a jómódú, szociálisan érzékeny családok körében „divat” lett visszatérni a gyökerekhez. Újabban egyre népszerűbbek a kézműves élelmiszerek, a háztájon nevelt állatok húsa, tojása, a bio zöldségek, gyümölcsök. A kereskedelmi forgalomban kapható termékeknél jóval magasabb áron és jóval nehezebben lehet ezekhez az árukhoz hozzájutni, sokak számára mégis megéri. Akinek egy kicsivel több szabadideje van még tovább megy: maga főzi a lekvárt és a házi szörpöt. Akiknek pedig végképp elegük lett az állandó pörgésből és a nagyvárosi mókuserékből vidéki tanyákra költöznek és elkezdnek gazdálkodni.

3. Szocializációs funkció

A családok legfontosabb feladata a gyermekek felkészítése az önálló életre és a társadalomba való beilleszkedésre. Az érzelmi és értelmi szocializáció során megtörténik az értékek, ismeretek, szokások és elvárt viselkedésmódok átadása. A gyermek megtanulja értelmezni, kezelni és kimutatni az érzelmeit, megtanul másokhoz alkalmazkodni és másokkal együttműködni. A család az identitás forrása, itt tanuljuk meg, hogy milyen értékrendet fogunk képviselni egész életünkben. A szülők sok esetben szándékos neveléssel igyekeznek formálni gyermekük magatartását és személyiségét, mégis a legnagyobb hatást a példamutatással érhetik el. Ezért különösen fontos, hogy a szülő elegendő időt töltsön a gyermekével, valamint ne legyen ellentmondás a szülők által hangoztatott szabályok és az általuk tanúsított viselkedés között, továbbá, hogy mindkét szülő elérhető legyen a gyermek számára, mert csak így tanulhatja meg a nemi és a családi szerepeket.⁶

4. Lelki kiegyensúlyozó funkció

Az embernek a mindennapi élete során számtalan nehézséggel kell szembenéznie, az ezekkel való megküzdésben nagyon sokat segíthet a család. Az összetartás, a támogatás, a biztonságos közeg biztosíthatja a lelki egyensúlyt. A család fontos szerepet játszik a boldogság feltételeinek biztosításában. Akik harmonikus, szeretetteljes családi közegben élnek sokkal boldogabbak.⁷

⁴ NOVÁK 2009, 41–42. pp.

⁵ <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/ezer-lampas-ejszakaja-2018/> 2018. 06. 21.

⁶ NOVÁK 2009, 51–54. pp.

⁷ HORVÁTH-SZABÓ 2011, 19. p.

II. Történelmi előzmények és a változások eredője

1. A családszerkezet átalakult

A családi együttélés hagyományos formája hosszú időn keresztül a nagycsalád volt. A tradicionális familiákban több generáció élt együtt, támogatták, segítették egymást, az életüket közösen szervezték. Erre szükség is volt, hiszen mindenkinek magának kellett gondoskodnia a megélhetéséről. A nagycsaládok bonyolult érzelmi hálót alkottak, erős kapcsolati tőkével rendelkeztek, mindenkinek meg volt a pontosan körülhatárolt szerepe.

A XX. század derekán indult el a változás, melynek számtalan következménye lett. Egyrészt a gazdaság, az orvostudomány és a higiénia fejlődésének köszönhetően egyre alacsonyabb lett a gyermekhalandóság, valamint jelentősen növekedni kezdett a születéskor várható élettartam. Továbbá a II. világháborút követően a kommunista ideológia egészen új alapokra helyezte a társadalmat, így a családokat is. Az új társadalmi rendet Marx és Engels elvei mentén kívánták kialakítani, akik nagyon élesen kritizálták a házasságot és a családot.

A nagy szocialista gondolkodók szerint a monogám házasság az osztályharc és az elnyomás megszüntethetetlen melegágya. Marx szerint a család a társadalmi elnyomás eredeti és legveszedelmesebb eszköze. A nagycsaládi forma lényege a tőke koncentrációja. A család az osztályharc valódi oka, ezért meg kell szüntetni. Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című művében szintén a monogám családban látta a társadalom rákfenéjét. Álláspontja szerint a család alapja a férfiuralom, a nő elnyomása és a tulajdon átörökítésére való polgári törekvés, amely az osztályharcához hasonló küzdelmet kódol a házasság intézményébe. A házasságok kivétel nélkül gazdasági okokból jönnek létre, az uralkodó osztály érdekeinek védelme érdekében, továbbá a házasságok felbonthatatlanságával az állam megerősíti a férfiak jogait a családjuk feletti önkény gyakorlásához.⁸

A hatvanas évekre a nagycsaládok feloszlása érdekében tett intézkedések meghozták a várt eredményt és kialakultak a kiscsaládok, melyben több generáció illetve a testvérek együttélése helyett, már csak a szülők és gyermekeik élnek egy háztartásban. A megszerzett jövedelmüket osztják be, ők már nem tudnak maguknak termelni, mert ahhoz kevesen vannak és valójában nincs is rá szükség.

A gazdasági nehézségek következtében kialakult a kétkeresős családmódel⁹, melybe a nők sok esetben csak belekényszerültek, de voltak sokan olyanok is, akik megváltás-ként élték meg, hogy kiszabadultak a gyereknevelés és háztartásvezetés rabságából. A nemek közötti egyenlőség azonban csak a látszat, hiszen az, hogy a nő is ugyanúgy – sokszor napi 8-10 órát – dolgozik, mint a férfi, nem jelenti azt, hogy mentesül az otthoni kötelezettségei alól. Ennek következtében a gyengébb nem képviselőinek egyszerre két helyen is helyt kell állni, többféle elvárásnak is meg kell felelni. A nők munkába állása egy újabb nehézséget vetett fel: ki fogja nevelni a gyermeket, amíg a szülők dolgoznak?

⁸ FRIVALDSZKY JÁNOS: *A házasság és a család: elnyomó hatalmi viszonyok avagy a jog relacionális jellegének prototípusai*. In: *Iustum, aequum, salutare*. PPKÉ JÁK Jogtudományi folyóirat IV.2008/3. Szent István Társulat. Budapest, 9–10. pp.

⁹ SOMLAI PÉTER: *Család 2.0*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2013. 13. p.

Míg a hagyományos családon belüli szerepek lassan elkoptak, a bölcsőde, óvoda és iskola szerepe egyre hangsúlyosabb lett a családok életében.

1. 1. Új együttélési formák a XXI. században

Napjainkban az emberek tipikusan házasságon alapuló családban, élettársi kapcsolatban alapuló családban, egyszülős családban vagy mozaik családban élnek, de ezek mellett számos új együttélési forma jelent meg és terjedt el. Ebben többek között szerepet játszott az is, hogy a társadalom ma már nem várja el olyan mértékben az alkalmazkodást, mint korábban, nonkonformistának lenni ma már nem jelent bélyeget.

Amennyiben a két szülő és közös gyermekeik alkotják a családot valójában teljesen mindegy, hogy a pár házasságban vagy élettársi kapcsolatban él egymással, a család szempontjából ennek nincsen jelentősége, azaz valójában mégiscsak van. A statisztikai adatok tanúsága szerint egy átlagos házasság 12,5 évig, míg egy átlagos élettársi kapcsolat 6 évig tart. A Ptk Családjogi Könyve, az ide vonatkozó nemzetközi dokumentumok¹⁰, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy a szülők közötti kapcsolat „törvényes” vagy „törvénytelen” voltának nincsen jelentősége, mégis Magyarország Alaptörvénye különbséget tesz a házasságon és az együttélésen alapuló családok között. Teszi ezt annak ellenére, hogy Európában Hazánk az első országok között volt, ahol a házasságon kívül született gyermekek megkülönböztetését eltörölték.¹¹

A mozaik családok viszonylag új családformát képviselnek. Kialakulásuk elsősorban a nagyszámú felbomlott kapcsolatnak köszönhető. Egy patchwork családban együtt él egy férfi és egy nő, egyiküknek, vagy mindkettejüknek van már egy korábbi kapcsolatából származó gyermeke, akit/akiket együtt nevelnek és esetleg közös gyermekük is van.¹² A mozaik családoknak lélektani szempontból számos előnye van, de legnagyobb érdeme elsősorban az, hogy valódi családmodellként szolgálhat a gyermekek számára, akik így megfelelő mintát kapnak, ahelyett, hogy szüleik kapcsolatának felbomlását követően csak egyikükkel nevelkednének. Az ilyen összetett családoknak természetesen hátulütői is vannak, elsősorban a férfiaknak okozhat nehézséget, hogy a biológiai kódolt ösztöneiket félretéve más férfi gyermekét neveljék, míg az ő saját gyermeküket volt párjuk egy idegen férfival neveli. Amennyiben ezeket az érzéseket jól tudják kezelni a mozaik család nagyon jól működhet.

A szintén nagyon gyakori egyszülős családok többféleképpen jöhetnek létre. Legtipikusabban a szülők kapcsolatának felbomlását követően a gyermek egyikükkel (jellemzően az anyával) él tovább, de lehet egyszülős egy család úgy is, hogy valaki (jellemzően egy nő) egyedül vállal gyermeket. Vagy úgy, hogy kezdetben még volt partner, de ő nem vállalja a családalapítással járó nehézségeket, vagy pedig úgy, hogy mesterséges megtermékenyítés útján vagy egy „futó kaland” eredményeképpen fogan a gyermek, így a szülő eleve egyedül dönt a gyermekvállalásról, a másik szülő lehet, hogy nem is tud róla, hogy apa lett. Az anyák esetében a tudomásszerzés hiánya már nehezen képzelhető el, azonban

¹⁰ Alapjogi Charta, New Yorki Egyezmény.

¹¹ 1946. évi XXIX. törvény.

¹² GLASCHE, STEFANIE: *A patchwork család*. Saxum. Budapest, 2013. 15. p.

ilyen megoldással is találkozhatunk. A Magyarországon nem engedélyezett bérnyaság lehet segítségére a gyermekekre igen, de asszonyra nem vágyó férfiaknak.¹³

Az egyszülős családok, ha a gyermeknek nincsen szoros, jól működő kapcsolata a különélő szülőjével meglehetősen rossz példát mutathat a gyermeknek. Továbbá, ha a szülő azért nem alakít ki később sem párkapcsolatot, mert szeretné megkímélni a gyermekét egy „mostohától”, ezzel a mártír magatartással igen sokat árthat gyermeke személyiségfejlődésének.

Az egyszülős családokkal kapcsolatos statisztikai adatok¹⁴ félrevezetőek lehetnek, mert előfordul, hogy a valójában élettársi kapcsolatban élő szülők egyszülősnek vallják magukat az ezen státuszhoz kapcsolódó kedvezőbb adózási szabályok és igénybe vehető szociális támogatások miatt.

Külföldön egyre elterjedtebb és lassan hazánkban is ismert lesz az ún. co-parenting, amely egyrészt utalhat arra, hogy a szülők továbbra is együtt nevelik a gyermeket, annak ellenére, hogy nem élnek együtt, illetve utal egy újabb jelenségre is elsősorban homoszexuális párok valamint olyan férfiak és nők esetében, akiknek erőteljesen ketyeg a biológiai órája. Amennyiben ezek az emberek gyermekekre vágynak, és nem találták meg időben az ehhez elengedhetetlenül szükséges ellenkező nemű partnert egy szerződés keretében közösen vállalhatnak gyermeket.¹⁵

Felmerül a kérdés, hogy az élettársként vagy házasságban együtt élő emberek, amennyiben nincsen gyermekük, vajon családnak tekinthetők-e? Elképzelhető, hogy a gyermekáldás hosszú ideig várat magára, vagy valamilyen okból kifolyólag nem lehet gyermekük, sőt az is lehet, hogy nem szeretnének. Ez esetben ők csak egy együtt élő azonos vagy különmeműpár pár és akkor sem számítanak családnak, ha kutyáik vannak, akiket gyermekükként szeretnek? Álláspontom szerint amennyiben ők családként tekintenek magukra, ezt természetesen el kell fogadni.

Hová sorolhatnánk továbbá azok a személyek, akik ún. látogató párkapcsolatban élnek egymással? A minglik elkötelezett szerelmi kapcsolatot tartanak fenn egymással, mégsem élnek együtt. Ennek több oka is lehet, de mivel leginkább az elváltak körében népszerű ez a megoldás, valószínűsíthető, hogy nem szeretnék korábbi kudarcaikat megismételni, vagy egyszerűen csak nem akarják a korábban kialakított, jól működő életüket feladni. Véleményem szerint az ő esetükben nem beszélhetünk családról, mert hiába az érzelmi kapcsolat, a közös célok, az együttélés elengedhetetlen eleme a családnak. Bár ez a megállapítás is felvet egy újabb kérdést. Jelenleg sok család választja azt a megoldást, hogy egy vagy több tagja hosszabb-rövidebb időre külföldön vállal munkát, így ők nyilvánvalóan nem élnek együtt. Ez esetben megszűnik a család? Nyilvánvalóan nem, csak az anyagi gondoskodás kerül előtérbe.

Egyértelmű, hogy egy teljesen egyedül élő embert önmagában nem tekinthetünk családnak, hiszen ahhoz minimum két fő szükséges, de vajon egy egyedülálló embert, aki kedvenceivel osztja meg otthonát és úgy gondoskodik kutyájáról, macskájáról, mintha a gyermeke volna, őket ebben az esetben nevezhetjük családnak?

¹³ Lásd pl. Michael Jackson vagy Ronaldo.

¹⁴ 2011-es népszámlálás: a családok 19,8 %-a egyszülős, 2016-ban 503.000 egyszülős család volt https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_05_31

¹⁵ <https://www.coparents.com/coparenting/what-is-co-parenting.php> 2018. 06. 22.

Érdeemes kihangsúlyozni a szingli és az egyedülálló közötti különbséget. Egyedülálló az, aki valamilyen oknál fogva nem talált partnert, így nem tud elköteleződni, bár nagyon szeretne. Hosszú időn keresztül keresi ideális partnerét a „házassági piacon”. Amennyiben nem sikerül megtalálni, két lehetősége marad: vagy alább adja az igényeit¹⁶ (ahol eltérés van a házasulók iskolai végzettségében ott többnyire a menyasszonyok iskolai végzettsége a magasabb)¹⁷ vagy egyedül vállal gyermeket, amennyiben már nagyon ketyeg a biológiai órája. Ellenkező esetben könnyen lehet, hogy örökre egyedül marad.

A szingliség egy önként választott életforma, amely a 2000-es évek elején az egész világon nagy sikerű Szex és New York című sorozat hatására lett egyre népszerűbb. Az individuális szabadság jelentőségének fokozódása már az 1980-as években elindult, elsősorban a nők körében lett népszerű a gondolat, hogy jogunk van ahhoz, hogy a saját döntésünknek megfelelően éljünk, lehetőleg köztetségek nélkül, minél szabadabban. A munkájukban sikeres, jó anyagi körülmények között élő nők gyakran választják család-alapítás helyett az egyedüllétet és csak alkalmi intim kapcsolatokba bonyolódnak, annak érdekében, hogy minden helyzetben a saját igényeikre tudjanak figyelni és ne kelljen másokhoz alkalmazkodni, mert az sok esetben lemondással jár.

Csak érdekességképpen említem meg a Hazánkban nem igazán elterjedt, de létező jelenségeket, úgy mint poliamória, bigámia, poligámia és szologámia. A poliamória azt jelenti, hogy valaki egyszerre több partnerrel tart fenn szerelmi kapcsolatot, az egyes szereplők tudnak egymásról és ezt el is fogadják, tehát ez nem azonos a megcsalással vagy a szeretői viszonytal. Bigámia és poligámia esetében többnejűségről¹⁸ vagy többférjűségről¹⁹ beszélhetünk, persze csak elviekben, hiszen Magyarországon törvényesen mindenkinek csak egy házastársa lehet. A szologámia pedig arra utal, ha valaki – nyilvánvalóan csak viccből – saját magával, esetleg a kutyájával köt házasságot.

2. A házasságkötések száma csökkent

Egészen a II. világháborúig a házasságnak nagyon fontos szerepe volt az emberek életében, a felnőtt lakosság jelentős része házasságban élt. Ez eredt az akkori szokásokból, elvárásokból illetve abból, hogy a nőknek nem nagyon volt más választásuk, mint feleséggé, anyává válni. A házasságkötés mindkét nem képviselői számára a felnőtté válást jelentette, a társadalomba való beilleszkedés formális előfeltétele volt.²⁰ A háború alatt természetesen visszaesett a frigyek száma, hiszen a körülmények egyáltalán nem voltak ideálisak a családalapításra, így miután az életben maradt férfiak visszatértek a frontról 1945-46-ban került sor az elmaradt házasságkötésekre. A fellendülés rövid ideig tartott, majd egy ideig stagnált és az 1970-es évek elején kezdődött a 2012-ig tartó mélyrepülés, amely a házasságkötések drasztikus visszaesését eredményezte.

¹⁶ BUKODI ERZSÉBET: *Ki kivel (nem)házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben.* Szociológiai Szemle. 2002/2. 37. p.

¹⁷ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

¹⁸ Elsősorban az iszlám hitű országokban, pl. Arab Emirátusok.

¹⁹ Pl. Indiában és Nepálban találkozhatunk vele, elsősorban olyan helyeken, ahol kevés a nő, illetve, ahol több férfira van szükség ahhoz, hogy eltartson egy családot.

²⁰ S. MOLNÁR EDIT: *Házasság és válás* <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> 2018. 05. 21.

Jól illusztrálja a visszaesés meredek ívét, hogy 1970-ben 96.612, 1980-ban 80.331, 1990-ben 66.406, 2000-ben 48.110, 2010-ben 35.320 házasságot kötöttek Magyarországon.²¹ A szakembereket régóta foglalkoztatja, hogy ennek mi lehet az oka. Ha valami évszázadokon keresztül működött, vajon mi romolhatott el oly hirtelen? A házasságkötések csökkenése mögött társadalmi, gazdasági és lélektani okok is állhatnak, ezek közül – a teljesség igénye nélkül – említek meg néhányat.

Sokan hivatkoznak arra, hogy a házasságkötés halogatásának vagy végső soron elmaradásának elsődleges oka, hogy nem találták meg a megfelelő partnert. Lehet, hogy a digitális kor szülöttei, a mesterséges szociális hálózatok korában nehezebben teremtenek kapcsolatokat, mint a szüleik és a nagyszüleik, akiknek még sokkal kevesebb lehetősége volt ismerkedni? A jelenben kétségtelenül nehezíti a nők pártalálási esélyeit, hogy az egyetemeken és főiskolákon nagyobb számban vannak jelen, mint a férfiak, így nehezen találhatnak a magukéhoz hasonló, vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező partnert. Evolúciós pszichológiai okokból kifolyólag a nők nem szívesen adják alább az igényeiket, hiszen fontos, hogy a párjukra minden szempontból fel tudjanak nézni, illetve ez biztosítja a házasságok homogenitását is. A felsőoktatási intézmények házassági piac funkciója nagyon erős, amennyiben egy fiatal a diplomája megszerzését követő két éven belül nem talál párra, rohamosan csökken az esélye arra, hogy a korábbi elvárásainak megfelelő társat találjon²², azaz például olyat, akinek nincsen gyermeke, nem volt még házas és hasonló fokú iskolai végzettséggel rendelkezik, mint ő.

Ezt követően sok nő esik abba a csapdába, hogy oly sokáig keresgél, hogy a végén egyedül marad. Másik ok lehet, hogy sok fiatal a kapunyitási pánik hatására egyszerűen fél kilépni a nagybetűs életbe, fél az elköteleződéstől, a felnőtt léttől. Ezek az emberek tipikusan húszas éveik végén, harmincas éveik elején is a szüleikkel laknak, egyetemre vagy valamilyen más képzésre járnak dolgoznak, de eszük ágában sincs kilépni a gyermeki létből.²³ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy 1978 óta minden második házasság válással végződik, azaz a jelenleg családalapítás előtt álló generációban minden második ember elvált szülők gyermeke.²⁴ Okkal feltételezhetjük, hogy gyermekkori rossz tapasztalatai vezették arra, hogy ő maga nem akar megházasodni, sőt esetleg gyermeket sem szeretne. A Y generációra továbbá erősen jellemző, hogy a szabadságot, a függetlenséget mindennél többre értékeli és az elköteleződés hiánya nem csak a munkaerőpiacon jelentkezik, azaz, hogy 1-3 évente új munkahelyre mennek, hanem a párkapcsolatokban is. Ha valaki szeretné mindenek felett megőrizni a szabadságát, abba egy laza párkapcsolat még belefér, de egy család, gyerekek már nem igen.

A biztonságos fogamzásgátló gyógyszerek elterjedése is a házasságkötés ellen hatott. Korábban egy lánynak ajánlatos volt az ártatlanságát egészen a nászéjszakáig megőrizni, a férjhez menetel előtt nem élhetett szexuális életet, hiszen egy nem kívánt terhesség esetén „megesett lányként” már nem sok esélye volt a házasságkötésre, illetve a társadalom rosszállásával is szembe kellett néznie. Ráadásul a gyermeke sorsa is meg-

²¹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xtabla/nepmozg/tablnep11_06.html 2018 2018. 06. 01.

²² BUKODI 2002/2, 44. p.

²³ BUKODI 2002/2, 35. p.

²⁴ Indokolt az elvált szülők gyermekeit válási árváknak tekinteni? Lásd bővebben: HERCZOG MÁRIA (szerk): *Együtt vagy külön?* KJK Kerszöv. Budapest, 2002. 137–138. pp.

pecsételődött, „zabigyerekként” eleve hátrányos helyzetből kezdte az életét.²⁵ Amióta lehetőség van a nem kívánt gyermekáldás elleni védekezésre a lányok számára már nem annyira sürgető, hogy valaki bekösse a fejüket.

A meg nem kötött házasságok mellett egy másik jelenségnek is tanúi lehetünk, nevezetesen, hogy napjainkban a fiatalok egyre későbbi időpontban hozzák meg a döntést arról, hogy családot alapítanak. Míg az 1970-es években az emberek jellemzően 20-as éveik elején kötöttek házasságot és vállaltak gyermeket, addig a 2010-es években ez az életkor bőven 30 év fölé tolódott ki. Míg az 1970-80-as években 20 és 21 év közé esett a nők esetében az első házasságkötéskori életkor, a férfiaknál pedig 24 és 25 év közé, 2016-ra a nők esetében 28-ra, férfiak esetében 32-re emelkedett. A jelenség még erősebben jelentkezik a fővárosban, ahol a házasságkötési arányszám modális értéke átlódott a 30-34 éves korcsoportra. Budapesten a legidősebbek a menyasszonyok, átlagosan 31,7 évesek.²⁶ Ez a jelenség nemcsak Magyarországon figyelhető meg, hanem az Y generáció esetében (1980 és 1995 között születettek) egész Európában jellemző.

2.1. A házasságkötések száma hirtelen emelkedni kezdett

A 2010-es mélypontot követően a csökkenő tendencia váratlanul megfordult és meglepő mértékű növekedésnek indult.²⁷ Hét év alatt 35.300-ról 51.800-ra emelkedett. A tendencia mindenképpen öröndetes, bár a házasságok mérlege még mindig negatív, azaz még így is több házasság szűnik meg válás vagy megözvegyülés miatt, mint amennyi létrejön.²⁸ Ezen új jelenség okaira még kevésbé tudjuk a választ, mint a korábbi visszaesésre. De kiindulva abból, hogy 2010-2016 között csökkent a gyermektelenül és nőtt az egy vagy több gyermekkel házasságra lépők aránya²⁹, feltételezhetjük, hogy a kormányzat családtámogatási intézkedései állhatnak a háttérben. Hiszen azok, akik egy vagy több gyermekkel kötnek házasságot, korábban vagy élettársi kapcsolatban vagy mozaik családban éltek és nem tartották fontosnak kapcsolatuk legalizálását. A CSOK által elindított folyamat aztán – véleményem szerint – egyfajta divathullámot is teremtett, melynek következtében újra kívánatos lett házasságot kötni.

Ezen új jelenség következményeit is korai lenne még megjósolni, de ha a korábbi arányszámok nem változnak, akkor hamarosan – egy évtizeden belül – jelentősen meg fog emelkedni a válások száma.

3. A gyermekszületések száma csökkent

A múlt század közepén bekövetkezett radikális változások hatására az emberek többsége igyekezett városba költözni, ahol már nem volt szükség annyi segítő kézre, hiszen

²⁵ SOMLAI 2013, 44. p.

²⁶ A házasságkötési magatartás változásának demográfiai jellemzői <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf> 2018. 06. 10.

²⁷ 2011: 35.750, 2012: 36.161, 2013: 36.968, 2014: 38.780, 2015: 46.137, 2016: 51.805, 2017: 50.600

²⁸ Igaz csak kb. 10.000-rel kevesebb. 2010-ben kétszer annyi házasság szűnt meg, mint amennyi létrejött. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

²⁹ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

nem kellett földet művelni, állatokat gondozni, ennek következtében a családokban egyre kevesebb gyermek született. Ezt erősítette a gyermekhalandóság csökkenése is, az 1960-as évekre a megszületett gyermekek többsége már megérte a felnőttkort.

Nyilvánvalóan a gyerekszám csökkenésére hatott a fogamzásgátló módszerek elterjedése, hiszen ezek segítségével a tudatos családtervezés keretében a párok már szabályozni tudták, hogy pontosan hány gyermeket is szeretnének.

A családalapítás ideje a XXI. századra jelentősen kitolódott, ez is csökkenő gyermekszámot eredményezett. Míg az 1990-es években a nők jellemzően 20-24 éves koruk között adtak életet első gyermeküknek, a 2000-es évekre ez 25-29 év közé toldott, a 2010-es években pedig a 30-34 éves kismamák vannak többségben.³⁰

Az alacsonyabb társadalmi rétegekben mindig is több gyermek született, ez mára azal fokozódott, hogy a magas iskolai végzettséggel rendelkezők körében nagyon alacsony a gyermekvállalási hajlandóság, talán az erőteljesebb felelősségtudat miatt, de vannak ennél gyakorlatiasabb okok is. Míg az egyetemre végzett nőknek legfeljebb egy gyermeke van, a 8 általánost végzetteknek kettő vagy annál több. Ennek egyik kézenfekvő oka, hogy aki alapfokú iskolát végzett gyakorlatilag 14 éves korától építi a karrierjét, már 6 évet dolgozott, mire 20 évesen életet ad első gyermekének. Ezzel szemben, aki egyetemre jár, majd szakvizsgázik, a karrierépítést eleve legkorábban 26 évesen tudja elkezdni. Mivel rögtön nem hagyhatja ott az első munkahelyét, minimum 30 éves lesz első gyermeke születésekor. A két nő között lévő 10 év korkülönbség is magyarázza a gyermekek számában való eltérést.

Csökkeni a gyermekek számát, hogy sokan élnek élettársi kapcsolatban a fogamzóképes korban lévő nők közül. Tekintettel arra, hogy ezek a kapcsolatok sokkal kevésbé stabilak, mint egy házasság, kisebb érzelmi biztonságot jelentenek, így kevesebb gyermek is születik belőlük. Egy házasságra 1,83, míg egy élettársi kapcsolatra 1,17 gyermek jut.³¹

Érdeemes röviden megemlíteni a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése mögött meghúzódó szociálpszichológiai okokat is. Például azt, hogy manapság egy nőnek sokkal több mindenről kell lemondani, sokkal nagyobb áldozatot kell hozni az anyaság érdekében. Korábban nem kellett a továbbtanulás, a karrier, a szakmai sikerek és a családalapítás között választani, hiszen az előbbiekre eleve csak nagyon kevés nőnek volt lehetősége. Növeli a gyermeknevelés terheit, hogy a legtöbb anya nem túl sok segítségre számíthat a hétköznapiakban, hiszen a párja dolgozik, a nagycsalád már régen felaprózódott, a szülők sokszor messze laknak, vagy a túl későn vállalt gyerekek esetében lehet, hogy már nem is élnek. Nehezíti a szülők dolgát, hogy napjainkban lényegesen tovább tart egy gyermeket felnevelni, mint néhány évtizeddel ezelőtt, az utódok csak nagyon ritkán hagyják el a szülői házat 18 évesen, leginkább azzal kell számolni, hogy egészen a kora harmincas éveikig a szülők támogatására fognak szorulni. Még egy házasságban élő nőnek is számításba kell vennie azt, hogy viszonylag nagy esélye van arra, hogy a kapcsolat felbomlása miatt a gyermeket majd egyedül kell felnevelnie, ez is a gyermekvállalási kedv csökkenése irányába hat. Mivel a párkapcsolatok az esetek közel felében nem tartanak a sírig, az ismeretség elején eltervezett több gyermek sokszor meg

³⁰ GÉCZY GABRIELLA – KAMARÁS FERENC: *Népmozgalom 2011. január-február*. Statisztikai Tükör. (17) 2011.

³¹ MOLNÁR SAROLTA JUDIT: *Repedések a házasság intézményén*. Iustum, aequum, salutare. V. 2009/4. 233. p.

sem születik, mert a házasság már az első gyermek megszületése után (rosszabb esetben még az előtt) tönkremegy. Viszonylag ritkán, de az is előfordul, hogy a pár tudatosan nem akar gyereket, vagy mert a karrierépítés prioritást élvez náluk vagy mert gyermekkori traumáik, rossz kötődési mintázataik miatt alkalmatlannak érzik magukat a szülői szerepre. Sokan anyagi okok miatt mondanak le a gyermekáldásról, mások azért, mert egyszerűen nem találtak maguknak megfelelő partnert, vagy ha meg is találták, az már túl későn jött és biológiai okai lesznek a családalapításnak. Megint mások egyszerűen kifutnak az időből, mert azt hiszik – és a celebvilág is ezt a tendenciát erősíti – hogy egy nő akár ötvenéves korában is képes teherbe esni.

4. A válások száma emelkedett

A válások számának emelkedése is a II. világháborúhoz köthető, hiszen azt megelőzően csak nagyon ritkán került erre sor. Ennek számtalan oka közül kiemelendő a házasság felbontását lehetővé tevő jogszabályok szigora, a nők és a gyermekek válás utáni helyzetének megoldatlansága, a társadalmi elvárások, az erős vallásosság és a szigorú erkölcsi szabályok. Ezen tényezők a házasság stabilitása irányába hatottak, mely nem azt jelenti, hogy a házastársak minden esetben elégedettek voltak a párválasztásukkal és a jól működő párkapcsolatuk, az egymás iránti szeretet és tisztelet tartotta össze a családot, sok esetben inkább az ismeretlentől, az ellehetetlenüléstől és a környezet megvetésétől való félelem. Az embereknek sokkal több előnyük származott a házasságból, mint annak hiányából, így legtöbbször fel sem merült, hogy kilépjenek belőle, még akkor sem, ha esetleg a kapcsolat nem tette őket boldoggá. A XXI. században sok esetben bontják fel a házasságot azért, mert már nincs meg az az érzés, amely az elején megvolt. Ehhez segítséget nyújtott 1952-ben az új családjogi tv., amely forradalmi újításokat hozott elsősorban azzal, hogy megkönnyítette a válást. Korábban a házasság felbontására csak kivételes esetben volt lehetőség. Az új jogszabály a szigorú vétkességi rendszer helyett egy feldúltsági elven alapuló rendszert vezetett be, melyet a 2013-as Ptk. Családjogi Könyve is megtartott.

A válások száma 1965-ben ugrott először 20.000 fölé, hogy aztán 2014-ig így is maradjon.³² Ezek az értékek nagyjából állandóak a hetvenes évek óta, azaz 21.000-29.000 között mozognak. 2014-ben csökkent először a válások száma (19.576) 20.000 alá.³³

1990-ben a házasságok 31%-a, 2010-ben 46%-a végződött válással, azaz napjainkban 100 párból 46 elválik.³⁴ Ez azért nagyon fontos társadalmi szempontból, mert ez nem csak azt 92 embert érinti, akik a 200 főből búcsút mondanak egymásnak, hanem a családtagjaikra és a közvetlen környezetükre is erős hatással vannak. Főleg a gyerekekre. A gyermeket egyedül nevelő szülő nehezebben talál megfelelő munkát, hiszen a gyermeknevelést és a munkavégzést egyedül nagyon nehéz összehangolni, így az anya-

³² https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

³³ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

³⁴ FÖLDHÁZI ERZSÉBET: *Válás*. In: Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népesedéstudományi Kutatóintézet. Budapest, 2012. 23. p.

gi helyzetük is romlik. Legtöbbször a férfi az, aki elhagyja a közös lakást, őt a teljes társadalmi lecsúszás, a hajléktalanná válás fenyegeti.³⁵

A házasságkötések számának csökkenése és a válások számának emelkedése azt eredményezte, hogy 1978 óta a – válás és özvegyülés miatt – megszűnt házasságok száma meghaladja a házasságkötések számát.³⁶

5. Házasság helyett élettársi kapcsolat

Napjainkban már teljesen elfogadott, hogy sok pár élettársi kapcsolatban él házasság helyett. Ez azonban nem volt mindig így, sokáig rosszallóan tekintettek a „vadházasságban” élőkre. Az 1970-es években kezdett elterjedni, eleinte jellemzően özvegy emberek, később pedig elváltak választották ezt az együttélési formát. A XXI. században pedig a fiatalok tipikus választása lett, mintegy a házasság alternatívájaként szolgál vagy – ha megelőzi a házasságkötést – akkor egyfajta próbaházasság gyanánt. Míg korábban egyértelműen az alacsonyabb társadalmi rétegekben volt elterjedtet, ma már minden szinten megjelenik, bár a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében arányaiban még mindig ritkább.

Az élettársi kapcsolatok száma az egyes népszámlálások alkalmával folyamatos növekedést mutatott. 1990-ben 250.652, 2001-ben 599.875, 2011-ben 910.291 ilyen típusú együttélést regisztráltak. Jelenleg³⁷ a 2,7 millió magyar család 18%-a él élettársi kapcsolatban (483.000 család).³⁸ Ez 19%-os növekedés 2011-hez képest. A gyermekek 46%-a házasságon kívül³⁹, jellemzően élettársi kapcsolatból származik. 1990-ben ez az arány még csak 13% volt.⁴⁰

A társadalom hozzáállása egyértelműen megváltozott, ma már annak sincsen jelentősége, hogy az anyának van-e házassági neve, vagy nincs, már csak azért se, mert sokan a születési nevüket tartják meg a házasságkötés után is. Egy Kovács Józsefné egészen biztosan nem harminc éves, a fiatalok körében már egyáltalán nem jellemző az eféle névviseles. A környezet elfogadása ellenére a kormányzati hozzáállás mintha nem akarna változni. A Ptk. előkészítése során többször felmerült, hogy az élettársak hasonló jogokkal rendelkezzenek, mint a házastársak, ezt azonban végül teljesen elvetették, mint ahogy a családok védelméről szóló törvény és az Alaptörvény is a házasságon alapuló családokat preferálja. A szabályozás valóban kirekesztő, de a kérdésfelvetés jogos: amennyiben az élettársak ugyanolyan jogokat szeretnének, mint a házastársak, vajon miért nem kötnek házasságot?

Az élettársi kapcsolatban élő fiatalok sokszor adnak hangot annak, hogy számukra a házasság csak egy papír, amely egyáltalán nem fontos ahhoz, hogy boldogan éljenek együtt. Néhányan azért választják ez a megoldást, mert rossz gyermekkori emlékeik mi-

³⁵ TÓTH OLGA: *Válás és kapcsolatbomlás a mai magyar társadalomban - kutatások, nyitott kérdések*. Magyar Tudomány, 2016/2. 2. p.

³⁶ RUZSICSKA i.m. 27. p. doktiskjog.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/20956/m/3620

³⁷ 2016-os adat.

³⁸ https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_05_31 2018. 06. 01.

³⁹ TÓTH 2016/2, 3. p.

⁴⁰ GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA TAMÁS: *Demográfia*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2014.

att tartanak a válástól, ezt pedig úgy igyekeznek elkerülni, hogy nem kötnek házasságot. Való igaz, hogy ameddig boldogan együtt élnek tényleg nem sok jelentősége van annak, hogy azt törvényes keretek között teszik-e vagy sem. Azonban egy gyermek születése, a kapcsolat felbomlása vagy valamelyik fél halála nem várt bonyodalmakat okozhat és sokszor ilyenkor eszmélnek rá arra, hogy a házasság még jogilag sem csak egy „papír”.

Az élettársi kapcsolat preferálása mögött számtalan ok húzódhat meg. A korábban említett rossz gyermekkori tapasztalatokon túl a motivációk között szerepelhet az elköteleződéstől való félelem, a szabadság és függetlenség jelentőségének felértékelése, anyagi okok, illetve egy félreértelmezett „modern” gondolkodás is, miszerint a házasság ódivatú dolog, az igazán „vagányak” nem köteleződnek el egy életre.

Házasság vagy élettársi kapcsolat, valójában senkinek sincs köze hozzá, hogy a párok miért egyiket vagy másikat választják, azonban társadalmi szinten mégiscsak komoly következményei vannak a választásnak. Egy élettársi kapcsolat mindig sokkal instabilabb, rövidebb ideig tart és kevesebb gyermek születik belőle.⁴¹

III. Problémák, melyek a változásokból erednek

Az átalakulásnak számos következménye van, melyek lehetnek társadalmi, jogi és pszichológiai következmények, ám mivel ezek egymással szorosan összefüggenek nem érdemes őket élesen elválasztani egymástól.

Ami alapvető nehézséget okoz társadalmi szinten, hogy egyre kevesebb gyermek születik hazánkban és a könnyen felbomló és újra szerveződő családok miatt egyre kevesebb gyermeknek van édestestvére, sőt sok esetben féltestvére sem lesz. A családalapítás egyre kitolódó időpontja miatt, ha a szülők kapcsolata az első gyermek születését követően tönkremegy, a válás után a nőnek már nem sok esélye van egy új kapcsolatban újabb gyermeket szülni.⁴² A férfiaknál biológiai korlátok sokkal kevésbé vannak, az ő esetükben inkább csak arról lehet szó, hogy a nagypapa korhoz közelítve már nem szívesen gondolkodik a gyerekvállalásra.

A másik társadalmi szinten jelentkező probléma az „apátlanság”. A gyermekek a szülők kapcsolatának felbomlását követően jellemzően az anyával maradnak és sok esetben teljesen megszakad a kapcsolatuk az apával. A kérdéssel *Ranschburg Jenő* és *Philip Zimbardo* is sokat foglalkozott és arra jutottak, hogy az apa nélkül felnövő gyermekek sok területen hátrányba kerülhetnek, illetve ami ennél is nagyobb baj, ha a jelenleg széles körben elterjed, annak igen súlyos szociológiai következményei lesznek. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a környezet is erőteljesen megváltozott: az élet minden területén egyre fontosabb szerepet játszik a szociális média, az internet, a videójátékok és a pornográfia. Emiatt a gyermeknek – elsősorban a fiúknak – még nagyobb szükségük lenne az apai jelenlétre.⁴³

⁴¹ S. MOLNÁR EDIT: *Élettársi együttélések – tények és vélemények*. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a504.pdf>. 2018.06.15. 73–64. pp.

⁴² 1980-ban az elvált nők 65,15-a 35 év alatti volt, napjainkban 29,4 % Lásd: TÓTH OLGA: *Válás és kapcsolatbomlás a mai magyar társadalomban – kutatások, nyitott kérdések*. Magyar Tudomány. 2016/2. 3. p.

⁴³ ZIMBARDO, PHILIP – COULOMBE, NIKITA: *Nincs kapcsolat*. Libri, Budapest, 2016. 83–84. pp.

A környezeti és a társadalmi átalakulás jelen állapotában a korábbi nemi szerepek is lassan eltűnőben vannak⁴⁴, de az új elvárások, az új szerepek még nem alakultak ki. Korábban a fiúk és a lányok gyermekkorra, neveltetése és az életük végcélja is élesen elkülönült egymástól. A fiúk tanultak, sportoltak, majd férfiként dolgoztak, karriert építettek, pénzt kerestek, politizáltak. A lányok édesanyjuknak segítettek, majd felnőve maguk is anyák és feleségek lettek, életük végcélja a gondoskodás volt. Ma már ez nem ilyen egyszerű.⁴⁵

További nehézségek adódhatnak abból, hogy legyengült a családok stabilitása, megtartó ereje, ennek következtében már csak nehezen képes eleget tenni a feladatainak. Pedig a korábban említett funkcióin túl is számos feladata lenne a családnak, hiszen az ember a családjában tanulja az önismeretet, a társas kapcsolatok szabályozását, az alkalmazkodást, az elfogadást, az együttműködést, a konfliktuskezelést. A szűkebb-tágabb familiánk körében alakul ki a kötődés, tanuljuk meg a férfi-női illetve apai-anyai szerepeket, a valahova tartozás jelentőségét, az elköteleződést és az intimitást. Amennyiben a család ezen tanító feladatának nem tud eleget tenni annak komoly társadalmi következményei lehetnek, de a családban nevelkedő gyermekeken is életre szóló sebet ejtethet egy rosszul működő familia.

IV. Megoldási javaslatok

Egy régóta formálódó társadalmi szintű probléma megoldása nem valósulhat meg egyik pillanatról a másikra. Először a cél meghatározására van szükség. Elsősorban az volna a kívánatos, hogy több gyermek szülessen és ők ideális családi környezetben nőhessenek fel. Érdemes megfontolni, hogy mi szükséges ahhoz, hogy a párok gyermekvállalási hajlandósága fokozódjon? Az anyagi biztonság, mint alapfeltétel a családtámogatási rendszer, a családi adókedvezmények, a lakásvásárláshoz nyújtott állami támogatás segítségével nagyjából megvalósulni látszik, úgy érzem, hogy az állam ennél többet már nemigen tehet a cél megvalósítása érdekében. Miért van akkor, hogy a megszülető gyermekek száma mégsem változik jelentősen? A 2011-es mélyponthoz képest (88.049 gyermek született), 2016-ban valóban egy kiugrás tapasztalható (93.063), ám ez a következő évre ismét visszaesett (91.600), tehát tartós változást nem hozott a CSOK.⁴⁶ Mondhatjuk, hogy a nagyból ötezer fős különbség jelentős, de hol van ez a korábbi adatokhoz képest? 1985-ben 130.200, 1975-ben pedig 194.240 gyermek látta meg a napvilágot.

Az anyagi biztonság csak egy dolog a gyermekvállalásról szóló döntés meghozatala során. Ami ennél is sokkal fontosabb az a stabil párkapcsolat, az egymás iránti bizalom és tiszteltet, az elköteleződés, a biztonságos családi környezet, a jó szülői minta és az, hogy a gyermek iránti vágy legyen közös, azaz ne csak az egyik fél akarja. De mit tehet ezekért az állam, a társadalom?

Álláspontom szerint ezeket a kérdéseket nem lehet a jog eszközeivel megoldani. Amit társadalmi szinten tehetünk, az az, hogy a család mellett működő szakemberek

⁴⁴ SOMLAI 2013, 17. p.

⁴⁵ SOMLAI 2013, 41. p.

⁴⁶ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html 2018. 06. 28.

szerepét átértékeljük, hiszen ők azok, akik ha távolról is de belelátanak a család életébe, ráadásul éppen az lenne a feladatuk, hogy segítsék a működésüket. Az óvoda, iskola, a gyámhivatal, a védőnői hálózat, a családsegítő központ általában két megoldást ismer: „nem a mi dolgunk, nem szólunk bele”, illetve a büntetést. Egyik sem jó megoldás. A családoknak valódi támogatásra, segítségre, iránymutatásra lenne szüksége, hiszen a szülők nem azért mutatnak rossz példát a gyerekeiknek, mert ártani akarnak nekik, hanem mert nem tudják hogy kell jó példát mutatni. Érdemes lenne újragondolni az ügyvédek szerepét is, mert sokszor nekik köszönhető, hogy a család annyira szétesik, hogy a párkapcsolat megszűnése egyúttal a szülő-gyerek kapcsolat megszűnését is eredményezi. Sokkal nagyobb teret kellene engedni a mediációnak - amennyiben szükséges – a párterápiának, ahol természetesen nem az a cél, hogy belekényszerítsük a szülőket egy olyan kapcsolatba, amit nem akarnak fenntartani, hanem az, hogy tudják úgy lezárni a kapcsolatukat, hogy a későbbiekben a közös gyermekeik érdekében képesek legyenek egymással együttműködni.

Felhasznált irodalom

BUKODI ERZSÉBET: *Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben.* Szociológiai Szemle 2002/2.

FÖLDHÁZI ERZSÉBET: *Válasz.* In: ÖRI PÉTER – SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről.* KSH Népesedéstudományi Kutatóintézet. Budapest, 2012.

FRIVALDSZKY JÁNOS: *A házasság és a család: elnyomó hatalmi viszonyok, avagy a jog relacionális jellegének prototípusai.* In: Iustum, aequum, salutare, PPKE JÁK Jogtudományi folyóirat IV.2008/3. Szent István Társulat. Budapest.

GÉCZY GABRIELLA – KAMARÁS FERENC: *Népmozgalom 2011. január-február.* Statisztikai Tükör. (17) 2011.

GLASCHE, STEFANIE: *A patchwork család.* Saxum, Budapest, 2013.

GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA TAMÁS: *Demográfia.* Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2014.

HERCZOG MÁRIA (szerk): *Együtt vagy külön?* KJK Kerszöv. Budapest, 2002.

HORVÁTH-SZABÓ KATALIN: *A házasság és a család belső világa.* Párbeszéd Alapítvány. Budapest, 2011.

MOLNÁR SAROLTA JUDIT: *Repedések a házasság intézményén.* Iustum, aequum, salutare. V. 2009/4.

NOVÁK ÉVA: *A családról mindenkinek.* Jate Press. Szeged, 2009.

S. MOLNÁR EDIT: *Házasság és válás* <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> 2018. 05. 21.

S. MOLNÁR EDIT: *Élettársi együttélések – tények és vélemények.* <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a504.pdf>. 2018.06.15.

SOMLAI PÉTER: *Család 2.0.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2013.

TÓTH OLGA: *Válás és kapcsolatbomlás a mai magyar társadalomban – kutatások, nyitott kérdések.* Magyar Tudomány, 2016/2.

ZIMBARDO, PHILIP – COULOMBE, NIKITA: *Nincs kapcsolat.* Libri. Budapest, 2016.

Egyéb források:

Alapjogi Charta, New Yorki Egyezmény.

1946. évi XXIX. törvény.

II/3012/2012 AB határozat.

<https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/ezer-lampas-ejszakaja-2018/> 2018. 06. 21.

2011-es népszámlálás: a családok 19,8 %-a egyszülős, 2016-ban 503.000 egyszülős család volt.

https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_05_31

<https://www.coparents.com/coparenting/what-is-co-parenting.php> 2018. 06. 22.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

http://www.ksh.hu/docs/hun/xtabla/nepmozg/tablnep11_06.html 2018 2018. 06. 01.

A házasságkötési magatartás változásának demográfiai jellemzői.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf> 2018. 06. 10.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

dokitiskjog.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/20956/m/3620

https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_05_31 2018. 06. 01.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html 2018. 06. 28.

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN*

Az igazságügyi statisztika a hivatalos magyar statisztikában

I. A történelem előtti idők (–1867)

A hivatalos magyar statisztikai szolgálat megalakulását megelőző korszakban a statisztikai adatgyűjtés, feldolgozás és elemzés munkáit a Magyar Tudományos Akadémia 1860-ban megalakult Statistikai Bizottmánya (később Statisztikai Bizottság) vállalta magára. *Csengery Antal*, a Statisztikai Bizottság első elnöke így határozza meg a Bizottság feladatát: „gyűjteni, rendezni, megbírálni s más államok adataival is egybevetve feldolgozni mindennemű statisztikai adatokat, melyek a magyar koronához tartozó országok közviszonyaira vonatkoznak; s az ekképp feldolgozott adatok füzetenként közrebocsátása által előkészíteni Magyarország lehetőleg hű statistikája megírását.”¹

A Statisztikai Bizottság tagjai közül *Konek Sándor* – sokirányú egyéb kutatásai mellett – foglalkozott Magyarország bűnvádi statisztikájával is. A MTA kiadásában e tárgykörben két nagyszabású tanulmányt jelentetett meg.

Az 1875-ben megjelent tanulmány főleg az 1872, 1873 évre vonatkozó adatokat tartalmaz, nemek életkor-csoportok, családi állapot, családi körülmények, vallás, foglalkozás, műveltség, vagyoni helyzet, belföldi vagy külföldi szerinti csoportosításban. Az elítéltekre vonatkozó elemzésekben helyenként téves következtetéseket von le, mivel az elemzéshez a megoszlási viszonyszámok mellett nem használ kriminalitási arányszámokat. Vizsgálja az elkövetett bűncselekményeket, büntetett előéletet ill. visszaesést, a kiszabott jogkövetkezményeket. Egyes táblázatok összehasonlítást is tartalmaznak Ausztriai és Poroszországi adatokkal.

Az 1879-ben megjelent tanulmány (1. kép), mint a címe is jelzi, öt év, 1873–1877 adatait öleli fel. A tanulmány első része lényegében ügyforgalmi adatokat tartalmaz, bár sajátos módon egysége nem az ügy, hanem a feljelentések száma és a „perbefogott”. Az év folyamán perbefogottak száma, az ebből elítéltek és a büntetlenek találtak különbözete adja az év végén perbefogva maradtak számát. Ezen egyenleget bemutatja, idősróban (5 év), a büntett neme szerint, az eljárás végeredménye szerint. Meghatározza az öt

---

* prof. em. ELTE Állam és Jogtudományi Kar

¹ CSENERY ANTAL: 1860. május 20-án a MTA Igazgatótanácsához a Statisztikai Bizottság megalapításával kapcsolatos leveléből.

év átlagát, és az egyes évek adatait ezen átlag százalékában fejezi ki. Minthogy az erőszakos cselekmények gyakorisága nagyobb, mint a vagyon elleni bűncselekményeké, megállapítja, „hogy a büntettség egyik főforrása nem annyira az ínség, nyomor, mint inkább az indulatosság, népünk erőszakoskodásra való nagyobb hajlama, a szenvedélyek féktelensége és dulakodási viszketeg”²

1. kép

A továbbiakban az elítéltekkel foglalkozik, és pedig az elkövetett bűncselekmények és a kiszabott büntetések szerinti csoportosításban. Ezt követi a személyi (demográfiai) adatok szerinti csoportosítás. Abból, hogy a fiatal nők bűnözése magasabb a fiatal fiúkénál a női emancipáció szükségességét vonja le következtetésként. A családi állapot elemzésénél sem hasonlítja adatait a népesség vonatkozó adataihoz, és azt sem, hogy a két nem eltérő halandósági adatai befolyásolják a két nem özvegyeinek bűnözési gyakoriságát. Vizsgálja az elítéltek foglalkozását, iskolai végzettségét, írni-olvasni tudását, vallását, vagyoni helyzetét, illetőségét, előéletét. A tanulmány végén a kihágásokkal foglalkozik, és pedig a feljelentések kapcsán elemzi az ügyforgalmat. Részletesen kitér a sajtóvétségekre, amelyeknek csekély száma a sajtó vezetésének higgadtabb voltára és a sajtószabadságra utal nézete szerint.³

² KONEK SÁNDOR: *Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából*. MT Akadémia, Budapest, 1879. 18. p.

³ KONEK SÁNDOR: *Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából*. MT Akadémia, Budapest, 1875. 55. p.

II. A kezdetek (1867–1900)

1. A bírósági statisztika kialakulása

A bírósági bűnügyi statisztika közel 140 éves múltra tekinthet vissza. Már az önálló magyar Királyi Statisztikai Hivatal első igazgatója, *Keleti Károly* is több ízben bírálta, tekintettel arra, hogy a bűnügyi statisztikában alapvető megfigyelési egység a bűncselekmény, de az egyes bűncselekményi tényállásokat szabatosan meghatározó törvény még nem állt rendelkezésre. A kriminálstatisztika fejlődésében jelentős állomást jelentett az 1878. évi V. törvény, a büntettekről és vétségekről, amely lehetővé tette a törvényileg meghatározott bűncselekmények statisztikai rendszerezését. Ezt követően 1881-től megindult a Magyar Statisztikai Évkönyvekben a rendszeres igazságügyi statisztikai adatközlés.

Az 1881-ben megjelent évkönyv az 1878 évre vonatkozó adatokat tartalmazza. Az adatokon kívül tartalmazza a büntettek és vétségek miatti vizsgálatok menetét és eredményét, a perbefogatások menetét és eredményét, az elítélt személyekre kiszabott büntetések nemét és tartamát, az elítéltek személyes viszonyait. Foglalkozik a sajtóvétségkel és kihágásokkal, továbbá az ügyészségi börtönökkel, a kir. járásbíróóságok fogházaival és az országos fegyintézetekkel. Mai szakkifejezéseinkkel élve felöleli a teljes büntetőeljárást a nyomozástól a büntetésvégrehajtásig, mind az eljárás, mind az érintett személyek oldaláról, mindezt 11 táblázatban.

1982 és 1987 között nagyjából ugyanezeket a táblázatokat tartalmazza az évkönyv az 1885. évi bővül a letartóztatottak számával, az 1886. évben már a feljelentések száma, és a közigazgatási hatóságok fogházában lévő letartóztatottak száma is szerepel. 1890-től a fellebbviteli ügyek táblájával bővül a fejezet, a Tanügyi fejezetben pedig megjelenik a Börtöniskolák c. tábla. A táblák száma már 16.

Az 1894. évi Évkönyv jelzi a Hivatal új igazgatójának, *Jekelfalussy Józsefnek* a hatását. Megváltozik a fejezet címe: nem Igazságszolgáltatás, hanem Jogszolgáltatás lett. A cím változással együtt a tartalom is bővül, új a Jogszolgáltatási szervezetek és személyzet, Az ügyvédek, ügyvédjelöltek kamarák szerinti adatai, Az országos javítóintézetek adatai, továbbá A m. kir. bíróságok által külhatalmak részére és a külállamok által a m. kir. bíróságok részére kiszolgáltatott büntettek száma. A korábbi táblázatok jobb rendszerben, áttekinthetőbben és több adatot tartalmazva kerültek közlésre. Az évkönyv kibővült Horvát-Szlavonország és Fiume adatainak a feltüntetésével. Az évkönyv 1893-ig terjedő adatokat tartalmaz, de a korábban nem közölt, vagy kevesebb tartalommal közölt táblákban akár 1881-ig visszamenően is közöl adatokat. A fejezet 50 oldal terjedelemben 30 témában 56 táblát tartalmaz. Az 1896-os évkönyv a házassági perek tábláival egészült ki.

Az 1898-as évkönyv jelentősen bővült, új fejezetek A m. kir. ügyészségek ügyforgalma, A kir. főügyészségek ügyforgalma, A m. kir. közigazgatási bíróság tevékenysége, Az ügyvédi bizottságok működése, A gyakorlati bírói vizsgálatok, A telekkönyvi vizsgálatok, Törvényszéki orvosi vizsgálatok és A kolozsvári birtokrendező mérnöki vizsgálatok táblái. Ezzel a témák száma már 39-re, a táblák száma 69-re növekedett.

Az 1899 évi évkönyv újabb négy témával bővült: Az ausztriai cs.k. és a m. kir. elsőfokú consuli bíróságok ügyforgalmának, valamint A Konstantinápolyban székelő ausztr-

riai cs.k. és a magyar.kir. consuli főtörvényszéknek az ügyforgalmával, továbbá A kir. közjegyzői kamarák ügyforgalma és működése, valamint Az ügyvédi kamarák ügyforgalma és működése című témákkal.

Összefoglalva megállapítható, hogy a XIX. század utolsó húsz évében az igazságügyi statisztika ill. a jogszolgáltatási statisztika hivatali működése jelentősen fejlődött, az évszázad végére évenként közel 40 témában, mintegy 60-70 táblában nagyon gazdag tartalommal jelentkeztek az évkönyvek.

2. A bűnügyi statisztika jelentőségének növekedése

Jekelfalussy felismerte a nemzetközi összehasonlítások fontosságát, de kifejtette azt is, hogy a bűnügyi statisztikai adatok összehasonlításánál elengedhetetlen az egyes országok törvénykezési szabályozásának az ismertetése, mert e nélkül mint írja, „képtelenség a különböző államok bűnügyi viszonyait összehasonlítani még kevésbé pedig erkölcsi állapotaikra következtetést vonni.” Jól ismerte a Nemzetközi Statisztikai Kongresszusoknak a bűnügyi statisztikai adatok összehasonlítására vonatkozó határozatait.

1883-ban megjelent tanulmányában a bűnügyi statisztikai adatok 1873-tól 1880-ig terjedő sorát elemzi, korábbi adatok nem álltak rendelkezésére, 1880-tól pedig a büntetőjog kodifikációja miatt (1878. évi V. tc.) elkerülhetlenné vált az adatgyűjtés nyomtatványainak a módosítása. Munkájában kifejti, hogy milyen nagy jelentősége van az igazságügyi statisztikai adatoknak a kormányzati munkában, mert lehetővé teszi a bíróságok működésének megismerését, következtetéseket enged levonni a fennálló törvények hatásáról is.

Törvény és hatóságstiszteelő nézeteit fejezi ki, hogy a feljelentések számának emelkedésében a bíróság és a bírósági eljárás iránti bizalom kifejezését látja. A feljelentések számának növekedése mellett az ügyhátralék mégis csökken, amivel azt igazolja, hogy a bíróságok fontos hivatásuk tudatában meg is felelnek a beléjük helyezett bizalomnak. A feljelentésekből vizsgálati eljárás elrendelése nélkül lezárt ügyek arányából (6,5–9,6%) arra a következtetésre jut, hogy a bíróságok „czéltudatos gonddal s óvatossággal járnak el.”⁴

A büntett vagy tettes ki nem puhatolása miatt megszüntetett eljárások arányáért (14,7–18,5%) a rendőrség szervezetlenségét és tájékozatlanságát okolja. (Megjegyzem, hogy jó lenne, ha napjainkban is ilyen arányú ismeretlen tettes miatti megszüntetéssel számolhatnánk! Az elmúlt években 50% körül ingadozott, 2010-ben 49,5% volt az ismeretlen elkövetők aránya!)

Felismeri, hogy az alkalmazott statisztikai megfigyelés nem ad lehetőséget a vádlott személyek számának megállapítására, mivel a vizsgálati fogságban lévők száma nem csak az „előleges letartóztatásban” lévők számát tartalmazza, hanem az „első bírósági ítélet után a jogerőre emelkedésig tartó fogságban” lévők számát is. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a századfordulón korszerűsített statisztikai megfigyelést már a másodfokú, jogerős ítéletekre építették.

Az elítéltek személyi adataiból bizonyítani akarja, hogy a nemzet, „közmorál dolgában ha nem jobban, de semmi esetre sem áll rosszabbul, mint bármely más állam.” En-

⁴ JEKELFALUSSY JÓZSEF: *Hazánk bűnügyi statisztikája 1873–1880. Különös tekintettel a büntett miatti elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira.* Budapest, MTA 1883.

nek igazolására a családi állapot, a foglalkozás, a műveltség és vagyoni állapot adatait sorakoztatja fel. Megállapításainak megalapozottságát gyengíti, hogy – nyilván a megfelelő népességi adatok hiányában, – nem alkalmaz specifikus kriminalitási arányszámokat, hanem csak megoszlási arányszámokat. A foglalkozási adatokból keserűen állapítja meg a tisztviselők viszonylag magas arányát az elítéltek között.

„Ámde egészséges viszony-e az, hogy nálunk éppen a hosszas és fáradságos előkészületeket feltételező közszolgálati pálya nyújt legkevesebb anyagi biztosítékot, még a legszerényebb élélhetésre is?! Egészséges viszony-e az, hogy a társadalmi szokások oly magatartást, viselkedést és külső megjelenést követelnek a köztisztviselőtől, mintha foglalkozása számára fényes – vagy legalább megfelelő módot és eszközöket is biztosítana?! Egészséges viszony-e az, hogy pl. egy alantasabb tisztviselő, a kinek legalábbis tisztességes kabátban és fehérneműben kell hivatalában megjeleneni, s nem bocsáthatja gyermekét sem mezítláb az iskolába: alig bír hivatala után annyi fizetéssel, mint amennyit az utolsó napszámos keres, aki elé azonban a társadalmi szokások semminemű igénnyel nem lépnek?!”

Fontosnak tartja a büntetett előéletre vonatkozó adatokat, mivel ezekből lehet megítélni a büntetőítéletek hatékonyságát. A 18% körüli, csökkenő tendenciájú arányt kedvezően értékeli. Az elítéltek nem, kor és vallási adatainak nem tulajdonított jelentőséget.

Befejezőként kifejezi azon óhaját, „vajha az elmondottak felkölténék jogászköreink figyelmét is, hogy ha ezek belátva a bűnügyi statisztika szükségét, annak pontosabb felvételét és gondos feldolgozását ajánlanák: bíróságaink, különösen járásbíróságaink is több kedvvel és buzgalommal állítanák össze a kívánt kimutatásokat, és nem hallanának többé annyi panaszt a „rőfszámra terjedő statisztikai tabellák ellen. Pedig hát megbízható statisztika nélkül egészséges igazságügyi politika nem képzelhető”.

3. A fogház statisztika megteremtése

1887-ben hiánypótló kiadvány jelent meg a Hivatalos Statisztikai Közlemények c. sorozatban, Fogházaink állapota 1872–1886, *Jekelfalussy József* szerkesztésében. Bár a kötet csak tizenöt év adatait tartalmazza, és nem terjed ki a börtönök és fegyházak állapotára, mégis megállapítható, hogy hasonló statisztikai kiadvány mindmáig nem jelent meg. A több mint 120 oldalas táblaanyagának igen gazdag elemzését tartalmazza a kiadvány. Bevezetőként történelmi áttekintést nyújt a szabadságvesztés büntetés alakulásáról, és bemutatja a vizsgálathoz használt kérdőívet. Elemzi a vizsgálati foglyok és a jogérvényes ítélettel letartóztatottak létszámát, összehasonlítva azt a felügyelő és őrszemélyzet létszámával.⁵

A fogházak számát és elhelyezését, a fogházhelyiségek és azok berendezését vizsgálva kitér az egy fogolyra jutó légköbméter számra, a szellőzés, a megvilágítás és a fűtés vizsgálatára, az ivóvíz minőségre, kifejtve ezen tényezőknek a foglyok egészségre gyakorolt hatását. Az áttekintett tizenöt év alatt jelentős beruházások történtek, de mivel a foglyok száma is emelkedett lényegi javulás nem állapítható meg. Részletesen ismerteti a letartóztatottak élelmezési adatait, a betegek étrendjét, mindegyiknek a költségeit is számolva. Az egészségügyi viszonyok elemzésében a betegségek okait különösen a

⁵ JEKELFALUSSY JÓZSEF: *Fogházaink állapota 1872–1886*. Nemzetgazdasági Szemle. 1887. XI. évf. 11. füz.

zsúfolt elhelyezésben, a nem megfelelő szellőztetési lehetőségben és a nem kielégítő táplálkozásban látja.

Nagy figyelmet fordít a letartóztatottak munkaviszonyaira is. Nézete szerint a fogházi munka közgazdasági és erkölcsjavító szempontból is fontos, egyrészt, hogy a letartóztatottak ne legyenek henye fogyasztói a társadalomnak, hanem legalább élelmezésük és egyéb szükségleteiknek egy részét munkájukkal fedezzék. Másrészt a munka javítólag, nemesítőleg hat, és aki valamilyen iparágban jártasságot szerzett szabadulása után könnyebben tud munkát találni. Táblázataiban felsorolja azon iparágakat, amelyekben rabmunkáltatás folyik, a munkanapok számát és a keresmény összegét.

Az erkölcsnevelés fontos eszközének tekinti az oktatást és a fogházi könyvtárakat is. A hitoktatást kielégítőnek tartja, de az elemi oktatást nem. A hitoktatást 176 lelkes végzi, míg az elemi oktatásra mindössze 21 tanítót alkalmaztak. (67 fogházban). A fogházi könyvtárakat jól ellátottnak tartja, a művek száma megközelíti a rabok számát, a példányok száma pedig többszörösen meghaladja azt. A továbbiakban foglalkozik még a rabok tartási költségeivel, a letartóztatottak segélyezésével, a rabsegélyező-egyletek működésével és a fogházak fegyelmének kérdéskörével. Ez utóbbi kérdéskör tárgyalásának érdekessége, hogy nemcsak a letartóztatottak, hanem a felügyelő és őrszemélyzet fegyelmi kérdéseit is vizsgálja.

III. A fénykorszak (1900–1914)

1. Az 1900. évi igazságügyi statisztikai reform

Jekelfalussy igazságügyi-statisztikai munkásságának tetőpontját az 1900. évi igazságügyi-statisztikai reform jelentette. Ezt az évet mérföldkőnek szoktuk nevezni az igazságügyi-statisztika történetében. Korábban az adatgyűjtés lajstromos rendszerben készült és a megfigyelés az elsőfokú ítéletre épült, így azok is bekerültek a bűnügyi statisztikába, akiket másod- vagy harmadfokon felmentettek, viszont hiányoztak belőle azok adatai, akiket a felsőbb bíróságok ítélték el. Mindkét hiányosság korrigálása az 1900. jan. 1-jén életbeléptetett új statisztikai megfigyelési rendszerrel történt meg, ekkor került bevezetésre a bírósági statisztikában az egyéni lap rendszere, a kérdőív. A megfigyelés egysége ettől az időszaktól kezdve a jogerős elítélt lett. Mindkét módosítás mindmáig fennmaradt a bírósági statisztikában, és vitathatatlanul *Jekelfalussy* elmélyült igazságügyi-statisztikai szemléletének az eredménye.

Az ezerkilencszázas évek elejétől a büntető törvénykönyv számos módosításának és kiegészítésének megfelelően a statisztikai adatgyűjtési rendszer is korszerűsödött, amelllett, hogy az adatok időbeli összehasonlíthatóságának szempontja sem szenvedett nagyobb csorbát. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1900. évi táblái kisebb sorrendi és formai változásoktól eltekintve megegyeznek a korábbi táblázatokkal. 1901-ben új tábla a kegyelmi kérvényekre, az 1900-ban létrehozott Kir. Koronaügyészségekre és egyes bűncselekmények elkövetési idejére vonatkozó táblák, továbbá több tábla is foglalkozik a letartóztatási intézetekből és a fogházakból szabadult személyek részletes adataival. Így a témák száma már 56 lett. 1902 és 1912 között a témák száma 58-ról 80-ra, a táb-

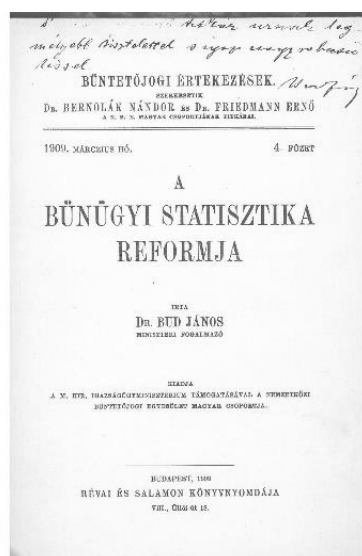

lák száma 89-ről 110-re növekedett. Új az 1871: VIII. t.c.z. 35.§-a értelmében alakított legfőbb fegyelmi bíróság ügyforgalma és a hatásköri bíróság 1911–1913. évi ügyforgalma. Hét új tábla foglalkozik telekkönyvi, birtokrendezési, jogositvánnyal rendelkező földmérők és vállalataik adataival, továbbá az áru- és értéktőzsde adataival. Három új tábla a közigazgatási hatóságok tevékenységét mutatja be, hat új tábla foglalkozik az elítéltek demográfiai adataival. Az 1913. évi évkönyv már csak 51 témát, 66 táblát tartalmaz, számos tábla nem került közlésre, másokat pedig kevesebb tartalommal összevontak.

2. A két nevezetes kötet

A korszak legjelentősebb igazságügyi statisztikai eredményeit nem az évkönyvek, – bár azok is rendkívül színvonalasak voltak, – hanem a két bűnügyi statisztikai kötet, az 1904–1908 évi és az 1909–1913 évi adatokat tartalmazó kötetek jelentik. Az 1904–1908 évi kötet egy 84 oldalas Általános jelentés című elemzést tartalmaz,⁶ melyet *Bud János* min. segédtitkár, a kötet szerkesztője írt. További 235 oldal 60 táblát tartalmaz, jó néhány közülük több oldalas. valamennyi tábla abszolút számokat és viszonyszámokat is tartalmaz. A táblák általában többszörösen kombinált táblák, némelyik 4-5 ismérv szerinti bontásban közöl adatokat. A táblák kiterjednek a büntetőeljárás folyamatára, az elkövetett bűncselekményekre, azok idejére és helyére, az elkövetők demográfiai adataira, és a jogkövetkezményekre. A táblázatokat a kötet végén négy kartogram egészíti ki. Kuriózumként jegyzem meg, hogy a kötet végén 1 oldalon a sajtóhibák szerepelnek, összesen 14!

2. kép

⁶ BUDAY LÁSZLÓ: *Előszó*. In: A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913 évekről. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1919. 6. p.

Az 1909–1913 évi adatokat tartalmazó kötet, melynek szerkesztője *Kenedy László* volt, csak 1919-ben jelent meg. Előszavát *Buday László* írta⁷, aki főleg azt fejtegeti, hogy mennyire megváltozott a bűnözés a háború alatt ill. miatt, különösen a nemek aránya. A férfiak aránya jelentősen csökkent, ha el is követtek valami bűncselekményt akkor katonai bíróság elé kerültek. A nők aránya jelentősen növekedett, hiszen nem voltak hozzászokva a családfenntartó, kenyérkereső munkához és a háború miatt házi munkájuk és a gyereknevelés mellett ez is rájuk hárult. (Megjegyzem, hogy a második világháború idején lényegesen kisebb volt ez az arányeltolódás). Az előszót követi egy 175 oldalas általános jelentés, amely nemcsak elemzi a feldolgozott adatokat, hanem oknyomozó elemzést is végez, kiterjedve a természeti tényezők hatására, az emberben rejlő tényezőkre, a társadalmi tényezők hatására, a gazdasági okokra, továbbá az elkövetés helyére. A részletes kimutatások 241 oldalon Magyarországról 35, Horvát-Szlavonországról 5 táblát közölnek. Hasonlóan az előző kötethez, a táblák több ismérvet tartalmaznak, kiemelkedő a területi bontás: mintegy 90 oldalon keresztül minden adatot területi részletezésben közöl. (Megjegyzem ez a területi bontás sem az elkövetés helyét, sem az elkövető lakóhelyét nem jelenti, hanem az ítélkező bíróság székhelyét, ami legtöbb esetben az elkövetés helyén vagy annak közelében van.)

Ezt a gazdag adatgyűjtést és adatközlést, és az elmélyült tudományos elemző munkát törte meg az I. világháború és szomorúan állapíthatjuk meg, hogy ilyen bőséges adatközlésre azóta sem került sor.

IV. A két világháború, és a háborúk közti időszak (1914–1945)

A két világháború a statisztikai évkönyvek sorozatában is súlyos csapást jelentett. Az 1914-es évkönyv *Jogszolgáltatás* cím alatt még 52 témakörrel, 71 táblázattal jelenik meg, de ezt követően rohamosan csökken a táblázatok száma, 1915-ben már csak 27 témakör, 70 táblázat, 1916 és 1925 között már csak három összevont kötet jelenik meg, 17 ill. 16 témakörrel, 44–46 táblázattal. A táblák a szervezetre, az ügyforgalomra, az ügyészségekre, a közjegyzői kamarákra, az ügyvédi kamarákra és a telekkönyvi ügyekre vonatkozó adatokat tartalmazzák. A házassági perekről a korábbinál lényegesen kevesebb tábla szerepel, a tulajdonképpeni bűnügyi statisztikáról egyetlen téma, 16 táblával, de ezek is nagyrészt eljárási adatokat tartalmaznak és csak keveset a bűncselekményekről és az elítéltekről.

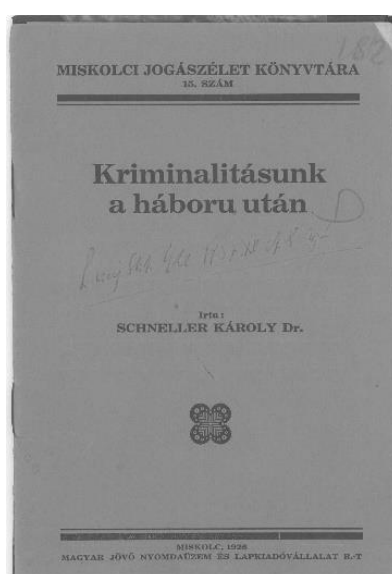
1926-tól újra évenként jelenik meg a Magyar Statisztikai Évkönyv, kezdetben 17, majd 1930-tól 1938-ig 19 témával, 54 táblával, újból közlik a büntetőintézetek és dologházak, továbbá a javítóintézetek adatait. Az 1939 végén megjelent 1938-as évkönyv első alkalommal közöl adatokat a Felvidékkel és Kárpátaljával megnagyobbodott országról, mindössze 25 oldalban a 444 oldalas kötetben. A jogszolgáltatással a 25 oldalon egyetlen tábla sem foglalkozik.

⁷ KENEDY LÁSZLÓ: *Általános jelentés*. In: A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913 évekről, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1919. 1–175. pp.

Az 1939-es és 1940-es évkönyv már a II. világháború kezdetét jelzi: 6-6 téma maradt, 21-21 táblával a Jogszolgáltatás c. fejezetben, mindössze a szervezetre, az ügyvédi kamarákra, a házassági perekre és a jogerősen befejezett büntetőügyekre vonatkozóan tartalmaznak adatokat.

Az 1941-es és 1942 évkönyv visszatér a 19 témás rendszerhez, 52 ill. 53 táblával. ezen belül az 1941-es kötet 1939-1941-es adatokat is, az 1942-es kötet 1940–1942-es adatokat is tartalmaz. A világháború után megjelent 1943–1946 évi összefoglaló kötet Jogszolgáltatás címszó alatt tizenegy fejezetet tartalmaz, némelyikben 3-4 táblázattal. A táblázatok szervezeti, eljárási, ügyforgalmi adatokat tartalmaznak, egyes táblák 1941-től 1946-ig terjedő adatokat is közölnek, de bűnügyi statisztikai adat egyetlen táblában sem szerepel.

3. kép

A korszak igazságügyi statisztikáját a két világháború és a húszas évek végén bekövetkezett pénzügyi világválság igen szerény keretek közé szorította. Elméleti kérdések is nehezítették a statisztika készítést: a trianoni békeszerződés, majd a visszacsatolások következtében változó területek lehetetlenné tették a hosszú idősorokban történő összehasonlítást, hiszen ezen történelmi események következtében nem álltak rendelkezésre adatok a megváltozott területek korábbi adataira vonatkozóan. „Sajnos, Magyarország mai területére kiszámítva a múltira vonatkozólag nem áll rendelkezésünkre bűnügyi statisztika s remény sincs arra” írja *Schneller Károly*.⁸

⁸ SCHNELLER KÁROLY: *Kriminalitásunk a háború után*. Magyar Jövő Nyomdatézem és Lapkiadó Vállalat. Miskolc, 1926. 5. p.

V. *A titkos adatok kora. Az igazságügyi statisztika decentralizációja. (1945–1963)*

1. *A II. világháborút követő évek.*

A II. világháborút követő években részint a papírhány, részint az adatok titkossága miatt a statisztikai évkönyvek nem voltak nyilvánosak az 1950-es évek közepéig, csak a Magyar Statisztikai Zsebkönyv jelent meg nyilvánosan. Az 1946-os zsebkönyv Jogszolgáltatás címszó alatt mindössze négy táblát tartalmaz, viszonylag hosszú, 1921–1938-ig terjedő idősorokkal: a jogerősen befejezett ügyek, ezekben szereplő személyek számát, a büntettek és vétségek miatt elítéltek és visszaeső elítéltek számát, továbbá a házassági perek számát tartalmazzák.

Az 1948-ban megjelent zsebkönyv ugyancsak Jogszolgáltatás címen közöl adatokat, és pedig a bíróságok, vádhatóságok és kamarák szervezetére és létszámára vonatkozó adatokat közöl. Egy tábla tartalmazza a Népbíróságok ügyforgalmának adatait, egy másik tábla pedig a Népbíróságok ügyforgalma mellett a hozott ítéletek számát és fajtáit tartalmazza területi bontásban.

1954-ig az évkönyvek kéziratként, belső használatra készültek, ebben az időszakban változtatták a nevét Statisztikai Évkönyvre. 1947-ben még Jogszolgáltatás volt az általunk vizsgált fejezet címe. A fejezet nagyjából a régi szerkezetnek megfelelően 20 témában 35 táblát tartalmazott. 1954-ben a fejezet címe Igazságügyre változott és mindössze 4 táblát tartalmazott. Az 1949–55 éves kötetben még Igazságügy a fejezet címe, három alfejezetre oszlik, és tíz táblát tartalmaz.

1956-tól jelenik meg évente a Statisztikai Évkönyv, A fejezet címe ekkor változik Igazságszolgáltatásra, három alfejezetet tartalmaz: Ügyészségi adatok, Büntetőbírósági adatok és Befejezett házassági perek, 11 táblával. Megjegyzem, hogy a fejezet címmel nem értek egyet, mert az igazságszolgáltatás a bíróság feladata, az ügyészség feladata nem az igazságszolgáltatás, hanem bűnüldözés. Az ügyészségi táblák ügyforgalmi adatokat tartalmaznak, a bírósági táblákban a vádlottak ill. az elítéltek különböző ismérvek szerinti csoportosításait tartalmazzák. Egy tábla vonatkozik a házassági perekre.

1963-ig kisebb változtatásokkal marad ez a szerkezet, 1958-ban megszüntetik a házassági perekre vonatkozó táblát, 1961-től pedig bevezetik a szabálysértésekre vonatkozó táblát. (Ez sem igazságszolgáltatás) A táblák száma 1956 és 1963 között 11-ről 17-re emelkedik. Kezdetben főleg ügyforgalmi és eljárási táblákat közölnek, 1959-től több a demográfiai ismérv, külön közlik a férfi és női táblákat, életkor szerinti táblákat, az elkövetés helye, az alkoholos befolyásoltság új ismérvként jelenik meg a táblázatokban.

2. *A bűnügyi statisztika decentralizációja*

1951-ig az igazságügyi statisztika művelése a KSH (Közpoti Statisztikai Hivatal) feladatkörébe tartozott. Ezt változtatta meg az igazságügyi statisztikának a 9000/1951. számú IM rendelettel történt decentralizálása. Ezzel a rendelettel az igazságügyi statisztika kikerült a KSH által gyűjtött és feldolgozott adatok köréből, és átkerült a bűnüldöző és az igazságszolgáltatással foglalkozó szervek hatáskörébe. A kapcsolatos adatok, ame-

lyeket a rendőrség gyűjtött, a Belügyminisztériumhoz kerültek feldolgozásra. A vádemelések statisztikája az 1953-ban megalakult Legfőbb Ügyészséghez került.

A decentralizáció eredményeként könyvelhető el, hogy az adatgyűjtések közvetlenül szolgálták az egyes szervek tevékenységét. Ugyanakkor egyre több lett a párhuzamos adatgyűjtés. Bűnügyi adatokat gyűjtött a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, illetve a bűnügyi nyilvántartás és a büntetés-végrehajtás. Ha tágabb értelmezésben nemcsak a bűnügyi adatok, hanem más, társadalomra veszélyes cselekmények, így a kihágás, majd a szabálysértésekre vonatkozó adatok gyűjtését is figyelembe vesszük, úgy még egész sor további hatóság végzett és végez ilyen jellegű adatgyűjtést.

Az igazságügyi statisztika bíróságokkal kapcsolatos feladatköre 1951-ben került az Igazságügyminisztérium hatáskörébe. Ezt követően a minisztérium kiépítette statisztikai csoportját és a megyei bíróságokon működő megyei bírósági statisztikusok szervezetét. Bár a statisztikai adatok változatlanul titkosak voltak, a Statisztikai Csoport lelkes munkatársai, *Mádai Lajos* vezetésével elkészítették *A bírósági statisztika 1951–1955 évi eredményei*⁹ című tanulmányukat és adatgyűjteményüket. Munkájuk 1956. augusztus 18-án jelent meg sorszámozott, kis példányszámú sokszorosításban, kizárólag belső, hivatali használatra. A kiadvány nyilvános formában 1991-ben jelent meg a Statiquum kiadó kiadásában.

VI. Újra vannak adatok, nagyrészt hivatalos használatra. (1963–1989)

A decentralizációt követően új fordulatot jelentett a nagy teljesítményű elektronikus számítógépek megjelenése, amelyek lehetővé tették integrált információ-rendszerek létrehozását, a párhuzamos adatgyűjtések felszámolását, az erőknél az adatgyűjtés pontoságára, megbízhatóságára való összpontosítást.

A korszerű technika felhasználásában, a fölösleges párhuzamosság megszüntetésében az első és legjelentősebb lépés – ma már ismert hibái ellenére –, az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztikai megfigyelés megteremtése volt.

1. Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika

Az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztika 1964. január 1-jén lépett hatályba. Rendszerét, szervezetét, elveit és feldolgozási módját tekintve egyaránt új volt. A korábban kizárólagos kézi feldolgozás helyett, a két hatóság közös statisztikai rendszerében Magyarországon először került sor az összegyűjtött információk elektronikus gépi feldolgozására. Ezzel bevonult a számítástechnika a hazai kriminálstatisztikába. Ez a rendszer több szempontból is újat jelentett a korábbiakhoz képest, mert lehetővé tette a bűnözés alanyi és tárgyi oldalának egyidőben történő teljeskörű megfigyelését, a megfigyelt ismérvek és ismérv-változatok növelését, a megfigyelt információk feldolgozása korszerű eszközökkel és módszerekkel történt, olyan kombinált csoportosításban, amelyre kézi feldol-

⁹ MÁDAI LAJOS: *A bírósági statisztika 1951–1955 évi eredményei*. Statiquum Kiadó és Nyomda. Budapest, 1991. 192. p.

gozás mellett még csak gondolni sem lehetett, az elektronikus számítógép lehetővé tette a nagytömegű információ gyors csoportosítását és statisztikai elemzését.

A rendszer az összegyűlt információk csoportosításával biztosította egyrészt a bűnözési, másrészt a bűnüldözési kérdések elemzését. Az 1964-ben bevezetett rendszert az elmúlt közel hat évtizedben többször is korszerűsítették, az azóta bevezetett jogszabály módosításoknak megfelelően. Számítástechnikai szempontból talán a legjelentősebb változást az 1974. január 1. után bevezetett azonosítási szám jelentette, amely lehetővé tette a megfigyelés kétféle egységének, a bűncselekmény és a gyanúsított (feljelentett) személy adatainak, az alanyi és tárgyi oldalnak az összekapcsolását.

A rendszer kezdetben két kérdőívre épült, a *B*, a bűncselekmények, és a *T*, az elkövető (tettes) adatait tartalmazó kérdőívekre. A rendszerben megfigyelésre kerültek az eljáró szervek és a büntetőeljárás egyes adatai is. A kérdőívek rendszerét 1988. jan. 1. hatállyal módosították, az adminisztráció egyszerűsítésére az addigi kétféle lap helyett négyféle lapot vezettek be: az összevont *B-T* lapot, az összevont *B-A* lapot és a korábbival megegyező *B* és *T* lapot. Az összevont *B-T* lap szolgált az egy elkövető-egy bűncselekmény megfigyelésére, a *B* és a *T* lap a korábbiaknak megfelelően a több bűncselekmény, ill. több elkövető külön-külön történő megfigyelésre, és a *B-A* lap pedig lehetővé tette az elkövetők és az általuk végrehajtott bűncselekmények együttes megfigyelését.

Az ERÜBS (Egységes Rendőrségi Ügyészségi Bűnügyi Statisztika) feldolgozott adatait évente két kiadványban jelentette meg, Tájékoztató a bűnözésről és Tájékoztató a bűnüldözésről. Nyilvános forgalomba egyik kiadvány sem került, a bűnözésről szóló kiadványt az érdeklét kutatóhelyek rendszeresen megkapták, a bűnüldözésről szóló szigorúan titkos volt, nagyon nehezen lehetett hozzájutni, és publikálás előtt be kellett mutatni a BM illetékes csoportfőnökségének. Mindkét kiadvány igen gazdag adat mennyiséget tartalmazott. Elemző tanulmányt, több mint 50 táblázatot, színes ábrákat és fogalmak magyarázatát, továbbá a vonatkozó jogszabály változásokat tartalmazta, legalább 100 oldal terjedelemben.

2. *Bírósági statisztika*

A bírósági statisztika egyrészt az ügyforgalomra vonatkozó adatokat gyűjti, évenként elkészítve a mérleget: az időszak elején az előző évről folyamatban maradt, az év folyamán érkezett és befejezett továbbá az év végén folyamatban maradt ügyek számát. A büntetőbírósági statisztika egyéni lapokon gyűjti a vádlottak adatait, a fiatalkorúakról Fk mintájú, a felnőttkorúakról C/D mintájú lapokon. A helyi bíróságok havonta küldték az adatlapokat a megyei bíróságokra, ahol feldolgozták azokat, majd tovább küldték az Igazságügyminisztériumba ahol összesítették. A polgári perekről csak ügyforgalmi statisztika készült, kivéve a házassági perekről. A begyűjtött és feldolgozott adatok közlése nem volt nyilvános, sokszorosított formában esetlegesen történt. Az adatokból nyilvánosságra az került, ami a Statisztikai Évkönyvekben megjelent. Az adatok nem voltak szigorúan titkosak, kérésre a Statisztikai Osztály a szükséges adatokat kiadta.

A Statisztikai Évkönyv az ERÜBS-től, az Igazságügyminisztériumtól és a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától kapott adatokat publikálta. 1964-től a rendszerváltásig megközelítőleg stabil volt az Igazságszolgáltatás c. fejezet szerkezete.

1964 és 1967 között 18-18 táblából, egy ügyészségi, tizenöt büntetőbírói, egy szabálysértési és egy polgári perek táblából állt a fejezet. 1966-ban csak tizenhét tábla volt, a polgári peres tábla hiányzott. 1968 és 1974 között húszra emelkedett a táblák száma, valószínűnek látszik, hogy ekkor kezdték közölni az ERÜBS adatait. A hét év alatt stabilan két ERÜBS tábla, tizenhat bírósági, egy szabálysértési és egy polgári peres tábla közlésére került sor. 1975 és 1980 között lényegesen, tizenötöre csökkent a táblák száma, a bűncselekmények szerinti megoszlásra, a büntetési időtartamokra és az elítéltek családi állapotára vonatkozó táblák nem kerültek be az évkönyvbe. 1981-től 1985-ig újra tizenöt táblát találunk az évkönyvben, de az összetétel valamelyest változott, az ERÜBS táblák száma négyre növekedett, míg a büntetőbírói táblák száma kilencre csökkent, a szabálysértések és a polgári perekre vonatkozóan változatlanul 1-1 táblát találhatunk. 1986 és 1987-ben újabb csökkenést, tizenkét táblát láthatunk, az ERÜBS táblák száma kettőre, a büntetőbírói táblák száma nyolcra csökkent. 1988-ban és 1989-ben kis változással tizenháromra növekszik a táblák száma, ekkor jelenik meg először a büntetésvégrehajtás létszáma vonatkozó adat.

VII. A rendszerváltástól napjainkig (1990–2016)

1. Vissza a KSH-ba? (1997–1998)

Mielőtt az igazságügyi statisztikának az évkönyvekben történő megjelenését tovább ismertetném, szólni szeretnék arról a kísérletről, ami 1997 és 1998 között *Katona Tamás* elnöksége idején a KSH-ban folyt. Az igazságügyi statisztika a Királyi Magyar Statisztikai Hivatal megalakulásától több mint 70 éven keresztül az 1951 évi decentralizációig a Hivatalban készült. Bár a bűnüldöző szervek és az Igazságügyi Minisztérium sok értékes információt gyűjtött és dolgozott fel, számos kérdést nem tudott megoldani. Az ERÜBS kivételével nem hozott létre egy egységes rendszert, amelyben a bírósági és büntetésvégrehajtási adatok egy egységes folyamatot alkotnának. Az egyes rendszerek nem a bűnözést mérték, hanem a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás működését, ill. a büntetésvégrehajtás létszám adatait.

Nem volt, – és ma sincs, – egyetlen olyan statisztika sem, amely be tudná mutatni, hogy egy adott évben mennyi volt az elkövetett bűncselekmények, vagy legalább az ismertté vált bűncselekmények száma. (A bűncselekmények idősorai a nyomozás befejezésének időpontját mutatják és nem az elkövetés időpontját) Az sem derült ki a statisztikákból, hogy egy adott évben elkövetett bűncselekményeknek hány különböző személy volt az elkövetője. (Az éves statisztikákban akár az elkövetők, akár a jogerősen elítéltek között ugyanaz a személy többször is előfordulhat). Az egyes szervek statisztikái nem mutatták be a bűnözés folyamatát az első elkövetéstől a nyomozáson, vádemelésen keresztül a jogerős ítéletig ill. a büntetésvégrehajtásig majd a bűnismétlésen és visszaesésen keresztül a körfolyamat ismétlődéseit.

Ennek az egységes rendszernek a KSH-ban történő létrehozását tette volna lehetővé a Kormány átfogó bűnmegelőzési programjának előkészítésével és megvalósításával

kapcsolatos feladatokról szóló 1136/1997 (XII.22.) Korm. határozat 5. pontja. A tervezett rendszer révén a kriminálstatisztika új és igen hasznos információkat nyújthatott volna a bűnmegelőzés, a bűnüldözés, az igazságszolgáltatás, a jogalkotás és a bűnügyi prognosztika számára is. A rendszer kidolgozására vonatkozó kutatások már előrehaladott stádiumban voltak, azonban 1998-ban a rendszer bevezetésére nem kerülhetett sor.

2. Az Országos Statisztikai Tanács

Az Országos Statisztikai Tanács (a továbbiakban: OST) jogállását a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 7. § (1) bekezdésében, valamint az ennek végrehajtására kiadott 170/1993. (XII. 3.) Korm. rendelet 3-5. §-aiban foglaltak határozzák meg. A törvény kimondja, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat működésének, munkája összehangolásának elősegítésére – a KSH elnökének szakmai tanácsadó, véleményező szerveként – Országos Statisztikai Tanács működik. Az OST feladata többek között az éves Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) tervezetének véleményezése. Az OSAP tartalmazza a hivatalos statisztikai szervek felsorolását, így az igazságügyi statisztikai adatok tekintetében idesorolja a KSH-n kívül a Belügy Minisztériumot (BM), az Igazságügy Minisztériumot (IM), a Legfőbb Ügyészséget (LÜ), és az Országos Bírósági Hivatalt (OBH). Az OSAP figyelembevételével indokolt, hogy az igazságügyi statisztika szerepéről a hivatalos statisztikában e szervek adatgyűjtéseiről is említést teszek.

3. Magyar Statisztikai Évkönyvek a Rendszerváltás után.

A Rendszerváltást követően újra Magyar Statisztikai Évkönyv címmel jelenik meg az évkönyv. 1990 és 1992 között 10-10 tábla jelenik meg, ebből kettő ERÜBS, öt büntetőbírósági, és 1-1 szabálysértési, polgári peres és büntetésvégrehajtási. 1993 és 1996 között öt szervezeti és ügyforgalmi táblával növekszik a fejezet, így évenként 15-15 tábla található az Igazságszolgáltatás c. fejezetben.

Lényeges mennyiségi és szerkezeti változás 1997-ben történik, ekkor tíz új tábla kerül a fejezetbe, ebből hét ERÜBS, kettő büntetőbírósági és egy büntetésvégrehajtási. Az alkohollal való összefüggést korábban a jogerősen elítélteknél mutatja ki, míg a 1997 utáni táblákban a bűnelkövetőknél, így az időbeli összehasonlításra nincs lehetőség. 1998 és 2005 között 21, 2006 és 2011 között ugyan húsz a táblák száma, de csak tizenhat van az évkönyvben, további négy csak CD-n tekinthető meg. 2012-től az ERÜBS helyébe az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikai rendszer (ENYÜBS) lép, melyet a 12/2011.(III.30.) BM rendelet az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikáról hoz létre. 2012-től teljesen rendszertelenné válik az adatközlés, 2012-ben 22, 2013-ban 21, 2014-ben újra 22, 2015-ben már csak 13 és 2016-ban 11-re csökken a táblák száma. 2012, 2013 és 2014-ben 5-5 tábla, 2015-ben 1 tábla csak interneten, a www.ksh.hu/polc címen érhető el.

A KSH nem csak a statisztikai évkönyvekben jelentetett meg igazságügyi adatokat, hanem a Területi Évkönyvekben is, de ezek az évkönyvek tábláitól csak abban külön-

bőztek, hogy területi bontást, megyei vagy régiók szerinti bontást is tartalmaztak. Rendszerint, időnként megjelentek olyan kiadványok is, amelyek egy-egy régió bűnügyi helyzetét tárták fel.

Összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy a statisztikai hivatal az utóbbi száz évben nem mutatott olyan érdeklődést a bűnüldözés és igazságszolgáltatás iránt, mint a hivatal megalakulását követő negyven esztendőben. Ebben persze közrejátszott a két világháború, a gazdasági világválság is, de kétségtelenül az is, hogy ebben a száz évben olyan mértékben kitágult a világ, olyan tömeggel jelentek meg új információk, hogy egy-egy területre kevesebb érdeklődés jutott.

Felhasznált irodalom

BUD JÁNOS: *A bűnügyi statisztika reformja*. Révai és Salamon. Budapest, 1909. 31. p.

BUD JÁNOS (szerk.): *A Magyar Szent Korona Országainak Bűnügyi statisztikája az 1904–1908 évekről*. Athenaeum. Budapest, 1910. 84+235 pp.

DÁVID GÁBOR: *A kriminálstatisztika fejlődésének néhány jellemzője*, Statisztikai Szemle 1978/1. 76–86 pp.

JEKELFALUSSY JÓZSEF: *Fogházaink állapota 1872–1886*. Nemzetgazdasági Szemle. 1887. XI. évf. 11. füz.

JEKELFALUSSY JÓZSEF: *Hazánk bűnügyi statisztikája 1873–1880. Különös tekintettel a büntett miatt elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira*. MTA. Budapest, 1883.

KATONA TAMÁS: *A szabálysértések és a bűncselekmények megjelenése a statisztikai adatgyűjtésben és a tájékoztatásban*. In: Kovacsicsné Nagy Katalin (szerk.): Vavró István, a tudós és pedagógus. Magyar Statisztikai Társaság és Széchenyi Egyetem ÁJK, Budapest, 2016. 57–80. pp.

KENEDY LÁSZLÓ (szerk.): *A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913 évekről*. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1919. 175+241 pp.

KONEK SÁNDOR: *Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából*. MT Akadémia, Budapest, 1875. 55 p.

KONEK SÁNDOR: *Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából*. MT Akadémia, Budapest, 1879. 65. p.

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN (szerk.): *Igazságügyi statisztika*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2001. 220 p.

LENCSES ÁKOS: *A Magyar statisztikai évkönyv szerkezetének változásai 1872 és 2016 között*. Statisztikai Szemle. 2017. No 11–12. 1144–1158. pp.

MÁDAI LAJOS: *A bírósági statisztika 1951–1955 évi eredményei*. Statisztikai Kiadó, Budapest, 1991. 192. p.

MIKE GYULA (szerk.): *Magyar statisztikai zsebkönyv*. Pátria, Budapest, 1946. 219. p.; 332. p.

NEMES ERZSÉBET: (szerk.): *150 éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága*. KSH Könyvtára. Budapest, 2010. 175 p.

RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*. KSH Könyvtár. Budapest, 2014. 807. p.

SCHNELLER KÁROLY: *Kriminalitásunk a háború után*. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat. Miskolc, 1926. 3–9. pp.

SZABÓ BÉLA: *Néhány adat az 1921. és 1922. év bűnügyi statisztikájából*. Statisztikai Szemle, 1926/7. 25–426 pp.

SZABÓ BÉLA: *A nők kriminalitása a háború folyamán*. 1923/5-6, 142–145 pp.

VAVRÓ ISTVÁN: *A demográfiai-társadalmi tényezők és a bűnözés kapcsolata*. Statisztikai Szemle, 1994/1. 35–45 pp.

VASS LUCIA*

A fiatalkori bűnözés statisztikája a rendszerváltástól napjainkig

Korábbi kutatásaimban a fiatalkori bűnözés statisztikai adatainak a vizsgálatát 1965-től a rendszerváltásig terjedő időszakra végeztem el. Jelen tanulmányban folytatom e vizsgálatot, mely a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakot öleli fel, megpróbálva egy átfogó elemzést, értékelést adni e negatív társadalmi jelenségről, mert véleményem szerint napjaink leginkább figyelmet érdemlő korosztályáról van szó.

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk e negatív társadalmi jelenségről, fontos, hogy a közelebbről megismerjük és tisztázzuk a fogalmakat, a mérési, számbavételi lehetőségeket.

A bűnözéssel számos tudomány, köztük a kriminológia, a kriminalisztika, büntetőjog-tudomány, újabban a kriminálszociológia, a kriminálpedagógia- és pszichológia foglalkozik, hogy csak a legjelentősebbeket említsem.

A kriminálstatisztika a bűnözést az elkövetett bűncselekmények és az elkövetők számával méri. Az igazságügyi statisztikának az az ága, amely a bűnözésre, mint társadalmi tömegjelenségre és a bűnözéssel foglalkozó állami szervekre vonatkozó adatok gyűjtésével, rendszerezésével, feldolgozásával és elemzésével foglalkozik.

A kriminálstatisztika adatainak jelentősebb forrásai, jogszabályai az alábbiakban foglalhatók össze:

1. 1900. január 1.- bírósági statisztika kezdete, egyéni lap rendszere, kérdőív.
2. 1908-tól (1908. évi XXXVI. törvénycikk) a büntettek nyilvántartása.
3. 1964. január 1. – ERÜBS.
4. 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről.
5. Az 1999. évi LXXXV. törvény a bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról.
6. 59/2007. (XII. 23.) IRM rendelet az egységes nyomozó hatósági és ügyészségi bűnügyi statisztikáról.
7. 1228. OSAP sz. a Legfőbb Ügyészség és az Igazságügyi és Rendészeti minisztérium adatgyűjtése - OSAP-on belüli adatátvétele.
8. 2010. jan. 15. - (XII. 23.) IRM rendelet az egységes nyomozó hatósági és ügyészségi bűnügyi statisztikai rendszerről.
9. 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

---

* Jogi Informatikai Társaság titkára, pénzügyi vezetője, Budapesti Gazdasági Egyetem mestertanára

10. 1/2014. (XII. 13.) IM rendelet a fogvatartott személy esetében a büntetőeljárás lefolytatása során, továbbá a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról.
11. Az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program adatgyűjtéséről és adatátviteléről szóló 288/2009. (XII. 15.) Korm. rendelet alapján a bíróságok a jogerős határozattal befejezett büntetőügyek fiatalok és felnőtt korú terheltjeiről a CD és Fk. adatlapokon szolgáltatnak adatot, melyeket az Országos Bírósági Hivatal dolgoz fel.

Az adatgyűjtést szabályozó hatvanas évekbeli rendelkezés az uniós jogharmonizáció következtében 2008. január 1-től hatályát veszítette. Ezt követően az 59/2007. (XII.23.) IRM rendelet, majd a jelenleg hatályos 12/2011. (III.30.) BM rendelet teszi lehetővé, hogy a büntetőeljárás nyomozati szakaszáról statisztikai adatok álljanak rendelkezésünkre. 2013. július 1-jén lépett hatályba a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.

A "rég" és az "új" Btk. közötti jelentős szerkezeti és tartalmi eltérések miatt az adatok nem összehasonlíthatók bűncselekmény-csoportonként (fejezetenként), illetve egyes bűncselekmények esetében a 2013. évi adatok korábbi évekkal való összehasonlíthatósága is korlátozott.

A jogerősen elítéltekre vonatkozó első hazai statisztikai adatok a XIX. század végéről származnak. Azóta a törvényi szabályozás - így a statisztikai adatszolgáltatási rendszer - több jelentős változáson esett át, a büntetőeljárásról szóló, jelenleg hatályos törvény 1998 óta él. Az adatgyűjtések szervezője 1997-ig az Igazságügyi Minisztérium volt, majd 2011-ig az Országos Igazságszolgáltatási Tanács, 2012-től pedig az Országos Bírósági Hivatal.

A bűnözési statisztika adatai származhatnak ügyforgalmi statisztikákból, a rendőrségi ügyforgalmi statisztika adataiból az ismeretté vált bűncselekmények száma ismerhető meg (vádemeléssel járó: feljelentés, feljelentés kiegészítés, pótnyomozás, nyomozás befejezés és elintézetlen, folyamatban maradt nyomozások).

Az ügyészégi ügyforgalmi statisztika az elkövetőkre és vádlottakra vonatkozó adatokat, a bírósági ügyforgalmi statisztika az elítéltekre vonatkozó adatokat, míg a büntetőügy statisztika a fogvatartottakra vonatkozó adatokat adja meg. A büntetés-kiszabás statisztikájában figyelemmel kísérhető a büntetés-kiszabási gyakorlat, a bűnüldözés eredményességének mérésénél a nyomozás, - és váderedményességi mutatókat vizsgálhatjuk meg.

A számbavétel során ahhoz, hogy a vizsgálat megbízható, teljeskörű és időben közelebb álló legyen fontos ismerni, hogy melyik szakban képzett statisztikai sokaság tükrözi tökéletesebben az ismertté vált bűnözést.

Minden statisztikai adat csak korlátozott pontosságúnak tekinthető. A statisztikai adatok csupán modelljei a vizsgálni kívánt valóságnak, s az adatgyűjtés eredményeként kapott számok valódi nagyságától kisebb-nagyobb mértékben eltérnek, ami a statisztikai megfigyelés hibájának tekinthető.

Olyan komplex társadalmi jelenség, mint a bűnözés statisztikai vizsgálata további problémákat is felvet. Azon kívül, hogy az adatfelvétel és adatfeldolgozás itt is hibalehetőségeket rejt magában, a bűnözés egy része statisztikailag, statisztikai eszközökkel nem mérhető, másrészt a bűnözés megismerése és mérése szubjektív elemeket is tartalmaz.

A bűnözés teljes körének számokkal történő felmérését nehezítik, illetve akadályozzák: a latens bűnözés, az állampolgárok kriminális érzékenysége, a felderítési aktivitás, megítélési tévedések, a statisztikai felvétel hibái.

A *latens* – rejtve maradó – bűnözést egyrészt azok az esetek „cselekmények” alkotják, amelyekről a bűnüldöző szervek nem szereznek tudomást, másrészt azok a büntetőjogi normaszegők „személyek” adják, akik a bűnüldöző szervek előtt ismeretlenek maradnak. Kialakulásában szerepet játszik magának a sértettnek a magatartása, mert például fél az elkövető bosszújától, szégyelli, esetleg nem bízik a rendőrségben stb.

Az *állampolgárok kriminális érzékenységén* azt értjük, hogy az állampolgárok a bűncselekmények elkövetésével okozott sérelmet, vagy kárt illetve az általuk felfedezett bűnöző magatartást, cselekményt a bűnüldöző szervek tudomására hozzák-e.

A *felderítési aktivitás* akkor növekvő, ha a bűnüldöző szervek aktívabbak, több bűncselekményt derítenek fel, ezáltal kevesebb lesz a latens bűnözés. Azokon a területeken, ahol a bűnüldöző szervek nagyobb aktivitással dolgoznak, az ismertté vált bűncselekmények száma több lehet, mint azokon a területeken, amelyeken a bűnözés valójában nagyobb, de bűnüldöző szervek kisebb aktivitással dolgoznak.

Megítélési tévedések lehetnek cselekmény oldalról, ha a cselekmény nem büntetett és nem is vétség, mégis ezek között szerepel, nincs bizonyítva, hogy büntetett-e, vétség-e, vagy egyik sem, avagy más büntetettnek minősítették, mint ami valójában (struktúrát befolyásol).

Személyi oldalról, ha a terhelt csak egy büntetett elkövetésével van gyanúsítva és a cselekmény nem büntetett, ha a büntetett nem a felelősségre vont személy követte el, ha nincs bizonyítva, hogy a terhelt a bűncselekményt elkövette vagy az elkövetésben részt vett.

A *statisztikai felvétel lehetséges hibái* között meg lehet említeni: egy a bűnelkövető akkor is, ha több büntetett követett el, több a bűnelkövető akkor is, ha többen egy büntetett követtek el, a jogerősen elítélteket vizsgálva pedig egy éven belül ugyanannak a személynek a többszöri elítélése több jogerősen elítéltet jelent.

Mindegyik adat teljesen pontos abban az értelemben, hogy hibátlanul kimutatja azt, amit kimutatni hivatott, a felderített, az ismertté vált bűncselekményeket és ezek elkövetőit, valamint a bíróságok által felelősségre vont személyeket. A latens bűnözést természetesen nem tudják regisztrálni, erre vonatkozóan csak a lakosság megkérdezésén alapuló és a bűnözés egészét fel nem ölelő adatok állnak rendelkezésre.

Ha a bűnözést vizsgáljuk, akkor annak elemzésébe beletartozik: a bűnözés terjedelme, időbeli, területi, és szerkezeti (struktúra) vizsgálata.

A *bűnözés terjedelmén* a bűnelkövetők, mint alanyi oldal (az ismertté vált bűnelkövetők: gyanúsítottak, a vádlottak, a jogerősen elítéltek és a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő fogvatartottak) és a bűncselekmények, mint tárgyi oldal (az ismertté vált bűncselekmények száma) vizsgálható mind abszolút számokkal, mind kriminalitási arányszámokkal.

A *bűnözés szerkezeti* vizsgálatán: az elkövetőkre, mint személyi oldal (gyanúsított / vádlott / elítélt; felnőttkorú / fiatalok; férfi / nő; első alkalommal bűnelkövető / bűnismétlő / visszaeső / különös visszaeső / többszörös visszaeső), az elkövetett bűncselekmények fajtája, csoportja, mint tárgyi oldal szerint (például vagyon elleni, gazdasági, élet- és testi épség elleni, közlekedési, a házasság, a család az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények, de vizsgálhatjuk a Btk. különös része alapján is).

A *bűnözés területi* vizsgálatánál fontos annak eldöntése, hogy mi legyen a csoportképző ismérv. Több lehetőség is adódik az elkövető lakóhelye, munkahelye, a bűncselekmény elkövetésének a helye, avagy az eljáró hatóság székhelye. Az eddigi statisztikai kutatások és saját korábbi kutatásaim is azt támasztják alá, hogy pontosabb képet kapunk, ha személyi oldalról az elkövetők lakóhelye, tárgyi, cselekményi oldalról az elkövetési hely oldaláról végezzük a vizsgálatokat.

A *bűnözés időbeli* vizsgálatánál mint az eddigi vizsgálatoknál az adatok egyaránt vizsgálhatók mind alanyi, mind tárgyi oldalon viszonyszámokkal (bázis-és lánc, intenzitási-például az 10.000 lakosra számított gyakorisági mutatók) és trendszámítással. Az adatok változásokban megjelenik mind magának a vizsgált jelenségnek a tényleges változása, mind pedig a formális jogi tényezők szerepe.

Vizsgálataim során tehát az általuk /rendőrség, ügyészség, bíróság statisztikai adatai/ közölt információkra, adatokra támaszkodtam, tudva és előrebozátva azt, hogy a torzítás veszélye fokozott mértékben fennáll a komplex társadalmi jelenségnek a mérésénél.

I. A fiatalokú fogalma

A hatályos 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyv XI. fejezet a fiatalokúakra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A 105. § (1) fiatalokú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizenhétéves nem.

A bűnözés elemzésekor a fiatalokú bűnözés vizsgálata kiemelt fontosságú feladat, mert egyrészt a fiatalokú elkövetők a felnőtt korú bűnözők utánpótlását jelentik, másrészt pedig a megelőzés lehetősége a fiatalokúaknál kedvezőbb.

Korábbi vizsgálataimban foglalkoztam a bűnözés és kiemelten fiatalokú bűnözés demográfiai tényezőinek vizsgálatával, elemeztem a fiatalokú bűnözést statisztikai módszerekkel - időben, területenként, szerkezeti bontásban - prognózisokat készítettem, a statisztikai adatok az 1965 és a rendszerváltás közötti időszakot ölelték fel.

Jelen tanulmányban folytatom a vizsgálatot, csak az adatok most a rendszerváltás és napjaink közötti időszakra vonatkozva majd, így lehetőség nyílik a két időszak adatainak az összehasonlítására is.

A fiatalokú bűnözés vizsgálatánál az általam megfigyelt statisztikai sokaságok az ismertté vált bűnelkövetők és a jogerősen elítéltek. Az ismertté vált bűnelkövetőkkel kapcsolatban a rendelkezésre álló adatok alapján elemezhető a fiatalokú bűnözés időbeli és területi alakulása, a jogerősen elítéltekről lehetővé teszik a bűnözés struktúrájának és okainak a vizsgálatát.

II. A fiatalokú bűnözés szerkezete

A fiatalokú bűnözés struktúráját mindenekelőtt az elkövetett bűncselekmények típusai, az elkövetés módszerei, valamint az elkövetésnél szerepet játszó célok és motívumok oldaláról kell vizsgálnunk. Az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések:

- milyen és hogyan alakult a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények összetétele?
- melyek a fiatalkorúak által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények?
- milyen motívumok fedezhetők fel a fiatalkorúak bűnözésében?
- kimutatható-e sajátosságok a fiatalkorúaknál az elkövetés módszereit illetően?

A fiatalkorúak bűnözésére éppúgy, mint a bűnözés általános helyzetére jellemző a rendszerváltás utáni mennyiségi és minőségi arányeltolódás. 1980-ban 6.535 fő volt a fiatalkorú elkövetők száma, ami az összes elkövető 9%-a, 1989-ben 9.661 fő, ami 10,9%-nak felel meg, majd 1992-ben 15.476 fő, amely már 11,7%-ra emelkedett. Még kedvezőtlenebb képet kapunk, ha ehhez hozzávesszük, hogy a népességen belül fokozatosan csökken a büntetőjogi szempontból fiatalkorúnak tekintendő populáció aránya, valamint tovább rontják a helyzetet a szabálysértések elkövetésében megnyilvánuló normasértések számadatai.

Az említett mennyiségi változások mellett a minőségi jellemzők is kedvezőtlenül alakultak az elmúlt időszakban. Míg a korábbi évekre nem volt jellemző az igazán durva életellenes bűncselekmények elkövetése, addig az 1990-es évek közepétől megfigyelhető volt ezen bűncselekmények számarányának növekedése, mely mellett az elkövetés módszerei is rendkívüli mértékben eldurvultak. Nyugtalanító továbbá, hogy a súlyos cselekmények elkövetői között – egyre növekvő mértékben – megjelentek a gyermekkorúak is.

Napjainkra javuló helyzetet tapasztalhatunk, lassú csökkenés figyelhető meg a fiatalkorú elkövetők számának alakulásában. 2000-ben 11.081 fő volt a fiatalkorú elkövetők száma, mely az összes elkövető 9%-a, 2005-ben 12.197 fő, amely 9,1% 2010-ben 11.248 fő, amely 9,2%, 2015-ben 7.815 fő, amely 7,9%, 2017-ben 6.458 fő, amely 7,1%.

Az utóbbi években a bűnözés struktúrája jelentős mértékben átalakult, ennek ellenére a fiatalkori bűnözésen belül továbbra is a vagyoni elleni bűncselekmények dominálnak. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények 90%-a két nagy csoportba sorolható vagyoni elleni bűncselekmények és erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények. A személyek javait károsító vagyoni elleni bűncselekmények 1989-ben 50,1%; 1990-re 54,1%, 1993-ra 76,0%!!!, 2000-ben 80,4%, 2009-re 86,0%, 2010-re 86,6%, 2014-re 96,2%, a garázdaság 1989-ben 66,1%, 1993-ban 84,8%, 2009-re 88,6%, 2010-re 88,7%, 2014-re 81,5% volt.

Főként a lopás, rablás, rongálás és a jármű önkényes elvétele a leggyakoribb, ez utóbbi három bűncselekményt elkövetők részesedése magasabb, mint a lányok esetében.

Emelkedő tendenciát mutatnak a kábítószerrel és pszichotróp anyaggal összefüggő bűncselekmények számai is. Ha a fiatalkorú bűnözés struktúráját az elkövetés motívumának oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy a vagyoni elleni bűncselekmények elkövetésében nő a haszonszerzés a motiváló ereje. A fiatalkorúaknál azonban, szemben az idősebb korosztállyal, nem lehet egyértelmű összefüggéseket kimutatni, hiszen gyakori, hogy a betöréses lopásoknál a fiatalok az értékesebb vagyontárgyak mellett általában szórakoztatást szolgáló dolgokat visznek magukkal.

A testi sértésekben a fizikai fejlettség radikális ellenőrzését, a pubertáskori tettrevágyást, erőfölényük fitogtatását vélik felfedezni, mint az elkövetéshez vezető motivációt. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekményekből általában hiányzik a

tervszerűség, sokkal nagyobb jelentősége van az indulatnak. Domináns szerepe van az alkalom kihasználásának, emelkedik a társas elkövetői alakzatok száma, ami azt jelenti, hogy a fiatalkorúaknak csak egy kisebb hányada az, akik egyedül követi el a bűncselekményt, a maradék háromnegyed részben korosztályi csoportban, részben pedig felnőttek társaságában. A bűncselekmények elkövetésében a fiatalkorú elkövetőket leginkább az alkalom kihasználása és az anyagi haszonszerzés motiválja, többségük nehéz anyagi körülmények között él, a szülők jelentős része munkanélküli.

A sértett és elkövető viszonyáról elmondható, hogy legnagyobb arányban az idegének sérelmére elkövetett bűncselekmények állnak 75-80%, jelentős még az iskolatársak sérelmére 10-15%, valamint a szülők, nagyszülők sérelmére 5-6% elkövetett bűncselekmények száma. A sértettek kormegoszlása azt mutatja, hogy a rablások felénél kiskorú válik a cselekmény áldozatává, főleg a 13 évesek, valamint az elkövetett cselekményeknél egyre nagyobb a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények száma például a tiltott pornográf felvételek.

III. A fiatalkorú elítéltek demográfiai vizsgálata

Jelentős elmozdulás nincsen a rendszerváltás előtti vizsgálathoz képest, ha a fiatalkorú bűnözők demográfiai helyzetét vizsgáljuk. Megállapítható, hogy az elkövetők döntő többségét a fiúk alkotják. Arányuk 1990-re 90% fölé nőtt, 1993-ban 93,6%, 2009-re 96,4%, 2010-re 96,5% , 2012-ben 5096 fő elítéltekből 4.481 fő volt fiú, ami 87,9%, 2014-ben 5.475 főből 4.858 fő volt a fiú, ami 88,7%, csupán 10-12%-uk leány, akiknek többsége azonos, vagy idősebb korú fiúkhöz csapódva, kisebb súlyú bűncselekményt követ el.

A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatályba lépésével módosult a fiatalokra vonatkozó rendelkezés. A 105. § (1) fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem. A korábbi szabályozás 1978. évi IV. törvény 107. § (1) szerint fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem.

A fiatalkorú bűnözők demográfiai összetételét vizsgálva az elkövetéskor betöltött életkor szerinti megoszlás az 1990-es évek előtt azt mutatta, hogy legnagyobb számban 17 évesen követtek el bűncselekményt, arányuk 40- 45% között mozgott, az elítéltek 30-35%-át tették ki a 16 évesek, 20-25% volt a 15 évesek aránya, 5-10%-uk a 14 éves.

A 2014-ben megvizsgált adatok szerint, hasonló helyzet a rendszerváltás előtti időszakhoz, a legnagyobb arányban a 17 évesek vannak 32,9%, majd a 16 évesek következnek 29,6%-kal, a 15 évesek aránya 22,7%, a 14 éveseké 14,7%, 0,04% a 13 évesek és 0,02% a 12 évesek aránya. Ugyanakkor, ha a két adatsort egymáshoz viszonyítjuk, akkor láthatjuk, hogy a fiatalabb korosztály súlya kezd megnőni, ami nagyon rossz irányt jelez.

Ha a jogerősen elítélt fiatalkorúak kor és nem szerinti megoszlását együtt vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a fiúk a 17 évesen a legaktívabbak, míg a lányoknál a 16 évesek aránya magasabb, mint a 15 és 17 éveseké.

Változást itt sem tapasztalunk az 1990-es évek előtti adataihoz képest. (1. sz. tábla)

1. táblázat

A jogerősen elítélt fiatalok nemek és életkor szerinti alakulása

Nemek\Életkor (év)	14	15	16	17
Fiú	14,1%	22,5%	29,5%	33,8%
Leány	19,3%	24,8%	30,3%	25,7%

Forrás: saját szerkesztés

IV. Az elítéltek környezete

A rendszerváltás előtti időszakban az elítéltek környezet szerinti adatairól elmondható, hogy a szülők közös háztartásából kikerülők aránya 60-65% közötti, a csonka családból került ki az elítéltek viszonylag jelentős hányada, 15-20%, s ez a vizsgált időszakban növekvő tendenciát mutatott.

Napjainkra a szülők közös háztartása 47,9%, csak az egyik szülő háztartása 21,8%, rokon háztartása 4,0%, idegen háztartása 1,2% tanuló-otthon 1,1%, egyéb intézet (munkás-szállás) 0,3% saját háztartása 2,6% nincs adat 10,8%. Látható, hogy a társadalmi-gazdasági élet változásával tovább csökken a szülők közös háztartásában élők aránya.

Korábbi vizsgálataim azt mutatták, hogy a legtöbb fiatal nevelője nem mezőgazdasági munkás, a foglalkozás szerinti összetételre vonatkozó adatok erősítették azt a hipotézist, hogy a gazdasági élet változása és a bűnözés egymással kapcsolatban álló jelenségek.

Napjainkra is igaz, hogy az elítéltek szülei között jelentős a foglalkoztatási hierarchia alacsonyabb szintjén állók aránya (például segédmunkások, ..), relatíve sok a nyugdíjas szülő, a munkanélküli szülőkkel bírók száma pedig a rendszerváltás utáni hosszabb időszakot vizsgálva a többszöröseire emelkedett.

Az elítéltek foglalkozás szerinti aránya 2014-ben: legnagyobb arányban a tanulók vannak 66,5%-ban, a munkanélküliek aránya is jelentős 13,3%, 4,7% az alkalmazottak aránya, míg a foglalkozás nélküli eltartottak 4,4%-ot képviselnek.

A jogerősen elítélt fiatalok előélet szerinti vizsgálatánál megállapíthatjuk, hogy emelkedő tendenciát mutatnak az adatok a büntetett előélet vonatkozásában. Az 1990-es évek végére 19,8%-uk volt büntetett előéletű, nemek szerinti bontásban 90,5%-uk fiú, 9,5%-uk leány. 2003 és 2007 között büntetett előéletűek aránya már több mint 25 %, 2014-re 5.451 fő volt a jogerősen elítéltek száma, ebből a büntetlen előéletűek száma 3.836 fő, ami 70,4%, a büntetett előéletűek száma 1.618 fő, arányuk 29,7%-ra nőtt. Nemek szerinti bontásban 1.493 fő fiú, ami 92,4%, 122 fő leány, ami 7,6%, ami a leányok adatában enyhe csökkenést jelent.

V. Az elítéltek műveltségi foka

A jogerősen elítélt fiatalok iskolai végzettség szerinti megoszlásáról elmondhatjuk, hogy legnagyobb arányban vannak az általános iskola 8 osztályát végzettek 55,4%. Magas az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzettek aránya 27,6%, szakmunkásképzőt az elítéltek 4,5%-a végzett, szakiskolát 2,5%, szakközépiskolát 2,6%, gimnáziumot 1%, a vizsgált időszakban középiskola utáni felsőfokú szakképzésre egyetlen elítélt sem járt. 0,2%-uk írástudatlan, 6,1%-uk esetében nem ismert a műveltségi foka.

Ezek az iskolai végzettségre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a rendszerváltás előtti időszakhoz képest javult az elítéltek műveltségi helyzete, de sajnos még vannak olyanok, akik írástudatlanok.

VI. A fiatalok bűnözés időbeli alakulása

A fiatalok bűnözés időbeli alakulásának a vizsgálatok feltehetjük a kérdéseket:

- Kimutathatók-e az adatok mögött valamilyen törvényszerűség?
- Milyen tendencia jellemzi hazánkban a fiatalok bűnözés alakulását?

A fiatalok bűnelkövetők adatsorát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltás után Magyarországon emelkedett a bűnözés. Kiemelkedő az 1992 és 1993-as év, 1992-ben 1989-hez képest 60,2%-kal nőtt a fiatalok bűnelkövetők száma. 1992 után egészen 2003-ig folyamatos csökkenés tapasztalható, majd 2004-ben 27,6%-os növekedést tapasztalhatunk. 2004 után folyamatos a csökkenés, 2017-ben 1989-hez képest 33,2%-kal csökkent a fiatalok bűnelkövetők száma.

Ha az 1992-ig történő emelkedésnek oka a megváltozott társadalmi-gazdasági rendszer átszerveződése, akkor az ez utáni csökkenésnek magyarázata lehet a társadalmi-gazdasági rendszer stabilitása és a bűnözési rendszer gyors reagálása.

A jogerősen elítélt fiatalok számára vonatkozó idősor adatait vizsgálva e azokat egy erőteljes hullámváltozás jellemzi, 1989-hez képest 1995-re 37,0%-os a növekedés, 1995-től 2010-ig folyamatos csökkenés látható.

2010-ben enyhe 3%-os növekedést, majd utána szintén csökkentést tapasztalunk, 2014-ben 14,3%-os a csökkenés. A jogerősen elítéltekre vonatkozó idősorok vizsgálatánál azonban fontos megjegyezni, hogy a bűnügyi statisztika adatai szorosan kapcsolódnak a jogszabályi környezethez, így annak változása természetesen hat magára a statisztikai adatra is. Az elemzéskor az ún. formális jogi tényezők hatását nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A fiatalok bűnözés időbeli alakulásáról pontosabb képet kapunk, ha a fiatalok bűnelkövetők azonos korú népességhez viszonyított arányát vizsgáljuk az idő függvényében.

A 10.000 fiatalok lakosra jutó elítéltek számának idősorát vizsgálva hasonló módon nagy mértékű ingadozás figyelhető meg. 1990-ben 76,9 főről 2001-re 117,1 főre nőtt, majd 2012-re kisebb csökkenést tapasztalunk, 114,6 fő, 2013-ra 119,2 főre nőtt, 2014-ben viszont ismét csökkent 91,2 fő volt a tízezer fiatalok lakosra jutó jogerősen elítéltek száma.

A 2013-ról 2014-re történő csökkenés azonban félrevezető lehet, ha nem vesszük figyelembe, hogy a 2013. július 1-jén lépett hatályba a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény, amely a fiatalok büntethetőségének életkorát lecsökkentette a betöltött tizenkettedik életévre. Így 37,5%-kal nőtt meg 2013-hoz képest a fiatalok lakosság száma.

Ha eltekintünk a jogszabályi változástól, a fiatalok népesség száma 2014-ben 2013-hoz képest 7,2%-os, 31.353 fő csökkenést mutat. Ugyanakkor, ha megnézzük, hogy 2013-ban 5.181 fő, 2014-ben 5.451 fő volt a jogerősen elítélt fiatalok száma, akkor látható, hogy 5,2%-os a növekedés.

Ezen helyzetben a 10.000 fiatalok lakosra jutó elítéltek száma 135,2 fő. Tehát a viszonyítási alap megváltozása miatt jelentős az eltérés a két viszonyszám között.

Arra a kérdésre, hogy milyen tendencia jellemzi hazánkban a fiatalok bűnözés alakulását tájékoztató jelleggel a trendszámítás adhat választ.

1989-től és 1990-től napjainkig vizsgálva az idősort a lineáris trend b_1 paramétere a fiatalok bűnelkövetők esetében 1989-2017 $\rightarrow b_1 = -201,06$ fő, 1990-2017 $\rightarrow b_1 = -237,83$ fő, a jogerősen elítélt fiatalok esetében 1989-2014 $\rightarrow b_1 = -50,85$ fő, 1990-2014 $\rightarrow b_1 = -61,03$ fő, az adatokból látható a csökkenő tendencia. Feltehetjük a kérdést: Hogyan alakul a jogerősen elítélt fiatalok száma a következő években?

Az ingadozás centruma a jövőben az ismertté vált fiatalok elkövetők esetében 6.000-7.000 fő között, a jogerősen elítélt fiataloknál várhatóan 5.000-6.000 fő között lesz, amely ugyan egy nem túl magas bűnözési szintnek felel meg.

Ha a bűnözést befolyásoló tényezőket változatlanok tételezzük fel, a prognózist készítünk mind a lineáris, mind az exponenciális trend eredményeként az előrejelzés a bűnözés alakulásában egy csökkenő tendenciát mutat, ami jelentős változás korábbi vizsgálataimhoz képest, melyek 1965-1989-ig terjedő időszakokra vonatkoztak, amikor a trendek emelkedő tendenciát mutattak.

VII. A fiatalok bűnözés térbeli alakulása

A bűnügyi statisztika a bűnelkövetőket lakóhelyük (mikro-és makro környezeti hatások), míg a bűncselekményeket az elkövetés helye, szerint regisztrálja.

A kriminálstatisztika a bűnözés területi ismérvek szerinti vizsgálatok elsősorban arra keresi választ, hogy hogyan milyen és hogyan alakult az egyes közigazgatási egységek (régiók, megyék, városok) bűnözési fertőzöttsége. A csoportképző ismérv megválasztásától függően igen eltérő képet kaphatunk a bűnözés térbeli alakulásáról, ezért fontos annak helyes megválasztása, amely lehet a bűncselekmények elkövetési helye, a bűncselekmény elkövetők lakóhelye, a bűncselekmény elkövetők munkahelye, esetleg az elkövetők születési helye stb. szerint.

Úgy vélem az egyes területi egységek bűnözési fertőzöttsége cselekményi oldalról az elkövetés helye, személyi oldalról az elkövetők lakóhelye szerint mérhető leginkább. Mégpedig azért, mert személyi oldalról a bűncselekmény elkövetését motiváló erők, mikro- és makro környezeti hatások a lakóhelyen érik az elkövetőt leginkább, cselekményi oldalról pedig az elkövetett bűncselekményeknek a sértetteket, veszélyeztetetteket

érő hatásai az elkövetés helyén jelentkeznek leginkább. A fiatalok elítéltek mintegy háromnegyede a lakóhelyén követi el a deliktumot, de jelentős e speciális elkövetői kör esetében a bűnözői mobilitás is.

A bűnözési fertőzöttség tekintetében eltérések mutatkoznak régióként, megyéenként mind a regisztrált bűncselekmények száma, mind az elkövetett bűncselekmények fajtája szerint.

A regisztrált bűncselekmények számát tekintve az utóbbi években Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Dél-Alföld régióiban Budapest, Fejér és Somogy megyékben tapasztalhatunk az átlagnál magasabb értékeket.

A személyi bűncselekmények száma tízezer lakosra vetített adatai az Észak-Alföld és a Közép-Dunántúl régióiban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Fejér megyékben a legmagasabbak, magas Jász-Nagykun-Szolnok, Veszprém megyékben és a legkisebb a bűncselekményt elkövetők és elítéltek aránya Vas megyében.

A közrend elleni bűncselekmények száma Közép-Magyarország és Dél-Alföld régióiban, Budapest, Csongrád, Békés, Somogy megyékben a legnagyobb, de magas értékeket találunk a határ közelében lévő Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron megyékben.

A gazdasági bűncselekmények száma inkább a fővárosban és Somogy megyében a legmagasabb, de magasak az értékek Komárom-Esztergom, Fejér, Bács-Kiskun, Csongrád megyékben.

A vagyon elleni bűncselekmények mutatói Budapesten, Fejér, Somogy és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben a legmagasabbak. Kedvezőbb helyzeteket Zala, Tolna és Vas megyékben találunk.

Az utóbbi évek az ország egyes területeinek bűnözési fertőzöttsége kiegyenlítettebbé vált, de a magas és átlagnál gyorsabban növekvő területekre fokozott figyelmet kell fordítani.

VIII. Napjainkra

- A rendszerváltás óta a bűnözés alakulásában csökkenő tendenciát mutatnak a trendek.
- Már a büntetőjogilag vétőképes korba lépők (a 12 évesek) is megjelennek az elkövetők között, igaz a 16 és 17 éves fiúk vannak túlsúlyban, de egy belső szerkezeti eltolódás megy végbe a 13-14 évesek felé.
- A fiatalok által elkövetett bűncselekmények 90%-a két nagy csoportba sorolható a vagyon elleni és erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények, az 1990-es évek előtt is e két bűncselekmény dominált, ezen belül is a csoportos elkövetési mód volt a jellemző.
- A lopások körében – melyek a vagyon elleni bűncselekmények többségét teszik ki – megszaporodtak a nagy üzlethálózatok sérelmére elkövetett bolti lopások, nem a megélhetési bűnözés körébe sorolható bűncselekmények.
- A fiatalok között nő a büntetett előéletűek aránya.
- Nő az alkohol-, és kábítószer fogyasztók száma, emelkedő tendenciát mutatnak a kábítószerrel és pszichotróp anyaggal összefüggő bűncselekmények számai.

- Növekszik a fiatalok sérelmére elkövetett cselekményeknél a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények száma például a tiltott pornográf felvételek.

IX. Az út – kiút

A fiatalok bűnözés okainak további kutatása, statisztikai elemzése, a bűnözés területén végzett kriminálstatisztikai elemzések közelebb visznek bennünket a probléma teljes feltárásához. A tudományos módszerrel készített prognózis irányt szab a megelőzés stratégiájának kialakításához.

Sok kutatás foglalkozik azzal, hogy meghatározza, melyek azok tényezők, melyek a bűnözés irányába mutató rizikófaktoroként, a bűnözés okaiként határozhatók meg:

Rizikófaktorok jelentenek a bűnözői karrierrel rendelkező felnőtt, az alkohol problémával küzdő szülők a családban, az egyik szülő vagy a gyermekről gondoskodó hirtelen halála, a gyermeknevelés elhanyagolása, a brutális családon belüli erőszak, a mélyszegénység, a rossz baráti környezet.

A bűnözést kiváltó okok között megtalálható

- a társadalom egyes rétegeiben meglévő különbségek, feszültségek;
- a technikai, technológiai fejlődés felgyorsulása;
- a lakosság jövedelmének nagy mértékű differenciálódása, csökkenése;
- a munkanélküliség, a hajléktalanság kérdése;
- tömegkommunikáció - média kedvezőtlen hatásai a szocializációs folyamatra;
- a környezet negatív hatásai, a mikroközösségek szerepének jelentős mértékű csökkenése;
- az értékrend gyors változásai; a negatív értékrend;
- az alkohol, a kábítószer,- és pszihotróp anyagok gyors terjedése;
- a bűnüldözés és bűnmegelőzés esetleges hiányosságai;
- az igazságszolgáltatási rendszer egyes diszfunkciói.

További kutatásaim célja - az eddigi tapasztalatokat felhasználva - az útkeresés, merre és hogyan tovább. Mit lehet tenni? Hogyan is lehet nevelni azt, akinél a hagyományos pedagógiai módszerek csődöt mondtak? Mit lehet kezdeni egy olyan gyerekkel, fiattal, aki egész életében a társadalom peremén élt, nincsenek pozitív mintái, nincsen összehasonlítási alapja, nem ismeri az elfogadott és elvárt társadalmi normákat, illetve az azoknak való megfelelés alkalmával csalódás, kudarc, negatív élmény érte.

Nem szabad ugyanis egy percre sem szem elől téveszteni, hogy ezek a fiatalok - sokszor még csak gyerekek - nemcsak bűnelkövetők, hanem áldozatok is egyben, valakinek az áldozatai: a családnak, a társadalomnak, az oktatási rendszernek stb.), és mint ilyenek élete a legtöbbször végképp megpecsétlődik.

Mindezek által a kívánt cél e korosztályok számára olyan alternatívák, pozitív példák bemutatása, amelyek az ún. deviáns karrier helyett a normakövető, következetes és sikeres életpálya eléréséhez nyújtanak segítséget, végső soron az érintettek életésélyeit - ezen belül például a munkaerő-piaci esélyeit - javítva.

Mivel a bűnözést kiváltó okok várhatóan a jövőben is hatni fognak, tehát küzdenünk kell ellenük. Ebben segítenek a különböző közoktatási intézmények, a családsegítő szolgálatok, a fiatalokat segítő nonprofit, civil szervezetek, az állami intézményrendszer különböző szervei, nevelési, reszocializációs, reintegrációs jellege miatt a tehetséggondozás, az agressziókezelés, a szociális készségfejlesztés, a konfliktuskezelési technika, a felelősségvállalás erősítése, a kommunikációs, szocializációs, társas készségek, a toleranciaszint, belátási képesség fejlesztése, a tanulásmódszertan-tanulási technikák alkalmazása.

„Különleges szolgálat a gyermekek, a fiatalok tehetséggondozása: nincs nagyobb szolgálat, mint ráébreszteni egy gyereket, fiatalt arra, hogy miben tehetséges, mert ezzel növelheti önbecsülését és boldog lehet.” (Sólyom László)

Felhasznált irodalom:

BORSI ZOLTÁN – HALÁSZ KÁLMÁN: *A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972. 422. p.

DÉRI PÁL: *A bűnözési statisztika és a valóság*. BM Kiadó. 2000.

DÉRI PÁL: *A bűnügyi statisztika problémái és a bűnözés prognózisa*. 3. számú előtanulmány az átfogó rendészeti stratégia társadalmi vitájához. Budapest, 2008.

KORINEK LÁSZLÓ: *A bűnözés visszatükröződése. Látens bűnözés, bűnözésábrázolás, félelem a bűnözéstől*. In: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Márton (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözéskontroll*. Corvina Kiadó, Budapest, 1996.

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN: *Igazságügystatisztika c. egyetemi jegyzet*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.

VASS LUCIA: *A fiatalkori bűnözés társadalmi jellemzői*. Statisztikai Szemle 1993/11. 894. p.

VAVRÓ ISTVÁN: *A bűnözés mérésének módszerei; a magyarországi kriminalitás általános jellemzői*. In: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Márton (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözéskontroll*. Corvina Kiadó. Budapest, 1996.

VAVRÓ ISTVÁN: *A kriminálstatisztika és a bűnözés valósága*. Kriminológiai közlemények.(60)2002.

2013. évi CCXL tv. a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

2012. évi C tv. a Büntető Törvénykönyvről.

1/2014. (XII. 13.) IM rendelet a fogvatartott személy esetében a büntetőeljárás lefolytatása során, továbbá a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról.

BUDAVÁRI Á. (2009), *Kriminalisztika Bűnözés a számok tükrében, Dunaiújváros*. <http://tisztautakon.dunaujvaros.hu/gettdoc.php?id=38&code=86263009>

Büntetés-végrehajtási Szervezet (2012). *Évkönyv. 2012*. http://www.bvop.hu/download/yearbook/evkonyv_2012.pdf

Büntetés-végrehajtási igazgatás. bmkszf.hu/dokumentum/1900/TeljesBVellenorzott1012.doc

A bírói szervezet és a bírói pálya a történelmi, társadalmi átalakulások. https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop422b/2010-0029.../265_17.pdf

ENYÜBS'10 Kitöltési szabályzat – a Bűnügyi Statisztikai Rendszer. <https://bsr.bm.hu/EgyebDokumentumok/.../ENYÜBS'10%20Kitöltési%20szabályzat.p>.

FÁBIÁN E.: *Önellátó elítéltek, új büntetés-végrehajtási elvek 2015-től*. Jogi Fórum. 2014. <http://www.jogiforum.hu/hirek/31174>

GYÖRGYI K.: *Az új Büntető Törvénykönyv kodifikációjának története*. HVG ORAC. 2012. <http://ujbtk.hu/dr-gyorgyi-kalman-az-uj-bunteto-torvenykonyv-kodifikaciojanak-tortenete>

Az igazságügyi statisztika fogalma és rendszere – Jegyzetportal.hu www.jegyzetportal.hu/download/statisztika/ea10.doc

Korinek László: *Kriminológiai kutatási módszerek*, http://www.okri.hu/images/stories/OKRISzemle2009/012_korinek.pdf

A magyar bűnügyi statisztika kialakulása és fejlődése acta.bibl.u-szeged.hu/6362/1/juridpol_016_fasc_001_001-062.pdf

VÁRI VINCE: *Bűnüldözési statisztika a hatékonyság tükrében*. http://www.rendeszetelmelet.hu/Graphics/pdf/e-konyvtar/dr_Vari_Vince_NKE_palyazat.pdf

2012. évi C. törvény indoklása a Büntető Törvénykönyvről, Elérhetőség/hozzáférés: https://www.google.hu/webhp?sourceid=chromeinstant&rlz=1C1PRFC_enHU608HU608&ion=1&espy=2&ie=UTF-8#

KSH (2008). *Az ismertté vált bűncselekmények és elkövetők Magyarországon*. Miskolc. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regio/orsz/ismertbun.pdf>

Büntetés-végrehajtás távfelügyeleti eszközzel, 2015. <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/jogszabalyfigyelo/buntetes-vegrehajtas-tavfelugyeleti-eszkozzel>

MTI, (2013), *Hatályba lépett a szigorú BTK*. <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/napirend/hatalyba-lepett-a-szigoru-btk>

https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/birosagi_hirek/elnoke_beszamolo_2016_online.pdf

<http://www.bvop.hu>

<http://www.ksh.hu>

<http://szamvarazs.blogspot.hu/2013/02/bunugyi-statisztikak.html/>

<http://ugyeszseg.hu/kozerdeku-adatok/statisztikai-adatok/>

NAGY FERENC*

A halálbüntetés szabályozásával, valamint alkalmazásával kapcsolatos nemzetközi és hazai helyzetkép

I. A halálbüntetésre vonatkozó nemzetközi helyzetképről

A büntetőjog és a kriminálpolitika modern történetében – egy mondás értelmében – a három legfontosabb elhárítandó csapás: a kínzás, a rabság/rabszolgaság és a halálbüntetés. Világviszonylatban a kínzást és a (rab)szolgaságot már törvényen kívül helyezték és eltörölték. Mindamellett e téren szinte mindenfelé előfordulnak tényleges visszaesések is. A halálbüntetést jelenleg a legtöbb demokratikus berendezkedésű civilizált államban, ideértve mindenekelőtt csaknem egész Európát, kiiktatták. Ezen állítás alóli negatív kivételt elsősorban az USA és Japán jelenti (ezekről az országokról lásd később). Mindezenre a halálbüntetés kérdésében történő állásfoglalás az emberi létre és méltóságra, az emberi értékekre és a jogi kultúrára vonatkozó elképzelések, felfogások tükröződése.¹

A világ 198 országára kiterjedően a halálbüntetés szabályozásával, illetve alkalmazásával kapcsolatos nemzetközi helyzetkép az 2018. márciusi állapotnak megfelelően az alábbi négyes csoportosítással rögzíthető:

1. *Abolicionista – eltörlés minden bűncselekményre – 106 ország* (Európa országai Fehéroroszország kivételével; Európán kívül pl. Dél-és Közép-Amerikában Argentína, Ecuador, Mexikó, Paraguay, Venezuela, Honduras; Afrikában Angola, Gabon, Namíbia, Ruanda, Senegal, Dél-Afrikai Köztársaság; Észak-Amerikában Kanada; Ázsiában Törökország, Kirgizisztán, Mongólia, Üzbegisztán; továbbá Ausztrália, Új-Zéland).

2. *Abolicionista, de eltörlés csak a köztörvényes bűncselekményekre – 7 ország* (Brazília, Chile, El Salvador, Guatemala, Izrael, Kazahsztán, Peru).

---

* professzor emeritus, SZTE

¹ KREUZER, ARTHUR: *Die Abschaffung der Todesstrafe in Deutschland – mit Vergleichen zur Entwicklung in den USA*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS) 2006/8. 320. p.

3. *Abolicionista – eltörlés csak a gyakorlatban, azaz az elmúlt 10 évben nem volt végrehajtás – 29 ország* [pl. Algéria, Kamerun, Ghana, Kenya, Laosz, Dél-Korea, Tanzánia, Tunézia, Zambia, Oroszország (moratórium bevezetése 1996 augusztusában, kivéve csecsenek)].

4. *A köztörvényes bűncselekményekre (is) alkalmazzák ténylegesen – 56 ország* (pl. Fehéroroszország, Kína, Kuba, Egyiptom, India, Indonézia, Irán, Irak, Japán, Nigéria, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Tajvan, Thaiföld, USA, Vietnám).²

Számokkal és százalékokkal kifejezve ez azt jelenti, hogy a világ 198 államából 106 ország a halálbüntetés teljeskörű abolícióját követi. Ez a világ vizsgált országainak több mint a fele (53,53%). Hét ország tartozik a köztörvényes bűncselekményekre vonatkozó abolíciót követők sorába, ez 3,53%-ot jelent. Huszonkilenc államban ún. gyakorlati abolíció érvényesül, vagyis az elmúlt legalább tíz évben nem történt tényleges végrehajtás. Ez 14,64%-ot tesz ki. Tehát a világ országainak valamivel több, mint 70%-a (71,6%) ténylegesen halálbüntetés nélkül létezik és működik. A köztörvényes bűncselekményekre is halálbüntetést alkalmazó országok száma ötvenhat, ez közel 29%-ot (28,28%) jelent.

Ishizuka 2006-ban megjelent munkájában arról írt, hogy akkoriban a világ 78 államában alkalmazták ténylegesen a halálbüntetést és az összes kivégzés 84%-át Kínában, Iránban, az USA-ban és Vietnámban, tehát ezen négy országban hajtották végre.³

Az adatok alapján az állapítható meg, hogy világszerte terjedő és erősödő trend a halálbüntetés eltörlése. A legutóbbi közel tizenöt év alatt a világban 78-ról a jelenlegi 56-ra esett vissza azon országok száma, ahol még a halálbüntetést ténylegesen alkalmazták. Tehát pozitív mérleg vonható ezen archaikus büntetést illetően, hiszen a világ országainak jelenleg 71%-a ténylegesen nem alkalmazza már ezt a legsúlyosabb szankciót. Az eltörlés tekintetében azonban döntő áttérés még nem következett be, mivel a világ legnépesebb és gazdaságilag, politikailag leginkább meghatározó országainak nagy többsége változatlanul ismeri és ténylegesen alkalmazza is a halálbüntetést. Ezen meghatározó államok sorából jelen írásunk először az USA, majd a kevésbé ismert Japán halálbüntetéssel kapcsolatos helyzetét tekinti át röviden.

II. Amerikai Egyesült Államok

1. A halálbüntetés szövetségi szintű helyzetéről

Az USA-nak a halálbüntetésbe vetett bizalmát gyakran magyarázzák az erőszak történetileg kialakult növekvő kultúrájával. A fizikai erőszak az amerikai telepes-történelem elementáris alkotóeleme és szorosan összekapcsolódik a nemzetté válás mítoszával.

² Amnesty International: *Abolitionist and Retentionist Countries as of March 2018*. <https://www.amnesty.org/download/Documents/ACT5066652017ENGLISH.pdf>

³ ISHIZUKA, SHINICHI: *Todesstrafe in Japan: Ein schlechtes Gewissen in der internationalen Gemeinschaft*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatic (ZIS) 2006/8. 331. p.

Mindenekelőtt az őslakosok elleni háborúk, a civilizáltság és a zabolátlan-ság/féktelenség határán az életért vívott mindennapi küzdelem egy különleges amerikai lényeggé formálódott.

Ezen lényeg olyan képességeket alakított ki, amely a problémáknak saját kézbe vételében, a gyors, patent megoldások megtalálásában és a fegyverhasználatban nyilvánul meg.

A jelenkorig jelentős szerepet játszik ez a lényeg az USA politikai és kulturális életében és a „fehér” US-amerikai identitás alkotóeleme. A rabszolgaság időszaka óta az afro-amerikai férfiak a „fehérek” dominálta társadalmi rend legnagyobb fenyegetéseként jelennek meg és egy diszkrimináló halálbüntetési gyakorlatot vont maga után. Egy ilyen történeti fejlődés nyomán regionális különbségek alakulnak ki. Így két nagy régió képződött: Új-Anglia és a „mély Dél”. Az ezzel kapcsolatos különbségek mindig feltűnnek a halálbüntetés történetében is. Így például Texas az amerikai halálbüntetési gépezet fellegrája.⁴

A különbségek megmutatkoznak a szövetség és az egyes tagállamok jogai tekintetében is. Az ezzel kapcsolatos egyik csúcspont az 1970-es évekre tehető, amikor az USA Legfelsőbb Bírósága az egyes tagállamok halálbüntetési gyakorlatát alkotmányellenesnek nyilvánította és ez a tagállamok elkeseredett ellenállásába ütközött.⁵ E tekintetben a *Furman v. Georgia* eset kapcsán 1972 júniusában 5:4 arányban meghozott ítéletről van szó, amely kimondta, hogy egyrészt megfelelő eljárás nélkül senkit sem lehet életétől megfosztani, másrészt tiltja a „kegyetlen és szokatlan büntetések” alkalmazását.⁶

A halálbüntetés szabályozásával és alkalmazásával kapcsolatban az USA tagállamai az alábbi három csoportba sorolhatóak a 2016. novemberi helyzetnek megfelelően:

1. A halálbüntetést *szabályozó és alkalmazó* tagállamok száma *31*. (elsősorban a déli államok: pl. Alabama, Louisiana, Mississippi, Texas, Florida)
2. A *halálbüntetés nélküli* tagállamok száma *19*. (pl. Maine 1887 óta, Maryland 2013 óta, Alaska 1957 óta, Illinois 2011 óta, New York 2007 óta ténylegesen, miután 2004-ben alkotmányellenesnek nyilvánították)
3. Halálbüntetés *kormányzói moratóriummal*: *4* tagállam (Colorado – 2013, Oregon – 2011, Pennsylvania – 2015, Washington – 2014).⁷

2. Halálbüntetésre ítélet az USA-ban

A halálbüntetésre ítéletekre vonatkozó alábbi diagram az 1973-tól 2017-ig terjedő időszakot tekinti át. Jól látható, hogy az elmúlt években a legsúlyosabb büntetésre ítéletek csökkenő arányt mutatnak, a legalacsonyabb 2016-ban volt.

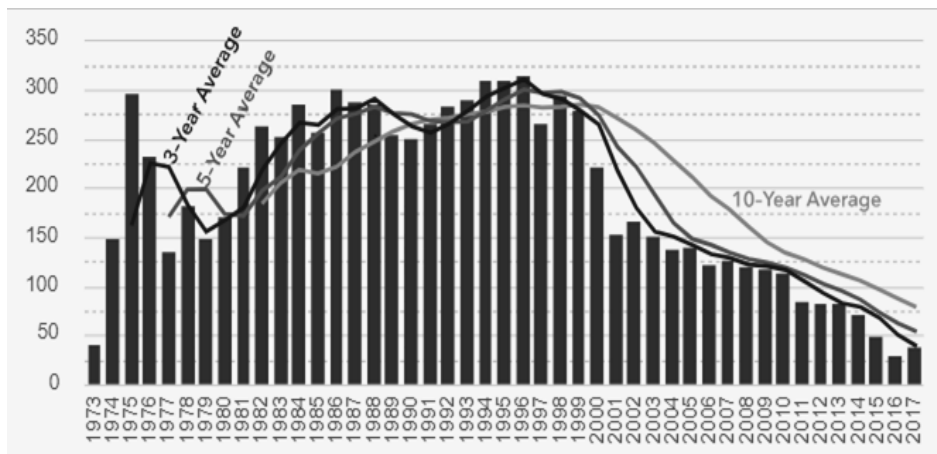
⁴ MARTSCHUKAT, JÜRGEN: *Geschichte der Todesstrafe in Nordamerika*. C.H. Beck, München, 2002. 8–10. pp.

⁵ MARTSCHUKAT 2002, 10. p.

⁶ TÓTH J. ZOLTÁN: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Századvég Kiadó. Budapest, 2010. 149. p.

⁷ <https://deathpenaltyinfo.org/states-and-without-death-penalty>

Halálbüntetésre ítélések száma (1973–2017)

Forrás: <https://deathpenaltyinfo.org/states-and-without-death-penalty>

Az elítélések az USA-ban is elsősorban a súlyos élet elleni bűntettekhez vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban a nemzeti gyilkossági ráta (100.000 lakosra) 1970 és 2016 között 1980-ban volt a legmagasabb: 10,2, a legalacsonyabb 4,5 2013-ban és 2014-ben. Az utolsó rendelkezésre álló adat 2016-ban 5,3. Megfigyelhető továbbá, hogy az elmúlt húsz évben (1996-2016) messze a legtöbb gyilkosság a déli tagállamokban volt.

3. A halálbüntetés végrehajtása

A halálbüntetések végrehajtását tekintve ugyancsak elmondható, hogy az elmúlt években csökkenő arány mutatkozik, így 2016-ban volt a legalacsonyabb, számszerűen 20.

A rendelkezésre álló adatok alapján 1976 óta összesen 1469 főn hajtottak végre halálos ítéletet. Megoszlását tekintve a déli tagállamokban 1199 kivégzés történt. Ezen belül csak Texas államban 548, illetve 2018. első két hónapjában már 3 texasi esetről szólnak a híradások. Közép-nyugaton 181, nyugaton 85, észak-keleten 4 kivégzés történt.

Az utóbbi néhány évben évenkénti bontásban az alábbi kivégzés-számok figyelhetők meg:

2011-ben és 2012-ben: 43-43 kivégzés; 2013-ban: 39; 2014-ben: 35; 2015-ben: 28; 2016-ban: 20; 2017-ben 23. 2018-ban: már 4 fő, mégpedig a halálsoron eltöltött 12, 17, 16 és 23 év után.

A kivégzettek közül 34,5% volt fekete, 55,6% fehér, 8,3% latin, illetve 1,6%-ot tett ki az „egyéb” kategória. További adalék, hogy 1973 óta 161 embert mentesítettek, és mentesült a halálsorból (fekete: 84; fehér: 62; latin: 13; más: 2).

A kivégzés módját tekintve az USA-ban öt lehetséges megoldást alkalmaztak, illetve részben alkalmaznak jelenleg is. A leggyakrabban követett kivégzési mód a méreginjekció

alkalmazása, amelynek bevezetése és kipróbálása először 1982 decemberében Texas államban történt. Hamarosan „népszerűvé” vált, azonban nem emberbaráti, humanitárius szempontok, hanem gazdaságossági megfontolások alapján, viszonylagos olcsósága miatt.⁸

Az alábbi táblázat az egyes kivégzési módokat mutatja az azokat alkalmazó tagállamok függvényében:

1. táblázat

Kivégzési módok az amerikai tagállamokban

Kivégzési mód	alkalmazó tagállamok száma	kivégzettek száma
méreginjekció	33	1294
villamosság	9 (pl. Alabama, Florida)	158
gázkamra	6 (pl. Arizona, Kalifornia)	11
akasztás	3	3
kivégzőosztag	3	3

III. Halálbüntetés Japánban

Világviszonylatban két iparilag magasan fejlett ország létezik napjainkban, ahol a halálbüntetést ismerik és alkalmazzák: az USA mellett e másik ország Japán.⁹ Előljáróban megjegyezhető, hogy a halálbüntetés rendszere rossz lelkiismeretet jelent a japánok számára a nemzetközi közösségben.¹⁰

1. A halálbüntetés alkalmazási köre

A japán jog 18 bűncselekmény esetében ír elő halálbüntetést. Ebből 13-at a Btk. által meghatározott büntetteknel, mint például gyilkosság, halálos következményű rablás és szexuális erőszak; halálos áldozattal járó gyújtogatás, továbbá állam elleni büntettek esetében. Kötelező a halálbüntetés alkalmazása egyetlen esetben: az ellenséges invázió támogatásakor. A többi, nem kötelező halálbüntetéses előírásoknál a bíróságok meghatározott enyhítő körülmények fennállásakor kiszabhatnak életfogytig tartó vagy határozott tartamú szabadságvesztést is. A gyakorlatban a bíróságok a halálbüntetést 1967 óta kizárólag gyilkosságra, rablógyilkosságra és halálos következményű bombamerényletre szabták ki. A legfelsőbb bíróság 1987 márciusában fogalmazta meg azon kritériumokat, amelyeket a halálbüntetés elrendelésénél figyelembe kell venni. Így a bíróság szerint a büntetés kiszabása során jelentősége van annak, hogy egy vagy több-e a megölt személy; hogy a gyilkosságot különös kegyetlenséggel követték-e el; hogy a gyilkos megbánást tanúsít-e és az áldozat családja megbocsát-e neki.

⁸ TÓTH 2010, 161. p.

⁹ Amnesty International: *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in Japan*. Stand 15. April 2018.

¹⁰ ISHIZUKA 2006, 330–337. pp.

Kivéteként jelentkezik, hogy halálbüntetés nem szabható ki a bűncselekmény elkövetésekor 18. életévét még be nem töltött személyre. Terhes nő és pszichésen beteg fogvatartott esetében a halálos ítélet végrehajtását addig fel kell függeszteni, amíg a gyermek megszületik, illetve a halálra ítélt szellemi/pszichés egészsége helyreáll. Azonban olyan felülvizsgálati mechanizmus nem létezik, amelynek során a halálra ítélnél az elmebetegséget megállapíthatnák.

A bírósági eljárást illetően a halálbüntetéssel fenyegetett bűntett(ek) elkövetését követő letartóztatás során a gyanúsítottat 23 napig tartják fogva és jogi/ügyvédi segítség nélkül hallgatják ki. A főbenjáró bűntetteket első fokon a kerületi bíróságok¹¹ tárgyalják, azok döntése ellen fellebbezés nyújtható be magasabb fokú bíróságnál és a legfelsőbb bíróságnál. Azonban a halálos ítélet utáni jogorvoslati eljárás törvényileg nem rögzített. Megjegyezhető, hogy Japánban a vádlottakat csak nagyon ritkán mentik fel. Ha a halálos ítéletet a legfelsőbb bíróság véglegesen megerősíti, lehetőség van perújításra, bár sok akadállyal.¹²

A kegyelmezésről, a halálos ítéletek átváltoztatásáról, a végrehajtás halasztásának engedélyezéséről egy kabinet dönt, amelynek határozatait ezt követően a császár jegyzi/adja ki. A kegyelmezéseket csak nagyon ritkán engedélyezik, leginkább betegség vagy életkor miatt.

A következő táblázat a japán halálbüntetésre elítéléseket tartalmazza 1945-49 és 2000-2004 közötti időszakban, öt-öt év átlagával:

2. táblázat

*Halálbüntetésre ítélések száma Japánban*¹³

Év	elítélés	5 év átlaga
1945-49	190	38
1950-54	142	28.4
1955-59	100	20
1960-64	95	19
1965-69	56	11.2
1970-74	34	6.8
1975-79	15	3
1980-84	15	3
1985-89	26	5.2
1990-94	26	5.2
1995-99	21	4.2
2000-2004	31	6.2
összesen	751	12.5

¹¹ 2009 márciusában a kerületi bíróságok tekintetében az ülnökbíróságok rendszerét átalakították, amely így három hivatásos bíróból és hat laikus bíróból áll. 2009 augusztusától a különösen súlyos bűnesetekben dön-
tenek, ideértve azokat is, ahol halálbüntetés rendelhető el.

¹² Japán II. világháború utáni történetében 2014. márciusi állapot szerint csak hat olyan eset volt, amikor a bíróság olyan elítélt perújításához járult hozzá, akinek halálos ítélete már jogerős volt. Négy esetben a hatból az elítéltet fel kellett menteni, egy eset pedig még függő.

¹³ ISHIZUKA 2006, 337. p.

2. A halálra ítélték traktusa

A halálra ítélteteket szigorú és megalázó fegyelmi szabályoknak vetik alá. Az ide vonatkozó börtön szabályok egyebek mellett előírják, hogy a halálra ítélteteket egyszemélyes cellákban tartják fogva, az egész nap során ugyanabban a testhelyzetben kell ülni vagy térdelni, az elítélt nem járkaálhat vagy nem alhat az igényei szerint. Nem engedélyezett más elítéltekkel való beszélgetés, televízió nézése és esetleges hobbi gyakorlása sem. Az elítélt önkéntes alapon azonban dolgozhat. Megjegyezhető továbbá, hogy az egészségügyi ellátás nem kielégítő. A védőügyvéddel való bizalmas kapcsolat is korlátozás alá esik. A cellákat állandóan videókamera felügyeli, a cellák fényforrása pedig még éjszaka sem kapcsolható ki egészen. A külvilággal való kapcsolattartás a közvetlen hozzátartozók, az ügyvédek és engedélyezett más személyek ritka és felügyelt börtönlátogatásaira korlátozódik, a leveleket pedig cenzúrázzák.

A halálra ítélték épületrészében az átlagos várakozási idő a kivégzésig 6 év. Néhány elítéltnél ez az idő azonban megközelítette az 50 évet, így nem ritkán pszichés megbetegedések alakultak ki. Ezeket a feltételeket az Amnesty International és más szervezetek, bizottságok is embertelennek, kegyetlennek és megalázó bánásmódnak tekintik.

A legutóbbi öt évet tekintve 2013-ban 5; 2014-ben 2; 2015-ben 4; 2016-ban és 2017-ben egyaránt 3-3 halálos ítélet született. 2017 végén a halálra ítélték épületrészében 134 fogvatartott volt található, közöttük 6 külföldi állampolgár. 123 fogvatartottnál a halálos ítéletet már megerősítették, így azok jogerősek.

3. A kivégzések száma Japánban

1945-től 2017. december végéig 696 embert végeztek ki, ebből az 1980-tól 2017 végéig tartó időszakban 130 kivégzés történt. 1993. márciusában Japánban egy rövid de facto kivégzési moratórium fejeződött be, amely több mint három évig tartott. 2005 óta a kivégzések éves száma növekszik, jóllehet az ölési cselekmények száma az országban csökken és a II. világháború óta az egyik legalacsonyabb értéket érte el. Ebben az időszakban a legtöbb kivégzés 2007-ben és 2008-ban volt: 90 és 15 elítélttel szemben. A végrehajtott halálos ítéletek száma az elmúlt öt év során összességében viszont csekélynek minősíthető, figyelemmel az ország nagyságára és a népesség számarányára is. Ezek az utóbbi kivégzési adatok a következők: 2013-ban 8; 2014-ben, 2015-ben és 2016-ban egyaránt 3-3; míg 2017-ben 4 elítéltet végeztek ki.

A következő táblázat a japán végrehajtási/kivégzési adatokat foglalja magában 1945-49 és 2000-2004 közötti időszakban, öt-öt év átlagával:

3. táblázat

*Végrehajtások száma Japánban*¹⁴

Év	végrehajtás	5 év átlaga
1945-49	97	19.4
1950-54	127	25.4
1955-59	119	23.8
1960-64	83	16.6
1965-69	49	9.8
1970-74	57	11.4
1975-79	37	7.4
1980-84	5	1
1985-89	10	2
1990-94	9	1.8
1995-99	27	5.4
2000-2004	10	2
összesen	630	10.5

4. A halálbüntetés végrehajtásáról

A halálos ítélet végrehajtására akkor kerülhet sor, ha az igazságügyi miniszter a megfelelő végrehajtási rendelkezést aláírta. Ez a büntetőeljárás törvény szerint a halálos ítélet jogerőre emelkedése után hat hónapon belül következik be. Mivel azonban ezt a határidőt jogorvoslati kérelmek, perújítási indítványok, kegyelmi kérvények szakítják félbe, így a halálos ítélet jogerőre emelkedése és a tényleges végrehajtása közötti időtartam a gyakorlatban akár 20 évig is terjedhet. Miként arra már utalás történt, néhány elítéltnél ez az idő a fogvatartásban eltöltött 50 évet közelítette.

A kivégzéseket a nyilvánosság kizárásával, kötél általi akasztással hajtják végre speciális kivégzési helyszíneken, az ország hét erre előírányzott fogvatartási központjában. Ilyen kivégző helyek Tokió, Osaka, Hirosima, Nagoya, Sapporo, Fukuoka és Sendai városok végrehajtási intézeteiben találhatóak.

Hóhétként három „normál” börtönfelügyelő működik közre. Olyan kivégző mechanizmust alakítottak ki, hogy az akasztófa alatt a csapóajtó akkor nyílik ki, ha a kivégző kamra mellett egy gombot kioldanak. Összesen három ilyen gomb van, de csak az egyik oldja ki a csapóajtót. A három felügyelő egyidejűleg nyomja meg a gombokat, így számukra tisztázatlan, hogy közülük ki okozta az elítélt halálát. 2011. október 31-én Osakában a kerületi bíróság az ilyen akasztásos kivégzést alkotmánykonformnak ítélte.

¹⁴ ISHIZUKA 2006, 337. p.

A halálra ítélték csak a kivégzés napjának reggelén, közvetlenül a végrehajtás előtt szereznek tudomást a kivégzésről. Így az érintettek ezután legtöbbször csupán néhány órát, néha csak perceket élhetnek még. Azon elítéltek, akiknek kegyelmezésre már nincs semmilyen kilátásuk, minden időpontban számíthatnak a kivégzésükre. A hozzátartozók és az ügyvédek az elrendelt kivégzésről nem kapnak információt. Néhány évvel ezelőttig a végrehajtási parancsok kibocsátása gyakran a parlamenti ülések szüneteiben történt meg, a nyilvános viták vagy kritikák lehetőség szerinti elkerülése érdekében. Nyilvános ismertté tétel csak a kivégzés végrehajtása után következik, 2007 decembere óta a név feltüntetésével.

A kormányzat a joggyakorlatot illetően állandóan arra a közvélemény-kutatási eredményre hivatkozik, amely szerint a japánok 80-85%-a támogatja a halálbüntetés alkalmazását a brutális gyilkosokkal szemben. A halálbüntetésnek ez a támogatása az Amnesty International álláspontja szerint legalábbis részben a titoktartásra és ebből a helyzetből eredően az információk és a nyilvános viták hiányára vezethető vissza.¹⁵

IV. A világ legnépesebb országai és a halálbüntetés

4. táblázat

A világ legnépesebb országai

ország	népességszám, millió fő
Kína	1400
India	1300
USA	326
Indonézia	266
Brazília	210 1979/1855
Pakisztán	200
Nigéria	195
Banglades	166
Oroszország	144 Moratórium 1996/1999
Mexikó	130 2005/1961
Japán	127
Etiópia	108

¹⁵ AMNESTY INTERNATIONAL, 15. April 2018.

A fenti összeállítás a világ legnépesebb, azaz 105 milliót meghaladó lélekszámú tizenkét országát tünteti fel. Ha ezen tizenkét ország és a halálbüntetés kapcsolatát vizsgáljuk, úgy az állapítható meg, hogy kilenc országban ténylegesen alkalmazzák is a legsúlyosabb büntetést. Csupán három országban érvényesül abolíció: Braziliában a köztörvényes bűntettekre vonatkozik az 1979-ben elfogadott abolíció azzal a megjegyzéssel, hogy az utolsó végrehajtás/kivégzés 1855-ben (!) történt. Mexikó a teljeskörű abolíciót követő országok közé tartozik, ahol 2005-ben iktatták ki valamennyi bűncselekményre a halálbüntetést. Az utolsó kivégzés pedig 1961-ben volt. A harmadik ország Oroszország, ahol tényleges gyakorlati moratórium 1996 óta, illetve a csecseneknél 1999 óta érvényesül (erről röviden később).

V. Európai helyzetkép

Európában ma már – Fehéroroszország kivételével – egységes a kép a halálbüntetés abolíciója tekintetében. Azonban Európa nyugati és keleti, illetve ún. „mini” államaiban távolról sem egységesen alakult ez ki. Az ún. mini államok közül például San Marino a halálbüntetést 1865-ben törölte el véglegesen úgy, hogy az utolsó kivégzés 1468-ban volt. Ugyanakkor Monaco 1962-ben, Liechtenstein 1987-ben, Andorra pedig csak 1990-ben iktatta ki teljeskörűen a halálbüntetést. A nem mini, hanem az alább található összeállításban is szereplő kisebb országok közül a leginkább figyelemre méltó ország Izland, ahol a teljes abolíció már 1928-ban megvalósult, és az utolsó kivégzés 1830-ban volt.

Nyugat-Európa országai közül kiemelendő Portugália, ahol a köztörvényes bűncselekményekre már 1867-ben kiiktatták a halálbüntetést és az utolsó kivégzés 1849-ben volt, a teljes abolíció pedig 1976-ban következett be. Hasonlóképp az 1970-es években történt a teljes eltörlés a skandináv országokban, azzal, hogy – több nyugati állammal együtt – az utolsó kivégzések jellemzően közvetlenül a II. világháborút követően kerültek sorra.

Számos nyugat-európai államban viszont viszonylag igen későn született döntés a teljes abolícióról. Így ez például Nagy-Britanniában csak 1998-ban, Belgiumban 1996-ban, Spanyolországban 1995-ben, Olaszországban 1994-ben, Svájcban 1992-ben következett be. A kelet-európai országok legtöbbszörében a halálbüntetés eltörlése a kommunista/szocialista államrend összeomlását, az ún. rendszerváltozást, adott esetben új államalakulatok létrejöttét követően történt, szinte egyidejűleg az Európa Tanácshoz fordulással. Legkésőbb a balti államok iktatták ki a halálbüntetést. Vagyis ezen volt szocialista országok eljutottak oda, hogy fontosabbnak tartották az európai közösséghez, az európai értékekhez tartozást, mint a halálbüntetés fenntartását. Ennek háttérében azt is látni kell, hogy az Európa Tanácsnak csak az lehet(ett) tagja, amely állam kinyilvánította készségét a halálbüntetés eltörlésére vagy legalább kivégzési/végrehajtási moratórium bevezetésére. Ez a körülmény magyarázza hazánk azon helyzetét is, hogy 1990-ben letünk az Európa Tanács tagja, ugyanakkor és ugyanabban az évben történt a halálbüntetés eltörlése is, de nem a teljesen bizonytalan kimenetelű akkori országgyűlés, hanem az Alkotmánybíróság döntése révén.

5. táblázat

A halálbüntetés abolíciója az egyes országokban

ország	teljes abolíció	abolíció köztörvényes bcs-ekre	utolsó kivégzés
Izland	1928		1830
Hollandia	1982	1870	1952
Portugália	1976	1867	1849
Spanyolország	1995	1978	1975
Olaszország	1994	1947	1947
Németország	1949 (NDK 1987)		
Dánia	1978	1933	1950
Finnország	1972	1949	1944
Norvégia	1979	1905	1948
Svédország	1972	1921	1910
Svájc	1992	1942	1944
Belgium	1996		1950
Franciaország	1981		1977
UK (Anglia)	1998	1973	1964
Románia	1989		1989
Szlovénia	1989		
Szlovákia	1990		
Horvátország	1990		1987
Magyarország	1990		1988
Ukrajna	1999		
Csehország	1990		
Szerbia	2002		1992
Lengyelország	1997		1988
Görögország	2004	1993	1972
Litvánia	1998		1995
Lettország	2012	1999	1996
Albánia	2007	2000	
Ausztria	1968	1950	1950
Bulgária	1998		1989
Ciprus	2002	1983	1950
Észtország	1998		1991
Írország	1990		1954
Macedónia	1991		
Montenegró	2002		
Málta	2000	1971	1943

Forrás: a 2. lj. adatai alapján a szerző összeállítása

1. Fehéroroszország

Európa egyetlen országa Fehéroroszország, ahol még a halálbüntetés kiszabása és végrehajtása létező gyakorlat. Így például a fehérorosz legfelsőbb bíróság Minszkben 2011-ben a metronál történt bombatámadás két állítólagos elkövetőjét ítélte halálra, jóllehet mindketten büntetlenségüket hangoztatták és az őket terhelő bizonyítékok is nem egészen meggyőzőek voltak. Az élénk nemzetközi, de sikertelen tiltakozások ellenére a két elítéltet 2012 márciusában tarkólövessel végezték ki.

6. táblázat

*A halálbüntetés és az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés kiszabási adatai*¹⁶

Halálbüntetés	Év	Életfogytiglan
37	1995	
29	1996	
46	1997	
47	1998	3
13	1999	29
4	2000	18
2	2010	2
3	2011	4
--	2012	4
2	2013	2
2	2014	7

A halálbüntetés nem alkalmazható nőekkel, a bűncselekményt 18. életév alatt elkövetőkkel, illetve az ítélethozatalt megelőzően 65. életévüket betöltőkkel szemben.

Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés bevezetése 1997-ben történt és az első ilyen elítélések 1998-ban voltak.

2017-ben 3 halálbüntetésre ítélet történt és közülük egy tényleges végrehajtás/kivégzés.

2. Oroszország

A Szovjetunióból kiszakadt új európai országok közül a legfontosabb természetesen Oroszország, amely nem iktatta ki a büntetőjogi büntetések köréből a halálbüntetést. Így a hatályos orosz Btk. 59. cikke változatlanul rendelkezik erről a legsúlyosabb szankcióról,¹⁷ azonban 1999 óta ténylegesen nem alkalmazzák. Oroszország 1996-ban az Európa

¹⁶ PALUDA, ANDREI – STSEPANENKA, PALINA – HUSHTYN, ADARYA: *The death penalty in Belarus*. Viasna Human Rights Centre, 2016. 60–62. pp.

¹⁷ Ugolovnij kodeksz Rosszijkvoj Federácii, Moszkva, 2004. 26. p.

Tanács tagja lett és aláírta a Római Emberjogi Egyezmény 6. kiegészítő jegyzőkönyvét. Ezáltal az ország nemzetközi jogilag a halálbüntetés eltörlése mellett kötelezte el magát békeidőben, azonban az orosz parlament, a дума a protokoll szövegét nem ratifikálta. Csak az orosz Alkotmánybíróság döntése alapján, 1999 februárja óta nem lehet gyakorlatilag halálbüntetést alkalmazni. *Boris Jelcin* akkori orosz elnök pedig már 1996-ban moratóriumot hirdetett és a halálos ítéleteket szabadságvesztésre változtatta át. Ezt a moratóriumot az orosz Alkotmánybíróság az említett 1999. évi döntésében megerősítette azzal, hogy rögzítette, addig, amíg az esküdtszéki bírósági rendszert a főbenjáró (bűn)ügyekben be nem vezetik, halálbüntetés nem hozható.¹⁸ 1996/1997 és 1999 között azonban a moratóriumot Csecsenföldön végrehajtott halálos ítétek törték meg, azóta már az oroszoknál nincs kivégzés.¹⁹

VI. A halálbüntetés alkalmazása Magyarországon

A halálbüntetés *hazai alakulását* illetően már az *1843. évi büntetőjogi javaslat* a halálbüntetés abolíciója mellett foglalt állást. Bár ez a bátor és igen haladó kezdeményezés sikertelen maradt hazánkban, a XIX. század második felében számos európai állam követésre méltónak találta.

A *Csemegi-kódex* igen szűk körre szorította a halálbüntetést, béke idején csak a király személye elleni felségsértés és a gyilkosság büntetése engedte alkalmazni. A kódex hatálybalépését követő időszakban a magyar bíróságok halálbüntetést alig, sőt az 1896–1899 közötti években egyáltalán nem alkalmaztak. Az 1890-es években a kivégzések száma elenyésző volt, a halálra ítélték nagy része pedig kegyelemben részesült.

Az első világháború során és után a halálbüntetés tényleges alkalmazása emelkedő tendenciát mutatott, azonban az 1923-tól 1941-ig terjedő időszakban e büntetési nem alkalmazása csekély mértékű volt (a kiszabások évi átlaga a kettőt sem érte el).

A második világháborút követően a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásával, az új társadalmi, politikai, gazdasági rendszer védelmével összefüggésben megnőtt a halállal fenyegetett deliktumok száma. Az előírt halálbüntetéseket az 1945-től működő népbíróság, a katonai bíróságok, a rögtönítélő bíróságok, illetve az 1957 elején újra bevezetett népbírósági külön tanácsok alkalmazták.

Az *1950. évi Btá.* ugyancsak fenntartotta a halálbüntetést, mivel „Ez idő szerint ... még nem állunk a fejlődésnek azon a fokán, amely megengedné a halálbüntetés eltörlését.”

1945 utáni jogfejlődésünk első időszakában a halálbüntetés alkalmazásának lehetőségét messze kiterjesztették, és így nem csupán az élet védelmét szolgáló bűncselekmények miatt, hanem politikai, gazdasági, sőt tulajdon elleni bűncselekmények elkövetőivel szemben is kiszabtak halálbüntetést. Különösen nagy arányban alkalmazták ezt a büntetést az ún. koncepciós perekben, majd az 1956-ot követő megtorlás időszakában.

¹⁸ ROSENAU, HENNING: *Die Todesstrafe als Gefahr der freiheitlichen Strafrechtsreformen?* in: SINN, ARNDT (Hg.): *Menschenrechte und Strafrecht*. Universitätsverlag Osnabrück, 2013. 46. p.

¹⁹ ROSENAU, HENNING: *Europäische Rechtspolitik zur Abschaffung der Todesstrafe*. ZIS 2006/6. 342. p.

Az 1961. évi Btk.-ban a halálbüntetés alkalmazására 28 rendelkezés adott lehetőséget, közöttük 12 a katonai büntettek körében. A miniszteri indoklás a halálbüntetés fenntartásának szüksége mellett azonban leszögezi: „A szocialista büntetőjog perspektivikusan elvi okokból a halálbüntetés ellen száll síkra”. Az 1971. évi 28. sz. tvr. szűkítette a halállal pönalizált büntettek körét, ugyanis mellőzte a halálbüntetést a vagyoni deliktumoknál, valamint a közveszély-okozás minősített eseténél. Viszont új – halállal fenyegetett – tényállás lett a légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének a minősített esete.

Az 1978. évi Btk. eredeti szabályozásában a halálbüntetés *mindig vagylagos és kivételes jellegű* főbüntetésként szerepelt. A törvény halálbüntetéssel is pönalizált az *állam elleni büntettek* közül nyolc törvényi tényállást; a *katonai bűncselekmények* körében *tizenegy* büntetési változatot; a *béke elleni és a háborús bűncselekmények* közül *négy* törvényi esetet; az *egyéb köztörvényes bűncselekmények* közül pedig *három* büntetést. Tehát összesen 26 bűncselekményi tényállásnál fordult elő a Btk.-ban vagylagos büntetésként a halállal fenyegetés. Ezekon kívül még külön jogszabály is halálbüntetést rendelt alkalmazni a Btk. 165. §-ára tekintettel az egyéb háborús büntetésekre.²⁰

Kivételesen került sor a *gyakorlatban* a halálbüntetés kiszabására és így a végrehajtására is. Az 1990-ben történt eltörlését megelőző 25 évben az alkalmazása jelentősen csökkent. Az 1960-as években a halálbüntetés kiszabása 14 és 4 között változott (1961-ben 14 esetben, 1969-ben 4 esetben); és az évenkénti átlagos alkalmazás megközelítette a nyolcat. Az 1970-es években 6 és 1 volt a két szélső szám, és ebben az évtizedben az évenkénti átlagos kiszabás több mint három volt. Az 1980 és 1989 közötti időszakban a halálbüntetések kiszabásának száma 5 és 1 között alakult, és ebben az évtizedben az alkalmazás gyakorisága az előző évtized átlagával azonos, azaz három. (1985-ben 2; 1986-ban 1; 1987-ben 5; 1988-ban 3; 1989-ben 1 vádlottal szemben szabtak ki a bíróságok halálos ítéletet. Meg kell említeni azt is, hogy az Igazságügyi Minisztérium adatai szerint a katonai bíróságok 1960 és 1980 között összesen 66 esetben szabtak ki halálbüntetést.) Az ún. polgári bíróságok halálos ítéletet szándékos emberölés minősített esetei miatt alkalmaztak az utóbbi évtizedekben. A kiszabott halálbüntetéseket pedig tipikusan végre is hajtották. Az utolsó kivégzés hazánkban 1988 júliusában volt.

VII. A halálbüntetés kiiktatásának/eltörlésének útja Európában és Magyarországon

A halálbüntetéssel kapcsolatban hazánkra is kiterjedően két nagy egyezményt kell kiemelni. Az egyik az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4.-én létrejött egyezmény az Európai Emberi Jogi Egyezmény, és az ahhoz tartozó hatodik, majd tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv. A másik pedig a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amely az ENSZ keretében 1966-ban született, illetve ENSZ Egyezségokmány 1989. december 15.-én elfogadott Második Fakultatív Jegyzőkönyve. Az eredeti Európai Emberjogi Egyezmény szövege még nem tartalmazta a halálbüntetés tilalmát, sőt lehetővé tette, hogy szinte bármely bűncselekményre halálbüntetést állapítsanak meg. Az 1983 áprilisában elfogadott és

²⁰ NAGY FERENC: *Anyagi Büntetőjog Általános rész II.* Iurisperitus Bt. Szeged, 2014. 182–184. pp.

1985-ben hatályba lépett Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkében már az a rendelkezés található, hogy „A halálbüntetést el kell törölni. Senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni, sem kivégezni.” A 2. cikk azonban azt rögzíti, hogy egy állam törvényhozása rendelkezhet halálbüntetésről háború idején vagy háború közvetlen veszélye idején. Vagyis ez a jegyzőkönyv a halálbüntetés alkalmazását csak béke idején tilalmazza.

Magyarország a Római Egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc (köztük a hatodik) kiegészítő jegyzőkönyvet 1993-ban egyszerre ratifikálta, három évvel az Európa Tanácsba való felvétele után. Vagyis az európai nemzetközi dokumentum-együttest Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki és 1993. április 15-én lépett hatályba.

A Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv viszont megtiltja a részes államok számára mind a hatályának felfüggesztését, mind bármilyen fenntartás tételét. Ez a jegyzőkönyv tehát a halálbüntetés alkalmazását minden körülmények között tiltja. Ezt a jegyzőkönyvet hazánk a 2004. évi III. törvénnyel fogadta el és hirdette ki.

A halálbüntetés hazai eltörlésének az irányába tett fontos előrelépés volt viszont az 1989. évi XVI. törvény, amely szerint a halálbüntetés már nem lehet a politikai leszámolás eszköze Magyarországon, vagyis az állam elleni bűncselekmények köréből iktatta ki a halálbüntetést. 1990 októberében a magyar AB határozatot hozott a halálbüntetés alkotmányellenességéről a korábbi hazai Alkotmánnyal²¹ kapcsolatban [23/1990. (X.31.) AB hat.]. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy az 1978. évi eredeti Btk-nak és a kapcsolódó jogszabályoknak a halálbüntetésre vonatkozó rendelkezései az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmába ütköznek, ezért megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét és megsemmisítette a kapcsolódó jogszabályi előírásokat.²²

VIII. A halálbüntetés alkotmányos tilalma

Sok európai állam alkotmányában megtalálható a halálbüntetés alkalmazásának tilalma. Az ilyen alkotmányi előírások alábbi típusaival, illetve megfogalmazásaival találkozhatunk.²³

- a halálbüntetés megszűnt (pl. német alaptörvény 102. cikk; osztrák alkotmány 85. cikk);
- a halálbüntetést eltörölték (pl. belga alkotmány 14/A. cikk);
- halálbüntetés semmilyen esetben sem szabható ki (pl. portugál alkotmány 24. cikk 2. pont; hasonlóan a finn alkotmány 7. cikk (2) bek.);
- halálbüntetés nem szabható ki (pl. holland alkotmány 114. cikk);

²¹ Magyarország módosított korábbi Alkotmánya 54. § (1) bek.: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.”

8. § (2) bek.: „... az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.”

²² HORVÁTH TIBOR (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon (Dokumentumgyűjtemény)*. Halálbüntetést Ellenzők Ligája. Miskolc, 1991.

²³ Vö. NAGY FERENC: *Az anyagi büntetőjog és az alkotmány*, in: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Alkotmány és jogtudomány, Acta Jur. et Pol. Tomus XLVII.* Szeged, 1996. 88. p. Az európai alkotmányokat lásd *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Wolters Kluwer. Budapest, 2016.

- a halálbüntetés tilos [pl. román alkotmány 22. § (3) bek.; svéd alkotmány II. fejezet 4. §; svájci alkotmány 10. cikk (1). bek.];
- a halálbüntetés nem megengedett [pl. szlovák alkotmány 15. cikk (3) bek.];
- nincs halálbüntetés az adott országban (pl. szlovén alkotmány 17. cikk, horvát alkotmány 21. cikk);
- a halálbüntetésnek nincs helye [pl. olasz alkotmány 27. cikk (3) bek.];
- a halálbüntetés megszűnik, kivéve a katonai büntetőjog háború idején előírt eseteit (pl. spanyol alkotmány 15. cikk);
- halálbüntetés nem szabható ki politikai bűncselekmények esetében, kivéve ha azok más bűncselekményekkel halmazatban állnak [pl. görög alkotmány 7. cikk (3) bek.].

Az új Alaptörvény érdemi hiányossága a fenti példákkal szemben, hogy nem rögzíti a halálbüntetés tilalmát, jóllehet ennek kimondása komoly szimbolikus jelentőséggel bírna.²⁴ Így a halálbüntetés a hazai megújuló populista politika eszköze lett és a jövőben is az lehet.²⁵

Az Alaptörvény II. cikk: „csupán” azt rögzíti, hogy „Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz.”

Felhasznált irodalom

HORVÁTH TIBOR (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon (Dokumentumgyűjtemény)*. Halálbüntetést Ellenzők Ligája. Miskolc, 1991.

ISHIZUKA, SHINICHI: *Todesstrafe in Japan: Ein schlechtes Gewissen in der internationalen Gemeinschaft*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS) 2006/8.

KREUZER, ARTHUR: *Die Abschaffung der Todesstrafe in Deutschland – mit Vergleichen zur Entwicklung in den USA*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS) 2006/8.

MARTSCHUKAT, JÜRGEN: *Geschichte der Todesstrafe in Nordamerika*. C.H. Beck, München, 2002.

NAGY FERENC: *Az anyagi büntetőjog és az alkotmány*. In: Tóth Károly (szerk.): *Alkotmány és jogtudomány*. Acta Jur. et Pol. Tomus XLVII. Szeged, 1996.

Az európai alkotmányokat lásd *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Wolters Kluwer. Budapest, 2016.

NAGY FERENC: *Anyagi Büntetőjog Általános rész II*. Iurisperitus Bt. Szeged, 2014.

NAGY FERENC: *Gondolatok a büntetőjogi legalitással összefüggő alkotmányossági problémákról*. In: Balogh Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó – SZTE ÁJTK. Szeged, 2016.

²⁴ SZOMORA ZSOLT: *Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban és az Alaptörvényben*. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011*. I. kötet. Pázmány Press. Budapest – Pécs, 2013.; NAGY 2014, 187–188. pp.

²⁵ NAGY FERENC: *Gondolatok a büntetőjogi legalitással összefüggő alkotmányossági problémákról*. In: Balogh Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó – SZTE ÁJTK, Szeged, 2016. 458. p.

PALUDA, ANDREI – STSEPANENKA, PALINA – HUSHTYN, ADARYA: *The death penalty in Belarus*. Viasna Human Rights Centre, 2016.

ROSENAU, HENNING: *Europäische Rechtspolitik zur Abschaffung der Todesstrafe*. ZIS 2006/6.

ROSENAU, HENNING: *Die Todesstrafe als Gefahr der freiheitlichen Strafrechtsreformen?* In: SINN, ARNDT (Hg.): *Menschenrechte und Strafrecht*. Universitätsverlag Osnabrück, 2013.

SZOMORA ZSOLT: *Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban és az Alaptörvényben*. In: DRINÓCZI TÍMEA – JAKAB ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011. I. kötet*, Pázmány Press. Budapest-Pécs, 2013.

TÓTH J. ZOLTÁN: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Századvég Kiadó. Budapest, 2010.

Ugolovnij kodeksz Rosszijkoj Federácii. Moszkva, 2004.

Egyéb internetes források

Amnesty International: *Abolitionist and Retentionist Countries as of March 2018*. <https://www.amnesty.org/download/Documents/ACT5066652017ENGLISH.pdf>

Amnesty International: *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in Japan*. Stand 15. April 2018. <https://deathpenaltyinfo.org/states-and-without-death-penalty>

BALOGH ELEMÉR*

Adalékok az első zalai népképviselői választásokhoz

Visszatérő kedves kötelesség egyetemi életünkben, hogy 70. életévüket ünneplő professzor-társainkat ünnepi tanulmányokkal tiszteljük meg. Mitőlünk, a szellem embereitől ez 'a legtöbb, mi adható' – s tesszük ezt nagy szeretettel, kívánva még sok-sok termékeny, munkás évet a jubilánsnak. *Katona Tamás* professzor úrral nem annyira a jogászai múlt, mint inkább a szegedi jogi karon a doktori iskolában közösen vitt kutatómódszertani szeminárium kapcsolt egybe. Racionális, matematikai megalapozottságú tanmenetét nagyon szerették-szeretik a doktoranduszok, s ugyanezt az embert ismerhettem meg a kari tanácsüléseken, ahol mindig higgadt, tárgyyszerű és meggyőző hozzászólásaival fontos szerepet vállalt a közös kari munkában.

Olyan témát választottam tisztelgő dolgozatom tárgyául, amely első tudományos számnypróbálgatásaimra megy vissza, s bőven tartalmazott statisztikai jellegű materiát. Egykori szakdolgozatomban Zala vármegye első népképviselői választásainak történetét dolgoztam fel, s az annak függelékében elhelyezett sok-sok, táblázatba, oszlopokba rendezett anyag jó része máig nem került publikálásra. Jó szívvel ajánlom az Ünneplőnek olvasgatásra Zala vármegye társadalmának 19. század második feléből való, az országgyűlési választások sajátos szempontrendszerére alapján összeállított látletét.

*

Zala megye – történeti szemszögből tekintve: Zala vármegye jogtörténeti múltja jelentős mértékben feldolgozásra vár. Holub József munkája,¹ amely helytörténeti szempontból mindaddig a legnagyobb vállalkozás volt, elsősorban a megye köztörténetére irányította a figyelmet. Pedig az országnak e szegletében, mely a történelem során valahogy mindig kicsit eldugottnak számított, a köz-és jogélet ugyanolyan pezsgő és jogi furfanggal teli volt, mint bármely más megyében. A jelen dolgozat választástörténeti témát érint; egy olyan kort, amely az ország történetének egyik legizgalmasabb fejezete; s olyan témát, mely jogi vonatkozásaiban méltón tükrözi a kor heroizmusát.

Az 1848:V. tc. volt az első lépés a polgári államhoz vivő úton. Ahhoz, hogy legalábbis jogilag egyenlők ..állama épülhessen fel, szükséges, hogy annak tagjai beleszólhassanak

---

* egyetemi tanár, dékán, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

¹ HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban*. I. kötet: A megyei és egyházi közigazgatás története. Kiadja Zala megye közönsége, 1929.

az ország ügyeinek intézésébe. Népképviseletnek az ennek érvényesülése érdekében ható állampolgári jogot nevezzük; mindjárt hozzátéve, hogy ez a jog mindig bizonyos ésszerűségi és a maga korában rendi érdekek által befolyásolt korlátok mellett érvényesült. Záltalán sem történt ez másként. A fenti törvény alapján, egészen az 1874:XXXIII. tc. életbeléptéig (választójogi novella) folytak az országgyűlési választások: 1848, 1861, 1865, 1869 és 1872-ben.

Első választójogi törvényünk, az 1848. évi V. tc.

Az országgyűlés március 30-án két (kerületi) ülést tartott. Befejezték a népképviseltről szóló törvényjavaslat vitáját és sikerült megegyezésre jutni annak mind az 57 pontjában. Mindössze egyetlen módosítást eszközöltek rajta Kubicza Pál (Trencsén vm.) indítványára: fél jobbágytelekről negyedtelekre szállították a legalacsonyabb cenzust. E módosítást Kossuth is pártolta, s végül nagy többség szavazta meg, noha Andrassy Gyula a választói jog e kiterjesztését, főleg nemzetiségi okokból, nem helyeselte. A törvényjavaslatot a március 31-én összeült országgyűlés is csaknem felkiáltással fogadta el. Másnap a főrendek elé került, de azok csupán pont, a képviselők 5 ft napidíja és 400 ft lakbérére ellen tettek kifogást, egyébként helyben hagyatott. Deák Ferenc, kinek szava az országgyűlésen mindig döntő súllyal esett latba, március 30-án délután 2. órakor Bécsbe hivatván e javaslat tárgyalásán nem vehetett részt, de április 4-én, a kerületi ülésen már jelen volt, s hozzá is szólt. Helyeselte a telekcenzus $\frac{1}{2}$ -ről $\frac{1}{4}$ -re történt leszállítását, hozzátéve, hogy ezzel mintegy 100 000 szavazóval növekszik a létszám, ami az ország parasztságának összlétszámához mérten nem túl sok. Kifejtette a képviselők napidíj emelésének szükségességét. Fontos volt ui., hogy a képviselők olyan, az anyagiakban is megnyilvánuló egzisztenciát élvezhessenek, amely minimálisra csökkenti az erre építő korrupció lehetőségét. A rendi országgyűléseken ez még nem volt különösebben égető probléma, hisz a diétára szinte kizárólag jómódú, de legalábbis saját ellátásukról gondoskodni tudó nemesek jutottak el. Megváltozott azonban a helyzet a népképviseleti törvény megalkotásával, s várható alkalmazásával.

Ennek értelmében már bárki, aki a passzív választójogi feltételeknek megfelelt, jelelhető országgyűlési képviselőnek, habár esetleg szegény ügyvédként praktizált is az illető. Deák felszólalása utána a kerületi ülés is egyhangúlag elfogadta az előbbi tervezetet. A főrendek április 5-én határoztak kedvezően, s még aznap öt mástörvényjavaslattal együtt fölterjesztették a királyhoz szentesítésre.

A választójog kiterjesztése révén az addigi mintegy 200 000 (javarészt nemes rendi állású) szavazóról 800 000-re nőtt a választásra jogosultak száma. Az ország népességéhez mérten ez persze még mindig messze elmarad egy modern államban érvényesülő általános, titkos és egyenlő feltételek melletti választás ideájától. Nem szabad azonban a realitásokról, a kor társadalmának fejlettségéről megfeledkeznünk. 1848-ban Magyarország még csak első, botladozó lépéseit tette meg a polgári jogállamhoz vivő úton. Harcos, nagy tömegeket kitevő polgárságunk nem lévén az országot előrelendítő reformerek táborát a liberális nemesség adta. Az ország paraszti/jobbágy/zsellér lakossága politikailag iskolázatlan volt a dolog történeti okainál fogva. Bár az új népképviseleti törvény lehetőséget adott az ellenkező alternatíva valóra váltására is, a nép a legtöbb eset-

ben mégis saját szolgabíráit, ispánjait, előjáróit választotta meg. Nem tudott igazán élni ugyan jogaival, de a 'kiművelt emberfők' is hiányoztak soraikból. Siralmas látvány, hány értelmiségi szerepel mindössze a megye összeírási ívein. Nem álltak, nem állhattak tehát valódi alternatívák a választók előtt.

A megye társadalmáról

A 19. század közepéről meglehetősen kevés forrásértékű ország leírás maradt ránk. Legkiválóbb közülük Fényes Elek műve,² amely alapján a következő kép rajzolható meg a korabeli viszonyokról. A megye lakossága 298 515 főt számlált, kik 33 mezővárosban és 573 faluban éltek – 1 négyzetmérföldre 2985 lakos jutott. A nemzetiségek megoszlása erős magyar túlsúlyt mutatott: 221 126 magyarra 3837 német, 53 539 horvát, 13 080 vend, 6848 zsidó és 85 görög jutott. Hogy Zala megye az ország legkatolikusabb vidékei közé tartozott, azt Fényes Elek adatai is alátámasztják. A római katolikusoknak 122 plébániájuk volt 26 613 lélekkel. Hozzájuk tartozott még 6 apátság és 2 prépostság is. Az ágostaiak 11 anya- és 8 fiókgyülekezetben 7183 hívőt számláltak. Reformátusok leginkább a Balaton mellékén éltek: 16 786-an voltak 18 anya- és 3 leányegyházban. Az óhitűek 85, az izraeliták 6848 hívőt tudhattak magukénak; utóbbiak legnagyobb számban Kanizsán fordultak elő.

Zalában igen nagyszámú nemesség élt, mintegy 27 000 fő. Legtöbb nemesi család (1427) a tapolcai járásban élt; az egerszegiben 1094, a kapornakiban 990, a szántóiban 870, a lövőiben 843, a muraköziben pedig 159. A megyében gróf Festetics Taszilónak, herceg Eszterházy Pálnak, herceg Batthyány Fülöpnek, gróf Széchenyi Istvánnak, gróf Szapárynak és a Batthyány grófi családnak volt uradalma.

A megye 6 főszolgabírói járásra tagolódott. A későbbiek szempontjából érdekes lehet, ha ismerjük személy szerint is a szolgabírákat; sokuk neve fordul majd elő a követek, választmányok tagjai között.

1. sz. táblázat

járások	főszolgabírák	vidékbeli szolgabírák
zalaegerszegi	Farkas Imre	Tuboly Alajos, Kozáry László, Nagy Károly
lövői	Gyika Jenő	Ágoston József, Simon János
kapornaki	Sümeghy Ferencz	Zob János, Thassy Lajos, Rajky Lajos
szántói	Bogyay József	Szeptey Ádám, Farkas Károly, Hertelendy László
tapolczai	Vargha Lajos	Győrffy János, Bárany András, Diskay Lajos
muraközi	Séllyey László	Bogdán György, Gábelits Imre

Forrás: Saját szerkesztés

² FÉNYES ELEK: *Magyarország leírása*. Pest, 1847.

A megye nagysága országos viszonylatban is kiemelkedő: 100 222 négyzetmérföld. Ebből 1 104 365 holdat műveltek meg, melyből 423 745 hold volt a szántó, 78 953 hold a rét, 62 654 hold a szőlő, 21 123 hold a kert, 438 239 az erdő és 79 651 a legelő. A megye fő terménye a rozs és a kukorica, de termeltek még búzát, árpát, zabot, hajdinát, kendert is. Lent évente gyakran kétszer is vetettek. A dohánytáblák mellett dicséri Fényes a megye gyümölcsöseit. A balatoni borok már akkor is híresek voltak: „A badacsonyi édes főtt ürmös mind kellemes ízére, mind zamatjára talán legelső hazánkban.” A ló- és szarvasmarhatenyésztés mellett jelentős a selyemhernyó-tenyésztés; Stridón egy ’selyemgombolyító-intézet’ is volt. A megye ipara oly csökevényes volt, hogy alig akad említésre méltó üzem. Mindössze Sümegen volt egy kartongyár, Kanizsán egy szivargyár és Vetyemen egy üveghuta.

A Dráva mellékén aranyat is mostak. Olaj is volt bőven, noha keletje alig – nem úgy, mint manapság. „Kőolaj vagy kulimász Peklenicza mellett találtatik, s ez szántóföldeken keresztül árkokban folyik, úgy hogy az uradalom évenként 20-30 mázsát szokott szedetni.” Ásványvíz pedig Kékkuton, Kis-Eörsön, Keszthelyen, Lovason, Pekleniczán, Rendesen, Tapolcán, Vérkúton és Füreden fakadt. A megyében 6465 kézműves és 575 kereskedő volt. A paraszti földbirtokviszonyok így néztek ki: a 7862 egész jobbágytelek mellett még 17 ezer földdel bíró jobbágy élt és a házas vagy házatlan zsellérek száma meghaladta a 20 ezret. Mindez nagyjából az országos átlagnak felelt meg.

A megyei társadalom szerkezetéről Fényes Elek kiváló összegzést adott, de olyan részletekbe nem tudott bocsátkozni, hogy pl. milyen a honoráciorok számszerű aránya és eloszlása, vagy a kézművesek, iparosok, kereskedők milyen széles skálán képviselik mesterségüket. Az 1848-ból fennmaradt választási összeírási ívekből széleskörű tábló bontakozik, ki, s kivétel nélkül, minden rögzített adatot kijegyeztem. Az ezekből feltárolt kép meglepően színes. Hozzá kell persze tenni még, hogy a választói jegyzékekben fennmaradt adatok nem valamiféle népszámlálás eredményei, tehát a teljességtől távol állnak, inkább csak azt mutatják, hogy a választójogi törvény által fölkinált kategóriák melyikébe próbálták magukat elhelyezni a választójogukkal élni kívánók. Ebből a helyzetértékelésből két következtetés adódik. Részint, hogy a valóság a feljegyzettek-nél is biztosan színesebb volt és valamivel többen gyakorolták hivatásaikat a hivatkozott adatoknál, részint pedig az összeíró biztosok ’kreativitása’ is szembeötlő, ahogyan a szóbeli bejelentések nyomán az egyes censusok értelmezésében eljárva, az egyes polgárokat jegyzékbe foglalták.

A táblázatokba rendezett kimutatások alig szorulnak értelmezésre, a számok nagyrészt önmagukért beszélnek. Az öt választási ciklus adatai között összeállított politikai irányultság jól mutatja, hogy Zalában Deák Ferenc ha nem is volt mindenütt maradéktalanul ’proféta’, de országos politikai tekintélye kisugárzott szűkebb pátriájába is. Az ’értelmiségiokről’ készített összeállítás legfontosabb sajátossága, hogy mivel a választójogi törvény maga nem adott részletes útmutatót az egyes censusok értelmezéséhez (modern korunkban megszokott és elvárt végrehajtási – miniszteri –rendelet nem készült), annak interpretációja az összeíró biztosokra maradt. Ők pedig mondhatni eléggé nagyvonalúan jártak el: szinte mindenkit összeírtak, akik olyasféle foglalkozást mondtak be, ami a kor felfogása szerint szellemi munkának számított. Persze, furcsaságokat is olvashatunk: vajon mi volt a dolga az énekmesternek – talán egy kántorra kell gondolnunk? A ’mérnök’ kategória csekély tagolására utal a tény, hogy semmiféle differenciálás nincs, s bár

egyetlen választókerület kivételével mindenhol akadt belőlük, számuk a megyében összesen is alacsonynak mondható.

Az 'iparosok' kategória valamivel bővebb, több árnyalat jelenik meg, s így a megye gazdasági szerkezetéről is több információt hordoz. Feltehető, hogy a legtöbb mesterség képviseltette van, még olyan is, amiről ma már rejtély, mit jelenthetett: *bordovány*. A leginkább elterjedt mesterségek (asztalos, csizmadia, kádár, kovács, molnár, szabó, takács, varga, egy választókerület kivételével a hentes, fazekas és bognár) képviselői minden választókerületben megtalálhatók. Jó lenne tudni, mivel foglalkoztak a *bábosok*, s a *kolompár* helyi értelmezése terén is jó volna bizonyosabbat tudni. Örülünk azonban, hogy ennyi adat is fennmaradt!

2. sz. táblázat

A választókerületek politikai irányultsága

Választókerület	1848	1861	1865	1869	1872
Alsólendva	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Deák Párt	Deák Párt
Baksa	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Bal Centrum	Bal Centrum Deák Párt Liberális Párt
Csáktornya	Jobbold. Lib. Béke Párt	Felirati Párt	Deák Párt	Deák Párt	Deák Párt Liberális Párt
Keszthely	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Bal Centrum	Deák Párt Liberális Párt
Letenye	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Deák Párt	Bal Centrum Liberális Párt
Nagykanizsa	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Deák Párt	Deák Párt Liberális Párt
Szentgrót	Jobbold. Lib. Béke Párt	Felirati Párt	Deák Párt Bal Centrum	Deák Párt	Deák Párt
Tapolca	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt	Bal Centrum	Deák Párt Liberális Párt
Zalaegerszeg	Liberális Centrum	Felirati Párt	Deák Párt Bal Centrum	Bal Centrum	Deák Párt Liberális Párt

Forrás: Saját szerkesztés

A választókerületi összeíró küldöttségek 1848-ban

Zalaegerszegi kerület:

Nagy Dániel, Handler István, Deák Lajos, Árvay István, Pathy János

Letenyei kerület:

Schwagell Tamás; Vlasics Antal, Talabér Zsigmond, Novák Károly, Baranyay Károly

Foglalkozás	Baksai vk.	Csáktornyai vk.	Kanizsai vk.	Lendvai vk.	Letenyei vk.	Szentgróti vk.	Tapolcai vk.	Zalaegerszegi vk.
kasznár			2	4				1
lelkész	20	17	18	23	19	24	50	16
másodalispán								1
megyei adószedő								2
megyei biztos								2
megyei esküdt	2		1	2				15
megyei főbíró								2
megyei főorvos								1
megyei levéltámok								1
megyei számvevő								2
mérnök		3	2	2	1	3	1	3
nyugalmazott tiszt								3
orvos	1	3	1	2		3	1	1
pénztárnok					1			
postamester								1
sebész	1	3	2	4		2	3	2
szolgabíró								3
tanácsos								8
tanító	6	8	4	8	5	13	63	7
tisztartó írnok								5
ügyész	1		1		1		3	1
ügyvéd	4	12	24	2	1	2	2	24
városbíró								3
várnagy				1				1

Forrás: Saját szerkesztés

Kimutatás az 1848-ban összeírt 'iparosokról'

Mesterségek	Baksai vk.	Csáktornyai vk.	Kanizsai vk.	Lendvai vk.	Letenyei vk.	Szentgróti vk.	Tapolcai vk.	Zalaegerszegi vk.
aranyműves								1
asztalos	4	13	8	5	12	15	5	11
ács		3	6			3	1	2
bábos		2	2	1				2
bádogos						1		
bodnár		2		1		4	2	
bognár		6	10	2	10	5	3	1
borbély			2			1		1
bordovány								1
cserepes			3			1		3
csizmadia	2	43	37	10	15	38	5	38
esztergályos		2	6	2	3	5		3
fazekas	2	9	11	1		16	1	8
festő			1	1		1		1
fésűs		1	1	1				
gombkötő		2	3	1		2		2
hentes		4	4	2	2	1	1	2
kalapos		3	1	2	1	5	1	
kalmár		2	5			2		
kádár	5	4	8	5	5	3	1	1
kefekötő			1					
késes			1		1			
kolompár		1	1			1		
kocsmáros								3
kovács	2	14	14	18	40	17	10	7

Mesterségek	Baksai vk.	Csáktornyai vk.	Kamizsai vk.	Lendvai vk.	Letenyi vk.	Szentgróti vk.	Tapolcai vk.	Zalaegerszegi vk.
kőműves		3	14		2	3	6	2
könyvkötő			1					1
kötéljártó		1	4	1		3		2
lakatos		4	6	4	2	4		4
molnár	3	5	3	11	16	21	38	7
műköves			2					
nyerges	1		3				1	1
óras			1			1		1
pék		3		1		3		
pintér				1	1			
posztókészítő			2					
puskás			1	1		1		
sütő	1	7	2					
sörfőző			1					
szabó	1	14	16	17	10	19	3	20
szappanos			2	1				
szegcsináló		2						
szíjártó	1	3	4	1	1	2		6
szítás		1	1					1
szűcs			14	7	6	15		10
szűrszabó		7	6	1	6	15		6
takács	2	37	46	7	44	76	35	47
taplós								1
téglás						1		
tímár		3	1		1	1		1
üveges								1
varga	2	36	14	3	30	7	1	12
vasárus						1		
vendéglős			2					5

Forrás: Saját szerkesztés

KATONA TAMÁS válogatott tudományos közleményei

KATONA TAMÁS: *A foglalkozáspolitikai dilemmái*. In: Farkas Beáta, Pelle Anita (szerk.) *Várakozások és gazdasági interakciók*. Szeged: JATEPress Kiadó. 2017. 27–48. pp.

KATONA TAMÁS: *A statisztikai adatok megbízhatósága*. In: Kovács Péter (szerk.) *Gazdasági és társadalmi elemzések és fejlesztési lehetőségek: Az ELI társadalmi, gazdasági megalapozása és multiplikátor hatása*.

BALOGH MIKLÓS – KATONA TAMÁS: *A felsőfokú tanintézetek összehasonlító rangsorát meghatározó indikátorrendszer kidolgozása*. *Statisztikai Szemle* 88:(4). 417–431. pp. (2010)

GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA TAMÁS: *Demográfia Szeged*. Pólay Elemér Alapítvány. 2010. 411. p.

ALMÁSI GÁBORNÉ – ARADI ZSOLT – ÉLES KLÁRA – LACZÓ BÁLINT – LÓRÁNT ZOLTÁN – SPITELLER MIKLÓS – KATONA TAMÁS (társszerkesztő) (szerk.): *Államháztartási fogalomtár 2008: Magyarázatokkal, szabályozási leírásokkal*. SALDO Kiadó. Budapest, 2008. 110. p.

KATONA TAMÁS: *Korszerű Kincstár, hatékony ellenőrzés*. *Ellenőrzési Figyelő* (4). 2008. 13–17. pp. (2008)

KATONA TAMÁS: *Ellenőrzési tevékenység az Államkincstárban*. *Ellenőrzési Figyelő* (1) 8–11. pp. (2007)

KATONA TAMÁS – KOVÁCS PÉTER – PETRES TIBOR: *Általános statisztika*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2006. 225. p.

KATONA TAMÁS: *A magyar statisztikai rendszer és az EU jogharmonizáció*. In: Ficzer Lajos – Forgács Imre (szerk.): *Magyar Közigazgatási jog. Különös rész Európai Uniói kitekintéssel*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004. 114–124. pp.

KATONA TAMÁS: *Növekszik a gazdaság, folyamatosan csökken a hiány*. *Ellenőrzési Figyelő* &:(4). (2004)

JÓZAN PÉTER – KATONA TAMÁS: *Az ezredforduló népesedési viszonyai Magyarországon*. In: Lenkei Gábor (szerk.) *Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás*. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ. Budapest, 2003. 17–55. pp.

KATONA TAMÁS: *Mennyiség vagy minőség: Gondok a felsőoktatásban*. In: Hetesi Erzsébet (szerk.) *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje*. JATEPress Kiadó. Szeged, 2002. 143–151. pp.

KATONA TAMÁS: *A közigazgatási informatika néhány aktuális kérdése*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica Et Politica* 59:(9) 3–11. pp. (2001)

KATONA TAMÁS: *Mérési és megbízhatósági problémák a területi statisztikában*. In: Farkas Beáta – Lengyel Imre (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. JATEPress Kiadó. Szeged, 2000. 205–217. pp.

KATONA TAMÁS: *Demográfiai helyzetünk*. *Egészségügyi Menedzsment* 1:(1). 13–15. pp. (1999)

- KATONA TAMÁS: *A halandóság helyzete hazánkban*. Egészségügyi Menedzsment 1:(2) 14–15. pp. (1999)
- KATONA TAMÁS: *A magyar statisztikai rendszer és az EU jogharmonizáció*. In: Ficzer Lajos – Forgács Imre (szerk.): Magyar közigazgatási jog: Különös rész európai uniós kitekintéssel. Osiris Kiadó. Budapest, 1999. 110–120. pp.
- LENGYEL IMRE – KATONA TAMÁS: *Statisztikai ismerettár*. JatePress, 1999.
- KATONA TAMÁS: *Népszámlálás az ezredfordulón*. Statisztikai Szemle 76:(1). 5–8. pp. (1998)
- KATONA TAMÁS: *New tasks of Hungarian Statistics – on the way of the European Union*. Statisztikai Szemle 1. 5–18. pp. (1997)
- KATONA TAMÁS: *The role of international relations in the development of statistical methods*. In: Trsinar I. – Urbas M. (szerk.): New Statistical Findings, Financial Statistics, Globalisation. Ljubljana, 1997. 225–239. pp.
- KATONA TAMÁS: *Comments to the Sugito, Suwito's paper: Reliability and Timeliness of Macro-economic Statistics in Indonesia*. In: Zoltan Kenessey (szerk.): Economic Statistics Accuracy, Timeliness and Relevance U.S. Department of Commerce. Bureau of Economic Analysis. Washington, 1997. 216–221. pp.
- KATONA TAMÁS: *Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődése*. In: Kovacsics J (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995), Millecentenáriumi előadások. KSH. Budapest, 1997. 271–294. pp.
- KATONA TAMÁS: *Az elektronikus számítógépen történő nyilvántartás és rögzítés elvei*. In: Borsi Z. – Baturin, J. M. (szerk.): Számítástechnika és a jog. A tudományos-műszaki haladás hatása a jogi életre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989. 189–196. pp.
- KATONA TAMÁS: *A komputer jog egyes problémáinak megoldása Magyarországon*. In: Borsi Z. – Baturin, J. M. (szerk.): Számítástechnika és a jog. A tudományos-műszaki haladás hatása a jogi életre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989. 367–374. pp.
- SZEKERES IMRE – KATONA TAMÁS: *A nagycsaládosok helyzete Veszprémben*. Társadalmi Szemle 43:(2) 72–75. pp. (1988)
- KATONA TAMÁS: *A longitudinal study on the basis of the sample of the 1984. microcensus*. In: Központi Statisztikai Hivatal (szerk.): International Seminar on the Socio-economic Aspects of Differential Mortality. Statistical Publishing House. Budapest, 1986. 319–322. pp.
- KATONA TAMÁS: *Az állami népességnylvántartás adatbázisa és a területi prognózisok*. In: Káposztás Ferenc (szerk.): A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. KSH Népességtudományi Kutatóintézet. Budapest, 1985. 175–181. pp.
- KATONA TAMÁS – KÉRY ANDRÁS: *A népességnylvántartás múltja, jelene és jövője*. Állam- És Igazgatás 34:(11). 991–999. pp. (1984)

B. LUKÁCS ÁGNES – KATONA TAMÁS: *A halálóki halandóság tábla módszerű megfigyeléséről.* Demográfia 21:(1). 51–96. pp. (1978)

KATONA TAMÁS – SZABADY BALÁZS: *Termékenységi kohorszvizsgálat.* Demográfia. 19:(4). 456–465. pp. (1976)

KATONA TAMÁS: *30 év a demográfiában.* Valóság: Társadalomtudományi Közlöny. 18:(2–3). 38–45. pp. (1975)

KATONA TAMÁS: *Demográfiai kutatások.* Demográfia 18:(2–3). 319–330. pp. (1975)